

w gwarach, np. 'zupełny, czysty', *luty czas* 'zimno, ostre powietrze'. Ogsł.: cz. *lity* 'wściekły, dziki; zawzięty', r. *ljutyj* 'okrutny, srogi', scs. *ljut* 'dziki, okrutny, srogi; trudny do zniesienia; gwałtowny', ch./s. *ljūt* 'gniewny; ostry; zacięty, zaciekły; srogi, surowy; wściekły'. Psł. **luto* 'srogi, okrutny, dziki; ostry, piekący', prawdopodobnie z prapostaci **leu-to-* będącej pierwotnym imiesłowem biernym od pie. pierwiastka czasownikowego **leu(a)-* 'odcinać, oddzielać'. W takim razie pierwotnym było przypuszczalnie znaczenie 'odcięty, z ostrą krawędzią', z którego rozwinęły się realnie istniejące znaczenia, przede wszystkim 'ostry, piekący'.

lżej od XV w. st. wyższy od *lekko*, w stp. też 'łagodniej, ciszej'. Por. dł. *ldżej*, daw. *lżej*, cs. *lžeje*. Psł. **lžeje* [< **lbg-eje*] 'lżej', st. wyższy od psł. przysł. **lgo* 'lekko' (por. p. dial. pld. *lgo* 'łagodnie, niemroźnie', zob. *lekki*), z tworzącym formy st. wyższego przyr. **ejb* (por. np. *lepiej, łatwiej*). Od tej

podstawy też *lżejszy*, od XV w. st. wyższy od *lekki* < **lžejbsi*.

lżyć *lżę* od XVI w. 'znieważać słowami, obzierać obelgami', w stp. i dial. we wcześniejszym znaczeniu 'czynić lżejszym, ujmować ciężaru, nieść ulgę, łagodzić', słoWiń. *lžęc* 'czynić lżejszym, ułatwiać', stp. od XV w. z przedr. *obelżyć* 'zmniejszyć, złagodzić, uśmierzyć', wielokr. *obelżać* 'dawać ulgę, łagodzić, zmniejszać stopień nasilenia', 'lekceważyć, pomijać', dziś w języku liter. tylko z przedr. *użyć* 'uczynić łatwiejszym, znośniejszym' (por. *ulga*). Czas. od przym. *lgi*, zachowanego w gwarach: dial. *lgi* 'łagodny, niesilny', *lgo* przysł. 'łagodnie, niemroźnie' < psł. **lgb* 'lekki' (o pochodzeniu zob. *lekki*, por. też *lżej*). Pierwotne znaczenie 'czynić lekkim, lżejszym', znaczenie 'znieważać' rozwinęło się z niego prawdopodobnie jako początkowo kontekstowe w dawnych frazach typu *poważność lżyć* 'powagę umniejszać, osłabiać' > 'powagę znieważać'. Zob. *obelga*.

L

labędź od XVI w. 'ptak Cygnus', daw. od XV w. i dziś dial. *labęć*, dial. śl. *labęt / labqđ*, kasz. *labqć / labq3*. Zachsl. i pldsl.: cz. *labuť* ž, stcz. *labut / labud*, slc. *labuť* ž, dial. *labud / labuda*, ch./s. *lābud*, daw. i dial. *lābūt*. Psł. dial. **olbqđb / *olbqđt* 'labędź', ze starymi wariantami na innych terenach słow.: pldsl. **olbqđb / *olbqđt*, wschl. i pldsl. **elbedb* (por. r. *lebed*, bg. *lebed*, slwn. *lebed*). Odpowiedniki ie. ma tylko postać **elbedb* (por. stwniem. *albiz / elbiz*, stnord. *álpt / ólpt* 'ts.'), od pie. przym. **alb'o-* 'biały' (por. łac. *albus* 'biały, siwy, jasny, świetlisty', gr. *alphós* 'biała wysypka na ciele'), pierwotnie wyraz oznaczał więc labędzia białego, nazwanego od barwy upierzenia. — Od tego *labędzi* (daw. *labęci*).

lach od XVII w. 'licha, stara, zniszczona odzież; zniszczony kawałek tkaniny, łachman, szmata', dial. *lach / lacha* też 'odzież, ubranie, szaty weselne', 'bielizna', kasz. *łaxę* mn 'łachmany, szaty; ubranie w ogóle'; zdr. *łaszek*. Plnsl.: cz. dial. *lach / lach* 'stara, zniszczona odzież', slc. dial. *lach / lacha*, mn *lachy* 'ts.', ukr. dial. *lach / lacha*, mn *lachy* 'łachmany, lachy', 'odzież, ubranie (także świąteczne); bielizna'. Psł. dial. **lachb* 'nędzna, podarta odzież, łachman, szmata', zapewne z pierwotnej prapostaci **lāk-so-* (z przyr. *-so-, por. np. *kęs*), prapokrewne z lit. *lākatas* 'łachman, szmata', lot. *lakats* 'sukno', gr. *lakis, lakidos* 'poszarpana odzież, łachman, szmata, strzęp', *lakidzō* 'szarpię, drę', łac. *lacer* 'podarty, poszar-

pany; połamany', *lacinia* 'skrawek, szata, odzienie', *lacerare* 'drzeć, szarpać, niszczyć'. Ostateczną podstawę stanowił pierwiastek **lek-* / **lak-* 'rozdzielać'. Pierwotne znaczenie 'coś rozdartego, podarte-go'. — Od tego *lachman* od XVI w. 'stare, zniszczone ubranie; szmata' (w XVI w. tylko *lachmany* mn), dial. też 'wszelka odzież, ubranie (nawet nowe)' (< pñsl. **lachman* 'nędzna, podarta odzież, lachman, szmata', z przyr. *-*man*).

łacha od XIV w. 'odnoga rzeki lub dawne jej koryto', 'piaszczysta mielizna rzeki', daw. też *łacha*, kasz. *łaxa* 'kałuża'. Zapożyczenie ze śrwniem. *lache* 'kałuża, teren bagnisty' (dziś niem. *Lache* 'kałuża, bajoro', daw. i dial. 'jezioro', dniem. 'błotnista łąka; pas ziemi często zalewany przez wodę; woda stojąca w dawnym korycie rzeczny lub na terenie zalewanym przez rzekę').

łachudra 'człowiek nędzny, szubrawiec, drań', dial. też 'człowiek w podartym ubraniu, obdartus', w gwarach pñ. także *łachuder* 'oberwaniec, obdartus', kasz. *łaxuder* 'ts.'. Odpowiedniki tylko we wschl.: r. dial. *łachúdra* 'człowiek wyczerpany fizycznie i duchowo; człowiek niechlujny, z rozczochranymi włosami; kobieta obdarta, brudna, biedna', br. dial. *łachúdra* 'kobieta niechlujna, z rozczochranymi włosami', 'wymięta, podarta odzież'. Pñsl. **łachudbra* 'człowiek w podartym ubraniu, obdartus', złożenie z pierwszym członem pñl. **lach* 'nędzna, podarta odzież, lachman, szmata' (zob. *łach*), człon drugi **dbra* od pñl. **derti*, **dbrp* 'rwać na kawałki, rozrywać, rozdzierać' (zob. *drzeć*).

ład od XVI w. 'harmonijny układ, porządek'. Odpowiedniki we wschl. i szcztątkowo w pñdśl.: r. *ład* 'zgoda, ład; harmonia; sposób, maniera' (stąd zapożyczone cz. *lad* 'ład'), ukr. *lad* 'ts.', s. dial. *lad* zapewne 'ład, porządek, zgoda' (tylko we frazach *nije na samo svojom lădu* 'nie ma czystego sumienia', *nije na svojom lădu* 'jest pomyłony, narwany'). Pñl. dial. **lad* 'harmonijny układ czegoś, porządek', bez pewnej etymologii. — Od tego *uładzić* 'uporządkować'.

ładny od XVI w. 'przystojny, przyjemny, zgrabny, kształtny', 'bezdeszczowy, pogod-

ny (o pogodzie)', 'znaczny, spory, okazały', dial. też 'okazały, okazały, dość duży; czysty'. Pñsl.: cz. *ladny* 'piękny, śliczny; powabny, pełen gracji; harmonijny', r. *lădnyj* 'dobrze zbudowany, harmonijny, zgrabny; dobrze zrobiony, doprowadzony do porządku; porządný, dobry, dzielny; zgodny', dial. 'odpowiedni, zdalny, przydatny; wielki', *lădno* 'dobrze, spokojnie'. Pñl. dial. **ladbny* 'ułożony w sposób harmonijny, uporządkowany' > 'porządný, starannie, dobrze, estetycznie zrobiony, dobrze zbudowany; sprawujący estetyczne wrażenie', przym. z przyr. *-*bny* od pñl. rzecz. **lad* 'harmonijny układ czegoś, porządek' (zob. *ład*).

ładować od XVI w. 'umieszczać coś w czymś, na czymś'; z przedr. *naładować, przeladować, wyładować, załadować*. Por. cz. *lădovat* 'ładować', slc. *lădovat* 'ts.'. Zapożyczone ze śrwniem. *laden*, niem. *laden* 'nakładać, napełniać, ładować, nabijać (broń)'. — Od tego *ładownica*; od czas. przedrostkowych *przeładunek, wyładunek, załadunek* (utworzone na wzór *ładunek*, zob.).

ładunek od XVI w. 'towar ładowany na środek transportu', 'materiał wybuchowy w pocisku', daw. 'napełnianie towarami', 'towary przewożone środkami transportu', 'odmierzona porcja prochu do wsypania w lułę'. Zapożyczone ze śrwniem. *ladunge*, dziś niem. *Ladung* 'ładowanie, ładunek, nabój' (nazwa czynności od śrwniem. *laden*, niem. *laden* 'nakładać, napełniać, ładować, nabijać (broń)', zob. *ładować*).

łagodny od XV w. 'nastawiony życzliwie, przyjaźnie, dobrotliwy; wyrażający dobroć, życzliwość; niesurowy; wyrażający małą intensywność cechy', stp. też 'miły, przyjemny'. Ogsl.: cz. *lahodny* 'przyjemny, miły; delikatny', r. daw. *lăgodnyj* 'pożądany, dogodny, przyjemny', ch./s. *lăgodan* 'przyjemny, miły; zgodny'. Pñl. **lagodbny* 'dogodny, odpowiedni, umiarkowany, przyjemny, miły, dobrotliwy', przym. z przyr. *-*bny* od pñl. rzecz. **lagoda* 'porządek, harmonia; dogodność, zgodność, łagodność' (por. p. daw. XVI w. *lagoda* 'ujmujący sposób bycia', kasz. *lagoda* 'łagodność, dobroć', cz. *lahoda* 'przyjemność; wdzięk', r. dial. *lăgoda* 'ład, porządek, spokój; łagodność, dobroć', ch./s. *lă-*

goda 'przyjemność, zadowolenie'). Podstawowe psł. **lagoda* to zapewne pierwotnie rzecz. abstr. z przyr. **-oda* (co do budowy por. *swoboda*) od słabo poświadczonych psł. rzecz. **laga* 'to, co jest ułożone, podłożone' (por. r. dial. *lāga* 'poprzeczna belka w budynku', br. dial. *lāga* 'podkład, do którego przybija się podłogę'; dokładny odpowiednik w bałt.: lit. dial. *lōga* / *logā* 'kupa, stos; warstwa; kolejność', łot. *lāga* 'warstwa, porządek; dzielność, zdatność'), prawdopodobnie rzecz. odczas. od psł. **lagati* 'składać, układać, podkładać' (por. cz. daw. *lāhām* 'kłaść', r. dial. *lāgať* 'bić', ch./s. daw. *lagati* 'kłaść, składać'), czas. wielokr. od psł. **ložiti* 'powodować, że coś leży, opadło, kłaść' (zob. *łożyc*), z regularnym wydłużeniem samogłoski rdzennej **o* → **a*. — Od tego *łagodność, łagodnieć*.

łagodzić od XV w. 'powodować, by coś stało się mniej surowe, mniej intensywne; zażegnawać, powściągać coś', kasz. *lagożęc* 'łagodzić, uspokajać, koić'; z przedr. *ułagodzić, załagodzić, zlagodzić*. Ogsł.: cz. *lahoditi* 'sprawiać przyjemność; schlebiać', ukr. *lāhodyty* 'przygotowywać, naprawiać, poprawiać', dial. 'załatwiać; łagodzić, uspokajać, koić', ch./s. *lāgoditi* 'pieścić, dogadzać', daw. 'przygotowywać, porządkować, układać; ułatwiać; pochlebiać'. Psł. **lagoditi*, **lagodp* 'porządkować, układać; dostosowywać, przygotowywać; dogadzać; powściągać, uspokajać, czynić spokojnym, łagodnym, miłym', czas. odrzec. od psł. **lagoda* 'porządek, harmonia; zgodność, zgodność, łagodność' (zob. *łagodny*).

łajać od XIV w. 'udzielać ostrej reprymendy, krzyczeć na kogoś, strofować, besztać', w stp. też 'zaskarżyć, zakwestionować (wyrok sądowy, przepisy)', kasz. *lajac* 'szczełkać', 'besztac', wymyślać, łajać; z przedr. *połajac, wylajac, złajac*. Ogsł.: cz. *lāt, laji* / *laju* 'wymyślać, łajać, besztac', r. *lajaf* 'szczełkać', scs. *lajati* 'szczełkać; lżyć, łajać'. Psł. **lajati*, **lajp* 'szczełkać', pokrewne z lit. *lōti, lōju* 'szczełkać; ganić, łajać; szkalować', łot. *lāt, laju* 'ts.', łac. *lātrō, lātrāre* 'szczełkać; wrzeszczeć, besztac, łajać', stind. *rāyati* 'szczełka', wszystkie od pie. pierwsiastka pochodzenia dźwkn. **lā* 'szczełkać'. Znaczenie 'strofować, ganić, besztac' wtórne.

łajdak od XVIII w. 'człowiek niegodziwy, łotr, hultaj'. Zapożyczenie z cz. *lajdák* 'wałkoń, próżniak, nierób', będącego derywatem od cz. pot. *lajdati (se)* 'wałęsać się, obijać się'.

łajno od XV w. 'odchody zwierzęce', w stp. też 'odchody ludzkie'. Ogsł.: cz. *lejno*, ukr. *lajno*, słwn. *lajno*. Psł. **lajno* 'odchody (zwierzęce), kał', bez pewnej etymologii. Może od pie. **lēj-* 'powodować płynięcie, cieknięcie, płynąć, ciec' (zob. *lać*), z przyr. **-no* (co do budowy por. *gównno*), w takim razie z wymianą rdzennego **ē* → **ō* > **a*. Pierwotnie wyraz oznaczałby zatem rzadkie odchody zwierzęce.

łaknąć od XV w. 'odczuwać głód', przen. 'pożądać, pragnąć', dial. też 'odczuwać pragnienie', 'być chciwym, sknerą'. Por. cs.-rus. *laknuti* 'odczuwać głód', słwn. *lākniti, lāknem* 'zголоdnąć'. Psł. **olknpti* 'zacząć być głodnym, odczuć głód', czas. inchoat. od psł. **olkati*, **olčp* 'być głodnym, odczuwać, cierpieć głód' (por. stp. XV w. *łaczący* 'łaknący, głodny', cz. *lākat* 'wzbudzać chęć, pragnienie; wabić, nęcić', stcz. *lākati* 'być żądnym, chciwym, pożądać, pragnąć; wabić, nęcić; dybać, czyhać', scs. *lakati, lačp* i bez przestawki *al(ə)kati, al(ə)čp* 'być głodnym, cierpieć głód, pościć'). Podstawowy czas. **olkati*, **olčp* pokrewny z lit. *alkti, alkstu* 'cierpieć głód, łaknąć, pożądać', łot. *alkt, alkstu* 'mieć pragnienie, łaknąć, pożądać', stirl. *alc* 'złośliwy', od pie. **elk-* / **elək-* 'głodny, zgłodniały, zły'.

łakocie (daw. *lakoci*) mn od XVI w. 'słodycze, przysmaki, smakołyki', w stp. też *łakoć* 'smakołyk', 'przynęta'; por. także daw. *lakota* 'przysmak, smakołyk', stp. 'apetyt, łakomstwo, obżarstwo, kasz. *lakota* 'apetyt, chęć, chętką, pożądanie'. Por. cz. *lakota* 'łakomstwo, żądza, skąpstwo', dial. *lakotě* z mn 'oskoma, chęć zjedzenia', słwn. *lākota* 'głód', arch. *lākot* 'z głód, żądza'. Psł. dial. **olkotb* / **olkota* 'coś łakomego', od psł. **olkati* 'być głodnym, odczuwać, cierpieć głód' (zob. *łaknąć, łakomy*), z przyr. **-otb* / **-ota* (zob. *łękotka*).

łakomy od XV w., w stp. 'chciwy', 'chciwy jedzenia'. Ogsł.: cz. *lakomý* 'skąpy; chciwy', r. *lākomyj* 'łakomy, chciwy; smaczny', scs. *lakomē* 'żarłoczny, chciwy jedzenia'. Psł.

**olkomō* 'łaknący, chciwy jedzenia', imiesłów bierny czasu teraźn. od czas. **olkati*, **olcō* 'być głodnym, odczuwać, cierpieć głód' (zob. *łaknąć*). — Od tego *łakomstwo*; *łakomić się*.

łamać od XV w.; z przedr. *odłamać*, *połamać*, *przełamać*, *rozłamać*, *włamać* (*się*), *wylamać*, *załamać*, *złamać*; wielokr. -*łamywać*: z przedr. *odłamywać*, *przełamywać*, *rozłamywać*, *włamywać* (*się*), *wylamywać*, *załamywać*. Ogśl.: cz. *lāmat*, ukr. *lāmáty*, scs. z przedr. *prēlamati* 'przełamać, rozłamać'. Psł. **lamati* 'łamać, łupać, kruszyć', czas. wielokr. od psł. **lomiti* 'powodować, że coś się wygina, łamie, kruszy, łupać, kruszyć' (por. p. daw. XIV–XVII w., dziś dial. *łomić* 'łamać, rozbić na kawałki', stp. też 'wywoływać atak kurczu, drgawek, dręczyć, trapić', cz. *lomit* 'łamać', r. *lomif* 'łamać', scs. *lomiti*, *lomljō* 'łamać'), z właściwym takim czas. wzdłużeniem samogłoski rdzennej **o* → **a*. Podstawowy czas. **lomiti* to czas. kausat. od pie. **lem-* 'łamać'. — Od tego *łamy*; *łamaga*; od czas. przedrostkowych *odłam*, *rozłam*; *odłamek*; *włamywacz*.

łan od XIV w. 'pole, niwa, ziemia uprawna pod zasiew, zasiana zbożem; zboże rosnące na niej', w stp. 'miara powierzchni pola'. Zapożyczenie ze stcz. *lān* 'miara powierzchni pola, włoka, łan' (dziś cz. *lān* też 'rozległa, równa płaszczyna'), będącego pożyczką ze śrwniem. *lehen* / *lein* 'miara powierzchni ziemi' (pierwotnie 'kawał ziemi nadany przez pana wasalowi, lenno').

łania od XVI w. 'samica jelenia', w stp. od XV w. *łani* 'ts.'. Ogśl.: cz. *laň* z, stcz. *laní*, strus. *lanbja*, r. *lan* 'z, cs. *lani* (scs. może **alōnii* bez przestawki, rekonstruowane na podstawie mylnego zapisu *mōnii* w Kodeksie supraskim). Psł. **olni* z 'samica jelenia, łania', pokrewne z lit. *alñė* / *elñė* 'ts.', stpr. *alne*, cymr. *elain* [< **elāni*] 'ts.'. Kontynuuje pie. **alāni* (/ **elāni*) 'samica jelenia, łania', formę żeńską z pie. przyr. *-i (> psł. *-i) od pie. **el-en-* / **el-n-* 'jeleni', psł. **elenē* 'ts.' (zob. *jeleni*).

łańcuch od XIV w. (stp. też *łańcuch* / *leńcuch* / *lejcuch* / *lęcuch*, w XVI w. zwykle *łańcuch* / *łańcuch*, wyjątkowo *lencuch* / *lęcuch* / *an-cuch*) 'zespół połączonych ze sobą ogniw

(zwłaszcza metalowych)'; zdr. *łańcuszek*. Zapożyczone ze śrwniem. **lannzug* 'łańcuch' (złożenie z *lanne* 'łańcuch' i *zuc*, *zuges* 'ciąg, ciągnięcie, coś ciągniętego się, narzędzie do ciągnięcia').

łapa od XVI w. 'noga zwierzęcia nie mającego kopyt, noga ptaka', rubasz. 'ludzka dłoń; ręka', też o różnych częściach sprzętów i narzędzi, np. w gwarach 'obity blachą koniec stępy do tłuczenia prosa', 'żerdka podtrzymująca drabinę, za którą zakłada się paszę dla bydła'; zdr. *łapka*. Ogśl.: r. *łāpa* 'łapa', bg. *łāpa* 'łapa zwierzęcia; wielka dłoń', por. też formy z wtórnym *tl-* / *dl-*: cz. *tlapa*, dial. *dlapa* 'łapa zwierzęcia', slc. *tlapa* / *dlapa* 'ts.'. Psł. **łapa* 'kończyna zwierzęcia, łapa', dokładne odpowiedniki: lit. *lōpa* 'łapa', łot. *lāpa* 'ts.', goc. *lōfa* 'dłoń'. Z pie. **lōpā* 'ręka, łapa', od pie. pierwiastka **lēp-* / **lōp-* / **lāp-* 'być płaskim; coś szerokiego, płaskiego (np. dłoń, stopa, łopatka)'; por. *łopata*, *łopian*, *łopuch* (wyrazy oparte na tym samym pierwiastku, z inną, pierwotnie krótką samogłoską rdzenną). — Od tego *łapówka* (por. daw. *łapowe* 'ts.', pot. *brać w łapę*), *łapownik*, *łapówkarz*, *łapówkarstwo*.

łapać od XIV w. 'chwycić, porywać'; z przedr. *nalapać*, *polapać*, *wylapać*, *złapać*; wielokr. -*łapywać*: z przedr. *wylapywać*. Ogśl.: cz. *lapat*, r. *lāpaf*, słwn. *lāpati*. Psł. **lapati* 'chwycić, porywać, łowić', czas. wielokr. od psł. **lapiti* 'schwycić, złapać, złowić' (por. p. dial. *łāpić* 'chwycić, porywać, ujmować', w stp. od XIV w. z przedr. *połāpić* 'pochwycić, pojąć', *ułāpić* 'ująć, pojąć', *złāpić* 'ująć, chwycić'; zob. też *oblāpić*). Podstawowy czas. **lapiti* od dźwięk. wykrzyknika **lapē!* (por. p. *łap!* na oznaczenie nagłego, gwałtownego chwycenia). — Od tego *łapka* 'przyrząd do łapania zwierząt, paść, pułapka' (por. stp. XV w. *łapa* 'potrzask, pułapka').

łapczywy od XVII w. 'chciwy, poślizgliwy, łakomy', rzadko 'chwytający się, czepiający się czegoś', daw. 'skory, pochopny do czegoś'. Przym. z przyr. -wy od dial. *łapczyć się* 'łakomić się na coś', kasz. *łāpćć* 'chwytacz chciwie', utworzonego chyba od wykrz. *łap!* na oznaczenie nagłego, gwałtownego chwycenia (zob. *łapać*), na wzór daw. i dial. czasowników typu *burczyć*, *brzęczyć*, *kwoczyć*.

łasica od XV w. 'zwierzę Mustela nivalis', od XVI w. też *łaska* 'ts.'. Ogół.: cz. *lasice*, dial. *łaska*, ukr. *łasycja*, dial. *łaska*, ch./s. *łasica*. Psl. '*łasica*, dial. też '*łasoka* 'łasica, łaska', zapewne derywaty z przyr. **-ica* i **-oka* od szcztakowo zachowanego psl. przym. '*łaso* oznaczającego jakieś barwy (por. ukr. dial. *łasyj* 'czarny lub rudy z białym brzuchem albo piersią (o maści bydła)', bg. dial. *las* 'mający lśniącą, czarną sierść, o koniu, muł', ch./s. *łasast* 'wyróżniający się białym podbrzuszem i ciemnym grzbietem, o zwierzętach', a także r. *łasa*, dial. *łasá* 'lśniący płama, smuga', mającego dokładny odpowiednik w łot. *luoss* 'żółty z odcieniem szarym, płowy'. Zwierzę byłoby więc nazwane od ubarwienia sierści.

łasić się *łasze się* od XVI w. 'przymilać się, pochlebiać, nadskakiwać', 'przymilać się, ocierać się pieszczotliwie (o zwierzętach)', stp. też 'być obłudnym, udawać', daw. 'być chciwym, łaknąć czegoś', kasz. *łasęć sę* 'przymilać się (o ludziach i zwierzętach)', 'mieć chęć na coś'; z przedr. *połasić się* 'połakomić się'. Odpowiedniki tylko we wschl.: r. dial. *łasit'* 'przymilać się, przypochlebiać się', ukr. *łasytysja* 'przymilać się, schlebiać; łakomić się, przejawiać ochotę', dial. *łasyty* 'nęcić, kusić; łasotać, podniecać, wzbudzać pożądanie', br. dial. *łasica* 'przymilać się, łaścić się, schlebiać'. Plnsl. '*łasiti*, '*łasp* 'nęcić, kusić', '*łasiti sę* 'przymilać się, schlebiać; łakomić się', czas. odrzym. od psl. dial. '*łaso* 'łakomy, chciwy, pożądlivy' (zob. *łasy*).

łaska od XIV w., stp. 'życzliwość, względy, przychyłność', 'miłość', 'miłosierdzie, litość, dobroć'. Ogół.: cz. *łaska* 'miłość', r. *łaska* 'pieszczota', cs. *łaska* 'łaszenie się, schlebianie'. Psl. '*łaska* 'pieszczenie, pieszczota, przymilanie się, prawdopodobnie rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności) od psl. '*łascati* 'okazywać pożądanie, miłość, głaskać, pieścić, przymilać się', nie można też wykluczyć, że kontynuuje przedśłow. rzecz. '*łas-sk-ā* od pie. '*łas-* 'żądny, pożądlivy, łakomy, chciwy, swawolny', paralelny do psl. czas. '*łascati* (zob. *łasotać*). — Od tego *łasawy* (por. cz. *łasavý* 'łasawy, uprzejmy; życzliwy', r. *łasovyyj* 'pieszczotli-

wy, łagodny') → *łasawca* (stp. *łasawiec*), *łasawość*, *obłasawic*.

łaskotać od XVII w. 'muskać, dotykać lekko, lechtać'; por. stp. XV w. *łasctać* 'drażnić, łaskotać, lechtać'. Czas. intensywny z przyr. *-ot-* (i *-t* < **-ot-*) od stp. XV w. *łaskać* 'głaskać' (w XIV–XVI w. *łaskanie* 'błaganie, przepraszanie, łagodzenie', 'uczucie przyjemne, radość'), któremu odpowiada cz. *łaskat* 'pieścić', r. *łaskať* 'pieścić, głaskać', scs. *łascati* 'zwodzić, mamić; przymilać się, schlebiać', ch./s. *łascati* 'przymilać się, łaścić się, schlebiać'. Podstawowe psl. '*łascati* 'okazywać pożądanie, miłość, głaskać, pieścić, przymilać się', przypuszczalnie z prapostaci '*łas-sk-* (z pie. czasownikowym przyr. **-sk-*), pokrewne z lit. *lōkšnūs* [< '*łask-nus*] 'wrażliwy, czuły', łac. *lascivus* 'figlarny, swawolny, rozpustny, lubieżny' i dalej z gr. *lilaioimai* [< '*li-lasiomai*] 'pragnę, pożądam, tęsknię', stind. *łasati* [< '*la-lsati*] 'gra, igra', goc. *lustus* [< '*ls-tu-*], stwniem. *lust*, niem. *Lust* 'ochota, chęć; przyjemność, rozkosz; pożądliwość', od pie. '*łas-* / '*łas-* 'żądny, pożądlivy, łakomy, chciwy, swawolny'. Zob. *łaska*.

łasy od XVI w. 'łakomy, chciwy, żądny', kasz. *łasi* 'ts.'. Odpowiedniki we wschl.: r. dial. *łasyj* 'łakomy, pożądlivy, chciwy; łaszący się, przymilający się', ukr. *łasyj* 'łakomy, pożądlivy; budzący pożądlivość', br. *łasj* 'ts.'. Psl. dial. '*łaso* [< '*łas-o-*] 'łakomy, chciwy, pożądlivy', przym. od pie. '*łas-* 'żądny, pożądlivy, łakomy, chciwy, swawolny' (zob. *łasotać*).

łaszczyć się od XVIII w. 'przymilać się, zabiegać o łaski', kasz. *łasčēć sę* 'mieć chęć na coś, łakomić się', 'łaścić się, przymilać się'; z przedr. *połaszczyć się*. Późne poświadczenie wyrazu wskazuje na zapożyczenie z ukr. *łasčytysja* 'łaścić się, przymilać się', dial. *łasčyty* 'pieścić', por. strus. *łasčiti* 'przymilać się, nęcić, kusić', r. dial. *łasčit'* 'ts.', br. *łasčyc* 'pieścić, głaskać', *łasčycca* 'przymilać się, łaścić się'. Wschl. '*łasčiti* 'głaskać, pieścić, nęcić', '*łasčiti sę* 'łaścić się, przymilać się; łakomić się', czas. odrzecz. od psl. '*łaska* 'pieszczenie, pieszczota, przymilanie się' (zob. *łaska*).

łata I od XVI w. 'kawalek tkaniny, skóry wszyty w miejsce podarte', 'płama w innym

kolorze niż tło', dial. też 'szmata, łachman', stp. XIV–XV w. *łaty* mn 'pancerz'; zdr. *łatka*. Ogsł.: cz. *lata* 'łata, łatka', 'płat, płatek', *lata / lata* 'szmata', *látka* 'material; materia, substancja; przedmiot, temat', r. *łaty* mn 'pancerz, zbroja', dial. *lata* 'łata, łatka', ch./s. *latica* 'płatek kwiatu; klin pod rękawem koszuli'. Psł. **lata* 'płat, płatek; wstawka, łata (na odzieży, obuwiu)', bez pewnej etymologii.

łata II od XV w. 'pozioma belka w wiązaniu dachu', daw. 'żerdź drewniana'. Por. cz. *lať* z 'łata, żerdź, listwa', słwn. *lata* 'z grubsza obrobiona deska, listwa; łata'. Zapożyczenie ze śrwniem. *latte / late*, dziś niem. *Latte* 'belka, żerdka, łata'.

łatać od XVI w. 'przyszywać, wstawiać łaty; reperować', dial. 'bić, łoić'; z przedr. *połatać, załatać*. Płnsl.: cz. *látat* 'łatać, cerować', r. *latat* 'łatać'. Psł. dial. **latati* 'przyszywać, wstawiać łaty', czas. odrzecz. od psł. **lata* 'płat, płatek; wstawka, łata (na odzieży, obuwiu)' (zob. *łata I*).

łatwy od XV w. (stp. też *łatwi*) 'nie sprawiający trudności', daw. też 'przychylny', przysł. *łatwo* od XV w. (daw. od XVI w. *ławtwie*) 'bez trudu, prosto'; por. stp. od XV w. *ławci* 'łatwy', dziś dial. *ławcy* 'ts.', daw. od XV w. także *ławny* 'łatwy; skłonny, podatny; łagodny, miłosierny, dobry; wolny, swobodny', *ławno* 'bez trudu'. Wyraz wyłącznie polski (stąd zapewne zapożyczone ukr. dial. *lávnyj* 'lekki, nietrudny', br. dial. *lávny* 'ts.'). Psł. dial. **latvō / *latvō* i **latvōn* zapewne 'dający się chwycić (bez trudu), pochwycić, ująć', od psł. dial. **latiti* 'chwycić, ująć' (por. cs. *latiti*, *lařtp* 'pojmąć, schwycić', ch./s. *lātiti* 'chwycić', *lātiti se* 'zabrać się do czegoś, zająć się czymś', słwn. *lātiti se* 'ts.', br. dial. *lātacca* 'łatwo coś uzyskiwać, korzystać z cudzego; żywić się, dorabiać się; przypochebiać się', wielokr. **lafati* (por. ch./s. *lācati se* 'chwycić się, brać się do czegoś'), z przyr. **-vō*, **-vōn*. Podstawowy czas. **latiti* ostatecznie oparty zapewne na pie. pierwiastku **lā-* 'kryć się, ukrywać się'. — Od tego *ławtwość; ułatwić, załatwić* (bez przedr. dial. *łatwić* 'ułatwiać zdobycie czegoś').

ławka od XVI w. 'sprzęt do siedzenia dla kilku osób', stp. od XIV w. 'kładka przez wo-

dę, XV w. 'kram, stragan'; zdr. *ławka* (stp. od XV w. 'sprzęt do siedzenia; kładka', w gwarach często 'kładka'). Ogsł.: cz. *lavice* z 'ławka, ława', *lávka* 'kładka, mostek; ławka, ławeczka', stcz. i dial. *lava* 'ława, ławka', r. *lávka* 'ława, ławka; sklep', słwn. *láva* 'komin; kredens'. Psł. **lava* 'sprzęt do siedzenia, ława', dokładne odpowiedniki w bałt. (jeśli nie są to zapożyczenia ze słow.): lit. *láva* 'łóże, łóżko; grzęda, grządką; długa ławka; łóżysko rzeki', łot. *lāva* 'ławka w łaźni parowej; prycza, ława do spania; warstwa słomy lub gałęzi pod stogiem', zapewne od pie. **lěv-* / **lāv-* 'kamień' (por. gr. *lāas* [< **lěyas*] 'kamień', alb. *lerë* 'skała'). W takim razie pierwotnym znaczeniem byłoby 'kamień do siedzenia, kamienna ława'. — Od tego *ławica* 'wydma, mielizna; warstwa, pokład; duże skupisko płynących ryb', stp. od XIV w. 'ławka do siedzenia czy też kładka przez potok', 'ława sądowa, na której zasiadali przysięgli w sądach prawa niemieckiego; zespół przysięgłych, sąd', dial. *ławice* mn 'płózy sań', kasz. *ławica* 'ławka; kładka'; *ławnik* 'przysięgli zasiadający w ławie sądowej'.

łazić łąg od XV w. (ale w XIV w. z przedr. *nałazić* 'znajdować coś') 'posuwać się wolno, ciężko, niezgrabnie, wlec się, włóczyć się, pełzać', 'chodzić, wspinać się, np. po drzewach', w stp. przede wszystkim 'pełzać, czołgać się, chodzić na czworakach', daw. od XVI w. też 'wpełzać, wsuwać się do wewnątrz', 'przechodzić przez ciasne przejście, pochylać się, wkradać się'; z przedr. *obłazić, odlazić, podłazić, przelazić, przylazić, włazić, wyłazić, złazić*. Ogsł.: slc. *lazif* 'pełzać, czołgać się; leniwie chodzić, wlec się; wspinać się, wdrapywać się', r. *lazīf* 'łazić, włóczyć się', cs. *laziti*, *lařp* 'pełzać', w scs. tylko z przedr., np. *izlaziti* 'wychodzić, wykraczać', *vblaziti* 'wchodzić, wstępować'. Psł. **laziti* 'pełzać, czołgać się, wspinać się, posuwać się wolno, z trudem, wlec się', czas. wielokr. od psł. **lězti* 'pełzać, posuwać się powoli, z trudem, wlec się' (zob. *leźć*) (z wymianą samogłoski rdzennej **ē* ⇒ **a* (por. *razić, sadzić*). — Od tego *łazik; łągęga* 'włóczęga', stp. od XIII w. *łazęga* 'członek grupy rolników wędrownych', w XV w. 'wywia-

dowca, szpieg', kasz. płn. *laząka* 'łazęga, próżniak'; od czas. przedrostkowego *wlaz.*

łaźnia od XV w. 'pomieszczenie do kąpania się', dial. 'suszarnia lnu, konopi'; zdr. *łażienka* od XVI w. Płnśl.: *cz. lázeň, -zně* ż 'kąpiel; łaźnia', *lázně* mn 'łaźnia, kąpielnisko', strus. *lazynja* 'łaźnia parowa', r. dial. *lázynja* 'ts.'. Psł. dial. '*lazynja* / '*lazno* 'pomieszczenie z urządzeniami do kąpieli parowej, rodzaj prymitywnej sauny (mieszczącej się zapewne w ziemiance)', od psł. '*laziti* 'pełzać, czolgać się, wspinać się, posuwać się wolno, z trudem, wlec się' (zob. *łazić*), z przyr. **-bina* (/ **-nb*). Pierwotne znaczenie zapewne 'pomieszczenie (w ziemiance), do którego się wchodzi, zlati'.

łączyć *łączyć* (stp. *łączyć, łączyć*) od XVI w. 'tworzyć całość, jednoczyć, zespalać', stp. od XV w. 'odłączać, rozłączać, separować'; z przedr. *dołączyć, odłączyć, podłączyć, połączyć, przełączyć, przyłączyć, rozłączyć, włączyć, wyłączyć, załączyć, złączyć*. Ogśł.: stcz. *lučiti* 'oddzielać, rozdzielać', *cz. loučiti* 'ts.', przest. 'spajać, jednoczyć', *loučiti se* 'żegnać się; rozstawać się', strus. *lučiti* 'rozszerzać, oddzielać', *lučitisja* 'oddalać się, oddzielać się', r. *otlučiti* 'odłączyć; wyłączyć, wykłać', *slučiti* 'sparzyć, połączyć zwierzęta w pary', scs. *lčiti* 'dzielić, oddzielać', *ch./s. lučiti* 'ts.', *ch. daw.* 'spajać, łączyć, jednoczyć'. Psł. '*lčiti* 'giąć, zginać, wyginać', czas. wielokr. od psł. '*lękti* 'giąć, wyginać, wykrzywiać' (zob. *lękać*), z wymianą samogłoski rdzennej **ę* ⇒ **o* (por. dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. *lankyti* 'nachylać, zginać; odwiedzać, nawiedzać', lot. *luociti* 'zginać, kierować, poruszać'). Z pierwotnego znaczenia 'giąć, zginać, wyginać' rozwinęły się nowsze przeciwstawne znaczenia 'oddzielać, rozdzielać, odłączać' i 'spajać, jednoczyć, łączyć', przy czym na rozwój semantyczny musiały oddziaływać czasowniki przedrostkowe: z jednej strony psł. '*orz-lčiti*, '*otr-lčiti*, p. *rozłączyć, odłączyć* 'oddzielić', z drugiej psł. '*sz-lčiti*, p. *złączyć* 'spoić'. — Od tego *łączy, łączy, łączy*; od czas. przedrostkowych *rozłąka; wyłączy; wyłączy*, *złączy*.

ląka od XIII w. 'obszar porośnięty trawą', kasz. *lpa* 'ts.', *lpa* 'zatoka w jeziorze', 'krzy-

wizna półkolista, łuk, zakręt', 'łuk jako element architektoniczny'; zdr. *łączka*. Ogśł.: *cz. louka* 'ląka', r. *luká* 'lęki; łuk, zakręt (np. drogi), zakole (rzeki), ląka w zakolu rzeki', *ch./s. luka* 'port, przystań', *scs. lpa* 'chytrość, przebiegłość; złość'. Psł. '*lpa* 'wygięcie, krzywizna, coś krzywego, wygiętego' > 'zakole rzeki, teren położony w zakolu rzeki, nad rzeką (porośnięty trawą lub zalesiony)', rzecz. odczas. od psł. '*lękti* 'giąć, wyginać, krzywić, wykrzywiać' (zob. *lękać, lęki*), z wymianą samogłoski rdzennej **ę* ⇒ **o*.

lątka od XVII w. 'owad z rzędu ważek, Agrion', stp. od XV w. 'lalka, marionetka' (por. w XVI w. *lata* 'lalka'). Por. *cz. loutka* 'lalka, kukielka, marionetka', ukr. reg. *lútka* 'gatunek ważki', *ch./s. lútka* 'lalka, kukielka'. Psł. dial. '*lptka* 'kukielka, lalka (zrobiona z lipowego tyka)', od psł. '*lpt* 'tyko lipowe' (zob. *lęty*), z przyr. **-ka*. Znaczenie 'gatunek ważki' wtórne, przeniesione z nazwy lalki w nawiązaniu do barwności, lekkości, smukłości owada.

leb *lba* od XIV w. 'głowa zwierzęcia', pejor. 'głowa ludzka'; zdr. *lebek*, wtórnie *lepek* (oparte na temacie przypadków zależnych, np. dop. *lebaka*, wymawiany *leпка*). Ogśł.: *cz. leb* ż, rzadko *leb m* 'czaszka', przen. 'głowa, leb', r. *lob, lba* 'czoło', *cs. lbba* 'czaszka' (w scs. tylko pochodny przym. *lbba* *lbba mesto* 'Golgota'), *ch. dial. czak. lāb* 'czaszka, głowa'. Psł. '*lbba* 'czaszka', zapewne z pierwotnego '*lūb-o* - od pie. '*leub*'- 'łupić, usuwać powłokę, korę, łupinę'. Pierwotne znaczenie 'coś, z czego usunięto powłokę, wierzchnią warstwę', wyraz oznaczał więc najpierw gołe kości czaszki, bez skóry i mięsa. — Od tego *lebski* 'mający tęą głowę (leb), mądry, sprytny, zdolny'.

łechtacz od XVI w. 'laskotać, muskać, drażnić', stp. od XV w. *łektac* (częstsze w XVI w. od *łechtacz*) 'ts.', w XVI w. też *łachtacz* 'drażnić, laskotać, głaskać'; z przedr. *połechtacz*. Odpowiednik tylko w *cz. lechtat* (też *lochtat*) 'laskotać, lechtacz'. Zachsl. '*łechotati* 'laskotać', wariant fonetyczny prapostaci '*łaskotati* (por. stp. od XV w. *łeskati* 'lechtacz', stcz. *leskati* 'laskotać, lechtacz' oraz ukr. dial. *leskotity* 'laskotać', *leskotatysja* 'laskotać się'), czas. intensywny z przyr. **-ot-* (por. *deptać*,

szeptać), pochodzący może z pierwotnego **laskotati* (por. stp. XV w. *laskać* 'drażnić, łaskotać, lechtać', zob. *laskotać*). Przypuszczalna zmiana **laskotati* > **laskotati* tłumaczy się widoczną w starych słow. czasownikach ekspresywnych tendencją do ujednolicenia samogłoski rdzennej i samogłoski przyrostka, por. np. p. *deptać* < **dēptati*, stp. *reptać* < **rēptati*. — Od tego *lech-taczka*.

łęg od XIII w. (stp. *łgg*, *łegu*) 'podmokła łąka, zwykle w dolinie rzeki', 'las liściasty w dolinie rzeki', w stp. 'las, zagajnik, pole, łąka lub pastwisko, najczęściej położone nad rzeką bądź na nizinie, podmokłe lub zalewane wodą', daw. wyjątkowe 'łukowata linia, krzywizna', dial. *łgg* / *łgg*, mn *łggi* 'zalewana nizina nadrzeczna, porośnięta wikliną, zarostami; łąka, pastwisko nadrzeczne, podmokłe zarosła, las na terenie podmokłym; miejsce zalane wodą, bagno; równina, nizina', kasz. *łgg* / *łgg* 'łąka wśród pól'. Ogśł.: cz. *luh* 'łąka; podmokła łąka, łęg; nadrzeczny las', r. *lug* 'łąka, błonie', scs. *lpgb* 'gaj, lassek'. Psł. **lpgb* 'wygięcie, krzywizna; obniżenie terenu (zapewne w zakolu rzeki), zalewane wodą, podmokłe, bagniste, porośnięte trawą, zarostami, drzewami', rzecz. etymologicznie tożsamy z psł. dial. przym. **lpgb* 'giętki, gibki' (poświadczonym tylko w kasz. *łggi* 'giętki, gibki, zwinnny', pochodna postać z przyr. *-ny* < **-nō*: p. dial. wkp., śl. *łężny* 'giętki', kasz. *łężni* 'gibki, giętki, zwinnny, mocny'), od pie. **leng-* 'giąć, wyginać, krzywić', z właściwą archaicznym rzeczownikiem tego typu wymianą rdzennego **en* ⇒ **on* > **p*.

łęk od XV w. 'wygięta w górę część siodła', w XVI w. też 'obłęk u kuszy', daw. 'półkole, kabłąk, łuk', dial. 'łuk jako broń', 'obręcz z leszczyny', *łeki* mn 'nosy płóz'; por. stp. od XIV w. *łęczysko* / *łęczyszcze* 'łuk', 'brama triumfalna w kształcie łuku', *łękawa* i *łękawica* / *łękawka* 'coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, linia wężykowata'. Ogśł.: cz. *luk* 'łuk jako broń; półkolistą krzywizną, obłęk', r. *luk* 'łuk jako broń', dial. 'obłęk, kabłąk', scs. *lpkb* 'łuk'. Psł. **lpkb* 'wygięcie, krzywizna; przedmiot wygięty w półkole, łuk', rzecz. podczas. (pierwotnie nazwa czyn-

ności wtórnie skonkretyzowana) od psł. **lękti* 'giąć, wyginać, krzywić' (zob. *łękać*). Zob. *łękotka*, *luk*.

łękotka 'ruchoma chrząstkowata część stawu kolanowego, w kształcie pierścienia', stp. od XV w. *łękotka* 'coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, wężykowata lub wygięta w łuk linia'. Zdr. z przyr. *-ka* od stp. (od XV w.) *łękoć* 'coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, linia wężykowata', dziś dial. śl. 'dzwono koła wozu', por. cz. *loukoť* ż 'dzwono (u koła)', dial. 'drzewo wygięte łukowato', strus. *lukotb* 'pętla; koło', r. dial. *lukof* 'rosocha, rozwidlenie; podstawa sochy', cs. *lpkotb* 'hak; krzywizna koła, pętla'. Wyrazy te kontynuują psł. **lpkotb* ż 'wygięcie, krzywizna, coś wygiętego', rzecz. abstr. z przyr. **-otb* (co do budowy por. np. *dobroć*, zob. *dobry*, *łakocie*) od psł. przym. **lpkb* 'zakrzywiony, wygięty' (por. strus. *lukyi* 'krzywy, zgięty', scs. *lpkb* 'podstępny, przebiegły, chytry', cs. 'zakrzywiony, wygięty', tego samego pochodzenia, co psł. rzecz. **lpkb*, zob. *łęk*).

łęt od XVII w., zwykle *łęty* mn 'nać ziemniaczana', dial. też *łęta* 'ts.', kasz. *łtę* mn 'badyle, zwłaszcza nać ziemniaczana'. Ptnsl.: cz. dial. *lut* 'łyko', r. dial. *lut* 'pręt po zdarcie kory i łyka', *luta* 'lipa', *lut* / *luť* ż 'łyko (lipowe)', br. dial. *lut* 'młoda lipa, gałąź lipy, z której odziera się korę wraz z łykiem; odarta kora, łyko z lipy' (w pldsl. występuje derywat od tego wyrazu, np. ch./s. *lütka* 'lalka, kukielka', zob. *łątka*). Psł. dial. **lptb* 'łyko z młodej lipy', pokrewne z lit. *lentà* 'deska', stnord. *lind* ż 'lipa', stwniem. *linta* / *linda* 'ts.' (dziś niem. *Linde* ż 'ts.', dial. *lind* n 'łyko'), od pie. przym. **lento-* 'giętki, gibki; uległy' (od którego też np. łac. *lentus* 'giętki, elastyczny, sprężysty, mocny; ciągliwy, lepki'). Polskie znaczenie 'nać, badyle' powstało przypuszczalnie z wtórnego 'pręty obdarte z kory i łyka' (poświadczonego w rosyjskim).

łgać *łżę* (daw. i dial. *łgg*) od XV w. 'mówić nieprawdę, kłamać'; w gwarach także z wtórnym bezokol. *łżyć* / *łżec*, kasz. *łgac*, *łże* / *łgā* i *łżec*, *łże*; z przedr. *nałgać*, *wyłgać się*, *załgać się*, *złgać*; wielokr. *-łgiwać*; z przedr. *wyłgiwać się*. Ogśł.: cz. *lhāt*, *lžu*

'kłamać, łgać', r. *lgaf, lgu* 'kłamać, łgać', scs. *lęgati, lęžp* 'kłamać'. Psł. **lęgati, *lęžp* 'mówić nieprawdę, kłamać, zwodzić', pokrewne z goc. *liugan*, stwniem. *liogan* [< **leug^h*] 'kłamać, mówić nieprawdę', może też z lot. *lūgt* 'prosić', od pie. **leug^h* 'kłamać, łgać'. — Od tego *lgarż* → *lgarstwo*.

łkać od XIV w. 'głośno szlochać, płakać, wydając krótkie, urywane dźwięki, zanosić się od płaczu'; z przedr. *zalkać*; jednokr. daw. (u Troca) *lknąć* jako forma czasu przyszłego od *łkać*, dziś tylko z przedr. *połknąć* 'łykając, zjeść lub wypić coś', *przelknąć* 'przesunąć ślinę lub pokarm z jamy ustnej do żołądka'. Plnsl.: cz. *lkat* 'łkać', br. dial. *lkac* 'łykać, połykać'. Psł. dial. **lękati* 'wydawać krótkie, urywane dźwięki (przy płaczu, szlochaniu, połykaniu, utrudnionym oddychaniu)', pokrewne z lit. *lūkinti* 'chciwie pić', śrwniem. *slucken* 'połykać, łykać; szlochać' (dziś niem. *schlucken* 'łykać, połykać, przelykać; mieć czkawkę'), gr. *lydzō* 'mam czkawkę; szlocham; trzęsę się', wszystkie od pie. **(s)leuk-* (/ **(s)leug-*) 'łykać, połykać'.

łobuz od XIX w. 'urwis, niepoń, psotnik; chuligan, drań, lajdak'. Prawdopodobnie użyta na określenie negatywnie ocenianego człowieka nazwa pewnych roślin (punkt wyjścia mogło stanowić znaczenie 'szkodliwe zielsko, chwast'), por. stp. XV w. *łobuzie* 'gęstwina, krzaki, zarośla', dial. *łobuzie* / *jabluzio* 'tatarak pospolity', w XVI w. *łobozg* 'chwast', daw. od XVI w. *łabuzie* n 'zarośla, krzaki', psł. **lobuz^h* / **loboz^h* / **lobaz^h* (/ **labuz^h* / **laboz^h* / **labaz^h*) 'chwast, zielsko', których dalsza etymologia niejasna. — Od tego *łobuziak*; *łobuzeria* (z przyr. *-eria*, por. np. *cyganeria*) → *łobuzerski*; *łobuzować*.

łodyga od XV w. 'naziemna część rośliny', stp. od XV w. 'górna część pędu rośliny, główka nasienna', daw. też 'głąb', dial. także 'żdźbło'; zdr. *łodyżka*, stp. *łodyżka* 'kostka w nodze zwierzęcej'. Odpowiedniki tylko we wschł.: strus. *lodyga* 'podstawa (np. kolumny)', 'kostka do gry', r. dial. *lodyga* 'kostka u nogi nad stawem skokowym; kość znad kopyta zwierzęcia (używana do gry); kość goleniowa, zakończenie kości goleniowej', *łodyżka* 'kostka w nodze', br. dial. *lodyha* 'pusta wewnątrz łodyga, żdźbło; część nogi

od kolana do pięty' (z polskiego cz. *lodyha* 'łodyga'). Psł. dial. **oldyga* 'pusty wewnątrz pęd rośliny, pusta łodyga, żdźbło', wtórnie 'kość nogi (goleniowa, podudzia), kostka', od pie. **āld^h* 'wydrążony pień drzewa, koryto' (por. *lódz*), z wyjątkowym przyr. **-y-ga* (bezpośrednią podstawę **oldy-* stanowił może derywowany od pie. **āld^h* słabo poświadczony psł. rzecz. **oldy*. **oldšve* [< **āld^h-ū-*] 'wydrążony pień drzewa, koryto', na który wskazuje ukr. dial. *lōdva* 'szeroka, gruba deska', ch. dial. czak. *lādvā* 'czołno wydłubane z pnia drzewa', w takim razie **oldy-ga* z przyr. **-ga*, por. *struga*).

łoić *łoję* 'bić, walić' od XVIII w. znaczenie przen., w pierwotnym znaczeniu 'smarować łojem' od XVII w. (z przedr. od XVI w., np. *ulojony* 'łojem natarty' u Mącznyńskiego), dial. 'walić, bić, smagać biczem', kasz. *łojic* 'nacierać łojem; gotować, smażyć na łoju', 'bić'; z przedr. *złoić* (*skórę*) 'zbić'. Ogsl.: ślc. *lojif* 'smarować łojem', ukr. dial. *loity* 'ts.', ch./s. *lōjiti* 'ts.', przen. 'pochlebiać, schlebiać'. Psł. **lojiti* 'smarować, nacierać łojem', czas. odrzec. od psł. **lojb^h* 'topiony tłuszcz zwierzęcy' (zob. *łój*).

łokieć od XV w. 'staw łączący ramię z przedramieniem, część ręki, gdzie znajduje się ten staw', 'dawna jednostka długości'. Ogsl.: cz. *loket*, *-kte* / *-ktu* 'łokieć (też jako miara)', r. *lōkoť*, scs. *lakōť*, *lakōte* 'łokieć, staw łokciowy (też jako miara długości)'. Psł. **olkōť*, **olkōte* / **olkōti* m 'łokieć' (pierwotnie rzecz. należący do utraconych już w epoce psł. tematów spółgłoskowych na *-t-*), prapokrewne z lit. *uolektis* m / *uolektis* ž 'łokieć jako miara długości', lot. *uolektis* 'ts.; przedramię', stp. *woltis* 'przedramię', *woaltis* 'łokieć jako miara długości' i (z krótką samogłoską nagłosową i innym przyr.) lit. *alkānē* ž 'łokieć; przedramię; zakręt (np. rzeki)', stp. *alkunis* 'łokieć', lot. *ėlkuone* / *ėlkūne* 'łokieć', *ėlkuons* / *ėlkuonis* 'zakręt, wygięcie', ostatecznie od pie. **el-* 'zginać, wyginać, giąć'. Za pozostałości pierwotnej postaci bez przyr. **-ōť* *fołkō* [< **olkū-*] 'łokieć' (por. lot. *ėlks* 'łokieć, ramię', gr. *álaks* 'przedramię, łokieć') uważa się kasz. *łokoma* / *łokóm* przysł. 'razem, obok siebie, równolegle', przyim. 'obok' i s. dial. *lākom*

'prawie że, nieomal', interpretowane jako formy narz. l. pj **olkomb* 'łokciem'.

lom 'drąg stalowy do rozbijania, kruszenia, podważania czegoś' od XIX w., od XVI w. 'pokruszone, odlupane kawałki czegoś, złom; odlam skalny, blok skalny', stp. od XIV w. 'las powalony wiatrem', 'ułamany kawałek chleba', 'trzask, łskot, łomot', w XVI w. *uchwycić się w łomy* 'mocować się, zmagać', dial. 'las wylamany', 'drzewo złamane przez burzę', 'pokruszone, odlamane kawałki czegoś, złom', kasz. *lóm* 'opadłe suche gałęzie, chrust; odpadki, złom'. Por. cz. *lom* 'kamieniołom', 'załamanie; złamanie, złamana powierzchnia', r. *lom* 'łom, drąg żelazny', 'odpadki, kawałki, okruszki', ch./s. *lóm* 'łamanie, ławanie', 'coś połamanego, zgniecionego, stratowanego, złom, połamane gałęzie', 'odgłos łamania, uderzania, łomot, łskot, trzask'. Słow. *lomъ*, rzecz. odczas. (w funkcji nazwy czynności, rezultatu czynności, narzędzia) od psł. **lomiti* 'powodować, że coś się wygina, łamie, kruszy, łupać, kruszyć' (zob. *łamać*). Zob. *przełom, wylom*.

lomotać od XVI w. (w XV w. z przedr. *połomotać*) 'stukać, walić; dudnić', pot. 'bić, uderzać', daw. od XVI w. 'łamać z łoskotem, druzgotać' (stp. *połomotać* 'połamać, zniszczyć'), dial. 'łamać'; z przedr. *załomotać*; jednokr. *lomotnąć*. Ogśl.: cz. daw. *lomotati* 'łamać z trzaskiem', ukr. dial. *lomotaty* 'łamać (o bólu w stawach)', ch./s. *lomótati* 'wydawać łskot, trzask', dial. 'łamać, przełamywać; paplać'. Psł. **lomotati* 'łamać z trzaskiem, z łoskotem', czas. intensywny z przyr. -ot- od psł. **lomiti* 'powodować, że coś się wygina, łamie, kruszy, łupać, kruszyć' (zob. *łamać*), wielokr. **lomati* 'łamać' (por. p. daw. od XVI w. i dial. *łomać*, r. *lomáf*, ch. daw. *lomati*).

lono od XIV w. 'miejsce na kolanach osoby siedzącej', 'brzuch, jego dolna część; części rodne kobiety i mężczyzny', daw. też 'zanadrze', 'naręczce', 'podołek'. Ogśl.: cz. *lúno* 'lono', r. *lóno* 'pięś, brzuch, łono; wnętrze, powierzchnia (ziemi, wody)', daw. 'podołek, kolana', scs. *lono* 'lono'. Psł. **lono* [< **log-sno*] 'łono matki', bliskie budową ze scs. *ložesna* 'ts.', słwn. dial. *ložesna* 'ts.',

r. *ložesná* 'ts.' < psł. **ložesno* [< **log-es-no*] 'ts.', archaiczne derywaty z przyr. **-sno* / **-es-no* od pie. **lēg-* 'leżeć' (zob. *lec, leżeć*), z wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*; w postaci **lono* uproszczenie grupy spółgłoskowej **gsn* > **n* (jak w *luna*, zob.). Pierwotne znaczenie zapewne 'miejsce, gdzie leży płód, macica'.

lopata od XV w. 'narzędzie do kopania lub przerzucania rzeczy sypkich', także o innych podobnych przedmiotach, np. 'narzędzie do wkładania pieczywa do pieca', 'szufła', 'płaska, szersza część wiosła', kasz. *lopata* też 'płaska drewniana łyżka do mieszania obroku'; zdr. *lopátka* (też w znaczeniu anat. 'jedna z dwóch płaskich, trójkątnych kości pasa barkowego', 'przednia ćwiartka tuszy zwierzęcej'). Ogśl.: cz. *lopata* 'łopata', r. *lopáta* 'ts.', scs. *lopata* 'szufla do wiania zboża'. Psł. **lopata* 'coś płaskiego, narzędzie składające się z płaskiego kawałka drewna i długiego trzonka, łopata', pokrewne z lit. *lopeta* / *lopeta* 'łopata, rydel; lemiesz; kość łopatkowa', lot. *lápsta* 'łopata, rydel; kość łopatkowa', laputa 'łopata', stpr. *lopto* 'łopata, rydel'. Wyraz słow. to prawdopodobnie urzeczownikowiona forma rodzaju żeńskiego przyim. *łopatō* 'charakteryzujący się, wyróżniający się dużą, płaską częścią, płaskim składnikiem', z przyr. **-atō* zapewne od psł. rzecz. **lopъ* 'coś płaskiego, (duży) liść' (który od pie. pierwiastka **lēp-* / **lēp-* / **lep-* 'być płaskim; coś szerokiego, płaskiego', zob. *łapa, łopian, łopuch*).

łopian od XV w. 'roślina *Arctium lappa*', daw. i dziś dial. też *łopion*. Dokładnymi odpowiednikami są pldsl. nazwy dziewanny (*Verbascum*): ch./s. *lōpen*, bg. dial. *lopjân* / *lōpēn*; por. z innymi, bliskimi przyr. cz. dial. *lopón* / *lopoň* / *lopuň* 'łopian'. Psł. dial. **lopēns* 'roślina z dużymi liśćmi (łopuch, łopian, dziewanna)', od szcztątkowo zachowanego psł. **lopъ* 'coś płaskiego, (duży) liść' (poświadczony w mac. dial. *lop* 'roślina wodna występująca w Jeziorze Ochrydzkim'), równego lit. *lapas* 'liść', por. też lot. *łapa* 'ts.' (zob. *łopuch*), z rzadkim przyr. **-ēns*. Podstawowy rzecz. **lopъ* od pie. **lēp-* / **lēp-* / **lep-* 'być płaskim; coś szerokiego, płaskiego' (zob. *łopata*).

łopotać od XV w. 'wydawać charakterystyczny odgłos powstający wskutek uderzenia jakiejś płaszczyzny o powietrze', w stp. tylko 'kąsać, urażać', dial. 'stukać, pukać'. Por. r. *łopotát* 'szwargotać; gaworzyć; szemrać', dial. 'bełkotać, bredzić; hałasować; łopotać skrzydłami', ch./s. *łopotati* 'stukać, pobrzękiwać', też cz. *łopotit se* 'trudzić się, harować, męczyć się'. Psł. **łopotati* 'uderzać z odgłosem, wydawać trzaski, niewyraźne, nieartykułowane dźwięki', czas. intensywny z przyr. -ot- od psł. **łopati* 'uderzać w coś płasko z odgłosem, klepać, walić' (por. p. dial. kresowe *łopać* 'uderzać, stukać', cz. dial. las. *łopać* 'pić, żłopać', r. *łopať* 'jeść chciwie, żreć; pić, chlać', dial. 'bić, grzmocić, walić; wrzeszczeć, krzyzczeć', *łopatsja* 'pękać', słwn. *łópati* 'uderzać płasko w coś, klepać, walić; pękać; jeść chciwie, chleptać'). Podstawowy czas. **łopati* prawdopodobnie od pie. **lěp-* / **lōp-* / **lap-* 'być płaskim; coś szerokiego, płaskiego'.

łopuch od XVII w. 'gatunek łopianu', *łopucha* 'pospolity chwast *Raphanus raphanistrum*', stp. XV w. *łopucha* 'jakaś roślina'. Ogśł.: cz. *łopuch* / *łopucha* 'łopian, łopuch', r. *łopuch* 'łopian, łopuch', ch./s. *łopuh* 'nazwa kilku roślin wyróżniających się wielkimi liśćmi'. Psł. **łopuchō* / **łopucha* 'roślina z wielkimi liśćmi', od szczątkowo zachowanego psł. **łopō* 'duży liść' (zob. *łopian*), z przyr. **-uchō*, **-ucha*.

łoskotać od XVI w. 'silnie stukać, łomotać, wydawać silny, głuchy odgłos', daw. *łoskotać się* 'hałasować'; od XVI w. *łoskot* 'hałas, huk'. Por. cz. *łoskotat* 'trzaskać, szczekać', r. dial. *łoskotát* 'papałać, pleść, trajkotać; hałasować, huczeć'. Pnśł. **łoskotati* 'stukać, łomotać, trzaskać', czas. intensywny z przyr. -ot- od psł. **łoskati* 'uderzać z odgłosem, chlastać, trzaskać' (por. cz. dial. *łoskati* 'trzaskać', r. dial. *łoskat* 'bić, chlastać, trzaskać; uderzać czymś po wodzie; szczekać zębami; łupać, gryźć orzechy', słwn. *łoskati* 'pluskać; paplać, pleść, trajkotać'). Podstawowy czas. **łoskati*, pokrewny z lit. *laskuoti* 'weselo śpiewać; paplać, pleść', *lazgiuoti* 'papałać, pleść', zapewne pochodzenia dźwiękn.

łosos od XV w. 'ryba *Salmo salar*'. Pnśł.: cz. *losos*, r. *łósos*' (w pńdśl. zapożyczone z tych

języków, np. ch./s. *łōsos*). Psł. dial. **lososō* m (pierwotnie temat na -i-), pokrewne z lit. *lašaša* / *lašiša* / *lāšis* 'łosos', łot. *lasis* 'ts.', stwniem. *lahs* (dziś niem. *Lachs*) 'ts.', oset. *laesag* 'ts.', toch. B *laks* 'ryba'. Podstawą była pie. nazwa *łososia* **laks* (pierwotnie temat spółgłoskowy, wtórnie rozszerzone **laks-o*). Postać słów. trzeba wyprowadzać z **laks-o-k-i*, z nawarstwieniem pie. przyr. **-k-i-* na wcześniejszą pie. formę **laks-o*; najbliższe pod względem budowy postaci w balt.: lit. *lašaša* [< **laks-o-k-a*], *lašiša* [< **laks-i-k-a*]. Przyjmuje się, że podstawą pie. nazwy **laks-o* był pierwiastek **lak-* 'pokrywać cętkami, nakrapiać' (por. lit. *lāšas* 'kropła', łot. *lāse* / *lāse* 'kropła; plama wyróżniająca się barwą'), zatem nazwa byłaby związana z cętkami, plamkami występującymi na skórze ryby.

łoś od XV w. 'zwierzę *Alces alces*'. Pnśł.: cz. *los*, strus. *losb*, *losi* m, r. *łoś* (w pńdśl. zapożyczone z rosyjskiego, np. ch./s. *łōs*). Psł. dial. **olsb*, **olsi* m 'łoś' (pierwotnie temat na -i-), z dokładnym odpowiednikiem w germ.: stnord. *elgr* 'łoś', szwedz. *älg* 'ts.'. Wyraz słow. i germ. z pie. dial. **ol-k-i-* 'łoś', por. też pokrewne wyrazy ie. sprowadzające się do pie. **el-k-*: stwniem. *elho* / *elahō*, stang. *eolh* 'łoś' (z germ. zapożyczone łac. *alcē*, mn *alcēs* 'ts.', gr. *alkē* 'ts.'). — Od tego *łosi-ca*, *łosza* 'samica łosia', *łoszak* 'młody łoś', przym. *łosi*.

łotr od XV w. 'łajdak, niegodziwiec', stp. 'rozbójnik, zbójca, złoczyńca, rabuś, opryszek, łotr', dial. też *łoter* 'łotr', kasz. *łoter* / *łoter* 'ts.'; zdr. *łotrzyk*. Por. cz. *łotr* 'łotr, drań, łajdak, nicpoń', arch. 'rozbójnik'. Zapożyczenie ze śrwniem. *lot(t)er* 'człowiek niecnny, nicpoń, ładaco; kuglarz, błazen, trefniś', dziś niem. *Lotter(bube)* 'łajdak, łotr' (od śrwniem. przym. *łoter* 'lekki, błahy, lekko-myślny, płochy, swawolny'). — Od tego *łotrowski*, *łotrostwo*.

łowić łowię od XV w. (od XIV w. z przedr.) 'łowić, chwycić (ryby, rzadziej inne zwierzęta)', 'natęczać uwagę, aby coś usłyszeć, zobaczyć', dial. też 'szukać', kasz. *łowic* 'łapać, chwycić (zwłaszcza ryby)'; z przedr. *nałowić* 'łowiąc, schwycić', *obłowić się* od XVI w. 'dużo zyskać, skorzystać' (daw. *ob-*

łowić 'osiągnąć zysk, skorzystać'), *wyłowić* od XIV w. 'łowiąc, wydobyć', *złowić* od XV w. 'łowiąc, schwytając, pojmając'; wielokr. *ławiać* daw. od XVI w., dziś tylko z przedr. *wylawiać*. Ogśł.: cz. *lovit* 'łowić, polować', r. *lovif*, *lovliu*, *loviš* 'łapać, chwytając, łowić', scs. *loviti*, *lovljō* 'chwytając, łowić'. Psł. **loviti*, **lovō* 'starać się schwytając, złapać', mające dokładny odpowiednik w lit. *lavyti* 'przuczać, ćwiczyć, kształcić, rozwijać' (jeśli nie jest to zapożyczenie ze wschł.), dalej pokrewne z goc. *laun*, stwniem. *lōn*, niem. *Lohn* 'wynagrodzenie, zarobek, zapłata', łac. *lucrum* 'zysk, korzyść', gr. *apo-layō* [< *-lajō] 'używać czegoś, mieć korzyść, korzystać z czegoś', *leia* / *lēiē*, doryckie *laia* [< *-lajia] 'łup, zdobycz (także myśliwska); grabież, rabunek', od pie. **laŷ*- 'zdobywać (łup), pozyskiwać, chwytac'. — Od tego *łowca*, *łowczy*, *łowiecki*, *łowiectwo*, *łowisko*; zob. też *łów*; od czas. przedrostkowego *połów* od XVI w. 'łowienie ryb', 'to, co zostało złowione' (por. stp. od XV w. *połowić* 'łowiąc, pochwytać, połapać', w XVI w. 'ująć, złapać, schwytac wiele ptaków, zwierząt, ryb').

łoz od XIV w. 'wierzba szara, *Salix cinerea*', stp. 'drzewo lub krzew wierzby', od XVI w. 'winna macica, winorośl', daw. też 'gałązka, witka (zwłaszcza wierzbową)', zbiorowo 'zarośla wierzbowe', 'gałęzie, pędy, różgi, pręty'. Ogśł.: stcz. *loza* 'winorośl', r. *loza* 'łoz, wić, witka, różga', *vinogradnaja loza* 'winorośl', ch./s. *loza* 'winorośl', 'giętki pręt, gałązka', dial. 'las, zagajnik'. Psł. **loza* 'giętki pręt, pęd, witka, gałązka', bez pewnej etymologii. — Od tego *łozina* 'zarośla wierzbowe'.

łoże od XIV w. 'duże, wspaniałe łóżko' (dawniej w ogóle 'łożko, posłanie'), 'obsada, podstawa czegoś', stp. też 'obsada koła młyńskiego', 'zagłębienie terenu, w którym zbiera się woda (np. rzeki lub stawu), łożysko'; pierwotne zdr. *ložko* od XIV w. 'sprzęt do leżenia i spania', stp. i dial. też 'proste łożko, prcz; małe łożko', w XVI-XVII w. także 'sprzęt do siedzenia'. Ogśł.: cz. *lože* n 'łożo, łożko; łożysko; podstawa', r. *lože* 'łożo, łożko; łożysko; osada strzelby', scs. *lože* 'łożo, łożko, posłanie; sypialnia; legowisko dzikich zwierząt'. Psł. **lože* n [< **log-je*

**miejsce, gdzie ktoś lub coś leży, łożo, łożko, legowisko, łożysko*', od psł. **ležati* [< **leg-e-*] 'leżeć', z przyr. *-je i wymianą samogłoski rdzennej *e ⇒ *o. — Od tego *łożnica*, *łożysko*.

łożyć od XVI w. 'ponosić koszty, opłacać coś', w XVI w. 'stawiąc na zakład', przen. 'poświęcać, składać w ofierze w imię wyższej wartości', stp. XV w. *łożyć się* 'udawać chęć, zamiar', w XVI w. *łożący się* 'mający stosunek płciowy'; z przedr. *dolożyć*, *nałożyć*, *obłożyć*, *podłożyć*, *położyć* od XV w., *przełożyć*, *przyłożyć*, *rozłożyć*, *ułożyć* od XV w., *wyłożyć*, *złożyć*, *złożyć*. Ogśł.: cz. *ložit* 'kłaść, stawiać; nałożyć, naładować, nakładać, ładować', r. pot. *ložif* 'kłaść, układać', *ložitsja* 'kłaść się', scs. tylko z przedr., np. *nałożiti* 'nałożyć', *położiti* 'położyć, postawić; uczynić', cs. *ložiti* 'kłaść, stawiać'. Psł. **ložiti* 'powodować, że coś leży, opadło, kłaść', czas. kauzat. od psł. **legti* 'położyć się, opaść' (zob. *lec*) z charakterystyczną wymianą samogłoski rdzennej *e ⇒ *o. — Od czas. przedrostkowych *podłoże*, *złoże*; *obłożny*, *położna* 'akuszerka' (→ *położnik*, *położnictwo*).

łódź *łodzi* od XIV w. 'mały statek wodny', w stp. *łodzia* / *łodź*, kasz. *łoga*; zdr. *lódka* (też 'czółenko tkackie'). Ogśł.: cz. *lod'* ž, stcz. *lodí* ž / *lodie* n, r. *ladja* (dial. *lódja*), zdr. *lódka*, scs. *ladii* i (bez przestawki) *alódii* ž 'łódź', ch./s. *lāda* 'okręt, statek'; por. też ch. dial. czak. *lādva* 'czółno wydłubane z pnia drzewa' (sugerujące prapostać **oldy*, **oldave*, zob. *łodyga*). Psł. **oldyji* ž 'mały statek wodny, czółno (zapewne w kształcie koryta) wydłubane z pnia drzewa, dłubanka', pokrewne z lit. *aldija* / *eldija* 'czółno wydłubane, dłubanka, łódź', od pie. **ald-* 'wydrążony pień drzewa, koryto'. Śladu pierwotnego znaczenia 'koryto' można się dopatrywać w słwn. dial. *lādja* 'miejsce w kanale młyńskim umocnione deskami, bezpośrednio pod rynną'.

łój *łoj* od XV w. 'bardzo gęsty, twardy tłuszcz, otrzymywany przez wytopienie tkanki tłuszczowej', 'tłusta wydzielina gruczołów łojowych'. Ogśł.: cz. *lůj*, *loje* m 'łój', r. dial. *loj* 'topiony tłuszcz zwierzęcy', ch./s. *lōj* 'tłuszcz zwierzęcy; wydzielina gruczo-

łów łojowych'. Psł. **lojb* 'topiony tłuszcz zwierzęcy', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności 'lanie (się)', wtórnie skonkretyzowane w 'to, co się leje, roztopiony tłuszcz') od psł. **liti*, **lɛjo* 'powodować płynięcie, lać' (< pie. **lej-* 'lać, ciec'; zob. *lać*, *lunąć*), z wymianą **ej* (> **i*) ⇒ **oj* > *oj* (regularnie zachowane przed samogłoską). — Od tego *łojowy*. Zob. *łoić*.

łów od XV w. 'polowanie, łowienie', w stp. też 'to, co złowiono, upolowano; prawo polowu', od XVI w. *łowy* mn 'polowanie, łowienie'. Ogsl.: cz. *lov* 'polowanie, łowy, polów', r. *lov* 'łów, polów', scs. *lovə* 'polowanie, łowy, łowienie'. Psł. **lovə* 'chwytanie, łapanie, łowienie zwierząt', rzecz. odczas. (nazwa czynności) od psł. **loviti* 'chwycić, łapać' (zob. *łowić*).

łuczyno od XV w. (stp. też *łyczywo*) 'szczapa, drzazga używana do oświetlania', kasz. *łęczyno* 'łuczyno'. Zachł.: dl. *lucywo*, gl. *łućwo*, dial. *łućwo*, cz. dial. *lučivo*, stc. *lučivo*. Psł. dial. **lučivo* 'wiązka smolnych szczap, drzazg używana do oświetlania, łuczyno', od psł. **lučb* / **luča* 'światło' (por. cz. *louč* 'pochodnia', r. *luč* 'promień', scs. *luča* 'promień; łuczyno, pochodnia', ch./s. *lūč* ż, m 'łuczyno; światło, promień'; w polskim niepoświadczony), z przyr. **ivo* tworzącym rzecz. zbiorowe (por. np. *mięsiwo*, *żelaziwo*). Podstawowe rzecz. **lučb* [< **louk-i-*] / **luča* [< **louk-ja*] pokrewne np. z łac. *lūx*, *lūcis* [< **louk-s*] 'światło, blask', stind. *rociś* [< **louk-i-*] 'ts.', strp. *luckis* 'polano, szczapa', od pie. **leuk-* 'świecić'.

łudzić *łudzić* od XV w. 'oszukiwać, zwodzić, mamić', *łudzić się* 'mieć nadzieję, oczekiwanie bez pokrycia'; z przedr. *wyludzić*, dawniej też np. *ułudzić* 'wabić, zwieść, oszukać, omamić', *złudzić* 'wabić, wprowadzić w błąd, oszukać, zwieść', stp. od XIV w. *obłudzić* 'podejść, oszukać, okłamać, zwieść'; wielokr. *wyludzać*. Ogsl.: cz. *ludit* 'wyludzać; wabić, uwodzić; wywoływać', r. dial. *ludif*, *lužu* 'oszukiwać, zwodzić', cs. *luditi*, *lužď* 'oszukiwać, zwodzić'. Psł. **luditi*, **lužď* [< **louď-*] 'wabić, oszukiwać, zwodzić; kusić, wabić, nęcić', pierwotny czas. kauzat. od pie. **leud-* 'chylić się, kulić się, pochylić się', z regularną wymianą rdzennego

**eu* ⇒ **ou* > psł. **u*. Przypuszczalne wcześniejsze znaczenie 'powodować, że ktoś się chyli, pochyla się przed kimś, przychyli się do kogoś, czegoś'. — Od czas. przedrostkowych *złudzenie*; *obluda* 'nieszczerze, dwulicowe zachowanie, działanie; fałsz, hipokryzja, udawanie' (stp. od XV w. też 'przywidzenie, widziadło, mara', 'złudzenie, zawodne myśli, pragnienia; brednia, głupstwo, niedorzeczność', daw. także 'powab, przynęta', *obluda oczna* 'bielmo'), *ułuda*, *złuda*; *obludny* (→ *obludnik*), *złudny*.

ług od XV w. 'wodny roztwór wodorotlenku sodu lub potasu; środek do prania'. Por. cz. *louh* 'ług, wodorotlenek'. Zapożyczenie ze śr. *lūg*, *śrwniem*. *louge*, stwniem. *lougá* 'ług'. — Od tego *ługować*.

łuk od XV w. 'broń wyrzucająca strzały', 'coś wygiętego, element architektoniczny w kształcie części elipsy', w XVI w. 'tęcza', 'wygięta łukowato część siodła'; zdr. *łuczek*. Etymologicznie tożsame z *łęk* (zob.), por. stp. od XIV w. *łęczysko* / *łęczyszcze* 'łuk', 'brama triumfalna w kształcie łuku'. Postać, ze względu na -u-, prawdopodobnie zapożyczona ze stcz. *luk* 'łuk' czy strus. *lukə* 'ts.'. Mało prawdopodobne, by rdzenne -u- było rezultatem starej słow. oboczności **p* / **u*.

łuna od XIII w. 'odbłask silnego światła, wielkiego ognia, pożaru', stp. też 'księżyc', dial. 'zorza', 'tęcza'. Ogsl.: cz. poet. *luna* 'księżyc', stcz. też 'promień, światło, blask bijący od ognia', r. *lunā* 'księżyc', dial. 'zorza; odbłask na niebie, łuna', scs. *luna* 'księżyc' (w cs. 'blask księżyca'). Psł. **luna* 'światło, blask, odbłask' > 'księżyc', pokrewne ze strp. *lauxnos* ż mn 'gwiazdy', łac. *lūna* (stłac. *losna*) 'księżyc; blask księżyca; miesiąc', śrirl. *lūan* [< **louksno-*] 'światło; księżyc'. Zatem psł. **luna* z wcześniejszej prapostaci **louk-s-nā*, z uproszczeniem grupy spółgłoskowej **ksn* > **n* (podobna zmiana fonetyczna w psł. **lono* < **logno*, zob. *łono*), od pie. **leuk-* 'świecić; jasny, świecący, lśniący'. Pierwotne znaczenie 'to, co świeci, światło, blask, odbłask'.

łup od XIV w. 'zdobyć wojenna, myśliwska, pochodząca z grabieży', stp. też 'grabież, grabienie, rabunek', 'łuszcząca się, pękająca skóra' (w XV w. *wężowy łup* 'skóra zrzuc-

na przez węza', dial. 'kora', 'łupież'. Ogsł.: cz. *lup* 'grabienie, grabież, rabunek', 'zdobyć, łup', 'łupież', ukr. *lup* 'zdobyć wojenna', 'grabieżca, rabuś', daw. 'padłe zwierzę, z którego zdarto skórę', ch. dial. czak. *lup* 'skorupa, łupina'. Psł. **lupa* 'zdzieranie, obdzieranie (kory, skóry itp.); grabienie, rabowanie' > 'to, co zdarte, obdarte (kora, skóra, skorupa itp.); to, co zagrabione, zrabowane, zdobyć, rzecz. odczas. (nazwa czynności wtórnie konkretyzowana) od psł. **lupiti* 'usuwać, zdzierać zewnętrzną warstwę, łupinę, skórę, korę, korę' (zob. *łupić*).

łupać *łupię* od XVI w. (ale z przedr. od XV w.) 'rozszczepiać, rozłupywać, rozbijać na kawałki', 'łamać (o bólu)', nowsze 'obdzierać ze skóry', 'uderzać, walić z trzaskiem', dial. 'rąbać drzewo', 'stukać, uderzać'; z przedr. *obłupać* 'zdrzeć skórę, korę, łupinę; odbić, odrąbać kawałek', *odłupać* 'oddzielić, odrąbać', *rozłupać* 'rozrąbać, rozplatać, rozszczepić'; wielokr. *-łupywać* tylko z przedr., np. *obłupywać, odłupywać, rozłupywać* (stp. *-łupować, np. obłupować, odłupować*); jednokr. *łupnąć*. Ogsł.: cz. *loupat* 'obierać, łuskać, obłupywać; łupać (oczami); łamać, łupać', ukr. *lupaty* 'odbić, odłupywać kawałki; rozbijając, łamać; oddzielać wierzchnią warstwę', ch./s. *lupati, lupam* 'uderzać z głuchym odgłosem, tłuc, łomotać; rozbijać, łamać'. Psł. **lupati, lupajo* 'odłamywać, odbijać część od całości; uderzać, walić z głuchym odgłosem; obłupywać, obdzierać, wyluskiwać', czas. wielokr. od psł. **lupiti* (zob. *łupić*).

łupić *łupię* od XIV w. 'zdzierać, usuwać skórę, korę, łupinę, skorupę', 'ograbiać, okradać, rabować', w stp. też 'brać zastaw przymusowy', kasz. *łupic* 'rwać, drzeć', *łepic* 'bić, walić'; z przedr. *obłupić, wylupić* 'wyjąć, wydłubać' (*wylupić* oczy), *złupić*; wielokr. *-łupiać* z przedr. *wylupiać*. Ogsł.: cz. *loupit* 'rabować, grabić', dial. 'łuskać', 'bić', r. *lupit, luplju* 'bić, łupić; obdzierać, obierać', ch. *lupiti, lupim* 'łuskać (np. groch, kukurydzę)'. Psł. **lupiti, lupō* 'usuwać, zdzierać zewnętrzną warstwę, łupinę, skórę, korę, korę', znaczenie i budowa wskazują na pierwotny czas. wielokr., mający dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. *laupyti, laupai*

'łupać, rozbijać na kawałki, rozkruszać; obdzierać ze skóry, drzeć, zdzierać; grabić, rabować', lot. *lāupit* 'usuwać łupinę, skórę, skorupę'. Podstawowy czas. (prawdopodobnie *lāpti* z rdzeniem **lāp-* < **lup-*) niezachowany w słow., istnieje jednak w bałt.: lit. *lūpti, lupū* 'usunąć, zdrzeć, wydrzeć (łupinę, korę, skórę); rwać, drzeć; wydziierać skądś, wydobywać; brać gwałtem, grabić', lot. *lupt, lupju* 'usuwać łupinę, skórę, łuskać', *lupt, lupu* 'łuszczyć się', por. też stind. *lumpáti* 'łamię, uszkadza', wszystkie od pie. **leyp-* 'obdzierać, zrywać (np. łuski, korę), uszkadzać'.

łupież od XVI w. 'łuszczenie się powierzchni warstw naskórka; płatki łuszczonego się naskórka', stp. od XV w. 'zdarła skóra zwierzęca z włosiem, futro, blam', 'grabież, rabunek', 'zdobyć wojenna, łup', w XVI w. też 'bielmo'. Ogsł.: cz. *loupež* ž (stcz. *lúpež* m) 'grabież, rabunek; rzecz zrabowana, łup', strus. *lupěž* 'grabienie, rabowanie', r. dial. *lupěž* m 'grabież, rabunek; kara cielesna, lanie', ukr. dial. *lupíž* m, ž 'kawałki drzewa, z których zdarto korę', 'obdzieranie zwierząt ze skóry', ch./s. *lúpež* m 'złodziej, rozbójnik', cs. *lupěž* m 'grabież, rabunek'. Psł. **lupěž* 'obdzieranie, łupienie, grabienie', nazwa czynności (wtórnie konkretyzowana) od psł. **lupiti* 'usuwać, zdzierać zewnętrzną warstwę, łupinę, skórę, skórę, korę' (zob. *łupić*), z przr. **-ež* (co do budowy por. *grabież, kradzież*). — Od tego daw. od XVI w. *łupieżyć* 'zajmować się łupiestwem, rabować, grabić' → *łupieżca* od XVI w. 'grabieżca, rabuś', *łupiestwo* [< **łupieżstwo*] od XVI w. 'grabież, rabunek'.

łupina od XV w. 'skórka, powłoka owoców, korzeni jadalnych', w stp. i dial. też 'powłoka, skóra, łuska (np. rybia), skorupa (np. jajka)', dial. 'kora, cienka kora'; zdr. *łupinka*. Ogsł.: cz. przest. *lupina* 'łupina, łuska (np. rybia)', br. *lupína* 'skórka, łupina, skorupa', ch./s. *lupína* 'skórka okrywająca owoce, łupina (np. orzecha, kasztana); skorupa jajka', daw. 'łuska', 'skorupa ślimaka' Psł. **lupina* 'powłoka, zewnętrzną osłoną czegoś, skórka, kora, łupina, skorupa, łuska', nazwa rezultatu czynności (pierwotnie 'to, co się

usuwa, zdziera z czegoś, usuwana zewnętrzna warstwa, osłona) od psł. **lupiti* 'usuwać, zdzierać zewnętrzną warstwę, łupinę, skórkę, skórę, korę' (zob. *łupić*), z przyr. *-ina*.

luska od XV w. 'cienka płytka kostna lub rogowa, albo szeregi zachodzących na siebie takich płytek, pokrywające ciało ryb, gadów', 'sucha okrywa nasion i owoców, łupina, plewa', 'częstka zrogowiałego naskórka', stp. 'łupież', 'zaćma, katarakta, bielmo', daw. 'twarda wierzchnia warstwa czegoś', nowe 'metalowa rurka okrywająca pocisk' (kalka z niem. *Hülse* 'ts.' < 'luska, łupina, skórka'). Ogśl.: cz. *luska* 'strąk, strączek', dial. 'łupina ziemniaka', r. dial. *luská* (liter. *luzgá*) 'luska, łupina', ch./s. *ljúska*, ch. daw. *lúska* 'luska, łupina, plewa'. Psł. **luska* 'zewewnętrzna osłona nasion, owoców, jaj, ciała ryb, luska, łupina, plewa, skorupa' (por. łot. *lauska* 'odłamek, trzaska, drzazga, skorupa'). Rzecz. odczas. od psł. **luskati* 'oddzielać, odrywać, odcinać, usuwać zewnętrzną osłonkę, łuskę, łupinę, wydobywać, obierać z łuski, łupiny, wierzchniej osłony' (pierwotnie nazwa czynności 'oddzielanie, odrywanie, odcinanie, usuwanie zewnętrznej osłony', wtórnie nazwa rezultatu czynności 'to, co się oddziela, odrywa, odcina, usuwa' > 'luska, łupina, plewa, skorupa'). Zob. *łuskać*.

luskać *luskam* (daw. i dziś dial. *luszczę*) od XVI w. 'obierać, wydobywać z łuski, łupiny, wierzchniej osłony, skórki', daw. 'wydobywać coś', 'skrzypieć, chrzęścić, chrobotać'; z przedr. *wyluskać*. Ogśl.: cz. *louskat* 'łupać, rozłupywać, łuskać; prztykać, strzelać palcami; łupać', r. *luskat* 'wydobywać z łuski, z łupiny', słwn. *luskati* 'ts.; oczyszczać rybę z łusek'. Psł. **luskati* 'oddzielać, odrywać, odcinać, usuwać zewnętrzną osłonkę, łuskę, łupinę, wydobywać, obierać z łuski, łupiny, wierzchniej osłony', od pie. **leu-sk-*, będącego derywatem z czasownikowym przyr. **sk-* od pie. pierwiastka **leu(a)-* 'odcinać, oddzielać'. Zob. *luska*, *łuszczyć*.

łuszczyć od XVIII w. (w XV w. z przedr. *złuszczyć*) 'obierać, wydobywać z łuski, łupiny, strąka', przen. 'obdzierać, rabować', *łuszczyć się* 'odpadać cienkimi warstwami, odłupywać się (np. o skórce)'; z przedr. wy-

łuszczyć 'przedstawić, wyłożyć szczegółowo', daw. od XVI w. 'wyluskać', dial. 'wydzielić (np. część majątku)', *złuszczyć* 'obłupić z czegoś zewnętrzną warstwę, łuskę, korę, spowodować łuszczenie się (np. skóry)', w stp. XV w. 'chwycić gwałtownie, porwać'. Ogśl.: cz. *luštit* 'łuskać', przen. 'odgadywać, rozwiązywać; rozszyfrowywać', r. *luščiti* 'łuskać, wyluskiwać', ch./s. *ljúštiti*, ch. daw. *lúštiti* 'ts.'. Psł. **luščiti* 'usuwać zewnętrzną warstwę, zewnętrzną osłonę, łuskę, łupinę', czas. odrzec. od psł. **luska* 'zewewnętrzna osłona nasion, owoców, jaj, ciała ryb, luska, łupina, plewa, skorupa' (zob. *luska*).

lut (dawniej *lót*) od XIV w. 'dawna mała jednostka ciężaru' (dziś tylko *lut szczęścia* 'odrobina'). Por. cz. *lot* 'lut'. Zapożyczenie ze śrwniem. *lót* 'jednostka ciężaru' (dziś niem. *Lot* 'lut; pion, sonda').

łydka (dawniej od XV w. *łytką*) 'mięsiasta część nogi między kolanem a stopą', dial. także 'miękkie miejsce pod kolanem', 'pośladek', 'udo'. Ogśl.: stcz. *łytką* 'łydka; goleń' (dziś cz. *lýtko* 'łydka'), r. *łytká* 'ts.', dial. też 'udo, kość udowa; udziec, szynka; stopa; pięta; cała noga', słwn. dial. *lýtka* 'łydka'. Może psł. **lydka* czy **lytka* 'mięsiasta część nogi (łydka, podudzie, udo)', bez pewnej etymologii, niepewna także pierwotna prapostać, zwłaszcza wobec istnienia także innych, bliskich wyrazów, np. p. daw. XV–XVII w., dziś rzadkie w niektórych gwarch pln. *lyst*, dial. też *lysta* i *lystwa* (por. slc. dial. *lyst* 'łydka', *lista* 'goleń', strus. *lystb* / *lysto* 'goleń', ukr. dial. *lysta* / *lysf* 'łydka', ch./s. *lyst* 'ts.', mac. dial. *lysto* 'ts.'), wskazujących na psł. dial. **lystb* / **lysta* / **lysto* [< **lyd-t* czy **lyt-t*] 'łydka, goleń'.

łykać od XVII w. 'przesuwać pokarm, napój, ślinę z jamy ustnej do przewodu pokarmowego', stp. od XV w. 'łkać, głośno płakać, szlochać'; z przedr. *polykać*, *przetykać*; jednokr. -*łknąć*: z przedr. *połknąć*, *przełknąć*; nowsze *łyknąć*. Ogśl.: cz. *lykat* 'polykać, pochłaniać', ukr. dial. *lykáty* 'ts.', słwn. *lykati* 'chleptać, łykać'. Psł. **lykati* 'łykać, polykać; łkać', czas. wielokr. od psł. **lykati* 'wydawać krótkie, urywane dźwięki (przy płaczu, szlochaniu, polykaniu, utrudnionym oddychaniu)' (zob. *łkać*), z typowym

wzdłużeniem samogłoski rdzennej **o* → **y* (z wcześniejszego **ū* → *ū*). — Od tego *łyk* 'łyknięcie, ilość płynu, jaką się przełyka za jednym razem' (też *łyk*, *łyki* interi. na oznaczenie łykania, picia łykami, szybkiego jedzenia) → zdr. *łycezek*; od czas. przedrostkowego *przełyk* 'przedni odcinek przewodu pokarmowego'.

łyko od XV w. 'wewnętrzna część kory drzewa', daw. 'to, co wiąże, wiązadło, więź, powróż z łyka' (*łyka* mn 'więzy, pęta', *brać* w *łyka* 'brać do niewoli, pozbawiać wolności'); daw. od XVI w. także *łyk* 'łyko', dial. *łyki* mn 'łyko obdarte z wierzby', koc. *łik*, kasz. *lęk* 'żyłasta, łykowata warstwa w mięsie, w roślinach'. Ogsł.: cz. *łyko*, r. *łyko*, ch./s. *liko* (też *lika* ż). Psł. 'łyko' 'łyko (odarte z młodych drzew liściastych, zwłaszcza z lipy)', za dokładne odpowiedniki z tym samym znaczeniem uznaje się stpr. *lunkan* n, lit. *lūnka*s, łot. *lūks*. Kontynuuje bałtoś. 'lūnka- n 'łyko', z infiksem nosowym od pie. 'leu-k- będącego derywatem od pie. pierwiastka 'leu(a)- 'odcinać, oddzielać'. Etymologiczne znaczenie zatem 'to, co się oddziela, odcina, odrywa, obdziera (z drzewa)'. U dawnych Słowian pasma łyka służyły do wyrobu różnych przedmiotów, zwłaszcza koszy i prymitywnego obuwia (łapci). — Od tego *łykowaty* 'włóknisty, żyłowaty, podobny do łyka'.

łypać od XVIII w. 'spoglądać, błyskając oczyma, zerkać, rzucić okiem'; jednokr. *łypnąć*. Zapożyczenie ze wschl.: ukr. dial. *lypaty* 'rzucić okiem, zerkać, mrugać' (też 'ślabo się palić, o ogniu'), br. *lypac* 'mrugać, łypać oczyma' (starsze postaci z nagłosowym *gl-*: ukr. dial. *hlypaty* 'łypać oczyma, zerkać', r. arch. *glipat* 'spoglądać, oglądać się', cs.-rus. XVII w. *glipati* 'spoglądać, patrzeć').

łyśy od XIV w. 'bez włosów', stp. też 'mający białą plamę na czole (o zwierzęciu)', 'pozbawiony roślinności, nieporośnięty (o górze)' (w tych znaczeniach także dial., np. kasz. *lēsi*). Ogsł.: cz. *lysý*, r. *lyśy*, ch./s. *lis*. Psł. 'łyśo [<łuk-o-] 'pozbawiony porostu, włosów, roślinności, goły', prapokrewnie ze stind. *ruśant-* 'jasny, biały, błyszczący', od pie. 'leuk- 'świecić; jasny, świecący'. Pierwotne znaczenie zatem 'świecący, błyszczą-

cy (z powodu braku pokrycia, włosów)'. — Od tego *łyšina*; *łyście*, *wyłyście*.

łyżka od XV w. 'narzędzie do nabierania pokarmu', w XVI w. też rzadko *łożka*, wyjątkowo *leżka*, dial. *łyżka* i *leżka* oraz dalsze postaci, kasz. *leżka* 'łyżka'; zdr. *łyżeczka*. Ogsł., ale niejednolite postaci, różniące się samogłoską rdzenną i przyrostkami. P. *łyżka*, dial. *łyżica* odpowiada (z tym samym znaczeniem) cz. dial. *łyżka*, slc. *lyžica*, reg. *łyżka*, r. dial. *łyżka*, ukr. daw. i dial. *łyżka*, br. *łyżka*; stp. i dial. *leżka* ma odpowiedniki w cz. *ležice* ž 'łyżka', r. *ložka* 'ts.', cs. *ležica* 'ts.', s. daw. i dial. *lážica*, ch. *žlica* 'ts.'. Psł. **ležbka* / **ležica* i **lyžbka* / **lyžica* to pierwotne zdr. z przyr. *-ica i *-bka od niezachowanego psł. *tlęga* [< **luga*] 'łyżka' (na wyraz ten wskazuje też wyjątkowy kasz. derywat: słowiń. *łęet* 'kielnia' < **lęg-*bt**) i od przypuszczalnego wariantu *tlęga* [< **luga*], pierwsza z tych rekonstruowanych prapostaci ma odpowiednik w alb. *luge* 'łyżka' (por. też alb. *lug* / *luk*, *lugu* 'wydrążenie, koryto, drewniana rynna', *lugatë* 'wiosło, łopata'). Prawdopodobnie z pie. dial. *luga* (i **luga* [?]), od pie. pierwiastka **leu-* / *lu-* / **lū-* 'odcinać, oddzielać' (od tego np. stind. *lunāti* / *lunōti* 'tnie, odcina', z pie. przyr. *-gā (por. np. *struga*). Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'odcięty, odłupany kawałek drewna', z dalszą specjalizacją znaczenia 'kawałek drewna używany jako narzędzie do nabierania pokarmów, drewniana łyżka' (co do znaczenia por. np. ang. *spoon* 'łyżka' = stwniem. *span* 'drzazga', od pie. **spē-* 'podłужу, płaski kawałek drewna').

łyżwa od XIX w., zwykle *łyżwy* mn 'przyrząd do ślizgania się po lodzie', 'płyzy u san', reg. wsch. 'narty', daw. XVIII w. *łyżwa* 'płaskie podługowate czółno; ponton', dial. 'statek do spławiania zboża'; wyraz dobrze poświadczony w gwarach Małopolski, Mazowsza, Polski pñ. (z pñd. gwarami kasz. włącznie), co sugeruje jego rodzimy charakter. Odpowiedniki tylko we wschl.: ukr. *łýзва* 'narta', reg. i dial. 'łýзва', br. dial. *lyžby* mn 'narty', r. dial. *lyžva* 'rodzaj statku rzeczno-go'. Pñsl. 'łýži, 'łýžbve, bier. 'łýžbъ 'przyrząd do szybkiego poruszania się po lodzie i śniegu, rodzaj płyzy przymocowywanej

do obuwia', związane etymologicznie ze wschł. *łyża w tym samym znaczeniu (por. strus. *łyża* 'narta', r. *łyża*, zwykle *łyżi* mn 'narty; płozy', br. *łyży* mn 'narty'; z rosyjskiego zapożyczone p. daw. *łyża*, zwykle *łyże* mn 'narty', cz. *łyže* ż 'narta'). Pokrewne z r. dial. *lyzgáf* 'ślizgać się po lodzie', bg. dial. *lęzgam* i *luzgam* 'posuwać coś po śliskiej powierzchni' i dalej z łot. *lužas* 'długie narty myśliwskie', lit. *šliužės* mn 'łyżwy', z pie. *(s)*leuğ-* 'ślizgać się'. — Od tego *łyżwiarz*, *łyżwiarstwo*.

lza od XV w. (postać przeważająca od XVI w.) 'ciecz wydzielająca się z oczu (pod wpływem jakichś podniet)', stp. w XIV w. *slza* (dop. mn *slez*), w XIV–XVI w. *slza*, w XIV–XVII w. także *zlza*, XVI w. rzadko *lzza*, w gwarach wiele różnych postaci, np. *lza* / *lza* / *wza* / *zla* / *sluza* / *ślaza* / *śloza*, kasz. *lza* / *liža* / *tuža* 'lza'; zdr. *leżka*. Ogsł.: cz. *slza* 'lza', 'kropla (np. wody), wina', r. *sleza* 'lza', 'kropelka soku, rosy, wilgoci', scs. *slōza* / *slōza* 'lza', ch./s. *sūza* 'lza', dial. 'kropla', *sūze* mn 'płacz', 'sok sączący się z winorośli lub drzewa', 'krople wosku kapiące z zapalonej świecy'. Psł. **slōza* 'lza', 'kropla soku, wilgoci', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności) od psł. **slōznpti* 'zacząć wydzielać z siebie wilgoć, wilgotną, lepłą substancję, pokrywać się wilgotną, lepłą, śluzowatą

substancją' (por. cz. *slznout* 'stać się śliskim, oślizłym', a także p. daw. *sliznqć* 'pokrywać się jakby śliną i przez to stawać się śliskim, oślizłym (np. o mięsie), z wtórnym -i- pod wpływem wyrazów pokrewnych), będącego czasownikiem inchoat. (z typową dla takich archaicznych wyrazów wymianą samogłoski rdzennej *i ⇒ *b, por. *schnqć*, a także *gluchnqć*, *ślepnać*) od psł. **sliziti* 'wydzielać z siebie, sączyć wilgoć, wilgotną, lepłą substancję' (por. p. daw. *ślizeć* 'stawać się śliskim, wilgotnieć, np. o słoninie', słc. *slizif* 'przemakać, przepuszczać ciecz', ukr. *slizyti* 'sączyć się', ch. dial. czak. *slizit* / *slizet* 'powoli ciec, sączyć się'), z pie. **sleǵ-* 'śluzowaty; ślizgać się' (zob. *ślaz*, *śliski*). Pierwotne znaczenie psł. **slōza* to zapewne 'wydzielanie z siebie wilgotnej, lepkiej, śluzowatej substancji', wtórnje skonkretyzowane w 'wydzielina z oczu, lza', 'wydzielina (np. z roślin), kropla wilgoci, soku'. Wyraz polski uległ skomplikowanym zmianom fonetycznym: *slza* > *slza* (stwardnienie pierwotnego *l przed z) > *zlza* (upodobnienie s - z > z - z) > *lzza* (z przestawką zl- > lz-); zwycięska postać *lza* (przeważająca od XVI w.) powstała raczej z częstej *slza* przez zanik pierwszej spółgłoski szczelinowej (s - z > ø - z). — Od tego *lżawy* → *lżawić*, *załżawiony*.

M

macać od XV w. 'rozpoznawać, wyczuwać coś za pomocą dotyku, próbować, badać coś, dotykając palcami', kasz. *macac* 'macać, dotykać'; z przedr. *namacać*, *obmacać*, *wymacać*; wielokr. -*macywać*: z przedr. *obmacywać*, *wymacywać*. Por. też dial. wlkp. *makać* 'macać, bić', 'sprawdzać palcem, czy kury mają jajka w steku, macać kury', kasz. *maklac* 'macać, wyczuwać za pomocą dotyku, dotykać'. Płnsl.: stcz. *măcēti* 'obmacywać', słc. *macaf* 'macać, szukać po omacku;

obmacywać', ukr. *măcaty* 'macać', ale może tu też należeć bg. *măcam* 'brudzić, plamić, mazać', dial. 'przyciskać, uciskać; uderzać', por. także dł. *makaś* 'macać, szukać', *makaś se* 'dotykać się; zgadzać się, odpowiadać sobie', gł. *makać* 'macać; chodzić niepewnie, po omacku', cz. *makat* 'macać, dotykać; harować, ciężko pracować', słc. *makat* 'macać, dotykać'. Psł. **makati* / **macati* 'dotykać, wyczuwać, rozpoznawać za pomocą dotyku, obmacywać, macać'; stosunek obu po-

staci nie całkiem jasny, różnie objaśniany, prawdopodobnie jednak pierwotną postacią jest *makati, a *macati jej ekspresywnym wariantem. Zapewne pokrewne z łot. *mākt*, *mācu* 'uciskać, przyciskać, przygniatać, męczyć', wł. *ammaccare* 'ściskać' (od łac. **mac-care* < **mācāre*), od pie. **māk-* 'gnieść, ścisnąć, uciskać'. Pierwotne znaczenie zatem 'gnieść, uciskać przez dotykaniem rękami'. Z powodów semantycznych dyskusyjny jest związek z lit. *mokėti* 'umieć; znać', *mokyti* 'uczyć', łot. *mācēt* 'wiedzieć, umieć', str. *mukint* 'uczyć'. — Od tego *macka*, zwykle mn *macki* 'narządy dotykowe i chwytne u wielu zwierząt bezkręgowych, czułki'; od przedrostkowego daw. *omacać* 'wymacać dokoła, zbadać za pomocą dotyku': daw. od XVI w. *omacek* 'niemożność widzenia czegokolwiek, ciemność', dziś tylko w użyciu przysłówkowym *omackiem*, *po omacku* 'nie widząc (z powodu ciemności lub braku zdolności widzenia), kierując się dotykiem, macając rękami w ciemności, na ślepo', daw. też *omacką* 'po ciemku, po omacku, potajemnie, skrycie, ukradkiem'.

machać od XV w. 'wykonywać szybkie, jednostajne, wahadłowe ruchy', pot. 'robić, wykonywać coś szybko', dial. też 'prać bieliznę', kasz. *māxac* 'ciężko pracować, harować'; z przedr. *pomachać*, *zamachać*; wielokr. -*machiwać*; z przedr. *wymachiwać*; jednokr. *machnąć*, *zamacznąć się*. Ogśl.: cz. *máchat*, r. *machát*, ch./s. *máhati*, *māšēm* 'machać'. Psł. **machati* 'machać', czas. intensywny z przyr. *-ch- (co do budowy por. *jechać*) od psł. **mati*, **majo*, wótnie **majati*, **majo* 'machać, wywijać' (por. strus. *maj(j)ati* 'machać; dawać znaki', ukr. *majaty* 'kołysać się, powiewać; machać, wywijać; widnieć w oddali, majaczyć', dial. 'migotać', słwn. *majāti* 'chwiać, kiwać, ruszać', a także np. gl. *ma-wać* 'machać, powiewać, wywijać, ruszać', scs. *pomanōti* 'kiwnąć, skinać, dać znak', p. dial. *zamanāwšy* 'ni stąd, ni zowąd, nagle' od niepoświadczanego p. *tza-manāc*). Podstawowy psł. czas. **mati* ma odpowiedniki w bałt.: lit. *mōti*, *mōju* 'machać, kiwać ręką, dawać znak', łot. *māt*, *māju* 'ts.', por. też pokrewne stind. *māyđ* 'widziadło, mara, iluzja', wszystkie od pie. **mā-* 'machać, ki-

wać, dawać znaki'. — Od czas. przedrostkowych *rozmach* (por. cz. *rozmach* 'dynamika, prężność; rozmach'), *wymach*, *zamach*.

macica od XV w. 'narząd rodny, w którym rozwija się płód (u kobiet i samicy ssaków)', 'główny korzeń, pień jako podstawa rozgałęzień', stp. XV w. też 'matka', 'winna lato-rośl, jej krzak, gałązka', 'źródło strumienia lub rzeki', w XIV w. 'matnia, worek u sieci' (dziś kasz. *macēca* 'ts.'). Ogśl.: cz. *matice* 'mutterka, nakrętka; macierz', strus. *matica* 'matka', 'początek, podstawa', r. *mática* 'belka podtrzymująca sufit', 'matnia niewodu', scs. *matica ognnānaja* 'piekło', cs. *matica* 'źródło; magnes'. Psł. **matica* 'narząd rodny u kobiety, macica; to, co stanowi podstawę, początek czegoś (np. główny korzeń drzewa)', od psł. **mati* 'matka' (zob. *mać*), z przyr. *-ica.

macierz z od XIV w. 'matka' (też w gwarach), dziś tylko przen. 'ojczyzna' (także termin matematyczny, techniczny). Por. dł. *mašer* (też 'macica'), gl. *mačer*, r. *māter*, bg. dial. *mater*. Tego samego pochodzenia co *mać* (< psł. **mati*, **matere* 'matka'), wyraz oparty na psł. bier. **materb*. — Od tego *macierzysty*; daw. od XIV w. *macierzyn(y)* 'związany z matką, należący do matki' → *macierzynski* od XVI w., *macierzynstwo* od XVI w. 'bycie matką'.

macierzanka od XVI w. 'roślina Thymus'. Uniwerbizacja daw. od XV w. *macierza duszka* 'macierzanka' (por. daw. przym. od XV w. *macierzy* 'związany z matką, należący do matki', por. *macierz*); analogiczne nazwy tej rośliny też w innych językach, np. stcz. *mateřie dūška*, cz. *mateřidouska*, r. daw. *mátkina dūška*, ch./s. *mājčina dušica*, por. też śrlac. od VII w. *matris animula* 'ts.' (które mogło być kalkowane u Słowian). Podstawą nazwy jest pradawne podanie ludowe o wcieleniu się duszy przedwcześnie zmarłej matki w tę roślinę.

maciora od XVII w. 'samica świni, dzika (mająca potomstwo)', daw. od XV w. *maciory* mn 'matki', dial. też *maciory*, *maciorki* (*macierki*) mn 'lodygi nasienne konopi; ziemniaki zasadzone, sadzeniaki', stp. od XV w. *maciorka pczelna* 'matka, królowa pszczół'. Por. dł. *mašera* 'samica zwierząt',

dial. 'matka', br. dial. *mácer*a 'matka', *mácerka* 'młoda, niedoświadczona matka', 'samica zwierząt, ptaków z potomstwem', *mácerka* / *mácjarka* 'konopie z nasieniem; ziemniak sadzeniak'. Tego samego pochodzenia co *macierz* (zob.), z przejściem wyrazu do rzecz. żeńskich na -a; punkt wyjścia zmiany deklinacji mogły stanowić formy przypadkowe, jak mian.-bier. mn *maciory*, należące genetycznie do paradygmatu rzecz. *macierz*, interpretowane jako formy od mian. pj *maciora*.

macocha od 1399 r. (w stp. XV–XVI w. też *macecha*) 'żona ojca w stosunku do jego dzieci z wcześniejszego małżeństwa', dial. *macocha* / *macecha* / *macycha*, kasz. *macęxa*. Ogśł.: cz. *macecha* (przest. i dial. *macocha*), r. *máče*cha, ch./s. *máče*ha. Psł. **mate*cha 'macocha', od psł. **mati* 'matka' (zob. *mać*), z przyr. *-*echa* tworzącym rzeczowniki nacechowane ujemnie. — Od tego *macoszy*, po *macoszemu*.

maczuga od XV w. 'kij gruby, pałka; prymitywna broń w postaci pałki ze zgrubieniem na końcu', kasz. *maćuga* 'maczuga, pałka'. Por. ukr. dial. *maćuga* 'ts.', ch./s. *maćuga* 'ts.'. Zapożyczenie z rum. *măciucă* 'kij, pałka' (wyprowadzanego z rom. **matteuca* 'pałka, maczuga').

mać ż od XIV w. 'matka', w stp. odmiana *mać*, *macierze*, w l. mn *macory*. Ogśł.: cz. *máti* 'matka', r. *mat* 'matka', scs. *mati*, *matere*. Psł. **mati*, **matere* 'matka', termin pokrewieństwa pochodzenia pie., por. lit. *mótė*, dop. *mótė*s 'kobieta' (pierwotne znaczenie 'matka' zachowane w derywatach, np. *pāmótė* 'macocha'), łot. *māte*, stwniem. *muoter* (dziś niem. *Mutter*), łac. *māter*, *mātris*, gr. *mētēr*, stind. *mātā* 'matka', wszystkie z pie. **mātēr* 'matka'.

magiel *magla* od XIX w., dawniej od XVIII w. *magiel*, *magli* ż 'ts.', reg. wlkp. *męgla*, kasz. *magła* 'przyrząd do wygładzania wypranej bielizny'. Por. cz. *mangl* / *mandl*, ślc. *mangel* / *mangla* 'ts.'. Zapożyczenie z niem. *Mangel* 'magiel'. — Od tego *maglować*, reg. *męglować*, kasz. *magłowac* 'wygładzać wypraną bieliznę', daw. od XVI w. *maglować* 'ozdabiać, upiększać', por. kasz. *maglac* 'gniść, dusić, miać, miętosić; maglować'.

maić *maję* od XVII w. 'przybierać, stroić zielonymi gałązkami, liśćmi, kwiatami'; z przedr. *umaić* 'przystroić zielenią, zielonymi gałęziami'. Czas. odrzecz. od p. daw. od XVI w. *maj* 'ścięte zielone gałązki lub drzewka; zieleń', 'choinka obnoszona przez dziewczęta wiejskie w poniedziałek wielkanocny; słomiana kukła przybrana ziołami i liśćmi, obnoszona przez chłopców wiejskich w Zielone Świątki', w XVI w. 'zielone rośliny; ścięte zielone gałęzie lub kwiaty, używane jako ozdoba; zielsko', dziś *maik* 'ludowy zwyczaj witania wiosny, polegający na obnoszeniu po wsi przystrojonej zielonej gałęzi albo drzewka i śpiewaniu tradycyjnych pieśni, także sama gałąź lub drzewko', por. cz. *maj(e)* 'rytualne drzewko przystrojone kwiatami i wstążkami', ślc. *maj* 'drzewko ustawiane przed oknem ukochanej', ukr. *maj* 'zieleń, którą zdoła się chaty na Zielone Świątki', ch. dial. czak. *māj* (*māj*) 'przystrojona zielona gałąź noszona przez kołędników w czasie karnawału lub umieszczana pod oknem dziewczyny; rytualne zielone drzewko ustawiane przed domem w noc przed 1 maja', 'choinka bożonarodzeniowa', słwn. *maj* 'rytualne drzewko przystrojone kwiatami i wstążkami'. Od nazwy miesiąca *maj* (zob.), przeniesionej na zielone drzewka, gałęzie, zieleń, używane pierwotnie w ludowych obrzędach witania wiosny.

maj od XV w. 'piąty miesiąc roku'. Por. cz. *máj*, r. *maj*, scs. *majb* 'maj'. Zapożyczenie z łac. (*mēnsis*) *Māius* 'miesiąc poświęcony bogini Mai' (od łac. *Maia* 'rzymska bogini przyrody'). — Od tego *majowy* → *majówka*.

majaczyć od XVII w. 'zarysowywać się, ukazywać się niewyraźnie, mgliście', 'widzieć majaki, mieć przywidzenia, halucynacje; bredzić', daw. 'krążyć, okrążać, kołować', 'mamić, wykręcać się', dial. 'bredzić w gorączce', 'tracić, marnować czas'. Zapożyczenie z r. *majáciť* 'majaczyć, widnieć, migotać w dali', pot. 'objasniać, pokazywać znakami', będącego czas. odrzeczownikowym od wschl. **majakъ* 'widziadło, widmo', 'znak widziany z daleka' (zob. *majak*).

majak od XVII w. 'widziadło, przywidzenie, urojenie, halucynacja', daw. 'złudna obietnica, wybieg, wykręt', 'znak (wojenny) spe-

cjalnie ustawiony', *majakiem krążąc* 'nieprostą drogą', dial. *majaki* mn 'błędne ogniki'. Zapożyczenie z ukr. dial. *maják* 'zjaw' bądź z r. daw. *maják* 'umowny znak, sygnał', 'wieża obserwacyjna lub sygnałowa; strażnica' (dziś 'latarnia morska'), dial. 'podobizna przedmiotu, człowieka'. Wschł. **majakə* z podstawowym znaczeniem 'znak widziany z daleka' > 'widziało, widmo' to derywat od psl. **majati* 'machać (np. ręką), wywijać', wtórnie zapewne 'dawać znaki (przez machanie, wywijanie czymś)' (zob. *machać*, *majtać*).

majątek od XVIII w. 'posiadłość ziemską', 'ogół dóbr należących do danej osoby czy instytucji, mienie, bogactwo'. Por. cz. *majetek* 'majątek, mienie', slc. *majetok* 'ts.'. Od tematu imiesłowu czasu teraźn. **jmajet-* (na którym oparty jest p. imiesłów *mający*) psl. czasownika **jměti* 'mieć, posiadać' (zob. *mieć*), z przyr. *-ek* < **-əkə*; zob. *majętny*. Późno poświadczony wyraz polski może zapożyczony z czeskiego.

majętny od XVI w. 'bogaty, dostatni, zamożny'. Por. cz. *majętný* 'majętny, zamożny, bogaty', slc. *majetný* 'ts.'. Od tematu imiesłowu czasu teraźn. **jmajet-* (zob. *majątek*), z przyr. *-ny* < **-ьнъ* (por. tak samo utworzony *umiejętny*). — Od tego *majętność*.

majster od XVIII w. 'mistrz rzemiosła'. Zapożyczenie z niem. *Meister* 'ts.' (co ostatecznie z łac. *magister*). Wcześniejsze stp. XV w. *maister* 'uczony, biegły w czymś', daw. od XVI w. *maister* lub *magister* 'uniwersytecki wykładowca tzw. nauk wyzwolonych', przen. 'mistrz, znawca, nauczyciel' i dzisiejsze *magister* 'tytuł absolwenta wyższych studiów' zapożyczone bezpośrednio z łac. *magister* 'przełożony, kierownik, dozorca, naczelnik, mistrz; nauczyciel; doradca, przewodnik'. Zob. *mistrz*.

majtać od XX w. 'machać, wywijać, kiwać', też *majdać* 'ts.'; dial. *majtać* 'poruszać, machać; przebierać nogami', kasz. *majtać* 'machać, wywijać', *plomajtać* 'poprzewracać, popsuć'; jednokr. *majtnąć*. Por. ukr. dial. *majdaty* 'machać (ogonem)', *majtalaty* / *majtolaty* 'dyndać, machać; kołysać się'. Czas. intensywny z przyr. **-bt-* (< **-ət-*, co do budowy por. np. *szeptać*) od psl. **majati*

(pierwotnie **mati*), **majo* 'machać, wywijać' (zob. *machać*).

majtek od XVII w. 'marynarz'. Zapożyczone, jak prawie całe słownictwo odnoszące się do żeglugi morskiej. Źródłem wyrazu było zapewne hol. *maat*, zdr. *maatje* 'towarzysz, kolega; marynarz', por. dniem. *mat* 'towarzysz, kompan', *maat* 'ts., zwłaszcza pomocnik szypra, sternika, bosmana', ńrdniem. *māt* m / *mate* n 'towarzysz, kompan, pomocnik (zwłaszcza w języku żeglarszy)'.

majtki od XIX w. 'dolna część bielizny damskiej; krótkie spodnie chłopięce', dawniej 'spodnie męskie', u Bandtkiego 'strój marynarski'. Pierwotnie zapewne 'szerokie, krótkie spodnie męskie, spięte pod kolanami', w dawnej polszczyźnie (od XVI w.) nazywane *marynalami* (podobna do nich była w przeszłości także dolna część bielizny damskiej, sięgająca kolan, zawiązywana pod kolanami), charakterystyczny element ubioru dawnych marynarzy. Zatem od *majtek* 'marynarz' (zob.).

mak od XV w. 'roślina Papaver, jej nasiona'; zdr. *maczek*. Ogśl.: cz. *mák*, r. *mak*, ch./s. *māk*. Psl. **makə* 'mak', w związku ze stwniem. *māho*, ńrdniem. *māhen* / *mān* (dziś niem. *Mohn*) 'mak', gr. *mēkōn* (doryckie *mākōn*) 'mak lekarski, Papaver somniferum'. Roślina, uprawiana od starożytności (np. przez Sumerów), rozprzestrzeniała się z obszaru śródziemnomorskiego lub z Azji, ostatecznym źródłem jej nazwy jest zapewne jakiś nieustalony starożytny język z tych regionów. — Od tego *makowy* → *makówka*, *makowiec*.

malarz od XV w. (stp. też *malar* / *maler* / *malerz*) 'ten, kto maluje lub rysuje', 'rzemieślnik malujący mieszkania', w XVI w. wyjątkowo 'przepisywacz rękopisu, kopista'. Por. cz. *malř*, slc. *maliar*, ch./s. *māler*. Zapożyczenie z niem. *Maler* 'malarz', ńrdniem. *mālære* 'artysta' (od niem. *malen* 'malować').

malina od XV w. 'krzew Rubus idaeus i jego owoc', dial. *czarne maliny* 'jeżyny', kasz. *maliny* mn 'poziomki'. Ogśl.: cz. *malina*, r. *malina*, ch./s. *mālina* 'malina'. Psl. **malina* 'malina', prawdopodobnie w związku etymologicznym z lit. *mėlynas* 'niebieski', *mėlynė* 'borówka, czernica', łot. *mēlīns* 'czar-

ny', *męś* 'ciemnoniebieski, fiołkowy', stpr. *melne* 'niebieska plama', stwniem. *māl* 'plama, siniec', łac. *mulleus* 'purpurowy', gr. *mēlas* 'czarny', stind. *malinā* 'brudny, czarny', wszystkie od pie. pierwiastka **mel(a)*- oznaczającego różne barwy, zwłaszcza ich ciemne odcienie. Zatem nazwa rośliny od koloru jej dojrzających owoców. — Od tego *malinowy* (także na oznaczenie koloru), *maliniak* 'zarośla maliny'.

malować od XV w. 'pokrywać coś farbą, lakierem itp., nadawać kolor, barwić; tworzyć dzieło malarskie, pokrywać malowidłami, wzorami'. Por. cz. *malovat*, słc. *malovať*, ukr. *maljuvaty*, ch./s. *mālati*. Zapożyczenie z niem. *malen* 'malować', śrwniem. *mālen* 'oznaczać; kreślić, farbować, malować'. — Od tego *malowidło*; *malunek*.

małpa od XV w. 'ssak z podrzędu małp (Antropoidea)', dial. też *malupa*; zdr. *malpka*. Zapożyczenie z niem. *Maulaffe* 'małpa' (złożenie z niem. *Maul* 'pysk, paszcza' i *Affe* 'małpa', dosłownie 'małpa z rozwartym pyskiem', por. niem. *Maulaffen feilhalten* 'gapić się'). — Od tego *małpi*; *małpować*.

mały od XIV w. 'mający niewielkie rozmiary; bardzo młody, niedorośli; niedługo trwający, krótki; niewiele znaczący, błahy'; st. wyższy *mniejszy* (zob.). Ogśł.: cz. *malý*, r. *mályj*, scs. *małb*. Psł. **małb* 'mający niewielkie rozmiary, mały', prapokrewne z gr. *mēlon* 'drobne bydło, owce', łac. *malus* 'zły' (< 'mały, nieznaczący'), stirl. *mīl* 'zwierzę' i dalej z wyrazami zawierającymi nagłosowe *s*:- goc. *smals* 'mały, nieznaczący', stwniem. *small* 'ts.' (dziś niem. *schmal* 'wąski; kusi, szczupły'), ang. *small* 'mały, niewielki, drobny'. Od pie. *(*s*)*mōl*- / *(*s*)*mēl*- 'mały'. — Od tego *maleriki* (→ *malerstwo*), *małutki*; *malec*; *maleć*, *zmaleć*. — St. wyższy należy genetycznie do innego przym., zob. *mniejszy*.

małż od XV w. (daw. XVI w. *māż*) 'mięczak z gromady Lamellibranchiata', w XV w. też przym. *smążowy* 'przynależny do małży'. Zapewne tożsame z p. dial. *smāż* [< **smāż*] 'ślimak', *smāż* 'grzyb *Boletus esculentus*', kasz. *smōłś* i *smōłśk* (*smāżk*) 'ślimak bez skorupy', płb. *māż* 'ślimak', słc. *młże* mn 'małże', strus. *smolżb* 'ślimak', br. *smouż*

'ts.'. Psł. dial. *(*s*)*młżb* 'ślimak', bez pewnej dalszej etymologii. Niejasne jednak polskie -*ał*- jako kontynuant psł. **l*-, oczekiwaliśmy postaci **fmolż* bądź **fsmolż* (z rozwojem **l* > *oł*, jak psł. **mlviti* > stp. *mołwić*, zob. *mówić*). — Od tego *małżowina* od XVI w. 'skorupa, muszla mięczaka' (daw. też 'małż'), *małżowina uszna* 'część ucha zewnętrznego'.

małżonek 'mąż', *małżonka* 'żona', stp. XV w. *małżonka* / *małženka* 'żona prawnie poślubiona'. Zapożyczenie ze stcz. *malžen* 'małżonek, mąż', *małženka* 'małżonka, żona' (dziś w tych znaczeniach cz. *manžel* i *manželka*), por. słc. *manžel* 'mąż, małżonek', *manželka* 'żona, małżonka', cs. *małžena* m pdw 'mąż i żona, małżonkowie'. Słow. **małžena* 'mąż i żona, małżonkowie', złożenie typu scs. *bratsestra* 'brat i siostra, rodzeństwo', częściowa kalka ze stwniem. *mālwip* 'małżonka', w której człon pierwszy to zapożyczenie ze stwniem. *māl* / *mahal* (por. niem. *Gemahl* 'małżonek'), człon drugi **žena* jest przekładem stwniem. *wip* 'żona'. Całe złożenie sekundarnie zinterpretowano na gruncie słow. jako nazwę żony (z powodu drugiego członu **žena* 'żona, kobieta'), w związku z tym wtórnie utworzono formę męską **małžene* 'małżonek, mąż' (podobnie jak np. *kum* od *kuma*, *wdowiec* od *wdowa*). — Od tego *małżeński* (stp. XV–XVI w. też *manželski*) 'dotyczący małżeństwa, odnoszący się do małżeństwa'; *małżeństwo* od XV w. 'związek małżeński; małżonkowie', w XVI w. rzadko też *manżeństwo* / *mażeństwo* / *manželstwo* (por. cz. *manželství* 'ts.').

mama 'pieszczotliwie o matce', stp. XV w. 'macocha', 'mamka, piastunka'. Ogśł.: cz. *māma* 'mama, matka', r. *māma* 'ts.; mamka, niania', *māmka* 'mamka', ch./s. *māma* / *māma* 'mama, matka'. Psł. 'mama 'mama', wyraz z języka dziecięcego z charakterystycznym podwojeniem sylaby (por. *baba*, *tata*); podobne wyrazy też w innych językach, por. np. lit. *mamā*, dial. *momā*, łot. *mama*, łac. *mamma*, gr. *māmna* / *māmmē* (także bez podwojenia: gr. *mā* 'matka', stind. *mā* 'ts.'). — Od tego *mamusia*, *ma-muśka*.

mamić od XV w. 'zwodzić fałszywymi pozorami, bałamucić; wabić, nęcić'; z przedr. *omamić*. Zachsl. i pldsl.: cz. *māmit* 'łudzić, oszukiwać, zwodzić; wyłudzać; wabić, nęcić', ch./s. *māmiti* 'wabić, mamić', słwn. *mamiti* 'zwodzić, łudzić, mamić; wabić, nęcić'. Psł. dial. **mamiti* 'wabić, nęcić, zwodzić', zapewne czas. odrzecz. od psł. **mamē* / **mama* 'wabienie, mamienie' (por. cz. *mam* 'mamienie, złuda', dial. 'złudzenie, przywidzenie', slc. *mam* 'złuda, ułuda, mamidło; miraż', ch./s. *mām* / *māma* 'mamienie, wabienie; przynęta', dial. 'przynęta na ryby'; por. też cs. przym. *mamē* 'głupi'). Podstawowe **mamē* / **mama* to archaiczne derywaty od psł. czas. **mati* > **majati*, **majō* 'machać' (zob. *machać*) względnie bezpośrednio od pie. pierwiastka **mā-* 'machać, kiwać, dawać znaki', z przyr. **-mē* / **-ma*, z pierwotnym znaczeniem 'kiwanie ręką, dawanie znaków w celu przywabienia, zwabienia'; por. pokrewne *manić*. Nie przekonują próby objaśnienia **mamiti* jako wtórnego przekształcenia psł. **maniti*. — Od tego *mamidło*; od czas. przedrostkowego *omam* 'halucynacja, przywidzenie, złudzenie; omamienie, oczarowanie, otumanienie'.

mamka od XV w. 'karmicielka, piastunka', stp. XIV–XV w. też 'jakaś bliska krewna albo powinowata, ciotka, stryjenka, macocha, niesłubna żona', 'położna', dial. też 'mama, mamusia', 'smoczek', kasz. *mamka* 'mama'. Ogśl.: cz. *mamka* 'matka', dial. 'mamka, niańka', r. *māmka* 'mamka, niańka', reg. 'matka, mama', bg. dial. *māmka* 'mama, mamusia'. Psł. **mamōka* 'mama, mamusia', zdr. od psł. **mama* (zob. *mama*), w znaczeniu 'spełniająca rolę matki, karmiąca dziecko'.

mamlać *mamle* od XIX w. i *mamleć* (też *mamlać*) 'mówić niewyraźnie, niezrozumiale, jakby się coś miało w ustach, mamrotać; jeść powoli, nieudolnie, obracając pokarm językiem, śliniąc się', dial. *mamlać* 'mlaskać językiem, ustami; mówić niezrozumiale, niewyraźnie, po dziecinnemu; gadać, pleść', 'o sposobie jedzenia, żucia starego człowieka', *mamleć* 'jeść bezzębnymi ustami', *mamlać* 'jeść nieudolnie, obracając językiem pokarm', *mamlać* / *mamlać* 'mówić

niewyraźnie, bąkać pod nosem, mówić bez związku, paplać', *mamlić* 'jeść, nie mając zębów, a przez to długo i powoli gryźć jedzenie'. Por. gł. *mamlić* 'bajdurzyć, bredzić', cz. *mamlat* 'żuć', dial. 'jeść, mamlać; gadać', r. dial. *māmliat* / *māmliť* 'powoli żuć, jeść; mówić powoli, niewyraźnie, mamrotać'. Psł. **mamōlati* / **māmōliti*, czas. pochodzenia dżwn. (od imitacji odgłosu głosego żucia, jedzenia, mlaskania), z częstym w takich czasownikach przyr. **-əl-*, por. bez tego przyrostka p. dial. *mamać*, *mamkać* dzieci. 'jeść'.

mamrotać od XVI w. 'mówić półgłosem, niewyraźnie, niezrozumiale; mruczeć pod nosem', kasz.-słowiń. *mamrotac* 'ts.'; z przedr. *wymamrotac*. Czas. intensywny z przyr. *-ot-* od p. daw. od XVI w., dziś dial. *mamrać* (może też *mamrzeć*) 'wydawać mrukliwe dźwięki, cicho lub niewyraźnie mówić, mamrotać, mruczeć', dial. też *mamrzyć* 'mamrotać'. Podstawowy czas. *mamrać* z pierwotnej postaci **marmrati* (z wypadnięciem pierwszego *-r-*: *r - r > ø - r*) < psł. **mymbrati* 'wydawać mrukliwe dźwięki, warczeć, burczeć' (por. cz. daw. *mrmrati* 'warczeć, burczeć', słwn. *mrmrati* 'warczeć, mamrotać'). Psł. **mymōrati* pochodzenia dżwn., z częstym w takich czasownikach podwojeniem sylaby (pierwotne **mūr-mūr-*).

manić od XIX w. 'zwozić, wyprowadzać w pole, oszukiwać, okpiwać; łudzić' (dial. też 'kłamać, okłamywać'), *manić* się 'łudzić się; robić ceregiele, krępować się', kasz.-słowiń. *mańic* 'łudzić, mamić, zwodzić, wprowadzać w błąd, cyganić'. Ogśl.: dl. *manis* 'oszukiwać, zwodzić', r. *manit* 'przywoływać znakiem palców, kiwaniem ręką; mamić, łudzić, zwodzić, oszukiwać', bg. dial. *mānja* 'mamić'. Psł. **maniti* 'wabić, mamić', czas. odrzecz. od psł. rzecz. **manē* 'wabienie, mamienie' (por. p. dial. *man* 'omamienie, złudzenie', strus. *manē* 'złudzenie', r. dial. *man* 'kłamać, łgarz; zły duch, żyjący w domu, łaźni lub na dzwonicy'), od psł. czas. **mati* > **majati*, **majō* 'machać' (zob. *machać*) względnie bezpośrednio od pie. pierwiastka **mā-* 'machać, kiwać, dawać znaki', z przyr. **-nē* < **-no-*,

zob. paralelne *mamić*. Późno poświadczony wyraz polski można podejrzewać o zapożyczenie z ukr. *manýty*, jednak jego obecność w gwarach pñ. (także kaszubskich, a nawet w izolowanej już wtedy gwarze słowińskiej) sugeruje rodzimy charakter.

manowce mn 'błędne drogi; bezdroża, wer-tepy', daw. XVI–XVII w. *manowiec* 'bezdroże', *manowie* n 'ts.'. Zapożyczenie z ukr. *manivéc* (dial. *manóvéc*), mn *manivci* 'okrężna droga; błędna trasa, bezdroże', por. też r. dial. *manavéc* 'poboczne drogi', *echaf manavcóm* 'jechać poboczem drogi lub po bezdrożu', *mánóv'em* / *manóv'ju* 'na przelaj, po bezdrożu'. Od ukr. *manýty* 'mamić, ludzić, zwodzić, oszukiwać', psł. **maniti* 'wabić, mamić' (zob. *manić*) względnie od związanego z tym wschl. **manovati*, por. strus. *manovati* 'kiwać głową, dawać znak ręką lub głową, zachęcając do czegoś', r. dial. *mánovat* 'iść po bezdrożu'. Pierwotne znaczenie zapewne 'zwodzająca, błędna trasa, prowadząca na bezdroża, nie prowadząca do celu'.

mańka od XVI w. (daw. też *manka*) 'lewa ręka', *zażyć z mańki* 'oszukać, zwieść', daw. 'pokonać podstępnie, atakiem z niespodziewanej (lewej) strony', dial. *mańka* / *majka* też 'człowiek leworęczny'. Zapożyczenie z wł. *manca* 'lewa ręka; lewa strona' (por. wł. *manco* 'wadliwy; lewy', *mancina* 'lewa ręka', *mancino* 'mańkut', z łac. *manus* 'ułomny, kaleki, niezupełny'). — Od tego *mańkut* (dial. też *majkut*) od XVIII w. 'człowiek leworęczny', daw. 'lewa ręka', utworzone na wzór rzadkich rzeczowników z przyr. -ut (por. np. *kikut*).

mara od XV w. 'widziadło sennie; marzenie, urojenie', 'upiór, zmora', dial. 'cień zmarłego'. Pñsł.: slc. *mara* 'widziadło, urojenie; choroba', *slépá mara* 'ćma', r. *mára* 'widziadło, urojenie, miraż; mgła, opary'. Psł. dial. **mara* 'widziadło, przywidzenie, urojenie', prawdopodobnie od pie. **mer-* 'błyszczyć, lśnić, migać' lub od opartych na tym pierwiastku słów czasowników, np. ukr. *mrýty* 'marzyć, roić, śnić; zaciemniać', ukr. *mrity* 'być ledwo widocznym, majaczyć (w dali); świecić', dial. 'poblyskiwać, migotać' (zob. *marzyć*).

marchew *marchwi* ż od XIV w. 'roślina uprawna *Daucus carota* i jej jadalny korzeń', dial. też *marchewia* / *marekwia*, kasz. *marxev*, *-xve* / *marxva* / *marxvá*, w słowni. archaiczna postać fleksyjna mian. *marxi*, dop. *marxve* i wtórna od niej forma mian. *marxa*. Ogśł.: dl. *marchej*, -chwje, cz. *mrkva* / *mrkev*, r. *morkóv*, dial. *mórkva* / *morkóva*, słwn. *mrkev* / *mrkva*. Psł. **mřchy*, **mřchve*, bier. **mřchъv* / **mřky*, **mřkъve*, bier. **mřkъvъ* ż 'marchew', zapożyczenie z germ. **murxō-* 'marchew', por. stwniem. *mor(a)ha* / *morha*, dziś niem. *Möhre* 'marchew'. Dopuszcza się też pokrewieństwo słów i germ. nazw tej rośliny.

markotny od XVI w. 'przygnębiony, strapiiony, smutny', dial. 'zmartwiony', kasz. *markotni* 'markotny, niezadowolony, smutny'. Por. slc. *mrkotny* 'markotny', r. dial. *mórkótnyj* 'pochmurny, deszczowy, chłodny (o pogodzie)'. Przym. z przyr. -ny < **bnъ* od psł. czas. **mřkotati* 'wydawać mrukliwe dźwięki, wyrażać w ten sposób np. niezadowolenie' (por. stp. XV–XVI w. i dziś dial. *markotać* 'wydawać mrukliwe dźwięki, mamkotać, gniewnie szeptać, mruczeć, zrzędzić', dial. też *markotać się* 'martwić się', r. dial. *morkotat* 'mruczeć, warczeć; martwić się, ch./s. dial. *mřkotati* 'wyrażać niezadowolenie') bądź od pochodnego odeń rzecz. **mřkota* (por. kasz. *markota* 'człowiek ciągle niezadowolony, ciągle stękający', cz. dial. las. *markota* 'melancholia', por. też p. daw. od XVI w. *markot* 'odgłos szmerania, mruczenia, szurania itp.; mamrotanie, mruczenie, dąsy', 'klótnik lub zrzęda, gaduła'). Podstawowe **mřkotati* to czas. intensywny z przyr. **-ot-* od psł. **mřkati* 'wydawać różne dźwięki (głównie o zwierzętach)' (por. kasz. *mřkac* 'mruczeć, o kocie', slc. dial. *mřkať* 'ryczeć', r. dial. *mřrkať* 'mruczeć, o kocie; warczeć; ryczeć, o krowie; beczeć, o owcy; wydawać jakiś dźwięk, bąkać, mówić niewyraźnie; piszczeć, krzyczeć; cicho śpiewać', bg. *mřkam* 'mruczeć; warczeć', będącego czas. pochodzenia dźwięk., pokrewnym z *mruczeć* (zob.). — Od tego *markotnieć*.

marnotrawić od XV w. 'marnować, trwonić'. Złożenie z pierwszym członem od przym.

marny (zob.) i *trawić* w dawnym znaczeniu 'niszczyć, pożerać, pochłaniać, zużywać; trwonić, tracić, marnotrawić, wydławić' (zob. *trawić*). Pierwotne znaczenie 'zbytecznie niszczyć, tracić'. — Od tego *marnotrawca*, *marnotrawny*, *marnotrawstwo*.

marny od XIV w. 'mało wart, lichy, nędzny', daw. 'nie mający, nie mogący mieć celu, znaczenia, próżny, bezskuteczny, bezcelowy, czczy', dial. 'zły, kiepski', 'brzydki', 'ubogi, biedny'. Ogsł.: cz. *marný* 'nadaremny, bezskuteczny, bezcelowy; zbyteczny, nieistotny', slc. *márny* 'zbyteczny, daremny, niepotrzebny; pusty, próżny; drobny, maleńki', ukr. *márnyj* 'bezzużyteczny, bezskuteczny; blahy; daremny, próżny', slwń. *máren* 'próżny, blahy'. Psł. **marǫnъ* zapewne 'urojony, bez znaczenia, nieistotny, blahy, czczy', przym. odczas. od psł. **mariti* 'powodować, że coś się ukazuje, pojawia, majaczy we śnie, że coś się roi' (zob. *marzyć*), z przyr. *-*ǫnъ*. — Od tego *marnieć* od XVIII w. 'stawać się marnym; marnować się, niszczeć, ginąć; mizernieć'; *marnować* od XVII w. 'trwonić, niszczyć, tracić', zob. też *marnotrawić*.

marszczyć od XVI w. 'robić zmarszczki, fałdy, pokrywać zmarszczkami, fałdować', stp. XV w. *marszczyć się* 'pokrywać się zmarszczkami, zsychać się'; z przedr. *pomarszczyć*, *zmarszczyć*. Ogsł.: cz. z przedr. *smřtit* 'skurczyć' (podstawowe *mřtit* 'rzucić, cisnąć'), r. *móřčiti* 'marszczyć, fałdować', ch./s. *mřšiti* 'marszczyć', *mřšiti se* 'marszczyć się, chmurzyć się, dąsać się, zżymać się'. Psł. **mřšiti* [< **mřsk-i-ti*] 'robić zmarszczki, fałdy', **mřšiti se* 'pokrywać się zmarszczkami', od pie. **mer-* 'błyszczeć, lśnić, migotać' (zob. *merdać*), z przyr. czasownikowym *-*sk-* (por. *iskać*). Pierwotne znaczenie może 'pokrywać lśniąco, migocząco (w słońcu) drobnymi fałdami, zmarszczkami, o wodzie'. — Od czas. przedrostkowego *zmarszczać*.

martwić od XV w. (daw. XVI w. też *miartwić*) 'wyrządzać przykrość, powodować smutek, zmartwienie, zgryzotę, kłopotac, nękać, niepokoić, smucić', daw. 'sprawiać, że coś drętwieje', 'umartwiać', stp. XV–XVI w. 'czynić martwym, uśmiercać'; z przedr. *zamarć*, *zmartwić się* 'nieustannie się martwić, dręczyć się', *zmartwić*, stp. XV w. *umartwić* / *umirt-*

wić 'zabić, uśmiercić', 'odmówić sobie czegoś, zadać swemu ciału jakieś cierpienia', 'spowodować zdrętwienie' → *umartwienie* od XV w. (stp. też 'odrętwienie'); wielok. -*martwiać*: z przedr. *umartwiać (się)* (stp. od XV w. *umartwiać* / *umiertwiać* / *umirtwiać*) 'odmawiać sobie czegoś, zadawać swemu ciału jakieś cierpienia', *zamarć*, *zmartwić się*. Ogsł.: cz. *mrtvit* 'czynić martwym', r. *mertvit* 'pozbawiać życia, gubić', slwń. *mrtviti* 'czynić martwym; osłabiać'. Psł. **mřtviti*, **mřtvъ* 'czynić martwym, powodować zdrętwienie', czas. odprzym. od psł. **mřtvъ* (zob. *martwy*).

martwy od XV w. 'taki, który nie żyje', stp. też *miartwy* i *mierawy*, kasz. *mártvi*, słowiń. *mártvi* 'ts.'. Ogsł.: cz. *mrtvý*, r. *měrtvyj*, scs. *mřtvъ*. Psł. **mřtvъ* 'umarły, nieżywy' ma dokładny odpowiednik w łac. *mortuus* 'zmarły; martwy', oba wyrazy kontynuują prapostać **mřtuo-*, będącą prawdopodobnie przekształceniem pie. **mř-to-* 'umarły, martwy' (od pie. pierwiastka **mer-* 'mrzeć, umierać', zob. *mrzeć*), z wtórnym przyr. *-*uo-* przez analogię do przeciwnego znaczeniowo pie. **gř-i-uo-* 'żyjący, żywy' (zob. *żywy*). Regularne kontynuanty pie. **mř-to-* w stind. *mřtá-* 'martwy', gr. *brotós* 'śmiertelny', goc. *maurfr* 'zabójstwo'. — Od tego *martwieć* (stp. XV w. *mierćwieć*) 'drętwieć, tracić czucie, obumierać', *zmartwieć*; zob. też *martwić*.

marudzić od XVIII w. 'guzdrać się, grzebać się', 'głędzić, nudzić, gderać, zrzedzić; grymasić, kaprysić', *maruda* 'człowiek ślamazarny, guzdrała', *marudny* 'ślamazarny, opieszale; żmudny, uciążliwy', dial. 'grymaszący, płaczący', *maruder* (daw. *maroder*) 'żołnierz niekarny, samowolnie oddalający się od oddziału, zwykle w celach rabunkowych'. Por. cz. pot. *marod* 'chory', slc. *maród* 'chory, pacjent', też nieodmienny przym. 'chory', *maroder* 'guzdrała; maruder, niekarny żołnierz'. Wyrazy polskie może od niem. *marode* 'zmęczony, wyczerpany', niem. austriackiego *marod* 'chory'. Ostatecznym źródłem jest franc. *maraud* 'łobuz, łajdak', por. też franc. *marauder* 'spłądować ogród, pole (o żołnierzach); kraść owoce, jarzyny, drób (z ogrodów, pól, kurników)', *marauder* 'złodziej polny, ogrodnicy'.

mary mn od XIV w. 'nosze dla zmarłych'. Zapożyczenie ze stcz. *mary* (gdzie też wcześniejsza postać *páry*) mn 'ts.', co z kolei zostało zapożyczone ze śrwniem. *bāre* 'lektyka; nosze' (dziś niem. *Bahre* 'nosze; mary'). Wtórne *m-* powstało na gruncie czeskim pod wpływem rodziny wyrazowej cz. *mřít* 'umierać'.

marynarka od XIX w. 'górna część garnituru męskiego', dawniej 'kurtka kroju marynarskiego'. Zapożyczenie z wł. *marinara* 'kurtka marynarza' (od wł. *marina* 'flota morska').

marynarz od XVI w. Zapożyczenie z niem. *Mariner* 'marynarz', które ostatecznie z łac. *marinārius* od łac. *marinus* 'morski' (od łac. *mare* 'morze', zob. *morze*). — Od tego *marynarka* 'flota'.

marzec *marca* od XV w. 'trzeci miesiąc roku', kasz. *marc* 'ts.'. Por. stcz. *mařec* / *marc*, slc. *marec*. Zapożyczenie ze śrwniem. *marz* (dziś niem. *März*) 'marzec', przejętego z łac. *Mārtius mensis* 'miesiąć poświęcony bogu Marsowi' (od łac. *Mars*, *Martis* 'bóg Mars'), który w pierwotnym kalendarzu rzymskim był pierwszym miesiącem roku.

marznąć od XVI w. 'ściąć się, krzepnąć od mrozu, zamarzać', 'odczuwać, cierpieć zimno, ziębnąć', 'ginać, ulegać zniszczeniu wskutek działania mrozu, zimna, wymarzać', stp. XV w. *marznący* 'bardzo zimny', kasz. *mařnųc* 'zamieniać się w lód', 'odczuwać zimno'; z przedr. *odmarznųc*, *przemarznųc*, *przymarznųc*, *umarznųc*, *wymarznųc*, *zamarznųc*, *zmarznųc*; wielokr. *-marzać*: z przedr. *odmarzać*, *przemarzać*, *przymarzać*, *zamarzać*. Ogśl.: cz. *mrznout*, r. *mērznut*, scs. *mrzņpti*. Psł. **mřznpti* 'marznąć, krzepnąć', czas. inchoat. od psł. **mřziti* 'ziębić, mrozić', które od pie. **mer(a)ǵ-* 'butwieć, próchnieć, gnić, namakać', z innowacją znaczeniową na gruncie słow.

marzyć od XV w. 'rozmyślać o rzeczach przyjemnych, najczęściej nierealnych, fantazjować; stwarzać w wyobraźni obraz czegoś, myśleć o urzeczywistnieniu czegoś upragnionego, bardzo czegoś pragnąć; śnić, roić we śnie', kasz. *mařec* 'marzyć'; z przedr. *wymarzyć*, *rozmarzyć się*, *zamarzyć*. Znaczeniowo bliskie slc. *marif sa* 'wydawać się; po-

jawiać się; śnić się', ukr. *marýty* 'marzyć, śnić, roić'. Prawdopodobnie w związku etymologicznym z ukr. *mrýty* 'marzyć, roić, śnić; zaciemniać', *mrýty* 'być ledwo widocznym, majaczyć (w dali); świecić', dial. 'po-błyskiwać, migotać', r. dial. *mref* 'majaczyć, być widocznym z oddali, we mgle; migotać, przeświecać przez coś', w których można się dopatrywać relikwów psł. dial. czas. **mrēti* / **mrīti* 'migotać, majaczyć, być ledwo widocznym, pojawiać się, roić się', od pie. **mer-* 'błyszczeć, lśnić, migać' (zob. *mar-*). Zatem p. *marzyć* z podstawowym znaczeniem 'śnić, roić we śnie' (wtórnie też 'roić na jawie, fantazjować, myśleć o urzeczywistnieniu czegoś') oraz jego formalne i semantyczne odpowiedniki kontynuują przypuszczalnie psł. dial. **mariti* 'powodować, że coś się ukazuje, pojawia, roi się', archaiczny czas. kauzat. od psł. **mrēti* / **mrīti*, z rdzennym **a* jak w pokrewnym psł. **mara* 'widziadło, przywidzenie, urojenie', p. *mar-*; nie można także wykluczyć, że **mariti* to czas. odrzec. od **mar-*. — Od tego *marzenie*, *marzyciel*, zob. też *marny*, *mrzonka*.

masarz 'rzeźnik wyrabiający wędliny'. Zaświadczone dopiero w *Słowniku warszawskim* zapożyczenie z cz. daw. *masař* 'rzeźnik, kat', stcz. *masař* 'ts.' (z **męsařb* od psł. **męso*, zob. *mięso*). — Od tego *masarka*, *masarski*, *masarstwo*, *masarnia*.

masło od XV w. 'tłuszcz otrzymywany ze śmietany'; zdr. *maselko*. Ogśl.: cz. *másl* 'ts.', dial. też 'woskowina uszna; leczniczy wywar z bzu', r. *másl* 'masło; olej; oliwa', scs. *maslo* 'oliwa, maść'. Psł. **maslo* [< **maz-slo*] 'masło; olej; oliwa' od psł. **mazati* (zob. *mazać*), z przyr. **-slo*. Pierwotne znaczenie 'to, czym się maże, smaruje, mazidło, smarowidło'. — Od tego *maślany*, *maślak* 'grzyb Boletus luteus' (nazwa motywowana słowotwórczą powierzchnią kapelusza), *maselnica* (lud. *maślnica* / *maśnica*), *maślanka*.

maść I ż od XV w. 'półstała substancja służąca jako lek stosowany zewnątrz', w stp. też 'krem, olejek kosmetyczny, pachnidło'. Ogśl.: cz. *mast* 'maść', dial. *masř* 'tłuszcz', r. dial. *masř* 'smar, pomada', scs. *masts*

'tłuszczyć'. Psł. **mastb* < **maz-tb* 'to, czym się coś maże, smaruje, namaszcza, powleka, smarowidło, smar, maść', od psł. **mazati* 'mazać, smarować, namaszczać' (zob. *mazać*), z przyr. *-*tb*. — Od tego *maścić* (→ *namaszczenie*, *ostatnie namaszczenie* 'sakrament chorych'), *omaścić* 'przyprawić potrawę, dodać tłuszczu' (→ *omasta*).

maść II ż 'barwa sierści u zwierząt', stp. XV w. 'farba, barwnik'. Por. r. *masť* 'kolor sierści zwierząt (zwłaszcza koni); kolor w kartach', ch./s. dial. *mast* 'kolor, barwa; karnacja skóry; barwa sierści zwierząt'. Psł. **mastb* ż 'barwnik, farba, kolor, barwa sierści zwierząt' etymologicznie tożsame z *maść* I. Znaczenie 'kolor, barwa' rozwinęło się ze 'smarowidło, smar, maść', widocznie dawniej Słowianie używali do mazania, powlekania jakichś powierzchni barwiących smarowideł. — Od tego *umaszczenie*.

matacz od XVI w. 'szalbierz, krętarz', w XVI w. też 'szukmistrz, kuglarz'. Por. cz. żarg. *matač* 'złodziej', slc. dial. *mátac* 'straszydło, ten, kto zakłóca spokój', mac. *matač* 'intrygant'. Nazwa wykonawcy czynności z przyr. -*acz* od p. daw. *matač* 'nawijając (nici, przędzę itp.) na coś, obwijając wokół czegoś, zwiјаć w motek', 'posługiwać się matactwami, intrygować, oszukiwać, mataczyć', dial. 'balałmucić', stp. XV w. *matač* się 'miotać się, rzucać się', por. slc. *mátat* 'straszyć (o duchach); snuć się, kręcić się; męczyć, trapić', ch. dial. *matati* 'nęcić, wabić (np. ryby); żądać, wymagać'. Czasowniki te sprowadza się do psł. dial. **matati* 'zwodzić, mamić, balałmucić', opartego na pie. pierwiastku **mā-* 'machać, kiwać ręką' (zob. *machać*, *majak*, *mamić*, *manić*). Znaczenia p. *matač* 'nawijając, obwijając, zwiјаć' sugerują raczej nowszy czas. wielokr. od *motač* (zob.), z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej *o* → *a*; jest prawdopodobne, że na starsze *matač* 'oszukiwać, intrygować, balałmucić' < psł. **matati* nawarstwili się nowszy czas. wielokr. od *motač*. — Od tego *mataczyć*, *matactwo*.

matka od XIV w. 'rodzicielka', stp. XV w. też *pierłowa matka* 'macica perłowa'; zdr. *mateczka*. Ogsł.: cz. *matka*, r. *mátka*, ch./s. *mājka*. Psł. **matbka* 'matka', zdr. od psł.

**mati* (zob. *mać*) z przyr. *-*bka*. — Od tego *matczyn*; *matkować*; liczne ekspresywne zdrobnienia, np. *matuś*, *matusia*, *matuchna*, *matula*.

matnia od XVI w. 'workowata część sieci rybackich', 'sidla, pułapka na zwierzyń' (przen. 'sytuacja bez wyjścia; pułapka, zasadzka'), kasz. *matńa* 'koniec sieci w kształcie worka zwężającego się ku tyłowi'. Odpowiedniki tylko we wschl.: strus. *matnja*, r. *matnjá* / *motnjá*, ukr. *matnjá*, br. dial. *matnjá*. Psł. dial. **matbńa* 'workowata część sieci, matnia', zapewne od psł. **mati* 'matka' (zob. *mać*), z przyr. *-*ńia* (co do budowy por. np. *głównia*); związek z psł. **mati* poświadczają inne nazwy matni związane z wyrazami oznaczającymi matkę, np. stp. *macica*, kasz. *macëca*, r. *mática* (zob. *macica*).

mazać mażę od XV w. 'smarować, powlekać coś czymś', przen. 'kalać, plugawić, bezczęścić', *mazać* się pot. i dial. 'płakać, marzgać się'; z przedr. *namazać*, *rozmazać*, *wymazać*, *zamazać*, *zmazać*; wielokr. -*mazywać*: *rozmazywać*, *wymazywać*, *zamazywać*, *zmazywać*; jednokr. *maznąć*. Ogsł.: cz. *mazat* 'mazać, smarować', r. *mázat* 'mazać, brudzić', scs. *mazati*, *mažp* 'smarować, maścić'. Psł. **mazati*, **mažp* 'mazać, smarować, namaszczać', od pie. **mağ-* 'gnięść, ugniatać, uciskać, smarować' (od którego też np. łot. *iz-muðzēt* 'przechytrzyć', gr. *magēnai* 'gnięść'). — Od tego *mazak*, *mazidło*; od czas. przedrostkowych *zmaza*; *wymaz*.

maż ż od XV w. 'gęsta, lepka substancja; smar', dial. też *mazia* 'smar'. Ogsł.: cz. *maz* 'maść, smar; klej', r. *maž* 'maź, smarowidło, pasta; maść', ch./s. *māz* 'lepka substancja do smarowania, lepienia'. Psł. **mazb* ż 'to, co jest używane do mazania, smarowania, smar, smarowidło', od psł. **mazati* (zob. *mazać*), z przyr. *-*b*. Pierwotnie prawdopodobnie nazwa czynności 'mazanie', wtórnie skontretyzowana w 'to, czym się maże'.

mącić mącę od XIV w. (stp. też *męcić*) 'czynić mętnym, nieprzeźroczystym; zanieczyszczać, burzyć, bełtać', 'wprowadzać nieporządek, zamieszanie, zamęt, niepokoić, zakłócać', stp. 'gnębić, dręczyć, trapić, przesładować, dokuczać', 'wzburzać, trząść', kasz.

mąćć, *mąci* 'mącić'; z przedr. *namącić*, *zamącić* (stp. *zamącić* / *zamęcić* 'zaniepokoić, zmartwić, zasmucić, strapić, przynębić, udęczyć, przesładować', 'wytrącić ze stanu równowagi, spoczynku, zatrząść, poruszyć'), *zmącić*. Ogsł.: cz. *moutit* 'czynić mętным (o wodzie)', 'niepokoić; zasmucać', r. *mutif*, *muću* 'czynić mętным', przen. 'powodować niepokój, niezgodę, niezadowolenie', scs. *mptiti*, *mptp* 'płatać, mieszać; gnieść, uciskać'. Psł. **mptiti*, **mptp* 'mieszać, bełtać, wprowadzać zamieszanie', czas. wielokr. od psł. **męsti*, **mętp* 'mieszać, bełtać, mącić coś' (por. cz. *mást*, *matu* 'gmatwać, bałamucić; zbijać z tropu; nie odróżniać, mieszać', r. *mjastí*, *mjatú* 'doprowadzać do zamieszania, mącić; niepokoić, trwożyć', ch./s. *městi*, *mětēm* 'mącić; miesić, zagniatć, robić masło'), z właściwą takim czasownikom wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*. Podstawowy czas. **męsti* [< **męt-ti*], odpowiadający lit. *městi*, *menčiu* 'mieszać', pokrewny też ze stind. *mānthati* 'miesza', z pie. **ment-* 'mieszać, bełtać, poruszać, obracając'. — Od tego *męt* od XVI w. 'zanieczyszczenie płynu', 'zamęt, chaos, zamieszanie, niejasność', *męty* mn 'szumowiny' (stp. XV w. *męty* mn 'zanieczyszczenie płynu, osad w naczyniach z płynami'); *mętny* od XVI w. 'zawierający męty, zawieszony; słabo widoczny, niewyraźny'; od czas. przedrostkowych *odmęt* od XVI w. 'głębo-ka, wzburzona woda, otchłań, toń', *zamęt* 'zamieszanie' (stp. od XIV w. 'strapienie, udęczenie, ucisk', *zamętek* 'ts.'). zob. też *smętek*, *smutek*.

mądry od XIII w. 'mający dużą wiedzę, inteligencję, doświadczenie, rozumny, rozsądny; znamionujący erudycję, rozum, rozsądek; sprytny, przebiegły, chytry'; st. wyższy *mądrzejszy* / *mędrszy*. Ogsł.: cz. *moudry*, r. *müdryj*, scs. *mōdra*. Psł. **mōdra* 'rozumny, rozsądny, przebiegły, sprytny', odpowiada lit. *mañdras* / *mandrūs* 'mądry; zręczny; śmiały, zuchwały', lot. *muōdrs* 'ts.', stwniem. *muntar* 'gorliwy, żwawy, rześki', niem. *munter* 'żwawy, rześki, żywy, wesoły', wszystkie z pie. **mond-*ro- 'żywy, żwawy, rześki', derywatu z przyr. *-ro- od pie. **mend-* 'rozmyślać', dosłownie 'położyć

myśl' (por. goc. *mundōn* 'spoglądać', gr. *manthanō* 'uczyć się', stind. *mandhatar-* 'zamyślony, skupiony'). — Od tego *mędrzec*; *mądrala*; *mądrość*; *przemądrzały*, *wymądrzać się*; *zmądrzeć*.

mąka od XIV w. 'zmielone ziarna zbóż'; zdr. *mączka*. Ogsł.: cz. *mouka*, r. *mukā*, scs. *mōka*, ch. dial. czak. *mūkā*. Psł. **mōka* 'rozniecione, rozarte, stłuczone, zmielone ziarna, mąka', archaiczny rzecz. (pierwotnie nazwa czynności 'gniecie, roznicianie, stłuczenie', wtórnie skonkretyzowana w nazwę rezultatu czynności 'to, co jest rozniecione, stłuczone') od pie. **menk-* 'gnieść, roznicić, tłuc' (zob. *miękki*), z wymianą rdzennego **en* ⇒ **on* > **p*. Zob. *męka*, gdzie dokładniej o stosunku postaci *mąka* i *męka*. — Od tego *mączny*.

mąż *męża* od XIV w. 'małżonek', 'mężczyzna', kasz. *mōż*, *mąza* 'mężczyzna; małżonek'. Ogsł.: cz. *muž* 'mężczyzna; małżonek', r. *muž* 'małżonek', przest. 'mężczyzna', scs. *mōžb* 'mężczyzna'. Psł. **mōžb* 'mężczyzna', propokrewnie ze stind. *mānu-* 'mężczyzna, człowiek, mężczyzna', goc. *manna*, stwniem. *mann* 'mężczyzna, mąż', niem. *Mann*, ang. *man* 'człowiek'. Wyraza ie. kontynuują prapostać pie. **manu-* lub **monu-* 'mężczyzna, człowiek' (pochodną może od pie. pierwiastka **men-* 'myśleć', por. *mądry*, *pamięć*), natomiast psł. **mōžb* z pierwotnej postaci **man-gio-* czy **man-gī-*, z przyr. **-g-jo-* lub **-g-i-*. — Od tego *męski* od XV w. (daw. też *męžski* / *męžki* / *męžski*); *męstwo* od XV w. (daw. też *męžstwo* / *męžstwo* / *męžtwo*) 'dzielność, odwaga, śmiałość', stp. też 'wiek męski'; *mężny* od XV w. 'odważny, dzielny, męski', stp. XIV–XV w. też 'należący do męża, małżonka'; *mężatka* od XV w. 'kobieta zamężna' (por. stp. XV w. *mężata* 'zamężna'); zob. też *mężczyzna*.

mdły od XIV w. 'pobudzający do wymiotów, nudności, mdłości, pozbawiony smaku', 'słabo świecący, mglisty, zamglony, blady, nikły', 'pozbawiony wyrazu, ekspresji, żywości, barwności, mało wyrazisty', stp. *mdły* (*medl*) / *mgły* / *mdły* 'słaby, wąty, beśsilny, wycieńczony', dial. *mgły* 'mdły, bez smaku', *metły* (*metli*) 'ts., mało słony', kasz. *mdli* / *mgli* / *medli* / *metli* 'mdły, niesłony; mdły,

wywołujący nudności; słaby, wątlý, omdlały, wyczerpany, bezzilny, zamglony, też nieodmienne *met* (< **metl* < **medl*) 'słaby, osłabiony'. Ogsl.: dl. *mdly*, dial. *medly* 'słaby, bezzilny; martwy; wycieńczony', daw. *mdly* 'słaby, bezzilny, zmęczony; martwy', gł. *mdly* 'obwisły, zwieszony, niewypreżony; wątlý, słaby, bez energii, bezzilny; zmęczony, wycieńczony, osłabiony', cz. *mdly* 'słaby, wątlý; zmęczony; matowy, słaby (o świetle); bez smaku, mdly', słwn. *medél*, *-dlá* 'słaby, bez wyrazu, mdly, wiotki; chudy', ukr. dial. przysł. *mlo* 'źle, niedobrze'. Psł. **mōdōlō* 'słaby, bezzilny, wątlý', przym. z przyr. *-*bōl* od psł. **mōdēti* 'być słabym, zmęczonym' (por. r. dial. *modēt* 'męczyć się, nużyć się; gnuśnie pracować, ślęczyć nad czymś; zwlekać, odwlekać; niknąć, chudnąć; słabo się tlić, palić; gnić', cs. *izmōdēti* 'osłabnąć', *mōždati* 'omdlewać, słabnąć'), prawdopodobnie pokrewnego z lit. *mausti*, *maudžiū* 'drzeć, ćmić, strzykać; tęsknić', od pie. *mau-d* 'słaby, osłabiony, przyćmiony, ciemny', łączone też z psł. **muditi* 'tracić czas, zwlekać, ociągać się' (zob. *žmudny*). — Od tego *mdlawy*; *mdłość* 'brak wyrazistości, ekspresji', *mdłości* mn 'nudności'; *mdleć* od XV w. (stp. i dial. też *mgleć*) 'omdlewać, tracić siły, słabnąć', *omdleć*, *zemdleć*, wielokr. *omdlewać*; *mdlić* 'wywoływać mdłości, nudności', *zemdlić*.

mech *mchu* od XV w. 'porost *Muscus*', w stp. wyjątkowo też 'pierz, puch'; zdr. *meszek* 'delikatne, gęste, krótkie włoski na skórze, na liściach, owocach, na powierzchni tkanin'. Ogsl.: cz. *mech*, r. *moch*, ch./s. *māh*. Psł. **mōchō* [< **mūso-*] 'mech, porost', prawdopodobnie z lit. *mūsos* 'pleśń', *mūsas* (zwykle *mūsaī* mn) 'ts.', stwniem. *mos* 'mech; bagno' (dziś niem. *Moos* 'mech'), ang. *moss* 'mech; torfowisko', łac. *muscus* 'mech'. Z pie. **mūs-* (/ **mēys-*) 'mech', utworzonego od pie. pierwiastka **mēy-* 'wilgotny, mokry' (zob. *myć*). Pierwotne znaczenie 'wilgotny, mokry porost' (gdyż mech zwykle zachowuje wilgoć) bądź 'porost na wilgotnym, mokrym miejscu'. — Od tego *omszeć*, *omszały*.

mendel od XV w. '15 sztuk', 'kopka zboża', stp. XV w. *mandel* czy *mēdel* 'miara ilości

zawierająca 15 sztuk', dial. 'kopa zboża'. Zapożyczenie ze ńrwniem. *mandel* z '15 sztuk'. **merdać** 'kręcić, machać ogonem (o psach)', daw. od XVI w. *mardać* 'machać ogonem', dial. *myrdać*; z przedr. *pomerdać*, *zamerdać*; jednokr. *merdnąć*. Ogsl.: cz. *mrdat* 'ruszać, kręcić, machać, kiwać, trząść', strus. *mordati* 'wykrzywiać się, robić grymasy', ch./s. *mīrdati* 'merdać, kiwać, poruszać się'. Psł. **mīrdati* 'migać, machać, kiwać', od pie. **mer-d-*, będącego rozszerzeniem pierwiastka **mer-* 'błyszczyć, lśnić, migać'. Regularna polska postać *mardać* (z *ar* < psł. **r*); *merdać* < *myrdać* z gwarowym kontynuantem psł. **r* > **yr* > **er*.

męczyć od XIV w. 'zadawać męki, torturować; powodować zmęczenie, sprawiać przykrość, dokuczać, nękać', pot. 'robić coś z wysiłkiem, zbyt długo', kasz. *męczęć* 'męczyć'; z przedr. *namęczyć*, *przemęczyć*, *umęczyć*, *wymęczyć*, *zamęczyć*, *zmęczyć*; wielokr. *przemęczać*, *zamęczać*. Ogsl.: cz. *mučít* 'zadawać męki; dręczyć (fizycznie lub moralnie)', r. *mūčít* 'męczyć, dręczyć, trapić, torturować, mordować', scs. *mōčiti* 'katować, dręczyć; karać'. Psł. **mōčiti* 'zadawać męki, męczyć, dręczyć', czas. odrzecz. od psł. **mōka* 'gniecenie, rozgniatanie, tłuczenie' (zob. *męka*). — Od tego *męczarnia*, *męczenie* → *męczennica*.

męka od XIV w. 'dotkliwe cierpienie fizyczne lub moralne', 'ból fizyczny zadawany celowo, tortury', stp. też 'naturalne cierpienie fizyczne'. Ogsl.: cz. *muka* 'męka', r. *mūka* 'męka, męczarnia, udręka, katusza', scs. *mōka* 'męka', ch./s. *mūka* 'męka, trud, móżól; kłopot; męczarnia; plaga, katusza, udręka', dial. czak. *mūka* 'męka, trud'. Psł. **mōka* 'gniecenie, rozgniatanie, tłuczenie', nazwa czynności od pie. **menk-* 'gnieść, rozgniatać, tłuc' (zob. *miekkí*), z wymianą rdzennego **en* ⇒ **on* > **p*. Psł. **mōka* już w epoce psł. rozszczepione na dwa leksemę różniące się akcentuacją i znaczeniem: jako nazwa czynności z akcentem na sylabie pierwszej (por. r. *mūka*, ch. dial. czak. *mūka*) i jako nazwa rezultatu czynności 'roznieciono, stłuczone, rozrarte, zmielone ziarna, mąka' z akcentem końcowym (por. r. *muká* 'mąka', ch. dial. czak. *muká*

'ts.'). W polskim odbiciem psł. zróżnicowania akcentowo-iloczasowego etymologicznie tożsamych wyrazów są postaci z różnymi rdzennymi samogłoskami nosowymi: *męka* z -e- kontynuującym stp. krótką samogłoskę nosową oraz *mąka* z -a- kontynuującym stp. długą samogłoskę nosową (zob. *mąka*).

mężczyzna od XV w. (stp. też *mężczyń*) 'dorosły człowiek płci męskiej'. Por. dl. *mužcyna* 'mężczyzna', też zbiorowo 'mężczyźni', r. *mužćina* 'mężczyzna', bg. dial. *muščina* 'mężczyzna; samiec'. Słow. **mъžščina* 'mężczyzna', od przym. dzierżawczego **mъžskъ* 'właściwy mężczyźnie, męski', p. *męski* (zob. *mąż*), z przyr. *-ina urzeczownikowiającym przymiotnik. W polskim zamiana przyr. -ina przez ekspansywny -izna (por. np. *obczyzna*, *ojczyzna*).

mgła od XV w. Ogsł.: cz. *mlha*, przest. i dial. *mhla*, r. *mgla*, cs. *mogla*. Psł. **mogla* 'mgła', dokładne odpowiedniki: lit. *migla* 'mgła', łot. *migla* 'ts.', gr. *omikhlē* 'ts.; ciemność, mrok', stind. *mēghás* 'obłok'. Kontynuuje pie. **mīg^h-lā* 'mgła, chmura', derywat od pie. **meig^h-* 'migać, migotać, mrugać; ciemno (przed oczami)'. — Od tego *mglisty*, *mgławcy* → *mgławica*; *mglić*, *zamglać*.

mgnienie od XV w. 'mrugnienie; chwila, moment', stp. XV w. *okamgnienie* 'czas potrzebny na mrugnienie okiem, chwilka'. Por. r. *mgnovénie* 'mgnienie, moment'. Rzecz. odsłowny od stp. XV w. *mgnąć* 'mrugnąć, poruszyć okiem' (por. stcz. *mehnúti* 'poruszyć', *mehnúti okem*, *očíma* 'mrugnąć', cz. *mehnout se* 'poruszyć się', strus. *mognuti* / *megnuti* 'mignąć', słwn. *megnúti* 'mrugnąć okiem'), kontynuującego psł. **mognúti* 'zacząć migać, mrugnąć, mignąć', czas. inchoat. od psł. **magati* 'mrugać, migać' (zob. *migać*), z charakterystyczną dla archaicznych czas. z przyr. *-no- redukcją samogłoski rdzennej *i → *b (z wcześniejszego skrócenia *i → *i).

miel od XV w. 'drobno roztarta, pokruszona substancja; drobne cząsteczki jakiejś substancji', dial. *miāl* 'rzecz mialka, drobna (zwykle o drobnym torfie, węglu); mieszanina wszelkiego rodzaju, rumowisko'. Ogsł.: dl. *mēl* 'jądro ziarenka zawierające mąkę; drobna, delikatna mąka', r. *mel* 'kreda', scs.

mēl 'wapno', ch. dial. czak. *mēl* / *mēl* m 'drobny piasek; sypka ziemia', *mīl* m 'la-cha piachu, mielizna w morzu'. Psł. **mēl* < **mēlo-* 'drobne cząsteczki rozartej, zmielonej, pokruszonej substancji', od pie. **mel(a)-* 'rozkruszać, rozdrabniać, mleć' (zob. *mleć*, *mialki*).

mialki od XV w. 'drobny, drobno pokruszony, drobno zmielony', stp. i dziś dial. też 'płytki, niegłębok', kasz. *małki* 'drobny, sypki', 'niegłębok', 'płytki', 'piaszczysty'. Ogsł.: cz. *melký* 'płytki', r. *mēlkij* 'drobny, mialki; płytki; nieznaczny, powierzchowny', ukr. *milkyj* 'płytki, niegłębok', 'drobny, drobno zmielony', stch. *miok* 'płytki'. Psł. **mēlaks* 'pokruszony, drobno zmielony; płytki', wtórna postać z przyr. *-aks na warstwionym na psł. przym. **mēls* 'ts.' (por. p. daw. *miely* 'mialki', plb. *mołē* 'ts.', cz. przest. *mēly* 'ts.'). Podstawowy przym. **mēl* < **mēlo-* od pie. **mel(a)-* 'rozkruszać, rozdrabniać, mleć' (zob. *mleć*), pierwotne znaczenie 'rozdrobniony, pokruszony'.

miano od XVI w. 'nazwa, tytuł', w XVI w. (też *miono*) 'imię własne, nazwa osobowa; imię, przydomek, nazwa plemienna', 'nazwa pospolita jednostkowa lub nadana członkom jakiegoś zespołu', kasz. *mono* 'imię; nazwisko rodowe', przen. 'reputacja, opinia, honor'. Por. gl. *mjeno* 'nazwisko; imieniny', *krčenske mjeno* 'imię', stcz. *meno* / *mēno* 'imię', slc. *meno* 'imię; nazwisko; nazwa', pot. 'imieniny'. Zachsl. **mēno* 'nazwa', od psł. **mēniti* 'nazywać kogoś czymś' (zob. *mienić*). Wyraz ulegał oddziaływaniu kontynuuantów bliskoznacznego psł. **jymē* 'imię' (zob. *imię*), co tłumaczy rodzaj nijaki wyrazu oraz wtórne rdzenne *e, widoczne także w p. daw. *miono*, kasz. *mono*. Zob. *mianować*.

mianować od XV w. 'powołać w jakimś charakterze, na jakieś stanowisko, wyznaczyć', stp. też 'wymienić nazwę, nazwać', 'wymienić z zachwytem, sławić', 'zawołać po nazwisku, imieniu, wywołać, przywołać', dial. 'nazywać', kasz. *vēmionovac* 'wymienić po imieniu'; z przedr. *przemianować* 'zmienić nazwę na inną'. Por. gl. *mjenować* 'nazywać', slc. *menovat* 'nazwać (nazywać) po imieniu, wymienić (wymieniać); miano-

wać; nazywać'. Czas. odrzecz. od zachł. **mēno*, p. *miano* (zob.). — Od tego *mianowicie* od XV w. 'a więc; to jest, czyli', stp. 'imiennie, po imieniu', w XVI w. też 'w sposób oczywisty, wyraźnie mówiąc, jednoznacznie; zwłaszcza, szczególnie, przede wszystkim, bardziej niż inne', ściśle(j), dokładnie(j) mówiąc, czyli, jako to, a więc, na przykład, co następuje' (por. daw. XVI–XVIII w. *mianowity* 'wyraźny, pewny, wyraźnie oznajmiony, określony, wymieniony w szczegółach; wyznaczony'); termin matematyczny i gramatyczny *mianownik* (ten ostatni to kalka z łac. *casus nominativus*).

miara od XIII w. (stp. też *mera*) 'umowna wielkość do określania innych wielkości', 'przyrząd do mierzenia', stp. także 'pomiar, czynność mierzenia', 'górna granica tego, co się komu należy, należąca ilość', 'określony system mierniczy', 'rozmiar, wskazana wielkość', 'danina w zbożu lub mące uiszczana za zmilenie zboża w młynie'; zdr. *miarka*. Ogśl.: cz. *míra* 'miara; miarka', 'nastrój, humor; sposób', r. *méra* 'jednostka miary; przyrząd do mierzenia; wielkość, rozmiar, stopień czegoś', 'czynność, zbiór czynności, środków do realizacji czegoś', scs. *měra* 'miara'. Psł. **měra* 'mierzenie; miara, przyrząd do mierzenia, jednostka miary', pierwotna nazwa czynności (wtórnie konkretyzowana) od pie. **mē-* 'wyznaczać coś, mierzyć, odmierzać' (por. łac. *mētor*, *mētiri* 'mierzyć, odmierzać', gr. *mētron* 'miara', stind. *māti* 'mierzyć'), z przyr. *-*ra* (co do budowy por. np. *gra*). Nie można wykluczyć, że przyr. *-*ra* jest reliktem archaicznego pie. rzeczownika heteroklitycznego z wymianą przyrostkowego *-*r/n-*, za czym przemawia istnienie psł. postaci **mēnъ* 'miara, przyrząd do mierzenia, jednostka miary', co przypomina oboczność stind. *mātra-* z 'miara': *mānam* n 'ts.'

miarkować od XVI w. 'stosować do czegoś jakąś miarę, miarkę, ściśle odmierzać', przest. 'utrzymywać w odpowiednich rozmiarach, granicach, ograniczać, powściągać', 'domyślać się czegoś, zauważać coś', w XVI w. też 'obliczać', 'oceniać', 'kierować ku czemuś, kształtować, urządzać, organizować', 'śpiewać lub czytać rytmicznie, harmonijnie',

miarkować się 'zrównywać się', 'porównywać się z kimś', 'hamować się, ulegać ograniczeniom, utrzymywać się w równowadze', 'gospodarzyć swoimi zasobami, rządzić się', 'orientować się; z przedr. *zmiarkować*, *umiarkowany* (w XVI w. *umiarkować* 'na-regulować, nastawić, nastróić', *umiarkować się* 'ustawić się, ustosunkować się)'). Czas. odrzecz. od *miarka* (zob. *miara*), na który przypuszczalnie nawarstwiło się zapożyczenie z niem. *merken* 'sposrządzać, zauważać, zmiarkować, odczuwać', 'rozumieć, poznać', 'uważać', *sich merken* 'pamiętać', co by tłumaczyło semantykę czasownika.

miast 'zamiast', ze starszej postaci stp. od XV w. *miasto* / *miesto* 'zamiast, w miejsce', dziś dial. *miasto* 'ts.'. Por. cz. *místo* przysł. i przym. 'zamiast', ukr. pot. *místo* 'ts.', ch./s. *mjěsto* 'ts.'. Bier. pj **město* 'miejsce' (zob. *miasto*) w funkcji przysł. i przym. Znik końcowego -o, jak np. w *jako* > *jak*, *tamo* > *tam*. Zob. *zamiast*.

miasto od XIV w. (stp. też *miesto*) 'miejscowość typu miejskiego', stp. (i dziś dial.) także 'miejsce', wyjątkowo 'podstawa, fundament'; zdr. *miasteczko*, w stp. też *miesteczko* (utworzone od stp. zdr. *miastko* od XIV w. 'małe miejsce; małe miasto, miasteczko, miejscowość'). Ogśl.: cz. *místo* 'miejsce; miejscowość; posada, praca, etat', r. *město* 'miejsce, przestrzeń, grunt, plac, teren; posada, stanowisko; funkcja; strona, okolica', scs. *město* 'miejsce, plac'. Psł. **město* [< **mēt-to*] 'miejsce', zapewne pokrewne z lit. *maistas* 'żywność, pożywienie' i dalej z lit. *misti*, *mintu* 'karmić się, żywić się', łot. *mist*, *mitu* 'zamieszkiwać, przebywać', awest. *mitayaiti*, *miθna'ti* 'żyje, przebywa' (i *maēθanam* n 'miejsce pobytu, mieszkanie, dom'), od pie. bazy **mējt-* 'miejsce pobytu, mieszkanie'. Pierwotne znaczenie zatem 'miejsce pobytu'. Polski rozwój znaczeniowy 'miejsce' > 'miejscowość, miasto' może pod wpływem czeskim (cz. *místo* 'miasto'), gdzie jest zapewne kalką śrwniem. *stat* 'miejsce': 'miasto' (dziś niem. *Statt* / *Stätte* 'miejsce': *Stadt* 'miasto'). — Od tego *mieścina*; *miejski* (stp. od XIII w. *mieski* *miescski* / *miescki* / *miejcski*) 'należący do miasta, związany z miastem, odnoszący się

do miasta'; *mieszczanin* od r. 1400 (stp. też *miaszczanin* / *mieszczenin* / *mieszczan*) 'mieszkaniec, obywatel miasta', *mieszczka* od XV w. 'mieszkanka miasta'. Zob. *miejsce*.

miauczeć 'o kocie: wydawać dźwięk *miau*'; z przedr. *zamiauczeć*; jednokr. *miauknąć*. Por. r. *mjaúkať* 'miauczeć'. Czas. pochodzenia dźwięk. od wykrz. naśladowującego głos kota (p. *miau*, r. *mjáu*); od podobnej imitacji miauczenia np. p. daw. XVI w. (u Volckmara) *miąkać* 'miauczeć'.

miazga od XV w. 'bezkształtna, spoista masa powstała na skutek rozbicia, zgniecenia, stłuczenia, starcia czegoś', stp. i dial. też 'tkanka twórcza znajdująca się między korą a drewnem drzewa', sok uzyskany z naciętego pnia drzewa', kasz. *mázga* 'gęsty sok drzewny, miazga'. Ogsl.: stcz. *miezha* 'sok roślinny' (dziś cz. *miza* 'sok drzewny; limfa'), r. *mezgá* 'miazga; pulpa, wytłoczyzna', ch./s. *mězga* 'sok drzewny', dial. czak. *mězga* 'soki puszczane przez drzewa na wiosnę'. Psł. *mězga* [< *mojzga < *mojg^h-gá] 'sok roślinny, gęsty sok drzewny' > 'rozgniecioną, puszczającą soki masa roślinna', derywat z przyr. *-ga (por. *struga*) od pie. **mejg^h* 'puszcząca wodę, oddawać moc; cieć' (od którego np. lit. *mįšti*, *mėjū* 'oddawać moc', łot. *mīzt* 'ts.', stang. *mīgan* 'ts.', łac. *meiere* 'ts.', stind. *mēhati* 'oddaje moc'), pierwotne znaczenie 'soki puszczane przez rośliny, drzewa, wyciekające z nich (np. po nacięciu pnia, zmiażdżeniu rośliny)'. — Od tego *miażdżyć* od XIX w. 'gnieść, kruszyć, tłuc na miazgę, rozgniatać, rozkruszać' (por. daw. XVI w. *miażdżyć się* 'wytwarzać miazgę drzewną').

miąć *mnę* od XV w. 'przez dotykanie, ściskanie pozbawiać gładkości, równości, gnieść', stp. 'kruszyć, rozcierać na mąkę', dial. 'międlić len, konopie', kasz. *mić*, *mną* 'miąć, gnieść'; z przedr. *pomiąć*, *wymiąć*, *zmiąć*. Ogsl.: slc. *māť*, *mne* 'gnieść, miętosić', r. *mjať*, *mnu* 'miąć, gnieść; międlić (len)', słwn. *mėti*, *mānem* 'trzeć, pocierać, przecierać; deptać; ociągać się'. Psł. **mėti*, **mōnō* 'gnieść, miąć, rozgniatać, rozcierać', dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. *minti*, *minu* 'deptać', łot. *mīt*, *minu* 'ts.', por. też gr. *matēō* [< *mḡ-teu-ō] 'depczę, stąpam'. Od

pie. **men-* 'stąpać, deptać'. Pierwotnie wyraz oznaczał zapewne 'gnieść, rozgniatać przez stąpanie, deptanie po czymś'.

miążyć m 'masa tkankowa, tkanka komórkowa roślinna lub zwierzęca', dial. *miąsz* 'ts.', daw. od XVI w. *mięsz* / *miąsz* / *miąższ* 'grubość, szerokość w przekroju'. Por. ukr. *m'jaz* m 'mieścień, muskuł', reg. *m'jaz* m i *m'jaz* 'z' 'muskuł; gęstość; grubość ciała; otyłość; trwałość, moc (drzewa); biel drzewa', *m'jāznuty* 'stawać się gęstym', też gl. *m'jasko* 'miążyć'. Zapewne psł. (dial.?) **męzō* (czy **męzō*) 'mieśniać; miążyć', od tego samego pierwiastka co *mięso* (zob.), z przyr. *-b czy też *-a; udźwięcznienie *s* > *z* z przypuszczalnie pod wpływem pokrewnego psł. **męzdra* [< **mēms-rā*] 'miążyć, błonka' (por. p. dial. *miązdra* / *mięzdra* i *miązgra* 'tkanka twórcza znajdująca się między korą a drewnem drzewa', cz. *mázdra* 'błonka, skórka', ch./s. *mězdra* 'błonka; miążyć'). Polska powstać *miążyć* wtórna, -ższ prawdopodobnie pod wpływem przym. *miąższy* (zob.).

miąższy od XV w. 'gruby, masywny, gęsty, ciężki', w stp. XV w. *miąższy* / *miąszy* 'gruby, tłusty, mięsisty; gęsty', 'pełen rozwagi, namysłu, niepowierzchniowy'; por. też daw. *miąższec* / *mięszec* / *miąszec* / *mięszec* 'stawać się grubym, grubieć'. Wyłącznie polskie. St. wyższy od niezachowanego psł. przym. *fmęzō*, na który wskazuje także słabo poświadczona wtórna postać **męzēkō* (z nawarstwionym przyr. *-kō, jak np. *miękki*, *prędk*, *słodki*) 'mięsisty, tłusty, gruby', por. ukr. *m'jaskyj* 'mięsisty, soczysty, miękki', *m'jaskyj* 'gęsty, gruby, masywny', może też gl. *m'jasko* 'miążyć' (jeśli jest to urzeczownikowiony przym.). Podstawowy przym. *fmęzō* od pie. **mēmso-* 'mięso' (zob. *mięso*), dźwięczne *-z- (zamiast oczekiwanego *-s-) prawdopodobnie pod wpływem psł. pokrewnego **męzdra* (zob. *miąższ*).

miech od początku XIII w. 'wór, worek, torba, sakwa', od XV w. 'urządzenie do tłoczenia powietrza w piecach kowalskich i hutniczych, przy instrumentach muzycznych', stp. XV w. także 'futurał na instrumenty muzyczne', w XIII w. 'rodzaj daniny uiszczanej przez rybaków w rybach', w gwarach powszechnie 'wór, worek', też 'miara zboża',

kasz. *miey* także 'workowate zakończenie sieci, matnia', 'przewód pokarmowy u ssaków przeżuujących'; zdr. *mieszek*. Ogśl.: cz. *měch* 'miech przy instrumentach muzycznych; miech kowalski', przest. i dial. 'worek', też 'rodzaj sieci rybackiej i myśliwskiej', r. *mech* 'futro zwierzęcia', 'miech kowalski, miech przy instrumentach muzycznym', *měchá* mn 'wyprawiona skóra zwierzęcia futerkowego', *měchí* mn 'worek skórzany', scs. *měchъ* 'worek skórzany'. Psł. **měchъ* [< **majso-*] 'skórzany worek, torba', odpowiada lit. dial. *maišas* 'duży worek' (/ *maišė* i *maiša* 'wielki siatkowy worek na siano'), łot. *māiss* 'worek', stpr. *moasis* 'miech kowalski', por. też stisl. *meiss* m 'pleciony kosz do przenoszenia czegoś', stwniem. *meisa* 'urządzenie do przenoszenia ciężarów na plecach'; najstarsze znaczenie zachowane w indoiranśkim: stind. *mēśās* 'baran, owca; runo owcze, skóra', awest. *maēša-* m, *maēši* 'z owca'. Z pie. **mojsos* czy **majsoš* 'owca; skóra owcza'. Pierwotne znaczenie ('wyprawiona skóra owcza' > 'naczynie, pojemnik (worek, torba, bukłak), sporządzone z takiej skóry'.

miecz od XIV w. 'broń sieczna; broń, oręż', od XV w. termin budowlany 'ukośna belka podpierająca i wiążąca w trójkąt poziomą belkę w dachu ze wspierającym ją słupem', dial. 'narzędzie do oczyszczania łą z paździerz (kształtem przypominające miecz), ruchoma część międlicy', 'poprzeczna belka, podpora ukośna (np. we wrotach, drzwiach); płaski szczebel drabiny wozu; listwa łącząca słupki brony'; także (ze względu na podobieństwo do kształtu miecza) 'roślina ozdobna *Gladiolus*' (dziś *miecznik*), stp. XV w. '*Lonicera caprifolium*'. Ogśl.: cz. *meč* 'miecz', dial. 'poprzeczna żerdź w wozie drabiniastym', r. *meč* 'miecz', scs. *měčъ* / *měčъ* 'miecz; nóż', ch./s. *māč* 'miecz'. Psł. **měčъ* [< **mek-jo-*] (też **měčъ* [< **mik-jo-*], przypuszczalnie postać młodszą) 'rodzaj długiego noża z dwoma ostrzami, broń sieczna, miecz', bliskie z pgerm. **mēkja-*, poświadczonym np. w goc. *mēki*, stang. *māki*, stnord. *mækir* 'miecz'. Wyraz słow. nie został zapożyczony z germ. (gdyż różnią się one iloczasem samogłoski rdzen-

nej) ani germański ze słow., raczej oba zostały przejęte z jakiegoś wspólnego, nieustalonego źródła. Nazwy broni były (i są) często zapożyczane. Powtarzające się w językach słow. (zwłaszcza w gwarach) znaczenie 'poprzeczna belka, żerdź, podpora' zapewne wtórne.

mieć *mam* od XIV w. 'posiadać, być właścicielem', stp. *imieć* / *himieć* / *jemieć* / *jmieć*, *imam* też 'trzymać (w rękach, u siebie), przechowywać', 'odznaczać się czymś, być jakimś', 'wykonywać jakąś czynność; podlegać jakiejś czynności, doznać', 'uważać za coś, za kogoś', 'musieć, mieć obowiązek; mieć zamiar, chcieć; móc'; wielokr. *miewać*. Ogśl.: cz. *mít*, *mám*, stcz. *jmieti*, r. *iměf*, *iměju*, scs. *iměti*, *imamъ* / *imějo* 'mieć, posiadać'. Psł. **joměti*, **jomamъ* 'mieć, posiadać', od pie. **em-* 'wziąć, brać' (zob. *jąć*).

miedza od XIV w. 'granica między polami', dial. też *międza*, kasz. *mieza* / *mieza* / *mieża* 'miedza, granica; ścieżka, dróżka'. Ogśl.: cz. *mez*, *meze* ž (stcz. *mezě* ž, dial. *meza*) 'miedza; granica', r. *mežā* 'miedza; przedział', scs. *měžda* 'droga'. Psł. **meda* 'miedza, granica', urzeczownikowiona forma rodzaju żeńskiego przym. **medъ* [< **med-jo-*] zapewne 'położony w środku, środkowy', w słow. zachowanego, jak się uważa, poza tym tylko w skostniałej formie miejsc. l. pdw **medu* w funkcji przysłówka, wtórnie przyimka 'pośrodku, między' (por. scs. *meždu* 'między', ch./s. *medu* 'między, pomiędzy'); zob. też *między*. Prapokrewne z lit. *mėdis* 'drzewo', dial. *mėdžias* m, *mėdė* ž 'las', łot. *mežs* 'ts.', stpr. *median* 'drzewo' oraz z łac. *medius* 'średni', goc. *midjis* 'położony w środku', stind. *mādhyas* 'średni'. Kontynuuje pie. przym. **medъ-jo-* 'środkowy, średni'.

mieź z od XV w. 'metal półszlachetny Cu', 'przedmiot zrobiony z tego metalu', przest. 'monety miedziane, miedziaki', stp. także 'stopa miedzi z innymi metalami: brąz, spiż', kasz. *miež* 'mieź'. Ogśl.: cz. *měď*, r. *meď*, scs. *měďъ*. Psł. **měďъ* z 'mieź', bez pewnej etymologii. — Od tego *miedziany*, *miedzian*, *miedzina* (pierwotnie 'naczynie, misa miedziana').

miejsce od XVI w. 'wolna przestrzeń, którą można zająć, zapelnąć czymś; część okreś-

lonej przestrzeni, teren lub pomieszczenie służące określonym celom; pozycja, ranga, rola, funkcja, stp. od XV w. *miestce* / *mieścce* / *mieście* (*miesce*), w XVI w. także *miestce* / *miejsce*, kasz. *mieśc* 'miejsce'; gospodarstwo; posada; błony płodowe, łóżysko (u zwierząt). Ogśl.: cz. *městce* 'miasteczko', 'plamka', ukr. *місце* 'miejsce', bg. *местце* 'małe miejsce'. Psł. **městbce* 'mały fragment przestrzeni, mały obszar', zdr. od psł. **město* 'miejsce, obszar, teren' (zob. *miasto*) z przyr. *-bce. Pierwotna polska postać *mieścce* z dalszym rozwojem grupy spółgłoskowej *śc* > *jsć* > *jsc*. Zmiana znaczeniowa podstawowej postaci *miasto* (zob.) spowodowała, że jej funkcję zaczęło pełnić zdrobnienie *miejsce*. — Od tego *miejscowy* (*zamiejscowy*) → *miejscówka*, *miejscowość*; *umiejszcwić*.

mielizna od XVIII w. 'płytkie miejsce w rzece, morzu, jeziorze', kasz. *mielēzna* / *mielēna* 'mielizna'. Od stp. XV–XVI w. *miel* z 'płytkie miejsce w wodzie, melizna', daw. też *miela* 'ts.', z przyr. -izna (i -ina). Podstawowy rzecz. *miel* / *miela* od tej samej podstawy co *miat* (zob.).

mienić *mienię* od XV w. 'nadawać miano, nazywać; uważać, mieć za kogoś, coś', stp. też 'myśleć o czymś, mieć coś na myśli, chcieć czegoś', daw. 'mówić, wypowiadać', dial. 'nazywać'; z przedr. *nadmienić* od XVI w. 'zrobić wzmiankę, napomknąć', *wymienić*; wielokr. *nadmieniać*, *wymieniać*. Ogśl.: cz. *mínit* 'zamierzać; sądzić, uważać, mniemać; mieć na myśli', strus. *měnit* 'myśleć o czymś, mieć na myśli, rozumieć; uważać za kogoś, coś; nazywać, wymieniać; wspominać', scs. *měnit*, *měnp* 'mniemać, myśleć, sądzić, uważać'. Psł. **měnit* 'mniemać, sądzić, myśleć; nazywać kogoś czymś', pokrewne ze stwniem. *měina* 'myśl, mniemanie, zamierzenie', *meinen* 'myśleć, mówić', stang. *mān* 'pogląd, opinia; wspomnienie', *mænan* 'myśleć, mówić; optakiwać', od pie. **mei-no-* 'mniemanie, pogląd, zamiar'.

mienić się od XV w. 'zmieniać barwę, odcienie barwy; lśnić, skrzyć się', daw. od XVI w. 'zmieniać się, stawać się innym', 'różnić się, być innym', 'następować po sobie', stp. od XV w. *mienić* 'czynić innym, zmieniać, od-

mieniać', 'wymieniać na coś innego', daw. też 'różnić się, być innym', 'pstrzyć (się) kolorami', *mienić się w sobie* 'wymieniać na coś innego', dial. *mienić* 'zmieniać', kasz. *mieńić* 'zmieniać', *mieńić są* 'mienić się'; z przedr. *odmienić*, *przemienić*, *rozmienić*, *wymienić*, *zamienić*, *zmienić*; wielokr. *mienić*, stp. od XV w. *mieniac* (się) 'wymieniać się czymś nawzajem', dial. *mieniac* (się) 'zamieniać się, wymieniać się; handlować', kasz. *mieńać* 'zamieniać, wymieniać', z przedr. np. *odmieniac*, *rozmieniac*, *zamieniac*. Ogśl.: cz. *měnit* 'zmieniać; zamieniać, wymieniać', *měnit se* 'zmieniać się; zamieniać się', r. dial. *menít* 'zamieniać, wymieniać', *menífsja* 'przemienić się, zmienić się', scs. *měnit*, *měnp* 'zmieniać, przeobrażać'. Psł. **měnit*, *měnp* 'dokonywać zmiany, wymiany, zamiany', czas. odrzecz. od psł. **měna* 'zmiana' (por. p. daw. od XIV w., dziś dial. *miana* 'zmiana', cz. *měna* 'waluta', r. *měna* 'zmiana', scs. *měna* 'zmiana'). Podstawowy psł. rzecz. **měna* pokrewny z lit. *maiņas* 'zamiana, wymiana', lot. *maiņa* / *maiņa* 'ts.', goc. *ga-mains* 'wspólny', łac. *com-mūnis* (< stłac. *commoinis*) 'ts.', *mūnus*, *mūneris* 'zadanie do wykonania, obowiązek (obywatelski); objaw uprzejmości, dobrodziejstwo, przysługa, prezent'. Od pie. **moj-* 'zmieniać', z przyr. **nā*. — Od czas. przedrostkowych rzeczowniki odczas. *odmiana*, *przemiana*, *wymiana*, *zamiana* (w stp. też *zamiena*) od XV w. 'danie albo otrzymanie czegoś za coś', *zmiana*, od nich przymiotniki *odmienny*, *wymienny*, *zamienny*, *zmienny*.

mienie n od XIV w. 'majątek, dobytek', stp. XV w. też 'posiadanie', 'bycie, istnienie', w XVI w. także 'położenie, sytuacja', stp. od XIV w. *imienie* 'mienienie, posiadłość (głównie ziemską)', 'posiadanie', 'kierowanie, zarządzanie czymś'. Ogśl.: cz. *jměni* 'mienienie, majątek', r. *iměnie* 'majątek, mienie, posiadłość, dobra', scs. *iměnje* 'mienienie, majątek, posiadłość'. Psł. **jměnje* 'posiadanie', wtórnie w wyniku konkretyzacji 'to, co się posiada, posiadłość, majątek', rzecz. odsłowny od psł. **jměti* 'mieć, posiadać' (zob. *mieć*). **mierzchnąć** od XVIII w., wcześniej, od XV w. i dziś dial. *mierzknąć* 'tracić blask, gasnąć,

ciemnieć, szarzeć, stp. XV w. *omi(e)rzknąć*, *pomi(e)rzknąć*, *zamirzknąć* 'stracić blask, ściemnieć, przyćmić się', daw. *zamierzknąć* 'zapóźnić się', *zamierzknienie* 'ciemność, zaciemnienie, mrok' (dziś tylko uprzymiotnikowiony pierwotny imiesłów *zamierzchny*), dziś *zmierzchnąć*. Ogśł.: cz. *mrknout* 'mrugnąć, zamigotać', r. *mérknut* 'ciemnieć, szarzeć, gasnąć', scs. *mròknŭti* 'ciemnieć', ch./s. *mirknuti* 'zmierzchnąć się, ściemnić się; ściemnieć (przed oczyma); zemdleć'. Psł. **mfknŭti* 'zacząć się ściemniać, ciemnieć, pogrążyć się w mroku', czas. inchoat. od psł. **mfkati* 'ciemnieć, ściemniać się (o zapadaniu zmierzchu, wieczoru)' (por. stp. XV w. *mirzkać* 'ciemnieć', XVI–XVII w. *mierzkać* 'zmierzchać się, ściemniać się', *mierzkać się / mirzkać się* 'ts.', dial. *mierzkać / mierzchać (się)* 'ts.', zob. *zmierzchać*). Podstawowy czas. **mfkati*, pokrewny z lit. *mérkti*, *mérkiu* 'mrugać oczyma', *markyti* 'ts.', *marknótas* 'mglisty', stwniem. *morgan* 'poranek, rano', od pie. **mer(a)k-* 'migać, migotać przed oczami; ściemniać się' (będnącego rozszerzeniem pie. pierwiastka **mer-* 'błyszczeć, lśnić, migać').

mierzić *mierzę* od XVI w. 'wzbudzać wstręt, odrazę, obrzydzenie, niechęć', stp. od XV w. *mierzieć / mirzieć* 'wywoływać wstręt, obrzydzenie, niechęć, pogardę', *mi(e)rziony* 'wstrętny, niemiły, hańbiący', dial. *mierzieć*: *mierziało go* 'nie podobało mu się', kasz. *miérzēc* 'wzbudzać odrazę, razić kogoś'; z przedr. *zmierzzić*; jednokr. *mierznąc* od XVI w. 'stać się niemiłym, wstrętnym, budzącym niechęć, odrazę', w XVI w. 'zacząć wzbudzać w kimś niechęć, odrazę', z przedr. *ob-mierznąć, zmierznąć*. Ogśł.: cz. *mrzet* 'gniewać, złościć, mierzwić, martwić', r. *merzif* 'czynić wstrętnym, ohydny, wzbudzać odrazę od kogoś, czegoś', scs. *mrzēti* 'być wstrętnym, odrażającym, wzbudzać odrazę, wstręt', ch./s. *mřziti*, dial. *mřzjeti* 'nienawidzić'. Psł. **mřziti* 'ziębić, mrozić' > 'sprawiać, że coś jest nienawistne, wstrętne, odrażające, wzbudza złość, nienawiść, wstręt, obrzydzenie', **mřzēti* 'marznąć, ziębnąć' > 'odczuwać złość, nienawiść, wstręt, obrzydzenie', w związku etymologicznym z psł. **mřznŭti* 'marznąć, krzepnąć' (zob. *marz-*

nąć), od pie. **mer(a)g-* 'butwieć, próchnieć, gnić, namakać'.

mierzwa od XV w. (stp. i dial. *mirzwa*) 'stargana, zmierzwiona słoma; odchody zwierzęce zmieszane ze ściółką'. Ogśł.: cz. *mrwa* 'gnój, mierzwa, obornik', przen. 'ździebelko, drobnostka', ukr. dial. *měrvá* 'stargana, zmierzwiona albo zgniła słoma, mierzwa; gnój; mul', ch./s. *mřva* 'okruszyna, odrobina'. Psł. **mřva* 'coś drobnego, pokruszonego; pokruszona, starta, zmięta, zmierzwiona słoma', od pie. **mer-* 'trzeć, rozcierać, rozdrabniać', z przyr. **-va* [< **u-ā*], por. pokrewne cymr. *merw* [< **mer-ŭi-*] 'wiotki, słaby', stirl. *meirb* 'nieżywy, martwy', stwniem. *maro*, *marawi / mur(u)wi* 'kruchy, słaby, dojrzały'. — Od tego *mierzwić* 'wprowadzać w stan nieładu, czochrać, burzyć (zwycię o włosach)', *zmierzwić, zmierzwiony*.

mierzyć *mierzę* od XV w. 'określać ilość, wielkość czegoś, wymierzać, odmierzać; przy mierzać', 'brać na cel, celować'; z przedr. *namierzyć, odmierzyć, pomierzyć, przemierzyć, przymierzyć, wymierzyć, zamierzyć* (stp. od XIV w. 'wytyczyć granicę', 'wyznaczyć, wybrać, np. cel, czas'), *zamierzyć się* (stp. 'obmyślić jakiś czyn', 'podnieść broń do uderzenia, do ciosu'), *zmierzyć; wielokr. -mierzać; z przedr. namierzać, odmierzać, przemierzać, przymierzać, wymierzać, zamierzać, zmierzać*. Ogśł.: cz. *mřiti* 'mierzyć, celować; zmierzać', r. *měriti* 'mierzyć; przy mierzać', scs. *měriti* 'mierzyć', też 'sprzeczać się'. Psł. **měriti*, **měrp* 'mierzyć, odmierzać, przymierzać; celować, godzić czymś w kogoś', czas. odrzec. od psł. **měra* 'mierzenie; miara, przyrząd do mierzenia, jednostka miary' (zob. *miara*). — Od tego *mierny* od XV w. 'niewielki pod względem miary, wielkości, ilości, siły, średni; nie wznoszący się ponad przeciętność' (stp. *mierny / mierzny* 'służący do mierzenia; dający się zmierzyć, ograniczony, nieduży; wymierzony; odnoszący się do miary jako opłaty za mielenie zboża') → *mierność, miernota*; od czas. przedrostkowych *namiar, pomiar, umiar* od XV w. (stp. 'ilość czegoś taka, jaka się komuś należy, należna, właściwa ilość', 'właściwy zakres, zasięg', w XVI w. 'proporcja'; od stp. *umierzyć*

'wyznaczyć określoną ilość czegoś, odmierzyć', *umierzenie* 'umiarkowanie, powściągliwość', por. r. *umérif* 'pohamować, złagodzić, uśmierzyć, powściągnąć, poskromić'), *wymiar, zamiar* od XV w. 'to, co chcemy uczynić, zamysł' (w stp. też 'określony, ograniczony odcinek czegoś', w XIII w. niepewne 'danina solna', daw. *na zamiar, nad zamiar* 'nazbyt, nadto, nadmiernie'), por. *zamierzenie; niepomierny, niezmierny* od XV w. 'bez miary, ogromny' (daw. 'niezmierzony'), *wymierny*.

miesiąc od XIV w. 'dwunasta część roku' i 'księżyc'; zdr. *miesiączek*. Ogśl.: cz. *měsíc* 'księżyc; miesiąc', r. *miesiąć* 'ts.', scs. *měsěc* 'ts.'. Psl. **měsěc* [< **měs-ek*] 'księżyc; miesiąc księżycowy', z przyr. **-ko-* nawarstwionym na pierwotną postać **mēs-* [< **mēs-in* < **mēs-n*], prapokrewne ie. wyrazy różnią się od słów. postacią rdzenia i budową: lit. *mėnuo, mėnėsis* 'księżyc; miesiąc', łot. *mēnēsis* 'miesiąc', *mēness* 'księżyc', łac. *mēnsis* 'miesiąc', gr. *meis / mēn, mēnōs* 'miesiąc; półksiężyc, sierp księżycy'; psl. **měsěc* zapewne od pie. *mē-s-* 'księżyc' (por. stind. *mās*, awest. *mā* 'miesiąc, księżyc'). W polskim w znaczeniu podstawowym wypierany przez innowację *księżyc* (zob.). — Od tego miesięczny, miesięczka → miesięczkować.

miesić miesiąc od XV w. 'mieszać, ugniatając (np. ciasto)'; z przedr. *wymiesić, zamiesić*. Ogśl.: cz. *mísit* 'mieszać', *mísit těsto* 'miesić ciasto', r. *mesít, mešú, měsíš* 'miesić, zagniatać, ugniatać, wyrabiać (np. ciasto, glinę)', scs. *mēsiti, mēš* 'mieszać'. Psl. **mēsiti* [< **mojk-i-*], **mēš* 'mieszać, mieszać ugniatając, miesić', odpowiada lit. *maišyti* 'mieszać', łot. *māisīt* 'ts.', stind. *mēksayati* 'miesza', wszystkie od pie. **mejk-* 'mieszać'. Budowa psl. czasownika wskazuje, że z pochodzenia jest to czas. kauzat. z pierwotnym znaczeniem 'powodować, że coś jest zmieszane' od niezachowanego w słow. czasownika (może psl. **misti* [< **mejk-tej*] 'mieszać', które odpowiadałoby lit. *miēšti* 'ts.').

mieszać od XV w. 'łączyć razem różne substancje, przedmioty, osoby', 'niesłusznie utożsamiać różne pojęcia', stp. też 'powodować, wywoływać niezgodę', *mieszać rzeczą* 'zmieniać zeznania, mówić niejasno, plą-

tać się w wypowiedziach', dial. też *mięsząc* 'mieszać'; z przedr. *pomieszać, przemieszać, przymieszać, rozmieszać, wmieszać się, wymieszać, zamieszać* (stp. XV w. 'zakłócić, zamącić czymś', por. *zamieszanie* od XV w. 'zakłócenie spokoju, zamęt; zamieszki, rozruchy', w stp. też 'kłótnia, spór', 'zła, wietrzna, zmienna pogoda'), *zmieszać, zmieszać się*. Ogśl.: slc. *miešat* 'mieszać', r. *mešat* 'mieszać, poruszać; plątać', scs. z przedr. *šmēšati* 'zmieszać', ch./s. *mijēšati* 'mieszać'. Psl. **mēsati* [< **mēs-ja-ti*] 'mieszać, wyrabiać coś przez mieszanie', czas. wielokr. od psl. **mēsiti* 'mieszać, miesić' (zob. *miesić*), z przyr. **-ja-*. — Od tego mieszanina, mieszanika; od czas. przedrostkowego *zamieszać* mn 'rozruchy, niepokoje' (stp. XV w. 'ucisk, udręka', 'popłoch, zamęt').

mieszkąć od XIV w. (stp. i dial. też *mięszkąć*, z wtórnym *-ę-* pod wpływem poprzedzającego nosowego *mi*) 'przebywać gdzieś stale lub czasowo, żyć, zajmować lokal', stp. 'trwać w czymś, robić coś bez przerwy', 'zwlekać, ociągać się, dziś przest. (zwykle z przeczeniem) *nie mieszkąć* 'nie zwlekać', też z przedr. *omieszkąć* 'nie stawić się gdzieś, opuścić coś' (stp. XV w. *omieszkąć / omiaszkąć / omięszkąć* 'zaniedbać', 'odwlekać, opóźniać'), z przeczeniem *nie omieszkąć* 'nie zaniedbać sposobności zrobienia czegoś'; *zamieszkąć*; wielokr. *-mieszkować*, z przedr. *zamieszkiwać*. Płnsl.: cz. *meškat* 'ociągać się, guzdrać się, ksiądz. 'przebywać gdzieś, zamieszkiwać', przest. i dial. 'przeszkadzać w pracy', slc. *meškat* 'spóźniać się, zwlekać, odkładać', arch. 'zatrzymywać się, być gdzieś', dial. też 'opuszczać, zaniedbywać', r. *meškat* 'zwlekać z czymś, marudzić; zatrzymywać się gdzieś'. Psl. **mešbkat* 'zatrzymywać się gdzieś, wstrzymywać, opóźniać (się)', prawdopodobnie od psl. **mēsati* 'mieszać, wyrabiać coś przez mieszanie' (zob. *mieszać*), czas. ekspresywny, intensywny z przyr. **-bk-* (tworzącym zwykle czasowniki zdrobniałe, por. np. dl. *bežkaš*, gl. *bežkać*, slc. *bežkat* 'chodzić, biegać, o dzieciach' od psl. **bēžati* 'szybko się poruszać, iść, jechać; uciekać', zob. *bieżeć*). Pierwotne znaczenie zapewne 'dlugo czy po trochu mieszać coś, wyrabiać coś, zajmować

się czymś wymagającym wytrwałości, dłuższego czasu' > 'robić coś długo, bez przerwy, zatrzymywać się przy jakiejś czynności, przebywać długo, stałe przy czymś, gdzieś' > 'robić coś powoli, zwlekać, ociągać się, guzdrać się': 'przeszkadzać w czymś'. — Od tego *mieszkanie, mieszkanie, mieszkanka*.

mieścić *mieszczyć* od XVIII w. (ale z przedrostkami od XV w.) 'zawierać w sobie, obejmować', daw. 'wyznaczać miejsce, lokować', kasz. *mieszcć* 'lokować'; z przedr. *pomieszczyć* od XV w., *umieścić, zamieścić, zmieścić* od XV w.; wielokr. *-mieszczać*: z przedr. *przemieszczać, rozmieszczać, umieszczać, zamieszczać*. Ogsł.: cz. *místit* 'lokować', r. *mestitsja* 'zajmować miejsce', daw. *mestít* 'umieszczać, rozmieszczać; osiedlać', bg. *městja* 'przemieszczać, przenosić'. Psł. **městiti*, **měšć* 'umieszczać, lokować', czas. odrzecz. od psł. **město* 'miejsce' (zob. *miasto*).

mieść *miotę, miecie* (daw. *miece*) od XIV w. 'zgarniać, zmiatać z jakiejś powierzchni', 'silnie wiać (o wietrze)', stp. 'sprzątać, czyścić', daw. XVI–XVII w. i dziś dial. 'rzucać, ciskać', daw. *mieść się* 'gwałtownie się rzucać, poruszać', kasz. *miesc, miotp* 'czyścić miotłą'; z przedr. *odmieść, wymieść, zamieść*; wielokr. *-miatać*: tylko z przedr. *odmiatać, pomiatać, wymiatać, zamiatać, zmiatać*. Ogsł.: cz. *měst, metu* 'sprzątać, czyścić miotłą', 'rzucać, ciskać; szybko czymś poruszać', r. *městi, metú* 'czyścić miotłą', 'rozwiwać, przenosić z miejsca na miejsce', scs. *mesti, metp* 'rzucać', ch./s. *městi, mètēm* 'mieść, zmiatać, zmiatać', *městi se* 'płatać się'. Psł. **mesti, *metp* 'rzucać, ciskać; wiać, rozwiewać; zgarniać, zmiatać', wielokr. **mě-tati* (z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej *e → ē > *ē), dokładne odpowiedniki: lit. *městi, metù* 'rzucać', łot. *mest, metu* 'ts.', od pie. **met-* 'mieszać, obracać, kręcić'. Zob. *miotać*.

międlica od XVI w. (daw. XVI w., dziś dial. *miądlica*) 'przyrząd do łamania słomy lnianej lub konopnej w celu oddzielenia włókna od paździerzy'. Ogsł.: cz. *mědlíce* (dial. też *mědlíca*), r. *mjalica*, bg. *mělíca*. Psł. **mědlíca* 'przyrząd do łamania słomy lnianej lub konopnej', z przyr. *-ica od psł. **mědlo* 'przyrząd do obróbki (oddzielenia paździerzy od

włókna) lnu, konopi' (por. r. przest. i dial. *mjálo*, br. dial. *mjala* n, w języku liter. 'tłuczek do rozcierania produktów żywnościowych'). Podstawowy rzecz. **mědlo* to nazwa narzędzia z przyr. *-dlo od psł. czas. **měti, *mьnр* 'gnieść, miąć, rozgniatać, rozcierać' (zob. *miąć*).

międlić (dial. też *miądlić*) 'dokonywać wstępnej obróbki lnu, konopi' (w XVI w. rzecz. odsłowny *miedlenie* albo *międlenie*), pot. 'gnieść, ugniatać, miąć', 'mówić, opowiadać długo, nudno, mętnie, jałowo'. Zachł.: cz. *mědlit len* 'międlić len', dial. *mědlit si oči* 'trzeć oczy', slc. *mădlit* 'gnieść, rozgniatać, miętosić; macać; kruszyć, drobić'; por. też r. dial. *mjalít* 'jeść, żreć'. Psł. dial. **mědliti* 'łamać słomę lnianą, konopną za pomocą międlicy', czas. odrzecz. od psł. **mědlo* 'przyrząd do międlenia lnu, konopi, międlíca' (zob. *międlíca*).

między od XVI w. przym. z narz. lub bier. 'pomiędzy, pośród', stp. od XIV w. (częste jeszcze w XVI w.) i dziś dial. *miedzy*, kasz. *mieżę* 'między'. Por. cz. *mezi* 'między, pomiędzy; wśród', strus. *mezi* 'między', r. *mež* 'ts.'. Psł. **međi*, skostniała forma miejsc. l. plj psł. rzeczownika **meda* 'miedza, granica', użyta w funkcji przyimka; por. psł. **medu* 'między' (zob. *miedza*). Samogłoska nosowa wtórna, pod wpływem poprzedzającego *m* (jak w stp. i dial. *mięszkać* < *mieszkać*, dial. *mięszac* < *mieszac*, zob. też *księga*).

miękki od XV w. (stp. też *mieki*, daw. i dial. także *miętki*) 'nietwardy, niesztwywny'. Ogsł.: cz. *mekký*, r. *mjájkij*, scs. *měkkōkō*. Psł. **měkkōkō* 'nietwardy, poddający się uciskowi', z przyr. *-ōkō nawarstwionym na starszą, niezachowaną psł. postać przym. *tměkkō* [< *menk-ū-*] 'nietwardy, miękki', pierwotnie zapewne 'zgnieciony, rozgnieciony, stłuczony', od pie. **menk-* 'gnieść, rozgniatać, tłuc' (od którego też np. lit. *minkti* 'gnieść', *minkštas* 'miękki'). Na pierwotną postać *tměkkō* wskazują derywaty, np. p. *mięksiz* 'tkanka tworząca miękkie części roślin; miękka część czegoś jadalnego', dial. 'mięka część czegośkolwiek' < psł. **měk-yšb* 'coś miękkiego', p. *mięczak* 'typ zwierząt bezkręgowych, Mollusca', pot. 'człowiek słaby, miękki, bez charakteru'. — Od tego *mięk-*

kość; miękczyć, rozmiękczyć, zmiękczyć; mięknać, zmięknąć.

mięso od XIV w. 'jadalne części zabitych zwierząt', 'miękkie części organizmu ludzkiego', stp. i dial. też *dzikie mięso* 'nadmierne rozrosła ziarnina w ranie lub wrzodzie'. Ogsł.: cz. *maso* (dial. też 'mięszs owoców'), r. *mjāso* (też 'mięszs owoców'), scs. *męso*. Psl. **męso* 'miękkie części organizmu zwierzęcego lub ludzkiego, mięso', pokrewne z mającymi to samo znaczenie stpr. *mensā*, lit. dial. *meisa*, łot. *miesa* (też 'ciało'), goc. *mimz* (bier. pj), stind. *māmsām* n 'mięso', z pie. **mēmso*- 'mięso'. — Od tego *mięśny*, *mięśnisty*; *mięsień* 'muskul' → *umięśniony*; *mięsiwo* (rzecz. zbiorowy z przyr. -iwo, jak np. *łuczywo*, *żelaziwo*).

mięta od XV w. 'roślina *Mentha*'. Ogsł.: cz. *máta*, r. *mjáta* / *mjátva*, ch./s. *měta* / *mětva*. Psl. **měta* (/ **měty*, **mětōve*) 'mięta', wczesne zapożyczenie z łac. *mentha* 'mięta', przejętego z gr. *mínthē* 'ts.' (do tego języka wyraz zapożyczono z nieznanego źródła).

migać 'ukazywać się na chwilę w ruchu, świecić, błyskać', 'przesuwać się szybko w polu widzenia, świecić nierównym lub przerywanym światłem', stp. od XIV w. 'szybko poruszać oczami czy powiekami, dając tym jakieś znaki (np. przyzywanie, lekceważenie), mrugać', w XVI w. też 'poruszać wargami', dial. 'dawać znaki, machać; merdać', 'błyskać się', 'pobłyskiwać'; jednokr. *mignąć*. Ogsł.: cz. *mihat* 'migać; migotliwie świecić', stcz. 'mrugać', r. *migáf* 'mrugać oczyma; mrugać, dawać znaki; migotać, skrzyć się', scs. z przedr. *pomizati* 'migać'. Psl. **migati*, **migajo* 'mrugać, migać', pokrewne z lit. *miegoti* 'spać', *mingù* 'zasypiać', łot. *miēgt*, *miēdsu* 'zamykać oczy', stpr. *meicte* 'spać', z pie. **meig*- 'migać, migotać, mrugać'. — Od tego *mig*, częściej *migi* mn 'znaki porozumiewawcze wykonywane przez głuchoniemych', daw. 'migotliwy blask, drgający błysk, lśnienie', *migiem*, w *mig* 'szybko, w okamgnieniu', kasz. *mig* 'mrugnięcie oka; znak dawany oczyma'. Por. *mgnienie*, *migotać*.

migotać *micocze* (daw. *micocze*) od XVII w. 'świecić nierównym lub przerywanym światłem, mienić się; dać się widzieć raz po raz

przez krótką chwilę', 'być w ruchu, poruszać się szybko, rzucając błyski', dial. 'błyskać się'; też od XVI w. *migotać się* (wyjątkowo *miegotać się* i *miegotać się*) 'błyszczyć, lśnić, połyskiwać'; z przedr. *zamigotać*. Plnsl.: cz. *mihotat* 'szybko czymś poruszać', *mihotat (se)* 'świecić, błyszczyć, migotać', ukr. *myhotaty* 'błyszczyć, lśnić, migać', por. też słwn. *migetati* 'mrugać (oczyma); migać, błyszczyć', ch./s. *migoljiti se* 'kręcić się niespokojnie'. Psl. **migotati* 'intensywnie mrugać (oczyma); szybko czymś poruszać, migać, błyskać', czas. intensywny z przyr. *-ot- od psl. **migati* (zob. *migać*). — Od tego *migot*, *migotliwy*.

mijać od XV w. 'przechodzić, przejeżdżać, przesuwając się obok kogoś, czegoś, zostawiając za sobą kogoś, coś', 'upływać, przechodzić, kończyć się'; z przedr. *omijać*, *pomijać*, *przemijać*, *wymijać*. Zachsl.: dl. *mijaś se* 'przechodzić mimo', cz. *mijet* 'mijać; przemijać, upływać'. Czas. wielokr. **mijati* wtórnie utworzony od psl. **minęti* (zob. *minąć*) na wzór par czasowników typu **vinęti* : **vi-jati* (zob. *wieć* II). — Od tego *mijanka*.

milczeć od XIV w. 'nie wydawać głosu, nie mówić', stp. też 'biernie, spokojnie się zachowywać, nie reagować, w milczeniu coś znosić, nie sprzeciwiać się', '(w stosunkach prawnych) nie upominać się o swoje prawa, nie wnosić skargi', kasz. *mālcēc* 'milczeć', 'cierpnąć, drętwieć (o kończynach)'; z przedr. *zmilczec*; jednokr. *milknąć*, kasz. *māłknoc* / *milknoc* 'milknąć; cierpnąć, drętwieć' (por. też *mālk* / *zmālk* 'chwilowy bezwład w rękach lub nogach'), z przedr. *umilknąć*, *zamilknąć*. Ogsł.: cz. *mlčēt*, *mlknout* (dial. *mlknůt* też 'cierpnąć, drętwieć', por. także *mlkly* 'słaby, liche, o ziarnie'), r. *molčāt*, *mōłknuf* (dial. też 'cierpnąć, drętwieć'), scs. *mlčēti*, *mlčēp*, cs. *mōłknpti*. Psl. **mľčati*, **mľčp* 'nie wydawać głosu, milczeć, zachowywać się spokojnie', **mľknpti* 'przestawać się odzywać, milknąć'. Dalsza etymologia niepewna. — Od tego *milczenie*, *milczek*.

miłosierdzie n od XIV w. (stp. też *miłosirdzie*) 'współczucie okazywane komuś, liłość', stp. także 'miłość, przychylność, sympatia', kasz. *miłoserżē* 'miłosierdzie'. Ogsł.:

cz. *miłosrdí*, r. *miłosérdie*, scs. *miłosrǫdi*. Słow. **miłosřdǫje* 'miłosierdzie, litość', od przym. **miłosřdǫ* 'miłosierny, litościwy' (zob. *miłosierny*), z przyr. **-ǫje*. Do polskiego zapewne przejęte ze staroczeskiego.

miłosierny od XV w. (stp. też *miłosierdny*) 'pełen miłosierdzia, okazujący miłosierdzie', dial. też 'lichy, wynędzniały', kasz. *miłoserni* 'miłosierny'. Por. cz. *miłosrdný*, r. *miłosérdnyj*, scs. *miłosrǫdnǫ*. Słow. **miłosřdǫnǫ*, młodsza postać z przyr. **-nǫ* nawarstwionym na starszą **miłosřdǫ*, poświadczoną w strus. *miłosřdyi*, r. przest. *miłoséřdyj*, scs. *miłosrǫdǫ*. Podstawowe słow. **miłosřdǫ* 'miłosierny, litościwy', złożenie z pierwszym członem od psł. przym. **miłǫ* 'sprawiający przyjemne wrażenie, przyjemny, życzliwy; drogi, kochany; budzący współczucie, miłosierdzie' (zob. *miły*), człon drugi od psł. **řdǫ* (od którego psł. **řdǫce* 'serce', zob. *serce*), zapewne kalka z goc. *armhairts*, stwniem. *armherz* 'miłosierny, litościwy' lub łac. *misericors* 'miłosierny, litościwy, łaskawy'. Do polskiego zapewne przejęte ze staroczeskiego.

miłość ż od XIV w. 'umilowanie, kochanie kogoś, czegoś; namiętne uczucie do osoby płci przeciwnej', stp. też 'miłosierdzie, zmiłowanie, współczucie, litość', 'łaska, łaskawość, przychylność, życzliwość, względy', dial. także 'zadowolenie', kasz. *miłosc* 'miłość'. Ogsł.: cz. *milost* z 'łaska; ulaskawienie', r. *milost* 'łaska, miłosierdzie, wielko-duszość; dobrodziejstwo, dar', scs. *milostb* 'litość, łaska'. Psł. **milostb* 'serdeczny, życzliwy stosunek do kogoś, czegoś; łaska, łaskawość; upodobanie w kimś, czymś; współczucie, miłosierdzie, litość', odprzymiotnikowy rzecz. abstr. od psł. **miłǫ* (zob. *miły*), z przyr. **-ostb*. — Od tego *miłostka*, *miłościwy*, *miłosny* → *miłośnik*, *miłośnica*. Zob. też *mość*, *jegomość*.

miły od XIV w. 'sprawiający przyjemność, ujmujący, sympatyczny, przyjemny; kochany, bliski, drogi'; st. wyższy *miłszy*. Ogsł.: cz. *miły*, r. *miłyj*, scs. *miłǫ*. Psł. **miłǫ* 'sprawiający przyjemne wrażenie, przyjemny, życzliwy; drogi, kochany; budzący współczucie, miłosierdzie', najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. *mielas* 'miły, przyjemny,

uprzejmy; cały, wszystek', *mylas* 'miły, kochany', lot. *miłš* 'łagodny, miły, kochany', stpr. *mijsl* 'miły, kochany', por. też gr. *meilos* 'miły dar', *milikhos* 'miły, delikatny, łagodny', wszystkie od pie. pierwiastka **mēi-* / **mōi-* / **mi-* 'drogi, miły, przyjemny, łagodny', z przyr. **-lo-*. — Od tego *umilić*, *przymilać się*; *miłować*, *umiłować*, *zmiłować się*; zob. też *miłość*, *miłosierdzie*, *miłosierny*.

mimo od XIV w. (w stp. też *miemo*) przym. 'wbrew czemuś, pomimo', przest. 'blisko, obok, koło', daw. przysł. 'niedaleko, blisko, obok', kasz. *niemo* przysł. 'obok', 'choć, chociaż', przym. 'mimo'. Ogsł.: cz. *mimo*, r. *mimo*, scs. *mimo*. Psł. **mimo* 'blisko, koło czegoś, obok, niedaleko, nieopodal (przy przechodzeniu, przejeżdżaniu, mijaniu czegoś)', przysł. z przyr. **-mo* (jak psł. **tamo* 'tam', zob. *tam*, por. też *darmo*), utworzony od pie. pierwiastka **mej-* 'iść, podróżować' (od którego też psł. czas. **minqti*, zob. *minąć*).

minąć minę od XIV w. 'uptynąć, kończyć się', 'przejsć, przejechać obok'; z przedr. *ominąć*, *pominąć*, *przeminąć*, *wyminąć*. Ogsł.: cz. *minout* 'uptynąć, przejsć, przeminąć; stać się, zdarzyć się; przejsć obok', przest. i dial. 'umrzeć', r. *minuť* 'przejsć, przejechać obok kogoś, czegoś', scs. *minqti*, *minq* 'przejsć mimo; przeminąć'. Psł. **minqti*, **minq* 'przejsć mimo' od pie. pierwiastka **mej-* 'iść, podróżować' (zob. *mimo*). Zob. *mijać*.

miot od XVIII w. 'rzut, rzucanie', 'potomstwo zwierząt pochodzące z jednej ciąży, z jednego lęgu', myśl. 'polowanie na przestrzeni otoczonej przez myśliwych i nagonkę, taka przestrzeń', słowiń. *mot* 'rzut'. Por. cz. rzadkie *met* 'rzucanie, ciskanie', ukr. dial. *met* 'mgnienie, moment', 'rzut; strzał', 'sposób łowienia ryb za pomocą jazu z kamieni', słwń. *mět* 'rzut; pasowanie się, mocowanie się', 'rodzaj, gatunek'. Rzecz. odczas. od *mieść*, *miotąć* (zob.).

miotac od XV w. 'rzucać, ciskać', 'chwiać czymś, szarpać, kołysać', *miotac się* 'rzucać się, ciskać się', dial. 'zamierzać bić', stp. też *miotac się ku czemuś*, *w coś* 'chcieć się garnąć do czegoś, gwałtownie starać się brać w czymś udział', kasz. *motac* 'rzucać'. Ogsł.: cz. *metat* 'rzucać, ciskać', 'sprzątać, czy-

ścić', r. *metáf*, *meću* 'rzucać, ciskać; rozrzucać; składać, układać, rzucając (np. siano)', 'wydawać na świat potomstwo, rodzić młode (o niektórych zwierzętach)', scs. *metati*, *meštp* / *metajo* 'rzucać'. Psł. **metati*, **metp* 'rzucać, ciskać', archaiczny czas. wielokr. od psł. **mesti*, **metp* 'rzucać, ciskać; wiać, rozwiewać; zgarniać, czyścić miotłą' (zob. *mieść*) bez wzdłużenia samogłoski rdzennej.

miotła od XV w. 'pęk różeg jako narzędzie do zmiatania' (dial. też *mietła*), stp. XIV–XV w. 'wiązka gałązek do wymierzania chłosty', dial. także *miotła* / *mietła* 'roślina mietlica zbożowa, *Agrostis spica venti*'; zdr. *miotelka*. Ogśl.: cz. *metla* 'pęk różeg do bicia', 'bezlistna gałązka', przest. i dial. 'miotła', stcz. 'gałąź, różga', r. *metlá* 'miotła', 'roślina mietlica', cs. *metla* 'gałązka', ch./s. *mětla* 'miotła', też nazwa różnych roślin, np. 'bylica pospolita, *Artemisia vulgaris*'. Psł. **metbła* 'miotła' (por. wczesne zapożyczenie ze słow.: rum. *mătură*, dial. *metură* 'miotła' < słow. **metŭla*), nazwa narzędzia od psł. **mesti*, **metp* 'rzucać, ciskać; wiać, rozwiewać; zgarniać, zmiatać' (zob. *mieść*) z przyr. *-bła. — Od tego *miotlasty*; *mietlica*.

miód od XIV w. 'miód naturalny, produkt pszczeli', 'poddany fermentacji napój z miodu z dodatkiem chmielu lub korzeni; miód pitny, sycony'. Ogśl.: cz. *med* 'miód; miód pitny', r. *měd* 'miód; napój chmielowy z miodu', scs. *meda*, -du 'miód'. Psł. **meda*, **medu* 'miód naturalny; miód pitny, sycony, napój przyrządzony z miodu' (temat na -ŭ-), dokładne odpowiedniki: lit. *medūs* 'miód', stpr. *meddo* 'ts.', lot. *medus* 'ts.; miód pitny', stwniem. *metu*, *mitu* 'miód pitny' (dziś niem. *Met* 'ts.'). stisl. *mjōdr* 'miód naturalny; miód pitny'), stind. *mádh*u 'słodki napój, coś słodkiego; miód; mleko', gr. *méthy* 'wino'. Z pie. **méd*u 'słodki napój, miód, zwłaszcza miód pitny' (z pochodzenia urzeczownikowiony przym. z przypuszczalnym znaczeniem 'słodki'). — Od tego *miodowy*.

mir 'posłuch, uznanie, poważanie, szacunek ogółu', stp. od XIV w. *mir* / *mier* 'pokój, bezpieczeństwo, pomyślność, szczęście', 'przymierze, przyjaźń', 'porządek publiczny', 'gwarancja albo stan bezpieczeństwa,

stan szczególnej ochrony prawnej', 'stan spokojnego, niekwestionowanego posiadania, wykonywania swoich uprawnień', daw. 'ślub, przysięga, słowo, zapewnienie', dial. pln. *mir* / *mier* 'pokój, zgoda, spokój', kasz. *mir* 'spokój'. Ogśl.: cz. *mir* 'pokój; spokój', r. *mir* 'spokój, cisza; pokój', 'świat; kula ziemiska', scs. *mirā* 'pokój; świat'. Psł. **mirā* 'spokój, cisza; zgoda, pokój', z dokładnym odpowiednikiem w balt.: stlit. *mieras* 'pokój', lot. *miērs* 'pokój, spokój, cisza', od pie. pierwiastka **mej-* 'drogi, miły, przyjemny' (zob. *miły*), z przyr. *-rā < *-ro- (co do budowy por. np. *dar*). Polskie znaczenie 'poważanie, szacunek' wtórne, rozwinęło się zapewne ze 'stan niekwestionowanego posiadania, wykonywania swoich uprawnień'. Zob. *przymierze*, *uśmierzyć*.

misa od XV w. 'rodzaj naczyńia; coś o kształcie takiego naczyńia', zdr. *miska* 'naczynie podobne do spłaszczonyj półkuli'. Ogśl.: cz. *misa* 'misa, miska, półmisek', r. *misa* 'misa, miska', *miska* 'miska', scs. *misa* 'miska'. Słow. **miska* 'rodzaj naczyńia, misa', zapożyczenie z łac. lud. *mēsa* 'stół' < łac. *mēnsa* 'ts.', może za pośrednictwem germ., por. goc. *mēs* 'stół'. Przypuszczalny rozwój znaczenia 'stół, drewniany krąg stanowiący blat stołu' > 'drewniana podkładka, deska do podawania jedzenia, rodzaj tacy' > 'rodzaj prymitywnego naczyńia, misa' poświadczają (zachowujące także ogniwa pośrednie rozwoju semantycznego) słow. kontynuaty psł. bliskoznacznego **bluda* / **bludo* / **bluda* (por. p. w XVI w. *bluda* 'miska', kasz. *bluda* 'gliniana miska'), zapożyczone zapewne z goc. *biups*, *biudis* 'stół', por. też stisl. *bjōdr* 'stół, deska, miska, półmisek'. — Od tego *półmisek*.

mistrz od XV w. 'człowiek przewyższający innych umiejętnościami czegoś, biegłością w czymś; człowiek uznawany za wzór, za przewodnika w jakiejś dziedzinie, nauczyciel', 'dyplomowany rzemieślnik, majster', 'przełożony zgromadzenia, zakonu rycerskiego', stp. *mistrz* / *mistr* 'człowiek wykształcony, uczony, nauczyciel, magister', 'rzemieślnik o najwyższych kwalifikacjach'. Por. cz. *mistr* 'majster, mistrz'. Zapożyczenie z łac. *magister* 'przełożony, kierownik,

dozorca, naczelnik, mistrz; nauczyciel; doradca, przewodnik' (w średniowieczu wy-mawianego *ma(j)ister*, por. stp. *maister* 'uczony, biegły w czymś', zob. *majster*), prawdopodobnie za pośrednictwem stcz. *mistr* / *místr* / *mistr̥* 'mistrz, znawca, uczo-ny, nauczyciel', z redukcją pierwszej sylaby w często używanym tytule (podobnie do *mość* < *miłość*).

miś od XVI w. 'pieszczotliwie, żartobliwie o niedźwiedziu, niedźwiadku', 'zabawka dziecięca wyobrażająca niedźwiadka', też *misiek* od XVI w., *misio*. Por. r. *miśa* / *miśka* / *miśik* 'niedźwiedź', ukr. reg. *mys* / *myśik* 'ts.'. Prawdopodobnie ze starego słów. **meśbka* czy **meśbka*, hipokorystycznego skrócenia (może związanego z tabu w środowisku myśliwych unikających właściwej nazwy zwierzęcia) z psł. **medvѣdo* 'niedźwiedź' (zob. *niedźwiedź*), -i- przypuszczalnie wtórnie pod wpływem imienia *Michał* (czy jego zdrobień) bądź imion typu stp. *Miszko*, *Miszka*.

mknąć od XV w. 'poruszać się bardzo szybko', stp. 'upływać, mijać (o czasie)', daw. od XVI w. 'posuwać, sunąć; unosić, porywać ze sobą', daw. od XV w. *mknąć się* 'czołgać się, pełzać, posuwać się'; z przedr. *pomknąć* (→ *napomknąć* od XVI w. 'poddąć komuś myśl'), *przemknąć*, *umknąć*, *wymknąć się*, zob. też *zamknąć*; wielokr. *mykać* stp. XV w. 'ciągnąć raz po raz, pociągać, smykać', daw. od XVI w. 'pomykać, posuwać, sunąć; uciekać; obrywać, skubać', dial. 'kłaść; przymykać (oczy); obrywać (liście)', w XIX w. *mykać się* 'przesuwać, przemykać się', z przedr. *pomykać* (→ *napomykać* od XVI w. 'zачęgać, naprowadzać'), *przemykać*, *umykać*, *wymykać się* (daw. XVII w. 'wysuwać się'); por. też *myknąć* 'uciec szybko, niepostrzeżenie, ukradkiem'. Ogśl.: cz. *mknout se* 'cisnąć się, tłoczyć się', daw. *mknouti* 'poruszać', dial. *mknut* 'przesunąć się, posunąć', br. dial. *mknuc* 'posuwać, popychać do przodu; ruszyć, pociągnąć; biec; uderzyć', ch./s. *máknuti* 'ruszyć, poruszyć, posunąć, usunąć'. Psł. **mknouti* 'zacząć się ruszać, poruszać, cisnąć', czas. inchoat. w związku etymologicznym z psł. czas. wielokr. **mykati* 'czynić szybkie ruchy, szybko czymś

poruszać; skubać, rwać', z właściwą archaicznym czas. z przyr. *-*np-* zredukowaną samogłoską rdzenną **u*, pokrewne z lit. *mūkti*, *munkū* 'uchodzić, umykać; spieszyć się', *maūkti* 'nasuwać, naciągać; zdzierać, łupić', lot. *mukt*, *mūku* 'odłączać się, odpadać; uciekać; zapadać się (w bagno)', stind. *muk-* 'uwalniać, oswobadzać', wszystkie od pie. *(*s*)*męyk-* 'zrobić szybki ruch'. Zob. *smykać*.

mlaskać od XVI w. 'wydawać odgłos podobny do cmokania', 'chłupotać, pluskać', dial. też *mlaszczę* 'cmokać, mlaskać'; z przedr. *zamlaskać*; jednokr. *mlasnąć*. Zachsl. i pldsl.: cz. *mlaskat* 'cmokać; chlupotać', *mlaštět* 'cmokać, mlaskać', bg. *mljaskam* 'mlaskać przy jedzeniu; głośno całować', lud. *mljášta* 'mlaskać, cmokać (przy jedzeniu, mówieniu)'. Psł. **mlaskati* / **mlaščati* 'wydawać cmokający dźwięk, cmokać, mlaskać', czas. pochodzenia dżwnk. — Od tego *mlask*, *mlaskanie*.

mlecz m od XV w. 'roślina Sonchus', 'płyn nasienny u samców ryb, mleczko rybnie', 'sok roślinny', w XVI w. *mlecz na gębie* 'mleko pod nosem (o młodych ludziach)', stp. też w nazwach roślin, np. *mlecz*, *wilczy mlecz* 'wilczomlecz obrotny, *Tithymalus helioscopius*', *mały, ostry, świni, wieprzy, żywy mlecz* 'mlecz kolczasty, *Sonchus asper*', dial. 'Euphorbia', 'mniszek pospolity, *Taraxacum vulgare*', kasz. *mlęc* 'mleczko rybnie; różne gatunki roślin zawierających sok białej barwy'. Ogśl.: cz. *mlíč* (stcz. i dial. *mlěč*) 'nazwa różnych roślin', ukr. dial. *mołoc* 'roślina Sonchus', *dykomołoc* 'roślina Euphorbia', ch./s. *mllječ* 'nazwa różnych roślin, np. Euphorbia, Sonchus, Taraxacum officinalis', dial. *mlěč* / *mlič* 'jakaś mała ryba'. Psł. **melčb* [< **melk-jb*] m 'substancja przypominająca (białą barwą, konsystencją) mleko' (stąd 'roślina zawierająca sok podobny do mleka'), urzeczownikowiony przym. **melčb* [< **melk-jb*] 'mleczny, zawierający mleko, podobny do mleka' od psł. **melko* (zob. *mleko*), z przyr. *-*jb*.

mleć *mleę* od XIV w. 'przerabiać zboże na mąkę', przen. 'poruszać, obracać czymś; jeść wolno, żuć; obracać językiem', kasz. *mlóc*, *mie* 'mleć', przen. 'wiele jeść; merdać

(ogonem, o psie); jechać drogą piaszczystą; z przedr. *przemleć*, *zemieć*. Ogsł.: cz. *mlít*, *melu*, r. *molóf*, *melju*, *meleş*, scs. *mlėti*, *meljp* 'mleć'. Psł. **melti*, **melp* 'mleć', pokrewne z lit. *málti*, *malù* 'mleć', stwniem. *malan* 'ts.' (dziś niem. *mahlen* 'ts.'), łac. *molere* 'mleć', gr. *myllō* 'kruszyć', od pie. **mel(a)-* 'rozkruszać, rozdrabniać, mleć'. — Od czas. przedrostkowego *przemiał*.

mleko od XV w. 'płyn wydzielany z gruczołów mlecznych samic ssaków', 'biaława ciecz zawarta w komórkach roślin'. Ogsł.: cz. *mleko*, r. *molokó*, scs. *mléko*. Psł. **melko* 'mleko', zwykle uznawane (ze względu na -k- zamiast oczekiwanego -z- < pie. **g*) za zapożyczenie z germ. **meluk* / **miluk* 'mleko' (por. np. niem. *Milch*, ang. *milk*), kontynuującego pie. pierwiastek **melg-* 'doić' (od którego psł. **melzti* 'doić, ssać', z regularnym -z-, por. pochodne p. *młodziwo* 'pierwsze mleko'). Jest jednak możliwe, że wyraz słow. jest rodzimy, kontynuuje odmiankę pie. pierwiastka **melk-* 'mleko'. — Od tego *mleczny*; *mleczarz* → *mleczarnia*; por. *mlecz*.

młody od XIV w. 'niestary'; st. wyższy *młod-szy*. Ogsł.: cz. *mlady*, r. *molodój* (*mólod*), scs. *mladŭ*. Psł. **moldŭ* 'młody', pokrewne ze strp. *malđai* 'dzieci', *maldian* (bier.) 'żrebię', stang. *meltan* 'topnieć, mięknąć' (dziś ang. *melt* 'topnieć, rozpuszczać się, rozplwać się'), łac. *mollis* 'miękki', gr. *mēdomai* 'rozpuszczę, roztopię', stind. *mýdu* 'miękki, delikatny', od pie. **meld-* 'miękki, delikatny, słaby' (utworzonego od pie. pierwiastka **mel(a)-* 'rozkruszać, rozdrabniać, mleć', zob. *mleć*). W słow. rozwój znaczenia 'słaby' > 'młody' (analogiczny do rozwoju antonimu 'mocny, silny' > 'stary', zob. *stary*). Wyraz wyparł starszy psł. przym. **junŭ* 'młody' (zob. *junak*). — Od tego *młodzik*, *młodzian*, *młodzieniec* (→ *młodzien-czy*); *młodość*; *młodzież* (→ *młodzieżowy* → *młodzieżowiec*); *odmłodzić*; *młodnieć*, *odmłodnieć*.

młokos od XVI w. 'dorastający chłopiec, młodzik, wyrostek, smarkacz'. Por. r. *molokosós* 'niedojrzały, a pewny siebie człowiek', ukr. *molokosós* 'ts.', cz. *mlékosos* 'osesek', słwł. *mlekosŕ* 'niedoświadczony młody człowiek'.

Sprowadzane do prapostaci **melkosŕŕ* 'taki, który ssie mleko, osesek', złożenia z pierwszym członem psł. **melko* 'mleko' (zob. *mleko*), człon drugi od psł. **ŕŕsati* 'ssać' (zob. *ssać*). W polskim oczekiwaliśmy postaci **mlekoses*, forma *młokos* jest zapewne zapożyczeniem ze wschl. *molokosos*, częściowo sponizowanym (-ł- zamiast -o-), ze ściągnięciem końca wyrazu -osos > -os (przypuszczalny rozwój **molokosos* > *młokosos* > *młokos*).

młot od XV w. 'narzędzie do obróbki metali, kamieni', dial. też 'drewniane narzędzie do rozbijania brył na polu'; zdr. *młotek*. Ogsł.: cz. *mlat* 'rodzaj dawnej broni w kształcie młota; stalowa pałka używana w kamieniołomach, w górnictwie', r. *mólot* 'wielki, ciężki młot do kucia metali, kruszenia kamieni', scs. *mlatŭ* 'młot'. Psł. **moltŕ* 'narzędzie do rozbijania, kruszenia, kucia, młot', archaiczny rzecz. od pie. **mel(a)-* 'rozkruszać, rozdrabniać, mleć', psł. czas. **melti* (zob. *mleć*) z przyr. **-tŕ* i z wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*. Za dokładny odpowiednik uznaje się ślrl. *molt* [< celt. **molto-*] 'kastrowany baran, skop', zestawia się go też z łac. *marculus* [< **mol-tlo-s*] 'młotek', *malleus* 'młot, pałka, topór'.

młócić od XV w. 'wyluskiwać ziarna z kłosów, strąków, posługując się odpowiednimi narzędziami', przen. 'uderzać, tłuc, bić, walić; powtarzać coś w kółko, niepotrzebnie; jeść prędko, żarłocznie'; z przedr. *namłócić*, *omłócić*, *wymłócić*. Ogsł.: cz. *mlátit* 'młócić; szybko rzucać, miotać; tłuc, bić', r. *molotŕŕ*, *molóu* 'młócić', pot. 'uderzać, bić, tłuc', ch./s. *mlátiti* 'młócić; bić, tłuc; strącać kijem owoce z drzewa'. Psł. **moltiti*, **moltŕ* 'uderzać, tłuc, walić' > 'przez uderzenie (kijem, cepami) wydobywać ziarno z kłosów', czas. odrzecz. od psł. **moltŕ* 'narzędzie do rozbijania, kruszenia, kucia, młot' (zob. *młot*). — Od tego *młocka* 'młócenie' → *młockarnia*; od czas. przedrostkowego *omłoty* mn 'młócenie'.

młyn od XIV w. 'zakład przerabiający zboże na mąkę, kaszę itp., z urządzeniami napędzanymi mechanicznie', kasz. *mlin* / *mlun* / *mun* / *mujn* 'młyn', 'wir w morzu'; zdr. *młynek* 'mały młyn; urządzenie do mie-

lenia, rozdrabniania (zwłaszcza produktów spożywczych), dial. też 'maszyna do czyszczenia wymłóconego ziarna', *młyniec* 'nagły, szybki ruch wirowy, obrót, wywiniecie czymś'. Ogsł.: cz. *młyn*, r. dial. *mlin*, ch./s. *mlin* (dial. ch. też *malin*). Słow. **mōlinъ* 'młyn wodny', zapożyczenie ze stwniem. *mulin* 'młyn', przejętego z kolei z późnego łac. *molina* / *molinum* 'młyn' (od łac. *molere* 'mleć'). Znajomość młynów wodnych i wiatrowych szerzyła się w Europie z terenów romańskich, wcześniej Słowianie (jak i inni północni Europejczycy) znali tylko ręczne urządzenie do przerobu ziarna na mąkę lub kaszę, zob. *żarna*. — Od tego *młyński*; *młynarz* → *młynarka*, *młynarstwo*.

mnich od XV w. 'zakonnik, członek wspólnoty religijnej'. Por. cz. *mnich*, r. dial. *mnich*, cs. *mōnichъ* (*mōnichъ*, *mnichъ*), słwn. *menēh*. Słow. **mōnichъ* 'mnich, zakonnik', zapożyczenie ze stwniem. *munih* 'ts.' (dziś niem. *Mönch*), przejętego ze śrlac. *monicus* < łac. *monachus*, a to z gr. *monachos* 'pustelnik' (dosłownie 'jeden, samotny' od gr. *mónos* 'sam, jedyny'). — Od tego *mnisz*, *mniszka*.

mniejszy od XIV w. st. wyższy od *mały*; przysł. *mniej* od XIV w. Ogsł.: cz. *menší*, przysł. *méně*, r. *mēnšij*, przysł. *mēnee*, scs. *mōnii*, *mōnšij*, *mōnē*, przysł. *mōnē*, ch./s. *mānji*, przysł. *mānje*. Psł. **mōnъjъ*, **mōnъši*, **mōnē* 'mniejszy, mniejsza, mniejsze', przysł. **mōnē* 'mniej', z pie. **minjo-*, będącego formą stopnia wyższego od pie. przym. **minū-* 'mały', por. pokrewne goc. *mins* 'mniej', *minniza* 'mniejszy', stwniem. *minniro* 'niklejszy, mniejszy, gorszy' (dziś niem. *minder* 'mniejszy, gorszy'), łac. *minor* 'mniejszy', *minus* 'mniej', *minimus* 'najmniejszy', *minuere* 'zmniejszać', gr. *minythō* 'zmniejszam', stind. *minóti* 'zmniejsza', wszystkie od pie. **mi-n-* (co od pie. pierwiastka **mej-* 'zmniejszać'). — Od tego *mniejszość*; *po-mniejszyć*, *zmniejszyć*.

mnieniać od XV w. 'uważać, sądzić, przypuszczać, być zdania', stp. *mnieniać* / *mnimać* też 'cenić, szacować'. Od psł. imiesłowu biernego czasu teraźn. **mnienij* < **mōnēmъ* (por. r. *mnimij* 'pozorny, złudny, rzekomy') od stp. czasownika *mniec*, *mni* 'mnieniać,

przypuszczać, sądzić, uważać, być zdania', psł. **mōnēti* 'myśleć, sądzić, mniemać, przypuszczać' (zob. *pomnieć*).

mnogi od XIV w. 'będący w wielkiej liczbie, liczny, obfity', stp. XV w. też 'wielki', 'niejeden'. Ogsł.: cz. *mnohý* 'liczny; wielki, znaczny; niektóry', r. *mnōgij* 'liczny', przest. 'wielki', scs. *mōnogъ* 'liczny; wielki, znaczny'. Psł. **mōnogъ* 'liczny; znaczny, wielki', prapokrewne z goc. *manags* 'niejeden, liczny', stwniem. *manag* 'niejeden, liczny; znaczny', stisl. *margr* [< **mangr*] 'mnóstwo', 'wielki, silny; niejeden, liczny', stirl. *menicc* 'obfity; częsty', stind. *maghā-* 'dar, podarunek', wszystkie od pie. **men(e)g-* / **mon(e)g-* / **mng-* 'obfity, liczny; obficie dawać'. — Od tego *mno-gość*; zob. też *mnożyć*, *mnóstwo*.

mnożyć *mnożę* od XV w. 'powiększać coś, przysparzać czegoś', 'rozmnażać, rozpleniać' (w stp. też 'płodzić'), 'wykonywać działanie namnożenia', stp. *mnożyć się* 'rósć'; z przedr. *namnożyć, pomnożyć, przemnożyć, rozmnożyć*; wielokr. *-mnażać*: z przedr. *po-mnażać, rozmnażać*. Ogsł.: cz. dial. *množit* 'siać (zboże), sadzić (ziemniaki)', *množit se* 'roić się', r. *množiti* 'mnożyć, pomnażać', scs. *mōnožiti* 'rozmnażać się'. Psł. **mōnožiti* 'czynić liczny, liczniejszym, pomnażać, rozmnażać', **mōnožiti se* 'mnożyć się, rozmnażać się', czas. odprzym. od psł. **mōnogъ* 'liczny; znaczny, wielki' (zob. *mnogi*).

mnóstwo od XIV w. 'wielka ilość', stp. *mnos-two* / *mnoztwo* też 'ogrom, wielkość, obfitość', 'tłum, lud, pospólstwo'. Por. cz. *množ-ství* 'ilość; mnóstwo', r. *mnōžestvo* 'mnóstwo, wielość, wielka ilość', scs. *mōnožestvo* 'wielka ilość, mnóstwo'. Słow. **mōnožestvo* 'wielka ilość, mnóstwo', rzecz. abstr. z przyr. *-estvo* od psł. **mōnogъ* 'liczny; znaczny, wielki' (zob. *mnogi*).

moc ż od XIV w. 'siła, potęga'. Ogsł.: cz. *moc* ż 'moc, siła; władza', r. *moć* 'moc, siła', scs. *mošty* ż 'siła, potęga', *mošti mn* 'relikwie'. Psł. **mogty* ż 'siła, potęga, moc', rzecz. abstr. od psł. czas. **mogti*, **mogo* 'być w możności, w stanie coś zrobić, móc' (zob. *móc*), z przyr. *-ty*, por. dokładny odpowiednik w germ.: goc. *mahts* [< **magh-ti-*] 'moc', niem. *Macht* 'siła, moc, potęga', ang. *might* 'ts.'. — Od tego *mo-carz* od XV w.

'człowiek o wielkiej sile fizycznej lub duchowej; władca' → *mocarny, mocarstwo; mocować* 'przypierać, przymocowywać' (stp. XV w. 'mieć siły, być mocnym'), *przymocować, umocować, zamocować*. Zob. *mocny*.

mocny od XIV w. 'silny, potężny, krzepki, odporny, trwały'. Ogśl.: cz. *mocný* 'mocny, silny, potężny; gruby', r. dial. *mócnij* 'silny, krzepki, tęgi; potężny' (w r. języku liter. cerkiewizm *móśnij* 'silny, potężny; bardzo wielki, znaczny'), scs. *moštŋnŋ* 'możny, wpływowy, silny'. Psł. **mogtŋnŋ* 'silny, krzepki', przym. odrzec. od psł. **mogtŋ* 'siła, potęga, moc' (zob. *moc*), z przyr. *-ŋnŋ. — Od tego *umocnić, wzmocnić*.

moc m od XV w. 'uryna'. Ogśl.: cz. *moč* m i ż 'ts.', r. *moča* 'ts.', dial. *moč* 'ż' 'wilgoć, ch./s. dial. *môča* 'wilgoć; deszczowa pogoda; mokre, wilgotne miejsce; zmoczony kawałek chleba', *môč* m 'moc', bg. dial. *moč* 'ż' 'ts.'. Psł. **močŋ* 'ż' 'wilgoć; uryna', od pie. **māk*- 'wilgotny, mokry' (zob. *moczyć, mokry*), z przyr. *-b. — Od tego *mocnik*.

moczar m od XV w. (daw. też *moczara*), zwykle *moczary* mn 'teren podmokły, bagno, mokradło', por. kasz. *močarstva* mn 'moczary'. Ogśl.: slc. *močiar* (dial. *močar*) 'miejsce pokryte płytką, stojącą wodą i porośnięte roślinami wodnymi', ukr. *môčar, močár* mn 'trzęsawisko, grzęzawisko', ch./s. *môčár* 'mokradło, bagno', dial. 'wilgoć po deszczu'; por. też ch./s. *môčvár* 'ż' / *môčvara* 'błoto, bagno', slwn. *močvara* 'ts.', *močvirje* 'ts.'. Słow. **močarŋ* 'miejsce mokre, mokradło' zapewne od psł. **močiti* 'powodować, że coś jest mokre, czynić mokrym, zwilżać', z rzadkim przyr. *-arŋ.

moczyć od XV w. 'czynić mokrym, polewać płynem, zwilżać', 'trzymać coś w płynie w celu nasączenia wodą, zmiękczenia', stp. i dial. 'trzymać konopie, len w wodzie celem łatwiejszego oddzielenia włókna przy miedleniu'; z przedr. *namoczyć, przemoczyć, rozmoczyć, wymoczyć, zamoczyć, zmoczyć*; wielokr. *maczać* 'zanurzać w płynie, w mące, cukrze itp.', z przedr. *namaczać, zamaczać*. Ogśl.: cz. *močit* 'czynić mokrym; zanurzać w cieczy; oddawać moc', r. *močif* 'czynić mokrym; trzymać w wodzie', *močŋsja* 'oddawać moc', scs. *močiti, močp*

'maczać, zwilżać'. Psł. **močiti, *močp* 'powodować, że coś jest mokre, czynić mokrym, zwilżać', pierwotny czas. kauzat. od pie. **māk*- 'wilgotny, mokry' (zob. *mokry*).

modlić się od XIV w. (stp. też *moglić się*) 'odmawiać, czytać modlitwę', w stp. XV w. także bez zaimka zwrotnego *modlić (moglić)* 'ts.'; z przedr. *pomodlić się, wymodlić*. Ogśl.: cz. *modlit se* 'modlić się', r. *molif, molju* 'błagać o coś', *molŋsja* 'modlić się; robić znak krzyża, żegnać się', scs. *moliti, moljo* 'modlić się', *moliti sŋ* 'ts., błagać'. Psł. **modliti, *modlp* 'upraszać, prosić, błagać', **modliti sŋ* 'zwracać się z prośbą, błaganie', prawdopodobnie z przestawką grupy spółgłoskowej z pierwotnego **modliti*, odpowiadającego lit. *maldyti* 'uspokajać, usmierzając, koić, zaspokajać', które jest czas. wielokr. od lit. *melsti, meldžiũ* 'prosić'; zatem psł. **modliti* < **modliti* to pierwotnie czas. wielokr. ze znaczeniem 'upraszać' od niezachowanego podstawowego **melsti* [< **meld-ti*] 'prosić', kontynuującego pie. **meld-* 'kierować do bóstwa rytualne słowa, prośby', od którego także niem. *melden* 'oznajmiać, donosić, meldować', orm. *malth'em* 'proszę', het. *maltai* 'prosi'.

modlitwa od XIV w., dial. też *modlitew* ż, kasz. *modlŋtva / modlŋtev, -tvŋ*. Ogśl.: stcz. *modlitva*, cz. *molitba*, r. *molitva*, scs. *molitva*. Psł. *modlitva* 'prośba (do bóstwa); ofiara, dar ofiarny', nazwa czynności od psł. **modliti* (zob. *modlić się*), z przyr. *-tva. — Od tego *modlitewny, modlitewnik*.

modły mn 'modlitwy', dawniej pj *modla* 'modlitwa; prośba', stp. od XIV w. 'akt prośby i czci, przedkładanie próśb; oddawanie czci' (*modla bałwańska, pogańska* 'bałwochwalstwo'), 'ofiara, składanie ofiary', 'posąg, wizerunek bóstwa pogańskiego', 'miejsce kultu pogańskiego (ołtarz, świątynia, gaj)'. Zachł.: gl. *modla* 'bożek, bożyszcze', cz. *modla* 'wizerunek bóstwa pogańskiego; bożyszcze, idol', stcz. też 'miejsce modlitwy; świątynia', slc. *modla* 'posąg bóstwa pogańskiego', przen. 'bożyszcze, idol'. Psł. dial. **modla* 'oddawanie czci', nazwa czynności (wtórnie skonkretyzowana, stąd 'przedmiot czci, kultu', 'miejsce kultu') od psł. **modliti* (zob. *modlić się*).

modry od XV w. 'intensywnie niebieski, ciemnoniebieski, ciemnoniebieski', stp. 'niebieski lub fiołkowy', kasz. *modri* 'modry'. Zachł. i pldsl.: cz. *modry* 'niebieski, błękitny, modry, siny', ch. *mōdar* 'niebieski'. Psl. **modr̥* 'niebieski, ciemnoniebieski', przym. utworzony za pomocą przyr. *-r̥ < *-ro- (co do budowy por. np. *mādry, mokry*), prawdopodobnie prapokrewny z łac. *madidus* 'mokry, wilgotny', *madēre* 'być mokrym, wilgotnym, ociekać', gr. *madaō* 'wilgotnieć, rozpywać się, gnić', od pie. **mād-* 'mokry; ściekać'. W takim razie pierwotne znaczenie wyrazu byłoby 'mający barwę czegoś wilgotnego, mokrego (czy może barwę wody?)'.

modrzew *modrzewia* od XV w. (w stp. *modrzew*, dial. *modrzej*) 'drzewo iglaste zrzucające igły na zimę, Larix' (w stp. także przym. *modrzejowy* 'z modrzewiowego drzewa'; już od XIII w. nazwy miejscowe: w r. 1228 zapis *Modreouic*, który zapewne trzeba czytać *Modrzewiowice* lub *Modrzejowice*, potem *Modrzewice*, dziś *Modrzejowice*); w gwarach również *moźdrzew* (zapisy *moźdźyf, moźdźef, moźdźef*), *moźdzeń, moźdzeń, modrzeń* i *modrodrzew, modre drzewo*. W tej postaci wyłącznie polskie (stąd zapewne książkowe pożyczki: cz. daw. *modřev* 'modrzew', slc. daw. XVIII w. *modrev*). Postać *modrzew* prawdopodobnie powstała poprzez skrzyżowanie niezachowanego chyba bezpośredniego (gdyż niepewna jest interpretacja szumiących afrykacji w zapisach gwarowych, pochodzących z terenów mazurskich) wyrazu *†moźdźew*, prapokrewnego ze wschł. nazwą jałowca (r. *moźżevelnik, moźżevel*, daw. *moźževl* < psl. **moźževb*), z inną nazwą modrzewia utworzoną od psl. przym. **modr̥* 'niebieski, ciemnoniebieski' (zob. *modry*): p. dial. *modrzeń*, cz. *modřín*, slc. *modrin*, ukr. *modreń, modryna*, br. *niakryna* (dwie ostatnie uważane niekiedy za polonizmy). Taka interpretacja pozwala uniknąć mnożenia wątpliwych derywatów z nie znanym skądinąd „przyrostkiem” *-evb. Za takim ujęciem przemawia także geografia wyrazu; formy wskazujące na pierwotne *moźdzeń* występują na skrajnym południu (Beskidy Zachodnie), postać *moźdrzew* poświadczona jest z jednej strony we

wsch. Małopolsce (Staszowskie, Tarnobrzyskie, Kolbuszowskie), z drugiej — na Mazurach, forma *modrzew* przeważa w Wielkopolsce, *modrodrzew* na Mazowszu. Wielość nazw modrzewia w słow. znajduje motywację w jego przerywanym, wyspowym zasięgu. Dalsza etymologia postaci **moźdźevb* niezupełnie jasna; może należy ją łączyć z rdzeniem **mozg-* w znaczeniu 'wiązać' (por. lit. *māzgas* 'węzeł, supeł; guz, sęk', *mažguoti* 'wiązać supeł'), uzasadnieniem semantycznym mógłby być wygląd gałązek modrzewia ze zgrubieniami, kiedy są pozbawione igieł, przypominających wówczas sznurki z zawiązanymi rzędem supełkami, ale niejasna pozostaje budowa wyrazu (osobliwy „przyrostek” *-evb trudno utożsamiać ze zbiorowym *-ovbe / *-evbe, z uwagi na epentetyczne -l- we wschł.), a także pierwotne znaczenie ('modrzew' czy 'jałowiec?').

mogiła 'grób; nasyp ziemny w miejscu, gdzie jest ktoś pochowany', stp. od XIII w. 'naturalna lub sztucznie usypana kupa ziemi, kamieni, kopiec (graniczny albo nagrobny), kurhan, pagórek', dial. 'dół, jama; kopiec na ziemniaki', 'zaspa śnieżna', kasz. *mogila* 'nasyp ziemi nad grobem; stos kamieni'; por. stp. XIV–XV w. *mogilki* mn 'pagórki, niewielkie wzniesienia terenu, kopce graniczne, może też nagrobne', dial. *mogilki* 'cmentarz', *mogielki* 'doły na ziemniaki', kasz. *mogilka* 'gaj, mały las na otwartym polu'. Ogsł.: cz. *mohyla* 'kurhan, mogiła; kopiec', r. *mogila* 'grób, mogiła; nasyp nagrobny; wielki kurhan, w którym wg podań grzebano bohaterów', dial. 'kurhan, wzgórze w ogóle', bg. *mogila* 'wzgórze, kurhan, kopiec'. Psl. **mogyla* 'nasyp, kopiec, pagórek', bez pewnej etymologii. Zestawia się z rum. *măgura* 'wzgórze, pagórek' (stąd zapożyczone polskie nazwy górskie *Magura*), alb. *magulë* 'ts.', również niejasnego pochodzenia.

moknąć od XVI w. (od XV w. z przedr. *zmoknąć*) 'stawać się mokrym', 'być zanurzonym w płynie', kasz. *moknąć sę* 'pocić się'; z przedr. *namoknąć, przemoknąć, zmoknąć*. Płnsl.: cz. *moknout* 'moknąć', r. *moknut* 'stawać się mokrym; leżeć w cieczy (np.

w celu zmiękczenia), 'wydzielać ropę (o ranie)'. Psł. **moknpti* 'stawać się mokrym', czas. inchoat. od psł. kauzatywnego **močiti* 'powodować, że coś jest mokre, czynić mokrym, zwilżać' (zob. *moczyć*).

mokry od XIII w. 'prześiąknięty lub ociekający wodą lub innym płynem, przemoczony; zwilżony, wilgotny'. Ogśl.: cz. *mokrýj*, r. *mókrýj*, cs. *mokrý*. Psł. **mokrō* 'wilgotny, mokry', od pie. **māk-* 'ts.', przym. z przyr. **-ro-* > **-rō* (co do budowy por. np. *dobry*, *mądry*, *modry*). — Od tego *mokradło* od XV w. 'teren podmokły, grząski, trzęsawisko' (daw. od XVI w. i dziś *mokradła* i *mokradlina* 'ts.', w gwarach też *mokradel* m, *mokradle* n).

mord od XVI w. 'okrutne pozbawienie życia', stp. XV w. *wilczy mord* 'czerniec gronkowy, *Actaea spicata*'. Por. cz. *mord* 'mord'. Zapożyczenie z niem. *Mord* 'morderstwo, mord'. Zob. *morderca*, *mordować*.

morda od XVIII w. 'pysk, paszcza zwierzęcia', wulg. 'twarz, usta człowieka', w XVI w. *mordaty* 'mający brzydką twarz o nieproporcjonalnie dużych ustach'. Zapożyczenie ze wschł.: r. *mórda* (dial. też *myrda*) 'ryj, pysk zwierząt', pejor. 'twarz człowieka, morda', dial. 'dolna część twarzy; usta', ukr. *mórda* 'gęba, pysk, ryj, morda', dial. 'ryj świni; pysk konia; nozdrza krowy, byka', br. *mórda* 'gęba, pysk, morda', dial. 'policzek', 'pysk zwierząt'. Wyrazy wschł. kontynuują prapostać **mřda*, będącą rzecz. odczas. od psł. **mřdati* 'machać, kiwać, merdać' (zob. *merdać*). Pierwotnie zapewne 'pysk zwierząt przeżuujących (krowy, owcy), poruszający się miarowo w czasie przeżuwania paszy'.

morderca od XVI w. 'zabójca', utworzone za pomocą przyr. *-ca* (na wzór nazw wykonawców czynności typu *mówca*) od stp. od XIV w. *morderz* (też *mordarz* / *moldarz*) 'zabójca', zapożyczonego ze śrwniem. *morder* (dziś niem. *Mörder*) 'ts.'. Od tej samej podstawy *morderstwo* od XV w. 'zabójstwo'.

mordować od XV w. 'zabijać (ludzi)', 'męczyć, zadawać cierpienia, torturować; zmuszać do nadmiernego wysiłku', *mordować się* 'męczyć się, trudzić się'; z przedr. *wymordować*, *zamordować*. Por. cz. *mordovat*

'mordować, męczyć, niszczyć'. Zapożyczenie z niem. *morden* 'mordować, zabijać' (por. *mord*, *morderca*). — Od tego *mordęga* od XIX w. 'udręka, męczarnia, męka', dial. 'cierpienie, bardzo wytężona praca, kłopoty życiowe' (utworzone jak np. *włóczęga* 'włóczenie się').

morwa od XV w. 'drzewo owocowe *Morus*'. Zapożyczenie z łac. *mōrum* 'morwa' (które przejęte z gr. *mōron* / *mōron* 'czarna morwa; jeżyna').

morze od XIV w. 'część oceanu, wielki, zamknięty obszar wodny', stp. też 'mniejszy naturalny zbiornik wodny, jezioro'. Ogśl.: cz. *moře*, r. *móre*, scs. *more*. Psł. **moře* 'morze', pokrewne z lit. *mārios*, *mārės* mn 'zalew', dial. 'morze', łot. *mare* / *maņa* 'zalew', stp. *mary* [< **marē*] 'ts.', goc. *marei* 'morze', łac. *mare* 'morze'. Z pie. **mari* 'morze, stojąca woda', które na gruncie psł. zostało rozszerzone za pomocą przyr. **-o-* (**māri-o* > **mārio-* > **moře*). — Od tego *morski*.

morzyć morzyć od XV w. (z przedr. od XIV w.) 'zadawać komuś śmierć; męczyć, dręczyć kogoś powoli', stp. 'pozbawiać życia, uśmiercać, zabijać' (por. u Lindego 'robić, że kto mrze, czyli umiera, mordować kogo na śmierć'), 'umartwiać, męczyć', 'ogarniać, opanowywać (o śnie)'; współcześnie żywe w związkach frazeologicznych *morzyć głodem* 'nie dawać jeść, głodzić', *sen morzyć* 'ogarniać', dial. 'głodzić', 'męczyć', kasz. *mořec* 'dusić; męczyć, dręczyć'; z przedr. *umorzyć* od XIV w. 'zmniejszyć lub zlikwidować zobowiązania pieniężne', 'zakończyć postępowanie sądowe lub administracyjne' (w stp. 'uśmiercić, zabić, zniszczyć', 'uznać za nieważne, unieważnić', dial. 'zagłodzić, doprowadzić do śmierci', 'uczynić, obwołać martwym'), *zamorzyć*; wielokr. *umarzać*. Ogśl.: cz. *mořit* 'niszczyć, męczyć, dręczyć', r. *mořit*, *mořju* 'niszczyć, tępić; zameczać, morzyć; zaprawiać, wytrawiać, bejcować', ch./s. *mōřiti* 'niszczyć, unicestwiać, zabijać; męczyć, trudzić', scs. tylko z przedr., np. *izmoriti* 'zabić', *umoriiti* 'ts.'. Psł. **moriti*, **mořp* 'powodować, że ktoś, coś umiera, zadawać śmierć, uśmiercać, zabijać' (> 'dręczyć, męczyć'), czas. kauzat. od psł. **merti*, **mořp* 'tracić życie, umierać' (zob. *mrzeć*),

z właściwą takim wyrazom wymianą samogłoski rdzennej *e ⇒ *o (por. paralelnie utworzone lit. *marinti* 'zabijać', stind. *mā-rāyati* 'zabija'). Zob. *umór*, *zmora*.

mosiǫdz m od XV w. 'stop miedzi z cynkiem i innymi metalami', kasz. *mospǫg*, *-sǫgu* / *mospǫ3*, *-sǫ3u* 'ts.'. Zachsl.: dl. *mósez* m, gl. *mosaz* m, cz. *mosaz* ž, slc. *mosadz* ž (z polskiego zapożyczone ukr. dial. *mosjaż*, -ż może pod wpływem p. *mosiężny*). Psł. dial. **mosęgǫ* > **mosędzǫ* (-dz- w rezultacie III palatalizacji -g-) 'stop miedzi z innymi metalami', zapożyczenie ze stwniem. **massing*, por. śrwniem. wczesne *messinc*, późniejsze *missinc* / *möschinc*, śrdniem. *missink*, stang. *mæs(t)ling*, stisl. *massing* / *messing*. — Od tego *mosiężny* (przym. utworzony od wcześniejszej postaci **mosiǫg*, zachowanej w kasz. *mospǫg*).

most od XV w.; zdr. *mostek* (też w znaczeniu anat.). Ogsł.: cz. *most*, r. *most*, *móstá*, ch./s. *möst*. Psł. **mostǫ* [< **mot-tǫ*] 'kładka łącząca brzegi rzeki, pomost na bagnie', rzecz. od psł. czas. **mesti*, **metp* 'rzucać, ciskać' (zob. *miotac*), z przyr. *-tǫ i z wymianą samogłoski rdzennej *e ⇒ *o (por. *młot*). Pierwotne znaczenie 'to, co rzucane (na wodę, na bagno), co przerzucone (z jednego brzegu na drugi)'. Zob. *mościć*.

mośbna od XV w. anat. 'worek mieszczący jądra', stp. też 'mieszek, torba, worek'. Ogsł.: cz. *mošna* 'torba, worek', r. *mošná* 'sakiewka na pieniądze', dial. *mošná* / *mošnja* 'worek jądrowy (u zwierząt)', 'wole ptaków', scs. *mošbna* 'torba', ch./s. *möšnja* 'ts.', *möšnje* mn 'worek jądrowy męski'. Psł. **mošbna* [< **mochinā* < **māk-s-inā*] 'worek, torba; worek jądrowy męski', pokrewne z lit. *makšná*, mn *mākštyš* / *mākšnos* 'worek; sakiewka na pieniądze', *makštis* ž 'pochwa, futerał', *mėkeris* 'sakiewka na pieniądze; woreczek na tytoń'. Wyraz kontynuuje zapewne bałtosł. **māk-s-inā* od pie. **mak-* '(skórzan) worek', od którego lit. *mākas* 'worek; sakiewka na pieniądze', łot. *maks* m 'pochwa, futerał', niem. *Magen* 'żołądek', wal. *megin* 'worek'.

mościć moszczę od XVI w. 'wykładać, wyścielać czymś', *mościć drogę*, *most* 'budować drogę, most', w XVI w. *rzeki mościć*

'zaopatrywać w mosty'; z przedr. *wymościć*. Ogsł.: cz. *mostit* 'stawić most', r. *mostif*, *mošću* 'brukować; układać deski, belki, mościć', ch./s. *möstiti* 'stawić most'. Psł. **mostiti*, **mošćp* 'układać most, pomost', czas. odrzecz. od psł. **mostǫ* (zob. *most*). Por. *pomost*.

mość od XVI w. część składowa tytułów grzecznościowych, np. *wasza królewska mość*. Nieregularne skrócenie rzecz. *miłość* w często używanych grzecznościowych tytułach jego *miłość*, *ich miłość* itd., zob. *jegomość*.

motać od XVI w. 'nawijać (nici, przędzę itp.) na coś, związać w motek', 'płatać, wikłać, gmatwać (nici, pasma czegoś)', 'robić intrygi; kręcić, wicherzyć'; z przedr. *namotać*, *wymotać się*, *zamotać*. Ogsł.: cz. *motat* 'motać, nawijać, związać, skręcać; płatać, wikłać, gmatwać', r. *motáf*, *motaju* 'nawijać nici', ch./s. *môtati* 'związać, motać, nawijać'. Psł. **motati* 'motać, kręcić, potrząsać, kołysać' (dokładny odpowiednik: lit. *matóti* 'machać, wymachiwać; związać, nawijać, np. nici'), czas. wielokr. od psł. **mesti*, **metp* 'rzucać, ciskać; wiać, rozwiewać; zgarniać, zmiatać' (zob. *mieść*), z wymianą rdzennej samogłoski *e ⇒ *o. — Od tego *motek* 'zwinięta np. przędza', *motowidło* 'przystawek do nawijania przędzy z wrzeciona'.

motyka od XV w. 'narzędzie do kopania ziemi'; zdr. *motyczka*. Ogsł.: cz. *motyka*, r. *motýga*, dial. *motýka*, ch./s. *môtika*. Psł. (czy słow.) **motyka* 'narzędzie do kopania ziemi, motyka', z niepewną etymologią: przyjmuje się albo rodzimą genezę wyrazu, albo jego zapożyczenie, przy czym obie wersje napotykać trudności. Może od pie. pierwiastka **mat-* 'kopać, dłubać' (od którego stind. *matyá-* 'brona', łac. *mateola* 'rodzaj młota', stwniem. *medela* 'pług'), z rzadkim przyr. *-yka (który nie jest bodaj poświadczony w psł. nazwach narzędzi). Zastanawia jednak uderzająca bliskość ze stang. *mattoc* 'motyka', ang. *mattoc* 'oskard', cymr. *matog* 'motyka', uznawanymi za zapożyczenia z łac. lud. **mattiūca* 'motyka' (bez kontynuantów w językach romańskich); nie jest jasne, jakimi drogami miałyby dotrzeć do Słowian ewentualne zapożyczenie z które-

goś z tych języków (z ludowej łaciny, celtyckiego czy zachodniogermańskiego).

motyl od XV w. 'owad Lepidoptera', dial. też 'ćma'; zdr. *motylek*. Ogśl. (ale z różnicami w samogłosce rdzennej i przyrostkowej): cz. *motyl*, r. *motyl*, słwn. *metülj*, ch. *mětilyj*. Psł. **motylb* / **metylb* / **metulb* 'motyl', od psł. **mesti* 'wiać, rozwiewać, kołysać', **motati* 'motać, kręcić, potrząsać, kołysać' (zob. *mieść, motać*), z przyr. *-ylb / *-ulb. Pierwotne znaczenie 'taki, który lata nierówno, trzepocąc'. — Od tego *motylica* 'pasożyt Distomum hepaticum i wywołana przez niego choroba'.

mowa od XIV w. 'wypowiadanie czegoś, mówienie, zdolność mówienia', 'sposób mówienia, wymowa', 'dłuższa wypowiedź, przemówienie', 'język, dialekt', w stp. XIV–XV w. też pierwotna postać *mołwa*. Ogśl.: cz. *mluva* 'mowa, język', r. *molva* 'wieść, pogłoska, gadka; opinia; sława', scs. *młbva* 'hałas, szum, wzburzenie, tumult', 'puste gadanie, paplanina', cs. 'hałas, krzyk'. Psł. **młva* 'wydawanie różnych odgłosów, np. brzęczenie, mruczenie, burczenie, krzyk, hałas, szum' > 'wydawanie (jednostajnego) głosu, paplanie, gadanie' > 'mówienie, mowa', rzecz. odczas. od psł. **młviti* (zob. *mówić*). Zob. *niemowa*.

moźół *mozołu* 'trud, wysiłek, morderga', daw. XVIII–XIX w. też *mozoła* 'ts.', wcześniej od XV w., dziś med. i dial. *moźel* m 'odcisk, nagniotek'. Ogśl.: cz. *mozol* 'odcisk', przen. 'praca, moźół, harówka', slc. *mozol* 'odcisk', przen. 'trud, wysiłek', r. *mózol* z 'odcisk, nagniotek', ch. *mōzol* / *mōzōlj* / *mōzūlj* 'czyrak'. Psł. **mozoľb* / **mozolib* m / *mozolib* 'guz, odcisk, nagniotek', zapewne pokrewne ze stwniem. *masar* 'sęk, narośl na drzewie', *māsa* 'blizna', lit. *māzgas* 'węzeł, supeł; guz, sęk', z przyr. *-olb / *-olb / *-olb. — Od tego *mozić się* 'trudzić się, wysilać się, biedzić się, męczyć się', przest. *mozić* 'trudzić, forsować, męczyć', *moźolny*.

moździerz od XV w. 'naczynie (kuchenne, laboratoryjne) z tłuczkiem do ucierania', 'rodzaj działa', stp. XV–XVI w. *moźderz* / *moźderz* / *moźgierz* / *moźderz* / *moździerz* 'naczynie z tłuczkiem, służące do ucierania na mialki proszek przypraw

kuchennych i środków leczniczych', 'rodzaj działa o krótkiej lufie i dużym kalibrze'. Postaci głosowe wskazują na zapożyczenie ze stcz. *moźier* / *moźder* / *moźder* / *moźdrień* 'moździerz' (dziś cz. *moźdř* / *hmoźdř* 'ts.'), będącego pożyczką ze śrwniem. *mor-saere* 'moździerz' (dziś niem. *Mörser* 'ts.'), przejętego z kolei z łac. *mortārium* 'moździerz i każde inne naczynie metalowe'.

moźny od XVI w. 'bogaty, potężny', dial. 'bogaty'. Ogśl.: cz. *moźny* 'możliwy', pot. i dial. 'bogaty', ukr. *moźnyj* 'potężny, silny; zamoźny', dial. 'możliwy', bg. dial. *mōžen* 'silny, mocny; bogaty', słwn. *mōžen* 'możliwy'. Psł. **moźnyb* 'taki, który jest w stanie (coś zrobić, czegoś dokonać)', przym. odczas. z przyr. *-nyb od psł. **moťti* 'być w stanie, móc' (zob. *móc*); por. *zamoźny*. Od tego *moźna* od XVI w. przysł. 'jest rzeczą możliwą, nie ma przeszkody, da się zrobić', 'wolno coś komuś' (por. cz. *moźná* przysł. 'moźna, jest rzeczą możliwą; może, być może', ukr. *mōźna* 'moźna'), z elipsy dawnego zwrotu *jest rzecz moźna* (np. *uczynić*) 'jest rzeczą możliwą (uczynić)'.

móc *moę*, *możesz* od XIV w. 'być w stanie coś zrobić; zdołać; mieć prawo, być uprawnionym do czegoś', z przedr. *pomóc*, *prze-móc*, *wymóc*, *zaniemóc*, *zmóc*; wielokr. *ma-gać* wyjątkowe w XVI w., z przedr. *poma-gać*, *wymagać*, *zмагаć się*, zob. też *domagać*. Ogśl.: cz. *moci*, *mohu*, r. *moć*, *mogú*, *mōżeš*, scs. *mošti*, *mogo*, *možeši*. Psł. **moťti*, **mogp*, **možešb* 'być w stanie, móc', wielokr. **magati* (z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej *o → *a), pokrewne z goc., stwniem. *magan*, *mag* 'móc' (dziś niem. *mögen* 'ts.'), stind. *maghá-* 'moc, siła, bogactwo', lit. *māgulas* 'liczny', wszystkie od pie. **māg-* 'móc, być zdolnym'. — Od tego *może* od XVI w. forma 3. osoby l. p. czasu teraźn. w funkcji partykuły, z elipsy wyrażenia *być może*, że; *możliwy* od XIX w. 'taki, który da się urzeczywistnić; ewentualny, przypuszczalny', pot. 'dość dobry, niezły, jaki taki' (por. ukr. *moźlyvyj* 'możliwy, prawdopodobny, może z polskiego) → *możliwość*; zob. też *moźny*; od czas. przedrostkowych *wymóg*, *zapomoga*; zob. też *pomoc*.

mój, *moja*, *moje* zaimek dzierżawczy od XIV w. Ogsł.: cz. *můj*, *má* (*moje*), *mě* (*moje*), r. *moj*, *moją*, *moę*, scs. *moi*, *moja*, *moje*. Psł. **mojb* 'mój', dokładny odpowiednik w tym samym znaczeniu: stpr. *mais* [< **majas*], bliskie też goc. *meins*, niem. *mein* [< **mei-no-*], łac. *meus* [< **mejo-*], wszystkie od pie. **mojos* (/ **mōj* / **mej*) 'mój', utworzonych od pie. **me-* będącego podstawą przypadków zależnych zaimka osobowego dla 1. osoby l. pj (zob. *ja*).

mól *moła* od XV w. 'owad *Tineola biselliella*'. Ogsł.: cz. *mol*, r. *mol'* ż, scs. *moľ* m. Psł. **moľb* 'mól', nazwa wykonawcy czynności z przyr. *-*jb* (co do budowy por. np. *chrząszcz*, *stróż*) od pie. **mel(a)-* 'rozkruszać, rozdrabniać, mleć' (zob. *mleć*), z wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*. Pierwotne znaczenie 'ten, który rozdrabnia, miele' odnosiło się zapewne do toczących, niszczących coś gąsienic owadów, w pierwszym rzędzie do gąsienic *moła* odzieżowego, żerujących na odzieży.

mówić od XIV w., w stp. XIV–XV w. i dziś dial. śl. pierwotna postać *moľwić*; z przedr. *namoľwić*, *obmoľwić*, *odmoľwić*, *omoľwić*, *przemamoľwić*, *rozmoľwić* się, *ummoľwić*, *wmoľwić*, *zamoľwić*, *zmmoľwić*; wielokr. *mawiać*, z przedr. np. *namawiać*, *obmawiać*, *przemawiać*, *rozprawiać*, *wymawiać*. Ogsł.: cz. *mluvit* 'mówić', r. *mōlvit* 'rzec, powiedzieć, powiadać', scs. *mľviti* 'huczeć, szumieć, powodować wzburzenie, burzyć (się), buntować (się)', 'nadmiernie się troszczyć o coś, niepokoić się', *mľvľjenije* 'puste gadanie, paplanina', cs. *mľviti* 'huczeć, krzyżeć', słwn. dial. *mōlviti* 'mówić niewyraźnie, niezrozumiale', 'sarkać, gderać', 'głośno dźwięczeć, huczeć', 'gruchać (o gołębich)', 'brzęczeć (np. o pszczołach)', ch. dial. czak. daw. *muvit se* 'głośno się przeciw czemuś burzyć, protestować'. Psł. **mľviti*, **mľvō* 'wydawać różne odgłosy, np. brzęczeć, mruczeć, burczeć (o zwierzętach), krzyżeć, hałasować, szumieć (o ludziach)', pierwotne znaczenie zachowane w pldsl., wtórnie 'wydawać (jednolity) głos, paplać, pleść (bez sensu, bez celu)' > 'mówić', prawdopodobnie pochodzenia dźwięczn. — Od tego *mōwca* → *mōwczyni*, zob. też *mowa*, *niemowle*; od czas.

przedrostkowych *namowa* (stp. XV w. 'perswazja, zachęta, rada'), *obmowa* 'mówienie o kimś złe, złośliwie' (daw. 'narada, omówienie, negocjacje, rokowania; przemowa; tłumaczenie się, usprawiedliwianie się'), *odmowa*, *przemowa*, *rozmowa*, *umowa* (stp. też *umoľwa*) od XIV w., w stp. 'ugoda, układ, porozumienie; rozmowa, dysputa; chęć porozumienia, ustępliwość', *wymowa*, *zmowa*; *wymōwka*.

mōzg od XV w. (daw. *mōzg*, *mozgu*), nowsze też 'umysł, rozum', stp. (i dziś dial.) 'szpik kostny', *kamieniowy mozg* 'ropa naftowa, olej skalny'; zdr. *mōždžek*. Ogsł.: cz. *mozek*, -zku 'mōzg', stcz. *mozg* / *mozħ* / *mozk* / *mozek* 'mōzg; szpik kostny', r. *mozg* 'mōzg', cs. *mozgħ* 'szpik kostny' (w scs. tylko przym. *mozħdanħ* 'zawierający tłuszcz lub szpik'), ch./s. *mōzak* 'mōzg'. Psł. **mozgħ* 'szpik kostny, mōzg', pokrewne ze stpr. *mužgeno* 'szpik kostny', lit. *smāgenys* i *smāgenės* 'mōzg; szpik kostny', stwniem. *mar(a)g* [< **mazga-*], dziś niem. *Mark* 'rdzeń, szpik, miąższ', stind. *smajjān- smajjā* 'szpik kostny', awest. *mazga-* 'szpik kostny, mōzg', wszystkie z pie. **mozgħ*^(h)o- 'szpik kostny, mōzg'.

mroczyć od XVI w. (w XV w. z przedrostkami) 'zaciemniać, pograżać w ciemnościach', *mroczyć się* 'ciemnieć, zachmurzać się, ściemniać się, zmierzchać się', daw. XVI w. też 'zasepiać się, smutnieć', stp. od XV w. tylko z przedr., np. *pomroczyć się* 'pograżać się w ciemności', dial. *mroczyć się* 'zmierzchać', kasz. *mroćć* 'ściemniać, zaciemniać', *mroćć sħ* 'ściemniać się, zmierzchać się', w słown. też bez przestawki *marćć*, *marći* 'ściemniać, zaciemniać', *marćć sħ* 'ściemniać się'; z przedr. *zamroczyć*. Ogsł.: dl. *mrocys* 'chmurzyć, zaciemniać', *mrocys se* 'ciemnieć, chmurzyć się', r. *morōćit* 'zwozdzić, oszukiwać, zwracać głowę', dial. 'stać się pochmurnym, chmurzyć się; ściemniać się', *morōćitsħa* 'zachmurzać się, zasępiać się; tracić rozsądek', ch./s. *mrāćiti* 'napętniać mrokiem, czynić ciemnym; psuć; oczerniać, szkalować', *mrāćiti se* 'mroczyć się, zaciemniać się, zachmurzać się, ciemnieć, zmierzchać się'. Psł. **morćiti* 'czynić ciemnym, mrocznym', **morćiti* się 'stać

się ciemnym, mrocznym', czas. odrzec. od psł. **morkā* 'zmrok, ciemność' (zob. *mrok*). — Od tego *mroczek*, zwykle *mroczki* mn 'zaburzenia wzrokowe polegające na zamgleniach w polu widzenia', w XVI w. *mroczek* 'człowiek chorobliwie mrużący oczy' (por. cz. *mraček*, -*čku* 'chmurka'); od czas. przedrostkowego *pomroka* 'zmrok, zmierzch, cień, mrok' (por. stp. *pomroczyć* się 'pograć się w ciemności') → *pomroczny*.

mrok od XV w. 'światło stopniowo gasnące, zmierzch, zmrok, pomroka, cień, ciemność', stp. 'zmierzch, zapadanie ciemności', w XVI w. też 'ciemność, głębokie ciemności, ciemna chmura, gęsta mgła', dial. 'zmierzch; chmura', kasz. *mrok* / *mroy* 'mrok, zmierzch', bez przestawki słowiń. *mark* 'ciemność, mrok'. Ogśl.: dl. *mrok* 'ciemna chmura; burza', ukr. *mórok* 'mrok, ciemność', scs. *mrakā* 'ts.'. Psł. **morkā* 'mrok, ciemność', rzecz. odczas. od psł. **mřknŕti* 'ciemnieć' (zob. *mierzchnąć*), z archaiczną wymianą rdzennego **r* ⇒ **or* (por. *mróz*). Zob. *zmrok*. — Od tego *mroczny*.

mrowić się od XIX w. 'będąc w wielkiej liczbie, poruszać się w różnych kierunkach, roić się', *mrowienie* 'drzenie mięśni', kasz. *mrowić sę* 'roić się', gdzie też forma bez przestawki *marvīc sę* 'mrowić się, roić się', 'źle się palić, tlić się', słowiń. *marvīc (sę)* 'mieć dreszcze, ciarki, drzeć, dygotać'. Ogśl.: dl. *mrojs se* 'roić się (o mrówkach); mrowić się', gl. *mrowić so* 'mrowić się, roić się', ch./s. rzadkie *mrāviti* 'powodować ciarki, mrowie, drażnić, niepokoić'. Słow. **morviti (sę)* 'poruszać się, kręcić się jak mrówki, roić się', czas. odrzec. od psł. **morvā* 'mrówka' (zob. *mrówka*).

mrówka od XV w. 'owad Formica'. Ogśl. (ale postaci niejednolite, różniące się przyrostkami): płb. *morvę*, gl. *mrovja*, slc. *mravec*, strus. *morovii*, r. *muravej*, słwń. *mrāv-lja* *mrāv* / *mrāvec*, bg. *mrāva* i *mrāvka*. Psł. **morvā* / **morvęjā* 'mrówka', pokrewne z nazwami tego owada w innych językach ie.: stisl. *maurr*, śirl. *moirb*, łac. *formica*, gr. *mýrmēks* / *byrmāks* / *órmīks*, awest. *maorīs* / *maoiri*-, stind. *vamraš*, wszystkie z pie. **morvō-* / **morvuf-* 'mrówka', ale nieraz w przekształconej postaci (ze zmianą spółgłosek),

przypuszczalnie z powodu tabu. — Od tego *mrówczy*; od podstawy *mrow-* (bez przyr. -*ka*) *mrowie* od XVI w. 'duże skupisko mrówek', dziś 'mnóstwo, gromada (np. ludzi)', 'dreszcz, ciarki', rzecz. zbior. z przyr. **-bje* (por. słwń. *mrāvje* zbior. 'mrówki'); *mrowisko*; zob. też *mrowić się*.

mróz *mrozu* od XV w. 'temperatura powietrza poniżej 0°C', daw. też 'zamarznięta rosa lub mgła, szron, szadź, lód', kasz. *mróz*, *mrozu* 'mróz', w kasz.-słowiń. też bez przestawki *márz* 'ts.'. Ogśl.: płb. (bez przestawki) *morz*, cz. *mráz*, r. *moróz*, scs. *mraze*. Psł. **morzā* 'mróz', rzecz. odczas. od psł. **mřziti* 'ziębić, mrozić' (zob. *marznąć*), z wymianą rdzennego **r* ⇒ **or* (por. *mrok*). — Od tego *mrozić*, z przedr. *odmrozić*, *przymrozić*, *przymrozić*, *rozmrózić*, *wymrozić*, *zamrozić*, *zmrozić*; wielokr. np. *odmrażać*, *rozmrązać*, *zamrażać*; od *przymrozić* → *przymrozek* (por. stp. XV w. *przymrozie* 'szron, mróz').

mruczeć od XVI w. 'wydawać charakterystyczny głos (o niektórych zwierzętach)', 'mówić cicho, niewyraźnie, niezrozumiale, nucić, śpiewać bez słów, mamrtać', 'niezbyt głośno narzekać, szemrać, protestować', dial. też *marczel* 'mruczeć (o kocie)', *marczyć* 'warczeć (o psie)', w takich znaczeniach także *murczyć*, *myrczeć*, *murczeć*, *marczel*, również *mrakać* 'miauczeć', kasz. *mręceć* 'wydawać głos, mruczeć (o niektórych zwierzętach); mruczeć, niewyraźnie, cicho mówić, śpiewać; szemrać, robić wyrzuty', *mruczy* 'warczy (o psie); mruczy (o kocie)'; z przedr. *wymruczeć*, *zamruczeć*; wielokr. -*mrukiwać*, z przedr. *pomrukiwać*; jednokr. *mruknąć*. Ogśl.: cz. *mrčēt*, r. *murčaf*, słwń. *mrčati* 'mruczeć'. Psł. **mřčati* 'wydawać mrukiłwe, warkotliwe dźwięki', czas. pochodzenia dźwięk. W polskim obok regularnego rozwoju **r* > *ar* (dial. *marczel*) też rzadszy rozwój w *yr* (dial. *myrczeć*) oraz w *ur* (dial. *murczeć*, które uległo przestawce *ur* > *ru*, por. *mrugać*). — Od tego *mruk*, *mruczek*, *mrukiłwy*.

mrugać od XVI w. 'poruszać szybko powiekami; migotać', w XVI w. też *margać* 'machać ogonem', daw. i dial. *margać* 'kiwać, machać, ruszać, kręcić (np. ogonem)', *merdać*; *poruszać*, dial. *margać się* 'ruszać się', *mrygać* 'mrugać', kasz. *mrugac* 'mrugać;

migotać, *murgac* 'świecić nierównym lub przerywanym światłem', *męrgac* 'mrugać; migotać; zataczać kręgi, błyszczyć (o wodzie); błyskać się; szybko poruszać, machać, merdać; biegać, jechać szybko'; z przedr. *zamrugac*; jednokr. *mrugnąć*. Płnśl.: cz. dial. *mrgat* / *mrgac* 'poruszać, machać, kręcić', r. *morgat* 'mrugać', dial. też *myrgat* 'parskać', *myrgaśja* 'chwiać się, kiwać się, wólczyć się', *mirgát* 'mrugać', ukr. *morháty* 'mrugać'. Psł. **mrgati* 'poruszać czymś szybko; poruszać powiekami, oczami, mrugać', jednokr. **mrgnǫti*, pokrewne z lit. *mirgėti* 'migotać, błyskać się', łot. *mirdzēt* 'ts.', stisl. *myrkr* 'pochmurny', od pie. **mer-g-* (będącego rozszerzeniem pie. pierwiastka **mer-* 'błyszczać, lśnić, migać'). W polskim obok regularnego rozwoju **r > ar* też rzadszy rozwój w *ur* (kasz. *murgac > męrgac*), które uległo przestawce *ur > ru* (por. *mruczyć*).

mrużyć od XVI w. 'przymykać oczy', kasz. *mrūžec* 'mrużyć', *mrēžec są* 'dąsać się'; z przedr. *przymrużyć*, *zmrużyć*. Z przestawką (prawdopodobnie przez skojarzenie z *mru-gać*) z pierwotnego **mžurzyć < *mžuriti*, por. cz. *mžourat* 'mrużyć (oczy)', *mrugać* (oczymą); *mrugać*, *migotać* (o świetle), dial. *mřūžiti* / *mžūžiti* 'mrużyć' oraz z przestawką początkowych spółgłosek cz. daw. *žmouřiti* / *žmūřiti* 'mrużyć', slc. *žmūřiti* 'ts.', r. *žmūřiti* 'ts.', ukr. *žmūryty* 'ts.', ch./s. *žmūřiti* 'zamykać oczy', stłw. *žmūřiti* 'mru-gać'. Psł. **mžuriti* 'mrużyć, zamykać, przymykać (oczy), mrugać (oczymą)', czas. intensywny z przyr. **-ur-* od psł. **mžati* 'mrużyć, drzemać', por. p. daw. od XVI w. *mžec* 'zamykać, przymykać oczy; drzemać', w XIX w. *mžyć* 'śnić; marzyć we śnie', dial. *mžyć* 'mrugać', *mžyć* (z mazurzeniem) *na co* 'pragnąć, pożądać czegoś', stcz. *mžietti* 'mrugać oczymą', r. dial. *mžat* 'drzemać', *mžiti* 'mrużyć oczy; znajdować się w półśnie, być nieprzytomnym', stłw. *mežati*, dial. *žmāti* 'mieć oczy zamknięte'. Podstawowe psł. **mžati* związane etymologicznie z *migać* (zob.), od pie. **meig-* 'migać, migotać, mrugać'.

mrzeć *mrę*, *marł* od XIV w. 'tracić życie, przestawać żyć, umierać, konać', daw. XVI w. też bezpodmiotowo 'panuje mór, zaraza,

epidemia', także (zwłaszcza u J. Mączynskiego) przyn. 'bardzo chcieć, pożądać czegoś' (np. *mrzeć na miłość* 'bardzo kochać', dziś *umierać z miłości*); z przedr. *umrzeć* od XIV w. (pierwotny imiesłów *umarły*, stp. też *umerły* od XIV w. 'nieżywy, martwy'), *ymrzeć*, *zmrzeć*, *zmrzeć*; wielokr. *-mierać*, z przedr. *obumierać*, *umierać*, *wymierać*, *zamierać*. Ogłsl.: cz. *mřiti*, *mřu* / *mru*, r. lud. *meret*, *mru*, scs. *mřeti*, *mřp*. Psł. **merti*, **mřp* (imiesłów czasu przeszłego **mřlb*) 'tracić życie, umierać', pokrewne lit. *mir̃ti*, *mir̃stu* 'umierać', łot. *mir̃t*, *mir̃stu* 'ts.', łac. *morior* 'ts.', stind. *márate* 'umiera', wszyskie z pie. **mer-* 'umierać'.

mrzonka od XIX w. 'marzenie, urojenie, złudzenie' (stąd przejęte kasz. *mřonki* mn 'ts.' u pisarzy A. Majkowskiego i J. Karnowskiego, w gwarach nie notowane). Wyłączenie polskie, wygląda na derywat z przyr. *-ka* od imiesłowu biernego czasu przeszłego *tmrzony* (por. daw. XVI w. *mrzenie* 'wewnętrzny ból brzucha', innego jednak pochodzenia, od *mrzeć*) < **mřenb* od czas. **mřiti*, por. ukr. *mřyty* 'marzyć, roić, śnić; zaciemniać'. Późne poświadczenie i książkowy charakter wyrazu przemawiają za jego sztucznym utworzeniem na podstawie ukr. *mřinynj* 'ledwo widoczny, majaczący; złudny, urojony', od ukr. *mřity* 'być ledwo widoczny, majaczący (w dali); świecić', dial. 'pobłyskiwać, migotać' (zob. *marzyć*, *mara*, *marny*).

msza od XIV w. Jak wiele innych terminów chrześcijańskich, zapożyczone ze stcz. *mšē*, cz. *mše*, por. slc. *(o)mša*, strus. *mša* 'nabożeństwo katolickie', scs. *mša*, ch. dial. *māša*, stłw. *māša*. Słow. **mša* 'msza' zapożyczone (może za pośrednictwem stłw. *missa* / *messa*) z łac. kościelnego *missa* 'ts.', a to od kończącego mszę wezwania kapłana *Ite, missa est*. Łac. *missa* to forma rodzaju żeńskiego imiesłowu biernego *missus* od łac. *mittere* 'posłać, wysłać, odesłać, uwolnić, rozpuścić (zgromadzenie)'. Przym. *mszalny* 'odnoszący się do mszy' (zastąpił stp. przym. *meszny* 'ts.') od łac. *missalis* 'ts.'. Na łac. *missali* oparte łac. kościelne *missale* 'księga liturgiczna zawierająca teksty mszy', zapożyczone do polskiego jako *mszał* 'ts.'.

mszyca od XV w. 'drobny owad z rodziny Aphidina', kasz. *mšyce* / *šyce* mn 'mszyce'. Ogśł.: cz. *mšice* 'mszyca', r. dial. *mšica* 'komary, drobne owady', scs. *mšica* 'komar; szarańcza'. Psł. **mšica* 'drobny owad: mszyca, komar', pierwotne zdrobnienie z przyr. **-ica* od psł. **mšā* [< **mšjā*] (por. pochodne z przyr. **-yka*: p. meszka 'drobny owad z rzędu muchówek, muszyk', r. *mška* 'meszka'), najbliższe odpowiedniki: lit. *mušė* / *mušĩ* / *mušĩs* 'mucha', łot. *muša* 'komar', gr. *myia* / *mýia* [< **musjā*] 'mucha', łac. *musca* 'ts.', stwniem. *muska* 'komar, meszka'. Pokrewne z mającym inną samogłoskę rdzenną wyrazem *mucha* (zob.).

mścić (się) *mszczę (się)* od XV w. 'brać za coś odwet, wywierać zemstę'; z przedr. *pomścić, zemścić się*. Ogśł.: cz. *mstít* (*se*), r. *mstít*, *mšču*, scs. *mstíti*, *mščtp*. Psł. **mstíti* (*sę*), **mščp* (*sę*) 'brać odwet za coś, mścić się', czas. odrzec. od psł. **mstb* ž (może też **msta*) 'odwet, rewanż za doznane zło, zemsta' (por. w tym znaczeniu p. daw. XVI–XVII w. *msta*, kasz. *msta*, cz. *msta*, r. *mesť*, scs. *mstb*, bg. *mst*). Podstawowe rzeczowniki **mstb* / **msta* [< **mst-tb* / **mst-ta*] z pierwotnych **mīt-tĩ-* / **mīt-tā-*, z przyr. **-tĩ-* / **-tā-* od pie. **mei-t-* 'zmieniać, wymienić' (od którego także psł. **mitē* przysł. 'na zmianę, na przemian', **mitb* 'ukośny, poprzeczny'). Pierwotne znaczenie 'wzajemna wymiana czegoś, rewanż', wtórnie zawężone do 'rewanż, odwet za coś złego, za wyrządzoną krzywdę'. — Od tego *mściwy* → *mściwość*; *mściciel*; od czas. przedrostkowych *pomsta* od XIV w. 'odwet za krzywdę, kara' (→ *pomstować* 'przeklinać, wymyślać głośnie, zlorzeczyc'), *zemsta*.

mucha od XV w. 'owad *Musca domestica*', w gwarach też o innych owadach, np. *szkląca mucha* 'światlik, robaczek świętojański'; zdr. *muszka*. Ogśł.: cz. *moucha*, r. *múcha*, scs. *mucha*. Psł. **mucha* [< **mousā*] 'mucha', pokrewne (z rdzennym *-ū-*) z psł. **mšica* (zob. mszyca), lit. *mušė* / *mušĩ* / *mušĩs* ž 'mucha', łot. *muša* 'komar', gr. *myia* / *mýia* [< **musjā*] 'mucha', łac. *musca* 'ts.', też (z rdzennym *-ū-*) łot. *mūša* 'ts.', stpr. *muso* [< **mūsā* ?] 'ts.'. Od pie. **mū-* / **mus-* 'komar, mucha' (pochodzenia dżwkn.,

od odgłosu wydawanego przez latające owady); wyraz słow. wyróżnia się rdzennym **u* pochodzenia dyfongicznego (< **-ou-*), podczas gdy w innych językach ie. rdzenne **ū* lub **ū*.

muchomor od XV w. 'grzyb trujący *Amanita muscaria*', dial. *muchomór*. Por. cz. *muchomůrka*, daw. *muchomorka* i *muchomor* 'ts.'. Złożenie, człon pierwszy *mucha* (zob.), człon drugi *-mor* to rzecz. odczas. od *morzyć* (zob.), etymologiczne znaczenie 'to, co morzy, zabija muchy'.

muczeć 'wydawać niski, przeciągły głos (o bydle)', też *mukać* 'ts.'. Por. cz. dial. *mu-kat* 'muczeć', r. dial. *múkat* 'ts.', ch./s. *mú-kati*, *múčem* 'ryczeć (o krowie)'. Psł. **muka-ti* / **mučati* 'o głosie bydła', czas. pochodzenia dżwkn., podstawę stanowiła inter. **mu* naśladowująca głos bydła. Podobne czasowniki też w innych językach ie., np. lit. *mūkti* 'ryczeć', śrwniem. *múhen* 'ts.', łac. *mūgīre* 'ryczeć, huczeć, trzeszczeć'.

muł I od XV w. 'grząski osad, błoto, szlam', kasz. *muł* 'muł, szlam'. Ogśł.: dt. *muł* 'szlam', cz. *mul* 'miał', ślc. *múl* 'muł, szlam', r. *mul* / *muf* 'ts.', ch./s. *mūlj* 'muł, szlam, błoto'. Psł. **mulb* / **mulb* 'błoto, muł, szlam', derywaty utworzone (za pomocą przyr. **-lb* / **-lb*) od pie. **meu-* / **meuā-* / **mū-* 'wilgotny, mokry' i 'myć, obmywać' (zob. *myć*). Pierwotne znaczenie zapewne 'mokra, nasiąknięta wilgocią ziemia'. — Od tego *mulić, zamulić; mulisty*.

muł II od XIV w. 'zwierzę pochodzące ze skrzyżowania klaczy konia z ogierem osła, *Equus mulus*'. Por. cz. *mul*, r. *mul*, ch. dial. czak. *múl*, *mūlā*, też ślc. *mula* 'mulica', słwn. *mūla* 'mul'. Zapożyczenie z łac. *mūlus* 'mul'. — Od tego *mulica*.

mur od XV w. 'ściana z cegły, kamienia, pustaków itp.', daw. też 'wszelkie ogrodzenie; przegroda'; zdr. *murek*. Zapożyczenie ze stwniem. *mūre* / *mūr* (dziś niem. *Mauer*) 'mur', przejętego z łac. *mūrus* 'mur, wał'. — Od tego *murować* → *murarz* → *murarstwo*.

murawa od XVI w. 'gęsta trawa pokrywająca jakąś przestrzeń, trawnik'. Por. r. *muravā* 'jasnozielona młoda trawa', dial. 'trawa łąkowa', słwn. *murāva* 'miękką trawą koło domów i dróg'. Urzeczownikowiona for-

ma rodzaju żeńskiego przym. *muravъ (por. p. dial. *murawy* 'zielony', cz. *mouravy* 'ciemnoszary', r. dial. *murávýj* 'zielony', bg. *múrav* 'zielonkawy'), utworzonego od psl. rzecz. *mura / *murъ 'coś ciemnego', pokrewnego, np. z gr. *maÿros* 'ciemny'.

murszec *murszeje* od XIX w. 'próchnieć', kasz. *muršec* 'murszec, próchnieć, pleśnieć'; z przedr. *zmurszeć, zmurszał*, w XVI w. *murszasty* 'spróchniały', u Lindego *morszasty* / *morszysty* 'zbutwiały', dial. *murszywy* 'spróchniały'; por. daw. *morsz* 'próchno', dial. *murch* 'świeże próchno', kasz. *murš* / *mulš* m 'pleśń'. Zapożyczenie z niem. *morsch* 'zbutwiały, spróchniały', *morschen* 'butwieć, próchnieć'.

Murzyn od XIV w. 'człowiek należący do rasy czarnej'. Książkowe zapożyczenie (dla potrzeb przekładu Biblii) ze stcz. *muřin* / *múřénin* 'ts.', por. cz. przest. *mouřenin* 'ts.', slc. przest. *murin* 'ts.', co przejęte z łac. *Maurus* 'Maur, północnoafrykański Murzyn'.

musieć *muszę* od XIV w. 'podlegać jakiejś konieczności, nie móc postąpić inaczej; uważać coś za swą powinność, obowiązek, być zobowiązanym; koniecznie chcieć', stp. *musieć* / *musić* 'być zniewolonym do czegoś, mieć obowiązek coś zrobić', dial. *musieć* / *musić* 'musieć'; postać *musić* dziś w czas. przedrostkowych *przymusić, wymusić, zmusić*; wielokr. *muszać* dial., poza tym z przedr. *przymuszać, wymuszać, zmuszać*. Por. gl. dial. *musyć* 'musieć', cz. *muset* / *musit* 'ts.'. Zapożyczenie ze stwniem. *muozan* 'móc, śmieć' (dziś niem. *müssen* 'musieć', por. ang. *must* 'ts.'). Związany z tym rzecz. *mus* 'konieczność działania, przymus, potrzeba' zapożyczony z niem. *Muß* '(nieodzowna) konieczność, mus, przymus'. — Od czas. przedrostkowego *przymus*.

muskać od XV w. 'dotykać, głaskać, gładzić lekko, delikatnie', dial. też 'powlekać, smarować' (*omuskać* 'oczyćścić, obelić'), *muskać się* 'często patrzeć się do lustra i poprawiać na sobie toaletę', kasz. *muskać* 'muskać, gładzić'; jednokr. *musnąć*; też ekspresywny wariant z udźwięcznieniem -sk- > -zg-: dial. *muzgać* 'chlebem albo ziemniakami wycierać resztki tłuszczu, sosu z talerza, miski, patelni', *muzgać się* 'stroić się, upiększać się;

czyścić się (o kocie)', 'pobrudzić się, powlać się', kasz. *umuzgać się* 'pobrudzić się'. Por. slc. dial. *muskać* 'wyrównywać glinianą podłogę', ukr. dial. *múskaty* 'brudzić', ch. dial. *múskot* [< *múskati] / *muzgát* 'ssać, mamlać', *múzot* [< *múzati] 'lizać'. Pochođenje niejasne. Może czas. intensywny z przyr. *-sk- (por. *głaskać*) od niepoświadczanego w czasowniku, który mógł być równy lit. *máuti, máuju* 'przeciągać ręką, gładzić, ciągnąć'.

my, dop. *nas* od XIV w. zaimek dla 1. osoby l. mn. Ogśl.: cz. *my, nás*, r. *my, nas*, scs. *my, nasz*. Psl. zaimek osobowy dla 1. osoby l. mn. *my 'my', kontynuuje pie. *mes lub *mēs 'my' (por. z *-ē- stpr. *mes*, lit. *mēs*, z *-ē- łot. *mēs*). Oczekiwaliśmy słow. formy *tmē* lub *tmē*, końcowe -y jest słow. innowacją, wprowadzone przez analogię do psl. zaimka osobowego dla 2. osoby l. mn. *vy (zob. wy). Formy psl. przypadków zależnych (dop. *nasz, cel. *namz itd.) oparte na rdzeniu *nō-: dop. *nasz (jak i stpr. dop. *nuoson*) kontynuuje pie. dop. *nōsom, z końcówką dopełniacza od rdzenia występującego w łac. mian. i bier. *nos* 'my, nas', z krótką samogłoską rdzenną też w stind. *nah*, alb. *na* 'nas'.

myć *myję* od XIV w. 'usuwać brud za pomocą wody', daw. przeni. 'zmykać, uciekać', dial. też 'prać'; z przedr. *podmyć, obmyć, przemyć, rozmyć, umyć, wymyć, zmyć*; wielokr. -mywać: z przedr. np. *obmywać, przemywać, rozmywać, umywać się, zmywać*. Ogśl.: cz. *mýt, myji*, r. *myť, móju*, scs. *myti, myjp*. Psl. *myti, *mōjp 'myć', prapokrewnie z łot. *maūt, mauju* 'pływać, zanurzać', lit. *máudyti, máudau* 'kąpać (się), myć', stpr. *au-musnan* ż bier. pj 'mycie, obmywanie', stwniem. *mužzan* 'czyścić', stind. *mútram* n 'mocz', awest. *mūnəm* 'brud'. Od pie. *mey- / *meys- / *mū- 'wilgotny, mokry' i 'myć, obmywać'. — Od tego *mydło* (zob.); od czas. przedrostkowych *pomywacz* → *pomywaczka*; *umywalka*; *zmywarka*.

mydło od XIV w. 'substancja używana do mycia, prania', stp. też w nazwach roślin, np. *kacze mydło* 'połonicznik, Hernaria glabra', *psie mydło* 'mydlnica lekarska, Saponaria officinalis'; zdr. *mydelko*. Ogśl.: cz.

mydło, r. *myło*, cs. *mylo*. Psł. **mydlo* 'substancja, środek służące do mycia', nazwa narzędzia od psł. **myti* (zob. *myć*), z przyr. **-dlo*. — Od tego *mydelniczka*; *mydlić* (*namydląć, rozmydlić, wymydląć*), *mydliny*.

mylić od XVI w. (ale w XV w. z przedrostkami) 'wprowadzać w błąd, zwodzić, łudzić', daw. 'zmieniać porządek czegoś, płać, gmatwać, psuć, przeszkadzać', 'zwlekać', 'chybiać, nie trafiać; zawodzić'; z przedr. *omylić się* od XV w., *pomylić, zmylić*, stp. też np. *namylić* 'pomylić'. Płnsl.: cz. *mylit* 'wprowadzać w błąd; przeszkadzać; wprawiać w zakłopotanie', stcz. 'powodować niepewność, wątpliwość', ukr. reg. *mylyty* 'wprowadzać w błąd; wprawiać w zakłopotanie'. Psł. dial. **myliti* 'wprowadzać w błąd, zwodzić', etymologia niepewna. Budowa wyrazu i semantyka wskazuje na pierwotny czas. kauzat., jednak hipotetyczny czas. podstawowy nie jest poświadczony. Samogłoska rdzenna *y może z regularnego w takich czasownikach wzdłużenia *ʏ (z wcześniejszego *ū → *u > *y), w takim razie podstawowy czas. zawierałby rdzeń **māl-* [< **mūl-* < pie. **māl-*], najbliższymi pokrewnymi wyrazami byłyby zatem różniące się budową lit. *mūldyti* 'pleść, bająć, fantazjować', lot. *mūldēt* 'ts.'. Ostateczną podstawą był zapewne pie. pierwiastek **mel-* 'oszukiwać, kłamać' (od którego np. lit. *mėlas* 'kłamstwo', *meluoti* 'kłamać'), jednak zasadność rekonstrukcji takiego pierwiastka bywa ostatnio kwestionowana. Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'powodować, że ktoś jest oszukany, oklamany' > 'wprowadzać w błąd, zwodzić'. — Od tego *myłka* 'pomyłka'; od czas. przedrostkowych *omyłka* 'błąd, pomyłka' (por. stp. XV w. *omył* 'nieuwaga, roztargnienie; wątpliwość; głupstwo, niedorzeczność', daw. XVII w. *omyła* 'omyłka, pomyłka'), *pomyłka, zmyłka*.

mysz ż od XV w. 'niewielki gryzoń z rodziny myszowatych (Muridae)', stp. też *wodna mysz* 'Crossopus fodiens', w gwarach często *mysza* 'mysz'; zdr. *myszka*. Ogsl.: cz. *myš*, r. *myš* ż (dial. też *myš m i myša*), scs. *myšb*. Psł. **myšb* ż 'mysz', odpowiada stwniem. *mūs* 'mysz; muskuł' (dziś niem. *Maus*

'mysz'), łac. *mūs* 'ts.', gr. *mṑs* 'mysz; szczur; muskuł', stind. *māš-* m i ż 'mysz; szczur'. Kontynuuje pie. **mūs-* 'mysz; muskuł, mięsień' (może od pie. **meu-s-* 'szybko się poruszać; kraść'), rzec. należący pierwotnie do tematów spółgłoskowych, który w psł. przeszedł do tematów na -i-. — Od tego *my-si* (też w złożeniu *mysikrólik* 'małeńki ptak Regulus regulus', człon drugi zdr. od *król*, zob.); *myszaty*.

myśl ż od XIV w. 'czynność umysłu, myślenie, rozum, umysł, świadomość', 'wynik rozmyślań, skutek myślenia'. Ogsl.: cz. *mysl*, r. *myśl*, scs. *myslb*. Psł. **myslb* ż [< **myd-slb* < pie. **mūd-sli-*] 'myślenie, myśl', bez odpowiedników w językach ie., od pie. **meudh-* 'uważać na coś, myśleć o czymś' (od którego lit. *mausti*, *maudžiu* 'pragnąć czegoś, tęsknić', goc. *ga-maudjan* 'przypominać', gr. *mṑthos* 'słowo, mowa; powiedzenie, przysłowie; pogłoska, wieść; opowiadanie, legenda, mit, bajka'), z przyr. **-sli-* > psł. **-slb*. Zob. *myśleć*.

myśleć *myśle* (daw. od XIV w. i dziś dial. *myślić, myśle*) 'rozumować', 'pamiętać o kimś, o czymś, dbać, troszczyć się', 'nosić się z zamiarem, zamierzać, chcieć coś zrobić'; z przedr. *domyslić się, namyslić się, pomyśleć, przemyśleć, rozmyśleć się, umyslić, wymyslić, zamyśleć się, zmyśleć*; wielokr. *myślać* dial. 'myśleć', poza tym z przedr. np. *domyslać się, rozmyślać, zmyślać*. Ogsl.: cz. *myslet / myslit*, r. *myśliť*, scs. *mysliti, myšljō*. Psł. **mysliti, myšljō* 'myśleć, rozmyślać', czas. odrzec. od psł. **myslb* (zob. *myśl*). Polski bezokol. *myśleć* wtórny (pierwotny *myśleć* zachowany współcześnie w czas. przedrostkowych), przez analogię do czasowników typu *widzieć* (w obu przypadkach formy czasu teraźn. na -i-: *myśli* : *widzi*). — Od tego *myślenie*; *myśliciel*; zob. też *myśliwy*; od czas. przedrostkowych *namysł, pomyśl* od XVI w. (daw. XVI w. 'myśl, umysł, rozum; pomyślenie, pojmowanie, rozumowanie', 'mniemanie, pogląd, zdanie, opinia, wyobrażenie', 'zamysł, plan; sposób', 'sens, znaczenie, treść'), *umysł, wymysł* (dial. 'nowość', 'przysmak', *wymysły* 'złorzeczenia', daw. XVI w. *wymyslek* 'wymysł, wynalazek,

pomysł', 'mądryk, człowiek pomyslowy'), *zamysł, zmysł*, zob. też *przemysł; domysłny, pomyslny, umysłny, wymysłny*. Zob. *myśliwy*.
myśliwy od XVI w. 'ten, kto poluje na zwierzę, łowca', w XVI w. też w funkcji przym. 'zajmujący się łowiectwem, rozmiłowany w łowiectwie', od tego daw., dziś dial. *myśliwiec* 'myśliwy, łowca' (nowe 'samolot myśliwski; pilot takiego samolotu'), por. cz. *myślivec* 'myśliwy', pot. 'leśniczy', slc. *myslivec* 'myśliwy' (z polskiego ukr. *myslyvec* 'myśliwy', br. dial. *myslivca* 'ts.'). Przym. użyty w funkcji rzeczownika, por. w pierwotnej funkcji stp. od XV w. *myśliwy* 'myślący, rozmyślający o czymś, skupiony, uważny', 'zmyślony, udany', por. cz. *myslivý* 'myślący, rozmyślający', ukr. *myslyvyj* 'rozumny, pojętny'. Od p. *myśleć*, psł. **mysliti* (zob. *myśleć*), przym. z przyr. -iwy < *-ivā. Rozwój znaczeniowy 'myślący, rozmyślający, rozumny' > 'łowca' w związku z uznawaniem łowiectwa za zajęcie wymagające rozumu, przemyślności, sprytu. — Od tego *myśliwski, myślistwo*.

myto od XIV w. '(w dawnej Polsce) opłata za przejście, przejazd lub przewóz (drogą, mostem, rzeką), cło, miejsce pobierania takiej

opłaty', stp. też 'zapłata, wynagrodzenie, cena, wartość', 'różnego rodzaju daniny i opłaty oraz miejsce ich pobierania'. Ogśł.: cz. *myto* 'opłata za używanie dróg', r. *myto* / *myt* 'myto', scs. *myto* 'wynagrodzenie, podarunek'. Psł. **myto* 'opłata za przejście, przejazd, przewóz, cło', zapożyczenie ze stwniem. *múta* 'cło'. Zob. *przemycić*.

mżyć *mży* 'rosić, padać, siąpić (o drobnym deszczu), kasz. *mżęc* / *mżać*, *mży* 'mżyć, siąpić'. Płnśl.: cz. *mžít* 'drobno padać; zraszać', r. dial. *mžít* 'siąpić (o deszczu); padać (o zimnej, mokrej mgle)'. Psł. dial. **mžiti* 'drobno padać, kropić, rościć, mżyć', pierwotnie zapewne **mžiti*, **mžp* [< **mžjō*] (por. stcz. *mžieti* 'mizernieć, chorować', cz. dial. *mžet* 'butwieć', stwn. *mezėti* / *mžeti*, -*žim* 'wyciekać, wypływać, sączyć się', wprowadzane do psł. **mžēti*), prapokrewnie z lit. *mįsti*, *męžu* 'moknąć', *męžti*, *mėžu* 'nawozić; wyrzucać nawóz', łot. *mēzt*, *mėžu* 'wyrzucać nawóz', śrwniem. *migen* 'oddawać moczu', łac. *meiō* 'moczyć', *mingō* 'moczyć, oddaję moczu', stind. *mēhati* 'moknie'. Od pie. **mejg*h- 'moczyć, moknąć'. — Od tego *mżawka* 'drobny deszcz' (por. dial. *mżawa* 'ts.', kasz. *mżawa* 'deszcz').

N

na przyim. od XIV w. Ogśł.: cz. *na*, r. *na*, scs. *na*. Psł. **na* 'na' (najpierw w funkcji lokalnej 'na coś, na wierzch czegoś', 'na czymś, na wierzchu czegoś'), odpowiada lit. *nuō* 'od, z', łot. *nuo* 'od', stpr. *no* / *na* 'na', z pie. **nō* będącego wariantem pie. **anō* i **an* 'w górę, wwyż' (por. goc. *ana* 'na, wwyż', stwniem. *an* 'na' (dziś niem. *an* 'na'), gr. *aná* 'na, po, przez, podczas', *ánō* przysł. 'w górę, do góry, wwyż; dawniej, ongiś', przyim. 'ponad, powyżej', awest. *ana* 'przez'. Wtórnie przedr. *na-*, ogśł., psł. **na-*.

nabiał od XV w. 'przetwory, produkty z mleka', w XVI w. też *nabielnie* 'ts.'. Por. cz. dial.

nabjeł / *náběl* 'mleko i produkty z mleka', ukr. dial. *nabíl* 'ts.'. Od *nabielić*, poświadczanego jednak w innych znaczeniach: XVI w. *nabielić* 'wybielić wiele', u Lindego 'po wierzchu pobielić, dosyć wybielić'. Por. *podbiał*.

nabożny od XIV w. 'pobożny', stp. też 'pokorny'. Por. cz. *nábožný* 'pobożny'. Od wyrażenia przyimkowego *na boga* (zob. *bóg*). — Od tego *nabożeństwo* 'ceremonia religijna, obrzęd religijny', stp. też 'pobożność, pobożne postępowanie', 'pokora, skrusza'.
nabój 'jednostka amunicji broni palnej', od XVIII w. 'proch i kula, użyte do nabicia

broni palnej, ładunek'; w innych znaczeniach stp. XV w. *nabój* 'najazd, napad', dial. 'śnieg ubity, ujeżdżona droga', kasz. *nłabo-je mn* 'nieużytki rolne'. Ogśl.: cz. *nabój* 'nabój, ładunek', 'piasta', r. dial. *nabój* 'nabój, ładunek', 'deska przybita do górnej krawędzi burty w celu jej podwyższenia; ubity plac do młocki, klepisko; zaspas śnieżna', ch./s. *nabój* 'nabój, ładunek', 'ziemia z plewami, ze słomą, którą nabija się przestrzeń między deskami w ścianie, w podłodze; uklepana ziemia; rana z otarcia nogi, obrzęk ropny na stopie'. Słow. **nabojs*, rzecz. odczas. od psl. przedrostkowego **na-biti* 'nabić', p. *nabić* (o pochodzeniu zob. *bić*), z wymianą samogłoski rdzennej jak w pokrewnym *bój* (zob.). Znaczenie 'ładunek' związane z dawnym sposobem ładowania (nabijania) broni palnej.

nabręknąć 'nabrmieć, napuchnąć', od XVI w. *nabręknęły* 'nabrmiały, napuchnięty'; też *obrzęknąć* 'opuchnąć'; wielokr. *nabrękać*, *obrzękać*; bez przedrostka daw. *brzęknąć* 'obrmiewać, pęcznić'. Por. r. *nabrijáknul* 'napęcznić', dial. *brjáknul* 'prześiąkać wilgocią, moknąć; nabrmiewać', ukr. *brjáknuty* 'pęcznić', ch./s. *nabréknuti* 'nabrmieć, napęcznić; spuchnąć', dial. *bréknuti* 'napęcznić, nabrmieć; powiększyć się'. Psl. **bręknęti* 'obrmiewać, nabrmiewać, pęcznić', czas. dok. od psl. **bręcati* / **brękaty* 'wydawać dźwięk, dźwięczeć, brzęczeć' (zob. *brzęczeć*), rozwój znaczenia 'wydawać dźwięk, głos' > 'pęcznić, nabrmiewać' jak w *brzmieć* 'dźwięczeć, brzęczeć' > 'pęcznić, puchnąć' (zob. *nabrmieć*).

nabrmieć od XVII w. 'napęcznić, napuchnąć', daw. 'wezbrać', dial. *nabrmnięty* 'nabręknęły, obrzmiały'; *obrmieć* 'napęcznić, opuchnąć'; wielokr. *nabrmiewać*, *obrmiewać*; bez przedr. daw. od XVII w. *brzmieć*, *brzmi* (w XVIII w. *brzmieć*, *brzmieje*) 'puchnąć, pęcznić', dial. śl. *brnúńć*, *brńie* 'puchnąć, pęcznić'. Plnśl.: cz. dial. *nabříneť* 'napuchnąć, obrzęknąć', śl. dial. *nabříneć* 'ts.', r. dial. *breněť* 'puchnąć, obrzmiewać; dojrzewać, napełniać się, rumienić się', ukr. *brynity* / *brenity* 'pęcznić, obrzmiewać; dojrzewać', br. *brynjac* 'puchnąć, obrzmiewać'.

Psl. dial. **bróněti*, **bróněp* 'pęcznić, puchnąć, obrzmiewać', etymologicznie tożsame z psl. **brněti* 'wydawać dźwięk, dźwięczeć, brzęczeć' (zob. *brzmieć*), co do rozwoju znaczenia zob. *nabręknąć*.

nabytek 'to, co zostało nabyte', stp. XV–XVI w. 'majątek, mienie', kasz. *nabětk* 'nabytek, zdobycz; dziecko pozamażeńskie'. Por. cz. *nabytek* 'meble, umeblowanie', stcz. 'majątek, mienie; bydło', br. *nabytak* 'własność; nabytek', dial. 'bydło', 'kupiona rzecz'. Słow. **nabytka* 'to, co nabyte, osiągnięte', utworzone jak pokrewne *dobytke*, *zbytek* (zob.) od imiesłowu **nabyť* od przedrostkowego czas. **na-byti* 'osiągnąć coś, zdobyć, nabyć', p. *nabyť* 'otrzymać coś, kupić; osiągnąć', stp. 'dojść do czegoś, osiągnąć coś, uzyskać, osiąść', o pochodzeniu zob. *być*.

naczelny od XVI w. 'znajdujący się na czele, główny, ważny'. Od wyrażenia przymkowego *na czele* (zob. *czoło*). — Od tego *naczelnik* 'zwierzchnik, przełożony' (daw. od XVI w. 'ozdoba czoła').

naczynie 'przedmiot użytkowy służący do przechowywania, przyrządzania lub umieszczania różnorodnych zawartości', stp. od XV w. *naczynie* zbior. 'narzędzia, przyrządy, instrumenty', 'naczynie domowe, garnek', od XIV w. 'z grubsza obrobiony materiał drzewny', daw. 'instrument, narzędzie, sprzęt', np. *naczynie wodne* 'okręt, statek', dial. także 'mebel, sprzęt'. Por. cz. *náčiní* n 'sprzęty, narzędzia, przybory', ukr. dial. *načín'n'e* / *načín'na* / *načín'e* 'naczynia kuchenne; komplet oprzyrządowania tkackiego'. Słow. **načínbye* 'narzędzia, przybory', rzecz. zbiorowy z przyr. **-bye* od psl. **načino* 'narzędzie, przybór, naczynie; sposób' (por. stp. XV w. *naczyn* 'narzędzie, instrument', cz. *načín* 'narzędzie, instrument', dial. też 'naczynia, naczynie', r. dial. *načín* 'początek, rozpoczęta praca', ch./s. *načín* 'sposób, metoda, tryb'), będącego rzecz. odczas. od psl. przedrostkowego **na-činiti* 'zrobić, sprawić, spowodować, sporządzić' (zob. *czynić*).

nać ż od XV w. 'liście i łodygi roślin okopowych', dial. zwykle 'liście i łodygi ziemniaków', 'liście marchwi'; zdr. *natka*. Ogśl.: cz. *nať* ż 'nadziemna część rośliny (łodygi,

liście, czasem też kwiaty)', ukr. reg. *nať* ż 'wąs rośliny', stw. *năt* ż 'liście i łodygi roślin okopowych'. Psł. **natb* ż 'liście i łodygi roślin', prawdopodobny odpowiednik: stp. *noatis* [< **nătē*] 'pokrzywa', por. pokrewne (z innymi przyrostkami) lit. *natrė* / *nōterė* 'ts.', lot. *nātre* 'ts.' i zapewne stwniem. *naz-za* [< **natōn*] 'ts.', pochodne stwniem. *nez-zila*, śrwniem. *nezzel* (dziś niem. *Nessel*) 'ts.', stang. *net(e)le* / *netel* 'ts.'. Odpowiedniki ie. sugerują przeniesienie w słow. nazwy pokrzywy na łodygi z liśćmi pewnych roślin uprawnych. Dalsza etymologia niepewna, może od pie. **ned-* / **net-* 'skręcać razem, wiązać, łączyć'.

nad, *nade* przyim. od XIV w. Ogśl.: cz. *nad*, *nade*, r. *nad*, scs. *nadb*. Psł. **nadb* 'nad', od psł. przyimka **na* (zob. *na*), utworzone jak psł. **podb* 'pod' od psł. **po* (zob. *po*, *pod*), **perdb* 'przed' od psł. **per-* (zob. *przed*), psł. **zadb* 'tył' od psł. **za* (zob. *za*, *zad*). Wtórnie przedr. *nad-*, ogśl., psł. **nad-*.

nadal 'w dalszym ciągu', stp. XV w. 'dalej (o stosunkach przestrzennych)'. Por. cz. *nadále* przysł. 'nadal, na przyszłość, w dalszym ciągu'. Z wyrażenia przyimkowego *na dal* (zob. *na*, *dal*).

nader od XVI w. przysł. 'bardzo', w XVI w. też rzadko *nadder* i *nadert* 'nazbyt, zbytnio, więcej niż trzeba; bardzo'. Z wyrażenia przyimkowego *fnad dert*, zapożyczonego z cz. *nad drt* (cz. *drt* 'coś potłuczonego, rozbitego na kawalki; drobne cząstki, drobiny; opilki, trociny', por. *drtiny* mn 'trociny, drewniane wiórki', *drtit* 'kruszyć, rozkruszać, rozdrabniać', od psł. **derti*, zob. *drzeć*). Pierwotne znaczenie wyrażenia przyimkowego *nad drt* 'nad odrobinę', stąd 'nieco więcej' > 'szczególnie', 'bardzo'.

nadobny od XV w. 'pełen powabu, piękny, dorodny, przystojny', stp. 'piękny, zgrabny, kształtny, stosowny, taki jak należy', daw. 'ładny, miły, piękny, przystojny, urodziwy, śliczny', słowiń. *nádobni* 'urodziny, przystojny'. Ogśl.: cz. *nádobný* 'ładny, przystojny', r. przest. *nádobnyj* 'konieczny, potrzebny', dial. *nádobnyj* 'dobry', s. dial. *nádoban* 'celowy'. Słow. **nadobnъ* 'taki jak potrzeba, jak należy, odpowiedni, stosowny, potrzebny, kształtny' to przyim. od rzecz. **na-*

doba 'coś stosownego, odpowiedniego do czegoś, zwłaszcza stosowne narzędzie, naczynie, sprzęt' (por. p. daw. od XVI w. *na-doba* 'naczynie', 'piękno, uroda', słowiń. *ná-doba* 'uroda', stp. *nadobie* 'sprzęt, naczynie', w XVI w. 'narzędzie; naczynie', cz. *nádoba* 'naczynie', *nádobi* 'naczynia; narzędzia', stcz. *nadobie* 'sprzęt, narzędzia; naczynia', br. *nádoba* 'sprzęty'), od psł. wyrażenia przyimkowego **na dobē* 'odpowiednio, stosownie, tak jak trzeba, jak potrzeba, w porę' (por. p. daw. *na dobie* 'w porę', cz. daw. *na dobē byti* 'być dojrzałym', strus. *nadobē* 'trzeba, potrzeba', r. dial. *nádobe* 'ts.'), które od psł. rzecz. **doba* 'to, co jest odpowiednie, stosowne, właściwe', zob. *doba*).

nadzieja od XIV w. 'oczekiwanie spełnienia czegoś pożądanego', kasz. *nájeja* / *nádeja* 'ts.'. Ogśl. w tym samym znaczeniu: cz. *naděje* ż, r. dial. *naděja*, cs. *naděja*, słwiń. *nádeja*. Psł. **nadeja* 'nadzieja, oczekiwanie', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **na-dējati sę* 'spodziewać się, mieć nadzieję, oczekiwać' (por. stp. *nadziac sę* 'spodziewać się, mieć nadzieję, przypuszczać', scs. *nadējati sę* 'oczekiwać, spodziewać się'), z przedr. **na-* od psł. **dējati sę* 'odbywać się, zdarzać się, zachodzić, stawać się; podziwiać się, przepadać, znikać' (zob. *dziać sę*). — Od wyrażenia przyimkowego *bez nadziei*: *beznadzieja*, *beznadziejny*.

nadzór od XIX w. 'nadzorowanie, kontrolowanie, pilnowanie; opieka', kasz. *nadzór* / *nádzór* 'ts.'. Por. cz. *nadzor* 'nadzór', r. *nadzór* 'nadzorowanie', słwiń. *nadzór* 'nadzór', wszędzie bez wcześniejszych poświadczeń. Kalka niem. *Aufsicht* 'dozór, nadzór', w nawiązaniu do *dozór* (zob.). — Od tego *nadzorować* → *nadzorca*.

nagabnąć 'zwrócić się z żądaniem lub prośbą, zaczepić'; wielokr. *nagabywać*; stp. od XIV w. *nagabać* 'prześladować, dręczyć, napastować, dokuczać', 'pozywać, niepokoić pozwami sądowymi lub zaprzeczeniem praw', daw. też 'pobudzać, drażnić, podniecać'; bez przedrostka daw. od XIV w., dziś dial. *gabac* 'zaczepiać, niepokoić, dokuczać, dręczyć, nękać', stp. też 'chcieć coś zagarnąć, usilnie o coś zabiegać' (jako termin prawny 'oskarżać, zaskarżać'), 'naprzy-

krzać się, nalegać', dial. 'lekko uderzać', 'zaczepiać, napastować'. Ogśl.: cz. dial. *habat* 'brać, przywłaszczać sobie', slc. *habat* 'zgarbiać, zagarniać, zabierać siłą', ukr. dial. *habaty* 'chwytać', bg. dial. *gábam* 'oszukiwać, okłamywać, wyprowadzać w pole'. Psł. **gabati* 'chwytać, łapczywie brać, zabierać, zagarniać' > 'zaczepiać, napastować, dręczyć', prapokrewne z lit. *gobētis* 'pożądać, gorąco pragnąć; łakomić się na coś', dial. *guōbti* 'zgarniać, gromadzić', *gabēnti* 'przewozić, przenosić', stirl. *gaibid* 'bierze, chwytą; otrzymuje', łac. *habeo* 'trzymam, mam', wszystkie od pie. **gabʰ-* 'chwytać, brać'.

nagi od XV w. 'nieubrany, obnażony, goły', 'nieowłosiony, nieopierzony, bezlistny, niezalesiony, pustynny', daw. też 'bez upiększeń, bez osłonek, prosty, zwyczajny' (dziś *naga prawda*), 'nie mający zbroi', 'nędzny, ubogi'. Ogśl.: cz. *nahý*, r. *nagōy*, scs. *nagō* 'nagi, goły'. Psł. **nagō* 'nagi, goły, niczym nie pokryty, nie osłonięty', dokładne odpowiedniki: lit. *nuogas* 'nagi', lot. *nuōgs* 'ts.', por. też pokrewne goc. *naqaps*, niem. *nackt* 'nagi, goły, obnażony, оголоzony', ang. *naked* 'goły', łac. *nūdus* 'nagi, goły', stind. *na-gnā-* 'ts.', od pie. **nōgʷo-* 'nagi' (w słow. i bałt. kontynuowana jest prapostać **nōgʷo-* z długą samogłoską rdzenną **ō*, w innych językach z krótkim **ō*). — Od tego *nagość*; *nagus*; *obnażyć* od XV w. 'rozebrać do naga, uczynić nagim; pozbawić coś osłony, odsłonić, odkryć', wielokr. *obnażać* (bez przedr. w XVI w. *nażyć* 'czynić nagim', por. np. stcz. *nažiti* 'ts.').

nagietek 'roślina ozdobna *Calendula*', też *no-gietek*, stp. od XV w. *no-gietek* / *nogtek* 'nagietek lekarski, *Calendula officinalis*' (też inne rośliny, np. *nogtek ogrodowy* 'szafran polski, krokus'), *nogiet* 'nagietek lekarski', dial. *no-gietek* / *nagietek* i *no-gietek* / *nokietek* / *no-gietek* 'nagietek'. Pierwotna postać *no-gietek* to zdr. od p. daw. od XV w., dziś dial. *nogięć* / *nokieć* 'pazur' (w stp. też 'choroba oczu koni i bydła', *sowi nogięć* 'różne cierliste krzewy: ostrężyna, głóg itp.'), por. cz. *nehet*, r. *nógoŕ*, ch./s. *nōkat* 'paznokieć', z psł. **noḡtō* 'paznokieć, pazur', odpowiadającego lit. *naḡūtis* 'paznokieć, pazur', stpr. *nagu-tis* 'paznokieć', związanego etymologicznie

z *noga* (zob.). Nazwa rośliny od jej owoców, składających się z wielu cząstek przypominających kształtem pazury zwierzęce (por. dial. *pazurek* 'nagietek'). W związku z wyjątkiem z użycia wyrazu podstawowego *no-gięć* nazwa rośliny przekształcana była przez etymologię ludową, która skojarzyła wyraz z przym. *nagi* (zob.), stąd *nagietek*, bądź z imiesłowem biernym *nagięty* (zob. *giąć*), stąd dial. *nagietek*.

nagły od XIV w. 'zaskakujący, niespodziewany, raptowny', 'nie cierpiący zwłoki, pilny, natychmiastowy', stp. 'prędko, szybko, gwałtowny'; przysł. *nagle* 'w sposób nieoczekiwany, zaskakujący, naraz, wtem, raptownie'. Ogśl.: cz. *náhly* 'nagły, raptowny; pochopny', r. *náglyj* 'zuchwały, bezczelny', ch./s. *nāgao* 'nagły, natarczywy, raptowny, porywczy, gwałtowny'. Psł. **naglō* 'gwałtowny, raptowny, niespodziewany', bez pewnej etymologii, różnie objaśniano też strukturę wyrazu: wydzielano rdzeń **nag-* i przyr. **-lō* (bądź **-lō*) albo rdzeń **gl-* i przedr. **na-*. Bardziej prawdopodobna jest pierwsza możliwość: przymiotnik z przyr. **-lō* (tworzącym przymiotniki od podstaw czasownikowych, por. np. *rychly*), od niepoświadczanego w słow. czasownika z rdzeniem **nag-*, który mógłby odpowiadać lit. *noḡētis* 'chcieć, śmieć' (pokrewnemu może z psł. **snaga* 'czystość; staranie; siła, moc', por. p. dial. *snaga* 'czystość; staranie', cz. *snaha* 'dążenie, dążność, usiłowanie', ch./s. *snaga* 'siła, moc; potęga; dzielność'). Pierwotnym znaczeniem w takim razie byłoby 'silny, mocny, gwałtowny'. — Od tego *naglić*, *ponaglić*, *przynaglić*.

nagrodzić od XVI w. 'dać nagrodę, obdarzyć czymś w nagrodę, odwdziżyć się, wynagrodzić', 'wyrównać, zrekompensować, naprawić', daw. 'naprawić wyrządzoną szkodę lub krzywdę, wziąć na siebie jakieś cierpienie za wyrządzone zło', 'dać zapłatę według zasługi, odplacić', 'zastąpić kimś, czymś', daw. i dial. też *nadgrodzic* 'nagrodzić'; z przedr. *wynagrodzić*, *wynagrodzenie*; wielokr. *nagradzać*, *wynagradzać*. Ogśl.: cz. *nahradit* 'wynagrodzić, zrekompensować; zastąpić', str. XVI w. *nagoroditi* 'wyrównać, wynagrodzić (straty)', ukr. *nahorodyty*

'nagrodzić, wynagrodzić', ch./s. *nagrāditi* 'nagrodzić, wynagrodzić'. Psł. **nagorditi* 'dać zapłatę, odszkodowanie, rekompensatę', z przedr. **na-* od psł. **gorditi* 'stawiać ogrodzenie, przegrodę, zagrodę, odgradzać, przegradzać, zagradzać' (zob. *grodzić*). Znaczenie 'dać zapłatę, odszkodowanie, rekompensatę' przedrostkowego **nagorditi* rozwinięło się prawdopodobnie z wcześniejszego 'odgrodzić, wydzielić czy przydzielić coś (np. część posiadanej ziemi, działkę) jako zapłatę, odwdziwienie się, odszkodowanie, rekompensatę za coś'. — Od tego rzecz. odczas. *nagrada* od XVI w. 'wyróżnienie za zasługi, osiągnięte wyniki itp.', 'odszkodowanie, rekompensata' (por. np. cz. *náhrada* 'odszkodowanie, rekompensata, wynagrodzenie; zastępstwo').

najem *najmu* od XV w. 'wynajęcie, wydzierżawienie', daw. 'dzierżawa', 'wynagrodzenie, zapłata'. Por. cz. *najem*, *-jmu* 'dzierżawa, najem; komorne', r. *naēm*, *najma* (dial. *naim*) 'wynajęcie, ch./s. *najam*, *-jma* 'wynajęcie, najem; czynsz, dzierżawa'. Słow. **najmъ* 'wynajęcie, najem', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **na-jeti*, **na-jmъ* 'najać, p. *najác*, *najmę* (zob. *jać*), oparty na temacie czasu teraźn. **na-jm-* (por. analogicznie utworzone *sejm*). Na wzór tego wyrazu powstały nowsze derywaty od czasowników z dalszymi przedrostkami: *podnajem* (← *podnajać*), *wynajem* (← *wynajać*). — Od tego *najemny* → *najemnik*; *najemca*.

najmity m, wcześniej od XVI w. *najmit* 'człowiek wynajmujący się do pracy za zapłatę'. Od przedrostkowego czas. *najać*, *najmę* (zob. *najem*), z przyr. *-it* / *-ita*.

naleśnik od XVIII w. 'rodzaj ciasta'. Por. cz. *nálesnik* 'chleb pieczony na liściu', r. dial. *nalístnik* 'placek upieczony na liściach kapusty, ciemierzycy lub na blasze', ukr. *nalýsnyk* (dial. *nalýsnyk*) 'naleśnik', dial. 'kaczan kukurydzy, pieczony na liściu kapusty', dial. też *nalísnyky* 'naleśniki', br. *nalístnik*, dial. *nalésnik* 'naleśnik'. Przypuszczalnie od wyrażenia przyimkowego **na lěše* 'na kracie', por. p. *lisa* 'plecionka z prętów, drewniana krata', cz. *lisa* 'plecionka z prętów (np. do suszenia owoców)', r. *lěsa* 'rusztowanie', dial. 'pleciony płot', ch./s. *ljěsa* 'ple-

cionka z prętów, trzciny; krata (np. do suszenia owoców, kukurydzy); pleciony płot' < psł. **lěsa* 'plecionka z gałązek, prętów, krata, plecione ogrodzenie'. W takim razie pierwotnie byłoby to jakieś ciasto pieczone na drewnianej kracie, plecionce pełniące rolę rusztu. Nie można jednak wykluczyć, że podstawę stanowiło wyrażenie przyimkowe **na listě* 'na liściu' (od psł. **listъ* 'liść', zob. *list*) i że byłoby to ciasto pieczone na dużym liściu (np. kapusty). Jest także możliwe, że pierwotnie chodziło o dwa różne wyrazy (**nalěsbnikъ* i **nalístbnikъ*), nazywające dwa różne rodzaje wypieku.

należeć od XVI w. 'być czyjąś własnością', 'być częścią, elementem czegoś, zaliczać się do czegoś', 'brać udział w czymś, być uczestnikiem czegoś', daw. (często *należeć komuś, czemuś*), też 'dotyczyć, odnosić się do kogoś, czegoś, mieć z kimś lub czymś związek', 'zasadzać się, polegać na czymś, być ważnym, koniecznym', 'być przeznaczonym, służyć', *należy* i *należało* 'trzeba, powinno się', *należeć się* 'przysługiwać'; z przedr. *przynależeć*. Por. cz. *nálezet* 'być własnością, należeć; przysługiwać, być z czymś związanym', r. *naležati* 'odleżeć, zrobić sobie odleżyny; wyleżeć, przez leżenie uczynić wygodnym', daw. 'być czyjąś własnością; gorliwie się czymś zajmować', scs. *naležati* 'leżeć na czymś; naciskać, nalegać'. Psł. **naležati* 'leżeć na czymś; być częścią czegoś; być związanym z czymś, przysługiwać komuś, czemuś', z przedr. **na-* od psł. **ležati* 'leżeć' (zob. *leżeć*). Znaczenie 'być czyjąś własnością' powstało zapewne za pośrednictwem konstrukcji *należeć czemuś* 'być położonym na czymś, leżeć na czymś' > 'zaliczać się do czegoś, stanowić część składową, element czegoś' i chyba wtórnej *należeć komuś* 'zaliczać się do kogoś, odnosić się do kogoś'. — Od tego *należny* od XVI w. 'przysługujący, należący się komuś, czemuś', daw. 'odpowiedni, właściwy', 'podlegający', 'wchodzący w skład, należący do czegoś', 'korzystny, potrzebny' (→ *należność*, daw. 'nieodłączna część składowa; korzyść, dochód'), *należyty* od XVI w. 'taki jak należy, właściwy, stosowny, odpowiedni', w XVI w. też 'dotyczący czegoś, od-

noszący się, 'pożyteczny', 'ważny, istotny' (por. cz. *należity* 'należyty, słuszny, właściwy, stosowny'), daw. XVI–XVII w. także *należysty* 'istotny, doniosły, ważny'; od czas. przedrostkowego *przynależny* → *przynależność*.

nałóg od XV w. 'zły, szkodliwy nawyk; zakorzenione przyzwyczajenie', daw. 'nawyk, przyzwyczajenie'. Por. dl. *nałog* 'przyzwyczajenie, nawyk; zwyczaj, obyczaj; sposób; styl', ukr. reg. *nałih / náloh* 'przyzwyczajenie, nawyk, mania', *naloha* 'ts.', br. dial. *nalóh* 'złe przyzwyczajenie, nałóg'. Płnsl. **nalogb / *naloga* 'przyzwyczajenie, nawyk', rzecz. odczas. od przedrostkowego **na-łóžiti* 'nałożyć', z przedr. **na-* od psl. **ložiti* 'kłaść na czymś, układać' i, może, 'układać do czegoś, przyzwyczajając, wdrażać' (zob. *łożyc*), por. p. *nałóžiť się* 'przyzwyczaić się', gl. *nałóžiť so* 'przysposobić się, przyzwyczaić się'.

namiaszka od XIX w. 'produkt zastępczy, surogat'. Od p. daw. *namiasz* 'zamiast' (zob. *namiestnik*). Neologizm utworzony niezależnie od stp. (od XIV w.) *namiaszek / namiestek* 'ten, kto wcześniej zajmował jakieś miejsce, poprzednik, przodek', następca, spadkobierca, dziedzic, 'zastępca' (por. cz. *náměstek* 'zastępca'), mającego tę samą podstawę.

namiestnik hist. '(w zaborach) zastępca panującego w zarządzaniu państwem lub prowincją', '(w dawnej kawalerii polskiej) niższy oficer, zastępca rotmistrza', stp. od XIV w. *namiestnik / namiastnik* 'zastępca, ten, kto zastępuje właściwą osobę, urzędnik zastępujący wyższą władzę', następca, spadkobierca, dziedzic, w XVI w. też 'poprzednik'. Od p. daw. *namiasz* 'zamiast', por. cz. *namisto* 'zamiast', slc. *namiesto* 'ts.', ukr. dial. *námisť* 'ts.', ch./s. *namjesto* 'ts.' (wszystkie z wyrażen przyimkowych **na mjesto* 'na miejsce', **na mjestě* 'na miejscu' od psl. **mjesto* 'miejsce', zob. *miasto* i *miast*).

namiętny od XVI w. 'odznaczający się gwałtownością uczuć'. Przym. z przyr. *-ny* od p. daw. XVI–XVII w. *namięta* 'gwałtowne uczucie, namiętność', zamiast oczekiwanego **nanieta* (jak *podnieta* z innym przedrostkiem). Podstawowe *namięta* to rzecz.

odczas. od daw. *na-mięćić*, gwarowej odmianki przedrostkowego *na-niećić* 'rozniećić, rozpalic' (z *m-* i wtórną samogłoską nosową pod wpływem poprzedzającej spółgłoski nosowej), por. stp. *namiećić* 'rozniećić, rozpalic' = *na-niećić*, stp. *-miećić* 'niećić' (zob. *niećić*). — Od tego *namiętność* od XVI w.; *roznamiętnić się* (stp. 1500 r. 'wzruszyć się, rozczulić się, zlitować się').

namiot od XV w. 'przenośne pomieszczenie z tkaniny lub skór rozpinanych na rusztowaniu', daw. od XV w. też 'zasłona okalająca łóżce, baldachim nad łóżkiem, tronem itp.', 'narzuta', 'namiotanie, to, co namiotane', dial. 'stos chrustu, kamieni, drzewa na starych zgłiszczach', *namioty* 'zasy pieńżne', kasz. *námót* 'świeżo ścięte gałęzie, zanurzone w jeziorze, by w nich ryby mogły składać ikrę'. Ogsl.: cz. *namět* 'zaspa', daw. 'narzucana kupa śmieci', ukr. *namět* (dial. *namit*) 'namiot', dial. też 'szałas', 'nasyp, sztucznie usypany pagórek', 'zaspa', słwn. *namět* 'nagromadzone, ponarzacane przedmioty'. Psl. **nameta* 'coś narzucanego, nasypanego, ponarzacane, rzucone na coś przedmioty', 'narzucane przykrycie czegoś', rzecz. odczas. od psl. przedrostkowego **na-metati* 'ponarzucać' (por. p. daw. *namiotać* 'nawrzucać, ponarzucać'), od psl. **metati* 'rzucać' (zob. *miotac*). Znaczenie 'przenośne pomieszczenie z tkaniny lub skór rozpinanych na rusztowaniu' rozwinęło się prawdopodobnie z wcześniejszego 'narzucane przykrycie czegoś', wyraz oznaczał więc najpierw zewnętrzne pokrycie szałasów czy przenośnego pomieszczenia, a następnie tego rodzaju pomieszczenie.

naparstek od XV w. 'osłona palca przy szyciu', w XVI w. i dziś dial. też *naparstek* (*náparsstek / năpasstek*), kasz. *năparstk* 'ts.'. Por. cz. *năprstek* 'naparstek', r. *năpěrstok* 'ts.', daw. 'pierzścień nakładany na duży palec prawej ręki (przy strzelaniu z łuku)', dial. też 'pierzścień nakładany na wrzeciono', ch./s. *năprstak* (dial. *năpřstak*) 'naparstek', dial. 'palec w rękawiczce'. Słow. *năpřstěk* 'to, co się umieszcza na palcu', od wyrażenia przyimkowego **na přstě* 'na palcu'. Podstawowe psl. **přstb* 'palec' (por. cz. *prst*, r. dial. *pěrst*, scs. *prěstb*), mające odpo-

wiedniki w lit. *pirštas* 'palec', lot. *pirksts* 'ts.', stind. *pršthā* 'sterczyący grzbiet, wierzch', z pie. **prsto-* 'coś sterzającego, wystającego na zewnątrz, do góry' (złożenie pie. **pr-* 'na wierzch, na zewnątrz' z członem drugim **sto-* od pie. **stā-* 'stać', zob. *stać* I). Zob. *pierścień*.

napaść z od XVI w. 'napadnięcie, zwykle zbrojne', daw. od XVI w. 'nieszczęście, bieda, przymus', w XVI w. też 'choroba bydła', daw. 'choroba, dolegliwość'. Ogsł.: cz. *nápast* 'napaść', r. *napaść* z 'nieszczęście, bieda, utrapienie', scs. *napastb* 'nieszczęście, bieda; intrygi'. Psł. **napastb* [< **napad-tb*] z 'napaść, bieda, nieszczęście, zło', od psł. czas. przedrostkowego **na-pasti*, **na-padp* 'napaść, spaść' (p. *napaść*, *napadnąć* 'zaatakować', stp. od XV w. 'spotkać, przydarzyć się, przytrafić się', w XVI w. także 'dosięgnąć, złapać', 'podpaść, ulec', zob. *paść* I), pierwotnie nazwa czynności (wtórnie skonkretyzowana) z przyr. *-tb. — Od tego *napastować* 'wywrzeć, wywierać nacisk psychiczny, presję, zmusić, zmuszać'; *napastnik*; *napastliwy*.

napatoczyć się od XIX w. 'nawinąć się', dial. 'natknąć się na kogoś', 'zjawić się niespodziewanie'; bez przedr. dial. koc. *patoczyć się* 'przychodzić bez zaproszenia', kasz. *pa-točec są* 'przychodzić bez zaproszenia, nie w porę'. Przejęty z gwar czas. odrzecz. od *patoka* (zob.). 'to, co spływa; to, co się toczy'.

napawać 'powodować doznawanie jakichś uczuć', przest. 'powodować przenikanie w coś płynów, wilgoci', daw. od XV w. 'poić, dawać pić', w XVI w. też 'napełniać (o zbiornikach wodnych)', 'nasycać, zwilżać'. Czas. wielokr. od *napoić* 'dać pić' (o pochodzeniu zob. *poić*), utworzony na wzór *dawać* (*na-dawać*, *podawać*). Zob. *spawać*.

napletek 'praeputium', w XVI w. w pierwotnej postaci *napletek* 'ts.'. W związku z p. *pleć*, psł. **plētb* z 'skóra ludzka, barwa skóry, cera' (zob. *pleć*), od wyrażenia przyimkowego *na plci* < **na plati* z urzeczownikowującym przyr. -(e)k < *-akb. Pierwotne znaczenie 'to, co jest na organie płciowym'. Wtórna postać z -l- niejasna, może przekształcenie wyrazu przez etymologię ludo-

wą w rezultacie skojarzenia z jakimś innym wyrazem, np. z rodziną czas. *pleść*, imiesłowem *napleciony*.

napój od XV w. 'płyn przeznaczony do picia', daw. 'picie, przyjmowanie pokarmów płynnych', 'pojenie, napojenie' (np. *napój bydlą* 'pojenie bydła'), w XVI w. wyjątkowe 'źródło, wodopój', kasz. *napój* 'płytkie miejsce w jeziorze lub rzece, w którym poją bydło'. Ogsł.: cz. *nápoj* 'napój', r. dial. *napój* 'pojenie; płyn do picia (zwykle leczniczy lub trujący); pijatyka, hulanka', ch./s. *napój* 'picie; napój'. Psł. **napoib* 'pojenie, napojenie' (stąd 'płyn przeznaczony do picia, napój' i 'miejsce pojenia bydła, wodopój'), rzecz. odczas. (nazwa czynności wtórnie skonkretyzowana) od psł. przedrostkowego **na-piti* 'napić', **na-pojiti* 'dać pić, zaspokoić pragnienie' (zob. *pić* I, *poić*).

napór od XVIII w. 'gwałtowny, silny nacisk, silne parcie'. Por. cz. *napór* 'ts.', r. *napór* 'napór, naparcie, napieranie, natarczywość; usiłowanie; parcie, nacisk', ch./s. *napór* 'napór, wysiłek, trud; natężenie, usiłowanie'. Słów. **naporō* 'parcie, silny nacisk', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **na-perti*, **na-pwrp* 'naprzeć, natrzeć, nacisnąć' (por. p. *naprzeć*, zob. *przeć*), z wymianą rdzennej samogłoski *e ⇒ *o. Na dawność wyrazu w polskim może wskazywać stp. XV w. *naporny* 'uparty, natrętny; bezczelny, obraźliwy, obelżywy', w XVI w. 'natarczywy, napierający się', *napornie* 'gwałtownie, zuchwale'.

naręcze n od XVII w. 'pewna ilość, liczba czegoś; tyle, ile da się unieść na rękę, wiązka', dial. 'o ręce zgiętej w momencie niesienia czegoś', stp. XV w. 'część zbroi osłaniająca rękę'; zdr. *narączko*. Ogsł.: cz. *náruči* n 'przestrzeń między wyprostowanymi, rozpiętymi rękami; ilość czegoś mieszcząca się w objęciach', ukr. dial. *naruččja* 'ts.', ch./s. *náručje* 'ts.'. Słów. **narōčje* 'to, co jest niesione na ręce, co się mieści na ręce', od wyrażenia przyimkowego **na rōcē* 'na ręce' (miejsc. psł. **rōka*, zob. *na*, *ręka*), z przyr. *-bje. Od tej samej podstawy przyr. *naręczny*, w XVI w. *naręczny* / *naręczni* 'będący w zasięgu ręki, łatwo dostępny', 'idący w zaprzęgu z prawej strony dyszla (o koniu)'.

narosił od XVIII w., od *narosły* 'który narósł' (imiesłów od przedrostkowego *narósć* / *narosnąć*, zob. *rosnąć*), wyraz utworzony chyba na wzór *latorosił* (zob.).

narod od XV w. 'nacja', 'lud', stp. 'plemie, lud', 'pokolenie', 'ród, rodzina, krewni', 'potomstwo, dzieci', daw. 'ród', 'rodzaj', 'rodzina', 'pleć', 'genealogia', dial. 'ludzie'; stp. XV w. też *naroda* 'ród, potomstwo'. Ogsł.: stcz. *narod* 'wszystko, co się narodziło, co obrodziło, stworzenia, płody, plony; gatunek zwierząt, ród ludzki, pleć; naród, narodowość, plemie; krewni, pokolenie, potomstwo', cz. *narod* 'naród', pot. 'lud; ludzie', r. *narod* 'naród; lud; ludzie', scs. *narodъ* 'naród; lud, ludzie, gromada'. Psł. **narodъ* 'to, co się narodziło, urodziło, obrodziło', rzecz. odczas. (nazwa czynności wtórnie skonkretyzowana) od psł. przedrostkowego **na-roditi* 'urodzić', p. *narodzić* (o pochodzeniu zob. *rodzić*). Pierwotne znaczenie 'narodzenie', stąd 'to, co się narodziło, urodziło', z czego dalsze znaczenia.

narów od XVI w. 'wada, przywara, zły zwyczaj', w XVI w. 'zły nawyk'. Ogsł.: cz. *mrav* (z odpowiedniością *n - r > m - r*, pierwotna postać *nnav* w stcz.) 'zwyczaj, obyczaj; moralność', r. dial. *nórov* 'chęć, pragnienie; postępowanie', scs. *nравъ* 'natura, usposobienie, zwyczaj', ch./s. *nárav* 'natura; usposobienie, charakter; sposób bycia'. Psł. **norvъ* 'skłonność, usposobienie, charakter; zwyczaj', pokrewne z lit. *nóras* 'chęć, ochota, pragnienie, życzenie', *norėti, nóriu* 'chcieć, mieć ochotę, pragnąć' i dalej z lit. *nertėti* 'złościć się', *nartinti* 'złościć', stpr. *nertien* (bier. pj) 'gniew', *er-nertimai* 'gniewamy się', cymr. *nerth* 'siła', stind. *sūndara* 'pelen sił, młodzieńczy', awest. *hunara-* 'cudowna siła', wszystkie od pie. **ner-* / **aner* (**aner*) 'siła, energia', **nerjo-* / **nōro-* 'silny, męski'; wyraz słów, nie mający dokładnych odpowiedników ie., jest zapewne psł. innowacją od pie. **ner-* / **nor-* z przyr. **-uo-*, może pierwotnym przymiotnikiem. W p. *narów* wtórne *-a-*, rozbijające grupę spółgłoskową *nr-* powstała po przestawce. — Od tego *narowić się, narowisty*.

narta, zwykle mn *narty*, od XVI w. 'specjalnie przyrządzone deski służące do porusza-

nia się po śniegu', w XV w. *narty* mn 'przyszwy trzewików czy też może rzemienie, którymi przywiązywano obuwie do nóg', *nart* 'las, wyróżniający się w jakiś sposób ukształtowaniem terenu', dial. *nart* 'górna część stopy między palcami a kostką, podbicie'. Por. cz. *nárt* 'podbicie stopy, wierzch buta', słwn. *nárt* 'część nogi nad kostką, górna część stopy', ch./s. dial. *náratak* 'szpic buta'. Derywat od wyrażenia przyimkowego **na rōtē* 'na szpicu, na końcu', psł. **rōtē* 'coś wysuniętego ku przodowi lub ku górze, ostre zakończenie, ostry szpic, czubek czegoś' (por. kasz. *retk* 'cypel, przylądek', plb. *rāt* 'pysk, dziób; gęba', cz. *ret, rtu* 'warga', strus. *rētō* 'ostrze, dziób', r. *rot, rta* 'usta; gęba', słwn. *īt* 'ostrze, szpic; ostro zakończony szczyt; dziób łodzi; przylądek, cypel'). Psł. **rōtē* [< **rū-to-*] to zapewne urzeczownikowiony pierwotny przym. odczas. (lub pierwotny imiesłów) od pie. **rey-* 'kopać, ryc', psł. **ryti*, **rejo* 'ryć', **rōvati* 'rwać'.

narząd od XIX w. 'część organizmu, pełniąca określoną funkcję', dawniej od XV w. 'narzędzie, przyrząd, urządzenie', w XVI w. *przyrodzony narząd* 'genitalia'. Por. r. *narząd* 'strój', ch./s. *náred* 'sprzęt rolniczy'. Słów. **narędъ* 'to, co jest przygotowane, przystosowane do czegoś', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **na-rēditi* 'uporządkować, przygotować, przystosować do czegoś', p. *narządzić* 'przygotować coś' (o pochodzeniu zob. *rządzić*). — Od tego *narzędzie* od XVI w. 'przyrząd, instrument', dial. też 'instrument muzyczny', wcześniej od XVI w. w znaczeniu zbiorowym 'przybory, instrumenty; środki działania' (por. np. cz. *nářadí* n 'narzędzia, instrumenty'), rzecz. zbior. z przyr. **-e* < psł. **-bje*, który wtórnie utracił znaczenie zbiorowe, stąd forma l. mn *narzędzia*.

narzecz od XX w. 'regionalna odmiana języka, też dialekt, gwara', wcześniej w XIX w. 'język, mowa'. Zapożyczenie z r. *narēčie* 'dialekt' (stąd też cz. *nařeči* n 'dialekt, gwara'), od r. *reč* 'mowa' (zob. *rzech*).

narzeczony od XVIII w. 'mężczyzna zaręczony', *narzeczona* 'kobieta zaręczona', daw. od XV w. *narzeczony* 'umówiony, ustalo-

ny', 'wybrany, mianowany', 'przrzeczony, obiecany', 'wyżej wzmiankowany, wymieniony', 'zakwestionowany, podważony'. Od p. daw. od XIV w. *narzec* 'powiedzieć, wymienić, oznaczyć', 'przrzec' (też 'uczynić zarzut, zakwestionować, zaskarżyć'), w XVI w. 'obiecać (o małżeństwie)', psl. **na-rekti* 'przrzec' (też 'nazwać, określić, ustalić', 'obwinić, uczynić zarzut', por. *narzekać*), od psl. **rekti* 'rzec, powiedzieć' (zob. *rzec*). — Od tego *narzeczeństwo*.

narzekać od XV w. 'utyskiwać, żalić się, skarżyć się, biadać', rzadko 'czynić zarzuty', daw. 'wyznawać, mówić', 'wzdragać się przed czymś (o zwierzętach)', dial. także 'obiecywać', 'wydawać głos (o kurze)'. Ogśl.: cz. *nařikat* 'biadać, lamentować; jęczeć; utyskiwać', stcz. *nařekati* też 'rościć pretensje, wysuwać roszczenia prawne; oskarżać, obwiniać; zaskarżać', r. *narekāt* 'nazywać, nadawać imię; yznuwać, wybierać', 'obwiniać, czynić zarzuty', słwn. *narekati* 'wyznaczać, mianować; dyktować', mrtve *narekati* 'opłakiwać zmarłych'. Psl. **narekati* 'nazywać, określać, ustalać; przrzekać; obwiniać, czynić zarzuty; opłakiwać zmarłego, biadać, lamentować', czas. wielokr. od psl. przedrostkowego **na-rekti* 'nazwać, określić, ustalić; przrzec; obwiniać, uczynić zarzut' (por. p. daw. od XIV w. *narzec* 'powiedzieć, wymienić, yznuwać', 'uczynić zarzut, zakwestionować, zaskarżyć', 'przrzec'; o pochodzeniu zob. *rzec*), z właściwym takim wyrazom wzdłużeniem samogłoski rdzennej *e → *ē > *ē.

nasienie od XIV w. 'ziarno', 'sperma', stp. też 'zasiew, zasiewy, zboże rosnące', 'potomstwo, ród, pokolenie, plemię' (dziś dial., w języku literackim we frazeologii, np. *diabelskie nasienie*), dial. 'zasiew', 'zarodek roślin nasiennych', 'siemienie lniane; nasiona lnu przeznaczone na siew', kasz. *naseńie* 'nasienie roślin', 'potomstwo, ród, plemię'. Odpowiedniki we wschl.: r. dial. *nasénne* 'nasiona przeznaczone na siew', *nasénnja* 'ts.; ziarenka, pestki słonecznika', ukr. *nasínnja* n 'ziarno', 'ziarno, nasiona przeznaczone na siew; nasiona, pestki słonecznika, arbuza', pot. 'potomstwo'. Słow. **nasénje* 'nasienie, ziarno wysiewane, przeznaczone

na siew', rzecz. odślowny (nazwa czynności 'nasianie, zasianie', wtórnie skonkretyzowana w 'to, co się zasiewa, wysiewa') od przedrostkowego czas. **na-sėti* 'nasiać' (zob. *siać* I). — Od tego zdr. *nasienko* (daw. *nasienko*, dial. *nasienki* mn 'nasiona konopi'); *nasienny*.

nasz zaimek dzierżawczy od XIV w. Ogśl.: cz. *naš*, r. *naš*, scs. *našb*. Psl. **našb* [< **nas-jb*] 'nasz', utworzony od psl. **nasb*, dop. zaimka dla 1. osoby l. mn (zob. *my*), za pomocą przyr. **-jo-* (tak jak *mój*, *twój*, *wasz*).

naszyjnik (stp. wyjątkowo *naszejnik*) od XVI w. 'ozdoba noszona na szyi', stp. od XIV w. i dial. 'część uprząży koniowej'. Por. gł. *našijnik* 'naszyjnik, kolia', ukr. *našyjnyk* 'obroża; część uprząży koniowej', bg. *našijnik* 'naszyjnik; obroża'. Od wyrażenia przyimkowego *na szyję* (zob. *szyja*).

naśladować od XIV w. 'wzorować się na kimś, na czymś; odwzorować, udawać, przedstawiać kogoś, coś', stp. *našladować* / *našladować* 'iść za kimś; następować (w czasie)', 'towarzyszyć', 'brać za wzór, wzorować się', 'być posłusznym, wiernym, spełniać czyjąś wolę, zgadzać się', 'starać się coś osiągnąć, zrealizować', 'postępować, zachowywać się', 'wieść do czegoś'. Ogśl.: cz. *našlédovat* 'postępować, iść (za kimś); następować; naśladować', r. *našlédovat* 'dziedziczyć, odziedziczyć; być następcą', ch./s. *našlédovati* 'naśladować'. Słow. **našlédovati* 'iść, stąpać za kimś, następować po kimś, po czymś', z przedr. **na-* od słow. **šlédovati* 'iść po śladach' (zob. *prześladować*), czasownika odrzec. od psl. **slědb* 'śląd' (zob. *śląd*). — Od tego *naśladowca*.

natarczywy od XVIII w. 'narzucający się, żądający czegoś natrętnie, nieustępliwy, agresywny'. Przrym. z przyr. *-iwy* od przedrostkowego czas. **na-tarkać* czy **na-tarczyć*, por. dial. młp. *terkać* 'dotykać kogoś', młp. i śl. *terknąć* / *tyrknąć* 'dotknąć kogoś; pochnąć (np. kamień nogą)', kasz. *tarčëc sę* 'włóczyć się', a także ch./s. *trčati*, *-čim* 'biec, biegać, chodzić szybko, latać, gnać, pędzić; szybko się poruszać (np. konno, pojazdem), szybko płynąć', mac. *trča* 'chodzić szybko w specjalny sposób', z psl. **(s)trkati* 'popychać, szturchnąć, trącać; wypychać, wtykać,

wsuwać', dok. **(s)tręci* (zob. *utarczka*). Od tej samej podstawy daw. od XVII w. *natarczka* 'natarcie, atak'.

natręta 'intruz, ktoś natarczywy', stp. XV w. 'opętany', w XVI w. 'wszędobylski, natarczywy, intruz', 'głupi, szalony', 'natarczywość', daw. 'przychylnie zrządzenie, działanie po myśli'. Rzecz. odczas. od p. przedrostkowego daw. *natracić się* 'rzucić się, natrzeć' (zob. *trącić*). — Od tego *natrętny* od XVI w. 'naprzykrzający się, natarczywy'.

natychmiast od XIV w. 'od razu, zaraz, bez zwłoki, wnet' (w XV w. też *natymiaśt*), kasz. *natęxmias* / *natęxmias* / *natyxmias* / *natęxmias* 'natychmiast, zaraz, od razu'. Od wyrażenia *na tych miastach* 'na tych miejscach', ze skróceniem na wzór *miast*, *zamiast* (zob.).

nauczyciel od XV w. Por. stcz. *naučitel*, r. dial. *naučitel*, ch./s. przest. *naučitelj*. Nazwa wykonawcy czynności z przyr. *-ciel* < **-telb*, od p. przedrostkowego *nauczyć*, psł. **na-učiti* 'nauczyć' (zob. *uczyć*). Wyraz wyparł stp. *uczyciel* 'nauczyciel', por. cz. *učitel*, r. *učitel*, ch./s. *učitelj* < słow. **učitelb* 'nauczyciel', od psł. **učiti* 'uczyć, nauczać'. — Od tego *nauczycielka*.

nauka od XIV w. 'ogół wiedzy ludzkiej, dyscyplina badawcza, teoria, doktryna', 'uczenie, kształcenie siebie lub kogoś', 'pouczenie, wskazówka', stp. od XIV w. 'ogólny zasób wiadomości, umiejętności, wiedza, poglądy', 'pouczenie, powiadomienie, informacja, rada, zbiór pouczeń', 'uczenie się, studia', dial. 'nauka katechizmu, przygotowywanie dzieci do pierwszej komunii', 'kazanie'. Por. cz. *nauka*, r. *nauka*, ch./s. *nauka* i *nauk*. Słow. **nauka* / **nauk* 'uczenie', rzecz. odczasownikowe (pierwotnie nazwy czynności) od psł. przedrostkowego **na-učiti* 'nauczyć', p. *nauczyć* (zob. *uczyć*).

nawał 'przylatujące mnóstwo, natłok', stp. XV w. 'gwałtowne, nagłe uderzenie', w XVI w. 'silna fala; gwałtowne opady lub silny wiatr', daw. 'fala, bałwan', 'nawała, natłok'; też *nawała* 'napad, natarcie', stp. XV w. *nawała* 'nawalnica, burza, wzburzone fale', 'gwałtowne, nagłe uderzenie', w XVI w. 'silna fala; gwałtowne opady lub silny wiatr'. Por. cz. *nával* 'tłok, ścisk; gromada, kupa; ude-

zenie, napór; przypływ', r. *navál* 'zwał', *naválem* 'luzem, na kupę', ch./s. *návála* / *návála* 'napad, atak; natłok, ścisk; napływ; przypływ, uderzenie', słwn. *navál* 'nawał, fala; atak, napad'. Słow. **navals* / **navala* 'natoczenie, napędzenie, narzucanie czegoś, natarcie, uderzenie', rzeczowniki odczas. od przedrostkowego **na-valiti* 'natoczyć, napędzić, nagnać, narzucać, nawalić, natrzeć, uderzyć' (por. p. *nawalić* 'walić jedno po drugim, zgromadzić wiele czegoś w jednym miejscu', z przedr. **na-* od psł. **valiti* 'toczyć, pędzić, obalać, zwałać, uderzać' (zob. *walić*). — Od tego *nawalnica*, dial. też *nawalnica* 'burza z ulewnym deszczem' (← stp. *nawalny* czy *nawalny* 'gwałtowny, nagły, burzliwy', dial. *nawalny* 'raptowny, rżęsiasty, o deszczu').

nawet od XVI w. part. 'nadto, także, również, w dodatku, zresztą; choćby, chociażby', daw. przysl. 'na koniec, w końcu, na ostatek, wreszcie'. Z dawnego wyrażenia przyimkowego *na wet* 'na deser, na koniec', zob. *wet*.

nawias od XVIII w. 'znak pisarski', wcześniej od XVII w. 'coś biegnącego łukiem, parabola', *nawiasem* 'łukowato, parabolicznie; przypadkowo, trafnie; bokiem, ubocznie' (dziś *nawiasem mówiąc* 'mówiąc mimochodem, przy okazji'). Por. cz. rzadkie *návěs* 'coś zawieszonego', r. *navés* 'wiata, daszek na słupach', dial. też 'dolna część dachu wystająca poza ścianę, okap', bg. dial. *navés* 'wiata'. Słow. **navěs* 'coś wiszącego, zawieszonego na czymś, nad czymś', od przedrostkowego **na-věsiti* 'zawiesić na czymś' (por. p. *nawiesić* 'powiesić nad czymś'), od psł. **věsiti* 'wieszać' (zob. *wieszać*). Dzisiejsze znaczenie od łukowatego kształtu znaku pisarskiego.

nawóz od XVI w. 'substancja organiczna lub mineralna, zawierająca składniki pokarmowe roślin, dostarczana glebie w celu użytkowania jej; gnój, obornik'. Ogsł.: cz. *návoz* 'przywożenie, nawożenie; to, co powstało w wyniku nawieżenia czegoś', r. *navóz* 'gnój, obornik', dial. 'przywóz różnych towarów na targ', słwn. *navóz* 'zwózka, przywóz, dowóz', 'pomost'. Psł. **navoz* 'przywożenie, przywóz', nazwa czynności (z wtórną kon-

kretyzacją, stąd 'to, co się nawozi na pole, nawóz') od psł. przedrostkowego **na-vezti*, **na-vezp* 'nawieźć, przywieźć', p. *nawieźć*, od psł. **vezti* 'wieźć' (zob. *wieźć*), z właściwą takim wyrazom wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*.

nawyknąć od XV w. 'nabrać przyzwyczajenia, przyzwyczaić się, wdrożyć się', stp. 'nauczyć się'; z innymi przedrostkami *odwyknąć* od XV w. (stp. *otwyknąć*) 'wyzbyć się dotychczasowych nawyków, odzwyczaić się', *przywyknąć* 'przyzwyczaić się'; bez przedrostka stp. od XV w. *wyknąć* 'uczyć się', 'przysuwać się, przywykać, przyzwyczajając się, wdrażać się', kasz. *veknąc* 'przyzwyczajając się'; wielokr. *nawykać*, *odwykać*, *przywykać*. Ogsł., np. cz. *navyknout* 'przyzwyczaić', *navyknout si* 'przyzwyczaić się, przywyknąć', *navykat* 'przyzwyczajając', *navykat si* 'przyzwyczajając się, przywyknąć', *privyknul* 'przyzwyczaić się, przywyknąć', *privykal* 'przyzwyczajając się, przysuwać się, wdrażać się', scs. *vyknŭti* 'uczyć się', *navyknŭti* 'nauczyć się', *navycati* 'uczyć się'. Psł. **vyknŭti* [< **uk-no-*] 'zaczynać się przyzwyczajając, nabierać przyzwyczajenia, nawyku, wprawy, uczyć się czegoś' (od tego czas. wielokr. *-*vykti*), czas. inchoat. w ścisłym związku z psł. czas. kauzatywnym **učiti* 'powodować, że ktoś nabiera przyzwyczajenia, nawyków, wprawy, umiejętności, wdrażać, przysuwać do czegoś' (zob. *uczyć*), prapokrewny ze stp. *iaukint* 'wprawiać się, uczyć się', lit. *iaukinti* 'oswajać; poskramiać (zwierzę)', goc. *bi-uchts* 'zwykły', stind. *ucyati* 'znajduje zadowolenie; ma zwyczaj', *ŕkas* 'zadowolenie', od pie. **euk-* 'przyzwyczaić się, przywyknąć'. Por. *obyczaj*, *zwyczaj*, *zwykły*. — Od tych czas. *nawyk*, *odwyk*,

nerka od 1500 r. Zapożyczenie z niem. *Niere* 'nerka', przyswojone za pomocą przyr. *-ka*.

nęcić 'pociągać, działać pociągająco, wabić, przwabiać', stp. XV w. 'napędzać, nagańiać', daw. XVI w. (u J. Wujka) *nucić* 'nęcić', kasz. *nęcec* 'wabić, kusić, nęcić'; z przedr. *przynęcić*, daw. *ponęcić*; wielokr. *-nęcać*, stp. *pnęcać* 'przynęcać, pociągać', *znęcać* się. Zachsl. i szczytkowo pldsl.: dł. *nuśiś* 'zmuszać, zniewalać, nakłaniać', gł. *nućić* 'ts.; naglić, przynaglać', cz. *nutit* 'zmuszać, zniewa-

walać; wmuszać coś (w kogoś, w siebie); wymuszać coś, z trudem coś osiągać, z trudem coś robić', w pldsl. tylko ch. dial. czak. *nutit* 'proponować, częstować', *ponutit* 'zapropionować, poczęstować'. Psł. **nutiti* (wtórne **nŭtiti*, z przejściem **u* > **ŕ* pod wpływem poprzedzającego *n-*) 'zmuszać, zniewalać, wywierać nacisk', prapokrewny ze stp. *nautins* (bier. mn) 'potrzeba', goc. *naups* 'potrzeba, kłopot' (dziś niem. *Not* 'potrzeba, konieczność; bieda, nędza; kłopot, trudność, opresja', ang. *need* 'potrzeba'). Z pie. **nau-t-* od pierwiastka **nau-* 'męczyć, dręczyć' (por. *nudzić*). — Od czas. przedrostkowych *ponętny* (por. stp. *ponęta* 'przynęta', w XVI w. 'przynęta, to, co kusi, nęci; zachęta', daw. od XVI w. *ponęcić* 'przynęcić'); *przynęta*, *zanęta*.

nędza od XIV w. 'ubóstwo, bieda, niedostatek środków do życia', w stp. w szerszym znaczeniu 'brak środków do życia, wielka bieda, przykre, ciężkie położenie, ubóstwo, niedostatek, niedola, nieszczęście', w XVI w. 'niedola', 'niedoskonałość, słabość, ułomność', 'niegodziwość, zło', kasz. *nęza* 'niedostatek, nędza'. Ogsł.: cz. *nouze* ž 'nędza, bieda; brak; konieczność, potrzeba; trudność', r. przest. i dial. *nuža* 'nędza, bieda', scs. *nužda* / *nŭžda* 'przemoc, gwałt; potrzeba, konieczność; cierpienie, udręka', słwn. *nuja* 'potrzeba, konieczność'. Psł. **nu-đa* [< **nud-ja*] (wtórne **nŭđa*, z przejściem **u* > **ŕ* pod wpływem poprzedzającego *n-*) 'przemoc, bieda, strapienie', pierwotna nazwa czynności z przedr. *-*ja* od psł. **nuditi* 'zmuszać, zniewalać, wywierać nacisk, męczyć, trapić' (zob. *nudzić*). — Od tego *nędzny* → *nędznik*, *wynędzić*; *nędzarz*.

nękać od XV w. 'ustawicznie dręczyć, trapić, niepokoić, dokuczać', stp. 'usilnie namawiać, nakłaniać, przynaglać, przymuszać', dial. *nękać* 'napominać, napędzać do roboty', *nukać* 'namawiać, upraszać, zachęcać, napominać, przypominać, pędzić (do roboty); popędzać, nakłaniać do pośpiechu', 'wolać wciąż na kogoś *nu*, *nul*', 'mówić niezdedydowanie, z przerwami', 'robić coś bardzo wolno', kasz. *nekac* / *nękac* 'pędzić, gnać, gonić', 'szybko biec, jechać, pędzić', 'spieszyć się podczas roboty', 'popędzać,

przynaglać, domagać się, zmuszać'. Ogśl.: dl. *nukaś* 'zachęcać, popędzać; zmuszać, nalegać, nakłaniać; męczyć, dręczyć', slc. *nukát* 'proponować coś komuś; zachęcać, nakłaniać', r. *nukát* 'popędzać konia za pomocą okrzyku *nu!*; popędzać, poganiać, przynaglać', ch./s. *nukati* 'nakłaniać, namawiać; zachęcać'. Psł. **nukati* 'popędzać, poganiać; zachęcać, nakłaniać, zmuszać', czas. z przyr. **-k-* od wykrzyknika pochodzenia dźwięk. **nu*, wyrażającego naleganie, zachętę, nacisk (por. p. daw. i dial. *nu* part. wzmacniająco-intensyfikująca, wyrażająca zachętę, naleganie, nacisk 'dalej!, śmiało!', cz. *nu* 'no'; zob. *nuże*). P. *nękać* ma wtórną samogłoskę nosową zapewne w rezultacie przejścia **u > *o* pod wpływem poprzedzającego *n-* (por. *nęcić, nędza*).

ni od XIV w. part. przecząca, też sp. 'ani'. Ogśl.: cz. *ni*, r. *ni*, ch./s. *ni*. Psł. **ni* part. przecząca, odpowiada lit. *nei* 'ani, ni', łot. *nei* / *ni* 'ni', stłac. *nei* / *ni* 'nie', z pie. **nej* < **ne ej*.

niania, niańka od XIX w. 'opiekunka dziecka, piastunka', daw. *nana* 'matka', dial. *nana* 'matka, mama; niańka', *nanka* 'matka', kasz. *nana* i *nanka* / *nańka* 'matka; opiekunka dziecka, niańka; położna, dawniej wiejska baba pomagająca przy porodach', też *nena* i *nenka* oraz *nëna* i *nënka* 'matka'. Por. cz. dial. *nána* 'niańka', slc. *ñaña* 'ciotka; sposób zwracania się do starszej kobiety', dial. *nena* / *nëna* 'ciotka', r. *njánja* 'niańka', dial. 'starsza siostra', ukr. *njánja* 'niania', *nënja* 'matka', ch./s. *nána* 'matka, starsza kobieta; babka', dial. też *nëna* (*nëna, nëna*) i *nenka* 'matka; starsza siostra; stara kobieta'. Wyrazy języka dziecięcego z charakterystycznym podwojeniem sylaby o podstawie dźwięk. z charakterem wyrazu związane są nieregularne zmiany fonetyczne, np. zmiękczenie samogłosek w polskim. — Od tego *nianczyć*.

niby od XVI w. part. 'jakoby'. Por. ukr. *niby*, br. dial. *nibý* 'jakby, jakoby'. Z *ni* by (zob. *ni, by*).

nic *niczego* zaimek przeczący 'żadna rzecz', stp. od XIV w. *niczś* / *nicś* / *nic(z)so* / *nic*. Ogśl.: cz. *nic*, stcz. *ničso* / *nič(e)* / *niče* / *nic*, slc. *nič*, słwn. *nič* / *ničesar* / *niča* 'nic',

por. r. *ničto*. Psł. **ničb* (/ *ničbso* / **ničbto*) 'nic', złożenie **ni* (zob. *ni*) i **čb* (zob. *co*). P. *nic* z wcześniejszego *niczso*, o pochodzeniu stp. *czso* i jego rozwoju zob. *co*. — Od tego *nicoś*.

nice n od XVI w. przysł. *na nice* 'na lewą, odwrotną stronę materiału', daw. 'na odwrot, na opak', wyjątkowo wtórnice *nice* jako rzecz., np. *obraca się nicem* 'lewą, gorszą stroną' (XVII w., u Potockiego), *chowamy nice* 'lewą, niewidoczną, gorszą stronę' (XVIII w., u Zabłockiego), *całe nice ziemskiej kuli* (XIX w.). Ogśl.: stcz. *ničè* i *nic* przysł. 'w dół, twarzą ku ziemi', *nici* 'na twarz', cz. przest. *nici* 'pochyłony twarzą ku ziemi; zwisający ku ziemi (o roślinie)', daw. *nice* przysł. 'w dół, (twarzą) ku ziemi, na twarz', 'w pochyłonej postawie; pokornie', r. *nic* przysł. 'twarzą w dół', dial. *nānic* 'ts.; na lewą stronę, na nice', ukr. *nýcýj* 'niski, karłowaty, nikczemny', reg. 'pokorny', scs. *ničb* przym. 'nachylony do przodu, ku przodowi', *iznica* 'z dołu, z ukosa'. Psł. **ničb* [< **nikb*, **k > *c* w wyniku III palatalizacji] 'przygięty, pochylony, nachylony twarzą ku ziemi; odwrócony licem, prawą stroną do spodu (o szatach, tkaninach)', pokrewny ze stind. *ničđ* 'na dół, w dół', *ničđt* 'z dołu', łot. *nica* [< **nikjā*] 'miejsce w dole rzeki', z pie. **ni-k-*, będącego derywatem od pie. **ni-* / **nej-* 'na dół, w dół' (zob. *niski*). — Od tego *nicować* od XV w. 'przerabiać, odnawiać jakąś część ubrania, przewracając tkaninę na lewą stronę, na nice', daw. 'przekręcać, wypaczać, wywracać; anulować, niweczyć', *przenicować*.

nicpoń od XIX w. 'człowiek lekkomyślny, bezwartościowy', urzeczownikowione wyrażenie przymikowe *nic poń* 'nic po nim' (zob. *nic, po* i *on*), por. dial. *nicpoty* 'nie mający żadnej wartości'.

niczyj od XV w. 'do nikogo nie należący'. Ogśl.: cz. *ničj*, r. *ničej*, *nič'já*, *nič'ě*, ch./s. *ničijj*. Psł. **ničbje* 'niczyj', złożenie **ni* (zob. *ni*) i **čbjb* (zob. *czyj*).

nić ż od XV w.; zdr. *nitka*. Ogśl.: cz. *nit* ż, r. *niť* ż, ch./s. *niť*. Psł. **nitb* ż 'nić', dokładny odpowiednik w bałt.: lit. *nytis* 'watek', od pie. pierwiastka **nej-* 'prześć', z przyr. **-tb*, pierwotnie zapewne nazwa czynności 'prze-

dzenie', wtórnie skonkretyzowana w nazwę rezultatu czynności 'to, co uprzedzone, nie'. — Od tego *niciany*.

nie od XIV w. part. przecząca. Ogsł.: cz. *ne*, r. *ne*, scs. *ne*. Psł. **ne* 'nie', odpowiada lit. *ne*, łac. *ne-*, gr. *ne-*, stind. *ná*, wszystkie z pie. negacji **ne* 'nie'.

niebawem przysł. od XVIII w. 'po upływie krótkiego czasu, wkrótce'. Por. br. dial. *njabam* 'ts.'. Zaprzeczony przysł. *tbawem* (od *bawić* w dawnym znaczeniu 'zatrzymać, zwlekać'), utworzony na wzór przysłówków typu *chyłkiem*, *ukradkiem*, ze znaczeniem 'nie zwlekać'.

niebieski 'mający barwę pogodnego nieba, błękitny, modry, lazurowy', 'dotyczący nieba', stp. od XIV w. *niebieski* / *niebieski* (czy *niebieński*) 'odnoszący się do nieba, firmamentu, do przestworu nadziemnego'. Ogsł.: cz. *nebeský* 'dotyczący nieba; niebiański, cudowny', stcz. też 'błękitny', br. *njaběski* 'dotyczący nieba; błękitny', ch./s. *něbeski* 'dotyczący nieba, niebieski, niebiański'. Psł. **nebesъskъ* 'dotyczący nieba, odnoszący się do nieba', przym. dzierżawczy od tematu **nebes-* psł. rzecz. **nebo*, **nebes* (zob. *niebo*). Znaczenie 'mający barwę nieba, błękitny, niebieski' jest innowacją niektórych języków pñsl. — Od tego *niebieszczyć*, *niebieszczyć się*.

niebo od XIV w. (stp. też *niebie* n) 'firmament', 'wyobrażana siedziba Boga, raj', *niebios* mn od XIV w. Ogsł.: cz. *nebe* 'niebo', *nebesa* mn 'baldachim', r. *něbo* 'niebo', *nebesá* mn 'niebios

niebo 'ts.' wraz z innymi terminami chrześcijańskimi. — Od tego *niebiański*, *niebianin*, zob. też *niebieski*; od wyrażenia przyimkowego *podniebny*, zob. też *podniebienie*.

nieboga od XVI w. 'osoba budząca współczucie, nieszczęśliwa, biedna', 'ukochana kobieta; narzeczoną' (dziś w przysłowiu *Nie ma złej drogi do swojej niebogi*), dial. 'nieszczęsnica; nieboszczka', kasz. *ńeboga* 'biedna kobieta'. Por. cz. *neboha* 'nieszczęsnica', stcz. też *neboh* 'nieszczęśnik; nieboszczyk', r. dial. *neboğa* m, ż / *nebog* m 'biedak, nieszczęśnik', 'kaleka', ukr. *neboha* 'siostrzenica, bratanica; miła, kochana', dial. 'biedaczka'. Urzecownikowiona forma rodzaju żeńskiego (w niektórych językach słów. też rodzaju męskiego) psł. przym. **nebogъ* 'nie mający żadnego majątku, własności, szczęścia, biedny, nieszczęśny' (por. stp. XVI w. *niebogi* 'nieszczęśliwy, godny litości', cz. *nebohy* 'biedny, ubogi; nieszczęśny', strus. *nebogъ* / *nebogyi* 'biedny, nieszczęśny; nikczemny, godny pogardy', ukr. *nebohyj* 'biedny', scs. *nebogъ* 'nieszczęśny, ubogi', ch./s. *něbóg* 'biedny, ubogi, nieszczęśny'), postać z przeczeniem **ne* (zob. *nie*) związana etymologicznie z psł. **bogъ* 'udział, dola, bogactwo, szczęście' (zob. *bogaty*, *bóg*).

nieborak od XV w. 'biedak (ze współczuciem o człowieku lub zwierzęciu)', stp. 'człowiek (lub każda istota żywa) nieszczęśliwy, godny pożałowania, politowania', w XVI–XVII w. *nieboras* 'człowiek godny pożałowania, litości', kasz. *ńeborák* 'nieborak', *ńeboras* / *ńeborus* 'ts.'. Od niezachowanego *ńniebora* poświadczonego wszakże w kasz. *ńiebora* 'nieborak', będącego rzecz. odczas. (nazwą działacza) od zaprzeczonego psł. **neboriti* (sę), **ne borti* (sę) 'nie zmagać się, nie mocować się, nie walczyć' (por. stp. imię *Niebor*), por. psł. **boriti* (sę) i **borti* (sę) 'zmagać się, mocować się, walczyć' (zob. *broń*); w polskim relikty psł. czasowników zachowane tylko w członach *borzy-*, *-bór* licznych stp. nazw osobowych, np. *Borzyśław*, *Bolebor*, *Racibór*, dziś w pochodnych od nich nazwach miejscowych, np. *Racibórz*). Na pierwotne znaczenie rzecz. *ńniebora* wskazuje kasz. *bora* 'siłacz, atleta' (por. też kasz. *bořez* 'bogacz wiejski, właściciel

gospodarstwa'). Od psl. **boriti* (sę), **borti* (sę) 'zmacgać się, mocować się, walczyć'; powstać z przeczeniem miała więc prawdopodobnie znaczenie 'ktoś bezsilny, słabeusz', stąd w derywatach 'ktoś godny pożałowania, litości'. Mało prawdopodobny przyjmowany często związek z bliskoznacznym *niebożę* (zob.), dopuszczający niezwykłą w polskim wymianę *ż > r*. — Od tego *nieboraczek*, *nieboraczka*.

nieboszczyk od XV w. (stp. też *niebożczyk*) 'człowiek zmarły', kasz. *niebożček* 'ts.'. Por. cz. *nebožtík* 'nieboszczyk', stcz. *nebožčik* 'nieborak, biedak; nieboszczyk', ukr. *nebižčyk* / *nebožčyk* 'nieboszczyk; nieborak', br. *njabožčyk* / *njaboščyk* / *neboščyk* 'zmarły człowiek'. Właściwa, zgodna z zasadami polskiej ortografii byłaby postać *niebożczyk* występująca w stp. (upowszechnienie się fonetycznej pisowni *nieboszczyk* związane z utratą poczucia związku wyrazu z jego rodziną), z przyr. -ik (< **-ika*) od stp. XV w. *niebožc* 'nieboszczyk', w XVI w. 'nieszczęsna istota, nieborak', por. stcz. *nebožec* 'nieborak, biedak; nieboszczyk', ch. daw. *nebožac* 'biedak, nieborak', słwn. *nebožec* 'ts.'. Słow. **nebožec* 'biedak, nieszczęśnik', od psl. przym. **nebož* 'nie mający żadnego majątku, własności, szczęścia, biedny, nieszczęsny' (zob. *nieboga*), z przyr. *-ec. Paralelnym derywatem żeńskim od tej samej podstawy jest *nieboszczka* (właściwie **niebožczka*) 'kobieta zmarła', z przyr. -ka, oraz stp. XVI w. *nieboszczycza* (właściwie **niebožczycza*), dziś kasz. *nieboščeca* 'ts.', z przyr. -ica, natomiast stp. XV w. *niebožka* 'ts.' to bezpośredni derywat z przyr. -ka od przym. *niebogi* lub od rzecz. *nieboga* 'nieszczęśnica' (zob. *nieboga*).

niebożę *niebożęcia* 'nieszczęśliwe stworzenie, biedactwo, nieborak (ze współczuciem o biednej, słabej istocie)', stp. XV w. *niebože* 'ts.'; zdr. *niebožatko* od XV w. Por. cz. *nebože*, -žeta 'nieborak, biedak', stcz. *nebožatko* 'niebożatko, biedactwo; biedaczek, głuptas; ubogi, człowiek bez znaczenia', ukr. *neboža*, -žaty 'niebożatko', słwn. *nebože*, -žeta 'ts.'. Słow. **nebože*, **nebožete* 'biedna, nieszczęśliwa istota, biedak, biedaczek, nieborak', od zaprzeczonego przym. **nebož* 'nie mający

żadnego majątku, własności, szczęścia, biedny, nieszczęsny' (zob. *nieboga*), z przyr. *-et- (pierwotnie tworzącym nazwy młodych istot, wtórnie zdrobnienia, także z nacechowaniem ujemnym, z odcieniem politowania, lekceważenia).

niech od XV w., *niechaj* od XV w. part. będąca częścią trybu rozkazującego w 3. osobie l. pj i mn, rzadziej w 1. osobie l. pj, part. życząca 'oby', stp. od XV w. też *niecha*, *niechać* / *niechci* / *niechaci* / *niechając* 'ts.'. Por. stcz. *nechaj*, *nechajć*, cz. *nech* (*necht*, *nechat*), ukr. *nechaj*, pot. *nech*, słwn. *naj* 'niech'. Pierwotnie forma 2. osoby l. pj czasownika: stp. od XV w. *niechać* 'nie ruszać, zostawić; nie zajmować się czymś, nie troskać się o coś', 'przestać coś czynić, przestać wypełniać, zaniechać, zaniedbać', 'zostawić, opuścić, ominąć, porzucić', 'pozwolić, dopuścić', 'nie chcieć', rozkaznik *niechaj*, *niechajcie* w połączeniu z bezok. innego czasownika wyrażał tryb rozkazujący tego czasownika w zaprzeczeniu, np. *niechajcie złe czynić* 'nie czyńcie złego'; dziś tylko z przedr. *poniechać* 'zrezygnować z czegoś, zaniechać', *zaniechać* od XV w. 'przerwać działanie, odłożyć na potem'. Ogsł.: cz. *nechat* 'zostawić, zapomnieć, rzucić, zaniechać; pozwolić; przekazać, oddać; polecić', ukr. *nechaty* 'zaniechać', bg. *nechaja* 'nie dbać, nie troszczyć się', słwn. *něhati* 'przestać, skończyć'. Psl. **nechajati* (wtórnie **nechati*, ze ściągnięciem *-aja- > *-a-) 'nie dbać, nie starać się', czas. zaprzeczony od psl. **chajati* 'dbać, starać się' (por. bg. *chaja* 'dbać, troszczyć się', ch./s. *hájati* 'dbać o kogoś, o coś, zwać na kogoś, na coś'). Podstawowy czas. **chajati* bez pewnej etymologii. Punktem wyjścia dla funkcji part. życzącej było znaczenie 'zostaw, pozwól', np. stp. XV w. *niechaj mie, ac powiem* 'pozwól, abym powiedział' > 'pozwól, niech powiem'. Polska forma *niech* (i jej słow. odpowiedniki) wtórna, ze skrócenia *niechaj* w wyniku częstego użycia tej formy.

niechęć z 'brak chęci, ochoty; nieżyczliwość, uprzedzenie', stp. XV w. 'niesmak, odraza, wstręt, uprzedzenie, nieprzychylność', kasz. *nięxć* 'niechęć, nieżyczliwość, uprzedzenie'; daw. *niechuć* 'animozja, niechęć' (zob. *chuć*).

Por. cz. *nechut* 'niechęć, odraza, wstręt, antypatia; brak apetytu', stcz. *nechut* 'niechęć; niesmaczny pokarm lub napój; nieprzyjemność; niezadowolenie, gniew; nienawiść, zart; czyn haniebny', slc. *nechut* 'niechęć; niesmak; wstręt, obrzydzenie'. Z przeczeniem *nie-* od *chęć* (zob.). — Od tego *niechętny*; *niechęć*, wielokr. *zniechęcać*.

niechlujny od XVIII w. 'odznaczający się brakiem dbałości o czystość i porządek, zaniedbany, brudny, nieporządkny', przen. 'zawierający liczne błędy, niestaranny'; *niechluj* od XIX w. 'człowiek nie dbający o porządek wygląd, brudas, flejtuch', *niechluj* m, ż od XVIII w. 'ts.'; z polskiego ukr. dial. *nechlujnyj* 'niechlujny, brudny', *nichlujnyj* 'niezdolny', br. dial. *njachlujnyj* 'niechlujny' oraz ukr. *nechluj* 'niechluj', *nechluj*a 'niechlujna kobieta', br. dial. *njachluj* / *nechluj*, *njechluj*a, r. dial. *nechluj*. P. *niechlujny* z pierwotnego **niechluđnyj*, zaprzeczonego przym. z przyr. *-ny* < *-ънъ od p. *chludzić* 'dbać o czystość, czyścić', o pochodzeniu zob. *schludny*. Rzeczowniki *niechluj*, *niechluj*a wtórnie utworzone od *niechlujny*, zapewne przez uniwersalizację połączeń typu *niechlujny człowiek*, *niechlujna kobieta*.

niechybny od XVI w. 'taki, który z pewnością nastąpi, nie dający się uniknąć, zupełnie pewny, nieuchronny, niezawodny', w XVI w. 'nieomylny, niezawodny', daw. 'celny, nieomylny'; przysł. *niechybnie*. Przym. z przyr. *-ny* od zaprzeczonego czas. *nie chybić* 'nie trafić' (zob. *chybić*); por. daw. XVI w. *niechyba* 'sprawa niewątpliwa'.

niecić 'rozpalać, zapalać, rozniecać (ogień)' od XVI w. (w XV w. *-miecić* z przedrostkami, np. *namiecić* 'rozniecić, rozpalić', *podmiecić* 'podpalić, rozpalić', *rozmiecić* 'rozniecić'), przen. 'wznieszać, wzbudzać, powodować', dial. też *miecić* (*mńiecić*), kasz. *mieć* / *ńieć* 'rozniecać ogień'; z przedr. *podniecić*, *rozniecić*, *wzniecić*; wielokr. *-niecać*; z przedr. np. *podniecać*, *rozniecać*, *wzniecać*. Ogśł.: cz. *nítiti* 'rozniecać ogień; wzbudzać zapal, pobudzać', strus. *gnětiti* 'rozpalać', r. dial. *gnětiti* 'rozpalać ogień', ukr. *hnytyty* 'przyrumienianie, podsmażać, przypiekać', scs. *vözgnětiti* 'rozpalić, rozniecić ogień', słwn. *nětiti* 'rozpalać, zapalać;

palić'. Psł. **gnětiti*, **gněp* 'rozpalać, rozniecać ogień', prawdopodobnie pierwotnie czas. kauzat. (na co wskazuje budowa wyrazu, semantyka, a także akcentuacja), jednak oczekiwany czas. podstawowy (**gnísti*, **gnětp*?) w słow. nie jest poświadczony. Może pokrewne ze stang. *gnidan* 'trzeć, rozcierać', stwniem. *gnitan* / *knitan* 'ts.', od pie. **g'en-*, **g'n-ej-*, **g'n-ej-d⁽ⁿ⁾* 'ts.'; w takim razie wyraz słow., którego podstawą byłby pie. wariant **g'n-ej-t⁽ⁿ⁾*, miałby pierwotne znaczenie 'trzeć (drewno o drewno) w celu uzyskania, rozniecenia ognia' (w związku z pradawną techniką rozniecania ognia przez tarcie). — Od czas. przedrostkowych *podnieta* (daw. też *podniata*) od XV w. 'to, co skłania do czegoś', stp. też 'zapalenie, rozpalenie, podsyćanie ognia' (por. cz. *podnět* m 'podnieta, pobudka, impuls'); zob. też *namiętny*.

niecka, zwykle *niecki* mn, 'podłużne naczynie, półkolisty wydrążony w jednym końcu kawałek drewna', przen. 'podłużne obniżenie terenu', stp. od XV w. *niecki* mn 'płaskie naczynie drewniane; kosz na chleb', w XVI w. też 'rodzaj sita, przetak', 'naczynie miedziane na płyny', 'rodzaj pułapki na ptaki', kasz. *ńiecka* też 'prostokątna deska obita wystającymi listwami, służąca do przenoszenia haczyków z przynętą'. Ogśł.: cz. *necky* mn, r. dial. *nóčva*, cs. *ňoštvi* mn, ch./s. *náčve* mn. Psł. **nbkf*, **nbkfve* 'rodzaj naczynia drewnianego, wydrążonego w drewnie', bez pewnej etymologii.

niecny 'niegodziwy, nikczemny, haniebny', stp. XV w. *nieczsny* 'nieuczciwy, niegodziwy; niemądry, głupi', w XVI w. *niecny* 'nie-moralny, skłonny do złego'. Z przeczeniem *nie-* (zob. *nie*) od p. *cny* 'cnotliwy, zacny, szlachetny, prawy, dostojny, czcigodny', w stp. też 'nieposzlakowany; niewinny' (zob. *cny*). — Od tego *niecnota* od XVI w. 'niegodziwiec, łotr, nikczemnik', daw. 'rozpusta, rozwiązłość, niecnotliwość, występpek, złość; występny człowiek', kasz. *ńecnota* 'wstyd', 'niegodziwy postępek, wada, grzech', 'łobuz', utworzone jak *cnota* (zob.).

nieco od XV w. 'trochę', stp. XV w. *nieczso* / *niecsio* / *nieco* 'trochę', 'coś, cokolwiek', kasz. *ńeco* 'ts.'. Dokładne odpowiedniki w zachsl.:

dł. *něco* 'coś', cz. *něco* 'coś; coś niecoś, trochę', stcz. *něšto* / *něco* 'coś', slc. *niečo* 'coś; trochę', por. też dł. daw. i dial. *něšto* 'coś', gl. *něšto* 'ts.', strus. *něšto* 'coś', r. *něšto* 'coś', scs. *něšto* 'coś', ch./s. *něšto* 'coś', dial. czak. *něč* / *něč*, dop. *něčesa* 'ts.'. Od psł. **čbo* (**čbso* / **čbto*) 'co' (zob. *co*), z **ně-* / **ne-* tworzącym nieokreślone zaimki i przysłówki zaimkowe.

niedobitek od XVIII w., zwykle *niedobitki* mn 'osoby ocalałe z jakiegoś pogromu, z jakiejś porażki, resztki wojska rozgromionego w bitwie', u Lindego też 'lity w druku nie dobite, nie dodrukowane, niezupełnie wybite'. Od imiesłowu biernego *nie dobyty* 'nie zabity całkiem', daw. XVI w. 'nie dający się zabić' (od zaprzeczonego czas. *dobić*, o pochodzeniu zob. *bić*), utworzone jak *dostatek*, *niedostatek*, *podatek*.

niedolęga od XVI w. 'człowiek nieudolny', daw. 'nieodolność, niedomoga, niewydolność', kasz. *nieđolęga* 'człowiek niesprawny, kaleka'. Ogsl. (ale w pldsl. zachowane szczątkowo): cz. *nedoluha* 'choroba, słabość', dial. 'głupiec, dureń', slc. *nedoluha* 'niepogoda', ukr. *nedoluha* 'słabość, wadliwość, ułomność', dial. 'człowiek słaby, wątlwy', br. dial. *nedaluha* 'człowiek nieudolny, niezaradny, niedorajda; istota od urodzenia niedorozwinięta, nienormalna', ch. dial. kajk. *nedologa* 'niedolęga'. Psł. dial. **ne-dolęga* 'niedawanie sobie rady z czymś, niesprawność, niezaradność', 'człowiek niesprawny, niezaradny, nieudolny do wykonywania czegoś', derywat z przeczeniem **ne-* (zob. *nie*) od psł. rzecz. **dolęga* 'dawanie sobie rady z czymś, sprawność, zaradność', 'człowiek sprawny, zaradny, zdolny do wykonywania czegoś' zachowanego tylko w polskim materiale onomastycznym: stp. nazwa osobowa i nazwa herbu *Dołęga*, dziś nazwy miejscowe *Dołęgi* (kasz. *dołęga* 'niedolęga, tuman' powstało wtórnie z *nie-dolęga*, jak wskazuje znaczenie). Podstawowy rzecz. **dolęga* to derywat od psł. czas. **dolati* 'dawać sobie radę z kimś, z czymś, pokonywać kogoś, przewycięzać coś' (zob. *podolać*), z przyr. *-*ęga*.

niedolężny od XVI w. 'nie mający sprawności fizycznej, nieudolny, niezdarny, ocię-

żały', daw. 'upośledzony fizycznie, słaby', kasz. *nieđolężni* 'ułomny, słaby'; por. daw. *niedolężliwy* 'niedolężny, nieudolny'. Ogsl. (ale w pldsl. zachowane szczątkowo): cz. dial. *nedolužny* 'chorowity, cherlawy; niedorozwinięty fizycznie lub umysłowo', r. dial. *nedolužnyj* 'chorowity, niezdrowy, słaby; nieporadny, nieudolny', br. *nedalužny* 'słaby, niezdrowy, cherlawy; niezręczny, niezgrabny, nieudolny, niezdatny do czegoś', ch. dial. kajk. *nedolūžen* 'nieudolny, niezdarny, niezgrabny, niesprawny'. Słow. **nedolūžnъ* 'nie mogący czemuś podołać, sprostać, nieudolny, niesprawny', nowsza postać przym. z przyr. *-*ъnъ* nawarstwionym na wcześniejsze psł. **nedolūgъ* 'ts.' (por. r. dial. *nedolūgij* 'chory, niezdrowy, słaby; słabo pracujący; niezręczny, niezdarny', *nedolūgoj* 'cherlawy, wątlwy', ukr. *nedolūhij* 'słaby fizycznie, wątlwy; nieudolny, nieobrotny', br. dial. *nedaluhi* 'słaby, niezaradny; cherlawy, wątlwy'; na możliwość istnienia w przeszłości p. *fniedolęgi* wskazuje zapożyczone br. dial. *nedolēngi* 'niesprawny, nieudolny' z -*en-* oddającym polskie *ę*). Podstawowe **nedolūgъ* to zapewne archaiczny przym. od psł. rzecz. **nedolęga* 'niedawanie sobie rady z czymś, niesprawność, niezaradność' (zob. *niedolęga*).

niedziela od XIV w. 'siódmy dzień tygodnia', stp. i dial. też 'tydzień'. Ogsl.: cz. *nedele* z 'niedziela; tydzień', r. *nedělja* 'tydzień', scs. *nedělja* 'niedziela'. Słow. **neděla* 'dzień, w który się nie pracuje, niedziela', od psł. zaprzeczonego czas. **nedělati* 'nie pracować' (zob. *działać*), z przyr. *-*ja*, zapewne kalka łac. *feria, diēs feriata* 'niedziela'. Jak inne wyrazy związane z chrześcijaństwem, przejęte chyba za pośrednictwem staroczeskim. — Od tego *niedzielny*.

niedźwiedź od XV w. 'Ursus arctos', stp. XV–XVI w. *miedźwiedz* 'ts.' (postać istniejąca do dziś w gwarach, np. kasz. *międvėz*); zdr. *niedźwiadek*. Ogsl.: cz. *medvěd* (stcz. też *nedvěd*), r. *medvěd* (dial. też *vedměd*), ch./s. *mědvjed*. Psł. **medvědb* 'niedźwiedź', złożenie **medu-ědb* (> **medyědb* > **medvědb*), pierwszy człon **medu* dop. od psł. **medb* (zob. *miód*), drugi człon rzecz. odczas. od psł. **ěsti* (zob. *jeść*), etymologiczne znacze-

nie 'żjadacz miodu'. Wyraz powstał prawdopodobnie w rezultacie tabu, unikania właściwej nazwy groźnego zwierzęcia (może w środowisku dawnych myśliwych), zastąpił więc jakąś jego wcześniejszą, niezachowaną nazwę. P. *niedźwiedź* < *miedźwiedź* z wtórnym *n-* (por. też stcz. *nedvď*) w wyniku odpodobnienia na odległość spółgłosek wargowych *m - v* > *n - v*.

niegdyś od XV w. 'kiedyś, ongiś', stp. od XV w. *niegdy* / *niedy* / *niehdy* 'kiedyś, ongiś, pewnego razu; niekiedy, czasem', daw. i dial. *niegdy* 'czasami, niekiedy'; stp. też *niegda* 'kiedyś, ongiś; kiedy, kiedykolwiek, pewnego razu'. Zachsl.: gl. *něhdy* 'niegdyś, ongiś, kiedyś', cz. *někdy* 'czasem, niekiedy; kiedyś, pewnego razu', slc. *niekdy* 'niekiedy, czasem, od czasu do czasu; kiedyś'. Psł. dial. **někdy* / **nekdy* i **někada* / **nekada* 'kiedyś, niekiedy, czasem; dawniej, ongiś', od psł. **kdy* / **kada* 'kiedy' (zob. *gdy*), z **ně-* / **ne-* tworzącym nieokreślone zaimki i przysłówki zaimkowe. Polska postać *niegdyś* z part. -ś (zob.).

niejaki od XV w. 'pewien, jakiś', 'nieznaczny, niewielki', w XVI w. 'ten, a nie inny', 'jeden z wielu możliwych, dowolny, którykolwiek'; *niejako* 'jak gdyby, poniekąd, w pewnym stopniu'. Por. dł. daw. *nejaki* 'jakiś', cz. *nejaký* 'jakiś', *nejak* 'jakoś', slc. *nejaký* 'jakiś; niejaki', *nejak(o)* 'jakoś, w jakiś sposób', br. dial. *nejaki* 'jakiś'. Płnsl. **nejakō* / **nejakō* 'jakiś, któryś', od psł. **jakō* 'jaki, który' (zob. *jaki*), z **ně-* / **ne-* tworzącym nieokreślone zaimki i przysłówki zaimkowe.

niekiedy od XIV w. 'co pewien czas, w niektórych wypadkach, czasem', stp. *niekiedy* / *niekiedy* 'kiedyś, w jakimś czasie', 'kiedykolwiek', kasz. *niekedē* 'ts.'. Ogsl.: slc. *niekedy* 'niekiedy, czasem, od czasu do czasu; kiedyś', r. *nekogda* 'niegdyś, ongiś', dial. też *nekogdy* 'niekiedy', scs. *nekogda* / *nekogda* 'kiedyś, kiedykolwiek, pewnego razu'. Psł. **někōg(ō)dy* / **nekōg(ō)dy* 'niekiedy, czasem, w jakimś czasie, ongiś', od psł. **kōg(ō)dy* (/ **kōg(ō)da* / **kog(ō)da*) 'kiedy' (zob. *kiedy*), z **ně-* / **ne-* tworzącym nieokreślone zaimki i przysłówki zaimkowe.

niemal od XVI w. przysł. 'prawie, bez mała, około, blisko', stp. XV-XVI w. *niemalem*

'niemal, prawie'; też *niemalże*. Por. cz. dial. *němal* 'prawie, około', r. dial. *nemāl* 'dużo', part. 'jakby, wydaje się', br. dial. *nemāl* 'bez mała, prawie'. Od wyrażenia *nie mało* (zob. *mały*). Por. *omal*.

niemoc z od XIV w. 'brak sił fizycznych, osłabienie, słabość; niedomaganie, choroba', 'brak siły wewnętrznej, energii, hartu, bezsilność, bierność', stp. 'słabość, osłabienie, brak sił', 'choroba, cierpienie fizyczne, boleść', 'zepsucie moralne, grzech, przewinienie'. Ogsl.: cz. *nemoc* 'choroba', r. *němoc* 'choroba', ch./s. *němōc* 'niemoc, bezsilność; bezwładność; bezradność'. Psł. **nemogtō* z 'bezsilność', rzecz. abstr. z przyr. **-tō* od psł. zaprzeczonego czas. **ne mogti* 'nie móc' (zob. *móc*); por. *moc*.

niemowa od XVIII w. 'człowiek pozbawiony zdolności mówienia; głuchoniemy', kasz. *ńemova* 'człowiek niemy; człowiek mało-mówny, mruk'; wcześniej w XVI w. *niemowa* 'niezdolność mówienia'. Por. cz. *nemluva* 'ten, który mało mówi'. Rzecz. odczas. od zaprzeczonego *nie mōwić* (zob. *mōwić*). Od tej samej podstawy daw. *niemowy* 'niemy', *niemowny* / *niemōwny* 'małomówny', daw. XVI w. też 'niemy; milczący'.

niemowlę od XVI w. 'małe dziecko jeszcze nie umiejące mówić', w XVI w. wyjątkowo *niemowię*, stp. XV w. *niemowiątko* 'niemowlę', w XVI w. *niemowiątko*, rzadko *niemowlątko* 'dziecko, niemowlę'. Por. stcz. *nemlůvě*, cz. *nemlůvně*, ukr. *nemovljá*, br. *nemajlja* 'niemowlę'. Pierwotna postać *niemowię* od zaprzeczonego czas. *nie mōwić* (zob. *mōwić*), z przyr. *-ę* (< psł. **-ę-*), tworzącym nazwy młodych istot. Postać *niemowlę* prawdopodobnie pod wpływem form wschł. (por. ukr. *nemovljá*, br. *nemajlja*). — Od tego *niemowlęcy* → *niemowlęctwo*.

niemy od XIV w. 'nie mający zdolności mówienia', stp. też 'taki, którego nie godzi się wymieniać, nazywać' (*niemy grzech* 'zbożenie seksualne'), 'nieprawomocny, nieważny', 'bezsłowny, daremny'. Ogsl.: cz. *němý*, r. *nemój*, ch./s. *nijem*. Psł. **němō* 'pozbawiony zdolności mówienia' i, zapewne, 'mówiący niezrozumiale, obcym, niezrozumiałym językiem'. Prawdopodobnie z pierwotnego **tmēmō* 'bełkocący, niewyraźnie,

niezrozumiale mówiący' (*mēmē* > **nēmē*, z odpowiednieniem *m* - *m* > *n* - *m*), związanego etymologicznie z łot. *mēms* 'niemy', *mēmulis* 'jąkający się, niewyraźnie, niezrozumiale mówiący', het. *memahhi* 'mówię', *memija(n)* - 'mowa, słowo; gadanina; rzecz, przedmiot', może też z niem. *mummeln* 'bełkotać, jąkać się', ang. *mumble* 'mamrotać', szwedz. *mimra* 'poruszać wargami', wszystkie pochodzenia dźwiękn. — Od tego *niemota* 'niezdolność do posługiwania się mową', daw. 'nieme stworzenie, niemowa'; nazwa etniczna Niemiec (por. cz. *Němec*, r. *némec*, ch./s. *Nijëmac* oraz stcz. *némec* 'niemy człowiek', ch./s. dial. *nijëmac* 'ts.') < psł. **nēmēcb* 'ten, kto nie ma zdolności mówienia', 'ten, kto mówi niezrozumiale, niezrozumiałym językiem', zawężonego do tych cudzoziemców, z którymi dawni Słowianie najczęściej się stykali; *niemieć*, *oniemieć* od XV w. 'stać się niemy, zamilknąć'.

nienawidzić od XIV w. 'odczuwać silną wrogość', stp. też 'lekceważyć, odczuwać niechęć, pogardę'. Ogśl.: cz. *nenávidět*, r. *nenavidet*, ch./s. *nenávidjeti*. Psł. **nenavideti*, **nenavidp* 'nie chciał patrzeć na kogoś, nie chciał kogoś widzieć, odczuwać wrogość do kogoś', zaprzeczona forma psł. **navidēti* 'widywać się, odwiedzać, żyć w zgodzie, lubić, miłować kogoś' (por. stp. XV w. *nawidzieć* 'kochać, miłować kogoś, mieć w kimś upodobanie'), z przedr. **na*- od psł. **vidēti* 'widzieć' (zob. *widzieć*).

nienawiść z od XIV w. 'uczucie silnej niechęci, wrogości', stp. też 'lekceważenie, pogarda', 'prześladowanie', 'zazdrość'. Ogśl.: cz. *nenávisť*, r. *nenavist*, scs. *nenavistb*, ch./s. *nenávisť* 'nienawiść'. Psł. **nenavistb* [< **nenavid-tb*] z 'niechęć do patrzenia na kogoś, niechęć do widzenia kogoś, nielubienie, uczucie wrogości', od psł. czas. **nenavidēti* 'nie chciał patrzeć na kogoś, nie chciał kogoś widzieć, odczuwać wrogość do kogoś' (zob. *nienawidzić*), z przyr. *-*tb* (por. pokrewne *zawiść*). — Od tego *nienawistny*.

nieraz od XVI w. 'często, wielokrotnie; czasem, niekiedy', w XVI w. 'nie jeden raz, często, wielokroć'. Z przeczeniem *nie-* od *raz* (zob.).

nierząd od XV w. 'czyni naruszające normy moralno-obyczajowe; prostytutka', stp. 'prze-

stępstwo, naruszenie prawa', w XVI w. 'brak ustalonego porządku, rozprzężenie, zamęt, zamieszanie, chaos, nieład, anarchia', 'nadużycie, wykroczenie, bezprawie, gwałt; nieprawość, występki, grzech', 'rozpusta', daw. 'anarchia'. Por. cz. *neřád* 'świństwo, pasukdztwo, brudy', 'łajdak, świntuch; bestia', ch./s. *něřed* 'nieporządek, nieład; bezrząd; zamieszanie, zamęt', *něředi* mn 'rozruchy'. Słow. **nerěd* 'brak uporządkowania, porządku, nieporządek, nieład', z przeczeniem **ne-* (zob. *nie*) od psł. **rěd* 'szereg, rząd' > 'miejsce w szeregu, kolejność, następstwo; uporządkowanie, porządek, ład' (zob. *rząd* I). — Od tego *nierządny*, w XVI w. 'rozpustny, sprośny, rozwiązły, uprawiający prostytucję', 'nie przestrzegający ustalonego porządku, wprowadzający nieład, zamieszanie, niedbały', 'niezgodny z normami moralnymi i obyczajowymi' → *nierządnicą* od XVI w.

niesamowity od XIX w. 'niepokojący, budzący lęk; niezwykle, ogromny'; przysł. *niesamowicie*. Zapożyczenie z ukr. *nesamovytyj* 'niesamodzielnny; bardzo silny, ogromny' (utworzonego z przeczeniem od *samyj* 'sam', zob. *sam*).

niesforny od XVI w. 'niezdyscyplinowany, nieposłuszny, buntowniczy', w XVI w. *niestworny*, rzadziej *niesworny*, wyjątkowo *niesforny* 'niezgodny, niekarny', 'przewrotny, nieprawy'; stp. XV w. *nieswornost* 'sprzeczka, kłótnia, niezgoda, nieporozumienie', w XVI w. *niestwornost* / *nieswornost* / *niesfornost* 'niezgoda, niekarność, kłótnia', w XVI w. *niestwora* / *niestwora* / *nieswora* / *niesfora* 'niezgoda, niekarność, kłótnia'. Por. cz. *nesvorný* 'niezgodny, skłócony', slc. *nesvorný* 'niezgodny; skłócony; niezgrany', ukr. dial. *nesvornyj* 'nieujarzmiony, nieokielznany; bez przeczenia p. daw. od XVI w. *sworny* / *sforny* / *zworny* 'zgodny, zgodliwy' (*swornost* / *sfornost* 'jednomyślność, zgoda, zgodność'), cz. *svorný* 'zgodny, jednomyślny', slc. *svorný* 'ts.'. Przysł. od *sfora* (daw. *swora*) 'gromada psów myśliwskich', 'para lub więcej psów gończych, uwiązanych do rzemienia lub sznura (linki)', 'rzemień lub sznur (linka), służący do prowadzenia psów gończych, smycz', *niesforny* pierwotnie o psie 'nie należący do

sforę, nie przywiązany do sznura, smyczy z innymi psami gończymi, nieujarzmiony, stąd 'nieposłuszny, niezdyscyplinowany' i dalsze znaczenia. Daw. *niestworny* wskazuje na wtórne kojarzenie wyrazu ze *stwór, stworzyć, tworzyć*.

nieszaska, zwykle *nieszaski* mn 'sprzeczki, kłótnie, nieporozumienia', stp. XV w. *nieszaska* 'zatarg, kłótnia', w XVI w. *nieszaska*, rzadko *nieszaska*, wyjątkowo *nieszaska* / *nieszaska* / *nieszaska* 'spór, zatarg, zwada, sprzeczka, kłótnia, nieporozumienie, zamieszanie, rozruchy', 'błąd, wada, grzech', 'defekt, skaza, szkoda'. Zapożyczenie ze stcz. *nesnáška* 'zatarg, kłótnia', 'trudność, kłopot; zmartwienie; wątpliwość, niepewność' (por. w tych znaczeniach stcz. *nesnáže* i cz. *nesnáž* 'trudność, kłopot'), od cz. przest. *nesnaditi se* 'być w konflikcie, w sporze' (związanego etymologicznie z rodziną p. *snadž*, zob.).

niestety od XVI w., przysł., uwydatnia, że coś nie jest po myśli mówiącego, w XVI w. *niestety*, wyjątkowo *niestyty* / *niestoty* oraz *niestocie*, wyjątkowo *niestojcie*, wyraża żal, ubolewanie. Ze stp. od XV w. *niestojcie* / *niestocie* okrzyk wzywający pomocy przeciw przestępcy 'łapaj!, gwałtu!', 'biada!', 'niestety!', pierwotnie *nie stojcie!* (od *stać*, zob. *stać* II).

nieszpory mn 'nabożeństwo wieczorne', stp. od XV w. *nieszpór* / *mieszpór* / *mięszpór* 'nabożeństwo wieczorne', w gwarach często *nieszpór*. Zapożyczenie ze stcz. *nešpor* / *mešpor* 'nieszpory', cz. *nešpory* 'ts.', co z łac. *vesperae* 'nabożeństwo wieczorne' (od łac. *vesper* 'wieczór'). Na gruncie czeskim zmiana 'v- > m-' (*mešpor*, może pod wpływem cz. *mše* 'msza') i dalsze odpodobnienie spółgłosek na odległość m- p > n - p.

nieść *nieść* od XIV w.; z przedr. *donieść*, *odnieść*, *przenieść*, *przynieść*, *roznieść*, *unieść*, *wnieść*, *wynieść*, *wznieść*, *zanieść*, *znieść*; wielokr. *nosić* (zob.). Ogśl.: cz. *nésti*, r. *nésti*, scs. *nesti*, nesp. **nesti*, **nosp* 'nieść', odpowiada lit. *nésti*, *nešù* 'nieść', łot. *nest* 'ts.', stind. *násati* 'dosięga', od pie. pierwiastka **nek-* 'dosięgnąć, schwytać; nieść'. — Od czas. przedrostkowych *doniesienie*, *uniesienie* (stp. XV w. 'porwanie, uprowadzenie');

donos; *doniosły*, *podniosły* od XVIII w. (stp. XV w. *podniosły* / *podniesły* 'wyższy niż otaczający teren', 'wyprostowany, podniesiony', w XVI w. *podniosły* 'wysoki, wyższy niż otoczenie, podniesiony ku górze, wyprostowany', 'pyszny, hardy'), *wyniosły*, *wzniosły*.

nietoperz 'latający ssak Vespertilio', stp. XV–XVI w. *nietopyrz*, w XVI w. *nietoperz* / *niedoperz* / *niedopyrz*, dial. *nietoperz* / *nietopierz* / *niedoperz* / *niedopierz*, też *latoperz* / *latopierz*. Ogśl.: cz. *netopýr*, r. *netopýr*, ch. *nětopír*. Psł. **netopyr* 'nietoperz', prastare złożenie z pierwszym członem z pie. **nek*-t- 'noc' (zob. *noc*), człon drugi nie całkiem jasny, może związany ze scs. *prēti* i *pariti* 'lecieć', r. *perēf* 'iść' (z pierwiastkiem 'per-'). Pierwotne znaczenie zapewne 'latający nocą'. Nieprzejrzystość wyrazu powodowała jego różnorakie wykołajenia w języku ludowym.

niek od XV w. 'człowiek nieuczony, nie umiejący, nie znający się na rzeczy', 'dziecko nie robiące postępów w szkole', stp. też 'nie nauczony pracować (o wole)'. Por. cz. *neuk*, r. *néuk*, ch./s. *něuk* przym. 'nieuczony, niewyuczony; niewyćwiczony; niedoświadczony'. Słow. **neukъ* 'nie nauczony czegoś, nie przyuczony do czegoś, rzecz. odczas. od zaprzeczonego **ne učiti* 'nie uczyć' (zob. *uczyć*). — Od tego *nieuctwo*.

niewiasta od XIV w. (stp. też *niewiasta*) 'kobieta (zwłaszcza zamężna)', stp. także 'żona syna, synowa; żona brata', w XVI w. również 'służąca, gospodyni; samica zwierzęcia', dial. 'synowa', kasz. *něvasta* / *násta* 'kobieta; zamężna kobieta'. Ogśl.: cz. *nevěsta* 'panna na wydaniu; naręczona; panna młoda; synowa', r. *nevěsta* 'naręczona; panna młoda; panna na wydaniu', ch./s. *něvĕsta* 'panna młoda, oblubienica; młoda żona; synowa; żona brata'. Psł. **nevěsta* 'dziewczyna wprowadzona do rodu jako żona któregoś z jego członków; panna młoda, naręczona; młoda męzatka, synowa, bratowa', bez pewnej etymologii. Prawdopodobnie z pierwotnego **ne-voj-d-ta* 'nieznana (rodzinnie pana młodego)', od wcześniejszej postaci zaprzeczonego czas. **nevědēti* 'nie wiedzieć, nie znać' (zob. *wiedzieć*). — Od tego *niewieści*; *zniewieścić*.

niewola od XV w. 'brak wolności', stp. XV–XVI w. 'konieczność, mus, przymus', w XVI w. też 'nieszczęście', od *niewoli* 'le-niwy, od niechcenia, opieszali', kasz. *ńewo-lá* 'niewola; śnieżyca, zadymka'. Ogłst.: cz. *nevoľe* z 'niechęć, niezadowolenie', przest. 'niezgoda, spór, kłótnia', r. *nevóľja* 'niewola; konieczność, przymus', scs. *nevólja* 'niewo-la', ch./s. *nevólja* 'nędza, bieda; nieszczęście; niedola, opresja; troska; kłopoty, tarapaty'. Psł. **nevoľa* 'brak woli, przymus, niedola, brak wolności', z przeczeniem **ne-* (zob. *nie*) od psł. **voľa* 'wola' (zob. *wola*). — Od tego *niewolnik* (kasz. 'jeniec, zakładnik') (→ *niewolnictwo*); *zniewolić* (daw. *niewolić* 'przymuszać, zmuszać').

niewód od XIII w. 'rodzaj dużej sieci rybackiej', dial. też *niewódz* 'ts.', kasz. *ńewód* 'ts.'. Ogłst.: cz. *nevod* 'duża sieć rybacka', r. *nevod* 'największa sieć rybacka', scs. *nevodъ* 'niewód'. Psł. **nevodъ* 'duża sieć rybacka', pochodzenie niepewne. Może z przeczeniem **ne* (zob. *nie*) od **vodъ* 'to, co się wiezie, prowadzi, przeciąga', rzecz. odczas. od psł. **vesti*, **vedp* 'wieść, prowadzić' (zob. *wieść* II), z właściwą archaicznym rzecz. wymianą rdzennego **e* ⇒ **o*. W takim razie wyraz z przeczeniem musiałby pierwotnie oznaczać dużą sieć zastawną, umiejscowioną w wodzie (np. przymocowaną przy przegrodzie, jazie w rzecze), w przeciwstawieniu do innych sieci, ciągnionych przez ludzi bądź przez łodzie rybackie (jednakże u Słowian **nevodъ* oznacza sieć ciągnioną). Zastanawiają bliskie nazwy niewodu w innych językach ie., np. lit. *vādas*, łot. *vads*, niem. *Watte*, ang. *wadu*, skłaniające do przypuszczenia, że pierwotnie wyraz mógł mieć postać **vodъ* (bez pewnej dalszej etymologii), przeczenie **ne-* miałoby zostać dodane wtórnie z powodu tabu (dla zmylenia ryb względnie wodnych duchów, by nie przeszkadzały w połowie). Dodatkowym utrudnieniem jest istnienie niezbyt odległych ugrofińskich nazw niewodu (por. fiń. *nuotta*, est. *nót*), sugerujące możliwość przejęcia nazwy sieci z nieznanego substratu przedindoeuropejskiego.

nieżył od XV w. 'zapalenie błony śluzowej jamy nosowej (np. nosa, jelita, żołądka),

połączone ze wzmożonym wydzielaniem śluzu, katar', stp. 'pęcherz, bąbel, krosta, wrzód'. Ogłst.: plb. *nizajit* 'ropień, wrzód', cz. *nežit* (też *nežid*, z *-d* przez skrzyżowanie z *žid* 'żyd') 'ts.', ukr. *nežyt* / *nežyd* m 'katar', bg. *nežit* 'zapalenie dziąseł i jamy ustnej'. Psł. **nežito* (/ **nežito*) przypuszczalnie 'rana nie gojąca się', z przeczeniem **ne* (zob. *nie*), od niepoświadczonego samodzielnie psł. rzecz. **žito* (por. bliskie pod względem budowy psł. **žito* 'to, co daje życie, co służy do życia, do utrzymania życia, pożywienie', zob. *żyto*), z pie. **gʷej-to-* (por. np. stkonw. *buit* 'potrawa'), będącego derywatem od pie. **gʷej-* 'żyć' (zob. *żyć*, por. też *goić*). Mniej prawdopodobny bezpośredni derywat od psł. zaprzeczonego czas. **ne žiti* 'nie żyć' (zob. *żyć*).

nigdy od XIV w. (w stp. też *nidy* i *nigda*) 'w żadnym czasie, ani razu', stp. też 'niegdys', dial. *nigdzie* / *nigda* (*niga*), kasz. *ńigdę* 'nigdy'. Ogłst.: cz. *nikdy* i *nikdá* / *nikda*, strus. *nikôdy* / *nikôgdy*, br. dial. *nihdy*, scs. *nikôda*, słwn. *nikda* / *nigdi*. Psł. **nikôdy* / **nikôda* 'nigdy', od psł. **kôdy* / **kôda* 'kiedy' (zob. *gdy*), z negacją **ni-* (zob. *ni*).

nigdzie od XV w. 'w żadnym miejscu, do żadnego miejsca, donikąd', kasz. *ńigze*. Ogłst.: cz. *nikde* 'nigdzie', stcz. *nikdê* / *nikde* 'nigdzie; donikąd', strus. *nikôde* / *nigdê* 'nigdzie; donikąd', r. *nigdê* 'nigdzie', scs. *nikôde(že)* 'nigdzie'. Psł. **nikôde* 'w żadnym miejscu, nigdzie', od psł. **kôde* 'gdzie' (zob. *gdzie*), z negacją **ni-* (zob. *ni*).

nijaki od XVI w. 'nie mający żadnych cech charakterystycznych, niczym się nie wyróżniający'; przysł. *nijako*, *nijak*. Z przeczeniem *ni-* (zob. *ni*) od *jaki* (zob.).

nikczemny od XVI w. 'niegodziwy, podły, haniebny', daw. i dziś dial. *nikczemny* / *ni-czemny* 'mało ważny, nieważny; niegroźny, nieznaczny; niedołączny, nieudolny, niezdatny; podły, ciemny, fałszywy', *nikczemnie* 'bezcelowo, daremnie'. Przysł. z przyr. *-ny* od wyrażenia *ni k czemu* 'do niczego' (zob. *ni, ku, co*), z archaiczną kolejnością przeczenia i przyimka (zob. *niwecz*); por. bliskie kasz. *ńidoć* / *ńidoće* / *ńidoćego* 'do niczego'. — Od tego *nikczemność*; *nikczemnieć*; *nikczemnik*.

niknąć od XVI w. 'stawać się niewidocznym, ginąć z oczu, znikać', 'przestawać istnieć, ginąć, zanikać', 'mizernieć, chudnąć, słabnąć', kasz. *niknąć* 'przemijać, zanikać, znikać'; z przedr. od XV w. np. *przeniknąć*, *uniknąć*, *wniknąć*, *wywniknąć*, *zaniknąć*, *zniknąć*. Ogłś.: cz. *niknout* 'zanikać', r. *niknut* 'pochylać się, schylać się; podupadać, słabnąć, marnieć', ch. dial. *niknuti* 'schylić się, pochylić się'. Psł. **niknpti* 'schylać się, pochylić się; znikać, ginąć', czas. inchoat. od psł. **nikati* 'chylić się, pochylić się' (zob. *przeniknąć*). — Od tego *nikly* (uprzymiotnikowiony imiesłów).

nikt *nikogo* od XIV w. Ogłś.: cz. *nikdo*, r. *niktō*, scs. *nikto*, ch. *nikto*, s. *niko*. Psł. **nikto*, dop. **nikogo* 'żaden człowiek, nikt', od psł. zaimka **kto* 'kto' (zob. *kto*), z negacją **ni-* (zob. *ni*).

niniejszy od XV w. 'ten oto, ten właśnie', stp. XV–XVI w. *niniejszy* / *ninieszy* 'obecny, teraźniejszy'. Od stp. od XIV w. *ninie* czy *nynie* (w XVI w. *ninie* / *nynie*) 'teraz, obecnie, w czasie, który jest, który niedawno minął lub który wkrótce nadejdzie', por. kasz. *nińa* / *nińa* 'teraz'. Ogłś.: cz. *nyńi* (stcz. *nynie*) 'teraz, obecnie', strus. *nyńe* / *nyńja* 'ts.', r. *nyńe* 'ts.', scs. *nyńe* / *nyńja* 'ts.'. Psł. **nyńe* 'teraz', dokładny odpowiednik: lit. *nūnai* 'dziś; obecnie, teraz', por. łac. *nunc* 'teraz, więc', gr. *ny(n)* / *nyn* 'teraz', też stind. *nūnām* 'ts.', od pie. **nū-* 'teraz', rozszerzanego często przez kolejne **-n-*: **nū-n-* (bez rozszerzenia np. stind. *nū* 'teraz', lot. *nu* 'ts.'): przysłówki związane etymologicznie prawdopodobnie z pie. **neyo-* 'nowy' (zob. *nowy*), z przypuszczalnym pierwotnym znaczeniem 'na nowo, właśnie teraz'.

niski od XIV w. 'niewysoki'; st. wyższy *niz-*szy. Ogłś.: cz. *nizký*, r. *nizkij*, ch./s. *nizak*. Psł. **nizākō* 'niewysoki, niski', z przyr. **-ākō* nawarstwionym na wcześniejszą psł. postać **nizō* 'ts.' (na którą wskazują urzeczownikowane przymiotniki, np. p. dial. *niz* 'dół, dolina', cz. *niz* 'nizina', r. *niz* 'spód, spodnia część; nisko położone miejsce, dolina, dół', przest. 'dolny bieg rzeki'), **nizō* przysł. 'nisko, w dole, w dół' (por. np. scs. *nizō* 'w dole, w dół', *nizu* 'ts.', słwn. *niz* 'w dół, wzdłuż'). Podstawowe **nizō* od pie. **ni-*

/ **nej-* 'na dół, w dół', od którego stind. *nī* 'w dół', awest. *nī* 'ts.', por. też pokrewne stind. *nitarām* 'w dół', stwniem. *nidar*, niem. *nieder* 'niski, niższy', przysł. 'na dół, w dół'; trudność sprawia końcówce **-zō*, które może przez analogię do psł. przymków, np. **jōzō* 'z' (zob. *z*), **čerzō* 'przez', **perzō* 'przez' (zob. *przez*). Por. poniżej.

niszczec *niszczę* od XVI w. 'ulegać niszczeniu, psuć się', daw. 'ginać, niknąć', kasz. *niśćec* 'marnieć, niszczyć', 'zdychać (o bydło)'. Por. strus. *niśćati*, r. *niśćaf* 'ubożeć, biednieć'. Czas. odprzym. od psł. **niščō* 'biedny, nędzny' (zob. *niszczę*). Pierwotne znaczenie 'stawać się biednym, nędznym, marnieć, psuć się'.

niszczyc 'unicestwiać, pustoszyć, tępić, wypleniał', 'powodować zużywanie się, psucie się', stp. XV w. 'tępić, karać', kasz. *niśćec* 'niszczyć, niweczyć', 'powodować psucie, zużycie się', 'wycieńczać (o chorobach)'; z przedr. *wyniszczyc*, *zniszczyc*. Ogłś.: cz. daw. *ništiti* 'niszczyć', r. *niščit* 'doprowadzać do nędzy', dial. 'niszczyć', ch./s. *ništiti* 'zabijać, tępić; obalać'. Psł. **niščiti* 'czynić biednym, nędznym, doprowadzać do nędzy, do upadku, do wyniszczenia', czas. odprzym. od psł. **niščō* 'biedny, nędzny' (por. r. *niščij* 'nędzny; ubogi; żebrzący', scs. *ništō* 'biedny, ubogi'; w polskim przym. niepoświadczony, ale pośrednio wskazuje nań pochodny rzecz.: stp. XV w. *niszczota* 'bieda, nędza' i stp. nazwa osobowa *Niszczota*, kasz. *niščota* 'marnotrawstwo; męczyzna marnotrawny, rozrzutny, nieoszczędny'). Podstawowy przym. **niščō* [**ni-st-jo-* lub **ni-tio-*] od pie. **ni-* / **nej-* 'na dół, w dół' (zob. *niski*). Zob. *niszczec*. — Od tego *niszczyciel*.

niuchać od XVIII w. 'wciągać w nos (tabakę); pociągać nosem, wachać, węszyć', pot. 'szperać, myszkować, tropić, węszyć', dial. też *niąchać* 'niuchać'; z przedr. *wyniuchać*; jednokr. *niuchnąć*. Ogłś.: cz. *niuchať*, r. *njuchat*, słwn. *njuhati*. Psł. **niuchati* 'wachać, niuchać', pokrewne ze stang. *nēosian* / *niosian* 'przeszukiwać' (z pierwotnego 'węszyc'), norw. *nosa* 'wachać', od pie. **neus-* 'wachać'. — Od tego *niuch*.

niwa 'ziemia uprawna, pole, rola, łąn' od XIV w. (ale już w r. 1204 *niwne* 'danina

placona od ziemi uprawnej na rzecz pana feudalnego'), daw. XIV–XVII w. zazwyczaj 'pole świeżo po wykarczowaniu, nowina, świeżo zaorane pole'. Ogśł.: cz. *niva* 'ziemia uprawna, rola', poet. 'kraj, ziemia', dial. 'równe pole, równina; zagon; wygon; miedza, ścieżka polna', r. *niva* 'zasiane, orne pole', 'zboże rosnące na polu', dial. 'karczowisko; łąka do koszenia; mały lasek; kawałek pola lub łąki', scs. *niva* / *niiva* 'pole, rola'. Psł. **niva* 'pole przygotowane pod uprawę przez karczowanie, nowina' > 'ziemia orna, rola', pokrewne z gr. *neíos* [< **neiúos*] 'pole, niwa', z pie. **neĩjũ* 'ts.'.

niwecz od XV w., w *niwecz*, *wniwecz* 'do szczętu, całkiem, zupełnie' (dziś we frazie *obrócić coś wniwecz* 'pozbawić coś wszelkiego znaczenia, unicestwić, zniszczyć'). Por. cz. *vníveč* 'wniwecz'. Z pierwotnego wyrażenia **ni vñ čb* 'w nic' (dosłownie 'ni w co'), złożonego z przeczenia **ni* (zob. *ni*), przyimka **vñ* (zob. *w*) i bier. zaimka **čb* 'co' (zob. *co*), z archaiczną kolejnością przeczenia i przyimka (por. *ni k czemu* 'do niczego', zob. *nikczemny*). Zatarcie struktury spowodowało ponowne dodanie przyimka w postaci *niwecz*. — Od tego *niweczyć* od XVIII w. 'obrać wniwecz, unicestwiać, niszczyć, udaremniać', kasz. *niwećć* 'psuć, niszczyć'; z przedr. *zniweczyć*.

nizać niżej od XIX w. 'nawlekać coś na nitkę, sznurek'; z przedr. *nanizać*. Ogśł.: dł. *nizaf* 'nizać', r. *nizáf* 'nawlekać; przebijać', cs. *nizati* 'przewiercać, przebijać', ch./s. *nizati*, *nižem* 'nizać, nawlekać'. Psł. **nizati*, **nižp* 'wbijać na coś, nawlekać na coś', czas. wielokr. od psł. **nžiti*, **nžp* 'kłuć, przebijać, wbijać w coś' (por. np. r. *vonziť* 'wbić, wrazić', *pronziť* 'przebić, przeszyć', scs. *vñisiti*, *vñnžp* 'wetknąć, wbić', *vñnžniti* 'ts.', *vñnžiti* 'wetknąć', *unžniti* 'wetknąć') z regularnym wydłużeniem samogłoski rdzennej **b* → **i*. Podstawowy czas. **nžiti* od pie. **negh-* 'przecinać, kłuć'. Zob. *nóz*.

nizina od XV w. 'dolina, okolica niżej położona', dial. też *nižyna*. Ogśł.: stcz. *nizina* / *nižina*, cz. *nizina*, r. *nizina*, ch./s. *nizina*. Psł. **nizina* 'teren położony nisko, niżej od czegoś', od psł. przym. **nizō* 'niski' (zob. *niski*), z przyr. *-ina. — Od tego *nizinny*.

niż I part. porównawcza (po formach st. wyższego i innych wyrażeniach stanowiących treść porównania, stp. od XIV w. *niže* / *niž* też sp. 'zanim, nim', 'ale, lecz, ale raczej, ale chyba'. Por. dł. daw. i dial. *niž* part. porównawcza, r. *niže* sp. 'nawet nie, nawet', scs. *ni že* 'ani'. Psł. **ni že* sp. rozłączny 'ani, ani nie, nawet nie', sp. porównawczy 'jak', part. porównawcza, zestawienie spójnika rozłącznego **ni* 'ani' (zob. *ni*) i part. wzmacniającej **že* (zob. -*že*).

niż II od XIX w. 'nizina, zwłaszcza bardzo rozległa', 'obszar niskiego ciśnienia atmosferycznego', dial. też *nižá* 'nizina, głębia'. Por. dł. *niž* 'nizina, głębia', cz. *niž* / *niža* 'nizina', słwn. *niža* 'nizina'. Od psł. **nizō* 'niski' (zob. *niski*), z przyr. *-jō.

noc z od XIV w. 'czas od zachodu do wschodu słońca'. Ogśł.: cz. *noc*, r. *noč*, scs. *nošb*. Psł. **noktō* 'noc', w tym samym znaczeniu lit. *naktis*, łot. *nakts*, goc. *nahts* ž, łac. *nox*, *noctis*, stind. *nák*, mn *nákhtih*. Kontynuują pie. rzecz. atematyczny **nókʷts*, dop. *nekʷts* 'noc', który w słow. (i bałt.) został przeniesiony do tematów na -i-. — Od tego *nocny* (→ *nocnik* 'nocne naczynie', dial. też 'nocleg'); *nocować*, *przenocować*, *zanocować*. Por. *nocleg*.

nocleg od XV w. 'wypoczynek nocny poza domem, miejsce tego wypoczynku', kasz. *noclég*. Płnsl.: cz. *nocleh*, ślc. *noclah*, r. *nočlég*, ukr. *nočlŭh*. Słow. **noktōlég* 'nocne leżenie, nocny spoczynek', złożenie z psł. **noktō* 'noc' (zob. *noc*) i rzecz. **lég* 'od czas. **légiti* 'leć, położyć', ale typ złożenia (rzecz. + rzecz., bez spójki -o-) jest w słow. niezwykle, por. jednak scs. *bratšestra* 'brat i siostra, rodzeństwo', cs. *małžena* 'mąż i żona, małżonkowie' (zob. *małžonek*). Nie można wykluczyć, że mamy tu dawną kalkę jakiegoś obcego złożenia.

noga od XIV w. Ogśł.: cz. *noha*, r. *nogá*, scs. *noga*. Psł. **noga* 'kończyna zwierzęcia, dolna kończyna człowieka', dokładny odpowiednik: lit. *nagà* 'kopyto, racica', por. stpr. *nage* 'noga, stopa'. Bałtoś. innowacja, pierwotny rzecz. zbiorowy z przyr. *-ā od pie. **nogh-* 'paznokieć, pazur' (zob. *paznokieć*) z początkowym znaczeniem 'paznokcie, pazury', z czego przez przypuszczalne pośred-

nie 'stopa z pazurami, kończyna z pazurami (u zwierząt)' rozwinęło się neutralne znaczenie 'noga zwierzęcia, kończyna dolna człowieka'. Wyraz wyparł w epoce psł. jakąś starszą nazwę kończyny dolnej, prawdopodobnie kontynuant pie. **ped-* 'noga' (por. np. łac. *pēs, pedis*, gr. *pūs, podós*). — Od tego *nożny*; *nogawka* 'część spodni', stp. XV w. *nogawica* 'część odzieży okrywająca nogę' (por. cz. *nohavice* ż, strus. *nogavica*, ch./s. *nògavica*; co do budowy por. *rękaw* i *rękawica*, zob. *ręka*).

nora od XVI w. (daw. XVIII w. też *nóra*) 'jama w ziemi służąca za kryjówkę zwierzęciu', przen. 'nędzne mieszkanie', daw. XVI–XVII w. *nory* mn 'nurty, głębie'. Ogsl.: cz. *nora* 'nora, pieczara, rozpadlina skalna; nędzne mieszkanie', r. *norā* 'nora; podskórna rana, wrzód', słwn. *nora* 'jama, dół, dziura, zapadlina'. Psł. **nora* 'jama, dziura (w ziemi), zagłębienie, rzecz. odczas. od psł. **nerti*, **nbrp* 'zanurzyć się, pogrążyć się' (zob. *nurzać*), z właściwą takim wyrazom wymianą **e* ⇒ **o*; por. też pokrewne np. łot. dial. wsch. *nora* 'jama, dziura', stnord. *nør* n 'przesmyk, cieśnina, wąska zatoka'.

nos od XIV w.; zdr. *nosek*. Ogsl.: cz. *nos*, r. *nos*, scs. *nośb*. Psł. **nośb* 'nos', pokrewne z mającymi to samo znaczenie lit. *nósis*, stwniem. *nasa* (dziś niem. *Nase*), łac. *nāsum* / *nāsus*, stind. *nāsa*, wszystkie od pie. **nas-* 'nos'. Por. *nozdrze*.

nosić *noszę* od XIV w., daw. 'stroić, ubierać, odziewać strojinie', 'obmawiać'; z przedr. *donosić, odnosić, ponosić, przenosić, przynosić, roznosić, unosić, wnosić, wynosić, zanosić, znosić*. Ogsl.: cz. *nosit*, r. *nosif*, scs. *nositi* 'nosić'. Psł. **nositi*, scs. wielokr. od psł. **nesti* (zob. *nieść*), z właściwą starszym tego typu czasownikiem wymianą **e* ⇒ **o*. — Od tego *nosidla* mn 'przyrząd do noszenia', dial. *nosidło; nośny* (daw. 'trwały, noszący się dobrze'); od czas. przedrostkowych *donos*, *wynos*, *donosny*, *odnosny*, *przenosny*, *znośny*; zob. też *nosze*.

nosze mn od XV w. 'sprząd do noszenia ciężarów', 'kładziony na ramiona drążek do noszenia wiader, konewek'. Ogsl.: cz. *núše* ż 'kosz do noszenia na plecach', r. *nośa* 'noszony ciężar', słwn. *nośa* 'noszenie', 'ubiór,

strój'. Psł. **noša* [< **nos-ja*] 'noszenie', nazwa czynności (wtórnie skonkretyzowana w 'to, co się nosi' i 'to, co służy do noszenia') od psł. czas. wielokr. **nositi* (zob. *nosić*), z przyr. **-ja* (co do budowy por. np. *nędza, przędza, żądza*).

nowy od XIV w. Ogsl.: cz. *nový*, r. *novýj*, scs. *novb*. Psł. **novb* 'nowy', dokładne odpowiedniki w tym samym znaczeniu: stlit. *navas* (dziś lit. *naijas*), łac. *novus*, gr. *néos* [< **néuos*], stind. *nava-*, wszystkie z pie. przym. **neuo-* 'nowy'. — Od tego *nowina* (daw. 'nowość; nowa rola, nowy grunt'); *nowość; now*, *nowiu* (stp. *now, nowa*) 'nowy księżyc, pierwsza faza Księżyca; odnowić → *odnowa, ponowić* → *ponowny, wznowić*.

nozdrze od XV w., zwykle *nozdrza* mn 'otwory zewnętrzne nosa', stp. *nozdrze* / *nozdrza* 'otwór nosowy'. Ogsl.: cz. *nozdra*, r. *nozdrjá*, scs. *nozdrí* mn, ch./s. *nòzdrva* / *nòzdra*, słwn. *nozdrv* ż / *nozdrvi* ż. Psł. **nozdra* / **nozdrb* 'otwór nosowy, nozdrze', mające odpowiednik w lit. *nasrai* mn 'paszcza', z pie. **nasrā*, będącego prawdopodobnie urzeczownikowioną formą rodzaju żeńskiego pie. przym. **nas-ro-* 'nosowy, należący do nosa' (z przyr. **-ro-* od pie. **nas-* 'nos', zob. *nos*). W słow. rozwój fonetyczny **nosr-* > **nozr-* > **nozdr-* (udźwięcznienie grupy spółgłoskowej i wstawne -d- rozbijające tę grupę).

nożyce mn od XV w. 'przyrząd do cięcia', daw. XVI w. też 'zakończenia odnóży u niektórych skorupiaków, szczypce; szczypce do knotów świec', daw. XVII w. *nożyca* 'nożyczki'; zdr. *nożyczki*. Por. gl. *nożicy* mn 'nożyce', strus. *nożici* (pierwotna forma mian.-bier. l. pdw) 'ts.', ch./s. *nożice* mn 'ts.'. Psł. **nożica*, zwykle l. mn **nożicē* (plnś.) / **nożicę* (pldś.) 'narzędzie do cięcia składające się z dwu połączonych ruchomych ostrzy', od psł. **nožb* 'nóż', z przyr. -ica. Pierwotnie chyba 'przyrząd do cięcia złożony z połączonych noży'.

nóż *noża* od XIV w.; zdr. *nożyk*. Ogsl.: cz. *nůž*, r. *nož*, scs. *nožb* 'nóż, miecz'. Psł. **nožb* [< **noz-ja*] 'nóż', od psł. **nžbti* 'kłuć, przebijać, wbijać w coś' (od pie. **negh-* 'przebijać, kłuć', zob. *nizać*), z przyr. **-ja* tworzącym m.in. nazwy narzędzi. Pierwotne

znaczenie 'to, co przebija, wbija się w coś', początkowo zatem wyraz oznaczał rodzaj ostrego narzędzia do wbijania w coś, do nabijania czegoś (znaczenie 'narzędzie do krojenia' jest więc wtórne).

nuda od XVI w. 'niemiłe uczucie wywołane przez beczynność, monotonię', rzecz nudna, wywołująca znudzenie', w XVI w. *nuda* 'nudność, złe samopoczucie' (tylko *na nudy* 'do obrzydzenia' u Paprockiego), dial. (z okolic Augustowa) 'tęsknota, melancholia'. Zapożyczenie ze wschł., por. ukr. reg. *nuda* 'uczucie znudzenia; mdłości, nudności', br. *nuda* 'znudzenie', dial. 'wszy; ubóstwo, głód; żałość, żal; nudny człowiek', r. przest. *nuda* 'przymus, ucisk, presja', pot. 'monotonne zajmowanie się czymś', dial. 'insekty, owady nękające bydło', 'kiepskie, marne życie', 'choroba, zwłaszcza skórna (np. krosty, świerzb)', 'mdłości, nudności'. Wschł. **nuda* 'przymus, ucisk, presja', 'nieprzyjemne, złe samopoczucie' (z tego 'czynnik wywołujący złe samopoczucie, np. choroba, beczynność'), czas. odrzecz. od psł. **nuditi* 'zmuszać, zniewalać, wywierać nacisk, męczyć, trapić' (zob. *nudzić*); niezależnym derywatem od tej samej podstawy jest słów. *nuda* 'praca najemna'. — Od tego nudny 'wywołujący uczucie znudzenia', przest. 'wywołujący mdłości, nudności', daw. 'znudzony' (por. np. ukr. *nudnyj* 'wywołujący uczucie nudy, znudzenia', dial. 'mdły, cikliwy, wywołujący mdłości') → *nudność*, por. też daw. *nudnieć* 'markotnieć, sowieć'.

nudzić *nudzę* od XVIII w. 'wywoływać uczucie nudy, znudzenia; naprzykrzać się, marudzić; mdlić, powodować mdłości', dial. *nudzić* 'gnębić, trapić; tęsknić', wcześniej stp. od XIV w. *nędzić* 'gnębić, nękać, dręczyć, trapić, umartwiać; wycieńczać fizycznie', dial. *nędzić* 'nudzić, mdlić; wychudzić, wycieńczyć, zmizerować; nędznie spędzać czas, harować', słowiń. *nqzēc* 'męczyć', *nqzēc sę* 'męczyć się, dręczyć się'. Odpowiedniki we wschł. i pdsł.: r. przest. *nudīt* 'przymuszać', dial. też 'męczyć, dręczyć, nużyć; trwożyć; mdlić, nudzić', ukr. *nudyty* 'mdlić, nudzić', *nudytyjsja* 'nudzić się', scs. *nuditi*, *nuždp* / *npditi*, *npždp* 'wywierać na-

cisk, presję, uciskać, gnębić; zmuszać, przymuszać do czegoś', bg. *nudja* 'zmuszać, przymuszać', ch./s. *nūditi* 'oferować, proponować; zapraszać; nalegać; zachęcać do jedzenia, częstować; ofiarowywać'. Psł. **nuditi* (wtórne **npditi*, z przejściem 'u > *p' pod wpływem poprzedzającego n-) 'zmuszać, zniewalać, wywierać nacisk, męczyć, trapić', pokrewne z psł. **nutiti* (zob. *nęcić*). Od pie. **nau-d-*, od pierwiastka **nau-* 'męczyć, dręczyć' (zob. *nęcić*). Polskie *nudzić* w znaczeniu 'wywoływać uczucie nudy, znudzenia' może zapożyczone z ukraińskiego (zob. *nuda*, *nużyć*).

nurek od XVII w. 'człowiek opuszczający się na dno morza, jeziora itp.', całkowite zanurzenie się w wodę, skok w wodę' (w tym znaczeniu też *nur*, w zwrocie *dać nura*), w XVI w. *norkiem* / *nórkiem* 'w zanurzeniu', najpierw nazwa nurkującego ptaka: stp. XV w. *norek* 'perkoz, Pedicaps cristatus', dziś *nurek* pot. 'nazwa różnych ptaków wodnych (np. kaczek, perkozów)', stp. 1500 r. *nor* 'ts.', dziś *nur* 'ptak wodny Gavia', dial. *nor* 'dzika kaczka; borsuk', słowiń. *nór* 'dzika kaczka'. Por. ukr. dial. *nur* 'ptak wodny Colymbus septentrionalis' oraz gł. *nór* 'miejsce do zanurzania, zanurzenie', cz. *nor* 'zanurzenie', bg. dial. *nor* 'ptak Phloerocorax', ch. daw. *norom* (narz. pj) 'tonąc, pogrążając się'. Słow. **norē* / **nurē* 'zanurzanie się, nurkowanie', **norē* / **nurē* i **norēkē* / **nurēkē*, **norēcy* / **nurēcy* 'istota, zwierzę pogrążające się, nurzące się w głębi wody, ziemi', rzeczowniki od psł. **noriti* / **nuriti* zanurzać, pogrążać, **noriti sę* / **nuriti sę* 'zanurzać się, pogrążać się' (zob. *nurzać*). — Od tego *nurkować* od XVIII w.

nurt od XVI w. 'strumień wody w środku rzeki płynący z większą szybkością niż pozostała masa wody, bieg rzeki', *nurty* mn 'wody rzeki, fale, odmęty', daw. *nurt* / *nort* 'prąd w rzece'; daw. XVII w. też *nurta* 'głębia, głęбина, otchłań' (z polskiego ukr. *nurt* / *núrta* 'głęбина, odmęt, wir wodny', br. dial. *nort* 'nurt; głęбина, odmęt'). Może z prapostaci **norēto* / **nurēto* od psł. **noriti* / **nuriti* 'zanurzać, pogrążać' (zob. *nurzać*), ale zarówno prapostaci, jak i budowa niepewne. — Od tego *nurtować* od XIX w.

'przenikać coś na wskroś, do głębi; dawać się odczuć (o chorobach); dręczyć, gnębić'.

nurzać od XVI w. 'zagłębiać coś w czymś, zwykle w płynie', *nurzać się* 'pograżać, zagłębiać się w czymś', dial. *norzać się* 'nurzać się'; z przedr. *wynurzać się, zanurzać się*. Czas. wielokr. od p. rzadkiego *nurzyć* 'zanurzać', stp. tylko z przedr. *unurzyć, wnurzyć, wynurzyć* (daw. XVI w. *wynorzyć* 'wydobyć, wynurzyć'), *wynurzyć się, zanurzyć się*, w XVI w. *zanorzyć się* 'pograćzyć się w wodzie'. Por. gl. *nurić* i *nóric* 'zanurzać, pograżać', cz. *norit* 'ts.; zwilżać, moczyć', poet. 'wynurzać, wysuwać', r. dial. *núrit* 'zanurzać', *nórit* 'wypatrywać, szukać, węszyc', *nórit* *rybu* 'łowić ryby niewodem pod lodem', ch. *nòriti* 'zanurzać się, pograżać się; nurkować', dial. *núriti* 'zanurzać'. W polskim doszło (z przyczyn fonetycznych, rozwoju *nor-* > *nór-* > *nur-*) do zmieszania dwu pokrewnych czasowników: psł. **noriti* 'zanurzać, pograżać', czas. kauzat. (z regularną wymianą **e* ⇒ **o*) od psł. **neriti*, **něro* 'zanurzyć się, pograćzyć się' (mającego odpowiednik w lit. *nérti* 'zanurzać się, nurkować'), oraz bliskiego, mającego inną samogłoskę rdzenną **nuriti* 'zanurzać, pograżać'.

nuże, nuż od XV w. part. wzmacniająco-intensyfikująca w połączeniu z bezokol. (np. *nuże wstawać!*); w połączeniu z rozkaznikiem wyraża zachętę, naleganie, nacisk 'da-

lej!, śmiało!' (np. *nuże, wstań!*), od XVII w. *nuż* jako ekspresywna part. pytajna 'a może?, być może?' (np. *nuż mi się uda?*), stp. *nuże* / *nuż* 'okrzyk zachęcający, ponaglaający', wyraz nawiązujący 'a więc, oto', kasz. *něž* / *něže* / *něżej* 'nuże, szybko, dalej'. Por. cz. *nuže*, slc. *nuž*, r. *nu že*, dial. *nuž* part. pytajna 'czyż nie?', przysł. 'być może; wtem'. Połączenie psł. partykuł **nu* i **že* (zob. -*že*). Part. **nu* wyrażająca naleganie, zachętę, nacisk i różne stany emocjonalne, poświadczona w p. daw. od XVI w. (i dziś dial.) *nu* part. wzmacniająco-intensyfikująca, wyrażająca zachętę, naleganie, nacisk 'dalej!, śmiało!', dial. *nu* 'nuże' (por. cz. *nu* wykrz. 'no', r. *nu* wykrz. 'nuże!, śmiało!, dalej!'), part. wzmacniająca dla podkreślenia treści wyrazu, part. pytajna 'czyżby?, czyż?', modalna 'być może', ch./s. dial. *nū* 'nuże!, śmiało!, no!', 'oto!, patrz!', też jako wzmocnienie rozkazu), pierwotnie zapewne inter. pochodzenia dźwięk., podobne np. lit. *nu* 'no!, więc!, nuże!, śmiało!'.

nużyć *nużę* od XVIII w. 'powodować zmęczenie, znużenie, męczyć, wyczerpywać'; z przedr. *znużyć, znużony*. Czas. odrzecz. od p. daw. od XVII w. *nuża* 'trud, zmęczenie, znużenie', zapożyczonego z ukr. *nu-ža* 'wszy; muchy', dial. 'bieda, nędza, trud' (z psł. **nuda* 'przemoc, bieda, strapienie', zob. *nędza*).

O

o od XIV w. przyim., daw. też *ob*. Ogśł.: cz. *o*, *ob*, r. *o*, *ob*, scs. *o*, *ob* / *obv*. Psł. **o*, **obv* powstały prawdopodobnie ze spłynięcia się dwu przyimków ie.: pie. **ob*i** 'koło, około' (z którego np. stind. *abhi* 'ku, przez', łac. przedr. *ob-*) oraz pie. **opi* / **epi* (z którego lit. *ap-* 'o-, ob-', *apiē* 'o', stind. *api* 'jeszcze'). Postać **o* powstała chyba wtórnie z **ob* z zanikiem -*b* przed spółgłoskami. Wtórnie przedr. *ob-*, *o-*, ogśł., psł. **ob-*, **o-*.

o! wykrz. od XIV w. Ogśł.: cz. *ó!*, r. *o!*, ch./s. *o*. Psł. **o!*, pierwotny wykrz. wyrażający np. zdziwienie, podziw, por. np. niem. *oh!*, łac. *o!*, *oh!*, gr. *ó!*, *ō!* Od tego z rozszerzeniem *och!*, *oj!*.

oba, obaj, oboje od XIV w. Ogśł.: cz. *oba* 'oba, obaj, obie', *oba dva* 'obydwa, obydwaj', r. *oba*, scs. *oba*. Psł. **oba* 'oba', odpowiada lit. *abù* [< pie. **ab*o*-*] 'obaj, oboje, obie', dalej pokrewne z goc. *bai* 'oba', niem. *beide*

'oba', ang. *both* 'ts.', łac. *ambō* 'obaj', gr. *ámphō* 'obaj, oboje, obie, oba', stind. *ubhau* 'oba', wszystkie z pie. **ambʰo-* 'oba'.

obalić od XVI w. 'spowodować upadek, przewrócić, zrzucić, strącić', od XIV w. *obalić się* 'wywrócić się, upaść, runąć'; wielokr. *obalać*. Por. cz. *obalit* 'opakować, zapakować; obtoczyć', *obalit se* 'okryć się', stcz. *obaliti* / *obvaliti* 'obalić', r. *obvalít*, dial. *obálít* 'ts.', ch./s. *obáliti* 'obalić, przewrócić, zwalić, zrzucić; zniżyć cenę'. Psł. czas. przedrostkowy **ob-valiti* 'otoczyć; zwalić, przewrócić', z przedr. **ob-* od psł. **valiti* 'toczyć, pędzić, obalać, zwałać, uderzać' (zob. *walić*).

obarczyć od XVIII w. 'włożyć komuś ciężar na barki, obładować, objuczyć', 'nałożyć na kogoś jakiś obowiązek', 'czynić odpowiedzialnym za coś'; wielokr. *obarczać*. Czas. odrzecz. od *barki* 'ramiona' (zob. *bark*).

obarzanek i *obwarzanek* od XIV w. 'rodzaj ciasta w kształcie zlepiętego końcami wałka'. Od imiesłowu biernego *obarzany* / *obwarzany* 'obgotowywany' od przedrostkowego czas. *obarzyć* / *obwarzyć* 'obgotować', psł. **ob-variti* 'obgotować' (od psł. **variti* 'gotować', zob. *warzyć*). Nazwa od sposobu przygotowywania wyrobu.

obawiać się od XVI w. 'odczuwać strach, trwogę, lęk, niepokoić się, lękać się', daw. XVI w. też 'spodziewać się czegoś złego'. Przekształcenie (pod wpływem etymologicznie odrębnych czas. wielokr. *nabawiać się, zabawiać się*, zob. *bawić*) starszej postaci *obawać się* w XVI w. 'spodziewać się czegoś złego', 'bać się, czuć strach; czuć przed kimś respekt'. Pierwotne *obawać się*, mające odpowiednik w cz. *obávat se* 'obawiać się', z przedrostkowego **o-b-o-jawać się* (cz. **o-b-o-javati se*), czas. wielokr. od stp. **o-b-o-jać się* (od stp. **bo-o-jać się* 'bać się', zob. *bać się*) z regularnym ściągnięciem -*o-ja* > -*a-*. — Od tego rzecz. odczas. *obawa* od XVIII w. 'stan, uczucie niepewności, niepokoj, lęk' (por. cz. *obava* 'obawa, strach', może zapożyczone z polskiego).

obcas od XIX w., daw. *abcas*. Zapożyczenie z niem. *Absatz* 'obcas', wykołajenie postaci wyrazów pochodzenia obcego częste w języku ludowym.

obcęgi mn od XVII w. (daw. *obcęgi*), w XVI w. *hebcęgi*. Zapożyczenie z niem. *Heb(e)zange*

'obcęgi kowalskie (do chwywania, podnoszenia żelaza)' (złożenie z niem. *Hebe* od *heben* 'podnosić' i *Zange* 'obcęgi', zob. *cęgi*). Przekształcenie początku wyrazu przez skojarzenie z przedr. *ob-*.

obchód 'obejście', stp. od XV w. 'obrzęd', 'postępowanie, zachowanie się, sposób życia', 'zajęcie, zatrudnienie, praca', 'dochód, zysk', w XVI w. też 'uroczyste obchodzenie, święcenie jakiegoś wydarzenia, dziś *obchody* mn 'ts.'. Por. cz. *obchod* 'handel; sklep'. Od *obchodzić* 'świętować, czcić uroczystości, celebrować', 'okrążyć, chodzić w koło' (zob. *chodzić*).

obcować od XV w. 'przebywać, przestawać z kimś, współżyć, utrzymywać ścisły kontakt, stosunki towarzyskie', 'mieć w czymś udział, uczestniczyć', 'zachowywać się w pewien sposób, postępować, żyć', 'spółkować'. Por. cz. *obcovat* 'obcować; spółkować'. Czas. odprzym. od p. *obcy* w pierwotnym znaczeniu 'wspólny' (zob. *obcy*).

obcy od XV w. 'nie należący do jakiegoś kręgu osób, rzeczy, spraw; niewłaściwy komuś, nie objęty czymś zainteresowaniem', daw. też 'cudzy, nie swój', 'nie będący właściwością albo elementem czegoś', 'niewłaściwy, nieprawdziwy', 'nie będący uczestnikiem, odsunięty od czegoś'. Por. strus. *občii* 'wspólny', scs. *občstb* 'ts.', ch. *ōpči* 'ogólny, powszechny, pospolity'. Psł. **občstb* 'wspólny, nie swój', z pie. **obʰitjo-*, derywatu od pie. **obʰi* 'koło, około' (zob. *o*), z przyr. *-*tjo-*, pierwotne znaczenie 'taki, który jest wokół' > 'wspólny'. — Od tego *obcość*; wy-*obcować się*; zob. też *obczyzna, obecný*.

obczyzna 'obce kraje, zagranica', stp. od XV w. 'człowiek nie należący do wspólnoty rodowej, występujący jako świadek w sądzie', w XVI w. też 'teren nie będący własnością użytkownika'. Por. cz. hist. *občina* 'wspólnota gminna; gminne pole, gminne pastwisko', scs. *občstina* 'wspólnota', ch. *ōpčina* 'gmina'. Psł. **občstina* 'wspólnota, wspólna własność, teren wspólnie użytkowany, będący pod wspólnym zarządkiem', z przyr. *-*ina* od psł. przyr. **občstb* 'wspólny, nie swój'. W polskim zastąpiono pierwotny przyr. -*ina* przez ekspansywny -*izna* (por. np. *ojczyzna*). Na stary wyraz w pol-

skim nawarstwili się nowsze derywaty od *obcy* 'cudzy', stąd *obczyzna* 'obce kraje', stp. 'obcy człowiek'.

obecny od XVI w. 'osobiście przy czymś będący, znajdujący się gdzieś w danej chwili', 'dzisiejszy, współczesny, teraźniejszy', stp. od XV w. *obecný* 'powszechny' (*obecnie* 'publicznie, jawnie'), w XVI w. *obecný*, wyjątkowo *obieczny* 'będący gdzieś osobiście, znajdujący się we własnej osobie, przytomny', 'spełniony osobiście, we własnej osobie', 'teraźniejszy', 'wspólny, publiczny, powszechny', 'pospolity', 'wszechstronny'. Por. cz. *obecny* 'ogólny, powszechny, pospolity', slc. *obecný* 'gminny; publiczny; prosty, zwyczajny'. Psł. **obębnъ* 'związany ze wspólnotą', przym. z przr. *-bnъ od psł. **obębnъ* 'wspólnota' (stp. XV w. *obec* czy *obiec* 'powoływanie w określonych zwyczajowo wypadkach grupy świadków o nieposzlakowanej opinii, z dawien dawna osiadłych w danej okolicy', w XVI w. *obec*, rzadko *obiec* 'społeczność, grupa', w *obec* 'powszechnie, na ogół', *obec* 'ogółem', dziś przym. *wobec*, zob.; por. cz. *obec*, *obce* z 'gmina, gromada; stowarzyszenie, korporacja, organizacja', slc. *obec*, *obci* 'gmina; miejscowość, wieś; mieszkańcy gminy; społeczność'), zapewne urzeczownikowionej psł. przym. **obębnъ* 'wspólny' (zob. *obcy*). Polskie postaci *obec*, *obecný* (z twardym *b*) pod wpływem czeskim.

obejrzyć od XV w. 'patrząc, poznać coś, zapoznać się z czymś, przypatrzeć się', stp. od XV w. *obežrět* / *obežrět* / *oberzieť* / *obežrět* / *obežrět* 'zobaczyć, dostrzec, oglądnąć', 'popatrzeć, spojrzeć, rzucić okiem na coś', 'wypatrzeć, odkryć', 'rozważyć, zastanowić się', 'zatrzaszczyć się, zadbać', w XVI w. *obežrět* / *obežrět* / *obežrět* / *obežrět*. Ogsl.: cz. *obežrět* 'obejrzyć', r. *obozrēt* 'obejrzyć, przejrzeć', ch./s. *obázreti se* 'obejrzyć się, oglądnąć się dookoła siebie; zwrócić uwagę na coś'. Psł. **obzbrēti* 'obejrzyć, oglądnąć', z przed. **ob-* od psł. **zbrēti*, **zbrp* 'patrzyć, spoglądać, widzieć' (zob. *spojrzeć*).

obelga od XVIII w. 'ubliznienie komuś słowem, obraza; obraźliwe słowa, zniewaga'. Rzecz. odczas. od daw. (od XVI w.) przed-

rostkowego *obelżyć* 'znieważać, zhańbić', *obelżać* 'znieważać, obrazać' (od *łyżć*, zob.), por. rzecz. odslowny *obelżenie* od XVI w. 'znieważenie, obraza'. W innym znaczeniu stp. XV w. *obelżyć* 'zmniejszyć, złagodzić, uśmierzyć', *obelżać* 'dawać ulgę, łagodzić, zmniejszać stopień nasilenia', 'lekceważyć, pomijać' (por. *ulżyć*, zob. *łyżć*, *ulga*). Od tego czasownika też *obelżywy* od XVI w. 'uwłaczający, znieważający, obraźliwy'.

obfity od XV w. 'liczny, suty, hojny', stp. od XV w. *obfity* / *opłwity* 'liczny, wielki, pełny, nadmierny', 'opływający w coś, obfitujący, przepełniony czymś', 'płodny, urodzajny', w XVI w. *obfity*, rzadziej *okwity* / *okfity* / *obkwity* / *opłwity* 'obfity, żyzny, obfitujący, hojny, liczny'; przysl. *obficie*, daw. *obplwicie* / *ochwicie* / *okwicie* / *okwito* / *opłficie* / *opłwicie* / *opwicie* 'hojnie, obficie, szczerze'. Najstarsza forma *opłwity* czy może *obplwity*, z których pozostałe w rezultacie przekształceń niezwyklej grupy spółgłoskowej *plw* czy *bplw*. Prawdopodobnie od psł. przedrostkowego **o(b)plwati* 'opływać' od psł. **plwati* 'pływać' (por. stp. XIV w. wyjątkowe *plwieć* czy *plwieć* 'płynąć'; w związku z psł. **plyti* 'płynąć', stosunek **plwati* : **plyti* jak psł. **rŕwati* : **ryti*, zob. *rwać*, *ryć*), o pochodzeniu zob. *płynąć*. Pierwotne znaczenie 'opływający w coś'. — Od tego *obfitość*; *obfitować*.

obiad od XV w. 'główny posiłek, spożywany koło południa'. Ogsl.: cz. *oběd* 'obiad', r. *oběd*, scs. *obědъ* 'wspólne jedzenie, ucza'. Psł. **obědъ* 'obiad', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **ob-ěsti* 'objeść ze wszystkich stron, wszystko', **oběsti sę* 'najeść się do syta' (zob. *jeść*). Pierwotne znaczenie byłoby 'obfity posiłek', ale semantyka wyrazu bywa też objaśniana inaczej, zwłaszcza prawdopodobne jest pierwotne 'wspólne jedzenie'. — Od tego *obiedni* (*poobiedni*, *przedobiedni*), *obiadowy*; *obiadować*.

obietcać od XIV w. 'dać obietnicę, przyrzec'; z przedr. *przyobieczać*; wielokr. *obietcywać*. Por. r. *obeštati* 'obietcać, przyrzec, obiecywać, przyrzekać; zapowiadać, rokować coś', scs. *obeštati* 'obietcać, przyrzec', ch./s. *oběčati* 'obietcać, przyrzec'. Psł. **obvētati* 'przyrzekać, przyobiecywać', czas. wielokr. od psł.

przedrostkowego **ob-vētiti*, **ob-vēŕp* 'przrzec, obiecać', z przedr. **o(b)-* od psł. **vētiti* 'mówić, rozmawiać', wielokr. **vētati* (por. scs. *vēstati* 'mówić, oznajmiać'), o pochodzeniu zob. *wiec*. — Od imiesłowu *obiecany* → *obiecanka*.

obietnica od XVI w. 'wyrażenie gotowości lub chęci zrobienia czegoś', 'to, co obiecanie, przedmiot podjętego zobowiązania, spełnienie obietnicy', stp. od XIV w. 'dar ofiarny, ofiara', 'ślubowanie', w XVI w. także 'przepowiednia, zrządzenie, wola'. Od psł. przym. **obvētōnъ* 'związany z przyrzeczeniem, obietnicą', utworzonego od psł. **obvētъ* / **obvētō* 'przyrzeczenie, obietnica', por. stcz. *obēt* ż, cz. *obět* 'ofiara, ofiarowanie', r. *obět* 'ślub, śluby, ślubowanie; przyrzeczenie, zobowiązanie', scs. *oběta* 'obietnica, przyrzeczenie; ślubowanie'. Psł. **obvētō* > *oběto* to rzecz. odczas. od przedrostkowego psł. **ob-vētiti* 'przrzec, obiecać' (zob. *obiecac*).

objętość ż od XVIII w. Rzecz. abstrakcyjny z przyr. -ość od imiesłowu biernego *objęty* od czas. *objąć* 'otoczyć ramionami, rękami, uściskać', 'opasać, otoczyć, okrążyć, okolić', 'zawrzeć, skupić, zmieścić', z przedr. *ob-* od *jąć* (zob.).

oblec *oblekę* (nowsze *oblokę*) od XIV w. 'ubrać, odziać; powlec, pokryć, obciągnąć', wielokr. *oblekać*. Ogśl.: cz. *obléc*, *obleku* 'ubrać, odziać', r. *obolóc*, *oboloku* 'pokryć, powlec, obciągnąć; ubrać, odziać', scs. *oblěsti*, *oblěp* 'owinać, odziać, ubrać'. Psł. **ob-velkti*, **ob-velkp* 'powlec czymś, naciągnąć coś na coś' > 'pokryć czymś, okryć' > 'okryć odzieniem, ubrać', czas. z przedr. **ob-* od psł. **velkti* 'wlec, ciągnąć' (zob. *wlec*).

obleśny 'przejawiający skłonność do rozpusty, będący przejawem tej skłonności, lubieżny', daw. XVI w. *obleśny* / *obleszny* 'faryzejski, nieszczerzy, obłudny, przypochlebny, przymilny', *obleszczywy* 'obłudny, układny', *obleśność* 'przymilność, przypochlebność'. Z pierwotnej postaci **obleśčny*, por. cz. *obelstny* 'nieprzychylny', r. dial. *oblestnyj* 'przypochlebny, nieszczerzy, obłudny', ukr. *oblěsnyj* 'przypochlebny, przymilny'; wszystkie z psł. **oblěstnъ*, przym. z przyr. **-bnъ*

od psł. przedrostkowego czas. **ob-lbstiti* 'podstępnie podejść, zwieść, oszukać' (por. cz. *obelstít* 'okpić, oszukać', r. *obolstít* 'zwieść, skusić, uwieść', scs. *oblstiti* 'przechytrzyć, oszukać'), z przedr. **ob-* od psł. **lbstiti* 'podstępnie podchodzić, oszukiwać, zwodzić' (por. stp. *przelścić* 'podstępnie podejść, okłamać, oszukać', stcz. *lštiti* 'okłamywać, oszukiwać', r. *lštiti* 'pochlebiać, schlebiać', scs. *lbstiti* 'oszukiwać, zwodzić, kusić'). Podstawowe **lbstiti* to czas. odrzecz. od psł. **lbstъ* ż 'przebiegłość, podstęp, oszustwo, obłuda' (por. stp. XIV-XVI w. *leśe*, *lšci* 'podstęp, zdrada, oszustwo, obłuda, chytrłość', cz. *lest*, *lsti* 'podstęp, chytrłość, oszustwo', r. *leś* ż 'pochlebstwo, schlebianie', daw. 'chytrłość, podstęp, obłuda', scs. *lbstъ* ż 'podstęp, chytrłość; pokusa; błędzenie, błąd'), zapożyczonego z goc. *lists* 'przebiegłość, chytrłość'.

oblicze od XIV w. 'twarz, lice', 'sylwetka duchowa, charakter, aspekt, strona', przest. 'powierzchnia, przestrzeń', stp. XIV-XV w. też 'wygląd; forma, kształt, wzór'. Ogśl.: stcz. *oblície* 'twarz, oblicze', r. *oblīč'e* 'wygląd zewnętrzny; twarz', scs. *oblīčije* 'kształt zewnętrzny, obraz'. Psł. **oblīčije* 'wygląd zewnętrzny, kształt, postać; twarz, oblicze', od wyrażenia przyimkowego **ob lice* (zob. *lico*) z przyr. **-je*.

oblubieniec od XV w. 'narzeczony, pan młody', *oblubienica* (stp. też *oblubienica*) 'narzeczona, panna młoda', w stp. także 'ulubienica, wybranka'. Od imiesłowu biernego *oblubiony* od stp. *oblubić* 'zaślubić, poślubić kogoś', 'dać za żonę', 'upodobać sobie, wybrać' (por. stp. *oblubienie* 'zareczyny, zaślubiny'), urzeczownikowionej za pomocą przyr. -ec, -ica (jak np. *ulubieniec*, *ulubienica*). Dalej zob. *lubić*.

obłapić od XIV w. 'objąć, otoczyć ręką lub ramieniem, ścisnąć', kasz. *oblāpic* 'objąć, uściskać'; wielokr. *oblāpiać*. Por. r. *oblāpiti* 'objąć, ścisnąć', br. *ablāpiti* 'ts.'. Z przedr. *ob-* od *łāpic*, dziś zachowanego w gwarach pld.: dial. *łāpic* 'chwycić, porwać, ujmować', w stp. od XIV w. tylko z przedr. *polāpic* 'pochwycić, pojmać', *ułāpic* 'ująć, pojmać' (dziś przest.), *złāpic* 'ująć, chwycić'. Ogśl.: cz. *lapit* 'złapać, schwycić', r. *lāpiti*

'chwytać, łapać', ch./s. *lāpiti* 'złapać, schwytąć'. Psł. **lapiti*, **lapō* 'schwytacie, złapać, złowić', o pochodzeniu zob. *łapać*.

obława od XVII w. 'polowanie z naganką na grubego zwierza; naganka, obławnicy', dziś 'akcja policyjna lub wojskowa polegająca na obstawieniu terenu i masowych aresztowaniach', daw. *obławą* 'kupą, tłumnie'. Zapożyczenie ze wschl., por. strus. *oblava* 'oddział wojska, wojsko', r. *obláva* 'okrażenie, otoczenie jakiegoś miejsca w celu zatrzymania, schwytania kogoś; polowanie z naganką; ludzie biorący udział w takiej akcji lub w polowaniu', ukr. *obláva* 'polowanie z naganką', reg. 'tłum, ludzie otaczający kogoś', br. *ablava* 'obława'. Wschł. **oblava* 'łowienie, chwytnie (zwierzyny) przez otoczenie miejsca polowania', rzecz. odczas. od przedrostkowego **ob-loviti* 'łowić dokoła', por. p. daw. od XVI w. *oblawiać* 'polować', *oblówić* 'złowić', *oblówić się* 'zdobyć dużo łupów podczas polowania', dziś 'wiele zyskać, zdobyć' (od psł. **loviti* 'starać się schwytąć, złapać', zob. *łowić*).

oblók od XV w. 'przedmiot zakrzywiony w półkole (np. uchwyty koszyka)', 'element architektoniczny w kształcie półkola, części elipsy', stp. XV w. też 'drewniany kabłąk nad chomątem w zaprzęgu jednokonnym'; zdr. *oblączek*. Ogśl.: gl. *wobluk* 'łuk; kabłąk, oblók; zaokrąglenie, okrągłość; sklepienie; rama', cz. *oblouk* 'łuk', r. dial. *oblúk* 'krawędź wozu, sań', ch./s. *oblúk* 'oblók; łęk', słwn. *oblók* 'sklepienie, łuk'. Psł. **oblōkō* 'zagięcie, zakrzywienie; przedmiot zgięty, zakrzywiony w półkole', rzecz. odczas. od szcztatkowo zachowanego psł. przedrostkowego **ob-lēkti* 'zgiąć, skrzywić (w półkole)' (por. gl. *woblac*, *woblaku* 'obstawić sidlami; usidlić'; o podstawowym psł. **lēkti* zob. *łękać się*), z właściwą starszym tego typu rzeczownikom wymianą samogłoski rdzennej **ē* ⇒ **o*. Por. *kabląk*, *pałąk*.

oblókany od XIX w. 'dotknięty oblędem, cierpiący na oblęd; będący wyrazem oblędu', imiesłów bierny od przedrostkowego czas. *oblókac* (o pochodzeniu zob. *bląkać się*).

oblęd 'choroba psychiczna, pomieszanie zmysłów', daw. od XVI w. *obląd*, *oblędu* 'błąd, pomyłka', 'zbłądzenie z drogi, błąkanie się,

'kołująca, kręta, okólna droga', stp. XV w. *oblęd* czy *obląd* 'przywidenie, zwidzenie, widziadło'. Por. gl. *woblud* 'złudzenie, złuda; choroba psychiczna', cz. *oblud* 'oszukiwanie, omamienie', ukr. dial. *oblud* 'imię złego ducha'. Rzecz. odczas. od p. daw. *oblądzić* (*się*) / *oblędzić* (*się*) 'omylić się, pomylić się, zbłądzić, bląkać się', por. też gl. *wobludzić* 'zmylić, zwieść', cz. *oblouditi* 'omamić, oszukać' (czas. z przedr. **o(b)-* od psł. **blōpiti* 'postępować niewłaściwie; być w błędzie, popełniać błąd; odstępować od właściwej drogi, mylić drogę', zob. *blądzić*).

oblók od XIV w. 'lekka chmura', stp. 'chmura, mgła, zasłona z mgły', daw. XVI–XVIII w. też 'chmara, mnóstwo, tłum', dial. 'lot dzikich gołębi, siewek, turkawek', wyjątkowo w gwarach także *owłók* 'oblók'. Ogśl.: cz. *oblak* 'oblók; mnóstwo', dial. 'ciężka, czarna chmura zakrywająca całe niebo lub jego część', r. dial. *óbolok* (/ *óboloko*) 'chmura', scs. *oblakō* 'chmura, oblók'. Psł. **obolōkō* [< **obvolōkō*] 'to, co powleka, pokrywa (niebo)' > 'chmura, oblók', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **ob-velkti* 'oblec' (zob. *oblec*), z właściwą starszym tego typu rzeczownikom wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*.

oblý od XV w. 'mający kształt podłużny i zaokrąglony', daw. też *oblí* 'okrągły, owalny'. Ogśl.: cz. *oblý* 'owalny, zaokrąglony, oblý', r. dial. *óblýj* 'owalny, cylindryczny', ch./s. *óbao* / *óbal* 'oblý, okrągławy; owalny; walcowaty'. Psł. przym. **obolō* 'zaokrąglony', wyprowadzany z wcześniejszej postaci **ob-volō* zawierającej przedr. **ob-*, zestawianej z mającymi ten sam przedrostek lit. *ap-valūs* 'okrągły', lot. *ap-válš* 'ts.', por. także stnord. *valr* 'ts.', *-*volō* od pie. pierwiastka **uel-* 'toczyć, związać, kręcić' (zob. *walić*). Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'obtoczony, zaokrąglony przez toczenie, owijanie'.

obojszyk 'kość obręczy barkowej łącząca mostek z górną częścią łopatki', stp. XV w. 'część zbroi osłaniająca szyję', daw. 'kołnierzyk', 'napiersnik', 'obroża'; por. (z innym przyr.) stp. XV w. *obojszek* / *obojszek* / *obujeczek* 'część zbroi osłaniająca szyję'. Pierwotne zdr. od stp. od XV w. *oboje* / *obujek*

'kołnierz, wycięcie w tunice do wkładania jej przez głowę', 'obrzęcz żelazna umocowana u słupa, muru itp., zakładana na szyję przestępcy, kuna', dial. *obojek / obójek* 'kołnierz, kołnierzyk; obroża'; por. cz. *oboжек* 'obroża', ch. dial. *obojak* 'kawałek płótna służący do owijania goleni (np. przy pracy na roli); wełniany kocyk; szeroki fartuch, zapaska'. Słow. *obvojska* 'to, co owija, oplata coś dokoła', od psł. przedrostkowego czas. **ob-viti* 'owinać, opleść dokoła' (od psł. **viti*, **vęp* 'przez zwijanie nadawać czemuś owalny, kolisty kształt; wić, splatać; obracać', zob. *wić* II), z przyr. **-bъ* i z wymianą rdzennego **ej* (> **i*) ⇒ **oi* (por. pokrewne *zawój*, *zwój*). Obojczyk nazwano tak z powodu kształtu tej kości.

obojętny 'nie okazujący zainteresowania kimś lub czymś; nie budzący żywszych uczuć, czyjeś zainteresowania; pozbawiony cech charakterystycznych, nijaki', stp. XV w. 'obłudny, udany, podstępny', daw. 'oburęki, używający do roboty obu rąk z równą łatwością', 'dwojaki', 'obosieczny', 'dwuznaczny', 'nierozstrzygnięty, niestały', 'dwulicowy, chytry; obustronny', 'usłużny, zgodny, układowy'. Por. gl. *wobojoŋny* 'dwojaki', cz. *obojetný* 'niezdecydowany, chwiejny, dwuznaczny; dwulicowy, obłudny, fałszywy', 'dwupłciowy, hermafrodytyczny', stslc. *obojatny* 'dający się wziąć oboma rękami, mający dwa uchwyty'. Zachsl. **obojetъnъ* 'dający się wziąć z dwu stron, obiema rękami', złożenie z pierwszym członem od zaimka **oba* (zob.), człon drugi imiesłów bierny **(j)ęto* od czas. **ęti* 'wziąć, chwycić rękami, schwytać, złapać, ująć; zacząć, rozpocząć' (zob. *jąć*), z przymiotnikowym przyr. **-bъ*. — Od tego *obojętność*, *zobojętnieć*.

obok przysł. od XVII w. 'przy boku, z boku, w pobliżu', też przym. z dop. 'w pobliżu; wraz z, na równi z (czym), oprócz (czego)', od poświadczonego od XV w. wyrażenia przymykowego *o bok* 'przy boku, w bezpośrednim sąsiedztwie', zob. *bok*. — Od tego *oboczny* od XVII w. 'będący obok, w najbliższym sąsiedztwie', dziś w terminologii językoznawczej 'będący wariantem'.

obopólny od XV w. 'obustronny, wzajemny', w stp. XV w. *obopólny / obapólny* 'znaj-

dujący się z dwóch stron czegoś'. Por. cz. *obapólny* 'obopólny, wzajemny'. Przym. z przyr. *-ny* < **-bъnъ* od stp. od XV w. *obopól / obapól* przysł. 'po obu stronach czegoś', złożonego z zaimka *oba* (zob.) i *pól* 'połowa' (zob.); por. daw. od XVI w. *opólny* 'wzajemny, obopólny'.

obora od XIV w. 'budynek dla bydła rogatego', stp. 'zagrodzony teren, gdzie przetrzymywano zwierzęta domowe', dial. 'podwórze', 'miejsce ogrodzone dla bydła', 'ogrodzone pastwisko, ogrodzony las', 'gnojowisko', 'najgłębsze miejsce w stawie, gdzie się gromadzą ryby'. Ogłsl.: stcz. *obora* 'ogrodzenie, obwarowanie; zwierzyńiec; łąka, ogół', cz. *obora* 'ogrodzona część lasu dla hodowli dzikiej zwierzyny, zwierzyńiec', daw. 'miejsce ogrodzone dla zwierząt (drobiu, bydła, koni)', r. dial. *obóra / obvóra* 'ogrodzenie dla bydła', słwn. *obôra* 'ogrodzone pole, pastwisko'. Psł. **obvora* > **obora* 'miejsce zamknięte, ogrodzone (dookoła, ze wszystkich stron), zagrodzone', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **ob-verti* 'zamknąć, ogrodzić (dookoła, ze wszystkich stron), zagrodzić' (por. stp. XVI w. *obe-wrzel* 'zamknąć kogoś lub coś w czymś'), z przedr. **ob-* 'dookoła' od psł. **verti*, **vęp* 'wetknąć, wsadzić, przycisnąć; zawrzeć, zamknąć' (zob. *odewrzeć*, *zawrzeć*), z właściwą starszym tego typu rzeczownikom wymianą rdzennego **e* ⇒ **o*. — Od tego *obornik*.

obowiązek *obowiązk*u od XVI w. 'konieczność zrobienia czegoś, powinność, zobowiązanie', przest. 'praca w charakterze pomocy domowej, służba', *obowiązki* mn 'czynności, funkcje związane z piastowaniem stanowiska, urzędu itp.'. Od p. daw. *obowięzać* 'objąć powinnością, nałożyć obowiązek, zobowiązać' (zob. *obowiązywać*); por. daw. XVI w. *obwęzyek* 'obowiązek, powinność' (od daw. *obwęzyac* 'obowiązać, zobowiązać'). **obowiązywać** od XVI w., dawniej *obowięzywać*, w XVI-XVII w. *obowięzować* 'być czymś obowiązkiem, być powszechnie uznaną zasadą, zwyczajem, prawem, mieć moc prawną'. Czas. wielokr. od daw. od XV w. *obowięzać* 'objąć powinnością, nałożyć obowiązek, zobowiązać' (dziś zach-

wany imiesłów bierny *obowiązany* 'zobowiązany; poczuwający się do zobowiązań, wdzięczny' oraz czas. przedrostkowy *zobowiązać* (i, ostatecznie etymologicznie tożsame z *obowiązać* 'związać dookoła, opasać', od *wiązać* (zob.), z podwójnym przedr. *ob-o* (*o-wiązać* → *ob-o-wiązać*), por. dawne postaci z pojedynczym przedr. *o(b)-*: *obowiązać* 'obowiązać, zobowiązać' (wielokr. *obowiązuwać* 'zobowiązywać'), stp. XV w. *obiązać się* 'zobowiązać się' (i 'obowiązać się'). Od psł. przedrostkowego **ob-węzati* 'związać dookoła, obwiązać' (od **węzati* 'wiązać'), por. np. scs. *obęzati* 'obowiązać', słwn. *obwezati* 'założyć opatrunek', 'zobowiązać', przest. 'obwiązać', ch./s. *obavézati* 'zobowiązać'.

obóz od XV w. 'zespół namiotów i taborów usytuowanych pod gołym niebem, przeznaczonych na dłuższy postój', stp. od XV w. 'umocnione miejsce pod gołym niebem, w którym zbiera się i przebywa wojsko w toku wyprawy wojennej', kasz. *obóz* 'stodoła'. Ogsl.: gl. *wobwóz* 'barykada z wozów', strus. *oboż* 'kolumna wozów z ładunkiem, tabory; tabory wojskowe; umocnione obóz otoczony wozami; umocnione miejsce; zapasy wojskowe, sprzęt wojenny, trofea wojenne', r. *obóz* (dial. też *obvóz*) 'tabory', dial. 'kulig', *obóz teter* 'stado cietrzewi', cs. *obož* 'ciężary, bagaże'. Psł. **obož* < **obvož* 'to, co się wiezie, przewozi z miejsca na miejsce' > 'ciężary, bagaże; tabory; miejsce czasowego pobytu wojska', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **ob-vezti*, **ob-vezp* 'wioząc kogoś lub coś, objechać wiele miejsc' (p. *obwieźć*, *obwioz*, zob. *wieźć*), z właściwą starszym tego typu rzeczownikom wymianą rdzennego *e ⇒ *o.

obraz 'dzieło plastyczne wykonane na jakiejś płaszczyźnie za pomocą farb, kredek, ołówka itp.; widok kogoś lub czegoś, krajobraz, scena; całokształt jakichś spraw, opis czegoś', stp. od XIV w. 'rzeźba, posąg, statua, rytzy wizerunek; kształt, postać, figura, forma'; zdr. *obrazek*. Ogsl.: cz. *obraz* 'malowidło, wizerunek; odbicie, przedstawienie czegoś; ideał', r. *obraz* 'postać, wizerunek; wyobrażenie, artystyczne przedstawienie kogoś, czegoś; sposób', 'ikona, obraz święty', scs. *obraz* 'kształt, wygląd, podobizna, po-

dobieństwo; sposób; znak, znamię; posąg, statua; zjawia; charakter'. Psł. **obraz* 'to, co wyrzeźbane, wycięte, przedmiot wycięty, wyrzeźbiony' > 'ryty wizerunek, rzeźba, relief' > 'podobizna (także malowana), kształt, postać', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **ob-raziti* 'obciąć, wyciąć, wyrzeźbić', z przedr. **ob-* od psł. **raziti* 'ciąć, sieć, zadawać ciosy, uderzać' (zob. *razić*, por. też *obrazić*).

obrazić 'ubliżyć, znieważyć; wykroczyć przeciw czemuś', stp. XV w. 'uderzyć, zranić, skaleczyć', 'uderzyć w coś, trącić, stuknąć, stłuc coś', 'urazić, dotknąć, znieważyć', 'poruszyć, wzruszyć, wstrząsnąć', daw. 'okaleczyć, poranić, zranić', *obrazić się* 'skaleczyć się, stłuc się, uderzyć się, zranić się'; wielokr. *obrażać*. Ogsl.: cz. *obraziti* 'uderzyć; zranić, skaleczyć', ukr. *obráziti* 'obrazić', scs. *obraziti sę* 'uderzyć się, zderzyć się'. Psł. **obraziti*, **obražp* 'zadać cios, uderzyć, zranić, okaleczyć', 'ostro oddziaływać na zmysły, na umysł, poruszyć, dotknąć, urazić', z przedr. **ob-* od psł. **raziti* 'ciąć, sieć, zadawać ciosy, uderzać; mocno oddziaływać na zmysły lub na umysł' (zob. *razić*). — Od tego *obraza* od XV w. 'zniewaga; obrażenie się, pocucie się obrażonym; naruszenie czegoś, wykroczenie przeciw czemuś (np. przeciw prawu, przepisom), stp. XV w. 'przymówka, przygana, zniewaga, obelga', daw. 'obrzydlivość, odraza', 'rana, uszkodzenie', 'krzywdą, szkoda'; *obraźliwy*.

obręb 'obszar ograniczony czymś, teren, zasięg', 'brzeg tkaniny zagięty i przyszyty', stp. XV w. *obrąb* 'ogrodzenie obronne, fortyfikacja', w *obrąb* 'dookoła', w XVI w. *obrąb*, *-ębu* też 'lamówka, obramowanie'; zdr. *obrąbek*. Por. stp. XV w. *obręba* 'kraj, brzeg przedmiotu, obramowanie', 'zagroda chłopska'. Ogsl.: cz. *obrub* i *obruha* 'obręb, obrębienie; obramowanie; cembrowina', r. *obrub*, 'obrabanie; miejsce obrabane' br. dial. *ob-rúba* 'cembrowina studni', ch./s. *obrub*, dial. też *obruha* 'obrabek; obramowanie'. Psł. **obrpb* / **obrpb* 'obrabany, obcięty brzeg czegoś, skraj', rzeczowniki odczas. od przedrostkowego **ob-rpbiti* 'obrabiać, obciąć dookoła' (por. stp. XV w. *obrębić* 'pobocinać', w XIV w. 'naznaczyć za pomocą

znaków wyciętych na drzewach'), od psł. **rǫbiti* 'ciąć, sieć' (zob. *rąbać*).

obręcz z od XV w. 'opaska z metalu, kółko'; zdr. *obręczka*. Ogł.: cz. *obruč*, ukr. *obruč*, ch./s. *obruč*. Psł. **obręčъ* [< **obrpk-ъ*] z 'metalowe kółko, bransoleta nakładana na rękę', od wyrażenia przyimkowego **ob rpeč* (dokładniej od jego wcześniejszej postaci **ab rankaj*) 'wokół ręki' (zob. *ręka*), z przyr. *-ъ, por. identyczne pod względem budowy lit. *aprankis* 'bransoletka' (od *ranka* 'ręka').

obrok od XV w. 'pokarm treściwy, zwłaszcza pasza dla koni', przest. 'racja żywności, pożywienie, utrzymanie, dzienny wikt', daw. też 'czynsz, podatek w gotówce płacony dziedzicowi przez poddanego', stp. od XIV w. 'uposażenie w postaci daniny lub powinności ze strony poddanych', w XV w. wyjątkowo także 'odzież', dial. 'wikt dawany ludziom i koniom; roczne wyżywienie dawane ludziom według umowy'. Ogł.: cz. *obrok* 'pasza dla koni', przest. 'roczny dochód, prebenda, beneficjum', hist. 'dani-na w naturze', r. *obrók* 'opłata pieniężna lub w naturze pobierana przez dziedzica od chłopów pańszczyźnianego; czynsz za oddaną w dzierżawę ziemię, majątek', scs. *obrokъ* 'płaca, zółd, danina, podatek, haracz'. Psł. **obrokъ* 'przrzeczenie, umowa' > 'to, co umówione, przyrzeczone, np. umówiona opłata, płaca, danina, ustalona porcja żywności', rzecz. odczas. (nazwa czynności wtórnie skonkretyzowana) od psł. przedrostkowego **ob-rekti* 'omówić coś, umówić się, przyrzec coś', z przedr. **ob-* od psł. **rekti* 'rzec, powiedzieć' (zob. *rzec*), z wymianą rdzennej **e* ⇒ **o* (por. *rok*).

obrona od XV w. 'bronienie kogoś lub czegoś, bronienie się; ten, kto broni, obrońca, obrońcy', stp. też 'posiadanie, zawiadywanie'. Ogł.: cz. *obrana* 'obrona', r. *oboróna* 'obrona', dial. 'środki obrony, broń', ch./s. *obrana* 'obrona, ochrona; obrońca'. Psł. **o(b)borna* 'bronienie, obrona, ochrona', rzecz. odczas. (nazwa czynności) od psł. przedrostkowego **o(b)-borniti* 'osłonić (orężnie), ochronić, obronić', p. *obronić* (od psł. **borniti* 'osłaniać orężem, bronią, strzec, chronić', zob. *bronić, brama*). Od podstawowego czas. też *obrońca*.

obroża 'opaska zakładana psu na szyję', też 'pas sierści albo piór innej barwy otaczający szyję niektórych zwierząt, ptaków', stp. od XV w. *obroż* 'obroża', wyjątkowo 'ozdobny łańcuch noszony na szyi', w gwarach w różnych postaciach, np. *obróž, obrożyja / obrozyja, obrzoza, owroza, owrózka* 'obroża'; zdr. *obróžka*. Wyłącznie polskie (stąd zapożyczone ukr. dial. *obrižka* 'część knuta z rzemienia lub sznurka', br. reg. *obróžak* i *abróžka* 'obroża'), jednak archaiczna budowa wskazuje na jego powstanie w okresie przedpolskim. Może więc z psł. dial. **ob(v)orža* [< **obvorz-ja*] 'to, co jest obwiązane wokół czegoś, np. wokół szyi' > 'naszyjnik, obroża', wyraz utworzony od psł. przedrostkowego czas. **ob-verzti* 'obwiaząć' (o podstawowym **verzti* zob. *powróśło, powróż*), z przyr. *-ja i z typową dla archaicznych rzecz. czasownikowych wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*.

obrócić *obróć* od XIV w.; wielokr. *obracać*. Ogł.: cz. *obrátiť*, r. *oborotít*, scs. *obratiti*. Psł. **obvortiti* 'obrócić, odwrócić', z przedr. **ob-* od psł. **vortiti* 'kręcić, obracać' (zob. *wrócić*), z uproszczeniem grupy spółgłoskowej **bv* > **v* (por. *obłok, obora, obóz, obrót*). — Od tego *obrotny* (por. cz. *obratný* 'zwinny, zręczny, zgrabny').

obróć od XVI w. (daw. *obrot*) 'obrócenie (się)', daw. 'obrotność, przebiegłość, spryt, zręczność', *obroty* mn 'opały, tarapaty'. Ogł.: cz. *obrat* 'obróć, zwrot; zmiana', r. *oborót* 'obróć; obieg; odwrotna strona; kierunek; zwrot', ch./s. *obrat* 'zwrot, obrót'. Psł. **o(b)vortъ* 'obróć, zwrot', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności) od psł. przedrostkowego **ob-vortiti* 'obrócić' (od psł. **vortiti* 'kręcić, obracać', zob. *wrócić*), z uproszczeniem grupy spółgłoskowej **bv* > **v* (zob. *obrócić*).

obrus 'nakrycie na stół jadalny', stp. od XV w. 'prześcieradło, obrus, ręcznik', dial. też 'chustka'. Ogł.: cz. dial. *obrus* 'ręcznik; kobieca chustka', r. dial. *obruś* 'obrus', bg. reg. *obruś* 'ręcznik, chusta, serweta'. Psł. **o(b)brusъ* 'kawałek materiału do wycierania, ścierka (do rąk)', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **o(b)-brusiti* 'otrzeć, obtoczyć, oczyścić powierzchnię' (por. p. dial.

obuć *obuję* 'włożyć buty', stp. XV w. 'włożyć trzewiki', daw. od XVI w. i dziś dial. 'przywdziać, ubrać, wdziać', dial. też *obuć koło* 'nałożyć na szprychy nowe dzwono', kasz. *obuc* 'wdziać obuwie, ubranie, suknię, bieliznę'; wielokr. *obuwać*. Ogsł.: cz. *obout*, *obuji* 'włożyć buty', r. *obuf*, *obuju* 'ts.', dial. też 'nałożyć, wdziać (odzież)', scs. *obuti* 'obuć', ch./s. *obuti*, *obujęm* 'obuć', też 'podkuć (konia)', dial. 'nałożyć obrecz na koło', 'założyć kolczyki'. Psł. **obuti*, **obuju* 'nałożyć obuwie, odzież', czas. z przedr. **ob-* od niezachowanego samodzielnie w językach słow. *tuti*, odpowiadającego lit. *auiti* 'obuwać', lot. *aut* 'ts.', dalsze pokrewne wyrazy z przedrostkami: lit. *apaūti* 'obuwać', *išaūti* 'zezuwać', łac. *induō* 'wdzieję, włożę', *exuō* 'wyzuję, wyciągnę, zdejmę', wszystkie od pie. **eu-* 'obleć, obuć'. Psł. **ob-uti* ma paralełę w bałt.: lit. *ap-auiti* 'obuwać' (i *apaūtas* 'obuwie'). Zob. też *wyzić*, *wzuc*, *zecz*. — Od

wielokr. *obuwać*: *obuwie* od XVI w. (daw. też *obówie*) 'buty', stp. *obów* z 'ts.', daw. także *obuwiny* mn 'ts.' (por. cz. *obuv* z 'obuwie', r. *obuv* z 'ts.', słwn. *obův* z 'ts.; obręcz koła wozu').

obwód 'linia okalająca jakąś płaszczyznę lub bryłę', 'terytorium wydzielone jako jednostka administracyjna', daw. i stp. 'koło, okrag, obręcz, przestrzeń obwiedziona jakąś linią, granicą', 'kontur, szkic', 'obwarowanie', stp. XV w. 'peryferia, teren przygraniczny', w stp. XVI w. też *obód* 'obręcz, okrag', dial. 'obręcz koła wozu sporządzona z jednego kawałka kolistego drewna'. Ogsł.: cz. *obvod* 'zamknięta linia, obwód; skraj terenu; okręg, rejon', r. *obód* 'obręcz koła; pierścien lub obręcz służące do połączenia czegoś', daw. 'linia otaczająca coś', ch./s. *obód* 'obramowanie, otoczka, rąb różnych przedmiotów (np. rondo kapelusza)'. Psł. **obvodъ* (> **obodo*) 'to, co otacza coś, linia otaczająca, ograniczająca coś', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **ob-vesti*, **ob-vedo* 'oprowadzić dokoła, otoczyć, okrążyć czymś' (p. *obwieść*, *obwiodę* 'otoczyć czymś, opasać, okolic, obramować; oprowadzić', stp. 'przeprowadzić okrężną drogą; otoczyć czymś, skrzepować, poskromić'), z wymianą rdzennego *e ⇒ *o.

oby od XV w., stp. 'bodaj, niechaj, niech'. Zrost przyimka o i by (zob.).

obyczaj od XIV w. 'zwyczaj; nawyk, przyzwyczajenie; sposób życia, prowadzenia się', stp. też 'sposób', 'obrzęd, ceremonia', 'korzyść, pożytek', 'właściwość, natura', daw. 'sposób'. Ogsł.: cz. *obyčej*, r. *obyčaj*, scs. *obyčaj* 'obyczaj, zwyczaj'. Psł. **obyčajsъ* [< **ob-vyk-ějsъ*] 'to, do czego się przywykło, zwyczaj, obyczaj', od psł. przedrostkowego czas. **ob-vyk-nęti* 'przywyknąć, nawyknąć' (stp. *obyknąć* 'przyzwyczaić się, przywyknąć, mieć zwyczaj', zob. *nawyknąć*), z przyr. **-ějsъ*. Por. *obczaj*. — Od tego *obyczajny* (→ *nieobyczajny*); *obyczajowy*.

obywatel od XVI w. 'członek społeczeństwa danego państwa', 'stały mieszkaniec jakiegokolwiek terenu, miasta (dawniej: posiadający nieruchomości w danej miejscowości)'. Zapożyczenie z cz. *obyvatel* 'mieszkaniec', będącego derywatem od *obyvat* 'mieszkać,

zamieszkiwać' (por. p. daw. *obywać* 'przebywać, zamieszkiwać, przemieszkiwać', o pochodzeniu zob. *bywać*). Próba polonizacji wyrazu była w XVI w. forma *obywaciel* 'mieszkaniec'.

ocalec *ocaleję* od XVIII w. 'uniknąć śmierci, zagłady, zniszczenia, uratować się, wyjść cało'. Por. cz. przest. *celeti* 'goić się', r. *ucelěť* 'ocalec, wyjść cało, zachować się', scs. *celěti* 'stawać się zdrowym'. Psł. **celěti* 'stawać się całym, zdrowym, goić się', czas. odrpzym. od psł. **cělъ* 'nienaruszony, wszystek, pełny, zupełny; zdrowy; prawdziwy' (zob. *cały*).

ocalić od XVIII w. 'wybawić, uratować, uchronić przed zagładą, zniszczeniem, zachować w całości'; bez przedr. daw. XVIII w. *calić* 'zachowywać w całości, ochraniać', stp. XV w. wyjątkowe *celić* (czy *cylic*) 'naprawiać', dial. *celić* 'cucić omdlałego', *calić* 'łączyć w całość, komasować' (por. cz. przest. *celiti* 'leczyć, goić', scs. *celiti* 'uzdrowiać; czynić całym, zdrowym') od psł. **cělъ* 'nienaruszony, wszystek, pełny, zupełny; zdrowy; prawdziwy' (zob. *cały*).

ocet *octu* od XIV w. 'roztwór wodny kwasu octowego', stp. 'skwaśniałe wino'. Ogsł.: cz. *ocet*, *octa*, ukr. *óčet*, *óctu*, scs. *ocěť*. Psł. **ocěť* 'ocet', zapożyczenie z *ocěť* formy romańskiej, kontynuującej łac. *acētum* 'ocet'.

ochłónąć od XVIII w. 'przyjść do siebie po silnym przeżyciu, wzruszeniu, odzyskać równowagę, uspokoić się', 'ostygnąć'. Por. cz. *ochladnout* 'ochłónąć'. Z przedr. o- od p. daw. *chłodnąć* 'stygnąć', zob. *chłodzić*.

ochota 'chęć, pociąg do czegoś, pragnienie czegoś; radość, wesołość, humor, pogoda ducha', przest. 'gościnność, uprzejmość' od XVI w. (ale w XV w. przym. *ochotny* 'życzliwy, przyjazny, łaskawy, uprzejmy'), dial. też 'zabawa z tańcami; zabawa, uczta w przeddzień wesela'. Plnsł.: plb. *vāxōtōp* [< **ochotp*] bier. pj 'zdrowie' (też przym. *vāxōtně* [< **ochotnějsъ*] 'zdrów, rześki'), cz. *ochota* 'gotowość, chęć, uczynność, usługowość; poządlliwość, chciwość', slc. *ochota* 'uprzejmość, łaskawość, dobra wola'; we wschl. też z grupą spółgłoskową -chw-: strus. *ochvota* 'radość, zadowolenie', r. dial. *ochvóta* 'pragnienie, chęć, skłonność do cze-

gość; polowanie', ukr. dial. *ochvóta* 'pragnienie, chęć, zadowolenie', br. *achvóta* 'chęć, pragnienie'. Psł. dial. *o(b)chota* 'pragnienie, chęć', rzecz. odczas. od przedrostkowego *o(b)-chotěti* (od psł. **chotěti* 'chcieć', zob. *chcieć*). Niewykluczone jednak, że na taki wyraz nawarstwiał się psł. rzecz. **ochvota*, może od psł. przym. **ochvō* 'żwawy, rześki, wesoły' (poświadczonego w płb. *vāxvē* 'zdrow, rześki' i pośrednio w stcz. derywacie *ochviti* 'rozbudzać, wzbudzać, pobudzać') bądź *o(b)chvota* 'łapanie, polowanie', związany etymologicznie z psł. **chvatati* 'chwycić' (zob. *chwycić*). — Od tego stp. *ochotny* 'rześki, żwawy, skwapliwy' → *ochotnik*; *rozochocić się*; przym. *ochoczy* zapożyczony z ukr. *ochódyj* 'ts.' (od *och(v)ota*).

ochrona od XVI w. 'zabezpieczenie przed zniszczeniem, uszkodzeniem itp.; to, co ochrania, zabezpiecza, osłania, osłona; straż'. Ogsł.: cz. *ochrana* 'opieka, ochrona, osłona; straż', ukr. *ochoróna* 'opieka, strzeżenie, ochrona; straż', słwn. *ohrána* 'utrzymanie, zachowanie, uratowanie'. Słow. *o(b)chorna* 'ochronienie, osłonięcie', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego *o(b)-chorniti* 'ochronić, osłonić, ostrzec', p. od XVI w. *ochronić* 'zabezpieczyć, osłonić, ostrzec przed niebezpieczeństwem, szkodą itp.' (o pochodzeniu zob. *chronić*).

ocknąć się od XVI w. 'obudzić się, oprzytomnieć', daw. też *ocknąć* 'ts.' (nowsze *ocknąć* 'obudzić, ocucić kogoś ze snu, wyrwać z zadumy' wtórnie od zwrotnego *ocknąć się*). Por. cz. *ocnout se* / *ocitnout se* 'dostać się, wpaść, znaleźć się gdzieś, popaść w coś', r. *očníšťja* 'ocknąć się, oprzytomnieć', dial. *očníšťja* też 'obudzić się'. Psł. **očtnęti* [< **ot-jtnęti*] 'zacząć przywracać zdolność odbierania wrażeń zmysłowych, odczuwania, spostrzegania, czynić przytomnym', czas. inchoat. z przyr. **-n-* od psł. **ořutiti* [< **ot-jutiti*] 'przywrócić zdolność odbierania wrażeń zmysłowych, odczuwania, spostrzegania, przywrócić przytomność' (zob. *ocucić*), z właściwą tego typu archaicznym czas. redukcją samogłoski rdzennej **u* ⇒ **ō* (z wcześniejszej zmiany **ou* ⇒ **ū*) i dalej z regularnym przejściem

**ō* > **b* po palatalnej spółgłosce), por. np. psł. **glōchnęti*, **sōchnęti* (zob. *gluchnąć*, *schnąć*). Pierwotna polska postać **octnęć* > *ocknąć*, ze zmianą grupy spółgłoskowej **ctn* > *ckn*. — Od tego czas. wielokr. *ocknać się* od XVII w. 'budzić się, przytomnieć' (por. cz. *ocitat se* 'dostawać się, wpadać, znajdować się gdzieś, popadać w coś'), utworzony na wzór par typu *dotknąć* : *dotykać*, *popchnąć* : *popychać*.

ocucić od XIV w. 'wyrwać kogoś z omdlenia, zamroczenia, zamyślenia, snu itp., przywrócić do przytomności', stp. 'obudzić, przywrócić przytomność', *ocucić się* 'zbudzić się, ocknąć się, odzyskać przytomność', stp. też 'uświadomić sobie', kasz. *ocucēć* 'obudzić ze snu'; wielokr. *ocucać (się)*. Por. r. *očititsja* 'znaleźć się', cs. *ořutiti* 'czuć, odczuć, spostrzec', *ořutiti się* 'oprzytomnieć', ch./s. *ořutjeti*, *ořutim* 'odczuć, poczuć; spostrzec, dostrzec'. Psł. **ořutiti* [< **ot-jutiti*] 'przywrócić zdolność odbierania wrażeń zmysłowych, odczuwania, spostrzegania, przywrócić przytomność', z przedr. **ot-* od niezachowanego psł. **jutiti* [< **jaut-*] 'czuć, odczuwać, odbierać wrażenia zmysłowe, spostrzegać', pokrewnego z lit. *at-jausti* 'współczuć', *jausti*, *jautiū* 'czuć, odczuwać, wyczuwać', *jūsti*, *juntū* 'czuć, odczuwać', *jautrūs* 'czuły, delikatny, wrażliwy'. Zob. *cucić*.

oczywisty od XVI w. 'nie budzący wątpliwości, bezsporny, pewny', stp. XV w. *oczywisty rok* 'termin sądowy, pozostający w związku ze znalezieniem u kogoś oczywistego dowodu winy'; przysł. *oczywiście* 'bez wątpienia, na pewno', stp. od XV w. *oczywiście* / *oćwiedan* 'osobiście, we własnej osobie', 'w oczy, w obecności zainteresowanego'. Por. cz. *očividně* 'bez wątpienia', a także np. r. *očividno* 'widocznie, wyraźnie, oczywiście', *očividnyj* 'oczywisty, niewątpliwy', ch./s. *očėvidan* 'oczywisty, widoczny; naoczny; poglądowy; jasny'. Złożenie z *oczy* (zob. *oko*) i **vistō* < **vid-tō* od psł. **viděti* 'widzieć' (zob. *widzieć*). Pierwotne znaczenie 'taki, który był widziany przez kogoś na własne oczy'.

od, *ode* przym. od XIV w., stp. też *ot*. Ogsł.: cz. *od*, stcz. *ot* / *od*, r. *ot*, scs. *otō*, ch./s. *od*.

Pśl. *ot, wtórnie *ot- przyjm. z dop. wyraża punkt początkowy, wyjściowy czynności, moment początkowy czynności 'począwszy od', przyczynę 'z powodu', źródło, dawcę, sprawcę czynności 'od, przez', pokrewne z lit. *at-*, *ati-*, *ata-* 'od-', lot. *at-* 'od-' i zapewne też z łac. *at* 'ale, tymczasem; jednak, a przecież', stind. *āti* 'przez', z pie. przyjm. *ato* / *ati* 'na zewnątrz czegoś, poza; z powrotem; tu, w tę stronę'. Pierwotna funkcja lokalna: punkt, od którego rozpoczyna się lub wychodzi czynność, inne funkcje wtórne. Wtórnie przedr. *od-*, stp. też *ot-*, ogśl., pśl. *ot-, *ot-.

oddychać od XVI w. 'wciągać powietrze do płuc i wypuszczać je', 'doznawać uczucia ulgi, pozbywać się strachu, obawy, uspokajać się', daw. 'odpoczywać po czymś'. Ogśl.: cz. *oddychat* / *oddychat* 'oddychać', r. *otdychat* 'odpoczywać, wypoczywać', dial. 'uspokajając oddech; przychodzić do siebie, ożywać', scs. *otdychati* 'oddychać'. Pśl. *otdychati 'czierpać powietrze, łapać oddech, uspokajając oddech (np. po wysiłku)', czas. z przedr. *ot- od pśl. *dychati (zob. *dychać*).

odetchnąć od XV w. 'wciągnąć powietrze do płuc i wypuścić je', 'wytnąć, odpocząć, uspokoić się'. Por. cz. *oddechnout* 'zaczepnąć powietrza; odpocząć, uspokoić się', r. *otdochnuť* 'odpocząć, wypocząć', dial. 'wyrównać, uspokoić oddech; przyjść do siebie, ocknąć się', ch./s. *odáhnuti* 'zaczepnąć powietrza, odetchnąć; odsapnąć, odpocząć'. Pśl. *otodchnęti 'zaczepnąć powietrza, złapać oddech, uspokoić oddech (po wysiłku), odpocząć', czas. dok. od pśl. *otdychati (zob. *oddychać*), z regularną w takich czasownikach wymianą rdzennej *y ⇒ *a. — Od tego *oddech* 'oddychanie; powietrze wydychane, wydech', stp. XV w. 'przepływ, odpływ powietrza, powiew, tchnienie', daw. XVII w. *oddech*, *odetchu* 'oddech, wytchnienie' (por. np. cz. *oddech* 'oddech; odpoczynek, wypoczynek, wytchnienie').

odewrzeć *odewrę* od XV w. (daw. też *otewrzeć*, *otewrę*) 'otworzyć, rozewrzeć', stp. także 'wyjawić, wyznać'; wielokr. *otwierać* od XV w., stp. i dial. też *otwirać*. Por. cz. *otvriti*, *otvru* 'otworzyć; wyjawić, odkryć',

ch. *odávrijeti*, *odávřem* 'wyciągnąć kolek z jarzma (np. chcąc wyprząć wołu); odpędzić', słwn. *odvréti*, *odvrēm* 'otworzyć'. Pśl. dial. *ot-verti, *ot-vr- 'otworzyć, rozewrzeć', wielokr. *otvirati (oparty na temacie czasu teraźn. *otv- ze wzdłużeniem samogłoski rdzennej *b → *i, z wcześniejszego wzdłużenia *i → *i), z przedr. *ot(b)- od pśl. *verti, *vr- 'otwierać, zamykać' (zob. *zawrzeć*), por. pokrewne lit. *atvėrti*, *atvėriu* 'otwierać', lot. *atvėrt* 'ts.'. Zob. *otworzyć*.

odłóg od XVI w. 'pole nieuprawiane przez dłuższy czas', dial. *odłóg* / *otłóg*, też 'pole w ogóle nie uprawiane, nieużytek', daw. 'oddalenie, odległość; odległy kawał ziemi; zaniechanie uprawy ziemi', por. stp. XV w. *otłoga* 'pole przez jakiś czas nie uprawiane', dial. *odłoga* 'ts.', w XVI w. *odłoga* 'puszczenie w niepamięć, odłożenie', kasz. *leżec odłoga* 'być nie uprawianą (o ziemi)'. Odpowiedniki we wschl. i pldsl.: strus. *otłog* 'stok, spadzistość; łąka', ukr. dial. *vidlii*, *vidlohu* 'odłóg', bg. dial. *otlóg* 'stok góry', słwn. *odlóg* 'odroczenie, zwłoka'. Pśl. *otlóg- / *otłoga 'odłożenie czegoś na bok, na stronę, przełożenie na inny czas', nazwy czynności (wtórnie konkretyzowane 'to, co odłożone, pozostawione na jakiś czas' > 'pole nie uprawiane') od pśl. przedrostkowego czas. *ot- 'legiti' 'odkładać na bok, na jakiś czas' czy *ot- 'ložiti' 'odłożyć na bok, na jakiś czas' (por. p. *odłożyć*, stp. od XV w. też *otłóżyć* 'odsunąć na bok, na stronę; zostawić na później, odroczyć, odwlec'), od pśl. *legiti, *ložiti (zob. *lec*, *łożyć*).

odnoga 'podłużna część biegnąca w bok od całości (np. od pnia, drogi, rzeki itd.)', stp. od XIV w. *odnoga* / *otnoga* 'gałązka, lato-rośl', 'odgałęzienie np. rzeki, łąki', dial. *odnoga* / *otnoga* 'konar wyrastający bezpośrednio z pnia', 'mały rozek odrastający od rogu jelenia', też *odnóg* / *otnóg* 'odnoga, rozgałęzienie'; zdr. *odnózka*. Por. cz. *odnož* 'odnoga, pęd'. Z wyrażenia przymkowego *od nogi* (zob. *noga*). Od tego też *odnože* od XX w. 'narząd ruchu stawonogów', dial. *odnože* 'konary'.

odpoczynek *odpoczynku* od XVI w. 'odpoczywanie, wypoczynek'. Por. gł. *wotpočink*, cz. *odpočinek*, ukr. *vidpočynok*, br. *adpa-*

ćynak, ch. rzadkie *otpòcinak*, stwñ. wyjąt-kowe *odpoćinek*. Słow. **otapoćinaks* 'prze-rwa w pracy dla nabrania sił, wypoczynek', od przedrostkowego **otapoćinoti* 'odpo-cząć, wypocząć' (por. stp. od XIV w. *odpo-czynąć* / *otpoczynąć* 'wytnąć, odetchnąć, znaleźć odpoczynek, wytchnienie, spokój'), o pochodzeniu zob. *poćnąć*.

odpowiedź ż od XV w. (stp. też *otpowiedź*) 'ustna lub pisemna reakcja na pytanie; re-akcja na coś, daw. 'pogródka, wyzwanie, za-powiedź wojny', 'niezgoda, waśń, rozbrat'. Por. cz. *odpověď* ż 'odpowiedź'. Psł. **otpo-vědb* ż 'odpowiedź', od psł. przedrostkowe-go **ot-povědēti* 'odpowiedzieć' (o pochodze-niu zob. *powiedzieć, wiedzieć*), z przyr. *-b. Zob. *wypowiedź*.

odpust 'lokalna uroczystość kościelna z oka-zji święta patrona danego kościoła; kier-masz towarzyszący tej uroczystości', rel. 'da-rowanie przez Kościół kary za grzechy', stp. XV w. *odpust* / *otpust* też 'przebaczenie, da-rowanie winy i jej skutków', 'zwłoka'. Por. ch./ś. *òtpust* 'odprawa; zwolnienie (z pracy), wydalenie, dymisja; rozgrzeszenie'. Słow. **otpusts* 'odpuszczenie czegoś, zwolnienie od czegoś', rzecz. odczas. (pierwotnie na-za czynności, wtórnie konkretyzowana) od psł. przedrostkowego **ot-s-pustiti* 'od-puścić, uwolnić', p. *odpuścić*, z przedr. **ot-s* od psł. **pustiti* 'uczynić pustym, uwolnić' (zob. *puścić*).

odrobina 'drobna cząsteczką, bardzo mała ilość', stp. od XV w. 'okruszyna, okruh', daw. 'okruh, okruszyna'; zdr. *odrobinka*. Od *odrobić* 'podrobić' (zob. *drobić*), utwo-rzone chyba na wzór *drobina* (zob.).

odroczyć od XVIII w. 'wstrzymać bieg jakiejs sprawy, odkładając ją na późniejszy termin, odwlec'; wielokr. *odraczać*. Czas. odrzec. od rok 'wyznaczony przeciąg czasu na do-konanie pewnych czynności, ostatni dzień tego okresu, termin' (zob. *rok*).

odsetek 'procent', postać l. pj mylnie odtwo-rzona od *odsetki* mn, formy l. mn od *odset-ka* 'procent od kapitału', co od daw. wyra-żenia przyimkowego *od sta* 'od stu' (zob. *od, sto*).

odwilż ż od XVIII w. 'ocieplenie w zimie, po-lączone z topnieniem śniegu', w gwarach

liczne odmianki, np. *odwilża, odwilg, od-wilga, odwildza, odwilcz* (odwilc), *zwilcz, rozwilż, daw. i dial. także wilża*. Wyłącznie polskie. Rzecz. odczas. od przedrostkowego *odwilgnąć* 'stać się wilgotnym, namoknąć' (por. *wilgnąć, zob. wilżyć*).

odynieć *odynica* od XVI w. 'stary dzik (rza-dziej żubr) żyjący przeważnie samotnie, z dala od stada'. Zapożyczenie z ukr. *odynec* 'stare zwierzę żyjące samotnie' (też 'człowiek samotny, bez rodziny; samotnik; jedyny syn'), utworzonego od ukr. *odyn* 'je-den; jedyny; samotny' (etymologicznie toż-samego z p. *jeden, jedyny*).

odziać *odzieję* od XV w. 'okryć, ubrać, przy-odziać'; z przedr. *przydziać*; wielokr. *odzie-wać, przyodziewać*. Ogśł.: cz. *odít, oději* 'ubrać; pokryć, przykryć', r. *odět, oděnu* 'ubrać; pokryć, okryć, owinać, obić czymś', scs. *oděti, odežd* / *odej* 'odziać, ubrać'. Psł. **oděti, *odeđ* / **odej* 'umieścić coś wokół czegoś, obłożyć czymś' > 'okryć czymś, okryć odzieżą, ubraniem, ubrać', z przedr. **o(b)-* od psł. **děti* 'położyć, po-stawić, umieścić coś gdzieś; zrobić, uczynić, wykonać coś' (zob. *dziać*). — Od tego *odzie-nie*. Zob. *odzież*.

odzież ż od XVII w. 'ubranie, garderoba', daw. w XVII w. też *odzieża*, dial. *odziża* 'ts.'. Postać fonetyczna (-ż-) wskazuje na zapoży-czenie z ukr. *odeža* / *ódiž* ż 'odzież, ubra-nie', por. też r. *odeža*, dial. *odež*, br. *adžeža* 'ts.', z psł. **odeda*, ze wschł. ž < psł. **d*. Rodzimą postacią było daw. XVI-XVII w. *odiedza* 'okrycie, powłoka, pokrywa; bło-na okrywająca coś na cieple', odpowiadają-ce np. śl. *odedza* 'ubranie, odzież', r. *odeža* 'ts.; wykładzina', ukr. *odeža*, scs. *odežda* 'ubranie, odzież'. Psł. **odeda* [< **oded-ja*] 'to, co służy do okrycia; odzież, ubranie, strój', pierwotnie nazwa czynności 'okrycie' (wtórnie skonkretyzowana) z przyr. *-ja od psł. **oděti, *odeđ* 'okryć np. odzieżą, ubrać' (zob. *odziać*), wyraz oparty na temacie cza-su teraźn. **oded-*. — Od tego *odzieżowy*.

odziomek *odziomka* (stp. XV w. i dziś dial. *odziemek*) 'dolna część pnia drzewa', dial. *odziemek* też 'dolna część koszuli kobiecej'; por. dial. *odziem* 'odziomek', 'dolna część snopa'. Od wyrażenia przyimkowego *od ziemi* (zob. *ziemia*).

odźwierny od XVI w. 'człowiek pilnujący drzwi, bramy, portier', daw. XVI w. też *odwierny*. Przym. z przyr. -ny utworzony zapewne od wyrażenia przyimkowego *od dźwierze* (stp. *dźwierze* / *dźwirze* 'drzwi', zob. *drzwi*), z pierwotnym znaczeniem 'który jest od drzwi, który zajmuje się drzwiami, pilnuje ich'. Grupa spółgłoskowa *ddźw* (*dźv*) upraszczana dwojako: w *dźw* (*žv*) lub *dŵ* (*dŵ*).

ofiara od XIV w. (stp. też *ofiera*) 'darowanie, złożenie czegoś na jakiś cel; to, co się daje, ofiarowuje, dar', 'dar składany Bogu, bóstwu, mocom nadprzyrodzonym, duchom', 'poświęcenie, oddanie, wyrzeczenie się czegoś cennego dla kogoś lub na coś', 'osoba, która doznała szkody, bezradna wobec czegoś, wobec czyjejś przemocy' (od tego pot. 'człowiek niezadarny, fajtlapa, niedołęga, ofierma'). Zapożyczenie ze stcz. *ofěra* 'ofiara, ofiarowanie', a to ze śrwniem. *opfer* / *ophar*, stwniem. *opfar* / *offar* (dziś niem. *Opfer*) 'ofiara', będącego rzecz. odczas. od stwniem. *opfarōn*, śrwniem. *opfern* 'ofiarować, składać ofiarę'. — Od tego *ofiarować* od XIV w. (stp. też *ofierować*) 'złożyć w darze, podarować, zaofiarować; ofiarny' 'gotowy do ofiar, skłonny do poświęceń; dotyczący ofiary składanej Bogu, bóstwu'.

ogar od XIV w. (stp. też *ogarz*) 'pies gończy'. Por. cz. *ohař*, slc. *ohar*. Do języków zachł. zapożyczone zapewne z węg. *agár* 'ts.', a to przejęte prawdopodobnie z pldsl. (por. np. slwn. *ogar* / *oger*), które zapożyczone z kolei z tur. *agâr* 'pies' (do języków tureckich wyraz został chyba przejęty z języków kaukaskich). Nie przekonują próby uznania wyrazu za rodzimy, jakoby ze słow. **o(b)garb* 'coś opalonego ze wszystkich stron, nadpalonego' (zob. *ogarek*), z rzekomym pierwotnym znaczeniem 'pies podpalany'.

ogarek od XVI w. 'mały, nie dopalony do końca kawałek świecy, papierosa, knota itp.', dial. 'kawałek czegoś nie dopalonego (zwłaszcza drewna), głownia, niedopalek; w ogóle mały kawałek czegośkolwiek; kaganek (z olejem)', w gwarach też *ogar* 'kawałek nie dopalonego łuczywa, drzewo nie dopalone, głownia'. Por. cz. *oharek* 'głownia, ożóg; niedopalek, ogarek', r. *ogárook* 'oga-

rek', dial. 'nie dopalony kawałek łuczywa', *ogárki* mn 'resztki spalonego lasu', *ogár* 'resztki nie dopalonych świec, ogarki; opalenizna'. Słow. **o(b)garb* i **o(b)garbko* 'coś opalonego ze wszystkich stron, nadpalonego, nie spalonego do końca', rzeczowniki odczas. od psl. przedrostkowego **o(b)garati* 'opalać, spalać dookoła, powierzcownie' (por. slc. *ohárat* / *obhárat* 'opalać', r. *obgarát* 'ts.'). z przedr. **ob-* od psl. **garati* 'palić się, spalać się' (por. cz. *hárat* 'silnie płonąć, palić się', slc. *hárat* 'ts.' i np. scs. *sə-garati* 'spalać się, dopalać się'), czasownika wielokr. od psl. **gorěti* 'palić się płomieniem, płonąć, świecić' (zob. *gorzeć*).

ogień od XIV w., w stp. też 'zaognienie, stan zapalny'; zdr. *ogienek*. Ogsl.: cz. *ohěň*, r. *ogón*, scs. *ogny* 'ogień'. Psl. **ogny* 'ogień', pokrewne z mającymi to samo znaczenie lit. *ugnis*, lot. *uguns*, łac. *ignis*, stind. *agnis*. Z pie. **ógnis*, dop. *égnis* 'ogień'. — Od tego ogniowy, ognisty; rozognić, zaognić; zob. też *ognisko*, *ogniwo*.

ogier od XVIII w. 'nie trzebiony samiec konia'. Por. r. dial. *ogér*, ukr. *óhyr*, dial. *óher* / *óger*, bg. *ajgër*, s. *ajgír*. Zapożyczenie z języków tureckich, por. tur. *aygır* 'zrebiec', uzb. *ajgır* 'ts.'. Do polskiego przejęte za pośrednictwem ukraińskim.

ogłądać od XV w. (stp. *ogłędać*) 'patrzeć z różnych stron, poznawać coś, przypatrywać się czemuś; widzieć kogoś, coś, patrzeć na kogoś, na coś', stp. też 'dokonywać prawnych oględzin, wizji', wyjątkowo 'zażądać, upomnieć się', od XV w. także *ogłądać się* 'odwracać się, patrząc do tyłu; patrzeć na wszystkie strony; brać coś pod uwagę', dial. (też *ogblądać*) także 'spodziewać się, zawierzać komuś'; jednokr. *ogładnąć*. Ogsl.: cz. *ohledat* 'patrzeć, przyglądać się, badać, robić wizję', ukr. *ohljadaty* 'ts.', scs. *ogłędati sę* 'rozglądać się'. Psl. **o(b)ględati* 'patrzeć, patrząc poznawać', z przedr. **ob-* od psl. **ględati* 'patrzeć, wypatrywać; doglądać, opiekować się' (por. stp. od XIV w. *ględać* 'patrzeć; wypatrywać czegoś, kogoś, szukać; mieć wzgląd na coś, dbać o coś', cz. *hledat* 'szukać, poszukiwać; spodziewać się, domyslać się', r. dial. *gljádát* 'obejrzeć', scs. *ględati* 'patrzeć'). Podstawowy psl. **ględati*

to czas. wielokr. od psł. czasownika stanu **ględēti* 'patrzeć' (por. stp. XV w. *ględzieć* 'patrzeć', cz. *hledět* 'patrzeć, spoglądać; starać się, dbać; uwzględniać, brać pod uwagę', r. *gljādēt* 'patrzeć', ch. dial. kajk. *ględēti* 'patrzeć, spoglądać'), pokrewny z lot. dial. *glendi* 'szukać', śrang. *glenten* 'rzucić spojrzenie, spojrzeć', norw. dial. *gletta* 'ts.', śrwniem. *glinzen* 'błyszcząć', ostatecznie od pie. **gʰel-* / **gʰel-* 'błyszcząć, jaśnieć'. Zob. też *doglądać*. — Od tego *ogłąd*; *ogłędziny* mn od XVI w. 'ogłównie czegoś', 'pierwsza wizyta u rodziców narzeczonej lub narzeczonego'.

ognisko od XV w. 'palący się stos drewna', daw. (dziś dial.) 'palenisko', nowsze przen. 'punkt centralny, ośrodek, miejsce będące siedliskiem lub źródłem czegoś', kasz. *łognisko* 'miejsce, na którym rozpala się ogień'. Zachśl.: cz. arch. i dial. *ohnisko* 'palenisko, kominek; ognisko na polu lub miejscu, gdzie było ognisko', książk. 'punkt centralny, ośrodek', ślc. *ohnisko* 'palenisko; rodzaj prymitywnego pieca; punkt centralny, ośrodek'; poza tym z przyr. **-iše*, np. kasz. *łogniše* 'miejsce, na którym rozpala się ogień; ławica piasku w morzu, mielizna', cz. *ohnište* (stcz. *ohniše*) 'palenisko', r. *ogniše* 'pogorzelisko; ognisko w polu, lesie; wypalone miejsce po wyciętym lesie', ch./s. *ognjište* 'palenisko, zwłaszcza w domu, rozpalony ogień', przen. 'dom'. Psł. **ognisko* / **ogniše* 'miejsce, na którym rozpala się ogień', nazwa miejsca z przyr. **-isko* / **-iše* od psł. **ognь* (zob. *ogień*). Wyraz oznaczał pierwotnie zarówno prymitywne otwarte palenisko w izbie, jak i ogień rozpalony na otwartej przestrzeni. Znaczenie 'punkt centralny, ośrodek, miejsce będące siedliskiem lub źródłem czegoś' (powtarzające się w kilku językach słow.) związane jest z centralnym położeniem paleniska w dawnym słowiańskim domu.

ogniwo od XVI w. 'jedno z kółek tworzących łańcuch', 'komórka instytucji społecznej, partyjnej', 'źródło stałego prądu elektrycznego', daw. od XV w. 'krzesiwo', daw. też 'narzędzie stalowe do ostrzenia noży', w XVI w. również 'belka poprzeczna łącząca dwie belki pionowe', dial. 'spojenie żelaz-

ne u sochy; drewniane spojenie bocznych desek wozu'; zdr. *ogniwo*. Ogsł.: cz. *ohnivo* 'krzesiwo', dial. 'ogniwo łańcucha', r. *ognivo* 'krzesiwo', dial. *ognivo* też 'poprzeczna belka, deska spajająca, mocująca coś, np. na statkach rzecznych, w budowlach; kość grzbietowa ptaków', ukr. *ohnivo* 'stalowa płytką w zamku strzelby skalkowej, w którą uderza krzemień', dial. 'kółko', 'ogniwo łańcucha', przest. i dial. *ohnivo* 'krzesiwo', bg. *ognivo* 'krzesiwo'. Niezbyt jasne. Jeśli podstawowe jest znaczenie 'narzędzie (metalowe), którym uderzano w krzemień dla wydobywania z niego iskier, krzesiwo', to zapewne psł. **ognivo* pochodzi od psł. czas. **ogniti* 'powodować powstawanie, uzyskiwanie ognia' (por. np. p. *rozognić* 'rozpałić, rozżarzyć, rozgrzać silnie; rozgorączkować, podniecić, roznamiętnić', dial. *ognić* 'zaogniać, jątrzyć'; czas. odrzecz. od psł. **ognь* 'ogień', zob. *ogień*), z przyr. **-ivo* (por. zwłaszcza bliskoznaczne *krzesiwo*, zob. *krzesać*, a także np. *pieczywo*), z pierwotnym znaczeniem 'to, co służy do uzyskiwania, krzesania ognia, krzesiwo' (por. np. ch./s. *ognjilo* 'krzesiwo', utworzone od tej samej podstawy za pomocą przyr. **-dlo*). W takim razie znaczenia 'kółko', 'kółko stanowiące część składową łańcucha' wtórne, od podobieństwa kształtu do dawnego krzesiwa; ze znaczenia 'ogniwo łańcucha (spajające jego części składowe)' przeniesione na różnego rodzaju elementy spajające składniki czegoś, łączące coś. Mniej prawdopodobne przyjmowanie prapostaci **o(b)gъ(b)nivo* (od psł. przedrostkowego **o(b)-gъ(b)npti* 'zgiąć, wygiąć', zob. *giąć*) z domniemanym pierwotnym znaczeniem 'coś zgiętego, wygiętego'.

ogolocić od XVI w. 'zabrać wszystko, pozbawić całkowicie czegoś, sprawić, że coś staje się gołe, puste', dial. 'okraść'; wielokr. *ogolacać*, *ogalacać*. Od *golota* w pierwotnym, niepoświadczonym w polskim znaczeniu 'właściwość gołego, gołość, coś gołego' (zob. *holota*).

ogon od XIV w. 'tylna część ciała złożona z drobniejszych kręgów (u zwierząt kręgowych)', 'pekł włosia (np. u konia), pekł piór (u ptaków) wystających z tylnej części

ciała', 'końcowa, zwykle zwężająca się część jakiegoś przedmiotu', stp. też 'penis'; zdr. *ogonek*. Por. dł. *hogon*, gł. *wohon*, cz. *ohon* 'ogon' (z polskiego zapożyczone br. *ahón*, r. dial. zach. *ógon*). Zachsl. **ogonъ* 'ogon', rzecz. odczas. od przedrostkowego **o(b)-goniti se* 'opędzić się' (por. p. *oganiać się* 'opędząć się, np. od owadów'), od psl. **goniti* 'poganiać, pędzić zwierzę lub stado, pędzić przed sobą; biec za kimś, za czymś, by go złapać, ścigać' (zob. *gonić*). Pierwotne znaczenie zapewne 'oganianie się, opędzanie się (od much, gzów)', stąd 'to, czym się zwierzę ogania, opędza'.

ogół 'zespół przedmiotów, zjawisk, osób, tworzących pewną całość', 'społeczeństwo, społeczność, powszechność', przest. 'całość, całokształt, ogólny zarys czegoś', *ogółem* 'razem, w sumie, w całości', *na ogół* 'biorąc pod uwagę całokształt, nie wnikając w szczegóły; przeważnie, zazwyczaj', w *ogóle* 'ogólnie biorąc, podsumowując, w sumie', w zdaniach zaprzeczonych 'zupełnie, wcale, ani trochę', stp. XV w. *ogulem* 'w całości', w XVI w. *ogulem* / *ogolem* 'ujmując wszystko (wszystkich) razem, łącznie, w całości', 'podstępnie, zdradliwie', dial. *ogóle* i *na ogólach* 'konwenansowo, powierzchownie, na niby, na pozór', kasz. *ogłem* 'ogółem', *ogło* przysl. 'nagle', *na ogło* 'na ogół'. Odpowiedniki we wschl.: r. dial. *ogul* 'towar hurtowy; handel hurtowy', pot. *ogúlom* 'hurtem', pot. 'hurmem', ukr. dial. *voɦul* 'wspólna praca przy żniwach', *ohúlom* 'hurtem'; w *ogóle*, br. *ahúl* 'hurt; krag', *ahúlam* 'razem, wspólnie'. Płnst. **o(b)gulu* przypuszczalnie 'to, co jest okrażone, otoczone, całość', może rzecz. odczas. od przedrostkowego **o(b)-gulati* 'otoczyć, okrażyć w tańcu' (od psl. **gulati* 'igrać, tańczyć, śpiewać, bawić się, weselić się, szaleć', zob. *hulać*). W polskim rozwój *ogul* > *ogół* w rezultacie obniżenia artykulacji *u* > *o* > *ó* przed *l* (por. podobnie *ogurek* > *ogórek*, *okuń* > *okoń*). — Od tego *ogólny* (w XVI w. *ogulmy* 'dotyczący wszystkich, zawierający wszystko', *ogulnie* / *ogólnie* / *ogulmie* 'łącznie, obejmując wszystkich; ogólnikowo, niedokładnie'; postaci *ogulmy*, *ogulmie* nie całkiem jasne, -*m*- może przez analogię do

ogulem, *ogółem*) → *ogólnik* → *ogólnikowy*, *uogólnić*.

ogórek od XIV w. (w stp. zwykle *ogurek* i *ogurki* mn) 'roślina warzywna *Cucumis sativus* i jej owoc', dial. *ogórki* mn też 'gatunek jabłek; śliwki zepsute bez pestek'. Por. w znaczeniu 'ogórek' cz. *okurka*, slc. *uhorka*, r. *oguréc*, dial. *ogurék*, ch. dial. *kajk*. *űgorak* / *viğorec*, słwn. dial. *ogűrek* / *ugűrek* / *ugórka*. Wyrazy te sprowadzają się do słów. prapostaci **ogur-* i **ęgur-* (z przyr. *-ъъ, *-ъкъ, *-ъка), pierwsza, poświadczona m.in. w polskim, zapożyczona ze śrgr. *auguros* 'ogórek', druga zaś ze śrgr. wariantu *anguron* 'ts.', obie formy greckie z pierwotnym znaczeniem 'niedojrzały, zielony' (jeśli słuszne jest wyprowadzanie z gr. *dōros* 'niedojrzały, przedwczesny'; nazwa była związana ze spożywaniem ogórków jeszcze niedojrzałych, zielonych). Za pośrednictwem słów. nazwa tego warzywa przejęta do języków germ. (np. niem. *Gurke*, hol. *a(u)gurk*, duń. *agurk*); zwrotnym zapożyczeniem z niem. *Gurke* jest kasz. *gurka* 'ogórek'. W polskim *ogurek* > *ogórek*, w rezultacie obniżenia artykulacji *u* > *o* > *ó* przed *r* (por. podobnie *ogul* > *ogół*, *okuń* > *okoń*), przy czym etymologia ludowa mogła skojarzyć wyraz z rodziną p. *góra*.

ogrom od XVII w. 'duże rozmiary, wielkość czegoś, wielka ilość czegoś'. Por. stcz. *ohrom* 'grzmot, huk; przestrah', *ohroma* 'napad, uderzenie; nieszczęście, zmartwienie', slc. dial. *ohroma* 'kupa', ukr. dial. *ohróma* 'niezwykła wielkość, wielka ilość'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego p. daw. XVI w. *ogromić* 'przestraszyć, napełnić trwogą', stp. XV w. *ogromiony* 'przestraszony, napełniony trwogą' (por. cz. *ohromit* 'zdumieć; oszołomić; wstrząsnąć; przerazić', slc. *ohromit* 'przerazić; oszołomić; zaskoczyć'; zob. *gromić*). Pierwotne znaczenie 'przerazenie hukiem, grzmotami, napełnienie trwogą z powodu grzmotów, huku' > 'coś, co wstrząsa człowiekiem, zdumiewa go, przeraża'. Od tej samej podstawy *ogromny* od XVI w. 'wielki, dużych rozmiarów, dużej liczebności, mocny', daw. XVI w. też 'wspaniały, okazały', 'bardzo głośny, donośny', 'budzący strach, trwogę, przerażający', 'odrażający,

brzydki', 'haniebnym, niegodny', w XVII w. 'grzmiący', dial. 'bogaty, wielki', por. cz. *ohromny* 'ogromny; wspaniały, świetny', r. *ogrómnij* 'ogromny, olbrzymi, wielki', ch./s. *ógróman* 'ogromny, olbrzymi, niezmierny, potężny'.

ogród od XIII w. 'teren zajęty pod uprawę warzyw, kwiatów, drzew i krzewów owocowych, zwykle ogrodzony', stp. 'ogrodzony kawał ziemi, leżący w pobliżu zabudowań gospodarskich, na którym siano zboże, sadzono jarzyny, zioła i drzewa owocowe, też gospodarstwo zagrodnika', dial. także 'podwórze', w kasz. *ogród* 'ogród', *ogrodě* mn 'pola położone tuż za zabudowaniami gospodarskimi', również bez przestawki *ogard* / *ogárd* 'ogród, sad'; zdr. *ogródek*. Ogł.: cz. daw. *ohrad* 'miejsce ogrodzone; ogród', r. *ogoród* 'ogródek', dial. 'ogrodzenie z żerdzi', słwn. *ográd* 'ogrodzone miejsce; ogród (zwłaszcza warzywny)'. Psł. *o(b)gordě 'teren ogrodzony, otoczony ogrodzeniem', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego *o(b)-gorditi 'otoczyć ogrodzeniem, umocnieniem', p. *ogrodzić* (zob. *grodzić*). — Od tego *ogrodnik* → *ogrodnicy*, *ogrodnictwo*.

ohyda od XVI w. (daw. XVI w. też *ohida* / *ochida*) 'to, co jest wstrętne, budzące obrzydzenie, odrazę, obrzydliwość', 'cecha czegoś ohydne, budzącego wstręt, obrzydzenie, odrazę', w XVI w. 'niechęć, odraza; hańba, niesława', 'wzbudzanie odrazy do czegoś', 'ktoś lub coś budzący niechęć, odrazę'; daw. XVI w. (u Ł. Górnickiego) *ohyda* 'hańba, wstyd'. Por. śl. lud. *ohyda* 'obrzydzenie, wstręt', ukr. *ohyda* 'obrzydzenie, wstręt, odraza', rzecz. odczas. od przedrostkowego *o(b)-gyditi / *o(b)-gyzditi 'uczynić wstrętnym, zanieczyścić, upaprać', od psł. *gyditi / *gyzditi 'czynić wstrętnym, zanieczyszczać, paprać' (por. p. dial. *giżdźić* 'zanieczyszczać; oczerniać; zawstydząć', *giżdźić się* 'kompromitować się, zhańbić się', cz. *hyzditi* 'szpecić; ganić; obmawiać, oczerniać', śl. *hyzdif* 'szpecić; ganić, znieważać', dial. *hydif* 'szpecić', ukr. *hydyty* 'paskudzić, brudzić; obrzydzać, zohydzać', daw. 'znieważać'). Podstawowe psł. *gyditi / *gyzditi to czasowniki odrzec. od psł. *gydē / *gyda i *gyzdē / *gyzda 'coś budzącego wstręt,

obrzydzenie' (od czego stp. i dziś dial. *gid* 'brzydota, ohyda; człowiek budzący wstręt', dial. też 'brud', w gwarach także *gizd* 'człowiek nieporządny, brudny', 'coś obrzydliwego, szkodliwego, np. brud, błoto, chwast', *gizda* 'brud, błoto'), ostatecznie od pie. *gū-d-, będącego derywatem od pie. *gūy- / *gū- 'gnój, kał, odchody, coś wstrętne'. Polskie postaci z -h- pod wpływem czeskim bądź ruskim. — Od tego *ohydny*, *ohydzic* (por. daw. XVI-XVII w. *hydzic* 'obrzydzać, zohydzać'), *zozydźić*.

ojciec *ojca* 'mężczyzna mający dziecko (dzieci) w stosunku do tego dziecka', w l. mn 'przodekowie, protoplaści', przest. i dial. 'rodzice', stp. od XIV w. *ociec*, *oćca* / *otca* / *oca* 'ojciec; przodek, protoplasta, założyciel rodu', w l. mn 'rodzice', w gwarach zwykle *ociec*, *ojca*, kasz. *ojc*, *ojca* 'ojciec'. Ogł.: cz. *otec*, *otce* 'ojciec; przodek, protoplasta', r. *ótec*, *otcá* 'ts.', scs. *otcъ* 'ojciec'. Psł. *otcъ 'ojciec', pierwotne zdr. z przyr. *-cъ od wcześniejszego *otъ (czy może *otъ b), bezpośrednio zachowanego tylko w cz. dial. *ot* 'ojciec', a pośrednio w cs. przym. *otbnъ* 'dotyczący ojca, ojcowski', r. dial. *ótnij* 'należący do ojca, właściwy ojcu lub przodkom', *bezotnij* 'nie mający ojca', i, zapewne, w r. dial. *ótiik* 'samiec ptaka, zwierzęcia', *oték* 'ojciec'. Podstawą była pie. reduplikowana pieszczotliwa nazwa ojca oraz matki (z mowy dzieci) *at-ta, por. łac. *atta* m 'ojciec, tatuś', goc. *atta* 'ojciec', gr. *átta* 'tatuś, ojczulku!', alb. *at* 'ojciec' (też stind. *attá* 'matka, najstarsza siostra matki'). Podobne nazwy ojca istnieją też w językach nieindoeuropejskich (por. np. tur. *ata*, węg. *atya*, fiń. dial. *ättä*, kabardyńskie *hade*). Współczesna polska postać mian. *ojciec* (zamiast starszej *ociec*) jest wtórna, oparta na temacie przypadków zależnych *ojc-* (dop. *ojca* < *oćca*, cel. *ojcu* < *oćcu* itd.), w których grupa spółgłoskowa *ćc* rozwinęła się w *jc* (por. np. *Grójec*, *Grójca* < *Gródzic, *Gródz-ca). Por. *tata*. — Od tego *ojcowski*, *ojcowizna*, *ojcostwo*, *ojczysty*, zob. też *ojczym*, *ojczyszna*.

ojczym od XV w. (stp. też *oćczym* / *otczym* / *oczyszim* / *oczym*) 'mąż matki w stosunku do jej dzieci z poprzedniego małżeństwa'.

Ogśl.: cz. *otčim*, r. *otčim*, cs. *otčimъ*, słwn. *očim*. Psł. **otčimъ* 'ojczym', od **otčiti* 'czynić ojcem' (czas. odrzecz. od psł. **otčь*, zob. *ojciec*), z przyr. **-imъ* (co do budowy por. *pobratym*, zob. *pobratymiec*). Pierwotne znaczenie 'ten, który staje się ojcem, spełnia obowiązki ojcowskie'.

ojczyzna od XIV w. 'kraj, w którym się ktoś urodził, którego jest obywatelem, ziemia ojczysta, rodzinna', stp. od XIV w. *očczyzna* / *oczyszyna* / *otczyzna* / *otszyzna* / *ojczyzna* też 'majątek dziedziczony po ojcu, dziedzictwo, ojcowizna, sukcesja' Ogśl.: cz. *otčina* 'ziemia ojczysta, ojczyzna', r. przest. *otčizna* 'ojczyzna', scs. *otčina* 'ts.'. Psł. **otčina* 'dziedzictwo po ojcu, ojcowizna', od psł. **otčь* 'ojciec', z przyr. **-ina*. W polskim zastąpiono pierwotny przyr. *-ina* przez eksperymentalny *-izna* (por. np. *ojcowizna*, *mężczyzna*, *obczyzna*).

okap od XVIII w. 'część dachu wystająca poza ścianę', 'daszek nad paleniskiem, kominem w kuchni, piecem piekarskim', dial. też 'snop do nakrywania kopy siana', 'ron-do kapelusza'. Por. cz., slc. *okap* 'wystająca część dachu', ukr. *ókap* 'ts.'; gzyms nad oknem; daszek nad wejściem; daszek nad paleniskiem, kominem', słwn. *okáp* 'wystająca część dachu'. Słow. **o(b)kapъ*, rzecz. odczas. od przedrostkowego **o(b)-kapati* 'okapać', p. *okapać*, pierwotne znaczenie zapewne 'okapywanie', z czego w wyniku konkretizacji 'to, co służy do okapywania, skapywania (wody deszczowej), wystająca część dachu' i dalej przeniesione na podobne desygnty, np. na daszek nad paleniskiem.

oklep przysł. od XVI w., zwykle na *oklep* 'bez kulbaki, bez siodła', dial. też 'na gołą nogę (o noszeniu butów)' (w tym znaczeniu także na *oklepkę*). Por. r. dial. *óchljab* i *ochlěp'ju* przysł. 'bez siodła', ukr. *óchljab* przysł. 'ts.', br. dial. *óklip* przysł. 'wierzchem, bez siodła'. Ze słow. wyrażenia przymkowego **ob klepъ*, rzecz. **klepъ* od psł. **klepati*, zob. *klepać*. Pierwotne znaczenie 'z klepaniem, uderzaniem, klepiąc (tylkiem o grzbiet zwierzęcia w czasie jazdy wierzchem)'.

okno od XIV w. 'otwór w ścianie, w którym jest osadzona oszklona rama; szyba okienna; otwór, dziura w czymś; szyb górniczy',

stp. też 'otwór studni, przez który wyciągano solankę na powierzchnię; 'zasuwy, śluzy, które jakoby powstrzymują wody niebieskie przed nagłym opadnięciem na ziemię (w Biblii)', dial. 'otwór prowadzący do zagrody dla owiec; otwory spustowe w przekopach; otwór napełniony wodą w grząskim bagnie', kasz. *okno* 'ujście pochwy; jedna z przegródek w skrzyni; pętla sieci; przegroda w ścianie o konstrukcji drewnianej, wypełniona gliną lub ceglanym murem; wejście do ula'; zdr. *okienko*. Ogśl.: cz. *okno* 'okno', daw. 'ujście pochwy', r. *oknó* 'okno; otwór w jakimś przedmiocie; prześwit, miejsce wolne od czegoś; resztki zbiornika wodnego na bagnie, w kształcie odkrytego zagłębienia', ch./s. *ókno* 'szyb górniczy; szyba okienna; śluz; upust; przegroda w spichlerzu; przeszło mostu', daw. 'okno', dial. 'niezarosnięte miejsce na bagnie'. Psł. **okъno* 'otwór w czymś, zwłaszcza otwór w ścianie pomieszczenia do wpuszczania światła i powietrza', zapewne też 'podobne otwory w innych przedmiotach; odsłonięte, niezarosnięte miejsce (np. na wodzie)', od psł. **oko* (zob. *oko*) z przyr. **-ъno*. Pierwotne znaczenie 'otwór w ścianie do patrzenia, wpuszczania światła', zapewne z 'coś podobnego kształtem lub funkcją do oka'. — Od tego *okienny* → *okiennica*.

oko 'narząd wzroku', mn *oczy* od XIV w., też *oko*, mn *oka* 'przedmiot przypominający kształtem oko: kamień w pierścionku, krąček tłuszczu na powierzchni płynu, pętka w dzianinie, pętla sieci, liny; odsłonięte miejsce na zarosniętej powierzchni wody, niewielka okrągła lśniąca powierzchnia wody', dial. 'pętla z włosia lub drutu do chwytania zwierząt; załazek nowego kielka'; zdr. *oczko*. Ogśl.: cz. *oko*, mn *oči*, r. przest. i w utartych zwrotach *óko*, mn *óči* (daw. też *očesa*), scs. *oko*, *očese*, l. pdw *oči*. Psł. **oko*, **očese* (l. pdw *oči*, mn *očesa*) 'narząd wzroku, oko', pokrewne z lit. *akis* 'oko', łot. *acs* 'oko', stpr. *ackis* 'oczy', goc. *augō* 'oko', stwniem. *ouga* 'oko' (dziś niem. *Auge* 'ts.'), łac. *oculus* 'oko', gr. *óps* / *óps* 'oko', *ósse* 'oczy', stind. *ákši*, *akšnāh* 'oko', awest. *asī* 'oczy'. Od pie. rzecz. odpierwiastkowego **ok-* 'oko' (utworzonego od pie.

pierwiastka *ok- 'patrzeć'). — Od tego *oczy*; od wyrażen przyimkowych *na oczy*, *za oczy*: *naoczny* → *unaocznici*, *zaoczny*.

okolica od XIV w. 'obszar rozciągający się wokół jakiegoś miejsca, obszar stanowiący pewną całość lub część całości', przest. 'osada drobnoszlachecka, zaścianek', dial. też 'ogrodzone podwórze'. Ogsł.: cz. przest. *okolice* 'okolica', r. *okolica* 'ogrodzenie, żywopłot otaczający wieś lub jej część', przest. i pot. 'okolica', 'określna droga', ch./s. *okolica* 'okolica, otoczenie, kraj', dial. 'teren wokół domu, podwórze'. Psł. *o(b)kolica 'teren rozciągający się wokół czegoś, otoczenie', rzecz. z przyr. *-ica od psł. *o(b)kolō 'to, co otacza coś dookoła, okrąża, opasuje lub co jest otoczone, ogrodzone, ogrodzenie' (stąd p. przest. *okoł* / *okoł* od XIV w. 'miejsce przyległe do czegoś, otoczenie; teren ograniczony, otoczony np. murem, płotem; ogrodzona część wygonu lub podwórza przeznaczona dla bydła lub koni, okólnik; obwód koła, okrąg; okrażenie, objazd', stp. wyjątkowe też 'namiot; wykrętne postępowanie', dial. 'stodoła'), od wyrażenia przyimkowego (wtórnie przysł. i przyimka) *ob kolo 'dookoła, ze wszystkich stron; w pobliżu; w przybliżeniu, mniej więcej' (zob. *około*). — Od tego *okoliczny* → *okoliczność*.

okolic od XV w. 'otoczyć dookoła, okrążyć', 'utworzyć obwódkę, obrzeżenie, obramowanie'; wielokr. *okalać*. Por. stcz. *okoliti* 'zakreślić wokół czegoś magiczny krąg', r. dial. *okóliti* 'chodzić wokół czegoś; obejżdżać, obchodzić', ch./s. *okóliti* / *opkóliti* 'okrążyć; ogrodzić, obwiązać dookoła'. Psł. *o(b)koliti 'otoczyć dookoła, okrążyć', z przedr. *o(b)- od psł. *koliti 'krążyć, kręcić się'. — Od tego *okólny* od XVI w. 'biegnący dookoła czegoś, okrążający coś, okrężny' (por. np. ch./s. *okólni* 'pobliższy, okoliczny, sąsiedzi') → *okólnik*.

około przysł. od XIV w. 'w przybliżeniu', stp. 'dookoła, ze wszystkich stron; okrągło, po linii kołistej', też przyim. *około* 'dookoła, wokół, ze wszystkich stron, w pobliżu czegoś, przy czymś', w znaczeniu czasowym 'w pobliżu, w okresie', przest. 'co do, w związku, w sprawie'. Ogsł.: cz. *około* przysł. 'wokół,

dokoła, dookoła; naokoło, obok', przyim. 'dookoła, wokół; obok; w przybliżeniu', r. *około* przysł. 'dookoła, wokół', przyim. 'koło, w pobliżu, przy; w przybliżeniu', ch./s. *około* przysł. 'około, kołem; w przybliżeniu, mniej więcej', przyim. 'wokół, około'. Psł. *ob kolo wyrażenie przyimkowe 'wokół koła', w funkcji przysłówka i przyimka z dop. 'dookoła, ze wszystkich stron; w pobliżu; w przybliżeniu, mniej więcej' (przyim. *ob, zob. o, i psł. *kolo 'koło, krąg', zob. *koło*).

okoń (stp. też *okuń*) od XIV w. 'ryba Perca fluviatilis', kasz. *okoń* / *okun* i *okonk* / *okunk* 'ts.'. Ogsł.: cz. *okoun*, r. *okun*, ch./s. *okūn*. Psł. *okuńb 'okoń', zapewne od psł. *oko (zob. *oko*), z przyr. *-uńb [< *un-jb], pierwotnie chyba 'ryba z osobliwymi, wyróżniającymi się czymś oczyma'. Nazwa może związana z obserwacją, że oczy okonia (po szybkim wyciągnięciu z głębi, z powodu gwałtownej zmiany ciśnienia) wyglądają, jakby zaszyły krwią i są wytrzeszczone (kasubska ludowa opowieść uznaje te cechy za rezultat wysiłku ryby przy wyciąganiu z dna jeziora klucza zgubionego przez św. Piotra). W polskim rozwój fonetyczny *okuń* > *okoń* w rezultacie obniżenia artykulacji u > o przed *ń*.

okowa, zwykle mn *okowy* od XV w. 'pęta żelazne, kajdany', daw. 'okucie', stp. XV w. wyjątkowo też *okowa* 'wiadro (zapewne okute)'; także *oków* 'pęta żelazne, łańcuchy, kajdany', przest. 'okucie'. Por. cz. *okov* 'naczynie do czerpania wody ze studni', r. *okóva* i mn *okóvy* 'kajdany, łańcuchy', ukr. reg. *okóva* 'okucie', słwn. *okóva* 'ts.', ch./s. *okov* 'okucie', 'kajdany, pęta, okowy', *okovi* mn 'więzy, kajdany', daw. *okova* 'kajdany, pęta'. Słow. *o(b)kova / *o(b)kovs 'okucie, okuwanie' > 'to, czym się okuwa, skuwa; coś okutego', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwy czynności, wtórnie skonkretyzowane) od psł. czas. przedrostkowego *o(b)-kovati 'okuć' (od psł. *kovati 'kuć, okuwać', zob. *kuć*). Por. *podkowa*.

okrakiem przysł. od XVIII w. 'obejmując coś rozstawionymi nogami'; por. dial. *okraka* 'konar drzewa; socha żurawia studziennego', *okraczka* 'rozwidlony koniec motowidła'.

Od czas. *okraczyć* 'objąć rozstawionymi nogami', wtórnego od wielokr. *okraczać* 'obejmować nogami', utworzonego od *okroczyć* 'objąć, otoczyć nogami' (por. scs. *okročiti* 'otoczyć, okrzyżyć', zob. *kroczyć*), z wymianą rdzennego *o* $\Rightarrow$ *a* (jak np. *krajać* od *kroić*). Zob. *rozkraczyć*.

okrawać od XV w. 'obcinać, obrzynać', też z innymi przedr.: *odkrawać*, *przekrawać*, *przykrawać* 'przycinać, przystosowywać', *rozkrawać* od XIV w. 'rozcinać', *skrawać*, *wykrawać*, *zakrawać* 'być do czegoś podobnym, wyglądać na coś', daw. XVI–XVII w. 'zatracać, mówić w sposób przypominający jakiś język', dial. *zakrawać* z *kimś* 'zadziierać'. Por. gł. *přikrawač* 'przykrawać', cz. dial. *okravač* 'okrawać', *piekravač* 'przekrawać', ukr. dial. *pokravaty* 'ciąć na kawałki'. Słow. 'kravati' 'ciąć, krajać' (zob. *krawiec*), czas. wielokr. od psł. 'krajati' 'krajac', 'krojiti' 'kroić' (zob. *krajać*, *kroić*), utworzonego jak *dawać*, *stawać*, *napawać* (zob.). — Od czas. przedrostkowych *okrawek* 'odkrojony kawałek, skrawek, ściniek, zrzynek', *skrawek* 'kawałek'.

okrąg *okręgu* od XIV w. i *okręg* 'obwód, linia kształtu kołowego; przestrzeń zamknięta linią kołową, przedmiot kształtu kołowego, krąg', dziś zwykle *okręg* 'pewien obszar ziemi: jednostka administracyjna, obwód, rejon, obszar odznaczający się pewnymi właściwościami, wykorzystywany do pewnych celów', stp. od XIV w. *okrąg* 'przedmiot w kształcie koła; koło (zarówno obwód, jak i powierzchnia), krąg, obręcz; okolica, sąsiedztwo; cykliczny bieg czasu, cykl, obieg, przebieg; spłot, zwój', dial. 'rondo kapelusza', kasz. *okrąg* 'okolica; koło świetlne wokół księżyca'. Ogsł.: cz. *okruh*, 'krąg, koło; okręg, zakres', r. *okrug* 'okrąg, okręg', ch./s. *ōkrūg* 'okręg, krąg, obwód'. Psł. **o(b)krōgъ* 'linia kształtu kołowego, obwód; przestrzeń zamknięta linią kołową', od psł. **krōgъ* (zob. *krąg*) z przedr. 'ob-'.

okrągły od XV w. (w nazwach własnych od XIII w.) 'krągły, zaokrąglony, kołisty', też 'cały, równy, pełny (o przeciągu czasu, sumie)', 'gładki, potoczysty, układny', dial. też *okręgly* 'okrągły'. Ogsł.: cz. *okrouhly*, r. *okrūglyj*, słwn. *okrōgel*. Psł. **o(b)krōgъlъ*

'mający kształt koła, kuli, walca, zaokrąglony, obły', z przedr. **ob-* od psł. **krōgъlъ* (zob. *krągły*). — Od tego *zaokrąglić*.

okres od XVI w. (daw. też *okrys*) 'czas trwania czegoś, pora, faza, stadium', 'odcinek czasu wyodrębniony ze względu na jakieś ważne wydarzenie historyczne, kulturalne itp.', 'część roku szkolnego', daw. XVI w. 'powierzchnia obwiedziona jakimiś granicami: koło, wyodrębniony obszar, strefa'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego p. daw. *okresić* (stp. XV w. *okrysić*) 'wytyczyć granicę' (od daw. *kresić* / *krysić* 'robić kreski lub linie; znaczyć kreską, robić znak', zob. *kreslić*).

okręt od końca XV w. 'statek', kasz. *okrąť* (z polskiego zapożyczone r. dial. *okrūt* 'statek', ukr. daw. *okrūt* 'ts.; skrzynia', ślc. *okrut* 'łódź', lit. *ākrentas* / *ākrantas* 'statek'). Odpowiada ch. dial. czak. *ōkrūt* 'naczynie w ogóle; beczka', cs.-ch. *okrōtъ* 'naczynie'. Psł. dial. **o(b)krōtъ* 'to, co jest kręcone, plecione' > 'plecione naczynie' > 'naczynie w ogóle' > 'pojazd wodny, statek' (co do ostatniego znaczenia por. *statek*), rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **o(b)-krōtiti* 'opieścić, owinąć' (p. *okręcić* 'owinać, opasać, opieścić; kręcić, obracać w koło, poruszać na wszystkie strony'), z przedr. **o(b)-* od psł. **krōtiti* 'obracać w koło, wprawiać w ruch wirowy' (zob. *kręcić*). Dzisiejsze różnicowanie znaczeniowe (*okręt* 'jednostka pływająca marynarki wojennej', pot. 'duży statek morski': *statek* 'większa jednostka pływająca') wtórne. — Od tego *okrętowy*, *okrętować*, *zaokrętować*.

okropny od XV w. 'budzący grozę, strach, przerażający, straszny, straszliwy; rozpaczliwy, beznadziejny', 'ogromny, olbrzymi, bardzo intensywny', 'pozbawiony cech dodatnich; zły; szpetny, brzydki', dial. 'bardzo wielki, olbrzymi', 'bardzo skuteczny', kasz. *okropni* 'straszny; olbrzymi, gigantyczny'. Wyłącznie polskie (stąd br. dial. *akrópný* 'straszny; silny'). Przym. z przyr. -ny od przedrostkowego czas. *okropić* od XIV w. 'spryskać, pokropić' (zob. *kropić*), na możliwość uzasadnienia znaczeniowego wskazuje stcz. *pokropiti* 'pokropić, skropić' i 'ochlapać, pochlapać, pobrudzić (błotem, kałem)'. Pierwotne znaczenie zatem prawdo-

podobnie 'ochlapany (np. błotem, nieczyszczeniami), pobrudzony, bardzo brudny', stąd dalsze 'odrażający, przerażający, budzący grozę (swym wyglądem)' > 'budzący grozę (np. wielkością), ogromny, olbrzymi, bardzo intensywny' (częściowo podobny rozwój znaczeniowy wykazuje *straszny*, zob. *strach*). — Od tego *okropieństwo*.

okruch od XVI w. 'drobny odkruszony kawałek czegoś, odłamek, kruszyna, okruszyna', przest. także *okrucha* 'ts.'; zdr. *okruszek*, dial. *okruszka*. Por. cz. dial. *okruški* ż mn 'łupiny jabłek, ziemniaków itp.', slc. *okruch* 'kromka chleba lub sera', ukr. *okruška* 'odrobina, okruszyna', słwn. *okrušek* 'odłamaną kawałek (np. kamienia)'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego *okruszyć* 'krusząc, obłupać', *okruszyć się* 'poodpadać z wierzchu drobnymi cząstkami, krusząc się, opaść' (zob. *kruszyć*). Por. *okruszyna*.

okruszyna od XVIII w. 'drobny odkruszony kawałek czegoś, odłamek, kruszyna, okruch', w XVII w. wyjątkowe *okrzyszyna* 'ts.'; zdr. *okruszynka*. Por. slc. dial. *okrušina*, częściej *okrušinka* i *okrušinky* mn 'ts.', ukr. *okrušyna* 'ts.' (prawdopodobnie są to zapożyczenia z polskiego). Rzecz. odczas. od przedr. *okruszyć* 'krusząc, obłupać', *okruszyć się* 'poodpadać z wierzchu drobnymi cząstkami, krusząc się, opaść' (zob. *kruszyć*), z przyr. *-ina*. Por. *kruszyna* (zob. *kruchy*), *okruch*.

okrutny od XV w. 'nie znający litości, srogi, nieludzki, nieubłagany; wyrażający okrucieństwo', przest. (dziś dial.) 'wielki, ogromny', kasz. *okrutni* / *okrētni* 'srogi, okrutny'. Por. stcz. *ukrutny* 'okrutny, bezlitosny; groźny, straszny; surowy, ostry; ciężki', cz. *ukrutny* 'okrutny, bezlitosny, nieludzki; olbrzymi, ogromny, straszny, niezmierny', strus. XIV w. *okrutně* przysł. 'surowo, okrutnie', w XVI w. *okrutny* 'srogi', r. dial. *okrutnyj* 'szybki, żwawy, zręczny; dobry, smaczny; staranny', ch./s. *ōkrūt* i *ōkrūtan* 'okrutny, surowy'. W związku etymologicznym z p. *kręty*, psl. **kręto* 'kręcony, (silnie) skrecony, pokręcony, powyginany, zwinęty; kręcący się, obrotowy, zwinny, przebiegły', którego kontynuanty mają m.in. znaczenia odpowiadające p. *okrutny* (por. np. cz. *krutý* 'okrutny; surowy, ostry', r. *krutój* 'su-

rowy, okrutny', ch./s. *krūt* 'ts.'), zob. *kręty*. Od psl. przedrostkowego **o(b)-kręti* 'okręcić dokoła', p. *okręcić* (o pochodzeniu zob. *kręcić*). W polskim oczekivalibyśmy postaci *okrętny* (por. daw. rzadkie *okrętny* 'ruchliwy, żwawy', w XVI w. 'wijący się, wygięty, spiralny', słowiń. *okrętni* 'okrutny'), ze względu na -u- podejrzwane o zapożyczenie ze stcz. *ukrutny*, od którego różni się jednak przedrostkiem. Ponieważ wyraz jest dobrze poświadczony także w gwarach, nie można całkiem wykluczyć starej oboczności rdzennej samogłoski *p / *u (por. np. *oku-tać*). — Od tego *okrutnik*, *okrutnica*, *okrucieństwo*.

okutać od XIX w. 'owinać, otulić', też *zaku-tać* 'zawinać'; bez przedr. dial. *kutać* 'otulać'. Por. cz. dial. *zakutat se* 'zagrzebać się, otulić się', slc. dial. *okutať* 'zawinać, otulić', r. *kútať* 'owijać, okrywać, otulać', scs. *səkptati* 'uśmierzyć, uspokoić, uciszyć', bg. dial. *kútam* (*kúta* / *kútēm*) 'chować, skrywać; hodować, pielęgnować, wychowywać, troszczyć się' i *kútam* 'skrywać, ciulać, chować; krzątać się, pracować koło domu', s. dial. *kúitati* 'kryć, ukrywać'. Psl. **kutati* / **kptati* 'okrywać, osłaniać, otulać', ze starą obocznością rdzennej samogłoski *u / *p. Postać **kutati* od pie. **(s)key-t* 'pokrywać, osłaniać, okrywać', odmianka **kptati* (na którą wskazuje scs. *-kptati*, bg. dial. *kútam*), pokrewna ze stpr. *kūnti* 'dogłąda, ma staranie', *po-kūnt* / *pa-kūnt* 'strzec, chronić', od tej samej podstawy z infiksem nosowym pierwotnie właściwym tylko formom czasu teraźn. Początkowo w psl. chyba bezokol. **kutati*, czas teraźn. **kōpō*.

olbrzym od XVI w. 'odznaczający się wielkim, nieprzeciętnym wzrostem', wcześniej stp. XV–XVI w. *obrym* 'mocarz, olbrzym, wielkolud'. Por. gl. *hober* 'olbrzym', cz. *obr* 'olbrzym', slc. *obor* 'olbrzym, wielkolud, kolos', słwn. *olber* 'olbrzym'. Od dawniej słow. nazwy Awarów, por. cs. *Ob(s)rině* 'Awar', słwn. *Ober* 'ts.'; u różnych ludów istnieją podania przedstawiające dawnych mieszkańców jakichś terenów, wymarłe dawne ludy jako ludzi o niezwykle wielkim wzroście lub nieprzeciętnie wielkiej sile, por. np. stp. XV w. *stolin* 'olbrzym', w XVI w.

(w słowniku Mączynskiego) *stoliman* / *stolym* / *stolin* / *stwolin* 'olbrzym, wielkolud', kasz. *stolem* / *stolim* / *stolēm* 'dawny olbrzym żyjący na Kaszubach', strus. *ispolin* 'olbrzym', r. *ispolin* 'ts.', scs. *ispolin* 'ts.', z psł. **(j)b*spolin 'olbrzym, wielkolud', wprowadzane od nazwy starożytnego ludu *Spali* (gr. *Spālī*). Stp. *obryzm* z prapostaci **ob(ə)rin* (z przyr. **-in* > p. *-in*, jak np. Rusin, Polanin), przejście *-n* > *-m* może przez analogię do wyrazów typu *ojczym*, *pobratym* (ale por. też dawne *stolym*, *stoliman*). W późniejszej postaci *olbrzym* niejasne *-l-*, nie można wykluczyć oddziaływania bliskoznacznych *stoliman* / *stolin* / *stwolin*, zawierających *-l-*. — Od tego *olbrzymi* → *wyolbrzymić*.

olcha 'drzewo Alnus' od XVIII w. (ale pochodne nazwy np. *Olchawa*, *Olchowo* od XIV–XV w.). Ogsł.: slc. dial. *olcha*, r. *olčā*, ch./s. *jōha*. Psł. **olbcha* / **elbcha* < **ālsā* / **ēlsā* 'olcha, Alnus', najbliższy odpowiednik z tym samym znaczeniem w germ.: stwniem. *elira*, stisl. *plr* < **alisō-*, pokrewne z lit. *alksnis* / *elksnis*, dial. *alisknis* 'olcha', łot. *alksnis* / *ēlksnis* 'ts.', łac. *alnus* 'ts.'. Ostateczną podstawą był prawdopodobnie pie. pierwiastek **ol-* / **al-* / **el-* 'biały, jasny', wyraz zapewne oznaczał początkowo olchę szarą (*Alnus incana*), wtórnie został uogólniony także na olchę czarną (*Alnus glutinosa*). Zob. *olsza*.

olej od XIV w. 'płynny tłuszcz wyciskany z oliwek i innych roślin', stp. też 'olejek eteryczny wytwarzany z różnych roślin'; zdr. *olejek*. Por. cz. *olej*, r. dial. *olej*, scs. *olej*; por. też ch./s. *ūlje* 'oliwa, olej', słwn. *ōlje* 'ts.'. Zapożyczenie z łac. *oleum*, młodsza forma *olium* 'oliwa' (wyraz łac. zapożyczony z gr. *elaion*, daw. *elaïyon* 'oliwa, olej', gdzie został przejęty z nieznanego języka). — Od tego *oleisty*, *olejny*.

oliwa od XV w. 'olej wyciśnięty z owoców oliwki', stp. też 'oliwka, drzewo oliwkowe'. Por. cz. *oliva* 'oliwa'. Zapożyczenie z niem. *Olive* 'oliwa' lub bezpośrednio z łac. *oliva* 'oliwa; drzewo oliwne' (przejętego z gr. **elaïya*, będącego starszą formą gr. *elaia* 'oliwa'). — Od tego *oliwka*; *oliwny*; *oliwić*, *naoliwić*.

olsza od XIV w. 'drzewo Alnus'. Zachsł. i pldsl.: cz. *olše*, słwn. *ólša*. Psł. **olbša* (/ **elbša*) 'olcha, Alnus', z przyr. **-ja* od psł. **olbcha* / **elbcha* 'olcha' (zob. *olcha*). — Od tego *olszyna*.

olów *olowiu* (dawniej dop. *olowu*) od XV w. 'metal Pb'. Ogsł.: dł. *wuloj*, gl. *wołoj*, cz. *olovo* 'olów', r. *đolovo* 'cyna', ch./s. *đolovo* 'olów'. Psł. **olovo* (może też **olov* m) 'olów', niejasnego pochodzenia, bliskie postaci bałt. (lit. *álvas*, łot. *alvs*, stpr. *alvis* 'ts.') podejrzewa się o zapożyczenie ze słow. Nie można wykluczyć związku etymologicznego z ie. przymiotnikami oznaczającymi kolory (stwniem. *ēlo* 'zółty', łac. *albus* 'biały', gr. *alphós* 'ts.'). olów nazwano by zatem od charakterystycznej ciemnoszarej barwy, ale budowa wyrazu byłaby niejasna. — Od tego *olowiany*; zob. *olówek*.

olówek od XVIII w. 'przyrząd do pisania, rysowania, kreślenia', dawniej 'szyfryk do pisania, rysik'. Por. ch./s. *ōlówka* 'olówek'. Kalka niem. *Bleistift* 'olówek', dosłownie 'olowiany szyfryk' (niem. *Blei* 'olów', *Stift* 'szyfryk, szyfryk; trzpień').

oltarz od XIV w. (stp. też *altarz*) 'miejsce składania ofiar, stoł ofiarny', dial. także *oltarz* / *oltarz* / *oltarz* / *ontarz* / *óntarz*; zdr. *oltarzyk*. Zapożyczone (jak i inne terminy chrześcijańskie) ze stcz. *oltāř* 'oltarz', przejętego za pośrednictwem stwniem. *altāri* 'ts.' z łac. późnego *altāre* 'ts.' < łac. *altāria* 'oltarz' (od łac. *altus* 'wysoki', pierwotne znaczenie 'wysokie miejsce, podwyższenie').

omal od XVIII w. 'prawie, niemal', por. daw. XVII w. *omale* 'mało, niewiele'; z przeczeniem *nieomal*. Od wyrażenia przyimkowe *o mało* (zob. *mały*).

omsknąć się od XVII w. 'ześlizgnąć się, obsunąć się z czegoś', daw. *omsknąć* 'osmykać' (u Syreniusza); też *wysknać się* 'wyslizgnąć się'; bez przedr. w XVI w. (u Klonowica) *msknąć się* 'poruszać się szybko, zwinnie jak wąż, mknąć, płynąć'. Z przestawką ze **msknąć* < **smaknōpti* od *smykać* (zob.).

on, *ona*, *ono* od XIV w. zaimek dla 3. osoby l. pj, daw. 'tamten'. Ogsł.: cz. *on*, r. *on*, scs. *on*. Psł. zaimek wskazujący **on* 'ten dalszy, tamten', dokładny odpowiednik: lit. *anās* 'tamten', por. też pokrewne awest.

ana- 'ten', het. *anni-* 'tamten', gr. *énè* 'pojutrze' (< 'tamtego dnia'), od pie. zaimkowego **eno-* / **ono-* / **no-* oznaczającego oddalone przedmioty i osoby. Zamiana znaczenia 'ten dalszy, tamten' > 'ten' związana z rozpadem pierwotnego słów. systemu zaimków wskazujących, odziedziczonego z pie. Zaimek wskazujący **onə*, **ona*, **ono*, wtórnie użyty jako mian. zaimka osobowego dla 3. osoby, zastąpił w tej funkcji pierwotny psł. zaimek anaforyczny, a następnie wcześniejszy zaimek osobowy dla 3. osoby **jb*, **ja*, **je* 'on, ona, ono' (pokrewny z lit. *jis*, *jì* 'on, ona', goc. *is* 'on', stwniem. *er*, *ir*, dziś niem. *er* 'on', łac. *is*, *ea*, *id* 'ten, ta, to', stind. *ayám* 'on', z pie. zaimka wskazującego **is* 'ten, on', z którym na gruncie słów. spłynął się pie. zaimek względny **jos*). W przypadkach zależnych utrzymały się formy od zaimka **jb*, **ja*, **je*: p. *jego*, *jemu*, *jej* itd. (enklityczne *go*, *mu*) z psł. **jego*, **jemu*, **jejb* itd.; z przymkami np. *do niego*, *doń*, *zań*, *od niej*, *z nią*, *za nim*, z n-uogólnionym z połączeń niektórych form z przymkami zakończonymi w przeszłości na -n (**sən* 'z', **vən* 'w'), np. psł. narz. **sən jəmb* > p. z *nini*, miejsc. **vən jejb* > p. w *njej*.

onegdaj przysł. od XVI w. 'dawniej niż wczoraj, przedwczoraj', stp. XV w. *onegda* 'niedawno, w tych dniach', XVI w. *onegda* 'kiedyś, przedwczoraj', *onegdajszy* 'niedawny, przedwczorajszy', por. daw. od XVI w., dziś dial. *onegdy* 'w on czas, dawniej niż wczoraj', *onegdys* 'wiegdyś'. Ogśł.: cz. *onehda* / *onehdy* 'niedawno', r. dial. *ónógda* / *ónógdy* 'niedawno; wczoraj; przed tygodniem, w tygodniu', 'kiedyś, dawno; niekiedy', ch./s. daw. *onagda* 'wtedy'. Psł. **onəgəda* / **onəgədy* przysł. 'w tamtym czasie, dawniej', od zaimka **onə* 'ten dalszy, tamten' (zob. *on*), z part. **əgəda* / **əgədy* (por. *gdy*, *kiedy*, *wtedy*). Z prapostaci **onəgədy* też *ongi* od XVI w. 'dawniej, kiedyś, swojego czasu', *ongis* 'ts.' (wzmocnione part. -s), z uproszczeniem grupy spółgłoskowej (po zaniku półsamogłosek) *ngd* > *ng*.

onuca od XV w. 'kawałek tkaniny do owijania stopy'. Ogśł.: cz. *onuce* 'ts.', r. *oniūca* 'ts.', br. *aniūca* 'szmata', scs. *onušta* 'obuwie, sandały', słwn. *oniūca* (dial. też *vniūca*) 'onu-

ca'. Psł. **onufa* [< **on-u-tja*] 'rodzaj okrycia nogi, kawałek płótna do owijania stopy, onuca', z przedr. **-fa* (por. *proca*) od przedrostkowego czas. **vən-uti*, **vən-ujp* 'wdziać, założyć okrycie nóg' (o nie zachowanym podstawowym czas. **tuti* 'oblekać, nakładać obuwie, odzież' zob. *obuć*, *zzuć*), z regularną wymianą w archaicznych rzeczownikach czasownikowy przedr. **və(n)-* przez rzeczownikowy przedr. **on-* > **p-* (**vən* ⇒ **p-*, zob. *wą-*).

opak od XIV w. przysł. 'w odwrotnym kierunku, porządku, niż trzeba, przeciwnie, niż powinien być', dziś tylko w wyrażeniu *na opak* 'ts.'. Por. stcz. *opak* 'odwrotnie, na opak; z powrotem, do tyłu, wstecz; na plecach', cz. *opak* 'odwrotność, przeciwieństwo', *naopak* 'odwrotnie, przeciwnie, na odwrót', r. dial. *opak(o)* 'wstecz; tyłem; w dół; na odwrót, na opak', scs. *opaky* 'odwrotnie, na opak; do tyłu, wstecz; inaczej', ch./s. *ōpāk* (*ōpāki*) 'zły, przewrotny, okrutny; złośliwy', 'odwrotny' (*ōpāka strana* 'lewa strona'). Psł. przym. **opaks* 'odwrotny', przysł. **opako* 'na odwrót, na opak; do tyłu, wstecz', zapewne pokrewne ze stisl. *pfugr* 'zwrócony w inną stronę; odwrócony; wrogi', stwniem. *abuh* 'ts.', stind. *apakah* 'z boku; znajdujący się z tyłu', *apāñc-* 'odwrócony do tyłu', łac. *opācus* 'cienisty, ciemny, ponury' (zapewne z wcześniejszego 'przeciwnie'), lit. *apačia* 'spód, dół', łot. *apakša* 'ts.', orm. *haka-* 'przeciw', wszystkie od pie. **apo-* 'od, precz'; zastanawiają jednak liczne słów. wyrazy bez *o-* (zob. *paczyć*, *wspak*), możliwe jest więc, że pierwotną była postać **pak-*, a *o-* byłoby w takim razie przedrostkiem lub przymkiem **o(b)-*. — Od tego *opaczny* 'robiony, rozumiany na opak, odwrotnie, niż trzeba, błędny, niestosowny, dziwaczny', daw. (od XVI w.) 'odwrotny, zwrócony w odwrotnym kierunku', 'nie taki, jak być powinien: przewrotny, fałszywy, niedorzeczny; źle działający', dial. też 'przeciwny, nieprzychylny', 'śmieszny, oryginalny; odwrotny, lewy', *opacznie* 'odwrotnie, niewłaściwie, błędnie, na opak'.

opalka reg. od XVI w. 'półokrągły kosz (bez pałaka) pleciony z wikliny', daw. (od XVI w. też 'urządzenie, szufla do wiania zboża',

dial. 'koszyk na ziemniaki; kosz na węgiel', 'kołyska zawieszona na żerdziach w polu'; por. dial. *opała* 'kosz z wikliny'. Por. cz. *opálka* 'rzeszoto do przesiewania ziarna', slc. *opálka* 'pleciony koszyk bez pałaka', ukr. dial. *opálka* / *opávka* 'sakwa na paszę dla koni; koszyk na ziemniaki; niecki; naczynie do przesiewania ziarna'. Plnśl. **o(b)pałka* 'urządzenie, naczynie (kosz, koryto, niecki, rzeszoto, szufla) do oczyszczania ziarna z plew', z przyr. *-*aka* od psł. przedrostkowego czas. **o(b)-palati* 'czyścić ziarno z plew (przez potrząsanie, podrzucanie ziarna na odpowiednim naczyniu)' (por. p. daw. od XVI w. *opalać* 'wiać zboże; wstrząsać, chwiać; bić, okładać', stcz. *opálati* 'czyścić ziarno z plew, przetrząsać'). Podstawowe **palati* to czas. wielokr. (ze wzdłużeniem samogłoski rdzennej **o* → *a*) od psł. **polti*, **polp* 'wprawiać w ruch, potrząsać czymś, podrzucać coś, wymachiwać czymś' > 'wysiewać plewy z ziarna przez podrzucanie (np. na nieckach), wiać zboże' i 'wypluskiwać, wychlapywać wodę' (por. p. dial. *plót*, *pole* (*pluje*) 'oczyszczać ziarno z plew, poruszając, potrząsając nieckami, podrzucając je na nieckach', gł. dial. *plót*, *plóje* 'poruszać, potrząsać nieckami', r. dial. *polót* 'oczyszczać z plew', slwn. *pláti*, *pól-jem* 'powodować falowanie, burzyć (np. wodę); wylewać, wychlapywać wodę z czegoś; oczyszczać z plew, wiać ziarno'), ostatecznie od pie. **pel-* 'lać, wylewać, wysypywać, trząść, potrząsać'.

opaly mn od XVIII w. 'tarapaty'. Zapewne zapożyczenie ze wschl., por. strus. *opálka* 'gniew', r. hist. *opála* 'carski gniew, nielaska', ukr. *opála* 'nielaska', dial. 'gniew', br. *apála* 'nielaska'. Wyrazy wschl. od psł. przedrostkowego **o(b)-paliti* 'opalić' (zob. *palić*), z przenośnym znaczeniem 'to, co jest dokuczliwe'. Niezależnie utworzone od tej samej podstawy p. *opał* 'to, co służy do opalania, palenia', stp. XV w. *opálka* 'podpałka'.

opat od XIV w. 'przełożony klasztoru'. Zapożyczone (jak i inne terminy chrześcijańskie) ze stcz. *opat* 'ts.', co przejęte ze stbaw. **appat*, będącego wariantem stwniem. *abbat* (dziś niem. *Abt*) 'ts.', a to z łac. *abbas*, *abbatis* 'ts.', przejętego z kolei z gr. *abbā*

/ *ábbas* 'ojciec', będącego zapożyczeniem semickim (z aram. *abbā* 'ojciec', z pochodzenia wyrazu języka dzieciennego typu *ba-ba*, *tata*, zob. też *papież*).

opatrzność ż od XV w. 'nieustanna opieka bóstwa nad światem, los, zrządzenie losu', stp. *opatrzność* / *opatrnosć* 'roztropność, przezorność; dbałość, opieka', daw. 'ostrożność, roztropność, przezorność', 'dogłądanie, dozór, opieka'. Por. stcz. *opatrnost* / *opatřnost* 'dogłądanie; wzgląd; troska, opieka; roztropność, przezorność'. Rzecz. abstr. z przyr. -*osć* od p. daw. *opatrzny* (stp. też *opatryny*) 'ogłędny, ostrożny, roztropny, przewidujący, zapobiegliwy', 'opatrzony, zabezpieczony, zaopatrzony', będącego przym. od *opatrzeć* 'zadbać, zatroszczyć się o kogoś', 'zapobiec', daw. 'rozpatrzyć', 'obejrzeć, spostrzec', 'sprawić, obmyślić, załatwić' (o pochodzeniu zob. *patrzeć*), z przyr. -*ny*.

opatulić od XIX w. 'starannie okryć przed zimnem'. Przejęty z gwar czas. odrzecz. od dial. *patuła* 'rodzaj chusty', będącego derywatem od przedrostkowego czas. *po-tulić* 'otulić' z zamianą czasownikowego przedr. *po-* przez rzeczownikowy *pa-* (por. np. *pasieka*, *patoka*).

opieka od XIV w. 'troszczenie się, dbanie o kogoś, dogłądanie, pilnowanie kogoś, czegoś, strzeżenie, dozór', stp. 'kuratela nad nieletnimi', daw. XVI–XVII w. *opiek* 'opieka'. Wyłącznie polskie; stąd zapożyczone cz. *opeka* 'ochrona, kuratela' i wschl.: ukr. *opíka* 'opieka, kuratela', br. *apéka* 'nadzór, opieka; opieka prawna, kuratela; ochrona, obrona', r. *opéka* 'opieka prawna, kuratela; ludzie lub instytucje sprawujące opiekę; troszczenie się o kogoś, pilnowanie kogoś' (już strus. XIV w. *opekalbnik* 'opiekun', *opekanije* 'opieka, troska, nadzór'), z kolei z rosyjskiego przejęte bg. liter. *opeka* 'opieka prawna, kuratela', ch. daw. (u jednego leksykografa) *opeka* 'opieka'. Rzecz. odczas. od stp. *opiekać się* 'opiekować się' (czas. wielokr. od przedrostkowego *opiec*, zob. *piec* II), o występującym w rodzinie czas. *piec się* znaczeniu 'starać się, troszczyć się', zob. *piecza*. Staropolska kalka łac. *procuration* 'opieka'. — Od tego *opiekować się* od XVI w. 'otaczać opieką, zaopiekować się'. Zob. *opiekun*.

opiekun od XV w. 'ten, kto się kimś, czymś opiekuje, kto się o kogoś troszczy, dba', w stp. też 'ten, kto sprawuje przewidzianą prawem opiekę nad dziećmi lub kobietami i ich majątkiem', w XVI w. wyjątkowo *opiekon*. Od p. daw. *opiekać się* 'opiekować się' (zob. *opieka*), nazwa wykonawcy czynności z przyr. -un (por. *biegun*, *piastun*). — Od tego *opiekunka*, *opiekuńczy* → *opiekuńczość*.

opieszali od XVI w. 'powolny, ospały, leniwy, nie lubiący się spieszyć, ociągający się, ociężały'. Por. cz. *opešalý* 'powolny, marudny', 'pieszy, pieszo idący', ukr. *opišlyj* (i *opišnyj*) 'leniwy, powolny'. Uprzymiotnikowiony psł. imiesłów czasu przeszłego **o(b)pěšalъ* od przedrostkowego czas. **o(b)-pěšati* 'stać się pieszym, stracić konia' > 'stać się powolnym, czynić coś wolno' (por. p. XVI w. *opiešać* 'opóźniać, czynić coś wolno', strus. *opěšati* 'stać się pieszym', ukr. *opišty* 'stracić zwierzę pociągowe i posługiwać się własnymi rękami lub nogami; stawać się powolnym, niedbałym', słwn. *opěšati* 'stracić siły, osłabnąć; zbankrutować', ch. daw. *opješati* 'stracić siły, osłabnąć', cs. *opěšati* 'ts.', *opěšiti* 'zmęczyć, utrudzić'); por. też p. daw. XVII w. (wyjątkowe u Potockiego) *opieszyć* 'uczynić pieszym, pozbawić konia', cz. daw. *opěšiti* 'ts.', strus. *opěšiti* 'uczynić pieszym; pozbawić ptaka skrzydeł', r. *opěšit* 'stracić konia; zmieszać się, skonsternować, oniemić ze zdziwienia', daw. też 'ustać od biegu, chodu'. Czas. odprzym. od psł. **pěšb* 'pieszy' (zob. *pieszy*), z przedr. **o(b)-*.

opiewać od XV w. 'opisywać, rozstawiać, wychwalać', '(o piśmie, dokumencie) zawierać pewną treść, brzmień, orzekać, wymieniać', w XVI w. 'śpiewać coś albo o czymś', 'podawać do wiadomości, brzmień, głosić (o teckście)', daw. od XVI w. 'wtórować, przyśpiewywać'. Z przedr. *o(b)-* od psł. **pěvati* 'śpiewać', czasownika wielokr. od psł. **pěti* 'śpiewać' (zob. *pieć*, *śpiewać*).

opilstwo od XV w. 'nałogowe nadużywanie napojów alkoholowych', stp. 'upijanie się, pijanstwo', w XVI w. też 'upicie się, zamroczenie alkoholem'. Od stp. od XV w. *opiły* 'taki, który dużo wypił napojów alkoholowych, pijany', '(o napojach) wywo-

łujący zamroczenie alkoholowe', w XVI w. 'zamroczony alkoholem, pijany', 'nadużywający alkoholu, pijak, alkoholik', 'pijacki, charakterystyczny dla pijaka', 'który się napił do syta; nasiąknięty' (uprzymiotnikowiony pierwotny imiesłów od przedrostkowego *opić* (się), zob. *pić* I), z przyr. -stwo tworzącym rzeczowniki abstr.

oplatek od XIV w. 'cienki płatek ciasta z pszennej mąki, najczęściej używany jako hostia'. Zapożyczenie ze stcz. *oplatek* (/ *oplatka*) 'oplatek, hostia' (stąd przejęte też scs. *oplat(ə)kə* 'ts.', a z niego z kolei r. daw. *oplatok* 'ts.'). por. cz. *oplatek* i *oplatka* 'oplatek; wafel, andrut'. Wyraz czeski zapożyczony ze stbawar. **oplāta* 'hostia', będącego pożyczką z łac. późnego *oblāta* 'hostia' (etymologiczne znaczenie 'przyniesiona, ofiarowana', z łac. formy żeńskiej imiesłowu biernego *oblata* od przedrostkowego czas. *offerre* 'nieść naprzeciw; ofiarować, przynieść').

opodał przysł. 'w pewnej odległości, przym. 'w pobliżu, obok czegoś', w stp. od XV w. przysł. 'daleko'. Por. cz. *opodał* 'opodał, niedaleko'. Z przymkiem *o* (jak np. *omal*) lub przedr. *o-* od stp. XV w. *podal* 'daleko, z dala', stcz. *podal* 'opodał; daleko, w znacznej odległości', które od wyrażenia przymkowego *po dali* (zob. *dał*).

opoka od XIV w. 'skała, kamień, podłoże skaliste', 'miękką skałą wapienna', kasz. *opoka* 'bagno, torfowisko (zwłaszcza w morzu); skała, kamień'. Ogsl. (ale w postaciach fonetycznych różniących się samogłoską rdzeną): cz. *opuka* 'kamień, margiel; kruszący się kamień, którego główny składnik stanowi glina; wapienny kamień powstały z osadzenia wapiennych cząstek w wodzie', stcz. *opoka* / *opuka* 'skała', r. *opōka* 'osadowa skała wapienna zawierająca krzemionkę, margiel', dial. 'głina do zalepiania szpar w izbie, do odlewów', 'miękką i krucha materia', 'szron na drzewach', słwn. *opoka* 'łupkowaty margiel', ch. dial. czak. *opūka* 'cegła, dachówka'. Psł. **o(b)poka* (/ **o(b)puka*, **o(b)ppoka*) 'rodzaj gruntu, skały zawierającej wapien i krzemionkę, glinę mieszaną z wapieniem, skała wapienna', rzeczowniki odczas. od psł. przedrostkowych **o(b)-pokati* / **o(b)-pukati* / **o(b)-ppokati* 'popękać

(dokoła, ze wszystkich stron, na całej powierzchni), rozpadać się na kawałki' (o pochodzeniu zob. *pękać*). Pierwotne znaczenie 'to, co (łatwo) pęka, rozpada się na kawałki'.

opona od XX w. 'rodzaj obręczy gumowej nakładanej na koło pojazdu', wcześniej od XIV w. (dziś książk.) 'zasłona okrywająca, opinająca coś, tkanina ozdobna, okrycie, pokrycie, pokrowiec, powłoka', w stp. też 'kobierzec, dywan, kilim'. Ogłs.: cz. *opona* 'kurtyna, zasłona', dial. 'przepona', ukr. *opóna* 'zasłona, kotara', scs. *opona* 'zasłona'. Psł. **o(b)pona* 'to, co opięte, rozpięte na czymś, co powleka, opina coś, osłona, powłoka', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **o(b)-pęti*, **o(b)-pęnp* 'opiąć', z przedr. **ob-* od psł. **pęti*, **pęnp* 'opinać, napinać, spinać' (zob. *piąć się*), z wymianą rdzennego **e* ⇒ **o*. Współczesne znaczenie 'rodzaj obręczy gumowej nakładanej na koło pojazdu' jest innowacją semantyczną.

opowieść od XIX w. Przekształcenie *powieść* (zob.) pod wpływem *opowiedzieć*, *opowiadać* (zob. *powiedzieć*).

opój od XVIII w. 'pijak', daw. XVII w. 'opilstwo, pijaństwo', dial. 'choroba koni'. Rzecz. odczas. od *opić się* 'upić się', od XVI w. *opoić* 'dać komuś wiele trunków do wypicia, upić', stp. *opojoŋy* 'napojony', od XVI w. 'który się upił; pijak', 'odurzony, zamroczony, pijany', por. daw. od XV w. 'pijak'. O pochodzeniu zob. *pić I*, *poić*.

opór od XVIII w. 'przeciwstawianie się, opieranie się cudzej woli, przemocy', 'opieranie się', 'przeszkoda, trudności natury psychicznej', daw. 'podpora, podpórka', dial. 'zanokcica', daw. też *opora* 'podpora, podpórka', stp. XV w. 'pożytek, korzyść'. Por. cz. *opor* 'oparcie, podpora; opieranie się, przeszkoda', *opora* 'podpora, oparcie; pomoc', r. *opór* 'opieranie się; oparcie; podpora', *vo ves' opór* 'bardzo szybko, gwałtownie, pędem', *opóra* 'oparcie, podpora; opieranie się', ch./s. daw. *opor* 'opieranie się, przeciwstawianie się' (dziś przym. *opor* 'oporny; twardy; przykry; ostry, gorzki, cierpki'), *opora* 'opieranie się, opór'. Słów. **o(b)por* i **o(b)pora* 'opieranie (się), przeciwstawianie (się), opór', rzecz. odczasownikowe (nazwy czynności, wtórnie skonkretyzowane)

od psł. przedrostkowego czas. **o(b)-perti*, **o(b)-pęp* 'oprzeć', **o(b)-perti się* 'oprzeć się', p. *oprzeć*, *oprzeć się* (o pochodzeniu zob. *przeć I*), z wymianą rdzennego **e* ⇒ **o*. — Od tego *oporny*, *opornik*.

opryszek od XVIII w. 'rabuś, zbój', wtórnie zgr. *oprych* 'chuligan, awanturnik; bandyta'. Zapożyczenie z ukr. *opryśok* hist. 'powstaniec', dial. 'rozbójnik, złoczyńca; awanturnik', bez pewnej etymologii.

opuszka 'wypukła część palca', 'kuliste wydęcie niektórych naczyń krwionośnych, zgrubienie miejscowe niektórych narządów ciała'. Wyłącznie polskie, utworzone za pomocą przyr. *-ka* od stp. XV w. *opuchać* 'nabrzmiwać, puchnąć' (zob. *puchnąć*), por. też daw. XVI w. *opuszeć* 'stawać się wzdętym, opuchniętym', *opuszyć się* 'urosnąć jak ciasto w dzieży' (o pochodzeniu zob. *puchnąć*).

orać orz od XIV w. 'spulchniać ziemię przez oddzielanie i odwracanie skib'; z przedr. *poorać*, *przeorać*, *rozorać*, *wyorać*, *zaorać*, *zorać*; wielokr. *-orywać*: tylko z przedr. *przeorywać*, *rozorywać*, *worywać*, *zaorywać*. Ogłs.: cz. *orat*, *oru*, r. reg. *orát*, *orú* / *orjú*, scs. *orati*, *orjo*. Psł. **orati*, **orjo* (pierwotnie zapewne *torti*, **orjo*) 'orać', odpowiada mającym to samo znaczenie lit. *árti*, *ariù*, łot. *ārt*, *aru*, łac. *arō*, *arāre*, ir. *airim*, gr. *arōō*. Kontynuuje pie. wyraz z zakresu uprawy ziemi **ar(a)-* 'orać' (pierwotnie prawdopodobnie czas. atematyczny), należący do pierwiastka **arə-* 'rozdzielać' (pierwotne znaczenie 'rozdzielać ziemię (za pomocą odpowiedniego narzędzia)'). — Od tego *orka*, *orny*, *oracz*. Zob. *rola I*, *radło*.

oraz sp. łączący 'a także, i', wcześniej od XVI w. przysł. 'jednocześnie, zarazem'. Od wyrażenia przymkowego *o raz* (jak np. *o włos*) na oznaczenie bliskości w czasie, bezpośredniego następstwa, równoczesności czegoś, zob. *o*, *raz*, por. też *zaraz*. Nowa funkcja spójnikowa 'a także, i' powstała ze znanego wcześniej połączenia *i oraz i* 'zarazem', przez opuszczenie sp. *i*.

orczyk od XV w. 'poziomo zawieszony drążek przy wozie lub pługu, na który zakłada się postronki uprzęży', obecnie też na oznaczenie podobnego drążka np. na wyciągu

narciarskim. Por. gł. *worčik* 'orczyk' (z polskiego ukr. *orčyk*, br. *vorčyk* 'ts.'). Za-pożyczenie ze śrwniem. *ortschit* 'orczyk', dziś niem. *Ortscheit* 'orczyk' (złożenie ze śrwniem. *ort* 'ostrzy koniec' i *schit* 'polano'), z adaptacją wyrazu obcego pochodzenia do rzeczowników z przyr. -ik.

orędownać od XIV w. 'prosić za kimś, wsta-wiać się', w stp. też 'przekazywać wiado-mość, zlecenie', w XVI w. dok. i niedok. także 'przedstawiać (przedstawić) sprawę w czyimś imieniu, zawiadamiać, oznajmiać (oznajmić)'. Por. stcz. *orudovati* / *orodovati* 'prosić, wstawiać się za kimś', cz. *orodovat* 'ts.', r. *orúdoval* 'posługiwać się, manipulo-wać, operować; rozporządzać, rządzić; gra-sować, działać', scs. *orpdovati* 'urządzać'. Słow. **o(b)rpđovati* 'doglądać czegoś, kiero-wać czymś, wydając polecenia, dbać o coś, o kogoś, wstawiać się za kimś', 'przygoto-wywać, urządzać coś, posługiwać się czymś (np. narzędziami), działać', czas. odrzec. od psł. **o(b)rpđb* / **o(b)rpđa* 'doglądanie cze-goś, kierowanie czymś', 'to, co jest uporząd-kowane, przygotowane do czegoś, to, co słu-ży do przygotowania czegoś' (zob. *orędzie*). — Od tego *orędownik* → *orędowniczka*.

orędzie od XIV w. (daw. też *orądzie*) n 'uro-czyste oświadczenie, oznajmienie, odezwa, apel', stp. 'wiadomość przesłana przez po-sła, uroczyste oświadczenie', 'posłowanie, misja poselska', dial. 'wiadomość, doniesie-nie, oznajmienie, ogłoszenie; prośba', kasz. *orąże* 'jakikolwiek przedmiot znajdujący się w danej chwili pod ręką'; por. dial. *orędz* 'wiadomość, doniesienie; prośba, wstawi-enie się', kasz. *orąż* / *orąż* 'pretekst', *orąża* 'okazja, sposobność'; tu należy p. daw. na *dorędziu* 'w pogotowiu, pod ręką', dziś na *podorędziu* 'ts.', kasz. *dorąże* w wyraże-niu na *dorążim* / na *dorążu* 'ts.'. Ogsł.: stcz. *orudie* / *orodie* 'narzędzia; naczynie, naczynia różnego rodzaju; wyposażenie, sprzęty, komplet przyborów do czegoś; uzbrojenie, broń; klejnoty', cz. daw. *orudi* n 'narzę-dzia, instrumenty, broń', r. *orúdie* 'narzę-dzie', 'działo', dial. też *orúde* 'potrzeba, konieczność, sprawa', 'broń', scs. *orpdije* 'rzecz, sprawa, czyn', ch./s. *orúde* 'narzę-dzie, przyrząd, sprzęty, utensylia; działo'.

Psł. **o(b)rpđbje* 'potrzebne narzędzia, przy-rządy, instrumenty, naczynia', 'to, co słu-ży do doglądania czegoś, kierowania, za-rządzania czymś', rzecz. zbiorowy od psł. **o(b)rpđb* / **o(b)rpđa* 'doglądanie czegoś, kierowanie czymś', 'to, co jest uporządko-wane, przygotowane do czegoś, to, co słu-ży do przygotowania czegoś, narzędzie, in-strument, naczynie' (por. stcz. *orod* < **orud* 'naczynie na rzeczy płynne i sypkie', str. *oruda* 'obramowanie, wykończenie', r. dial. *obrúda* 'uzda', *orúdy* mn 'broń', *orúđ* 'ts.', ukr. przest. *orúda* 'kierowanie', dial. 'pra-ca, troska', słwn. *oród* m, ż 'narzędzie, in-strument'), w których można widzieć rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **ob-rđiti* 'uporządkować, oporządzić, przygotować, przysposobić; zadbać o coś, pokierować czymś' (zob. *obrząd*; o podstawowy psł. **rđiti* 'ustawiać w szeregu, szeregować, po-rządkować, wprowadzać ład; doglądać cze-goś, dbać o coś; kierować czymś, rozporzą-dzać, rządzić, władać' zob. *rądzić*), z włás-ciwą archaicznym rzeczownikiem wymianą samogłoski rdzennej **ę* ⇒ **p*. Specyficzne polskie znaczenia 'posłowanie, misja po-selska', 'wiadomość, doniesienie, oznajmie-nie, oświadczenie' rozwinięły się zapewne z wcześniejszego 'to, co służy do dogląda-nia czegoś, kierowania, zarządzania czymś', ale szczegóły rozwoju semantycznego nie są jasne, pewne światło na to rzucają znacze-nia czas. *orędownać* (zob.).

oręż m od XVI w. 'narzędzie walki, broń, uzbrojenie', wcześniej stp. od XV w. *oręże* 'broń, uzbrojenie, sprzęt wojenny', 'naczy-nia'. Ogsł.: cz. daw. *oruži* 'broń, uzbroje-nie, narzędzia', r. *orúžie* 'broń, oręż', dial. też 'praca, zajęcie', *ruž'e* 'karabin, strzel-ba', dial. *oruž'e* / *orúž'e* 'karabin, strzelba; broń', scs. *orpdije* 'broń, oręż; miecz', ch./s. *orúžie* 'broń, oręż; zbroja, rynsztunek'. Psł. **o(b)rpđbje* 'wyposażenie, sprzęty, narzę-dzia, zwłaszcza narzędzia walki, uzbrojenie, broń', pierwotny rzecz. zbiorowy z przyr. **-bje* od hipotetycznego, słabo udokumen-towanego rzecz. **o(b)rpđa* 'ubiór, strój' (tylko r. dial. *obrúga* 'tradycyjny świąteczny ubiór, strój ludowy; całe ludowe nakrycie głowy', *obrugi* mn 'przybranie głowy z piór

kaczora'), bliskiego (także pod względem struktury) lit. *aprangà* 'ubiór, strój' (od przedrostkowego lit. *ap-rengti* 'ubierać') i dalej pokrewnego z lit. *rangà* 'obstalnęk', *jranga* 'urządzenie, wyposażenie', *rengti* 'przygotowywać; ubierać', *šrwniem*. *ranc* 'szybki ruch wirowy', niem. *sich ranken* 'piąć się, wić się'. Podstawą tych wyrazów było zapewne pie. **ureng-* 'obracać, kręcić' od pierwiastka **uer-* 'kręcić, zginać, wyginać'. Polska postać *oręż* m 'narzędzie walki' wtórnie utworzona od pierwotnego zbior. *oręże* n 'narzędzia walki' (jak np. *krzew*, *liść* od zbior. *krzewie*, *liście*, zob. *krzew*, *liść*). — Od tego *orężny*.

orszak od 1500 r. 'drużyna, świta, asysta', w XVI w. *orszak*, wyjątkowo *orsag* / *orsak* też 'dwór, dworzanie, słudzy; drużyna, oddział wojska, poczet, zespół', 'zespół ludzi gdzieś zgromadzonych, świadkowie i uczestnicy zdarzenia, gromada, tłum', dial. 'gromada ludzi idących za młodą parą'. Niewątpliwie zapożyczenie, może z węg. *ország* 'kraj, państwo', daw. *uraszág* 'siedziba, rezydencja pana, magnata', pierwotnie przypuszczalnie przejęte w znaczeniu 'dwór', z rozwojem semantycznym analogicznym do p. *dwór* 'rezydencja panującego lub magnata' > 'otoczenie panującego lub magnata, dworzanie, słudzy', stąd dalej 'dworzanie, słudzy, drużyna towarzysząca panującemu lub magnatowi, świta, asysta' i pejoratywnie 'gromada, tłum'.

orzech od XV w. 'owoc suchy o zdrewniałej łupinie', 'roślina (drzewo lub krzew) mająca takie owoce' (*orzech laskowy* 'leszczyna, *Corylus avellana*', *orzech włoski* 'Iuglans regia'), dial. 'narośl na korzeniach skrzypu'; zdr. *orzeszek*. Ogśl.: cz. *orech*, r. *orèch*, cs. *orèch*, ch./s. *òrah*, dial. czak. *orèh* / *orih*. Psł. **orèch* 'orzech (owoc i drzewo)', pokrewne chyba z lit. przest. *riešas* (dziś zdr. *riešutas* / *riešutys*) 'orzech laskowy', łot. *riekšts* 'orzech, orzech laskowy', stpr. *-reis* w złożeniu *bucca-reis* 'owoc buka, bukiew'. Wyrazy bałt. wskazują na pierwotne **rejsa-* m, podczas gdy psł. **orèch* sugeruje rdzenne **-aj-* (tj. wcześniejszą postać **rājsa-* m); nagłosowe *o-* w wyrazie słów. może wtórne. Dalsze nawiązania ie. nie-

pewne, por. alb. *arre* 'orzech', gr. *árya* 'orzechy' (tłumaczyłyby one jednak psł. nagłosowe **o-*). Wyraz może został zapożyczony już w epoce pie. z języków kaukaskich. — Od tego *orzechowy*.

orzeł orla od XV w. 'ptak Aquila', dial. też *orzoł* (z *-o-* jak w *kocioł*, *osioł*), *oreł*; zdr. *orlik* 'mniejszy orzeł' i *orzelek* 'symbol orla'. Ogśl.: cz. *orel*, r. *orèl*, scs. *orblò*. Psł. **orblò* 'orzeł', najbliższe pod względem budowy odpowiedniki w bałt.: lit. *erėlis* 'orzeł', dial. *arėlis* 'ts.', w dalszym pokrewieństwie z lit. *ėras* / *aras* 'ts.', goc. *ara*, stwniem. *aro* 'ts.' (dziś niem. *Aar* 'ts.'), stbret. *erer* 'ts.', gr. *órnis* 'ptak', orm. *oror* 'mewa, kania', het. *hara-* 'orzeł', wszystkie od pie. **er-* / **or-* 'wielki ptak, orzeł'; w słow. wyraz z przyr. **-blò*, tworzącym nazwy samców (por. *kozioł*). — Od tego *orli*, *orlica*.

osa od 1500 r. 'owad *Vespa* rufa'. Ogśl.: cz. *vosa* (dial. *osa*), r. *osá*, ch./s. *òsa*. Psł. *(*v*)*osa* 'osa', odpowiada lit. *vapsà* / *vapsvā*, stpr. *wobse*, stwniem. *wafsa* / *wafsa* / *waspa* (dziś niem. *Wespe*), łac. *vespa*, wszystkie z pie. **uob^hsá* 'osa'.

osaczyć od XVI w. 'otoczyć, okrążyć, uniemożliwiając wydostanie się, wpędzić kogoś w zasadzkę, w matnię', 'zatrzymać zwierzę na chwili dojsia do niej myśliwego (o psie)', wielokr. *osaczać*. Czas. wielokr. (ze wzdłużeniem rdzennego *o* → *a*) od stp. od XV w. *osoczyć* 'oskarżyć, obwinić (przeważnie niesłusznie), oszkalować', XVI–XVII w. 'osaczyć (zwierzę)', stp. XV w. *osoczenie* 'fałszywe oskarżenie, donos' (por. też stp. *osoczca* 'oskarżyciel, oszczerca', *osoka* 'oskarżenie, oszczerstwo'), od psł. **sočiti* 'ścigać, tropić; obwinać, oskarżać' (por. p. daw. *soczyć* 'oskarżać, obwinać, spotwarzać, szkalować', 'osaczać, polować, ścigać', 'okrwawiać, obmazywać', r. *sočít*, *sočú* 'ścigać, tropić', ukr. *sočyty* 'czyhać, dybać', ch./s. *sočiti* 'chwytać złodzieja; swatać'). Podstawowe **sočiti* pokrewne z lit. *sakýti*, *sakaù* 'mówić', łot. *sacít*, *saku* 'ts.', stwniem. *sagēn* 'mówić' (dziś niem. *sagen* 'mówić, powiadać'), łac. *in-seque* (2. osoba l. pj rozkaznika) 'powiedz', od pie. **sek^o-* 'tropić, śledzić; spostrzegać, zauważać, patrzeć; mówić'.

osada 'niewielka miejscowość będąca skupiskiem ludności osiadłej, nierolniczej', sport. 'załoga łodzi wiosłarskiej', stp. od XV w. 'główne osiedle pewnej okolicy', 'ludzie należący do jakiejś wspólnoty; parafianie', od 1208 r. w specjalnym znaczeniu 'przedstawiciele ludności chłopskiej, zamieszkałej na terenie osiedla, wsi, biorący udział w pracach przy rozgraniczaniu posiadłości ziemskich', w XVI w. 'osiedle, miejsce zamieszkanе przez osadzoną ludność, terytorium zamieszkanе, siedlisko', 'mieszkańcy osiedla; ludność żyjąca na jakimś terytorium', 'miejsce dogodne do osiedlenia się', 'zasiedlenie pustego miejsca', 'to, w czym coś jest osadzone, umocowane, oprawa; podstawa, fundament', 'posiedzenie', dial. też 'gospodarstwo wraz z ziemią', 'ramy w grzebieniu tkackim'. Ogśl.: cz. *osada* 'osada, osiedle; kolonia, obóz; parafia', r. *osáda* 'oblężenie', *osádka* 'osiadanie', bg. *obsáda* 'oblężenie'. Słow. **o(b)sada* 'obsadzenie, osadzenie, umieszczenie gdzieś', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności, wtórnie konkretyzowana) od psł. przedrostkowego **o(b)-sadi* 'obsadzić, osadzić, umieścić', z przedr. **ob-* od psł. **sadi* 'sadowić, umieszczać, osadzać; zasadzać, sadzić rośliny' (o pochodzeniu zob. *sadzić*). — Od tego *osadnik* → *osadniczy* → *osadnictwo*.

oselka od XVI w. 'podłużny kamień do ostrzenia', *oselka masła* 'podługowata, owalna sztuka ugniecionego masła', kasz. *oska* [< **osłka*] 'zakalec w pieczywie', *oselka* 'ts.; oselka'. Pierwotne zdr. z przyr. -ka od stp. i p. daw. (do XVIII w.) *osła* 'podłużny kamień do ostrzenia, oselka', dziś szcztątkowo zachowanego w gwarach: *oswa* (= *osya*) 'oselka', kasz. *osła* 'zakalec w pieczywie; oselka' (por. też dial. przym. *osłowy: piasek osłowy* 'piasek utarty z oselki'). Ogśl.: slc. *osla* 'oselka; zakalec w chlebie', r. *osla* (dial. też *osla*) 'oselka', dial. 'zakalec', stwń. *osla* 'oselka'. Psł. **osla* 'kamień do ostrzenia, oselka', z przyr. *-la od pie. **ak-* 'ostrzy' (zob. *ostrzy, oset*); inna wersja etymologiczna wiąże psł. **osla* z pie. **ak-* 'kamień'.

osesek *oseska* od 1500 r. 'dziecko lub mały ssak w pierwszym okresie życia', stp. 'młode zwierzę ssące'. Por. str. XVI w. *ososoko*

'prosię', r. dial. *osósok / obsósok* 'młode zwierzę ssące (prosię, cielę, źrebię) lub to, które dopiero co przestało się żywić mlekiem matki'. Pierwotne zdr. z przyr. -ek < *-*ok* od stp. XV w. *oses* 'młode zwierzę ssące', mającego odpowiedniki w cz. daw. *oses* 'matulki prosię', slc. dial. *oses* 'ts.', str. XVII w. *ososo* 'matulki ssące prosię', r. dial. *osós* 'ts.'. Plnsl. **o(b)sos* 'dziecko lub młode ssaka ssące, wysysające mleko matki', rzecz. odczas. od przedrostkowego **o(b)-sosati* od psł. czas. **sosati* 'ssać' (zob. *ssać*). W polskim przy regularnym rozwoju półsamołęsek oczekivalibyśmy postaci mian. **ossek* (poświadczona w XVI w. u Volckmara jako *osek* 'osesek', z uproszczeniem **ss > s*), dop. *oseska*; istniejąca postać mian. *osesek* wtórnie utworzona na podstawie przypadków zależnych.

oset od XV w. 'roślina Carduus', w stp. też inne rośliny, np. 'dziewięciśl', 'głóg', 'krzak ciernisty', 'galasówka na owocach róży polnej'. Ogśl.: cz. *oset*, r. *osót*, bg. *osot*. Psł. **osot* 'oset', dokładny odpowiednik w lit. *asutas* 'włosie', od pie. **ak-* 'ostrzy' (zob. *ostrzy, oselka*), z przyr. *-ot. Pierwotne znaczenie 'coś ostrego, ostro (tj. klująca) roślina'.

osiedle 'niewielkie skupisko budynków miejskich lub wiejskich', stp. od XV w. 'siedziba, zagroda, gospodarstwo wraz z zabudowaniami', dial. 'większe gospodarstwo'. Por. stcz. *osëdlë* 'stała siedziba, siedlisko; trwały majątek', r. dial. *osële* 'okolica; teren wokół osady', 'wszystko, co jest potrzebne do prowadzenia gospodarstwa'. Słow. **o(b)sedlōje* zapewne 'to, co jest wokół wsi: teren wokół wsi, siedlisko, gospodarstwo poza terenem wsi', od wyrażenia przymkowego **ob sedlë* 'wokół wsi' (od psł. **sedlo* 'wieś, osada', zob. *sioło*). Wyraz czeski ma -ě- wtórne, pod wpływem rodziny psł. czas. **sěsti* 'siaść', **sědēti* 'siedzieć' (zob. *siąść, siedzieć*), por. *osiedlić*.

osiedlić 'umożliwić zamieszkanie gdzieś, osadzić', stp. XV w. 'zbudować budynki mieszkalne i gospodarcze'; *osiedlić się* 'osiąść na stałe, zamieszkać gdzieś'; także z innymi przedr.: *przesiedlić* od XV w. 'przenieść na inne miejsce', *wysiedlić* 'zmusić do opuszczenia miejsca zamieszkania, usunąć ze

stałej siedziby', *zasiedlić* 'osadzić na stały pobyt, zaludnić'; bez przedr. daw. XVI w. *siedlić się* / *sidlić się* 'gnieździć się'. Ogł.: cz. *sídlit* 'mieszkać, przebywać; mieć siedzibę, rezydować', *osídlit* 'zasiedlić', *přesídlit se* 'przesiedlić się', slc. *osídliti* 'zasiedlić', r. *se-litsja* 'osiedlać się, osiadać na ziemi', dial. *oseliť* 'osiedlić', scs. *seliti* 'zasiedlać', ch./s. *sělit* 'przesiedlać, przeprowadzać', *nasělit* 'osiedlić, zaludnić'. Psł. **sedliti* 'osadzać na stały pobyt we wsi, w osadzie, osiedlać', czas. odrzecz. od psł. **sedlo* 'wieś, osada' (zob. *sioło*), w zachsl. widoczne jest wtórne oddziaływanie rodziny psł. czas. **sěsti* 'siąść', **sědēti* 'siedzieć' (zob. *siąść, siedzieć*) także na wyraz podstawowy, por. p. daw. XVI–XVII w. *siadło* 'gniazdo, siedlisko'. Zob. *siedlisko*.

osiem *ośmiu* liczeb. główny, daw. od XIV w. i dziś dial. *ośm, ośmi*, w gwarach często *osiem* (wymawiane *osim* lub *osiyim*). Ogł.: cz. *osm, osmi*, r. *vosem, vos'mi*, scs. *osmь*. Psł. **osmь*, dop. **osmi* '8', liczeb. główny utworzony w epoce psł. za pomocą przyr. **-b* od liczeb. porządkowego **osmь* (zob. *osmy*) przez analogię do innych liczeb. głównych, np. **pętb* (zob. *pięc*), **šestb* (zob. *szesć*), **sedmb* (zob. *siedem*), **devętb* (zob. *dziewięć*), obok liczeb. porządkowych **pęty* (zob. *piąty*), **šesty* (zob. *szósty*), **sedmb* (zob. *siódmy*), **devętb* (zob. *dziewiąty*). Bezpośredni kontynuant pie. liczeb. głównego **oktō(u)* 'osiem' (por. np. goc. *ahtau*, stwniem. *ahto*, niem. *acht*, ang. *eight*, łac. *octō*, gr. *oktō*, stind. *aṣṭā* / *aṣṭāu*) nie zachował się u Słowian.

osiemdziesiąt liczeb. główny od XIV w., w stp. zwykle *ośmndziesiąt*. Ogł.: cz. *osmdesát, r. vosem'desjat*, scs. *osmь desętb*, ch./s. *osamdeset*. Psł. **osmь desętb*, nowsze **osmь dwsętb* '80', pierwotnie 'osiem dziesiątek', od liczeb. **osmь* (zob. *osiem*) i **desętb* będącego dop. l. mn od psł. **desętb* (zob. *dziesięć*). — Od tego *osiemdziesiąty* → *osiemdziesiątka, osiemdziesięciuro*.

osiemnaście liczeb. główny od XIV w., stp. *ośmnaście* / *ośmnacie* / *ośmnacie* / *ośmnacie* / *ośmnacie*. Ogł.: cz. *osmnáct, r. vo-semnadcať, cs. osmь na desęte, ch./s. osám-naest*. Psł. **osmь na desęte*, nowsze **osmь*

na dwsęte '18', zestawienie złożone z liczeb. **osmь* i wyrażenia przyimkowego **na desęte* (zob. *osiem, na i dziesięć*), pierwotne znaczenie 'osiem na(d) dziesiątkę'. W językach słow. to zestawienie wstało się w jedną całość (z jednym akcentem), w związku z czym następowało skracanie członu *-desęte* (> p. *-dzie, -ćcie, -cie, -ście*), zob. *czternaście*. — Od tego liczeb. porządkowy *osiemnasty* → *osiemnastka*; liczeb. zbiorowy *osiemnaścioro*.

osiemset liczeb. główny od XV w., stp. i dial. *ośmset*. Ogł.: cz. *osm set, r. vosemsót, ch./s. osam stō*. Psł. **osmь sętb* '800', zestawienie liczeb. **osmь* (zob. *osiem*) i **sętb*, dop. mn od **sęto* 'sto' (zob. *sto*). — Od tego *osiemsetny*.

osierdzie od XV w. 'błona surowicza obejmująca serce kręgowców', stp. też 'wnętrzości, a także organy wewnętrzne w górnej części tułowia (serce, płuca, wątroba)', 'złość, gniew, nienawiść, odraza'. Por. cz. *osrdí* n 'wnętrzości, podroby; przepona', stcz. *osrdie* 'wewnętrzne organy, wnętrzości', r. *osérdie*, dial. *osérde* 'ts.', ukr. *osérda* n 'środek, centrum; ośrodek, rdzeń, mięksiz'. Psł. **o(b)sřdbye* 'to, co jest w środku (organizmu), wokół serca', z przedr. **ob-* (zob. o) i przyr. **-bye* od wczesnego psł. **sřdbce* będącego podstawą pochodnego psł. **sřdbce* 'serce' (zob. *serce*).

osika od XV w. 'drzewo *Populus tremula*; drewno osikowe', też *osina* 'drewno osikowe', dial. *osika* / *osica* / *osina* 'osika', także *osa* 'ts.'. Ogł. (w poszczególnych językach głównie postaci z różnymi przyrostkami): gł. *wosyca*, cz. *osika*, r. *osina*, ukr. *osyka, osyna*, słwn. *osika* / *jesika*; bez przyr. gł. *wosa*. Psł. **osa* [< **opsa*] 'osika', pokrewne lit. *ėpuše* / *āpuše* ž, łot. *apše*, stpr. *abše*, stwniem. *aspa* (dziś niem. *Espe* 'osika'), z pie. **apsā* 'osika'.

osioł *osła* 'zwierzę *Equus asinus*', stp. od XIV w. i dziś dial. *osiel, osła*; zdr. *osiołek*. Ogł.: cz. *osel, osla, r. osel, oslá, scs. osyľb*. Psł. **osyľb* 'osioł', zapożyczenie z goc. *asilus* 'osioł' (przejętego z kolei z łac. *asinus* 'osioł'). Nowsza polska postać *osioł* ma -o- jak np. *kocioł* (zob.). — Od tego *osłę, osłica, osli*.

oskard od XV w. 'rodzaj kilofa z jednym ostrzem spiczastym i ostrym, drugim spłaszczonym, żelazne narzędzie do kruszenia murów, kamieni itp.', daw. też *oszkard* 'ts.', dial. *oskard* (*oskar*) / *oskərb* też 'obosieczny młotek do kucia kamienia młyńskiego lub kamienia w żarnach'. Ogśl.: cz. *oskrđ* / *oskrť* 'młot do nacinania, ostrzenia kamienia młyńskiego; rodzaj dłuta do obróbki kamienia', r. *oskórd* 'siekiera, topór', dial. 'narzędzie do nacinania kamienia żarnowego', scs. *oskrđb* 'narzędzie do ciosania kamienia, dłuto'. Psł. **o(b)skřďb* (/ *o(b)skřďa* / *o(b)skřďb* ž) 'narzędzie służące do łupania, nacinania (np. kamienia żarnowego)', zestawiane ze str. *scurdis* 'motyka' (podejrzewanym jednak o zapożyczenie ze staropolskiego), związane etymologicznie z lit. *j-skřsti*, *j-skirstũ* 'popękać (o skórze)', *skeřsti*, *skeřdziũ* 'rznąć, żarzyć, zakłuwać (świnie)', lot. *škėrsti*, *škėržu* 'łupać, krajać' [< pbałt. **skeřdijũ* 'krojać, łupać']. Zapewne więc rzecz. odczas. (w funkcji nazwy narzędzia) od nie zaświadczonego psł. przedrostkowego *to(b)-skřsti*, *to(b)-skřďp* 'okrawać, obłupywać' od pie. *(*s*)*ker-d* będącego rozszerzeniem pie. pierwiastka *(*s*)*ker-* 'ciąć'.

oskoma od XVIII w. 'apetyt na coś', stp. od XV w. *oskomina*, zwykle *oskominy* mn 'dřętwienie zębów', 'apetyt, gwałtowna chęć zjedzenia czegoś', w XVI w. 'uczucie dřętwienia zębów', w tych znaczeniach też *skoma*, *skomina*, kasz. *oskoma* / *skoma* 'apetyt na coś', *oskomina* 'cierpienie, dřętwienie zębów'; por. stp. i dial. *oskomieć* 'ścierpnąć od czegoś kwaśnego (o zębach)'. Ogśl. w tych znaczeniach: cz. *oskomina*, r. *oskóma*, *oskómína*, bg. *skómína*, dial. *oskómína*, słwn. *skomína* 'oskoma, chęć, chęćka; ciarki, dreszcze; pożądanie, pragnienie, żądza'. Psł. **skoma* i **o(b)skoma* 'cierpienie, dřętwienie zębów', od psł. **šćeměti* 'ściskać' (por. r. *šćemif* 'ściskać', słwn. *šćeměti* / *šćmíti* 'śwędzieć, drapać, szczypać'), od pie. *(*s*)*kem-* 'ściskać'.

oskrzele n od XIX w. 'odgałęzienie tchawicy wnikaące do płuc', dawniej w XVI w. *oskrzele* mn 'płetwy', 'kleszcze raka, skorpionia', 'skorupa ostrygi (?)', 'skrzele', dial.

'skrzele ryby'. Z przedr. o- od *skrzele* 'narząd oddechowy ryb i niektórych płazów' (zob.).

osłonić od XVII w. 'okryć, zakryć czymś, zabezpieczyć, uczynić niewidocznym', 'obronić, zwłaszcza w walce', w XVI w. *osłonić się* 'zasłonić się'; też z innymi przedr.: *od-słonić* 'uczynić widocznym, odkryć, obnażyć, pokazać; usunąć to, co zasłania' (stp. 1500 r. *otślonić* 'odkryć, usunąć osłonę'), *przesłonić*; *zastłonić*; wielokr. *stłaniać się* 'iść chwiejnym krokiem, zataczać się, chwiać się', z przedr. *osłaniać*, *przesłaniać*, *zasłaniać*. Ogśl. (ale w większości języków tylko z przedrostkami): cz. *clonit* 'zasłaniać', stcz. *zasloniti* / *zactloniti* 'zakryć, zasłonić, zaciąć; schować, ochronić', r. *prislónif* 'oprzeć o coś, wesprzeć czymś', pot. 'przystawić do czegoś', ch./s. *osłóniti se* 'wesprzeć się, oprzeć się; polegać na kimś'. Psł. **sloniti*, **slonŕ* 'pochylać coś, opierać coś na czymś, pokrywać czymś, osłaniać', wielokr. **slānati* (z regularnym wydłużeniem rdzennego **o* → **a*), pokrewne z lit. *šlieti* 'opierać, podierać', łac. *clināre* 'pochylać, zginać, krzywić', gr. *klinō* 'zginam, opieram na czymś', stind. *šráyati* 'opiera, kładzie na czymś', od pie. **klei-n-*, będącego derywatem od pie. pierwiastka **kel-* 'pochylać, opierać' (którego wariant **kel-* stanowił ostateczną podstawę psł. **kloniti*, zob. *kłonić*). — Od czas. przedrostkowych *od-słona*, *osłona*, *przesłona*, *zastłona*.

osnowa od XVI w. 'nici biegnące wzdłuż tkaniny, przeplatane wątkiem', 'nici nawinięte na krosna', dziś 'podstawa, fundament; ciąg, pasmo; treść, temat (np. utworu literackiego)', stp. XV w. 'jakaś część urządzenia młyna', dial. też 'zwinęta przędza do tkania', 'dolna część plecionki boków kosa', 'deseczki pokrywające przestrzeń między podwójną płatawą a powalą', daw. także *osnow* m 'nici nawinięte na krosna', dial. *osnowie* n 'ts.'. Ogśl.: cz. *osnova*, r. *osnóva*, słwn. *osnóva*. Psł. **o(b)snova* 'nici nawinięte na krosna (w tkaninie biegnące wzdłuż, przeplatane wątkiem)', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **o(b)-snovati* 'nawinąć nici na krosna, przygotować osnowę do założenia na krosna' (por. p. daw. *osnować*

'snując nić, otoczyć nią coś; nawinąć osnowę na krosna', przen. 'oprzeć dzieło na jakiejś podstawie', w nowszych czasach zastąpione przez *osnuć*, zob. *snuć*). Znaczenie 'podstawa, podwalina, fundament, założenie, treść, temat' jest przenośne, gdyż *osnowa* stanowi „podstawę” tkaniny.

osoba od XV w. 'jednostka ludzka', stp. też 'zespół czyichś istotnych cech', 'zewnątrzny kształt, forma', 'gatunek, rodzaj'. Ogł.: cz. *osoba* 'osoba', r. *osoba* 'ts.', przest. 'osobistość', słwn. *osoba* / *osoba* 'osoba', por. scs. przysł. *osoba* 'osobno, pojedynczo'. Słow. *osoba* od wyrażenia przymikowego **o(b) sobě* 'o sobie' (zob. *síť*), por. stp. *osobie* 'pojedynczo, z osobna; szczególnie, zwłaszcza', stcz. *osobě* 'osobno; szczególnie, zwłaszcza'. Pierwotne znaczenie 'ten, kto jest sam ze sobą, sam na sam, pojedyncza osoba, jednostka'. — Od tego *osobisty* (→ *osobistość*); *osobliwy*; *uosobić*, wielokr. *uosabiać*, *uosobienie*.

osobny od XV w. 'wydzielony, odrębny', stp. też 'samotny, ustronny', 'odmienny, wyjątkowy, niezwykły', 'tylko do określonego celu przeznaczony', 'osobisty, własny', 'właściwy jednostce', daw. także 'lubiący samotność'; przysł. *osobno*, stp. też *osobnie*. Por. cz. *osobní* 'osobisty, indywidualny; personalny; osobowy', słc. *osobný* 'osobisty; osobowy; subiektywny', ukr. *osóbnyj* 'osobny, osobisty', ch. *osoban* 'osobisty; osobowy'. Słow. **osobnъ* 'będący sam ze sobą, sam na sam, pojedynczy, oddzielny, odrębny', przysł. **osobně* 'pojedynczo, oddzielnie, odrębnie', od wyrażenia przymikowego **o(b) sobě* 'o sobie' (zob. *osoba*). Na starszy przym. nawarstwiały się nowsze derywaty od *osoba*. — Od tego *osobnik* (daw. XVI w. 'człowiek nie należący do żadnego stronnictwa', 'ten, kto przyjmuje komunię św. pod dwiema postaciami', *osobnikiem* 'pojedynczo, oddzielnie'); *osobność* daw. 'wyjątkowość, niezwykłość, coś, co zwraca uwagę', 'odosobnienie', 'własność osobista, prywatna', 'gatunek, rodzaj, typ', dziś *na osobności* (daw. też *w osobności*); *odosobnić*.

ospa od XVI w. 'otręby ze zboża', nowsze 'wirusowa choroba zakaźna'; por. stp. od XV w. *ośpica* mn 'wysypka na skórze, kro-

sty, pryszcz, wrzodzik', dial. *ośpica* 'śląd po ospie'. Ogł.: cz. daw. *ospa* 'otręby; ospa', r. *ospa* 'ospa (choroba)', ch./s. *ospa* 'odra; ospa; wysypka; bąbel, pęcherz', scs. *ospy* mn 'wysypka'. Psl. **o(b)sъpa* 'to, co obsypuje', rzecz. odczas. od psl. przedrostkowego **o(b)-suti*, **o(b)-sъpъ* 'obsypać' (o podstawowym psl. **suti* 'sypać' zob. *sypać*), oparty na temacie czasu teraźn. **o(b)sъp-*. Znaczenie 'otręby' z 'to, czym się obsypuje karmę dla zwierząt domowych, osypka z otrąb', nazwa choroby od wysypki na ciele chorego.

ostatek od XIV w. 'pozostałość, reszta', stp. też 'pozostałe po kimś rzeczy, dobra', 'końcowa część, zakończenie, koniec; tylna część', 'końcowa, najbardziej w czasie odległa część', w XVI w. także 'ostatnie rzeczy, czyny', *ostatki* mn 'zapusty, ostatnie dni karnawału', *na ostatku* 'na końcu'. Ogł.: cz. *ostatek* 'ostatek, reszta', *ostatki* mn 'zwłoki, szczątki', reg. 'ostatki, zapusty', r. *ostatok* 'reszta, reszotka, szczątek', ch./s. *ostatək* 'ts.; pozostałość'. Słow. **o(b)statъkъ* 'reszta, pozostałość', od imiesłowu biernego **o(b)statъ* od przedrostkowego czas. **ob-stati* 'pozostać' (zob. *stać* I, *zostać*). — Od tego *ostateczny* → *ostateczność*.

ostatni od 1401 r. (stp. XV w. też *ostatny*, rzadsze w XVI w., dziś dial.) 'końcowy, taki, po którym nie ma następnego', stp. też 'pozostały, będący resztą; inny'. Por. cz. *ostatní* 'pozostały; inny', słc. *ostatný* 'pozostały; inny; ostatni', r. pot. *ostatnij* 'ostatni, pozostały', dial. *ostatnij* 'ostatni, końcowy, skrajny; miniony; ostateczny'. Płnsl. **o(b)statnъ* 'taki, który pozostał, pozostały, będący resztą', przym. z przyr. -ny < *bnъ od imiesłowu biernego **o(b)statъ* od przedrostkowego czas. psl. **ob-stati* 'pozostać', p. *ostać*, *ostanę* (od psl. **stati*, **stanъ* 'zacząć stać, stanąć, zatrzymać się', zob. *stać* I, *zostać*).

ostęp od XVI w. 'trudno dostępne miejsce w puszczy, w którym mają legowiska dzikie zwierzęta, matecznik', od XVI w. 'zasadka, pułapka'. Rzecz. odczas. od stp. przedrostkowego *ostąpic* 'obstąpić, otoczyć' (od przest. *stąpic* 'wejść, wstąpić gdzieś, przybyć, zrobić gdzieś pierwszy krok; postawić

nogę, stopę, idąc, zrobić krok', zob. *stąpać*). Pierwotne znaczenie 'coś obstatpionego, otoczonego'.

ostoja od XIX w. 'oparcie, podpora, fundament', 'miejsce stałego przebywania zwierzęcy, zapewniające ochronę przed niesprzyjającymi czynnikami, drapieżnikami itp.', dial. 'stanowisko myśliwskie'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego *ostać* (*się*), *ostoję* (*się*) 'pozostać' (o pochodzeniu zob. *stać* II).

ostrew *ostrwi* od 1402 r. 'rodzaj drabiny w postaci słupa z poprzecznymi żerdkami, służącymi jako szczeble', stp. *ostrew* / *ostrwa* 'pień drzewa z długimi, wystającymi sękami' (w opisie herbu), w XVI w. *ostrew* 'żerdź rosochata, gałąź, żerdź z obciętymi krótko bocznymi gałęziami, używana jako brona', 'drzewce chorągwi', 'kolec, ciern', 'ostre zakończenie, ostrze', dial. 'palik z poprzecznymi kołkami lub żerdka z gałązkami, z długimi sękami do suszenia siana, koniczyny', zdr. *ostrewka*. Ogł.: cz. *ostrev*, r. dial. *östrov*, br. dial. *astróva*, ch./s. *östuva*. Psł. **ostry*, **ostrave*, bier. **ostravъ* 'ostrew', od psł. przym. **ostrъ* (zob. *ostry*), z przyr. **-y*, **-ve*.

ostrężyna od XV w. 'roślina *Rubus plicatus*', stp. XV w. *ostrężyna* i mn *ostrężyny* 'jeżyna, *Rubus fruticosus*', w XVI w. *ostrężyna* / *ostrężyna* / *ostrężyna* 'jeżyna; jeży-na popielica, *Rubus caesius*', też 'ciern, kolec ciernistego krzewu', 'żerdź rosochata, gałąź', dial. *ostrężyna* / *ostrężyna* 'jeżyna, pęd rośliny *Rubus* okryty kołkami', daw. i dziś dial. *ostręga* 'jeżyna', dial. także 'ostrewka do suszenia koniczyny, siana'. Por. cz. *ostružina* 'ostrężyna, jeżyna', ch./s. *östuga* 'ostręga, bodziec', 'jeżyna'. Psł. **ostręga* 'coś ostrego, kolec, pęd rośliny z kołkami' > 'kolczasta, sękata żerdź, kolczasty krzew, jeżyna', od psł. przym. **ostrъ* (zob. *ostry*), z przyr. **-oga* (utworzone jak np. psł. **pstręga* 'pstrąg' od przym. **pstrъ* 'pstry, różnobarwny', zob. *pstrąg*, *pstry*).

ostroga od XV w., dial. *ostroga* / *ostróg* 'kostny wyrostek z tyłu nogi koguta'; por. stp. XV w. *ostróg* 'ostrokół', w XIII w. 'teren otoczony ostrokołem, warownia'. Ogł. w znaczeniu 'ostroga': stcz. *ostroha*, dziś cz. *ostruha*, r. *ostrogá*, ch./s. *östroga*; por. też br.

dial. *astrahi* mn 'urządzenie do suszenia snopów zboża'. Psł. **ostroga* 'coś ostrego; ostroga', od psł. przym. **ostrъ* (zob. *ostry*), z przyr. **-oga*. — Od tego *ostróżka* (stp. od XV w. *ostróżki* mn) 'roślina *Delphinium consolida*'.

ostrożny od XV w. 'działający z rozwagą, uważny, przeczny; będący wyrazem czyjejś rozwagi, zrobiony z rozwagą, uważnie', stp. 'przebiegły, sprytny'. Por. stcz. *ostrážny* 'ostrożny; zapewniający ochronę, obronę', slc. przest. *ostrážny* 'ostrożny; czujny, baczny', r. *ostoróžnyj* 'ostrożny, rozważny'. Płnsl. **o(b)storžъnъ* 'czujny, baczny, rozważny', przym. z przyr. **-bnъ* od psł. **o(b)storga* 'ostrzeżanie, strzeżenie, ochrona' (por. stp. XVI w. i dziś dial. *ostroga* 'prze-stroga, zastrzeżenie', stcz. *ostraha* 'ostrzeżanie, ochrona, straż, strzeżenie; czujność, ostrożność', ukr. *ostoróha* 'przeostroga, ostrzeżenie') i/lub psł. **o(b)storžъ* / **o(b)storžъ* 'strzeżenie, ochrona' (por. p. daw. XVII w. *ostroža* 'ostrożność, piecza', stcz. *ostrážъ* 'straż, ochrona', r. dial. *ostoróža* 'rozwaga, przeczność, oszczędność, oglądanie się na coś', ch. daw. *ostráža* 'straż'). Podstawowe rzeczowniki od psł. przedrostkowego czas. **o(b)stergi* 'ostrzec, przestrec, obronić', p. *ostrzec* 'przeostrzec, uprzedzić', stp. też 'ustrzec od czegoś, obronić', 'zastosować się do czegoś, dotrzymać czegoś' (zob. *strzec*).

ostrów *ostrowu* od XIII w. 'wyspa', daw. od XVI w. i dial. też 'kawałek pola między łąkami a rowami', 'kępa porośnięta roślinnością', dial. także 'coś w terenie otoczone czymś innym', 'przestrzeń lasu z sześćdzięsięcioma barciami', liczne nazwy miejscowe, terenowe i wodne: *Ostrów*, też *Ostrowo* i *Ostrowie*, *Ostrowiec*, kasz. *ostrów*, *-ova* 'wyspa (na rzece lub jeziorze); półwysp; wzniesienie na łące lub polu; uprawny kawałek pola wśród łąk; łąka nad rzeką; krzaki i zarośla na łące'; zdr. (dial.) *ostrówek*. Ogł.: cz. *ostrov*, *-va* 'wyspa; miejsce lub okolica różniące się od otoczenia', r. *östrov*, *-va* 'wyspa; miejsce różniące się od otoczenia', dial. 'wzniesienie na bagnie; niewielki, oddzielny las, kawałek lasu (np. wśród bagien), kępa drzew; miejsce porośnięte dzikim lasem, wysoką trawą', scs. *ostrovъ*

'wyspa; strumień', por. też s. *ōstrvo* 'wyspa'. Psł. **o(b)strovъ* 'wyspa (na rzece, na jeziorze)', z przedr. *o(b)-* od pierwiastka **sreu-* 'płynąć', ze wstawnym *-t-* (*-sr-* > *-str-*, jak np. w *ostrzy*, *struga*), por. cs. *ostrujati* 'oblewać', strus. *ostrujenije* 'potok, struga', r. *ostruját* 'opływać, otaczać (o wodzie)', *ostruif* 'opływać'. Pierwotne znaczenie 'miejsce opływane, otoczone wodą'.

ostrzy od XIV w. Ogsł.: cz. *ostrýj*, r. *óstryj*, scs. *ostrō*. Psł. **ostrō* 'ostrzy', odpowiada stlit. *aštras* (dziś *aštrūs*) 'ostrzy', łac. *acer* 'ostrzy, tnący, spiczasty', gr. *ákros* 'wysoki, stromy', stind. *ásri-* 'róg, skraj, ostrze', z pie. **ak-ro-* (/ **ak-ri-*), od pie. **ak-* 'ostrzy'. W wyrazie słow. *-t-* wstawne (z regularnym rozwojem grupy spółgłoskowej *-sr-* > *-str-*, por. *pstry*, *struga*). — Od tego *ostrość*; *ostrzyć*, *naostrzyć*, *zaostrzyć*; *ostrze* od XVI w. 'ostra, tnąca krawędź' (z przyr. **-bje*); zob. też *ostrew*, *ostrężyna*, *ostroga*.

oszczep od XV w. 'broń składająca się z długiego drzewca i osadzonego na nim grotu, włócznia, dzida', kasz. *oścep* 'łupanie drzewa za pomocą siekiery'; por. dial. *oszczepisko* 'dzierżak cepów; grabisko, drązek u grabi'. Plnsl.: dl. *wóšcep* 'drzazga', cz. *oštěp*, przest. *oštíp* 'oszczep, włócznia', stcz. *oščiep* 'dzida, włócznia', slc. *oštěp* 'dzida', ukr. dial. *oščep* 'zrąb', r. dial. *oščepě* 'drobne drwa, drzazgi'; por. też dziwne formy bez palatalizacji, ze *-sk-* przed przednią samogłoską: r. przest. *oskęp* 'oszczep, dzida, włócznia', br. *askėpak*, *-pka* 'odłamek, odprysk; szczapa, drzazga'. Psł. **oščepъ* 'oblupywanie, odszcypywanie, ociosywanie (drewna)', wtórnie 'to, co odłupane, drzazga, szczapa' > 'ostro zakończony kawałek drewna używany jako broń, rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **o(b)-ščepati* 'oblupać, ociosać' (por. gl. *wóšcepac*, r. *oščepáf*), z przedr. **o(b)-* od psł. **ščepati* 'łupać, rozszczepiać' (zob. *szczepić*).

oszust od XVI w. (ale w XV w. nazwa osobowa *Oszust* i derywat *oszustwo*) 'człowiek oszukujący, świadek wprowadzający kogoś w błąd'. Rzecz. odczas. (w funkcji nazwy wykonawcy czynności) od daw. XVII w. *oszustać* 'okłamać, zwieść, wprowadzić w błąd'; por. r. dial. *ošustat* 'oszucać, nabrać kogoś', br. dial. *ašustac* 'oszu-

kać, przechytrzyć', z przedr. *o-* od p. daw. w XVII w. *szustać* 'zamieniać, zmieniać', 'trzepotać' (też *szust* 'trzepot, szelest, szum'), por. cz. daw. *šoustat* 'ciągnąć tu i tam, draapać, trzeć' (dziś 'spółkować'), slc. *šustat* 'łać, chlustać', 'szeleścić; świszcząć', *šustnuf* 'chlusnąć, sygnąć', 'runąć, zwalić się', 'chlasnąć', 'zaszeleścić, zaświszczyć', *šustac* 'działać szybko i głośno; szeleścić', pot. *šusnuc* 'obsunąć się, spaść; z rozmachem sygnąć', dial. 'zamienić się czymś szybko, bez oglądania', słwn. *šustati* / *šustěti* 'szumieć, szeleścić', *šustniti* 'runąć z łoskotem'. Czasowniki ekspresywne pochodzenia dżwn. Znaczenie czasownika przedrostkowego 'zwieść, wprowadzić w błąd, nabrać kogoś' zapewne z 'omamić, przywabić, zwabić jakimś hałasem' (por. *oszukać*, zob. *szukać*). — Od tego *oszustka*; *oszustwo*, stp. 1407 r. 'podstęp, wprowadzenie w błąd'.

oś z od XIV w.; zdr. *ośka*, daw. i dial. *oska*. Ogsł.: cz. *os*, r. *os*, ch./s. *ös*. Psł. **osъ* z 'oś', dokładne odpowiedniki: lit. *aslis* 'oś; sążeń (np. drzewa opałowego)', lot. *ass* 'ts.', stpr. *assis* 'oś', stwniem. *ahsa* z 'oś' (dziś niem. *Achse* 'ts.'). łac. *axis* m 'oś', stind. *akšah* m 'oś', wszystkie z pie. **aks-* / **ags-* 'oś'.

oścień ościenia od XVI w. 'narzędzie rybackie w postaci ostrzych widełek osadzonych na drewnianym trzonku', stp. XV w. *ościen* (też *osn*, mian. oparty na formach przypadków zależnych, np. dop. *osna* < *ostna*) 'coś ostro zakończonego (np. bodziec do poganiania zwierząt, kolec, cień)'. Ogsł.: cz. *osten* 'cierń, kolec', stcz. też 'pręt do poganiania bydła', slc. *osteni* 'kolec', r. arch. *ostěn* 'oścień, kolec', scs. *ostěnb* 'kolec'. Psł. **ostěnb* 'kolec, cień, kij z ostrym końcem: bodziec do poganiania bydła, oścień do łowienia ryb', od psł. **ostb* (zob. *ość*), z przyr. **-ěnb*, por. dokładny odpowiednik: lit. *akšinas* 'bodziec do poganiania wołów, ostrzy koniec tego narzędzia, kolec, cień'. Pierwotna polska postać *ościen*, forma *oścień* wtórna, może przez analogię do rzeczowników typu *korzeń*, *plomień*, *rdzeń*.

oścież: przysł. *na oścież*, dawniej bez przymyka *oścież* 'na całą szerokość (o otwarciu drzwi, okien)'; też *roścież* 'ts.', *na roścież* od XVIII w. 'na oścież', przekształcone z *oścież*

(zastąpienie o- przez przedr. roz- przez analogię do wyrazów typu *rozwiać* 'szeroko otwierać', por. identyczną zmianę *otwierać* > dial. *rozwierać* 'otwierać'); także daw. na *ścież* XVIII w. 'na oścież', na *ścieżę* od XVI w. 'ts.', na *ścieżaj* XVIII w. 'ts.'. Por. cz. daw. *ostěž* 'z otwarcie, niezamknięcie', r. *nastěž* 'na oścież', ukr. *navstiz*, dial. *nastež*, *nasteži* / *nastežy*, *nastežin*, *navstyžej*, *navstyžen* 'ts.', słwn. na (ves) *stežaj* 'na całą szerokość, na oścież'. Podstawą tych wyrazów przymikowych (*o *ścież*, na *ścież*, na *ścieżaj* itd.), pełniących funkcję przysłówków, był pośrednio w nich poświadczony psł. rzecz. **stežb* 'drąg, wokół którego układa się stóg, na którym obracają się drzwi, wrota, dawny zawias' (por. też słwn. *steže* 'drąg, wokół którego układa się stóg'), od którego utworzone psł. **stežajb* 'ts.' (por. p. *ścieżaje* mn 'zawiasy', stp. XV w. *ścieżaja* / *ściežeja* 'czop, na którym obracają się drzwi', 'wspornik ziemi, którą sobie wyobrażano jako płaski krąg', 'podstawa sfer niebieskich czy też przestrzeni napowietrzna', dial. *ścieżaj* / *ściežaj* 'oś wrótni zakończona czopem wpuszczonym w podwalinę stodoły', cz. *stežaj* 'zawias', słwn. *stežaj* 'ts.') od pie. **steg-* 'drąg, kół, podpora'. Znaczenie 'na całą szerokość' powstało we frazach typu **otwierać na ścież*, o *ścież*, na *ścieżaj* z pierwotnym znaczeniem 'otwierać aż do drągów, na których obracają się wrota itp., otwierać na całe zawiasy'. — Wtórnie, sztucznie od przysł. (na) *oścież* urobiono rzeczowniki (terminy budowlane) *ościeże* 'wewnętrzna powierzchnia otworu okiennego lub drzwiowego', *ościeżnica* 'futryna', *ościeżyna* 'okładzina otworu okiennego lub drzwiowego'.

ość z od XV w. 'cienka kostka rybia', 'włoskowaty wyrostek będący wydłużeniem, zakończeniem organów roślinnych', stp. XV w. 'coś ostro zakończono: igła, kolec, cierni', stp. i dial. 'ostro zakończony kij albo widły, służące do łowienia ryb', dial. 'oścień, osęka', 'łuska z ziarna zboża'. Ogśl.: cz. daw. *ost* / *osf*, r. *osf*, słwn. *ost*. Psł. **ostb* 'z coś ostro zakończono, kolec, ość (na kłosie zbóż)', odpowiada lit. *akštis* / *akstis* 'rozeń', z pie. **aksti-* 'coś ostrego', derywatu od pie. pier-

wiastka **ak-* 'ostry' (zob. *ostry*). Znaczenie 'cienka kostka rybia' wtórne, przeniesione z cienkich roślinnych ości (np. na kłosach). Zob. *oścień*.

ośrodek od XIX w. 'środkowy, centralny punkt czegoś, centrum', wcześniej, od XVI w. *ośrzonek* 'środek chleba', dial. *ośrodek* / *ośrzonek*, też np. *ostrzodek* / *orsiodek* / *orsio-dek* 'ośrodek; miększy chleba'. Por. cz. daw. *ostrèdek* 'nie zorany środek pola', ukr. *ose-redok* 'centrum; rdzeń, jądro; nadzienie, farsz', ch./s. *osredak* 'to, co leży pośrodku; grządką; miejsce otoczone wodą'. Słow. **o(b)serdъbъ* 'to, co znajduje się w środku', od wyrażenia przymikowego **ob serdъ* i **ob serdi* 'w środku' (por. p. daw. o *śróđ* / o *śrōđ* i *ośróđ* / *ośrōđ* 'w środku', dl. *hośrež* / *ho-śreži*, daw. i dial. *wōśrež* / *wōśreži* przysł. 'ts.', przym. 'wśród', strus. *oseredъ* / *oseredi* 'w środku'), psł. **serdъ* 'środek czegoś' (zob. *środek*). Zob. *pośróđ*, *wśróđ*.

oświata od XVII w. 'stan, proces upowszechniania wykształcenia i kultury w społeczeństwie', wcześniej, od XV w. 'światło, jasność (umożliwiająca widzenie)'. Por. cz. *osvěta* 'oświata', stcz. 'światło, blask, światłość, jasność; sława, chwała' (z polskiego br. *asvěta* 'oświata'). Rzecz. odczas. z pierwotnym znaczeniem 'oświecenie, oświetlenie' od przedrostkowego **o(b)svētiti* 'oświecić', p. *oświecić* (o pochodzeniu zob. *świecić*).

otchlań z od XIV w. 'przepaść, bezdenne głębia', stp. *otchlań* / *odchlań* / *otklań* (w XVI w. *odchlań* / *otchlań*, wyjątkowo *odtchlań*) 'wielka głębia, przepaść pochłaniająca', 'miejsce pobytu dusz zmarłych, czyściec, piekło'. Zapewne od przedrostkowego wielokr. **ot-chla-niac* (zob. *chłonać*), z pierwotnym znaczeniem 'to, co pochłania'.

otręby mn od XV w. 'łuski z ziarna pozostałe po mienieniu', kasz. *otrąbē* mn 'ts.'. Ogśl.: cz. *otruba*, zwykle *otruby* mn 'otręby', r. *otrubi* mn 'otręby', słwn. *otrōbi* mn 'otręby'. Psł. **otrpa* / **otrpbъ* 'łuski z ziaren oddzielone, obtłuczone', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **ot-rpbiti* 'odrabac' (od psł. **rpbiti* 'ciąć, sieć', zob. *rąbać*), pierwotne znaczenie 'to, co jest odrabane, usunięte przez rąbanie, uderzanie' (pierwotnie otręby powstawały przy obtłukiwaniu ziarna w stępie).

otworzyć od XIV w. Ogł.: słc. *otvoriti*, r. *otvorit*, *otvorju*, scs. *otvoriti*, ch./s. *otvōriti* 'otworzyć, odemknąć; rozchylić, odchylić'. Psł. **otvoriti* 'spowodować, że coś jest rozwarne, otwarte', czas. kauzat. od psł. przedrostkowego **ot-verti*, **ot-vbr̥p* 'otworzyć, rozewrzeć' (zob. *odewrzeć*), z wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*.

otwór od XVI w. Ogł.: cz. *otvor* 'otwór', ukr. *ótvir*, *ótvoru* 'ts.', ch./s. *ótvor* 'otwór, wylot, ujście'. Psł. **otvorē* 'otwarcie, odemknięcie', rzecz. odczas. (nazwa czynności, wtórnie skonkretyzowana, stąd 'to, co jest otwarte, rozwarne, otwór, dziura, szpara') od psł. przedrostkowego czas. **ot-verti* 'otworzyć, rozewrzeć' (zob. *odewrzeć*), z typową wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*.

owad od XVI w. 'insekt', daw. i dziś dial. zbiorowo 'owady', dial. też 'bydło', w gwarach także *owada* 'owad'. Ogł.: cz. *ováď* 'bąk, ślepek', r. *óvod*, dial. *ováď* 'giez', ch./s. *óbád* / *óvad* 'bąk, giez; żądło'. Psł. **ovadvē* 'insekt, owad', bez pewnej etymologii, może pokrewne z lit. *uodas* 'komar', lot. *uòds* 'ts.'

owaki od XV w. 'innego rodzaju, inny'; przysł. *owak*, daw. *owako* 'w inny sposób, inaczej'. Por. cz. *ovak* 'inaczej', ukr. *ovák* 'ts.', daw. *ovakij* 'inny', ch./s. *ováko* 'w ten sposób'. Psł. **ovakē* 'taki jak tamten, inny', przysł. **ovako* 'tak jak tamten, inaczej', od psł. zaimka **ovē* 'tamten' (zob. *ów*), z przyr. **akē*, **ako* (co do budowy por. np. *jaki*, *taki* i *jako*, *tako*, zob. *jak*, *tak*).

owca od XIV w. 'zwierzę hodowlane Ovis', zdr. *owieczka*. Ogł.: cz. *ovce* ž, r. *ovcá*, scs. *ovca*. Psł. **ovca* [< **ovē-ka*] 'owca'. Pierwotne zdr. z przyr. **-bca* (< **-i-kā*, genetycznie przyr. **-kā* nawarstwiony na samogłoskę tematyczną **-i-*). Dokładny odpowiednik: stind. *avikā* 'owca', poza tym bez przyrostka: lit. *avis*, lot. *avs*, łac. *ovis*, gr. *óis*, stind. *avis* 'ts.'. Pie. nazwa hodowlanego zwierzęcia **oŭi-s* 'owca'. Oczekiwana wcześniejsza słow. postać **ovē* niezachowana, pośrednio na jej istnienie może wskazywać utworzona od niej pochodna nazwa samca **ovēnē* 'baran' (por. stp. wyjątkowe w Psalterzu floriańskim *owien* 'baran czy jagnię', cz. *oven* 'baran', r. *ovēn* 'ts.', cs. *ovēnē* 'ts.',

por. lit. *avinas* 'ts.', stpr. *awins* 'ts.'). — Od tego *owczy*, *owczarz* (→ *owczarek*, *owczarnia*, *owczarstwo*).

owędy przysł. od XV w. 'inną drogą, tamtędy', w XVI w. też 'w bliżej nieokreślonym kierunku; w bliżej nieokreślonym miejscu'; od XVI w. też *owedy* (wyjątkowo *owędy*) 'w bliżej nieokreślonym czasie'. Por. strus. *ovudu*, scs. *ovpdu*, cs. *ovpdu*, ch./s. *óvuda* / *ovúda* i *óvudije* / *ovúdiye* 'tędy', stwn. dial. *ovôd* 'tędy, tą drogą'. Psł. **ovpdy* / **ovpda* / **ovpde* 'tą drogą, tędy; inną drogą, tamtędy', od psł. zaimka **ovē* 'tamten' (zob. *ów*), z przyr. **-pdy* / **-pda* / **-pde* / **-pdu* (por. *kędy*, *tędy*).

owies owsa od XIV w. 'zboże Avena i jego ziarno'; zdr. *owsik*. Ogł.: cz. *oves*, r. *ovēs*, ch./s. *óvas*. Psł. **ovēsē* 'owies', pokrewne z lit. *aviža* 'ziarno owsa', *avižos* mn 'owies', lot. *auza*, mn *auzas* 'ts.', łac. *avena* [< **aves-na* < **ouig-snā*] 'ts.', wszystkie od pie. **ouig-* 'owies'. Oczekiwalibyśmy psł. postaci **ovvzē*, z regularnym **z* < pie. **g*; jest wątpliwe, by relikami takiej prapostaci były lokalne formy pldsl.: s. dial. *óvaz* 'owies', mac. dial. *uvéz* 'ts.' (w których mamy raczej wtórne udźwięcznienie *-s* > *-z*). By wyjaśnić bezdźwięczne **s*, wyprowadza się nieraz psł. **ovvzē* z hipotetycznej prapostaci **ouig-so-* z przyr. **-so-* (por. np. *bies*, *głos*, *kęs*, *kłos*), z przypuszczalnym upodobnieniem i uproszczeniem grupy spółgłoskowej (**gs* > **ks* > *ss* > *s*). — Od tego *owsik*; *owsiany* → *owsianka*.

owoc od XIV w. 'plód drzew i krzewów owocowych'. Ogł.: cz. *ovoco* n 'owoc, owoce', ukr. *ovoč* 'owoc', scs. *ovoštē* 'owoc', *ovoštije* 'owoce, plody', ch./s. *vóče* n 'owoce, owoc'. Psł. **ovoktē* 'owoc, plód', prawdopodobnie z wcześniejszego **ovog-ti-* od pie. pierwiastka **auęg-* / **uōg-* / **aug-* 'mnożyć, powiększać, wzrastać' (od którego lit. *augti* 'rosnąć', lot. *augt* 'ts.', niem. *wachsen* 'ts.', łac. *augere* 'rosnąć, powiększać się'), z przyr. **-tb*. Pierwotne znaczenie 'rośnięcie, przyrost' > 'to, co rośnie, przyrasta, wzrasta'. — Od tego *owocny*, *owocowy*; *owocować*, *zaowocować*.

owszem od XV w. (w stp. też *oszwem*, z przestawką spółgłosek) 'oczywiście, naturalnie',

książk. 'przeciwnie, wręcz przeciwnie', stp. 'całkiem, całkowicie, zupełnie; w ogóle, wcale, zgoła', 'na pewno, oczywiście, naturalnie, bez wątpienia', 'szczególnie, zwłaszcza', 'więcej, bardziej'. Por. stcz. *ovšem* 'całkowicie, zupełnie, ze wszystkim; bardzo, zwłaszcza, szczególnie; zawsze i wszędzie; rzeczywiście, na pewno', cz. *ovšem* sp. 'ale, lecz, jednakże', przysl. 'owszem, ma się rozumieć, bez wątpienia, oczywiście'. Z wyrażenia przymkowego *o wszem* 'o wszystkim', cz. *o všem*, z przymkiem *o* (zob.) i formą miejsc. *pj wszem* od szcążkowo w polskim zachowanego psł. zaimka **vočъ* 'wszystek, cały' (zob. *wszego, wszystek*). Z pierwotnego znaczenia 'o wszystkim' rozwinęło się 'całkiem, całkowicie, zupełnie' i dalsze znaczenia.

ozimy od XV w. (stp. i dziś dial. też *ozimi*) 'siany jesienią (o zbożu)', dial. także 'ze zboża ozimego'. Por. cz. *ozimy* 'ts.', r. *ozimyy* 'ts.'. Od wyrażenia przymkowego **ob zimъ* 'w zimie, zimą' czy może **ob zimě* 'około zimy, w okresie zimy, na zimę' (zob. *zima*). W wyrazie tym kryje się zapewne szersze pierwotnie znaczenie psł. **zima*, obejmującego przypuszczalnie także późną jesień. — Od tego *ozimina* 'zboże siane jesienią'.

ozór od XV w. 'język, zwłaszcza język zwierzęcia, jęzor', 'potrawa z języka bydłęcego'; zdr. *ozorek*. W związku z *język, jęzor* (zob. *język*), ale niejasne *o-*, czyżby pejoratywne przekształcenie z niby-ruskim *o-* na wzór par typu p. *jeden, jelen*: wschł. *odin, olen*?

ożóg od XV w. (stp. i dziś dial. też *ożeg*) 'kij do poprawiania ognia w piecu piekarskim, do wygarniania żużlu i popiołu z pieca kowalskiego', 'tłąca się głownia, opalone drzewo', daw. XVII w. 'ogarek', dial. 'kij z haczykiem służący do otwierania i zamykania drzwiczek w suficie kurnej chaty'. Ogśł.: cz. *ožeh* 'ożóg', stcz. 'opalony kij, drąg; rygiel', ukr. *óžoh* 'ożóg', ch./s. *óžeg* 'ożóg, pogrzebacz; łopatką do węgla; rodzaj naczynia do pieczenia', 'opalenizna, oparzelizna'. Psł. **o(b)žęgъ* 'opalenie' > 'coś opalonego', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności, wtórnie skonkretyzowana) od psł. przedrostkowego **o(b)-žęgti* 'opalić' (por. stp. od XV w. *ožec / obžec* 'opalić, przypalić, przypiec', *oženie* 'oparzenie, oparzelizna', *ožony* 'opalony'; zob. *žgać*). Regularna polska postać *ożeg*; -o- (-ó-) w *ożóg*, dop. *ożoga* może przez analogię do rzeczowników na -óg (np. *próg*) lub w wyniku zmiany *že > żo* (por. ukr. *ožoh*).

Ó

ósmý liczeb. porządkowy od XIV w. Ogśł.: cz. *osmý*, r. *vos'mój*, scs. *osmъ* i *osmyi*. Psł. **osmъ* 'ósmý', dokładne odpowiedniki: lit. *ašmas*, stpr. *asmus*, stind. *aštamaḥ*, awest. *aštamō*. Z pie. liczeb. porządkowego **okt-mo-* 'ósmý', utworzonego od pie. liczeb. głównego **oktō(y)* 'osiem' (zob. *osiem*).

ów, *owa, owo* od XV w. zaimek 'tamten, tamta, tamto' (w gwarach w tym znaczeniu też *ówny*), w stp. może także 'ten', *ten i ów* 'niektóry; ten lub inny'; wtórnie również w funkcji part. lub sp. (stp. *owo / owa* 'oto,

oto właśnie', dial. *owo* 'oto; niby'), a także w funkcji przysl. (dial. *ow / owtu* 'tu, w tym miejscu'). Ogśł.: dl. *hownen, hova, howo / hewon, hewa, hewo* 'tamten; poprzedni', r. dial. *ov / óvyj* 'inny, jakiś', scs. *ovъ, ova, ovo* 'ten', *ovъ — ovъ* 'jeden — drugi'. Psł. **ovъ* zaimek wskazujący na osobę lub przedmiot dalszy 'tamten' (w językach pldsl. też 'ten, który znajduje się w pobliżu, blisko'), dokładne odpowiedniki: stind. *ava-* 'tamten', awest. *ava-* 'ts.'; z pie. **aŋo-* 'tamten'. Pojawienie się w polskim (i w innych

językach słow.) obok wcześniejszego znaczenia 'tamten' także znaczenia 'ten' jest związane z rozchwianiem i przeobrażeniem w słow. pierwotnego systemu zaimkowego, oddzielonego z epoki pie. Por. *owędy*, *ówdzie*.

ówczesny od XVIII w. 'istniejący w czasach, o których była mowa', daw. też *owoczesny* 'ts.:', przysł. *ówczesnie*, daw. *owoczesnie*. Od wyrażenia *ów czas* 'tamten czas' (por. *wów czas*, 'w owym czasie, wtedy').

ówdzie, *owdzie* przysł. od XV w. 'w innym miejscu, nie tutaj, gdzie indziej'. Odpowiedniki we wschł. i pldł. w znaczeniu 'tu': strus. *ovdē*, scs. *ovade* / *ovādē*, ch./s. *óvdje*. Psł. **ovade* 'w innym miejscu, gdzie indziej': 'w tym miejscu, tu', przysł. od psł. zaimka wskazującego **ovv* 'tamten' (zob. *ów*), utworzony jak *gdzie* (zob.). Różnica znaczeń przysłówka wynika ze zróżnicowania znaczeniowego kontynuantów psł. zaimka ('tamten' : 'ten').

P

pa- przedr. rzeczownikowy, w derywatach odczas. odpowiadający przedr. *po-*, w derywatach odrzecz. wprowadzający znaczenie 'podobny do'. Ogśł.: cz. *pa-*, r. *pa-*, scs. *pa-*. Psł. **pa-* przedr. imienny, ze wzdłużenia samogłoski **o* → **o* > **a* w pierwotnym przysł. **po* (późniejszym przyim. **po* i przedr. **po-*) < pie. **pos* (zob. *po*), kiedy stał się on pierwszym członem złożenia.

pacha od XV w. 'wglębie między wewnętrzną stroną ramienia a bokiem klatki piersiowej', daw. od XVI w. też 'pazucha, zanadrze', 'pachwina', w XVI w. także 'odnoga rzeki lub jeziora', 'wglębie czy żłobkowanie', stp. XIV w. *pachy* mn 'pochwa', dial. *pacha* / *pácha* 'ramię' (też w znaczeniach specjalnych, np. 'zakończenie rączek pługa, uchwyt', 'część sąsiada'), kasz. *páxa* 'pacha'. Por. gł. *podpach* 'pacha', cz. *pachy* mn 'w staroczeskim stroju rodzaj przywieszek z materiału na ramionach lub na łokciach', r. *pach*, dial. *pacha* 'pachwina', ukr. *pach* 'pachwina', dial. *páchá* 'pacha', *páchvá* 'ts.', br. *pácha*, dial. *páchvá* 'ts.', bg. *pácha*, dial. *pach* 'bok ciała, pachwina'. Bez pewnej jednolitej prapostaci; przypuszczalnie psł. **pachv* / **pacha*, wschł. też **pachy*, **pachvve* 'bok ciała, bok klatki piersiowej pod ramieniem, pacha'. Pochodzenie niepewne, może

z pie. **pōk-s*, co od pie. **pōk-s* / **pōg-* 'ramię, biodro, lędźwie, bok', w takim razie w najbliższym pokrewieństwie z lot. *paksis* 'kąć w domu', stind. *pákša*- m 'ramię, skrzydło', *pákšas*- n 'bok', w dalszym pokrewieństwie z łac. *pectus* 'piers', toch. A *pássām*, B *pāscane* 'piersi, biust'. Pierwotne znaczenie prawdopodobnie 'bok ciała'.

pachnieć od XIX w. 'wydzielać woń, zapach', wypiera starszą postać od XVI w. *pachnąć*; z przedr. *zapachnieć*. Ogśł.: cz. *pachnout* 'śmierdzieć, cuchnąć; pachnieć', r. *páchnul* 'pachnieć', *páchnul* 'wionąć, powiać', ukr. *páchnuty* 'powiać, zadąć', w pldł. poświadczono szczątkowo: ch. dial. czak. *pahnūt* 'cuchnąć, śmierdzieć'. Psł. dial. **pachnpti* 'zacząć wiać, powiać, wionąć', wtórnie 'powiać wonią, zapachem, śmierdzieć, cuchnąć, pachnieć', czas. inchoat. z przyr. *-*np-* od psł. **pachati*, **pašp* 'wiać, dąć', por. p. daw. od XVI w. *pachać* 'owiewać zapachem, okadzać', dial. 'buchać (o rozchodzeniu się ciepła)', 'wachać', 'palić papierosy', gł. *pachać* 'parować; dymić; palić (tytoń)', strus. *pachati* 'wiać', r. *pachát* 'dąć, mieść', ch./s. *páhati*, *pāšem* / *páhati*, *pāšem* 'zdmuchiwać; odkurzać', słwn. *páhati* 'machać, wachlować; lekko wiać, dmuchać; rozdmuchiwać, rozniecać'. Podstawowy czas. **pa-*

chati od *pie*. **pēs-* 'dąć, wiać'. Młodsza polska postać *pachnieć*, jak np. *gęstnieć*, *rzednieć*. Por. *zapach*.

pacholek od r. 1400 'sługa, parobek, czeladnik', stp. też 'chłopiec, młodzieniec', dial. 'chłopak, syn, parobek, młody chłop, kawaler, czeladnik', kasz. *paŭaŭk* 'chłopiec uczący się rzemiosła'; por. stp. *pachoł* 'woźny, sługa'. Płnsl.: cz. *pacholek* 'parobek (zwykle do koni); sługa, służący', arch. 'sługa, woźny', dial. 'młody mężczyzna, młodzieniec', r. *páchołok* 'chłopiec, подроstek', dial. 'rozpieszczony, leniwy chłopiec'; por. gł. *pachoł* 'chłopak, pacholek; chłop, facet', ukr. daw. *pachól* 'chłop pańszczyźniany, najmity'. Psl. dial. **pacholobk* i **pacholob* 'chłopiec, sługa', zapewne rzecz. odczasownikowy od czas. przedrostkowego **po-* *choli* 'otoczyć opieką, troską' (od psl. **choli* 'otaczać, ogarniać, osłaniać, utrzymywać w czystości, pielęgnować, pieścić', por. r. *chólit* 'pieścić, otaczać troskliwą opieką'; zob. *chlónąć*, *chlóp*, *cholewa*), z właściwą archaicznym derywatom zamianą czasownikowego przedr. **po-* przez imienny przedr. **pa-*. Pierwotne znaczenie zapewne 'chłopiec wzięty pod opiekę, wychowanek pełniący funkcje służebne'. — Od tego *pacholę*, *pacholęcy*.

pachwina od XVIII w. 'zagłębienie między dolną bocznią częścią brzucha a wewnętrzną powierzchnią górnej części uda', kasz. *paŭvina* też 'żelazo wygięte po obu końcach dla podtrzymywania drabin z boku na żniwnym wozie'. Zapożyczenie z ukr. *pachvyna* 'pachwina', por. br. *pachwina* 'pachwina', dial. *pachvyny* mn 'część ciała od nóg do żeber'. Podstawa wyrazu tylko we wschsl.: ukr. dial. *pachvá* 'pacha', br. dial. *pachva* 'ts.' (zob. *pacha*).

pacierz od XIV w. 'modlitwa, zbiór modlitw', w XVI w. 'koralik; różaniec, naszyjnik, sznur koralii', 'poszczególne kręgi w kręgosłupie', *pacierze* mn 'kręgosłup', później *pacierz* 'kręgosłup, krzyż (część ciała)'; zdr. *paciorek* od XVI w. 'koralik (z dziurką do nawleknięcia)', daw. *paciorki* mn 'różaniec'. Zapożyczenie ze stcz. *páter* 'modlitwa Ojciec nasz, modlitwa w ogóle, różaniec' (dziś cz. *páter* 'kręgosłup, stos pacierzowy'), które z łac. *Pater noster*, pierwszych słów mod-

litwy Ojciec nasz. Dalsze znaczenia rozwinęły się z 'różaniec', najpierw 'modlitwa na różańcu', potem 'przedmiot do takiej modlitwy złożony z nanizanych paciorków', stąd wtórnie podobny 'sznur koralii, naszyjnik', 'kręgosłup (złożony z kręgów)' i ich poszczególne składniki ('koralik', 'kręgi').

pacnąć 'upaść', dial. 'uderzyć'; też dial. *pacać* 'bić, uderzać (zwłaszcza rękami)'. Por. cz. dial. *pácat* 'bić, tłuc', ukr. *pácaty* 'bić, dać klapsa'. Od dźwięk. *pac!* wykrz. imitującego odgłos uderzenia, upadku. — Od tego *paczka* 'przryząd do zabijania much', dial. 'pałka, np. do ubijania kapusty' (por. cz. *paczka* 'łapa, łapka', ch./s. *pácka* 'paczka na muchy; uderzenie różgą', ukr. dial. *páca* 'uderzenie dłonią, klaps').

paczyć od XVIII w. 'wykrzywiać, wyginać'; z przedr. *spaczyć*, *wypaczyć*, wielokr. *wypaczać*. Ogłsl.: cz. *páciti* 'wyłamywać, wyważać (drzwi); wyciągać, wydobywać', ukr. daw. *pačytysja* 'wykrzywiać się', słwn. *páciti* 'krzywić; wypaczać'. Postaci wtórne w stosunku do **opáciti* (por. daw. XVI w. *opaczyć* 'odwracać, paczyć, przeinaczać, przekręcać, wypaczać', stcz. *opáciti* 'obrócić, odwrócić, przewrócić; zwrócić, odpłacić; powtarzać, znowu mówić; spełnić'), powstałe w rezultacie fałszywego podziału morfologicznego, wydzielenia przedr. *o-* (por. *cucić* z *ocucić*). Podstawowe **opáciti* 'odwrócić' od psl. przym. **opakъ* 'odwrotny', przysł. **opako* 'na odwrot, na opak; do tyłu, wstecz' (zob. *opak*, *wspak*).

paćkać 'brudzić czymś mazistym', dial. *paćkać* i *paciać* 'nurzać w czymś rzadkim (np. w błocie); chciwie jeść, nabierać pełno na łyżkę', *paćkać* 'mazać, brudzić; lepić z gliny', kasz. *paćkać* 'gryzmolić, bażgrać, nieudolnie haftować, malować'; z przedr. *napaćkać*, *popaćkać*, *zapaćkać*. Por. cz. *packat* 'partaczyc, fuszerować, knocić', r. *packat* 'brudzić, plamić, brukać; bażgrać', ch./s. *páckati* 'paćkać; babrać; bażgrać; robić kleksy', słwn. *packáti* 'plamić, mazać', *paćkati* se 'pluskać się'. Od dźwięk. inter. *pac!* (por. *pacnąć*); podobne np. niem. *patschen* 'pluskać; wędpać (w wodę); klaskać'.

padalec od XV w. 'beznoga jaszczurka Anguis fragilis', stp. też 'żmija rogata, Cerastes

cornutus'; daw. XVI w. *padalica* 'padalec'. Por. ukr. dial. *padalec* 'padalec'. Od imiesłowu *padały* 'taki, który pada, upada' (od *padać*, zob. *paść* I), nazwa od sposobu poruszania się zwierzęcia.

padlina od XVIII w. 'ciało, mięso zdechłego zwierzęcia'; przest. *padło* 'ts.'. Od *padły* 'zdechły' (stp. XV w. 'upadły', daw. 'przewrócony, wywrócony'), pierwotnego imiesłowu od *paść* 'upaść, przewrócić się, zwalić się; zginać, zdechnąć' (zob. *paść* I).

padół od XIV w. 'nizina, dolina, wąwóz', przen. 'świat doczesny', dial. (też *pádół*) 'dół, dolina; wąwóz; podolek', kasz. *padół* 'nizina, dolina'; por. stp. od XIV w. i dial. *padólek* 'dolinka; podolek', stp. także *padole* 'dolina, nizina', daw. u Trotza *padolina* 'nizina'. Plnśl.: cz. *padol* / *pádol* 'mała dolina', dial. 'naturalne zagłębienie w ziemi; jama wyżłobiona przez wodę; dół na ziemniaki; nierówność na heblowanym drewnie', ukr. dial. *pádil*, -*dolu* 'dolina, wądół; nizinne miejsce', daw. 'szeroki rów; jama na padlinę'. Psł. dial. '*padół* 'miejsce przypominające dół, dolinę, położone nisko', od psł. '*dół* 'otwór, jama, zagłębienie w ziemi; teren, miejsce położone nisko, nizina, dolina; dolna część czegoś, spód' (zob. *dół*) z przedr. **pa-* wprowadzającym znaczenie 'podobny' (zob. *pa-*).

pagórek od XIV w. 'nieduże wzniesienie, wzgórze'; por. stp. XV w. *pagór* 'wzniesienie, góra', dial. 'małe wzgórze; nieduże wzniesienie', 'nieużytek porośnię trawą', w XVI w. *pagóra* 'wzgórze', słowiń. *pagórka* 'pagórek, wzgórze'. Plnśl.: cz. *pahorek* 'małe wzniesienie, wzgórek; wzniesienie nad powierzchnię ziemi', r. dial. *págorok* (/ *pagúrok*) 'niewielkie wzniesienie, pagórek', ukr. *páhorok* (dial. też *páhirok*) 'niewysoka góra, wzgórze'; por. cz. poet. *pahor* 'górką, pagórek', slc. poet. *pahor* 'niewielkie wzniesienie, wzgórze'. Psł. dial. '*pagora* i '*pagorok* 'niewielkie wzniesienie, pagórek', od psł. '*gora* 'góra' (zob. *góra*) z przedr. **pa-* wprowadzającym znaczenie 'podobny' (zob. *pa-*).

pająk od XV w. 'Aranea', kasz. *pajik* / *pajk* [< *pajęk*] 'ts.'. Ogśl.: cz. *pavouk*, r. *pauk*, cs. *papek* (> *pauk*), por. scs. *pa(j)činda* 'pajęczyna'. Psł. '*papek* (/ '*paęk*) 'pająk';

archaiczne złożenie z przedr. **pa-* i poza tym niezachowanym starym rzecz. odczas. *ťpka*, prapokrewnym z lit. *anka* 'pętla, węzeł', stind. *ańka-* m 'zgięcie, wygięcie', od pie. pierwiastka **ank-* (/ **ang-*) 'zginać, wyginać'. Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'to, co jest podobne do wygiętego, paląkowatego przedmiotu'. — Od tego *pajęczek*, *pajęczyna*, *pajęczak*.

paka od XVIII w. 'rodzaj skrzyni; duża paczka', daw. 'pakiet', daw. XVIII–XIX w. też *pak* 'paczka, pakunek'; zdr. *paczka* od XVIII w. 'pakunek, zawiniątko, przesyłka pocztowa', 'plik, stos', pot. 'grupa ludzi zaprzyjaźnionych, kompania'. Zapożyczenie z niem. *Pack* 'paka, paczka, pakunek; plik'.

pakować 'układać coś w paczkę, wkładać do walizki, skrzyni itp.', w XVI w. *pakowanie* 'umieszczanie czegoś w odpowiednim pojemniku'; z przedr. *opakować*, *przepakować*, *rozpakować*, *spakować*, *wpakować*, *wypakować*, *zapakować*. Por. cz. *pakovat* 'pakować', r. *pakovat* 'ts.'. Zapożyczenie z niem. *packen* 'chwycić, łapać; pakować'. — Od tego *pakunek*, por. niem. *Packung* 'opakowanie, paczka'.

pakuły mn od XVIII w. 'krótkie włókna lnu lub konopi, oddzielone od długich przez czesanie i trzepanie'. Por. w tym znaczeniu r. *páklija*, ukr. *páklija*, dial. *pákulje*, br. *pákulle*, dial. *pákullja*. Zapożyczenie z lit. *pakulos* mn 'pakuły', por. łot. *pakulas* 'ts.' (związane z lit. *kulti* 'młócić, bić, wybijać', *kalti* 'kuć, stukać, uderzać młotkiem', pokrewne z *kluć*, zob.).

pal od XV w. 'słup'; zdr. *palik*. Zapożyczenie ze śrwniem. *pfal* 'kół, pal' (dziś niem. *Pfahl* 'pal, słup, kołek'), przejętego z kolei z łac. *pālus* 'pal'.

palec od XIV w. Ogśl.: cz. *palec* 'kciuk', r. *pālec* 'palec', ch./s. *pālac* 'kciuk'. Psł. '*palcb* 'kciuk', prawdopodobnie od niezachowanego psł. przym. *ťpalb* 'gruby' < pie. '*pōlo* 'gruby, mocny' (por. łac. *pollex* 'kciuk' od pie. wariantu '*polo-*, łac. *polleō*, *pollēre* 'być silnym, mocnym, mieć znaczenie'), z przyr. **-cb*, który urzeczownikowił pierwotny przymiotnik; por. *paika*. Pierwotne znaczenie 'gruby palec, kciuk', w polskim uogólnione na wszystkie palce (wyraz wy-

parł kontynuant psł. **pfstb* 'palec', zachowany tylko w derywatach, zob. *naparstek*, *pierścień*). — Od tego *palczasty*; zgr. *paluch* (daw. XVI w. 'to, co się wkłada na palce lub ręce: naparstek, kajdany', stp. XV w. *paluchy* mn 'roślina zimowit jesienny, Colchicum autumnale') z przyr. -uch (→ zdr. *paluszek*).

palić od XV w.; z przedr. *nadpalić*, *napalić*, *odpalić*, *opalić*, *podpalić*, *popalić*, *przepalić*, *przypalić*, *rozpalić*, *spalić*, *wypalić*, *zapalić*; wielokr. -*pałać* tylko z przedr., np. *opalać*, *rozpalać*, *spalać*, *wypalać*. Ogsł.: cz. *pálit*, r. *palif*, *paijü*, scs. *paliti*, *paljō*. Psł. **paliti*, **palpō* 'powodować, że coś płonie, zapalać', czas. kauzat. od psł. **polēti* 'palić się, płonąć' (por. stcz. *polēti*, strus. *polēti*, scs. *polēti*; w polskim niezachowane; zob. *pałać*, *płonąć*, *plomień*), z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej *o → *a. Podstawowe psł. **polēti* od pie. pierwiastka **pel-* / **pol-* 'palić się, płonąć', poświadczonego np. w lit. *pelenai* mn 'popiół' (zob. *popiół*), stisl. *flor* 'ciepły'. — Od tego *palacz*, *palnik*; od czas. przedrostkowych *opał* (daw. XVII w. 'gorącość, upał', dial. 'palenie w piecu'), *zapał*, *niewypał*; *podpałka*, *rozpałka*, *zapałka*; zob. też *opały*.

pałac od XV w. 'okazały gmach, reprezentacyjna budowla', daw. też 'komnata, sala'. Por. cz. *palác* 'pałac'. Zapożyczenie z wł. *palazzo* 'pałac', które z łac. *palatium* 'dwór cesarski, pałac' (od nazwy jednego z rzymskich wzgórz *Palatium*, na którym znajdowała się siedziba cesarzy rzymskich).

pałać od XV w. 'świecić się jasno', daw. 'palić się płomieniem', 'być w stanie zapalnym, mieć podwyższoną temperaturę ciała', 'być opanowanym przez silne uczucie (np. miłości)'; z przedr. *zapalać*. Por. ukr. *palaty* 'palić się, płonąć', br. *palác* 'palić się jasnym płomieniem; jasno świecić'. Psł. **palati* 'palić się, płonąć', czas. wielokr. od psł. **polēti* 'palić się, płonąć' (zob. *palić*, *płonąć*), z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej *o → *a.

pałąk od XVI w. 'kabląk u różnych przedmiotów', stp. XV w. *paluki* mn 'przykrycie wozu lub sań, rozpięte na kabląkach; jakiś kabląk lub kółko' (tu należy zapewne na-

zwa krainy *Pałuki*, nazwa miejscowa *Pałuki* na Mazowszu). Wyłącznie polskie. Od *łęk* 'wygięta w górę część siodła', daw. 'połkole, kabląk, łuk', *łuk* 'coś wygiętego; broń wyrzucająca strzały' (zob. *łęk*, *łuk*), z przedr. *pa-* wprowadzającym znaczenie 'podobny', pierwotne znaczenie 'podobny do łęku, łuku, mający kształt łęku, łuku'. Zob. *obłąk*. Odrębne znaczeniowo p. dial. *pałąk*, często *pałąki* mn 'niziny zarosłe trawą' (też częste nazwy łąk, pastwisk *Pałąk* / *Pałąk*, *Pałęka*, *Pałęki* / *Pałąki*), mające odpowiedniki w cz. *palouk* 'gorsza łąka, zwykle niewielka i położona na zboczu, mało wilgotna, łączka, polanka', dial. 'trawnik, murawa', ukr. dial. *paluka* 'nizina porośnięta trawą', ch./s. *pálučak* / *pálučac* 'mała łąka nad wodą o nieprawidłowym kształcie, każda łąka nad wodą', z przedr. *pa-* od psł. **lōka* / **lōkō* 'wygięcie, zakole rzeki; teren położony w zakolu rzeki, łęg, łąka' (zob. *łąka*).

pałka od XV w. 'gruby kij, zwykle tępo zakończony', daw. od XV w., dziś dial. *palica* 'ts.'; forma *pała* jest wtórnym zgr. (typu *flacha*, *laga*). Ogsł.: cz. *palice* z 'młot (drewniane)', *pałka*; *łodyga*, *kolba*, r. *pálka* 'pałka, kij, laska', daw. *palica* 'kij', ch./s. *pállica* 'kij, laska, pałka'. Psł. **pala* 'gruby kij, pałka', zgr. **palōka* / **palica*, prawdopodobnie urzeczownikowiony psł. przym. *tpalo* 'gruby', z pie. **pōlo-* 'gruby' (zob. *palec*).

pamięć ż od XIV w. 'zdolność umysłu do przyswajania, utrwalania i przypominania doznanych wrażeń, przeżyć, wiadomości', 'pamiętanie, wspomnienie', daw. 'przytomność, świadomość'. Ogsł.: cz. *paměť*, r. *pám-jať*, scs. *pamętō*. Psł. **pamētō* z 'wspomnienie, przypomnienie czegoś, pamięć', archaiczne złożenie z członem pierwszym **pa-* wnoszącym znaczenie 'później, późniejszy' (zob. *pa-*), człon drugi **mētō* 'myśl' jest identyczny z lit. *mintis* 'myśl', łac. *mēns*, *mentis* 'myśl, rozum', stind. *matf-* 'myśl, mniemanie' (por. też lit. *at-mintis* 'pamięć', *iš-mintis* 'ts.', goc. *ga-munds* 'ts.'). z pie. **mēn-ti-s*, dop. **mēn-tėj-s* 'myśl' od pie. pierwiastka **men-* 'myśleć' (zob. *pomnieć*). Pierwotne znaczenie 'późniejsza myśl, przypomnienie, wspomnienie'. — Od tego *pamiętać* od XIV w., z przedr. *opamiętać się*,

zapamiętać, wielokr. *rozpamiętywać* (por. stp. *rozpamiętać* (się) 'rozważyć w myśli, wspomnieć coś'), *zapamiętywać*; *pamiętka* od XV w. 'podarek, upominek związany z pamięcią o czymś, o kimś', daw. 'pamiętanie i to, co się pamięta, wspomnienie', 'to, co upamiętnia, nie pozwala zapomnieć' (por. cz. *památka* 'pamięć, pamiętka; zabytek', r. *pámjatka* 'notatka, spis spraw do załatwienia; poradnik, regulamin', przest. 'pamiętka').

pan od XIII w. 'ten, kto ma władzę nad kimś, nad czymś', 'tytuł grzecznościowy', stp. 'kasztelan', 'dostojnik', 'szlachcic posiadający dobra ziemskie i chłopów, dziedzic', 'tytuł grzecznościowy, dawany wysoko postawionym osobom przynależnym do stanu rycerskiego (szlacheckiego), wyjątkowo osobom pochodzenia nieszlacheckiego', 'mężczyzna stojący na czele gospodarstwa, właściciel domu', 'mąż, małżonek'. Zachśl.: dł. lud. *pan* 'pan, władca', daw. 'dworzanin', gł. lud. *pan* 'pan, władca', stcz. wyjątkowe w XIII w. *hpán*, poza tym *pán* 'szlachcic, członek najwyższej warstwy szlacheckiej; władca, dostojnik, zarządzający czymś; gospodarz, mistrz; właściciel; głowa rodziny, małżonek', cz. *pán* 'pan; mężczyzna', pot. 'mąż', też *pan* jako forma grzecznościowa 'pan', slc. *pán* 'pan'. Etymologia i pierwotna postać niepewne. Ze względu na stcz. *hpán* rekonstruuje się zwykle psł. dial. **gəpanə* 'władca, pan', zapewne pokrewne ze stind. *gup* 'strzec, pilnować, chronić', -*gup* 'strzeżący', *gopáh* 'stróż, pasterz', *gopáyati* 'strzeże, pilnuje', podstawą byłoby pie. dial. **geup* 'chować, strzec', z przyr. *-*anə*. W takim razie pierwotnym byłoby znaczenie 'ten, który strzeże, stoi na straży czegoś'. — Od tego *panicz* od XVI w. (stp. od XIV w. *panic* 'syn osoby nazywanej panem, młody szlachcic, też szlachcic w ogóle', co do budowy por. *kسیęzyc*); *pański* → *pańszczyzna*. Zob. też *pani*, *panna*, *panoszyć się*, *panować*, *państwo*, *wspaniały*.

pancerz od XIV w. (stp. też *pancyrz*) 'część dawnej zbroi rycerskiej', 'osłona zabezpieczająca, zwłaszcza z blachy lub płyt stalowych', 'twarda okrywa ciała niektórych zwierząt'. Por. cz. *pancéř* / *panciř*, slc. *pan-*

cier, r. *páncyr*, ch./s. *pāncīr* 'pancerz'. Zapożyczenie ze śrwniem. *panzier* / *panzer* 'pancerz, zbroja' (dziś niem. *Panzer* 'ts.; opancerzenie'), co ze śrlac. *pancerium* i *panceria* 'zbroja', opartego na łac. *pantex* 'brzuch; jelito' (pierwotne znaczenie 'to, co chroni brzuch'). — Od tego *pancerny*; *opancerzyć*.

panew *panwi* od XIV w. (daw. też *panwa*) 'płytkie metalowe naczynie o dużej powierzchni używane dawniej do gotowania, smażenia, dziś mające zastosowanie w wazelnikach soli', 'część łożyska ślizgowego', stp. 'metalowe naczynie kuchenne, rodzaj rondla, patelni', w XVI w. także 'łożysko, w którym się obraca trzon steru', kasz. *panev* 'patelnia'; zdr. *panewka* 'część łożyska ślizgowego', anat. 'zagłębienie w kości, w którym mieści się główka drugiej kości', hist. 'w dawnej skałkowej broni palnej: zagłębienie na proch w górnej części lufy' (dziś tylko frazeologizm *spaliło na panewce* 'nie udało się, speliło na niczym, zawiodło'), daw. od 1500 r. 'metalowe naczynie kuchenne, rodzaj rondelka, patelni', kasz. *panevka* 'mała patelnia'. Por. cz. *pánev*, slc. *panva*, ch./s. *pànica*, cs.-rus. *pany* 'rodzaj naczynia'. Psł. **pany*, **panəve*, bier. **panəvə* 'rodzaj metalowego naczynia, rondel, patelnia', zapożyczenie ze stwniem. *phanna* 'patelnia' (co z łac. lud. *panna* < **patna* < łac. *patina* 'patelnia, półmisek', przejętego z kolei z gr. *patané* 'rodzaj półmiska').

pani od XIV w. 'kobieta; forma grzecznościowa; kobieta mająca władzę nad kimś, nad czymś, władczyni; gospodyni', stp. 'kobieta, najczęściej zameżna, należąca do wyższych warstw społecznych i posiadająca majątek', 'żona, zwłaszcza żona kasztelana lub innego dostojnika', 'kobieta posiadająca majątek, władzę, władczyni, właścicielka, gospodyni', 'kobieta'. Zachśl.: stcz. *paní*, wyjątkowo w XIV w. *hpaní* 'pani, dojrzała kobieta; szlachcianka; żona władcy, dostojnika; zarządzająca czymś, władczyni, gospodyni', cz. *paní* 'pani; pani feudalna, właścicielka, pracodawczyni; małżonka', slc. *pani* 'pani'. Psł. **gəpanbi* 'żona władcy, pana; kobieta należąca do warstwy panującej', archaiczna forma żeńska od psł. **gəpanə* 'władca, pan' (zob. *pan*), z przyr. *-*bi* < pie. *-*i* (por.

np. stind. *deví*, dop. *devyđh* 'bogini': *devá* 'bóg', zob. też *lania*).

panna od XIV w. 'kobieta niezamężna', stp. 'niezamężna dziewczyna z pańskiego lub szlacheckiego rodu, młoda kobieta przed zamążpójściem, dziewica', rzadko 'kobieta zamężna, pani'. Zachł.: stcz. *panna* i *hpanna* 'niezamężna kobieta; zakonnica; panna służebna', cz. *panna* 'dziewica; panna', ślc. *panna* 'dziewica'. Psł. **gępanbna* 'córka pana', urzeczownikowiona forma żeńska pierwotnego przym. **gępanbns* 'należący do władcy, pana' od psł. **gępanb* 'władca, pan', z przyr. **-bns* (por. tak samo zbudowane *królewna*, *księżna*). — Od tego *panienka* od XVI w., *panieński*, *panieństwo*.

panoszyć się 'wynosić się nad innych, chcieć panować, przewodzić', od XVI w. 'wzbogacać się'; daw. od XVI w. *panoszyć* 'wzbogacać; dawać większą władzę, dodawać wartości, znaczenia'. Czas. odrzecz. od stp. (od XIV w.) *panosza* 'niższy szlachcic, zależny od możniejszej szlachty, sługa, pacholek', rzadziej 'rycerz', wyjątkowo 'szlachcic', w XVI w. 'człowiek wyższego stanu', 'niższy szlachcic, zależny od możniejszego'. Pierwotne znaczenie 'zachowywać się, postępować jak panosza'. Podstawowy rzecz. *panosza* od *pan* (zob.), z przyr. *-osza*.

panować od XIV w. 'sprawować władzę, władać, rządzić', od XVI w. 'dominować, podporządkowywać sobie, mieć uprzywilejowaną pozycję', 'być właścicielem, rozporządzać, użytkować', 'występować, trwać, szerzyć się, znajdować się'; z przedr. *opanować*, *zapanować*. Por. cz. *panovat* 'panować, władać, królować; dominować, przeważać', ślc. *panovat* 'panować'. Czas. odrzecz. od *pan* (zob.), pierwotne znaczenie 'pełnić obowiązki pana, władcy'.

pantofel od XVI w., dawniej często *pantofla* 'but, zwłaszcza lekki'. Por. cz. *pantofel*, ślc. *pantofla*, r. *panťufel* ż, ukr. *panťoflja* / *panťofel*, br. *panťofel* 'ts.'. Zapożyczenie z niem. *Pantoffel* 'pantofel', a to z franc. *pantoufle*, wł. *pantofola* 'ts.', za domniemane ostateczne źródło uważa się niepoświadczone (i budzące zastrzeżenia natury fonetycznej) śgrg. *fpantófellas*, przypuszczalnie złożenie z gr. *pān*, dop. *panťós* 'wszystek' i *fellós* 'ko-

rek', dosłownie 'cały z korka', zatem pierwotnie 'but z korka' czy 'but z podeszwą korkową'.

państwo od XV w. 'terytorium podległe czyjejs władzy, stanowiące pewną całość polityczną', stp. 'władza, panowanie, uprawnienia związane z posiadaniem dóbr', 'terytorium, ziemia, podległe władzy króla, księcia, kasztelana, pana feudalnego', 'dobra, majątek, może też posiadacz majątku', od XVI w. też 'ludzie należący do najwyższych warstw społecznych, magnaci, szlachta, ziemiaństwo', dziś 'pan i pani, małżeństwo'. Por. cz. *panstvo* hist. 'panowie, arystokracja, magnaci, szlachta', daw. 'chlebobawcy, państwo', *panství* 'panowanie, władza, rządy; dobra, włości, posiadłość', ślc. *panstvo* 'panowanie, rządy', 'panowie', 'majątek, dobra'. Rzecz. abstr. i rzecz. zbiorowy z przyr. *-stwo* od *pan*. — Od tego *państwowy*.

papier od XVI w. (daw. też *papir* / *papiér*) 'materiał piśmienniczy'. Por. stcz. *papier* / *papieř*, cz. *papír*, ch./s. *pápír*. Zapożyczenie ze śrwniem. *papir* / *papyr* (dziś niem. *Papier*) 'papier', które za pośrednictwem stranc. *papier* zostało przejęte z katal. *paper* 'papier', będącego romańskim kontynuantem (użyтым na oznaczenie nowego w ówczesnej Europie materiału piśmienniczego) łac. *papīrus* / *papýrum* 'papiirus', zapożyczonego z kolei z gr. *pápýros* 'roślina Cyperus papyrus (rosnąca w dolinie Nilu) i wyrabiany z niej ówczesny materiał piśmienniczy, papiirus'; wyraz grecki ze staroegipskiego *pa-per-aa* 'należący do faraona' (w starożytnym Egipcie manufaktury produkujące papiirus były własnością panującego). — Od tego *papiernik* (daw. *papirnik*) od XVI w. 'wytwórca papieru' (por. daw. *papierny* / *papirny* 'papierowy; przeznaczony do wyrobu papieru') → *papierniczy*; *papiernia*.

papieros od XIX w. Por. r. *papirósa* 'ts.'. Nazwa wyrobu tytoniowego w papierowej gildzie czy w bibulce utworzona od *papier* (zob.), -os prawdopodobnie przez analogię l. mn *papierosy* do hiszp. *cigarros* mn 'cygara'.

papież od XIV w. 'biskup rzymski, głowa Kościoła katolickiego'. Por. cz. *papež*, scs. *papež*, słwn. *pápež*. Zapożyczenie ze stwniem.

babes 'papież' (dziś niem. *Papst* 'ts.'). przejętego ze stfranc. *papes* 'ts.', co z łac. *pāpa* 'ojciec', później 'biskup' i 'papież', a to z kolei z gr. *pāppas* 'ojciec, tatuś' (z pochodzenia wyraz języka dziecięcego z charakterystycznym podwojeniem sylaby, jak np. p. *mama*, *tata*). — Od tego *papieski* (daw. *papieński*), *papiestwo*.

paplać od XVII w., daw. XVI w. *plapać* / *plapać*, XVII–XVIII w. *plaplać* 'mówić dużo i bez potrzeby, pleść', dial. *paplać* 'ts.', *paplać się* 'babrać się, taplać się'; z przedr. *wypaplać*. Czas. pochodzenia dżwn. — Od tego *papla*, *paplanina*.

paprać *paprzę* od XV w. 'brudzić, walać; robić coś niechłujnie', w XVI w. *paprać się* 'grzebać w ziemi (o ptakach)', dial. 'brudzić, paskudzić, smarować nieczysto, bazgrać; grzebać (np. w misce); robić leniwie, źle', kasz. *paprac* 'pracować powoli'; z przedr. *popaprać*, *spaprać*, *upaprać*, *zapaprać*. Pochodzenia dżwn., odmianka fonetyczna *babrać* (zob.). — Od tego *papranina*.

paproch od XX w. 'drobna cząsteczka, okruch', wyraz przejęty z gwar: dial. *paprocki* mn 'okruchy, okruszyny; okruszy z siana'. Rzecz. odczas. od *poprószyć* 'posypać czymś drobnym', z wymianą czasownikowego przedr. *po-* na rzeczownikowy *pa-* (zob.).

paproć ż od XV w. 'roślina zarodnikowa Filix'; zdr. *paprotka*. Ogsl.: cz. dial. *paprot*, r. *páporof*, ch./s. *pāprāt* (w językach słow. też wtórnie przekształcone postaci, np. cz. dial. *prapradí* n 'paprocie', ch. dial. *praprat* / *praprut*, słwn. *práprot*, dial. *práprat* 'paproć'). Psł. **paporty* ż 'paproć', pokrewne z lit. *papaĩtis* 'ts.', łot. *papards* 'ts.'. Prawdopodobnie złożenie z przedr. **pa-* (zob. *pa-*) i niepoświadczanego samodzielnie psł. *ƿport*, kontynuującego pie. **porti-* 'skrzydło' (por. lit. *partys* 'roślina Botrychium', śrirl. *raith* 'paproć', pokrewne ze stind. *par-ná-* 'liść', awest. *parəna-* 'pióro, skrzydło', stwniem. *farn* 'paproć'). Pierwotne znaczenie 'coś podobnego (kształtem) do ptasiego skrzydła'.

papuc od XVII w., zwykle *papucie* mn 'pantofle domowe, zwykle miękkie'. Por. cz. *papuce* 'papucie, kaptcie', ch./s. *pāpuća* 'pantofel domowy'. Zapożyczenie z tur. *papuc*

'trzewik', prawdopodobnie za pośrednictwem węg. *papucs* 'pantofel'. Wyraz turecki został zapożyczony z pers. *papuś* 'trzewik'.

papuga od XV w. 'egzotyczny ptak Psittacus'; zdr. *papuzka*. Por. cz. *papoušek*, stcz. *papuch* 'papuga'. Zapożyczenie ze śrwniem. *papegân* / *papigân* 'ts.', co z stfranc. *papegai*, hiszp. *papagayo* 'ts.'. Do języków europejskich nazwę ptaka zapożyczono z arab. *babbagā* 'papuga'.

para I od XV w. 'ciało w stanie lotnym', stp. i dial. 'opar, wyziew', 'dech, oddech, tchnienie', dial. też 'dusza zwierzęca', kasz. *para* 'para; oddech'; w gwarach także *par* 'para wodna; upał, duchota, duszno, upalnie'. Ogsl.: cz. *pára* 'para; opar, opary', ukr. *pára* 'para, opary', słwn. *pára* / *pár* 'para'; por. r. *par* 'para, opary'. Psł. **para* / **parə* 'para, opary, wyziewy', rzeczowniki odczas. (nazwy rezultatu czynności) od psł. **pariti* 'powodować, że coś ulega działaniu wilgoci i ciepła, ogrzewać, okładać czymś gorącym, oblewać wrzątkiem' (zob. *parzyć*). — Od tego *parny* (→ *parnik*), *parowy* (→ *parowiec*); *parować*, *wyparować*, *zaparować*.

para II od XV w. 'dwie sztuki, dwie osoby, dwoje zwierząt', *parę*, *paru* liczeb. nieokreślony na oznaczenie liczby od dwóch do dziesięciu włącznie, kasz. *pára* 'para', *pārą* 'parę'; zdr. *parka*. Por. cz. *pár* 'para', 'parę, kilka', r. *pára* 'para', słwn. *pár* 'ts.'. Zapożyczenie ze śrwniem. *par* 'gatunek, rodzaj', *pár* / *par* 'równy innemu; parzysty', dziś niem. *Paar* 'para', *paar* 'kilka, parę', co przejęte z łac. *pār* 'towarzysz, towarzysząca, mąż, żona; para', przym. *pār* 'równy, równo położony; parzysty'. — Od tego *parzysty*, *nieparzysty*; *parzyć się* 'łączyć się w pary (o zwierzętach)' (por. cz. *párit se* 'parzyć się', ch./s. *páriti* 'łączyć w pary', *páriti se* 'parzyć się').

parać się od XVI w. 'zajmować się, trudnić się czymś', daw. też 'przebywać gdzieś', dial. *parać* 'pruć', 'robić źle, partaczyć', słwn. *parac*, *párają* 'pruć, rozpruwać', kasz. *rozparac* 'ts.'. Ogsl.: cz. *párat* 'pruć; patroszyć', *párat se* 'pruć się', 'dłubać (w zębach)', ekspr. 'cackać się (z kimś, czymś), dłubać w czymś, guzdrać się, żmudnie pracować', ch./s. *páratí* 'pruć, rozpruwać, rozcinać;

patroszyć', słwn. *parati* 'pruć'. Psł. **parati* 'pruć, rozpruwać, drzeć', czas. wielokr. od psł. **porti* 'pruć' (zob. *pruć*), z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej **o* → **a*. Polskie znaczenie 'zajmować się czymś' wtórne, z 'pruć, długo zajmować się pruciem, guzdrać się'.

parch od XV w. 'choroba skóry, strupy, krosty jako jej objawy', 'choroba roślin, tworzenie się na nich plam i narośli', daw. też 'zagrzybienie muru', dial. też 'świerzb', 'roślina pasożytnicza, zwłaszcza na lninie', kasz. *parx* 'parch'. Por. dł. *parch* 'parch, świerzb', gł. *prach* 'ts.', słwn. *prh* 'pleśń, próchno, pylista ziemia, popiół'. Psł. **prchō* 'to, co się rozsypuje, spierzchnięcie (np. skóry), wysypka, krosty, strupy', rzecz. odczas. od psł. **prchati* 'rozsypanywać się, rozpraszać się, pierzchać' (zob. *pierzchać, purchawka*). — Od tego *parchaty, parszywy; parszywieć, sparszywieć*.

parcie *parcieje* od XVII w. 'tracić soczystość, jedrność (o owocach, warzywach)'; z przedr. *sparcieć, sparciały*. Por. r. *pórtit* 'psuć, uszkadzać; marnować'. Od **prtō* 'zepsuty, sparciały', imiesłowu biernego od psł. **pōreti* 'ulegać działaniu wilgoci i ciepła, psuć się, gnić' (zob. *przeć* II)

pardwa od XV w. 'ptak pardwa mszarna, *Lagopus lagopus*', daw. też 'gatunek dropia, strepet, Otis tetrax'. Wyłącznie polskie, niezbyt jasne. Może z prapostaci **pfdy, *pfđve*, zbudowanej jak psł. **kuropōty, *kuropōtve* 'kuropatwa' (zob. *kuropatwa*), **pty, *ptōve* 'kaczka' (zob. *kaczka*). Podstawę mógłby stanowić psł. czas. **pfđeti* 'oddawać głośno gazy' (zob. *pierdzieć*), -ar- < **f* w rezultacie regularnego rozwoju przed niepalatalnym d, jak w (związanych z czas. *pierdzieć*) stp. nazwach osobowych *Pard* XIII w., *Par-dolek* XV w., dial. młp. *pardać* 'ledwie istnieć, ledwie, z trudem żyć, wegetować', *pardać się* 'poniewierać się, wałęsać się, włóczyć się', *dopardać* 'dopiąć czegoś, osiągnąć coś z trudem', *napardać się, upardać się* 'umęczyć się, zmordować się'. Ptaka nazwano przypuszczalnie od wzlatywania z trudem, z głośnym trzepotaniem skrzydeł, skojarzonym widocznym z odgłosami innej czynności fizjologicznej.

parobek od XIV w. 'sługa, służący; młodzieniec', np. też 'robotnik pracujący w żupie solnej, rzecz księcia', dial. 'syn gospodarzki; kawałeczek, robotnik'. Płnsl.: cz. *parobek* 'niewolnik, sługa', dial. 'wyrastek, młodzieniec, kawaler', r. daw. *parobok* 'chłopiec; sługa, służący'; por. cz. książk. *parob* 'niewolnik, sługa', slc. *parob* 'sługa', dial. 'stary kawaler'. Psł. dial. **paorbō* i **paorbekō* 'człowiek komuś podporządkowany, podwładny, sługa', od psł. **orbō* 'niewolnik' (zob. *robić*), z przedr. **pa-* wprowadzającym znaczenie 'podobny', pierwotne znaczenie kłósko podobny (obowiązkami, statusem społecznym) do niewolnika, pracujący jak niewolnik'.

parów od XVII w. 'wąska dolina wyżłobiona przez wodę, wąwóz, jar'; por. stp. XIII w. *parow* 'dolina', dziś dial. 'wąwóz, kałuża, rów wyżłobiony przez wodę; miejsce grząskie, bagno', kasz. *parova* 'parów, wąwóz, jar'. Złchsl.: dł. dial. *parowk* (*parok*) 'parów', dł. *parow* 'skarpa', cz. poet. *parov* 'rów, parob'. Sprowadza się do prapostaci **parov* / **parova* 'to, co wyrte (np. przez wodę, parów, jar), rzeczowników odczas. (nazwy rezultatu czynności) od psł. przedrostkowego **po-ryti, *po-rjōp* 'poryć, zryć' (zob. *ryć*), z właściwą archaicznym derywatom zamianą czasownikowego przedr. **po-* przez imienny przedr. **pa-* i z archaiczną wymianą rdzennego **y* ⇒ **ov* (zob. *rów*).

parskać od XVI w. 'kichać, prychać', daw. też 'pryskać, opryskiwać', 'dyszczyć, ziać', 'syszczyć', dial. także *parzkać* 'bryzgać, parskać', kasz. *parskać* 'parskać (o koniu)'; jednokr. *pars(k)nąć*. Ogsl.: cz. *prskat* 'parskać, prychać; trzaskać (o płomieniu); pryskać, bryzgać', r. dial. *pórskat* 'wybuchać nagle śmiechem; pierzchać', ch./s. *prskati* 'pryskać, bryzgać, tryskać'. Psł. **prskati* 'kichać, pryskać, parskać', pokrewne z lit. *purkšti* 'tryskać, pryskać; parskać, pryskać', łot. *purkstet* 'parskać, prychać, kichać', od pie. **per-s-* 'tryskać, bryzgać, kropić; kichać, parskać, prychać' (rozszerzenie pie. pierwiastka **per-* 'ts.').

part od XVI w. 'grube płótno konopne lub lniane; taśma plectiona ze szpagatu', dial. 'grube zgrzebne płótno', kasz. *part* też

'tkanina zawierająca mały procent wełny'. Ogsł.: slc. dial. *prtok* 'obrus', r. dial. *port* 'gruba tkanina', ukr. dial. *port* 'nić z konopi lub lnu w tkaninie wełnianej; rodzaj płócienniej chusty', scs. *prətə* 'kawał tkaniny', ch. dial. *přt* '(lniana) odzież'. Psł. **prtə* 'grube płótno lniane lub konopne' to zapewne pierwotny imiesłów bierny **prtə* od psł. **porti*, **porp* 'pruć, drzeć, rozcinać' (zob. *pruć*), w takim razie po urzeczownikowieńniu wyraz mógł oznaczać 'odpruty, oddarty kawałek tkaniny'. Por. *partacz*, *portki*.

partacz od XV w. 'człowiek pracujący źle, niedbale, nieumiejętnie, kiepski rzemieślnik', daw. 'rzemieślnik nie należący do cechu, pracujący pokójnie', 'ten, kto trudni się naprawą starych rzeczy'. Nazwa wykonawcy czynności z przyr. *-acz* od słabo poświadczanego czas. *partać* w XVI w. 'haftować (?)' (por. też kasz. *parcēc* 'partaczyć'), od którego także czas. intensywny z przyr. *-ol-* (por. np. *biadolić*, zob. *biadać*): daw. od XVI w. *partolić* 'wykonywać zawód, nie będąc członkiem cechu', dziś ekspr. *spartolić* 'zrobić coś byle jak, spartaczyć'. Por. (inaczej zbudowane) cz. *prták*, ekspr. *prták* 'szewc reperujący stare buty', slc. dial. *prta* i *prtiak* 'mężczyzna wykonujący także prace kobiece'. Od tej samej podstawy *partanina* 'nie wielka, niepopłatna robota, dłubanina'. Podstawowe dla całej rodziny *partać* to czas. odrzecz. od *part* (zob.), pierwotnie zatem 'szyć coś z grubej prymitywnej tkaniny'.

parzyć od XV w. 'zalewać wrzątkiem' (stp. 'oblewać wrzątkiem'), od XVI w. 'powodować odczuwanie wielkiego gorąca; powodować bolesne przypieczenie skóry; poddawać działaniu gorącej pary, kąpieli, okładu', 'wywoływać podrażnienie skóry; mieć właściwości wywoływania takiego podrażnienia', 'przegrzewać, trzymać w cieple', z przedr. *naparzyć*, *odparzyć*, *oparzyć*, *sparzyć*, *wyparzyć*, *zaparzyć*. Ogsł.: cz. *parit* 'parzyć, wyparzać', r. *parif* 'gotować na parze, parzyć; wyparzać; dopiekać, przypiekać, parzyć, palić; parować', ch./s. *pāriti* 'parzyć, ogrzewać; wyparzać; robić gorące okłady'. Psł. **pariti*, **parp* 'powodować, że coś ulega działaniu wilgoci i ciepła, ogrzewać, okładać czymś gorącym, oblewać wrzątkiem',

czas. kauzat. od psł. **pərēti*, **pərējo* 'ulegać działaniu wilgoci i ciepła, psuć się' (zob. *przeć* II), utworzony jak *warzyć* 'gotować'.

— Od czas. przedrostkowych *napar*, *opar*.

pas od XIV w.; zdr. *pasek*. Ogsł.: cz. *pás*, r. *pójas*, scs. *pojasə*, ch./s. *pójas*. Psł. **pojasə* 'pas, przepaska', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **po-jasati* 'przepasać, przewiązać' (por. stp. XIV–XVI w. *pasac*, *paszę* 'przewiązywać wokół bioder', zob. *rozpasac*, cs., strus. *pojasati* 'otaczać, obwiązywać pasem, opasywać'); podstawowy psł. czas. **jasati* 'przepasywać, przewiązywać' (por. cz. dial. *jasat* 'drzeć odzież', może z wcześniejszego 'drzeć pasami', strus. *jasalo* 'pas, opaska') pokrewny z lit. *juosti*, *juosmi* 'opasać, przepasać, obwiązać', lot. *juozt*, *juožu* 'ts.' (por. też gr. *zōnnými* 'opasuję', a także lit. *juosta* 'pas', gr. *zōnē* 'ts.', stind. *yah-* 'sznur do przewiązywania się'), z pie. **iōs-* 'opasywać'. Polska postać pas winna powstać ze ściągnięcia z **pojas*, zatem w stp. i dziś w gwarch oczekiwaliśmy formy *tpās*, tymczasem wyraz ma zawsze niepochyłone *-a-* (*-ā-*) występuje regularnie w zdr. *pásek*). Może więc zapożyczenie ściągniętej postaci ze stcz. *pás* 'pas'. Znaczenie 'część ciała, talia' wtórne, z 'miejsce, gdzie się zawiązuje pas'. Zob. *pasować* I, *pasować się*, *zapasy*.

pasieka od XV w. 'miejsce, gdzie stoją ule z pszczołami', stp. od XIV w. 'las, zagajnik; łąka leśna', w XVI w. 'polana w lesie, gdzie wypasa się bydło', 'zasięki ze ściętych drzew', 'piwnica', 'kręta droga', dial. też 'poręba, polana; łąka; kawał pola zarosniętego krzakami; pastwisko'. Ogsł.: cz. *paseka* 'poręba, polana; drewno z wykarczowanego lasu', dial. 'osada, pole na karczowisku', r. *páseka* 'pasieka, barć', daw. 'ogrodzenie, zasięki', dial. 'pole, młody zagajnik na miejscu wyciętego lasu; kawałek lasu przeznaczony do wyrębu; karczowisko', br. *páseka* 'poręba, zagajnik, gdzie stoją ule', ch. dial. czak. *pásika* 'poręba, karczowisko (na którym się uprawia zboże)'. Psł. **pasēka* 'to, co wycięte, miejsce, gdzie wycięto las, poręba', rzecz. odczas. (nazwa rezultatu czynności) od psł. przedrostkowego **po-sēkti* 'ściąć, wyciąć' (por. np. scs. *posēkti* 'ts.'; zob. *siec*), z właściwą archaicznym derywatom za-

mianą czasownikowego przedr. *po- przez imienny przedr. *pa-. Znaczenie 'miejsce, gdzie stoją ule' wtórne, związane z częstym wykorzystywaniem polan i miejsc, gdzie las został wycięty (tj. poręb), do ustawiania uli z pszczołami (zwłaszcza w okresie kwitnienia drzew).

pasierb 'syn męża lub żony z poprzedniego małżeństwa', stp. od XIV w. *pasirzb* / *pasirb* / *pasierzb*, kasz. *pasierb* / *paserb*. Płnsl.: strus. *pasrēbē*, r. dial. *pāserb*, ukr. *pāserb*, br. dial. *pāserb* (por. też slc. dial. *paserbice* 'pasierby', zapewne z polskiego). Psl. dial. **pasfbr* 'pasierb', pierwotne złożenie *pa- w znaczeniu 'podobny' (zob. pa-) i rzecz. odczasownikowego *tsfbr* 'ten, co ssie, dziecko' od psl. **sfbati* 'chleptać, ssać' (zob. *siorbać*), pierwotne znaczenie złożenia prawdopodobnie 'dziecko nie wykarmione własną piersią, niewłasne dziecko'. — Od tego *pasierbica*.

paskuda od XVII w. (ale w XV w. nazwa osobowa *Paskuda*) 'zło, szkoda', daw. 'nieczystości, brudy', dial. 'potwór; człowiek zły, niedobry; człowiek wyrządzający szkodę; złodziej; diabeł', 'rzecz brzydka, paskudztwo', 'szkoda', 'niepogoda, słota, szaruga', *paskudy* mn 'śmięci', *robić na paskudę* 'popelniać sprostność', *wyrządzać paskudę* 'dokuczać', też *paskud* 'wydzielina z wrzodu, ropa', kasz. *paskuda* 'partacz; człowiek brzydki, obrażający; człowiek zły, przykry, niezdolny; tłusta świnia; uosobienie snu'. Płnsl.: cz. dial. *paskuda* 'szkoda; psota', 'swawolnik, wiercipięta', 'smakołyk, przysmak', slc. *paskuda* 'ktoś obrażający, kreatura', r. dial. *pāskūda* 'coś wstrętnego, obrażającego', 'psucie', ukr. *paskūda* 'wszetcznik, świntuch, obrzydliwiec', br. pot. *paskūda* 'brzydki, ohydny, niesumienny człowiek', dial. 'coś wstrętnego, obrażającego'. Psl. dial. **paskūda* / **paskuda* od przedrostkowego czas. **poskūditi* / **poskuditi* z przypuszczalnym znaczeniem 'uczynić ubogim, biednym, lichym, bardzo marnym, zepsuć, uszkodzić' (por. stp. wyjątkowe XV w. *poskundzić się* 'zniesławiać, zhańbić' w Biblii królowej Zofii, wskazujące chyba na **poskūdziti*), z wymianą czasownikowego przyr. *po- na rzeczownikowy *pa- (zob. pa-). Podstawowy czas.

**po-skūditi* związany etymologicznie z psl. **skpōb* 'skąpy; biedny, ubogi, lichy' (por. scs. *skpōb* 'biedny, ubogi, niedostateczny', r. *skūdnij* 'skąpy; biedny, ubogi', bg. *oskōden* 'będący w niewystarczającej ilości, skąpy, niedostateczny', ch./s. *ōskudan* 'niewystarczający, niepełny, słaby, lichy; biedny, ubogi', a także scs. *oskpēti* 'stawać się lichym, marnym, wyczerpywać się, zanikać, umierać', r. *skudēt* 'ubożeć, wyczerpywać się'), należącym do rodziny psl. **ščēditi* 'szczędzić, oszczędzać' (zob. *szczędzić*). Pierwotne znaczenie derywatu zapewne 'uczynienie czegoś lub kogoś ubogim, biednym, lichym, bardzo marnym, zepsucie, uszkodzenie, szkoda' > 'coś biednego, ubogiego, bardzo marnego, a przez to niemilego, obrażającego; ktoś biedny, ubogi, bardzo marny, niechętny, obrażający' (por. r. dial. przyr. *paskūdyj* 'biedny, ubogi', *paskūdnij* 'biedny, ubogi, nędzny; lichy, marny, stary; niedobry'), z czego mogły się rozwinąć dalsze pejoratywne znaczenia. Polskie *paskuda* rodzime (za czym przemawia doskonale poświadczenie całej rodziny wyrazowej w gwaraach), -u- prawdopodobnie ze starej oboczności *p / *u. — Od tego *paskudzić* od XV w. 'zanieczyszczać, brudzić', 'robić coś złe, partaczyć', stp. XV w. 'cudzołożyć', kasz. *paskuzęc* 'partaczyć', z przedr. *napaskudzić*, *spaskudzić*, *zapaskudzić* (por. np. cz. dial. *paskuditi* / *paškuditi* 'psuć; dokazywać, psocić; delektować się', ukr. *paskūdyty* 'paskudzić, brudzić, psuć', br. *paskūdzic* 'brudzić, psuć, szkodzić'); *paskudny* od XVIII w. 'obrażający, okropny, brzydki; lichy; zły, przykry, niezdolny, niebezpieczny' (por. np. r. *paskūdnij* 'paskudny, szkaradny, łajdaki') → *paskudnik* od XVII w. 'człowiek paskudny, brzydki, brudny, nieczny' (dial. 'narodził na oku konia', 'choroba zwierzęcia, wzdęcie', kasz. 'czarownik'); *paskudztwo* od XVIII w. 'coś budzącego wstręt, obrzę; obrzydliwość; nieczystości, brudy'.

pasma od XV w. 'określona ilość uprzedzionych, równoległe ułożonych nitek, mieszcząca się na motowidle', 'rzeczy, przedmioty w układzie ciągłym, wydłużonym, przypominającym wstęgę, pas', daw. też 'opaska opatrunkowa, bandaż, taśma', dial. 'oddzie-

lona część nici w motku przędzy; określała ilość (np. 40, 60) nitek oddzielnie związanych; zdr. *pasemko*. Ogł.: cz. *pásmo* 'motek przędzy', r. *pásmo* 'część motka przędzy', ch./s. *pásmo* 'pasmo, motek; wątek'. Psł. **pasmo* 'pęk, określona ilość nici, przędzy (np. w osnowie tkackiej), pasmo', najbliższy odpowiednik lot. *puosms* / *puosma* 'odległość między dwoma końcowymi punktami; ilość lnu wysnuwana z kądzieli, zawarta między dwoma palcami, pęk', por. też pokrewne stwniem. *fasa* / *faso* 'włókno', niem. *Faser* 'ts.', zapewne od pie. **pes-* / **pēs-* 'dmuchać, powiewać', z przyr. **mo*.

pasować I od XVI w. 'dokonywać pasowania, powoływać do stanu rycerskiego', dawniej też wtórnie 'powoływać kogoś na coś; udzielać święceń kapłańskich'; także stp. XV–XVI w. *pasat*, *paszę* 'pasować na rycerza'. Por. stcz. *pasovati*, cz. *pasovat* 'pasować'. Od *pas* (zob.) w znaczeniu 'obdarować pasem rycerskim'.

pasować II od XIX w. 'być odpowiednim, właściwym, nadawać się', 'dobrze przylegać, przystawać', 'dostosowywać, dopasowywać', kasz. *pasovac* 'dobrze przylegać, przystawać, pasować; odpowiadać, stosować się', *pasuje* / *pasje* 'uchodzi, wypada'; z przedr. *dopasować*. Por. cz. *pasovat* 'dobrze leżeć, pasować'. Zapożyczenie z niem. *passen* 'dobrze leżeć, pasować; być stosownym, odpowiednim, odpowiadać, nadawać się' (co za pośrednictwem śrhol. *passen* z franc. *passer* 'iść, przechodzić').

pasować się od XVI w. 'mocować się, zmagać się, walczyć z przeciwnikiem'. Por. cz. przest. *pasovat se* 'ts.'. Od wyrażen *brać się za pasy*, *chodzić za pasy* 'mocować się, walczyć, trzymając się za pasy' (od *pas*, zob.), w związku z czym *zapasy* (zob.).

pasożyt 'człowiek żyjący cudzym kosztem, darmożjad', 'organizm zwierzęcy lub roślinny bytujący na innym organizmie', od XV w. w etymologicznie uzasadnionej pisowni *pasorzyt* 'darmożjad, pasożyt', stp. XV–XVI w. też *pasirzyt* 'ts.'. Złożenie, człon pierwszy od *paść* 'paść, wypasać' (zob. *paść II*), człon drugi od p. daw. (zachowanego w gwarach) *ryc* 'tyłek' (por. cz. *řiť*, cs. *řitb*, ch. *řit*), z psł. **ritb* 'ts.', pokrewnego

z lit. *rietas* 'udo'. Pierwotne znaczenie złożenia 'ten, który pasie swój tyłek'. — Od tego *pasożytniczy*, *pasożytować*.

pasterz od XV w. (od XIV w. *pastyrz*) 'pasący bydło'. Ogł.: cz. *pastýř*, r. *pástýr*, scs. *pastyrb* 'pasterz'. Psł. **pastyrb* 'pasący bydło, pasterz', od psł. **pasti* 'paść bydło, doglądać bydła na pastwisku' (zob. *paść II*), z wyjątkowym przyr. **-tyrb* (< **-t-yrb*, jak np. **-t-uchb*, zob. *pastuch*). — Od tego *pasterski*, *pasterstwo*.

pastuch od XIV w. 'pasterz'. Ogł.: cz. *pastuch*, r. *pastúch* 'pasterz', scs. *pastuchb* 'pasterz'. Psł. **pastuchb* 'pasterz', od psł. **pasti*, **pasp* 'pilnować, doglądać bydła na pastwisku, paść, wypasać' (zob. *paść II*), z przyr. **-tuchb* (co do budowy por. np. r. *petúch* 'kogut' < psł. dial. **pétuchb* 'ts.' od psł. **pēti* 'śpiewać, pisać', r. *peť* 'ts.').

pastwa od XV w. 'pokarm, żer; zdobycz, łup', stp. 'pastwisko; pasza; pasienie; prawo wypasu', w XVI w. 'pastwisko', 'pasienie, wypasanie, żerowanie', 'pokarm zwierzęcy', dial. 'pasienie, pasza', kasz. *pastwa* / *pastev* 'pasza; pastwisko', na Helu 'kasztan, Castanea sativa'. Ogł.: cz. *pastva* 'pasienie, wypas; uczta; pasza', slc. *pastva* 'wypas; pastwisko; pasza zielona', przen. 'rozkosz, przyjemność', ukr. *pástva* 'wierni jednej parafii, parafianie', dial. 'pasienie, wypas', ch./s. *pástva* 'tróдка duchowna, wierni'. Psł. **pastva* 'pasienie, wypas', od psł. **pasti*, **pasp* 'paść, wypasać' (zob. *paść II*), nazwa czynności (wtórnie skonstruowana w 'pasza, pokarm', 'pastwisko' i 'paszą się trzoda') z przyr. **-tva* (por. *bitwa*, *modlitwa*). — Od tego *pastewny*. Zob. *pastwić się*, *pastwisko*.

pastwić się od XVI w. 'znęcać się, dręczyć', daw. od XVI w. też 'karmić się, żywić się', od XV w. *pastwić* 'paść, karmić'. Czas. odrzecz. od *pastwa* (zob.), znaczenie 'znęcać się, dręczyć' zapewne z wcześniejszego 'pożerać w sposób okrutny', co wynikało z obserwacji zachowań niektórych zwierząt w czasie pożerania upolowanej ofiary.

pastwisko od XV w. 'miejsce wypasu bydła', daw. i dial. też *paswisko* / *paświsko* 'ts.', kasz. *pastvísko* / *pastvišće* 'ts.'. Por. cz. *pastvsko* 'ts.', slc. *pastvsko* 'ts.'; też cz. *pastviště* 'pastwisko', r. *pástbišće* 'pastwisko'. Od

pastwa 'pasienie, wypas', nazwa miejsca z przyr. **-isko* / **-iŝce*, pierwotne znaczenie 'miejsce pasienia, wypasu'.

pasza od XV w. 'pożywienie zwierząt gospodarskich', daw. XVI w. 'pastwisko', dial. 'miejsce żerowania zajęcy'. Ogł.: slc. *páša* 'wypas', ukr. *páša* 'trawa na pastwisku, pastwisko', ch./s. *páša* 'pasza, pastwisko'. Psł. **páša* [< **pas-ja*] 'pasienie, wypas', nazwa czynności (wtórnie konkretyzowana) od psł. **pasti* (zob. *paść* II), z przyr. **-ja*.

paszcza od XVII w. 'otwór gębowy zwierząt (zwłaszcza drapieżnych)', rubasz. 'jama ustna, usta'. Por. cz. dial. *pašća* 'pysk, paszcza', ukr. *pašća* 'paszcza', dial. *pašća* 'szczęka', br. *pašća* 'paszcza'. Zapewne ekspresywne skrócenie kontynuantów plnśl. **paščeka* 'paszcza, pysk' (zob. *paszczęka*).

paszczęka od XVI w. 'paszcza, pysk', wcześniej, od XIV w. *paszczeka* 'otwór gębowy u zwierząt, pysk, paszcza', obelż. 'jama ustna, usta, twarz', dial. *paszczeka* 'pysk, mord u zwierząt', pogardl. 'usta'. Por. cz. *paštka* 'paszcza', r. dial. *paščeka* 'szczęka, policzek', ukr. *paščeka* 'paszcza', dial. *paščeki* mn 'szczęki', br. dial. *paščaka* 'dolna szczęka'. Plnśl. **paščeka* 'paszcza, pysk', z przedr. **pa-* (zob. *pa-*) od psł. **ščeka* 'dolna część twarzy' (zob. *szczęka*), pierwotne znaczenie może 'to, co jest podobne do szczęki, co ma kształt szczęki'.

paść I *padną* od XIV w. 'przewrócić się, zwalić się', 'zginąć gwałtowną śmiercią', 'spuścić się szybko z góry na dół, zlecieć'; z przedr. *napaść* 'zaatakować' (stp. od XV w. 'spotkać, przydarzyć się, przytrafić się', w XVI w. także 'dośćgnąć, złapać', 'podpaść, ulec'), *odpaść*, *opaść*, *przypaść*, *rozpaść*, *spać*, *upaść*, *wpaść*, *wypaść*, *zapaść*; wielokr. *padać*, z przedr. *napadać*, *odpadać*, *opadać*, *przepadać*, *przypadać*, *rozpadać* się, *spadać*, *upadać*, *wpadać*, *wypadać*, *zapadać*. Ogł.: stcz. *pásti*, *padu* (dziś cz. *padnout*), r. *paŝt*, *padu*, scs. *pasti*, *padp*. Psł. **pasti*, **padp* 'paść, spaść, upaść, przewrócić się', wielokr. **padati*, pokrewne ze stind. *pádyatē* 'pada', awest. *pa'dya-* / *pa'dya-* 'przesuwać się w dół', stang. *ge-fetan*, stwniem. *gi-fezzan* 'paść', od pie. **ped-* 'paść'. Niejasna jest słów. długa samogłoska rdzenna -a- < *-ō- w for-

mie **pasti*. W związku z tym nie można wykluczyć, że wcześniejszy był czas. wielokr. **padati* (od pie. **ped-*, z wymianą samogłoski rdzennie i z właściwym czasownikom wielokr. jej wzdłużeniem **e* ⇒ **ō* > **a*; ogniwem pośrednim byłby chyba niezachowany czas. z rdzennym **o-*, tj. **pod-*). Do **padati* w takim razie dotworzono by czas. **pasti*, **padp* z zachowaniem długiej samogłoski rdzennie uzasadnionej tylko w czas. wielokrotnym. — Od czas. przedrostkowych *napad*, *odpad*, *opad*, *rozpad*; *odpadek*, *przepadek*, *przypadek*, *spadek*, *upadek*, *wypadek*; *wpadać*, *zapadać*.

paść II *paś* od XIV w. 'pilnować bydła, owiec na pastwisku; dawać jedzenie, karmić'; wielokr. *napaść*, *opaść*, *wypaść*; wielokr. *paśać*, z przedr. *wypasać*. Ogł.: cz. *pást*, *pasu*, r. *paŝtí*, *paŝú*, scs. *pasti*, *pasp*. Psł. **pasti*, **pasp* 'pilnować, doglądać bydła na pastwisku, paść, wypasać', pokrewne z łac. *pascō*, *pascere* 'paść', toch. A *pas-*, B *past-* 'strzec', het. *paḥḡaš-* / *paḡš-* 'strzec, pilnować', z pie. **pā-s-* 'karmić, paść' (rozszerzenie pie. pierwiastka **pā-* 'karmić, żywić, paść', od którego np. gr. *patēomai* 'jem i piję', goc. *fōdjan* 'karmić', ang. *food* 'pożywienie'). Zob. *pa-sożyć*, *pasterz*, *pastuch*, *pastwa*, *pastwisko*, *pasza*.

patelnia od XVIII w. 'płaskie naczynie kuchenne', daw. od XVI w. w starszej postaci *patella* / *patela* 'płaskie naczynie, zwłaszcza kuchenne', 'przenośne naczynie z kraty lub płyty metalowej, na której żarzy się ogień, służące do ogrzewania'. Zapożyczenie ze śrlac. *patella* 'patelnia', co z łac. lud. *patella* 'ts.', pochodzącego z łac. *patina* 'patelnia, półmisek' (por. zapożyczoną inną drogą *panew*). Pierwotne zapożyczenie *patel(l)a* otrzymało przyr. -nia jak *kielnia* (wobec stp. *kiella*, zob. *kielnia*). Zdr. *patelka* utworzone od stp. *patela* (por. też kasz. *patelka* 'kotlarz'), dziś zwykle *patelienka* (od *patelnia*).

patoka od XVI w. 'miód oddzielony od wosku, czysty miód płynny', dial. też 'płynny tłuszcz', 'gęsta potrawa', 'miejsce zalane wodą, wilgotne, bagniste; wielka głębia w rzece', stp. *patoki* mn 'liche, cienkie piwo'. Ogł.: cz. *patoky* mn 'liche, cienkie, zwietrzałe piwo; zlewki', r. *patoka* 'brzecz-

ka, patoka', ch./s. *pátoka* 'słaba wódka spływająca na końcu z kotła'. Psł. **patoka* 'to, co spływa, co płynie, co jest płynne' od psł. czas. przedrostkowego **po-tek-ti* 'pociec, popłynąć' (zob. *ciec*) z właściwym archaicznym rzecz. odczas. wzdłużeniem samogłoski w przedrostku **po-* → **pa-* (zob. *pa-*). Zob. *napatoczyć się*.

patrochy mn od XVI w. łow. 'niejadalne wnętrzości zwierząt łownych'. Zapewne zapożyczone ze wschł. (jak sporo innych wyrazów łowieckich), por. br. *pátrachi* mn 'wnętrzości' oraz r. *pótroch*, mn *potrochá* 'podroby', ukr. *pótroch* / *pótruch*, mn *po-truchy* 'wnętrzości, trzewia, podroby', br. *patrachi* mn (dial. *pótrachi* / *pótrochi* i *pótroch*) 'wnętrzości', utworzone od psł. **trocha* 'drobina, odrobina' (zob. *trochę*). Pokrewnym rodzimym wyrazem jest dial. *patroch* 'pyłek, drobne okruchy', 'drobny mak wysypujący się z makówek', 'dziki mak, którego dojrzałe makówki otwierają się same i przez dziurki wysypują nasienie'. — Od tego *patroszyć* 'wyjmować ze zwierzęcia wnętrzości', *wypatroszyć*.

patrzeć *patrzę*, pierwotnie *patrzyć*, *patrzę* od XV w. 'kierować oczy na kogoś, coś, spoglądać, widzieć, zobaczyć', 'oczekiwać, czekać na coś', 'szukać', 'zważać na coś, brać pod uwagę; przestrzegać czegoś', 'dążyć do czegoś, chcieć czegoś', 'strzec się czegoś', 'dotyczyć czegoś', 'zajmować się czymś', dial. także 'należeć; należeć się'; z przedr. *opatrzyc* od XV w. 'naprawić, doprowadzić do porządku; wyposażać w coś potrzebne, niezbędne; oczyścić ranę i założyć opatrunek', stp. 'zobaczyć, obejrzeć', 'zbadać, wypróbować, przekonać się', 'zdecydować, rozstrzygnąć', 'zadbać, zatroszczyć się o kogoś', 'zapobiec', daw. też 'rozpatrzeć', 'sprawić, obmyślić, załatwić', *opatrzeć się* 'zabezpieczyć się' (→ *zaopatrzeć* 'wyposażyć'), *popatrzeć*, *upatrzeć*, *wpatrzeć się*, *zapatrzeć się*; wielokr. *-patrywać*: z przedr.: *opatrywać* (→ *zaopatrywać*), *popatrywać*, *upatrywać*, *wpatrywać się*, *wypatrywać*, *zapatrywać się*. Por. cz. *patřit* 'należeć, odnosić się (do kogoś)', książk. 'patrzeć, spoglądać', *pátrat* 'poszukiwać, tropić, śledzić, badać', slc. *patřít* 'należeć; dotyczyć', *pátrat* 'śledzić, tropić',

ukr. dial. *pátryty* 'patrzeć, spoglądać, spostrzegać', br. dial. *pátryc* 'szukać, wypatrywać', ch. dial. *pátriti* 'należeć do kogoś; przynosić korzyść'. Psł. dial. **patriti* (może też **patrati*) 'kierować wzrok na coś, spoglądać, patrzeć, wypatrywać czegoś; dbać o coś, troszczyć się; przynosić korzyść, należeć do kogoś', bez pewnej etymologii. Najbardziej prawdopodobne wydaje się dopatrywanie się tu archaicznego czas. odrzecz. od pie. **pātro-* 'pożywienie, pasza, karma, karmienie' (poświadczony w stwniem. *fuotar*, śrwniem. *vuoter*, niem. *Futter* 'pasza, karma, obrok', orm. *haurán* 'stado'), od pie. pierwiastka **pā-* 'karmić, żywić, paść' (zob. *paść* II), z pie. przyr. **tro-*. W takim razie psł. **patriti* / **patrati* miałyby pierwotne znaczenie 'dawać pożywienie, karmę, paszę, karmić, hodować', stąd 'zaopatrywać, dbać o coś, doglądać czegoś, kogoś' > 'kierować wzrok na coś, na kogoś, patrzeć, wypatrywać'. — Od czas. przedrostkowego *opatrunek*. Zob. *opatrzność*.

patyk od XVI w. (daw. też *patyka*) 'suchy pręt, kijek, cienkie drewnenko', w gwarach też w specjalnych znaczeniach, np. 'cienka listewka w bronie', 'deska, w której tkwi górny koniec drążka do obracania żaren', *patyki* mn i *patyk* 'przegroda, zagroda, ogrodzenie, np. dla cieląt i źrebait, owiec itd.; kojec; chlewik'; zdr. *patycek*. Por. cz. dial. las. *patyk* 'kij', slc. *patyk* 'ts.', ukr. *patyk* / *patyka* 'kij, patyk', br. dial. *patyk* 'kawalek kija', *patyka* 'kij, pręt'. Płnsl. **patyka* / **patyka* 'kij, patyk; to, co się wtyka', od przedrostkowego czas. **po-tykati* 'wtykać, zatykać', p. daw. *potykać* 'dotykać, wtykać, zatykać' (zob. *tknąć*), z właściwym archaicznym rzecz. odczas. wzdłużeniem samogłoski w przedrostku **po-* → **pa-* (zob. *pa-*). Pierwotne znaczenie 'to, co się wtyka w coś', widoczne w p. dial. *patyk* 'przegroda, zagroda, ogrodzenie'.

paw *pawia* od XV w. (w XIV w. nazwa osobowa Paw), stp. *paw*, *pawa* 'ptak Pavo cristatus'. Por. cz. *páv* 'ts.'. Zapożyczenie ze stwniem. *phāwe* 'paw', które za pośrednictwem jakiegoś wyrazu romańskiego z łac. *pāvō* 'ts.' (co przejęte z nieustalonego języka orientального).

pazerny od XX w., w XIX–XX w. też *pażerny* / *pażyorny* 'żarłoczny, chciwy', przejęte z gwar (pazerny w postaci z mazurzeniem), gdzie *pażerny* / *pazerny* / *pazyorny* 'chciwy, łakomy, żarłoczny, drapieżny'. Od rzecz. *pażera* / *pażyra* z przypuszczalnym znaczeniem 'ten, który chciwie, żarłocznie pożera; kto się z kimś żre, użera', poświadczonego jednak w znaczeniach wtórnych: stp. XV w. *pażyra* (czy *pazyra*) 'ogórecznik lekarski, *Borrage officinalis*', dial. *pazera* 'człowiek lubiący kłać', *pazyra* 'kłótniwa baba', od przedrostkowego czas. *pożerać* 'zjadać łapczywie', *pożreć się* 'pokłócić się gwałtownie, zażarcie', z wymianą czasownikowego przedr. *po-* na rzeczownikowy *pa-* (zob.).

paznokieć od XVI w., wcześniej, od XIV w., *paznogieć*, dial. *paznogieć* / *paznocheć* / *paznokieć* i *paznochć* / *paznokć*, kasz. *paznokc* / *pagznokc* / *pazgnoc*. Ogsł.: cz. *pazneht* 'racica', pejor. 'łapa; kopyto', strus. *paznogotb* 'końcowy człon palca; dolna część nogi zwierzęcej nad kopytem', r. dial. *paznogót* / *paznokót* 'człon palca, na którym rośnie paznokieć', scs. *paznegotb* 'kopyto'. Psł. **paznogotb* / **paznegotb* 'część kończyny z paznokciami, pazurami', od psł. **nogotb* / **negotb* 'paznokieć, pazur' (por. p. daw. i dial. *nogieć* / *nokieć*, cz. *nehet*, -htu, r. *nógoť*, ch./s. *nókati*), odpowiadające lit. *nagūtis* 'paznokieć, pazur', stpr. *nagutis* 'paznokieć', związane etymologicznie z *noga* (zob.), z przedr. *paz-* (por. *paźdździe*). Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'to, co jest pod paznokciem, pod pazurem', tj. 'to, na czym znajduje się paznokieć, pazur'. W polskim wyraz zmienił znaczenie na 'płytką rogowa pokrywająca powierzchnię grzbietową ostatnich członów palcowatych u człowieka', wypierając starszy wyraz z tym znaczeniem *nogieć* / *nokieć*.

pazucha od XVI w. 'pacha', 'miejsce pod ubraniem na piersi, zanadrze', dial. też 'kąt w budowlu, tworzony przez stykające się ściany', kasz. *plazęja* 'pazucha'. Ogsł.: slc. *pazucha* 'pacha', r. *pážucha* 'pazucha, zanadrze', scs. *pazucha* 'zanadrze, pierś, naręcze; pacha', ch./s. *pážuh* m / *pážuho* n, dial. *pážuha* / *pážduha* 'pazucha, pacha', slwn. *pážduha* 'pazucha, pacha', *pážha* 'ts.'

Niewątpliwie wyraz pochodzenia psł., jednak niepewna jest pierwotna postać i etymologia. Najbardziej prawdopodobny związek z p. dial. *paza* 'wyłobienie w belce służące jako zaczep do spojenia z drugą belką', strus. *pazb* 'ts.', r. *paz* 'rowek, wyłobienie, fuga', slwn. dial. *páž* 'łącze, miejsce styku, fuga'. W takim razie psł. **pazucha*, ekspresywny derywat od psł. **pazb* / **paza* 'miejsce styku, połączenia dwóch części (pod kątem), wyłobienie służące do połączenia dwóch części' z przyr. -ucha, oznaczałby najpierw 'miejsce, gdzie się coś styka pod kątem, wgłębienie', wtórnie 'zakątek na piersiach pod ubraniem w okolicy pachy, zanadrze', a potem 'wgłębienie między wewnętrzzną stroną ramienia a bokiem klatki piersiowej, pacha'. Psł. **pazb* (od którego derywatem zachł. **paža* [< **paz-ja*] 'pacha', por. stp. *paža*, cz. *paže*, slc. dial. *paža*), zapewne od pie. **pağ-* / **pak-* 'przymocować, przywiązać, przystosować'.

pazur od XVI w. 'paznokieć zwierzęcia', dial. też *pazdur*, *pazura*, *pazor* / *pazdor* 'ts.', 'paznokieć człowieka', kasz. *pazura* 'pazur, szpon; ręka, dłoń', zdr. *pazurek*. Płnsl.: cz. *pazour* 'pazur, szpon', r. *pazur* 'pazur', ukr. *pázur* 'pazur, szpon'; por. dł. *pazora* 'pazur', gl. *pazor* 'ts.', ukr. dial. *pázor* 'palec u nogi, pazur', *pázor* 'pazur, szpon'. Psł. dial. **pazurb* / **pazorb* 'pazur, szpon', niezbyt jasne, może ekspresywne skrócenie psł. **paznogotb* 'część kończyny z paznokciami, pazurami' (zob. *paznokieć*), z przyr. **-urb* / **-orb*.

październik od XV w. 'dziesiąty miesiąc roku', kasz. *pazjęrnik* 'ts.'. Od *paźdździe* (zob.), nazwa jesiennego okresu międlenia lnu i konopi, pozyskiwania *paźdźdzy*, por. w XVI w. *październy*, przym. w funkcji rzecz. 'październik' (pierwotnie 'odnoszący się do *paźdźdzy*').

paźdździe od XV w. (stp. i dial. *paždzirze*) 'wewnętrzne części łodygi lnu, konopi, odpadające przy międleniu', kasz. *pazjęrje* 'skórka pokrywająca włókno lnu'. Ogsł.: cz. *pazderi* n 'paźdździe', ukr. dial. *pazdir'ja* n 'ts.', slwn. *pazdërje* 'ts.'. Psł. **pazderoje* 'niewłókniste części łodyg lnu, konopi, odpadające przy międleniu, *paźdździe*', rzecz.

zbiorowy z przyr. *-bje od psł. **pazderb* 'niewłókniasta część łodygi lnu, konopi, odpadająca przy międleniu' (por. p. daw. od XVI w. i dial. *paździor* 'sucha częściczka rośliny, zdżbło', stp. XV–XVI w. *paździoro* 'ts.', kasz. *plazorë* mn 'skórka pokrywająca włókno lnu', slc. *pazder* 'paździerz', r. dial. *pazder* 'ts.', słwn. *pazder* 'ts.'). zachsl. też **pazderb* z 'ts.' (por. p. daw. i dial. *paździerz* z, nowsze ze zmianą rodzaju *paździerz* m 'skórka pokrywająca włókno lnu, konopi', w tym znaczeniu dł. *paździer* z i m, gl. *pazđer* z, slc. *pazder* z). Podstawowe rzecz. **pazderb* / **pazdero* to derywaty od psł. **derti* 'rwać na kawałki, rozrywać, rozdzierać; zdzierać (skórę ze zwierzęcia, korę z drzewa), łupić; drapać, skrobać' (zob. *drzeć*), z przedr. **paz-* (zob. *paznokieć*). Pierwotne znaczenie 'to, co odpada przy darciu (międleniu) lnu'. Zob. *październik*.

pąk od XV w. (stp. *pęk*) 'zawiązek łodygi, liścia lub kwiatu'; zdr. *pączek* 'mały pąk'. Por. cz. *puk* 'pąk, pączek; kant', slc. *puk* 'pąk, pączek'. Zachsl. **pōk* 'pąk', rzecz. odczas. od psł. **pōkati* 'puszczać liście, rozwijać się' (zob. *pękać*). Niezależnym derywatem od psł. **pōkati* / **pukati* 'stukać, uderzać, trzaskać; łamać się, rozłupywać się, pękać z trzaskiem, z hukiem' jest p. *pęk* 'dźwięk powstający przy pękaniu czegoś', por. dł. *puk* 'huk, trzask, uderzenie; rysa, szczelina, pęknięcie', cz. *puk* 'pęknięcie, szczelina', słwn. *pōk* 'trzask, łoskot; uderzenie batem', 'szczelina, rysa'.

pątnik od XV w. 'pielgrzym', stp. też 'podróżny, wędrowiec'. Ogśl.: cz. *poutnik* 'podróżny; pielgrzym', r. *půtnik* 'podróżny, wędrowiec', scs. *pōtbnik* 'podróżny, przechodzień'. Psł. **pōtbnik* 'podróżny, wędrowiec', od psł. **pōtb* m 'droga', por. stp. XV w. *pąć* z 'wędrowka, podróż w dalekie strony', dial. 'droga; podróż, pielgrzymka', cz. *pout* 'droga; podróż', r. *put* m 'droga; podróż, podróżowanie', scs. *pōtb* 'droga'. Podstawowe psł. **pōtb* pokrewne ze stpr. *pintis* 'droga', łac. *pōns*, *pontis* 'most', gr. *pátos* [< **pnt-o*] 'ścieżka', *pōntos* 'morze' (pierwotnie 'przeprawa, droga morska'), stind. *pánthá* 'droga', z pie. **pont-* / **pnt-* 'droga, przejście' (od pie. **pent-* 'iść, przejść').

pchać od XV w. 'posuwać przed sobą, napierając na coś, przesuwając; wkładać, wypychać'; z przedr. *dopchać się*, *napchać*, *wepchać*, *zapchać*; wielokr. *pychać* stp. XV w. 'przebijając, przenikając; popychać, potrącać', z przedr. *napychać*, *odpychać*, *popychać*, *rozpychać*, *spychać*, *wpychać*, *wypychać*, *zapychać*; jednokr. *pchnąć*, *odepchnąć*, *opchnąć*, *popchnąć*, *wepchnąć*, *zepchnąć*. Ogśl.: cz. *píchat* 'kłuć, nakłuwać', r. *pichát* 'pchać, szturchać, popychać', ukr. *pcháty* 'pchać, popychać; wypychać', słwn. *pháti* / *peháti* 'pchać, popychać, odpychać; szturchać'. Psł. **pchati* [< **pis-á-*] 'pchać, popychać, posuwać', wielokr. **pichati* (z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej **b* → **i*), prapokrewne z lit. *paisýti* 'młócić (zboże)', łac. *pīnsō*, *pīnsere* 'tłuc, rozcierać, mleć', gr. *ptíssō* 'tłukę w stępie, w móżdżerzu; więcej, przesiewam ziarno', stind. *pinášti* 'tłucze, miele', od pie. **peis-* / **pis-* 'tłuc, miażdżyć, kruszyć' (por. *piasta*). W polskim oczekiwaliśmy czas. wielokr. *tpichać*, jednak od najdawniejszych czasów poświadczona jest forma (-)*pychać*, z niejasnym -y-, może analogicznym do czasowników typu *dychać*, *pychać*.

pchła od XV w. 'owad *Pulex irritans*', w gwarach też *pcha* / *pka* / *pła* / *płecha*, w gwarach peryferycznych postaci z pierwotnym *b-*: *blecha* / *blęcha*; zdr. *pchelka* od XVI w., daw. XVI–XVII w. *płeska* 'pchła', w stp. XV w. *bleszka* 'gatunek babki' (i *blesznik* 'rdest plamisty, Polygonum persicaria', por. dziś bot. *babka plesznik* '*Plantago psyllium*'). Ogśl.: cz. *blecha*, stcz. *blcha*, r. *blochá*, słwn. *bólha*, bg. *bólchá*. Psł. **bl̥cha* [< **bl̥sa*] 'pchła', dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. *blusā*, łot. *blusa* 'ts.', w innych językach ie. bliskie (ale nie identyczne) nazwy owada, np. gr. *psýlla*, *psýllēs* [< **blusjā*], stind. *plūsi-*, łac. *pūlex* [< **pul-*]. Polska postać *pchła* powstała w rezultacie przekształcenia pierwotnej **bl̥cha* (por. w XVI w. dop. l. mn *blech* / *plech*): przestawienie i upodobnienie pod względem dźwięczności grupy spółgłoskowej **bl̥ch* > *pchl̥*.

pełnić od XIV w. 'wykonywać, sprawować, wypełniać, spełniać, odbywać', daw. 'napełniać', 'pić, przepijać do kogoś'; z przedr. *dopełnić*, *napełnić*, *popelnić*; przepelnić, speł-

nić, wypełnić, zapełnić; wielokr. -pełniać: z przedr. *dopełniać, popęlniać, przepęlniać, spełniać, wypełniać, zapełniać*. Ogśl.: cz. *plnit* 'napęlniać; spełniać, wypełniać coś', r. *pólnif* 'pogrubiać', ch./s. *pūniti* 'pełnić, wypełniać, zapełniać', 'spełniać, realizować'. Psl. **plniti* 'czynić pełnym, napęlniać, wypełniać' (z czego dalsze znaczenia), czas. odprzym. od psl. **plnō* (zob. pełny).

pełny, *pełen* od XIV w. 'zawierający wiele czegoś, obficie zaopatrzonej', 'owładnięty, przeniknięty czymś, przepełniony'. Ogśl.: cz. *plný* 'pełny, zapełniony; zupełny, całkowity; okrągły, pulchny, tłusty', r. *pólnyj* 'pełny; otępy, tłusty; całkowity, kompletny', scs. *plbno* 'pełny'. Psl. **plnō* 'napęlniony, wypełniony czymś całkowicie; cały, całkowity, zupełny, kompletny', dokładnie odpowiada lit. *pilnas*, lot. *pilns*, stind. *purnas*, awest. *parəna-*, goc. *fulls*, wszystkie z pie. **pl-no-* 'nalany, napęlniony', od pie. pierwiastka **pel(a)-* 'łać, polewać, nalewać, sypać, nasypywać, napęlniać' (od którego np. lit. *pilni* 'łać, wylewać'). — Od tego *pełnia*, *niespełna* (stp. 'niezupełnie, niekompletnie'). Zob. *pełnić*.

pełzać od XVIII w. (w XVI w. z przedr. *spełzać*) 'czołgać się, przesuwając się', 'piąć się, wic się (o roślinach)', 'ukazywać się i niknąć, palić się niepewnie, migotać, pełgać (o płomieniu, świetle)'; *pełznąć* 'pełzać, czołgać się', 'tracić intensywność, blaknąć, płowieć (o kolorach)', dial. też 'wypadać (o włosach)'. Ogśl.: stcz. *plzati* 'pełzać, leźć', slc. *plznut* 'linieć; wypadać (o włosach, sierści)', dial. *plz(i)ef* 'linieć; tysieć', r. *pólzat* 'pełzać', scs. *plbzati* 'ts.'. Psl. **plzati* 'poruszać się po jakiejś powierzchni na brzuchu, czołgać się', czas. wielokr. od psl. **pelzti*, *plzō* czy może **plzti*, **pelzō* 'pełzać, czołgać się', por. p. dial. *pleźć się, płożę się* 'pełzać, czołgać się', r. *polzti, polzū* 'pełzać, czołgać się; piąć się, wic się', ch. dial. *pūsti*, -*zēm* 'czołgać się, pełzać; wypadać (o włosach)', cs. *plbsti*, -*zō* 'pełzać, czołgać się'. Podstawowy psl. czas. **plzti* czy **pelzti* bez pewnych odpowiedników ie., zapewne więc psl. innowacja, może od pie. **pel-gh*, będącego rozszerzeniem pie. pierwiastka **pel-* 'poruszać się tam i z powrotem'. Zob. *płoza*.

perla od XIV w., w stp. też *pierla* / *piorla*, w XVI w. *peria*, rzadko *parla* i *pierla*; zdr. *perelka*. Por. cz. *perla*, r. *perl*, ch./s. *pérła*. Zapożyczenie z niem. *Perle*, stwniem. *perula* / *perala* 'perla', co z łac. lud. **perla* (czy **perula*), które z łac. *perna* 'szynka', wtórnie (przez podobieństwo kształtu) 'rodzaj muszli'. — Od tego *perlic się, perlisty*.

perz od XV w. (stp. *pyrz*) 'pospolity chwast polny Agropyron repens' (dawniej też inne uciążliwe w rolnictwie rośliny, np. oset). Ogśl.: cz. *pýr* / *pýř* 'perz', r. *pyrej* 'perz', ch./s. *pir* 'pszenica; orkisz, szpela'. Psl. **pyrō* 'odmiana pszenicy, pszenica szpela, Triticum spelta' (od tego zachł. **pyrō* [< **pyr-jō*], wschl. **pyrjō* 'perz'), pokrewne z lit. *pūras* 'ziarno pszenicy', *pūrai* mn 'pszenica ozima', lot. *pūri* 'pszenica ozima', stpr. *pure* z 'stokłosa żytnia, Bromus secalinus', stang. *fyrz* 'perz', gr. *pýrōs* 'pszenica, ziarno pszenicy', wszystkie od pie. **pūro-* 'ziarno, zboże'. Dawna nazwa gatunku zboża, po zarzuceniu jego uprawy przeniesiona na pospolity chwast.

perzyna (stp. i dial. też *pyrzyna*) od XV w. 'to, co się pali lub zostało zniszczone pożarem, zgłiszczce', stp. 'proch, pył, gorący, rozżarzony węgiel, tłący się popiół', dial. *pyrzyny* 'popiół z węgla', *perzyny* 'popiół ze słomy', kasz. *plēřena* / *pēřna* 'odrobina, niewielka ilość'; por. daw. od XV w. *perz* (stp. *pyrz*) 'rozżarzony węgiel, popiół gorący, żarzący się, popielisko, zgłiszczce', *perzenie* / *perzynie* 'ts.', a także daw. *perzyć się* 'zapalać się', w XVI w. 'pyszczyć się; złościć się' (zob. *zaperzyć się*). Por. dł. *pyrina* 'popiół, iskra', cz. dial. *pýř* 'żar pod popiołem', r. dial. *pýrej* 'podpałka'. Psl. **pyrō* i **pyrina* 'gorący, żarzący się popiół', pokrewne z gr. *pýr*, *pyrōs* 'ogień', stwniem. *fiur* 'ogień' (dziś niem. *Feuer* 'ts.'). irł. *úr* 'ts.', łac. *pūrus* 'czysty', od pie. **peuōr-* / **pūr-* 'ogień'.

pestka od XVI w., wcześniej stp. od XIV w. i dial. *pecka* 'twarda warstwa owocni z zawartym w niej nasieniem' (-st- wtórne, prawdopodobnie pod wpływem synonimicznego *kostka*, zob. *kość*), w XVI w. też 'kulka, grudka', dial. też 'kamień służący do podporcia i zamocowania jakiegoś elementu, jako fundament pod węglem domu; kamień

lub kloc podkładany pod przycieś budynku; kamień na miedzy jako znak graniczny', 'bochenek chleba'. Ogśl.: cz. *pecka* 'pestka', 'kamień w polu', r. *póčka* 'pączek, zarodek', 'nerka', dial. 'okrągły kamień', ch. dial. czak. *păcka*, kajk. *pecka* 'pestka różnych owoców; jagoda winogrona; jagoda winogrona bez łupiny; łupina jagody winogrona'. Psł. **pōška* 'niewielki okrągły przedmiot (np. grudka, kamyk, pestka, pączek)', zdr. z przr. *-ka od psł. **pōša* [< **pūt-jā*] 'coś zaokrąglonego, okrągłego (np. gruda, kamień)' (na wyraz podstawowy wskazują fakty polskie: daw. XVII w. *pce* mn 'legary w piwnicy pod beczkami, podstawki', dial. *peca* 'bryła gliny, wapna, śniegu, błota, ziemi', 'plaster miodu', 'bochen chleba'). Podstawowy rzecz. **pōša* prapokrewny z lit. *paūtas* 'jajo, jądro', łot. *pāuts* 'ts.' i dalej z lit. *pūsti*, *puntū* 'nabrzmiwać, puchnąć', od pie. **pu-t-* będącego rozszerzeniem pierwiastka **pū-* / **peu-* / **pou-* 'nadyty, nabrzmiwały, napęczniały'.

pewny od XV w., *pevien* 'taki, który niewątpliwie nastąpi', 'godny zaufania', 'niewątpliwy, udowodniony', 'niezawodny, skuteczny', 'całkowicie przekonany, nie mający wątpliwości, ufny', 'bezpieczny', *pevien* 'jakiś, bliżej nieokreślony; jeden z wielu, niejaki, niektóry', stp. *pewny* 'określony, wyznaczony', 'wzbudzający zaufanie, dobry, wyprobowany', 'ustalony, stały, trwały, mocny, niewzruszony', 'wolny od niebezpieczeństw', 'doskonali'; przysł. *pewnie* 'w sposób zdecydowany, śmiały, bez wahania, sprawnie; prawdopodobnie, chyba', *pewno* 'prawdopodobnie', *na pewno* 'bez wątplenia, z pewnością'. Odpowiedniki tylko w cz. i śl.: cz. *pevný* 'stały, trwały, wytrzymały; mocny, silny; zdecydowany, twardy', śl. *pevný* 'silny, mocny; stały, trwały; pewny, zdecydowany'. Zachł. przym. **pevnъ* 'taki, co do którego można żywić przekonanie, że spełni oczekiwania, nadzieje, któremu można ufać, godny zaufania, niezawodny', od psł. czas. **pōvati* 'być o czymś przekonany, spodziewać się, mieć nadzieję' (por. stp. XIV-XV w. *pwać* 'ufać, mieć nadzieję', *pwa* 'nadzieja'), o pochodzeniu zob. *ufać*. — Od tego *zapewne* przysł. (por. stp. XV w. za-

pewnie 'na pewno, niewątpliwie'); *upewnić* od XV w., *zapewnić*.

pęcherz (stp. od XIV w. *pęchyrz*, w XVI w. też *pęchirz* / *pęchierz*) 'narząd ludzki lub zwierzęcy, w którym gromadzi się mocz', 'nabrzmiłość na skórze, bąbel', daw. i dial. 'wysuszony pęcherz moczowy zwierząt, służący jako rodzaj worka', kasz. *pąxēr* / *pąxār* 'pęcherz moczowy; pęcherz pławny u ryb', 'bąbel na ciele'; zdr. *pęcherzyk*. Plnsl.: dl. *puchor* 'pęcherz, bąbel, pęcherz moczowy', gł. *pucher*, -*rja* 'ts.', cz. *puchýř* 'pęcherz, bąbel', dial. 'pęcherz moczowy świni, worek zrobiony z tego pęcherza', śl. *puchor* 'zoładek ptaków', ukr. *puchýr*, -*rja* 'bąbel', dial. 'pęcherz moczowy'. Psł. dial. **pōchyrъ* (/ **pōchorъ*) 'utwór błoniasty wypełniony cieczą, pęcherz, bąbel', od psł. czas. **puchati* 'chuchać, dmuchać; ciężko oddychać, sapać; pęcznieć, nadymać się' (zob. *puchnąć*) i/lub jego wariantu (z wtórną samogłoską nosową, z nierządką starą słow. obocznością **u* / **o*) **pōchati* 'ts.' (por. p. daw. od XVI w. *pāchać* 'węszyć', dial. też 'oddychać', *pāchać się* 'gzić się, brykać, o bydło', z przr. *-yrъ / *-orъ. Na pierwotne rdzenne **o* wskazuje wyraz polski, w innych językach -*u-* może pochodzić zarówno z psł. **o*, jak i **u*.

pęczniec *pęcznieję* od XVI w. 'nabrzmiwać'; z przedr. *napęcznieć*, *spełcznieć*. Por. dl. *pucnješ* 'pęczniec', dial. *pucnić* 'pęczniec, nabrzmiwać (zwłaszcza o pączkach drzew)', ukr. dial. *pučnity* 'pęczniec, nabrzmiwać'. Prawdopodobnie z pierwotnego **pęcznqć* < **pōčnpti*, wtórna postać *pęcznieć*, jak *gęstnieć*, *rzędnieć* za wcześniejsze *gęstnqć*, *rzędnqć*. Psł. **pōčnpti* (może też **pučnpti*) 'zacząć się nadymać, wzdymać' > 'nabrzmiwać' to czas. inchoat. z przr. *-nq- od psł. **pōčiti* / **pučiti* 'nadymać, wzdymać, czynić pękatym, wypukłym', por. p. dial. *pęczyć* 'uwypuklać się', 'wydobywać się na wierzch', *pęczeń* 'pęczniec', *puczyć* 'wypinać', 'męczyć, gniesć', stp. XV w. *wypuczyć się* (może też *wypęczyć się*) 'stać się wypukłym, wystającym nad powierzchnię', stcz. *pučiti* / *pučeti* (sę) 'pączkować, rozwijać się', cz. *pučet* 'pączkować', dial. *pučiti se* 'pysznić się', r. *pučif* 'wzdymać, rozpierać; wytrzeszczać

oczy', bg. *пѣча* 'wypinać, wysuwać do przodu', ch. dial. *пѣчити* 'nadymać się, pękać od nadęcia; rozszczepiać, łamać, rozbić; wypuszczać paki', słwn. *пѣчити* 'strzelić; uderzyć; pęknąć, trzasnąć; dostać przepukliny'. Podstawowe psł. **pučiti* / **pučiti* to zapewne czas. kauzat. od psł. **pokati* / **pukati* 'pękać' (zob. *pękać*), z pierwotnym znaczeniem 'powodować (przez nadęcie, wzdęcie, nabrzmienie), że coś pęka'. Zob. *wypukły*.

pęd *pędu* od XV w. (daw. też *pqd*) 'bardzo szybkie posuwanie się naprzód, pędzenie, szybki bieg', 'wewnętrzna potrzeba, skłonność, zamilowanie do czegoś, popęd', 'część rośliny, lodyga', daw. 'prąd rzeki, nurt, bieg'. Por. cz. *pud* 'popęd, instynkt', przest. 'podnieta, bodzić, impuls', slc. *pud* 'instynkt; skłonność, popęd', ukr. dial. *pud* 'strach'. Rzecz. odczas. od *pędzić* (zob.).

pędrak od XVII w. 'larwa chrząszcza' (w gwarach np. *pendrak* / *pyndrak* / *pąndrak* / *pan-drok* 'ts.'), stp. od XV w. *panrów* / *pandrów* / *pamrow*, w XVI-XVII w. też skrócone *pandr* 'robak żyjący w mięsie, w drzewie, pędrak', kasz. *ponarwa* / *ponara* / *ponór* 'larwa, pędrak', 'rodzaj robaka', 'poczwarka'. Ogst.: cz. *ponrava* / *pondrav*, slc. *pan-drav(a)* / *pandrák*, strus. *ponorovs* / *ponorovs*, r. *ponorov*, ch./s. *pündrav* / *pâmrv* / *pândrv*, bg. *pondrak* 'larwa chrząszcza, pędrak'. Różnorodność postaci w językach słow. utrudnia odtworzenie wspólnej prapostaci. Prawdopodobnie psł. **ponorv* 'larwa, pędrak, robak' od psł. czas. przedrostkowego **po-noriti* 'zanurzyć, pograć' czy zwrotnego **po-noriti* sę 'zanurzyć się, pograć się' (por. np. cz. *ponoriti* (se) 'zanurzyć (się)'; o pochodzeniu zob. *nurzać*), z przyr. *-v (przyr. z -v- zawiera też pokrewne lit. *narvą* 'komórka w plastrze pszczelim'). Pierwotne znaczenie 'to, co się pograża, zanurza w czymś', wyraz oznaczał bowiem larwy owadów żyjące w ziemi, otworach, mięsie itp. Pojawiające się w niektórych językach początkowe *pa-* (stp. *pa-n(d)row*, slc. *pan-drav(a)*, ch./s. *pâmrv*) może pod wpływem rzeczowników z przedr. *pa-* (zob. np. *padół*, *pamięć*, *pasierb*). W części języków słow. grupa spółgłoskowa -nr- (powstała po tzw. przestawce płyn-

nych *-norv- > -nrov- / -nrav-) została rozbита przez wstawne -d- (-nr- > -ndr-, por. np. cs. *ponrėti* / *pondrėti* 'zanurzyć' < psł. **po-nerti*). Z nieprzejrzystością struktury wyrazu związane było tworzenie nowszych derywatów z ucięciem części wyrazów: stp. *pandrow* → **pandr-ak* (por. p. dial. *pan-drok*, slc. *pandrák*, bg. *pondrák*); w polskim doszło do unosowienia samogłoski przed n: **pandrak* > **pąndrak* (por. dial. *pąndrak*) > **pądrak* (z zanikiem -n-) > *pędrak*.

pędzel od XVII w., daw. w XVI w. *penzel*, w XVIII w. *pendzel*; zdr. *pędzelek*. Zapożyczenie ze śrwniem. *pensel* (dziś niem. *Pin-sel*) 'pędzel', przejętego (za pośrednictwem stranc. *pin-cel*) z łac. lud. **pēnicellus* < łac. *pēnicillus* 'ts.', związanego z łac. *pēniculus* 'ogonek' (zdr. od łac. *pēnis* 'ogon; członek męski').

pędzić od XV w. 'pobudzać do biegu, gonić, gnać; wypędzać, wyganiać, przepędzać', dziś też 'bardzo szybko posuwać się naprzód', 'nakłaniać do pośpiechu, ponaglać, popędzać', 'wprawiać w ruch, napędzać'; z przedr. *napędzić, opędzić się, popędzić, rozpędzić, spędzić, wypędzić, zapędzić*; wielokr. -*pędzać*, np. *napędzać, popędzać, wypędzać*. Ogst.: cz. *pudit* 'pobudzać, skłaniać do czegoś', przest. 'gnąć, poganiać', r. *púdiť*, płuż 'straszyć, płoszyć, wypędzać', ch./s. dial. *púdiť* 'gnąć, gonić, wypędzać; płoszyć, straszyć'. Psł. **pōditi*, **pōdō* 'zmuszać do posuwania się naprzód, do biegu, gnać, poganiać', pokrewne z lit. *spándyti* 'zakładać oka, wnyki', łac. *pendere* 'wieszać', od pie. *(s)*pen-d-* 'ciągnąć, napinać' (rozszerzenie pie. pierwiastka *(s)*pen-* 'ciągnąć'). Słow. znaczenie 'zmuszać, pobudzać do biegu, gnać, poganiać' rozwinęło się z pierwotnego 'ciągnąć'. — Od czas. przedrostkowych *napęd, popęd* (daw. XVI w. *po-pqd* 'ruch, pęd; szybki nurt rzeki'), *rozpęd, spęd, zapęd*. Zob. *pęd*.

pęk od XVII w. 'większa liczba jednorodnych przedmiotów, wiązka, bukiet, naręcz, kępa', 'bezładny stos, kłęb, plik', dial. 'kępka niezżętego zboża', 'okrągły klocek', 'miej-sce największej szerokości naczynia, beczki', 'węzeł', 'garb', kasz. *pąk* 'wiązka lodyg, słomy, włosów, włókien', 'gromada ludzi',

'stos, plik', ryb. 'sygnalizacyjna beczulka na toni; beczulka utrzymująca się na wodzie'; zdr. *pęczek* 'mała wiązka', tu zapewne też *pączek* 'ciastko o kształcie kulistym' (por. dial. *pąk* 'placuszek upieczony w popiele', 'kluski z ziemniaków, pyzy'). Por. gl. daw. *puk* 'pokos trawy', strus. *puko* 'pęk, wiązka', r. *puk* 'ts.', ukr. *puk* 'ts.', dial. 'koniec palca, opuszka; lodyga (np. cebuli)', dial. *puka* 'pęk, wiązka', *pućók* i *pućka* 'ts.'; buket', cs.-s. *poko* 'wiązka'. Psł. **poko* 'coś pękatego, zwłaszcza pękata wiązka czegoś, kępa', rzecz. odczas. od psł. **pociti* 'nadywać, wzdymać, czynić pękatym, wypukłym' (zob. *pęcznieć*). — Od tego *pękaty* od XVI w. 'zaokrąglony, szerszy pośrodku, grub; otyły, brzuchaty'.

pękać od XV w. 'rozłamywać się', stp. *pękać się* od XV w. 'pękać; puszczać pączki', w XVI w. 'rozłamywać się; wypuszczać młode pędy, kielkować'; z przedr. *popękać*, *spękać*; jednokr. *pęknać*, z przedr. *rozpęknać się*. Ogśl.: cz. *pukat* 'pękać', r. dial. *pukať* 'trzaskać, pękać z trzaskiem, klepać; obijać cepami ości z jęczmienia, już wymłoconą słomę, młócić groch, soczewicę; pękać (o pączkach)', ch./s. *púcati* 'trzaskać; strzelać', *púknuti* 'trzasnąć'. Psł. **pukati* / **pukati* 'pękać z trzaskiem, trzaskać, trzeszczeć', czas. pochodzenia dźwiękn. Zob. *pukać*.

pępek od XV w. 'blizna, guzek po pępowninie', stp. *pępek* lub *pąpek* (w XVI w. *pępek*) też 'galasówka owoców dzikiej róży', w XVI w. 'pępownina', 'żółdek ptaka, zwłaszcza drobiu', 'otwór, przez który ryba składa ikrę', dial. *pępek*, rzadziej *pęp* także 'żółdek ptasi', 'pęczek', 'gatunek grzybów', 'ostatnia kępka niezżętego zboża', 'skaza na płótnie', kasz. *pąpk* 'pępek; żółdek drobiu'; daw. i dial. także podstawowy rzecz. *pęp* / *pąp*: stp. *stryjów pęp* 'roślina mniszek pospolity, Taraxacum vulgare', w XVI w. *pęp* 'pępek', *pąp* 'pączek, pąk', w XVII w. *pąpie* 'pąki', dial. *pęp*, kasz. *pąp* 'guz skórny, kaszak', 'wole (u ptaków)', 'przybierający księżyc obrócony półkolem do ziemi', słowin. 'pępek'. Ogśl.: dl. *pup* 'pępek; każda wypukłość, szczególnie na skórze; garb; brzuch; żółdek kury, gęsi; pączek', cz. *pupek* 'pępek', r. *pup* 'ts.', *pupók* 'ts.', ch./s. *púp* 'pąk,

pączek', *pupak* 'ts.', *pępek*'. Psł. **popp* 'nabrzmienie, napęcznienie, wypukłość, wybrzuszenie', zdr. **poppek*, w związku etymologicznym z lit. *paĩpti*, *pampstũ* 'nadywać się, puchnąć, pęcznieć, nabrzmiwać', *pamplys* 'brzuchacz, grubas', *pũpa* 'gałka; grąźel żółty', lot. *pĩmpĩ* 'nadywać, wydymać', *pĩmpis* 'wielki brzuch', łac. *pĩmpĩnus* 'liście winnej latorośli', od pie. dźwiękn. **pamp-* 'nadmuchiwać, nadywać'.

pętać od XIV w. 'zakładać pęta na przednie nogi koni, bydląt itp.', 'pozbawiać swobody ruchów, wiązać, krępować', *pętać się* 'włóczyć się, wałęsać się; kręcić się', daw. XVI w. 'zajmować się, interesować się czymś, oddawać się czemuś'; z przedr. *opętać* 'opanować, ogarnąć swym wpływem, uzależnić, uwikłać', *spętać*. Ogśl.: cz. *poutat* 'związywać, nakładać pęta, kajdany; wiązać, krępować; przywiązywać, wiązać, łączyć', r. *pũtat* 'płatać, gmatwać, wiklać; wplątywać; mącić w głowie; nakładać pęta', ch./s. dial. *putati* 'zakładać pęta, kajdanki'. Psł. **põtati* 'zakładać pęta, spętywać', czas. odrzecz. od psł. **põto* (zob. *pęto*).

pętla 'kawałek nitki, taśmy, sznura, powrozu itp. ułożony w pierścieniu', 'zakręt, zwłaszcza bardzo kręty; skręt', dial. *pętla* mn 'kokarda'; zdr. *pętelka*, daw. od XVI w. *pętlica* (w XVI w. zwykle *petlica*, wyjątkowo *pętlica*) 'pętela z tkaniny lub metalu stanowiąca część zapięcia lub przybrania szaty', 'więzy', dial. 'pętla z włosia końskiego', młp. 'pęcina', kasz. *petlęca* 'pętla'. Ogśl.: cz. *petlice* z 'pętela z tkaniny; skobel', r. *pětlija* 'pętla', ch./s. *pětlija* 'spinka, zapinka, klamra', dial. 'szypułka owocu; lodyga kwiatu'. Psł. **petõla* 'kawałek sznura, taśmy itp. związany w kształt pierścienia', może zapożyczone z germ. **fetil-*, por. stwniem. *fetzil* 'powrót, pęta', stnord. *fetill* 'ts.', stang. *fetil* 'pas' (w związku etymologicznym z niem. *fassen* 'chwytać, łączyć'). Polska postać *pętla* wtórna, samogłoska nosowa zapewne w rezultacie kontaminacji z bliskoznacznym *pęto* (zob.).

pęto od XIV w., dziś zwykle *pęta* mn 'więzy na nogi lub ręce, okowy, kajdany; więzy zakładane na nogi zwierzętom'. Ogśl.: cz. *pouto* 'pęto, pęta, kajdany, okowy', r. *pũty* mn 'pę-

ta, więzy', ch./s. *pūto* 'ts.'. Psł. **pōto* 'narzędzie do wiązania, związywania, pęta, więzy', archaiczny rzecz. od psł. **pēti*, **pōpō* 'piąć, napinać, naciągać' (zob. *piąć się*) z przyr. *-to i z wymianą rdzennego *en ⇒ *on > *o, por. bliskie lit. *pāntis* 'pęto, wiązadło', strp. *panto* 'ts.'. — Od tego *pęcina* od XVII w.

piąć *pieję* od XIV w. 'wydawać charakterystyczny głos (o kogucie); mówić cienkim, ostrym głosem', żart. 'chwalić, słać, opiewać', stp. od XIV w. *piąć*, *poję* 'śpiewać, wyśpiewywać, opiewać, zwłaszcza czyjąś chwałę, cześć', w XVI w. *piąć*, *pieję* 'śpiewać; opiewać', 'wydawać głos, o kogucie', dial. *piąć* 'śpiewać, o kogucie', kasz. *pác*, *peje* 'piąć; mówić cienkim głosem'; z przedr. *zapiać*. Ze ściągnięciem z pierwotnego **piejać*, *pieję* < **pējati*, **pējō*, wtórnej formy utworzonej chyba na wzór czasowników typu psł. **sējati*, **vējati* > p. *siąć*, *wiać* (zob.) od psł. **pēti*, **pojo* 'śpiewać'. W stp. XIV-XV w. formy *poje* 'śpiewa', *pojmy* 'śpiewajmy', *pojcie* 'śpiewajcie', *pojąc* 'śpiewając' należą genetycznie do psł. **pēti*, **pojo*, natomiast bezok. *piąć* kontynuuje psł. **pējati*; formy *piąć*, *piąta* mogą kontynuować zarówno psł. **pēlō*, **pēla* (od **pēti*), jak i psł. **pējālō*, **pējāla* (od **pējati*). Podstawowe psł. **pēti*, **pojo* bez prawdopodobnej etymologii, nie przekonyują próby łączenia z psł. **piti* 'pić' (zob. *pić* I). Por. *śpiewać*. — Od tego rzecz. odślawny *pienie* 'pieśń, śpiew', stp. od XIV w. *pienie* / *pianie* 'śpiew, śpiewanie, pieśń, utwór śpiewany, przeznaczony do śpiewania', 'pianie, śpiew koguta', w XVI w. *pienie* też 'wydawanie melodyjnych dźwięków: śpiew człowieka, ptaków, dźwięki instrumentów muzycznych', 'śpiew koguta' (w tym znaczeniu wyjątkowo też *pianie*); postać *pienie* od psł. **pēti*, *pianie* zaś od p. *piąć*.

piana od XV w. 'pęcherzykowata masa tworząca się na powierzchni niektórych płynów'; zdr. *pianka*. Ogsł.: cz. *pěna*, r. *pěna*, scs. *pěna*. Psł. **pěna* < **pojnā* 'piana', pokrewne z lit. *spaĩnė* / *spaĩnė* z 'piana', strp. *spoyayno* 'piana na warzonym piwie', por. też stwniem. *feim* 'piana', stang. *fam* 'ts.' (dziś ang. *foam* 'ts.'). łac. *spūma* 'ts.', stind. *phēna-* 'ts.', od pie. *(s)poj-m- (/ *(s)poj-m- 'piana'. — Od tego *pienić się* od XV w. 'wydzielać pianę lub ślinę', od XVI w. *pienić*

'pokrywać pianą lub śliną', z przedr. *spienić się*, *zapienić się*; *pienisty*.

piasek od XIV w., daw. też 'pył powstający przy polerowaniu', 'popiół', dial. *piasek*, kasz. *pąsk*; wtórne zgr. *piach*, dial. *piách*, kasz. *pąx*. Ogsł.: cz. *pišek*, r. *pesók*, scs. *pěšokō* 'piasek'. Psł. **pěšokō* 'piasek', zastawiane ze stind. *pāmsū-* / *pāmsukā-* 'piasek, pył', awest. *pāmsu-* 'ts.', od pie. *pēs-* / **pēns-* 'pył, piasek'. — Od tego *piaskowy* → *piaskowiec*, *piaskownica*; *piaszczysty*.

piasta od XV w. 'środkowa część koła u wozu, w której znajduje się oś i zbiegają się szprychy', kasz. *pasta* 'ts.'. Ogsł.: dl., gl. *pēsta* 'tłuczek, stępor; piasta koła', stcz. *piest* 'tłuczek', cz. *píst*, przest. *písta* 'piasta koła', *píst* przest. i dial. też 'tłuczek', r. *pest* 'ubijak, tłuczek, stępor', słwn. *pěsto* / *pēsta* 'piasta koła', ch. dial. kajk. *pešća* 'piasta'. Psł. **pēsta* / **pēstō* / **pēsto* < **pojs-ta* / **pojsto-* 'tłuczek, stępa; piasta koła', pokrewne z lit. *piestā*, dial. *piēstas* 'tłuczek, stępa', łot. *piesta* / *piests* 'drewniany młódcierz, stępa', od pie. **peis-* 'tłuc, miażdżyć, kruszyć' (zob. *pchać*), z wymianą rdzennego *ei ⇒ *oi > ē. Znaczenie 'piasta' wtórne, przez skojarzenie części koła, w której znajduje się oś (w dawnych wozach chybocząca się w czasie jazdy), ze stępą z poruszającym się w niej tłuczkiem w czasie obróbki np. ziarna.

piastować od XV w. 'nosić na rękę, pielęgnować, niańczyć', 'nosić, nieść, trzymać coś pieczołowicie', kasz. *pastować* 'nosić dziecko na rękę; używać, posługiwać się (o wyrazach, słowach)'. Ogsł.: cz. *pěstovat* 'pielęgnować, hodować; zajmować się czymś, uprawiać coś', r. *pěstovat* 'pielęgnować, piastować, niańczyć', słwn. *pěstovati* 'nosić na rękach, głaskać'. Psł. **pěstovati* 'pielęgnować, niańczyć', czas. odrzecz. od **pēsta* / **pēstō* / **pēsto* 'piasta koła', który wtórnie stał się czasownikiem niedokonanym od psł. **pēstiti* (zob. *pieścić*), por. taką samą reinterpretację psł. **kupovati* (zob. *kupować*). Pierwotnym znaczeniem psł. **pēstovati* było zapewne 'trzymać coś tak jak piasta koło' (w dawnych, prymitywnych wozach oś chybotała się w piastce w czasie jazdy).

piastun od XV w. 'opiekun dzieci', stp. 'opiekun, wychowawca, karmiciel, wspomoży-

ciel', dial. też 'palik podpierający młode drzewko', myśl. 'młody niedźwiedź będący przy matce'; *piastunka* od XV w. 'niania'. Ogsl.: cz. *pěstoun* 'opiekun', przest. 'wychowawca', r. przest. *pestún* 'opiekun; troskliwy wychowawca', scs. *pěstunъ* 'wychowawca', słwn. *pestún* 'opiekun dzieci'. Psl. **pěstunъ* 'opiekun, piastun', od psl. **pěstiti* 'opiekować się, pielęgnować' (zob. *pieścić*), nazwa wykonawcy czynności z przyr. **-unъ* (por. np. *biegun*, *opiekun*, *piorun*).

piąć się *pnę się* od XV w. 'posuwać się w górę, wspinać się, wznosić się', 'rosnąć, czepać się podpory (o roślinach)', daw. *piąć* 'posuwać się wolno, z trudem', kasz. *pōc* / *pic*, *pne* 'uciekać', *pōc sę* / *pic sę* 'wspinać się'; z przedr. *dopiąć*, *napiąć*, *odpiąć*, *przypiąć*, *rozpiąć*, *wspiąć się*, *wypiąć się*, *zapiąć*; wielokr. -*pinąć*: z przedr. *dopinać*, *napinać*, *odpinać*, *przypinać*, *rozpinać*, *wspinać się*, *wypinać się*, *zapinać*. Ogsl.: dl. *pēs*, *pnu* 'wyciągając, naprężać; zapinać', gł. *pieć*, *pnu* 'ts.', cz. poet. *pnout*, *pnu* 'naciągając; wspinać się, wznosić się; owijać się wokół czegoś', ukr. *pnuty* i *pjasty*, *pnu* 'wypinać, uwydatniać; wybaluszać oczy', słwn. *pēti*, *pnēm* 'naciągając'. Psl. **pēti*, **pnō* 'napinać, naciągając, rozciągając; wznosić, podnosić', z dokładnymi odpowiednikami w balt.: lit. *pinti*, *pinù* 'pleść, splatać', łot. *pīt*, *pinu* 'ts.', por. też pokrewne goc. *spinnan* 'prząść', niem. *spinnen* 'ts.', *spannen* 'naciągając, napinać', gr. *pénomai* 'przygotować, przyrządzić; trudzić się, pracować; potrzebować', od pie. **(s)pen-* 'ciągnąć, naciągając, napinać'.

piątek od XV w. 'piąty dzień tygodnia'. Por. gł. *pjatk*, cz. *patek*, slc. *piatok*, scs. *pětākō*, bg. *pětāk*, ch./s. *pětak*, słwn. *pétek*. Zachł. i pldsl. **pětākō* 'piątek' (we wschl. inaczej zbudowany wyraz: r. *pjătница*, ukr. *p'jătyny-cja*, br. *pjătница*), od psl. **pētō* 'piąty' (zob. *piąty*), zapewne uniwerbizacja wyrażenia **pētō dnъ* 'piąty dzień'.

piąty od XIV w. liczeb. porządkowy. Ogsl.: cz. *pátý*, r. *pjátyj*, scs. *pētō*. Psl. **pētō* 'piąty', pokrewny np. z lit. *peñktas* 'piąty', gr. *pēmtos* 'ts.', łac. *quintus* 'ts.', goc. *fimfta* 'ts.', stind. *pañcathā-* 'ts.', z pie. **penkʷ-to-* 'piąty', utworzonego za pomocą przyr. **-to-* od pie. liczeb. głównego **penkʷe* 'pieć' (por. np. stind. *pañca*, gr. *pénte*, łac. *quinque*, goc.

fimf, niem. *fünf*, ang. *five*), którego bezpośredni kontynuant u Słowian się nie zachował. Zob. *pieć*.

pić I *piję* od XIV w.; z przedr. *napić się*, *popić*, *przepić*, *rozpić się*, *spić się*, *wypić*, *zapić się*; wielokr. *pijać*, *popijać*, *przepijać*, *rozpijać*, *spijać*, *wypijać*. Ogsl.: cz. *pít*, *píj*, r. *piť*, *pju*, scs. *piti*, *pijp*. Psl. **piti*, **pjo* 'pić', wielokr. **pjiati*, pokrewny z gr. *ptō* (dial. *pōnō*) 'piję', alb. *pi* 'ts.', stind. *pitás* 'opity', *pitís* 'picie, napój' (z podwojeniem sylaby łac. *bibō* [**pibō*], *bibere* 'pić', stind. *píbat* 'pije'), w dalszym pokrewieństwie z lit. *puotà* 'pijatyka, libacja', łac. *pōtus* 'picie, napój', gr. *pósis* 'ts.', wszystkie od pie. **pōj-* / **pi-* 'pić'. — Od tego *pijałny*, *pijałnia*, *pitny*; *pijak* → *pijaczka*, *pijaczek*, *pijacki*; *pijatyka*; *pijus*; od *pijany* (pierwotny imiesłów bierny) → *pijaństwo*, *pijanica*; od czas. przedrostkowych *napój*, *opój*, *napitek*. Zob. *pić II*, *pijawka*.

pić II *pije* 'gnieść, uwierać, cisnąć (o butach, o ubraniu)'; z przedr. *wpić* 'zagłębić, wcisnąć, wbić w jakieś ciało coś ostrego', *wpić się* 'o czymś ostrym, sztywnym uciskającym: wcisnąć się w coś', 'mocno przywrzeć do czegoś', wielokr. *wpijać się*. Por. bg. pot. *pie me* 'boli mnie ostro wewnątrz', słwn. *pije me* 'męczy, irytuje mnie', częściej z przedrostkami: slc. *pripif.sa* 'utkwic (spojrzenie)', r. *vpřisja* 'wbić się, przeniknąć głęboko (o czymś ostrym, cienkim)', ukr. *vpýtysja* / *upýtysja* 'ts.', 'mocno przylgnąć, wczepić się w coś', br. *upicca* 'wbić się, głęboko przeniknąć w coś', bg. *vpfja se* 'wbić się w coś, wczepić się', ch./s. *pripiti* 'przywrzeć do czegoś, mocno przylgnąć', *upiti se* 'wbić się, wejść w coś', 'przylgnąć', 'wessać się'. Psl. **piti*, **pjo* 'mocno przywierać, przylegać do czegoś' > 'gnieść, uwierać, cisnąć' (za jego samodzielną przemawiają pochodne czas., zob. *spoić*, *spawać*), etymologicznie tożsame z psl. **piti* 'pić' (zob. *pić I*), z którego wyodrębniło się w rezultacie rozwoju znaczeniowego 'pić' > 'przywierać', zapewne poprzez pośrednie kontekstowe znaczenia 'wciągać w siebie, wchłaniać ciecz, wilgoć', 'pić, przywierając ustami'.

piec I m od XIV w. 'urządzenie ogrzewnicze', dial. 'piec chlebowy', 'kuchnia do gotowania', 'piec do ogrzewania', kasz. *pec* 'piec

chlebowy' (*pieck* 'piec pokojowy'); zdr. *piecyk*. Ogsł.: cz. *pec* ż, r. *peč* ż, scs. *pešt*. Psł. **pekty* 'pieczenie' > 'urządzenie do pieczenia mięsa, chleba' (wówczas, i chyba późno, 'urządzenie do ogrzewania pomieszczenia'), pierwotnie nazwa czynności (wówczas skonkretyzowana) z przyr. *-tb* od psł. czas. **pekti*, **pekp* 'piec' (zob. *piec* II). — Od tego *piecuch*; *zapiecek*.

piec II *piekę* od XV w. 'poddawać produkt spożywczy działaniu wysokiej temperatury', 'parzyć, palić'; z przedr. *przypiec*, *spiec*, *upiec*, *wypiec*, *zapiec*; wielokr. *piekać* (XVI w.), z przedr. *do piekać* 'dokuczać', *opiekać*, *zapiekać*, *przypiekać*, *wypiekać*, *spiekać*. Ogsł.: cz. *péci* / *pěcti* (pot. *pect* / *pict*), *peku* / *peču* 'piec; przypiekać', r. *peč*, *peku* 'piec, prażyć; grzać, palić (o słońcu)', scs. *pešti*, *pekp* 'piec'. Psł. **pekti*, **pekp* 'piec', pokrewne z lit. *kėpti* (z przestawką spółgłosek) 'piec, smażyć', stind. *pácati* 'gotuje, piecze, smaży', awest. *pačati* 'gotuje, piecze', alb. *pjek* 'piekę', od pie. **pek-* 'przyszywać, jedzenie, gotować, piec'.

piechota od XV w. 'żołnierze walczący pieszo, piesze wojsko', daw. 'robotnicy rolni pracujący ręcznie, bez sprzętów', dial. 'gatunek fasoli (która nie pnie się na tyczki)', 'pończochy i skarpetki'; *piechotą* i na *piechotę* 'pieszo'. Por. cz. *pěchota* 'piesze wojsko', arch. i dial. 'chodzący pieszo', r. *pečóta* 'piesze wojsko'. Słów. **pěchota* 'chodzenie pieszo', od przym. **pěchō* 'idący, chodzący piechotą, pieszy' (por. cz. daw. *pěchy* 'idący, chodzący piechotą, pieszy', r. dial. *pěchij* 'ts.'). Pierwotnie rzecz. abstr. z przyr. *-ota*, ze znaczeniem 'bycie pieszym'. Podstawowe **pěchō* to przym. odczas. od słow. **pěšiti* 'stawać się pieszym' (zapewne wtórnej postaci bezprzedrostkowej od dobrze poświadczanego **o(b)pěšiti* 'stracić konia, stać się pieszym', zob. *opieszali*), *-ch-* przez analogię do par wyrazów typu psł. **polchō* : **polšiti* (zob. *płochy*, *płoszyć*). — Od tego *piechur* od XVIII w. 'ten, kto chodzi pieszo; pieszy żołnierz', ekspresywny, pejoratywny derywat z przyr. *-ur* od skróconej podstawy *piech-ota*.

pieczęć od XIV w. 'dbałość, troskliwość, staranie', daw. też 'wzgląd, branie pod uwagę,

liczenie się z kimś, z czymś', 'pilne przyglądanie się, obserwowanie, kontrolowanie'. Por. cz. *pečé* ż 'opieka, troskliwość, troska, staranie', r. dial. *pečá* 'troski, kłopoty; zmartwienie'. Psł. **peča* [< **pek-ja*] 'troska, zmartwienie', od psł. **pekti* 'piec', **pekti* sę 'troszczyć się' (we wtórnym znaczeniu poświadczonym np. w stcz. *pěci sě*, *peku sě* 'dbać, starać się, troszczyć się o coś'), z przyr. *-ja*. Zob. *opieka*, *pieczołowity*.

pieczara od XVI w. (daw. też *pieczora* / *pieczura*) 'jaskinia, grotą', dial. 'nora'. Postać fonetyczna wyrazu (cz. zamiast oczekiwanego c) wskazuje na zapożyczenie ze wschł., por. strus. *pečera* 'pieczara, jaskinia, grotą', r. dial. *pečóra* 'ts.', ukr. *pečera* 'ts.', dial. 'jama, rów, nora; miejsce dla ognia', a także scs. *peštera* 'jaskinia, pieczara', przen. 'kryjówka', bg. *peštera* 'pieczara, jaskinia'. Słow. **pektera* 'jama, jaskinia, grotą', z przyr. *-era* od psł. **pekty* 'piec' (zob. *piec* I), por. też scs. *pešt* 'jaskinia, pieczara', ch./s. *pěcina* 'ts.; skała, głaz', słwn. dial. *pěč* 'jama, grotą, zwłaszcza w skale'; ogniem pośrednim w rozwoju semantycznym 'piec' > 'jama, jaskinia' było znaczenie 'jama, w której się urządza piec, rozpala ogień' (por. ukr. dial. *pečera* 'miejsce dla ognia').

pieczarka od XVIII w. 'grzyb jadalny *Agaricus campestris*' (w gwarach też np. *piekara*, *piekarka*), dial. *pieczarki* mn 'owoce suszone'. Por. cz. *pečárka* (też 'suszone lub na pół upieczone owoce'), r. *pečerica* / *pečúra*, ukr. *pečerycja*, ch./s. *pěčúrka* 'pieczarka'. Słow. **pečara* [< **pekera*] / **pečura* 'coś pieczonego; pieczarka', od psł. **pekti* 'piec', p. *piec* (zob. *piec* II), z przyr. *-era* / *-ura*. Pieczarki spożywano widocznie po upieczeniu.

pieczeń ż od XV w. 'mięso pieczone', daw. od XV w. i dial. też *pieczenia* 'ts.', kasz. *peceń* 'pieczeń'. Por. cz. *pečeně* ż 'pieczeń', slc. *pečen* 'wątroba, wątróbka', r. *pečen* ż 'wątroba'. Słow. **pečeně* ż 'to, co upieczone, pieczone mięso', od psł. *pekti* 'piec' (zob. *piec* II), z przyr. *-en-b*.

pieczęć ż od XIV w.; zdr. *pieczętka*. Ogsł.: cz. *pečef* ż 'pieczęć', przen. 'piętno, znak charakterystyczny', r. *pečáf* ż 'pieczęć; piętno, znamię, stygmat', scs. *pečatb* 'pieczęć', ch./s.

pečat 'ts.'. Niewątpliwie psł., ale prapostać niepewna, przypuszczalnie **pečatъ* z 'pieczęć', nie ma też pewnej etymologii. Związek z psł. czas. **pekti* 'piec' (zob. *piec* II) byłby do przyjęcia ze względu na znaczeniowych (pierwotnie do wypalania znaków czy pieczętowania używano bowiem rozgrzanych stempli metalowych), jednakże jest nieprawdopodobny z powodu braku rzekomego przyr. **atъ* czy **ětъ* względnie **ętb*. Raczej wczesne zapożyczenie, chyba z jakiegoś języka orientального, por. np. gruz. *bečedi* 'pieczęć'. W takim razie p. *pieczęć* ma wtórną samogłoskę nosową. — Od tego *pieczętować*, *przypieczętować*, *rozpieczętować*, *zapieczętować*.

pieczolowity od XVI w. 'dbający o kogoś, o coś, troskliwy, staranny', daw. od XVI w. 'troszczący się, zabiegający o coś; zatroskany, niespokojny'. Od p. daw. (od XV w.) *pieczolować* (się), stp. też *pieczalować się* 'starać się, troszczyć się, trudzić się, zabiegać o coś; martwić się, niepokoić się', zapożyczonego ze stcz. *tpečelovati* (na które wskazuje stcz. rzecz. odślowny *pečelovanie* 'piecza, troska, staranie') bądź ze strus. *pečalovatisja* 'boleć, żałować, trapić się; troszczyć się, niepokoić się; zabiegać o coś, prosić'; są to czas. odrzecz. od psł. dial. **pečalb* [< **pekēlb*] 'smutek, troska' (por. strus. *pečalb* 'troska, opieka; ból, cierpienie, męka; zmartwienie, smutek', r. *pečāl* 'smutek', scs. *pečalb* 'męka, cierpienie; smutek; troska; niepokój, obawa'), derywatu z przyr. **ēlb* od psł. **pekti sę* 'troszczyć się' (należącego do **pekti* 'piec', zob. *piec* II).

pieczywo od XVI w. 'chleb, wyroby piekarnicze', daw. też 'jednorazowo upieczona ilość chleba', 'pieczenie'. Por. cz. *pečivo* 'pieczywo', ch./s. *pečivo* 'pieczywo; pieczeń; pieczony baran'. Słow. **pečivo* 'to, co upieczone', od psł. **pekti* 'piec' (zob. *piec* II), z przyr. **ivo* (por. *luczywo*).

pieg od XX w., wcześniej, od XV w., *piega*, zwykle *piegi* mn 'drobne, żółto-brunatne plamki na skórze', kasz. *pega*, zwykle mn *pegi* 'ts.'. Por. cz. *piha* 'pieg', ch./s. *pięga* 'pieg, plama, znamię; kropka', słwn. *pega* 'pieg; plama'. Psł. **pega* 'barwna plama, plamka', zapewne urzeczownikowiona for-

ma rodzaju żeńskiego psł. przyr. **pēgъ* [< **poigo-*] 'różnobarwny, pstry' (por. r. *pēgij* 'pstrokaty, srokaty', cs. *pěgъ* 'ts.'), od pie. **peig-* 'malować, barwić, kreślić' (por. łac. *pingō*, *pingere* 'kreślić, malować, powlekać', stind. *piŋkte* 'maluje'). Dzisiejsze p. *pieg* to mylnie odtworzona forma l. pj od *piegi* mn, będącego formą l. mn rzeczownika *piega*. — Od tego *piegowaty*.

piekarz od XV w. (ale nazwa miejscowa *Piekary* od XIII w.) 'trudniący się wypiekiem pieczywa'. Ogśl.: cz. *pekař*, r. *pekar*, ch./s. *pekar*. Psł. **pekařb* 'ten, który piecze (chleb)', nazwa wykonawcy czynności z przyr. **arъ* od psł. **pekti* 'piec' (zob. *piec* II). — Od tego *piekarczyk*; *piekarnia* od XV w. → *piekarnik*.

piekło od XV w. 'siedziba złych duchów i dusz potępionych bądź czekających na zbawienie', stp. XIV–XVI w. też *pkiel* 'piekło', 'diabeł'. Ogśl.: stcz., cz. *peklo* 'piekło', r. *peklo* 'piekło; skwar, żar', ch./s. *pakao* m 'piekło', scs. *pyčalb* 'smoła', słwn. *pekēl* 'piekło'. Psł. **pekēlb* 'smoła', pokrewne z łac. *pix* 'smoła', gr. *pissa* 'ts.', stwniem. *peh* 'smoła' (dziś niem. *Pech* 'ts.'), od pie. **pik-* 'smoła'. Znaczenie religijne wyrazu powstało na gruncie staroczeskim jako kalka srwaniem. *pech* 'smoła' i 'piekło' (na podstawie wyobrażeń o piekielnych mękach grzeszników w gorącej smołe), tu też wyraz zmienił rodzaj na nijaki (przypuszczalnie przez analogię do przeciwnego stcz. *nebo* n 'niebo'). Jako termin chrześcijański przejęte do polskiego ze stcz. *peklo* 'piekło', podobnie jak wiele innych wyrazów z tego zakresu. Pozostałością rodzimego wyrazu jest zapewne stp. *pkiel*, regularny kontynuant psł. **pēkēlъ*. — Od tego *piekielny*; *pieklić się* 'robić awantury' (kasz. *piekleć sę* 'trudzić się, męczyć się').

pielesze mn 'własny dom, własne mieszkanie', daw. XVI–XVII w. *pielesz* (też *peles*) 'legowisko zwierzęcia, siedlisko; liche łóżko', dial. *pielesz* (*piesles*) 'posłanie', 'legowisko (np. psa)', 'miejsce, gdzie się leżą owce', 'barłóg w chlewie', 'zaciszne ustronie', 'miejsce, gdzie składa się owoce, by się uleżały', *pielech*, zwykle *pielechy* mn 'pościel', 'odzież w nieładzie, brudy', kasz. *piełēx* mn 'reszta zboża zgrabiona po związaniu snopów; po-

wój'. Zachsl.: stłż. *peleš* 'jaskinia', cz. *peleš* 'gniazdo, barłóg, jaskinia, melina, nora', *pelech* 'barłóg, legowisko', stcz. *peleš(e)* 'barłóg; jaskinia', slc. *peleš* 'spelunka', *pelech* 'barłóg, spelunka'. Prapostać i etymologia niepewne. Nie można wykluczyć pokrewieństwa z *pielucha*: pierwotnie mogłyby to być rzecz. **pelechb*, **pelecha*, **pelešb*, ekspresywne derywaty od psł. **pelen* 'pielucha', utworzone jak zachsl. **pelucha* (zob. *pielucha*), ale z przyr. *-echb / *-echa, *-ešb, w użyciu zwykle były zapewne formy l. mn **peleši* / **pelechy* 'pieluchy, to, co jest na posłaniu (pierwotnie dziecięcym)', stąd realnie poświadczane znaczenia 'pościel', 'posłanie, legowisko, barłóg', 'odzież w nieładzie, brudna', 'coś zwiniętego (zgarnięte zboże, powój)'; za taką interpretacją przemawiają stcz. *peluch* i *peluše* 'barłóg; jaskinia', utworzone od tej samej podstawy za pomocą pokrewnych przyr. -uch, -ušē (< psł. *-uchb, *-ušā).

pielęgnować od XVIII w., daw. *pielegować* 'doglądać kogoś lub czegoś, troszczyć się o kogoś lub coś', *pielegować* 'opiekować się' (w XVI w. *pielegowanie* 'opiekowanie się kimś'), dial. też *pielegować* i *pielegować*, *pielegnać*, *pielęzić*. Zapożyczenie z niem. *pflēgen* 'pielęgnować, doglądać, opiekować się kimś, czymś, dbać o kogoś', ale zmiany postaci na gruncie polskim niejasne (oczekiwalibyśmy *tplegać* bądź *tplegować*), przypuszczalnie oddziaływała inna rodzina wyrazowa, prawdopodobnie *pielucha*, bowiem czas. odnosił się dawniej chyba głównie do doglądania i przewijania niemowląt. Na kształtowanie się postaci wskazują fakty gwarowe: od *pielegować* czas. jednokr. *tpielegnać*, wtórnie *pielęgnąć* (z -ę- przez upodobnienie do grupy spółgłoskowej *gn*), od tego *pielegnować* z zachowaniem -n- z czas. jednokrotnego. — Od tego *pielegniarz* → *pielęgniarka*; *pielęgnacja* (na wzór zapożyczeń na -acja).

pielgrzym od XV w. 'pątnik', dawniej 'podróżnik, wędrowiec, przybywający z obcych stron, obcy'. Zapożyczenie z niem. *Pilgrim* (śrwniem. *pilgerin* / *bilgerin*) 'pielgrzym, pątnik', które ze śrlc. *pelegrinus* (por. np. wł. *pellegrino* 'pielgrzym, pątnik'), a to z łac.

peregrinus 'zagraniczny, obcy; cudzoziemiec'. — Od tego *pielgrzymować* od XV w., *pielgrzymka* od XVI w.

pielucha od XV w., zwykle *pieluchy* mn 'powijaki niemowlęce', kasz. *peluxa* 'pielucha'; zdr. *pieluszka*. Płnsl.: dl. *pielucha*, gl. *pielucha*, cz. dial. *peluška*, slc. *pelucha*, *peluška*, ukr. dial. *peljuča*, br. dial. *pjaljuški* / *peljuški* mn. Psł. dial. **pelucha* 'pielucha, pieluszka', prawdopodobnie ekspresywny derywat z przyr. *-ucha od psł. **pel-ena* 'pielucha' (por. r. *pelenā*, scs. *pelenā*, ch./s. *pelēna*), pokrewnego np. z łac. *pellis* 'skóra, futro', gr. *pelas* 'ts.', od pie. **pel-* 'okrywać, osłaniać'.

pieniądz od XIV w. 'środek płatniczy, moneta lub banknot obiegowy'; zdr. *pieniązek*. Ogsl.: cz. *peniz*, r. *penjāz*, scs. *pēnēdz*. Psł. **pēnēdz* [< **pēngōb*] 'środek płatniczy, pieniądz', zapożyczenie ze stwniem. *pfnēni(n)g* / *pfending* 'pieniądz', stdnem. *penning* 'ts.', niem. *Pfennig* 'setna część marki' (a to przypuszczalnie z łac. *pundus* 'waga, ciężar').

pień pnia od XV w. 'główny pęd drzewa', 'ul z pnia drzewa; barć, ul', stp. też 'ród', kasz. *peń* także 'tulów; korzeń zęba'; zdr. *pieńek*. Ogsl.: cz. *peń*, *pnē*, r. *pen*, cs. *pěň*, ch./s. *pānj* 'pień'. Psł. **pōňb* [< **pōň-jb*] 'pień', prapokrewnie ze śrdniem. *vīne* 'stos drzewa', gr. *pinaks* 'deska, tarcia; płyta, tablica; taca, talerz', stind. *pināka* 'pałka, kij', od pie. **pin-* 'kawalek drzewa'. — Od tego *pnia*; od wyrażenia przyimkowego *opieńka* 'grzyb *Armillaria mellea* (rosnący na pniu, wokół pnia)', dial. też *opieniek* 'ts.'.

pieprz od XV w. 'roślina *Piper nigrum* i jej nasiona, stanowiące przyprawę do potraw', w stp. częściej *pierz*, dop. *pieprzu* 'ts.' (też *długi pierz* 'Piper chaba', polski *pierz* 'kolendra, *Coriandrum sativum*'), kasz. *pepr* 'pieprz'. Ogsl.: stcz. *pepr* / *peř*, cz. *pepř*, r. *pérec*, cs. *pěprb*, ch./s. *pāpar*. Psł. **pōpōrb* 'pieprz', zapożyczone z łac. *piper* 'ts.' (co z kolei z gr. *pēperi* 'ts.', uznanego za pożyczkę ze stind. *pippali* 'ts.', prawdopodobnie nieindoeuropejskiego pochodzenia). Regularny polski kontynuant mian. *pierz* < **ppierz* < psł. **pōpōrb*, postać *pieprz* przez uogólnienie w całej odmianie tematu przypadków zależnych (dop. *pieprzu*, psł.

**pęppra*). — Od tego *pieprzyk* 'brązowa plamka na skórze'; *pieprzny*, stp. od 1500 r. *pierzny*, daw. XVI–XVIII w. i dziś dial. *pier-ny* 'przyprawiony pieprzem'; *pieprzyć*; zob. też *piernik*.

pierzelić od XVI w. 'pleść głupstwa, gadać bez potrzeby', wulg. 'lekceważąco, pogardliwie kogoś traktować', 'mieć stosunek płciowy'; z przedr. np. *odpierzelić* (*się*), *przy-pierzelić*, *wypierzelić*, *zapierzelić*. Czas. intensywny z przyr. -ol- (por. *biadolić*) od *pierzelić* (zob.). Pierwotne znaczenie 'mocno, intensywnie pierzeć', z czego powstały różne znaczenia pejoratywne, np. 'mówić głupio, niedorzecznie, bez sensu'. — Od tego *pierzela* 'człowiek stary, niedołężny, gadający głupstwa, niedołęga'.

pierzelić od XV w. (stp. też *piżdzić*) 'oddać głośno gazy'; jednokr. *piżdnąć*, daw. i dial. *piardnąć*. Ogsł.: cz. *prdět*, r. *perdet*, ch./s. *prđeti*. Psł. **přdēti*, **přdō* 'ts.', pokrewne np. z lit. *pērsti*, *pėrdžiū*, łot. *pirst*, *pērdū*, stwniem. *ferzan*, wszystkie z pie. **perd-* 'ts'. Zob. *pardwa*.

piernik od XV w. (stp. też *piernik*) 'ciasto z miodem i korzeniami', stp. 'ciasto przyprawione miodem i pieprzem', kasz. *piernik* / *piernik* 'piernik'. Por. cz. *perník* 'piernik'. Od stp. (od 1500 r.) *pierzny*, daw. XVI–XVIII w. i dial. *pier-ny* 'przyprawiony pieprzem' (zob. *pieprz*).

pieróg od XIV w. (stp. i dial. *pirog*) 'rodzaj ciasta z nadzieniem'. Por. cz. *piroh* 'pieróg', slc. *piroh* 'pieróg pieczony', strus. *pirog* 'pszenny chleb', r. *piróg* 'pieróg', ukr. *pyrih* 'ts.'. Psł. **pirog* z przypuszczalnym pierwotnym znaczeniem 'rodzaj wyrobu z ciasta, spożywanego na ucztach', z przyr. **-og* (por. *twaróg*) od psł. **pir* 'picie, pijatyka, libacja, uczta (kiedy się pije)' (por. ros. *pir* 'uczta, bankiet', scs. *pir* 'uczta, libacja, śniadanie', ch./s. *pír* 'uczta', dial. 'biesiada weselna'), będącego derywatem od psł. **piti* 'pić' (zob. *pić* I), z przyr. **-r* (co do budowy por. *dar*).

pierś ż od XIV w., często *piersi* (stp. *piersi* / *pirsi* / *pirsi*) mn 'przednia górna część tułowia między szyją a brzuchem', *pierś* 'u kobiet: jeden z dwu gruczołów otoczonych tkanką tłuszczową, wydzielających mleko

po urodzeniu dziecka', *piersi* mn 'biust', kasz. *pěrs* i *pěrsě* mn 'piers, piersi', też 'drewniana część wozu, w której tkwi oś'. Ogsł.: stcz. *prś* m 'piers, zanadrze', *prsi* pdw i mn ż, m 'piersi', cz. *prś* m 'piers', *prsa* mn 'piers, piersi', r. przest. *pěrsi* mn 'piersi', scs. *prsi* mn 'ts.', ch./s. *prsi* mn 'ts.'. Psł. **přs* ż 'piers', pdw **prsi* 'piersi', pokrewne z lit. dial. *piršys* 'klatka piersiowa konia', stind. *pársu-* 'zebro', awest. *parəsu-* 'ts.', z pie. **perk-* 'zebro'. Pierwotne znaczenie zatem 'okolica żeber, klatka piersiowa'. — Od tego *popiersie* od XIX w. (por. cz. *poprsi* n 'piersi, biust; górna część ciała ludzkiego, piers; popiersie', ch./s. *pōpřse* 'popiersie, biust; napierśnik').

pierścień od XV w. (stp. też *pierzcień* / *pierzcień* / *pirścień*, w XVI w. także *pierzcień*) 'obraczka, pierścione; krag, obręcz', dial. np. *piestrzeń* / *pieszczeń*, kasz. *pěrsceń* / *pěstřen* 'pierścień; obręcz'; zdr. *pierścione*. Ogsł.: cz. *prsten*, r. *pēsten*, scs. *prstēns* 'ts.'. Psł. **přstēns* 'noszona na palcu ozdoba w kształcie obrączki', utworzone od psł. **přsto* 'palec' (zob. *naparstek*) z przyr. **-en-*.

pierwiastka od XVI w. (daw. też *pierviastka* i *pierwastka*) 'pierwszy raz rodząca (o kobiecie i samicach zwierząt), pierworódka', 'pierwsza uczestniczka czegoś', kasz. *pěrv- vástka* 'młoda krowa po pierwszym ociele- niu, młoda maciora mająca po raz pierwszy prosięta'. Por. r. dial. *pervéstina* 'krowa, która się po raz pierwszy ocielila', ukr. *pervistka* 'ts.', ch. *přveskinja* [*<* *prvestki- nja*] 'pierwszy raz rodząca (o kobiecie i samicach zwierząt)'. Od niepoświadzonego samodzielnie przym. *tpřvēst* (może też *tpřvest*, zob. *pierwiosnek*) 'taki, który znajduje się na samym początku, pierwszy' (po- średnio może nań wskazywać cs. *prōvēstn* 'pierwszy', jeśli pochodzi z wcześniejszego **prōvēstn*), zapewne derywatu oznaczającego nasilenie cechy (czy prastarej formy stopnia najwyższego) od psł. **přv* 'pierw- szy' (zob.), z niezbyt jasnym przyr. **-est* (**-estn*), będącym prawdopodobnie reli- ktem pie. **-sto-* tworzącego formy st. najwyż- szego, por. np. stang. st. najwyższy *forwest* / *forwest* 'pierwszy'. Od tej samej podsta- wy *pierwiastek* od XVI w. 'istotna część

składowa jakiejś całości, czynnik, element, składnik', w XVI w. *pierwiastek* / *pirwiastek* 'pierwszy sprawca lub uczestnik czegoś', 'zawiązek, załączek, załączek', *pierwiastki* mn 'pierwszy zbiór plonów przeznaczony na ofiarę dla Boga (w Starym Testamencie)'.
pierwiosnek 'roślina *Primula officinalis*', daw. od XVI w. *pierwosnka* / *pirwosnka* 'pierwiosnka lekarska, *Primula officinalis*', od XVII w. *pierwiosnka* 'ts.'. Por. slc. dial. *prviesienka* 'ts.', ukr. dial. *pervésienja* 'ts.'. Prawdopodobnie od niezachowanego psl. przym. *tpřvesnъ*, pochodzącego zapewne z wcześniejszego *tpřvest-nъ*, utworzonego od psl. *tpřvestъ* 'taki, który znajduje się na samym początku, pierwszy' (zob. *pierwiastka*), z przyr. *-nъ (por. np. *jasny, przasnny*); realnie poświadczony jest wariant psl. **přvēsna* (< **přvēst-nъ*), w cs. *prvēsna* 'pierworodny' i, może, p. XVI w. *pierwiastnki* 'pierwotny, dawny, początkowy' (por. też cs. *prvēsna* 'syn pierworodny', słwn. *prvesnica* 'pierworódka, o kobiecie; krowa z pierwszym cielęciem'). Pierwotne znaczenie 'roślina kwitnąca najpierw, na samym początku (wiosny)'. Nawiązanie do *wiosna* (jakoby *tpierwo-wiosnka*) raczej wtórne.

pierwocina od XVI w., zwykle *pierwociny* (daw. też *pirwociny*) mn 'początki, zaczątki, załączki', 'pierwsze utwory', daw. od XVI w. 'pierwszy zbiór plonów przeznaczony na ofiarę dla Boga (w Starym Testamencie)'. Od p. daw. XVI–XVII w. *pierwoć* 'początek jakiegoś okresu', *na pierwoci* 'na początku; dawniej', rzecz. abstr. od stp. przym. *pierwy* (*pirwy*) 'pierwszy' (zob. *pierwszy*), z przyr. -oć (jak np. *dobroć*, zob. *dobry*).

pierwotny od XVI w. 'dawny, odległy w czasie, przedhistoryczny', 'prymitywny', 'początkowy, pierwszy', w XVI w. 'należący do pierwszego zbioru plonów przeznaczanego na ofiarę dla Boga'. Por. cz. *prvotní* 'pierwotny', słwn. *prvóten* 'ts.'. Przym. odrzecz. od p. daw. *pierwoć* 'początek jakiegoś okresu' (zob. *pierwocina*) lub od niepoświadczanego *tpierwota* (por. np. stcz. *prvota* 'początek; pierwsze dary ofiarne dla Boga'), od którego zapewne daw. od XVI w. *pierwotki* / *pirwotki* mn 'pierwsze dary ofiarne dla Boga', *na pierwotku* 'na początku; dawniej',

dial. *pirwotek* 'początek', dial. *napi(e)rwotku* 'na początku', z *pierwotku* 'z początku'.
pierwszy od XV w. (stp. też *pirwszy* / *pirszy* / *pirwszy*), liczeb. porządkowy odpowiadający liczbie *jeden*, 'stojący na samym czele ciągu obiektów żywych lub martwych, zjawisk, zdarzeń, terminów', 'główny, zasadniczy, najważniejszy', 'najlepszy, przodujący, pierwszorzędný', kasz. *përši* 'pierwszy'. St. wyższy od stp. od XIV w. *pierwy* / *pierzwy* / *pirwy* / *pirwi* / *pirzwy* 'pierwszy w kolejności', 'wczesny, stanowiący początkowe stadium czegoś', 'poprzedni, pierwotny', 'najważniejszy, najlepszy', dial. rzadko *pierwy*; przysł. *pierwej* od XIV w. (stp. też *pirwej* / *pirzwej*) 'wpierw, wcześniej, przedtem', daw. też 'najpierw, naprzód, przede wszystkim; po pierwsze, po raz pierwszy', kasz. *përve* 'dawniej, ongiś, kiedyś'. Por. cz. *prvý* 'pierwszy', r. *përvyj* 'ts.', scs. *prvъ*, ch./s. *přvi*. Psl. **přvъ* 'stojący na czele, na przedzie, przedni, pierwszy', najbliższe odpowiedniki: stind. *pārva-* 'przedni, pierwszy', alb. *parë* 'pierwszy', z pie. **př-uo-* 'przedni, pierwszy', z przyr. *-uo- (w innych językach ie. pokrewne wyrazy z innymi przyrostkami, np. lit. *pirmas* 'pierwszy; najlepszy', łac. *primus* 'najprzedszy; pierwszy; najznakomitszy, najznacniejszy', gr. *prōtos* 'pierwszy; przedni, czołowy'). Ostateczną podstawą był pie. pierwiastek **per-* / **pr-* 'przeprowadzać, przeprowadzić'.

pierzchać od XV w. (stp. *pirzchać*) 'uciekać w popłochu, rozpraszać się; pękać', stp. 'gniewać się, burzyć się'; jednokr. *pierzchnąć*, z przedr.: *rozpierzchnąć się, spierzchnąć*. Ogśl.: gl. *porchać* 'parskać, fukać, prychać', *porchnyć* 'unieść się gniewem, zaperzyć się', cz. *prchat* 'zmykać, uciekać; ulatniać się', r. *poporchać* 'fruć, przelatywać z miejsca na miejsce', *vsporchnút* 'ulecieć, pofrunąć', ch./s. *přhati* 'trzepotać skrzydłami, fruć', *přhnuti* 'zatrzepotać skrzydłami; fruć; pierzchnąć, rozpierzchnąć się; zlecieć, odlecieć'. Psl. **přchati* / **přhati* 'parskać, prychać, furkotać', przen. 'unosić się, burzyć się, denerwować' i 'rozsypanywać się, rozpraszać się, pierzchać', czas. wielokr. od psl. czas. inchoat. **přchnŭti* / **přchnŭti* 'zacząć parskać, prychać, furkotać; zacząć sypać

się, rozpraszać się, pierzchać', będącego derywatem do psl. **pr̥šati* (i, może, **pr̥šati*) 'prószyć, padać, sypać się; furkotać', poświadczanego w p. daw. od XVI w. *pierszeć*, wtórnie *pierszyć* 'prószyć, sypać się (o śniegu, pyłe, iskrach)', cz. *pršet* 'padać (o deszczu); sypać się', ch./s. *pr̥šiti* 'prószyć (o śniegu), mżyć (o deszczu); fruwać; unosić się'. Podstawowe psl. **pr̥šati* [< **pr̥chē* - < **p̥rs-e*] od pie. **pers-* 'prószyć, pryskać', por. np. toch. A, B *párs-* 'kropić', het. *pappars-* 'ts.' (zob. *proch*, *prószyć*). — Od tego *pierzchliwy* 'łękliwy, płochliwy', dial. 'niespokojny; skłonny do czegoś' (por. stp. *pierzchanie* i *pierzchliwość* 'popędliwość, gniew, porywczosć', gł. *porchliwy* 'zapalczywy, porywczy, popędliwy').

pierce od XIV w. 'pióra i puch pokrywające ptaka, upierzenie', 'odpowiednio przygotowane pióra ptasie, którymi się napycha poduszki i pierzyny'. Ogsl.: cz. *peří*, r. *pér'ja*, ch./s. *pérje*. Psl. **per̥je* 'pióra, upierzenie', rzecz. zbiorowy od psl. **pero* (zob. *pióro*), z przyr. *-*je*. — Od tego *pierzasty*; *pierzyc* się, *opierzyc* się.

pierzaja od XV w. (stp. też *pierzaja*) 'frontowa ściana zabudowy ulicy lub placu', stp. 'zabudowana strona ulicy lub placu, część, strona (zwłaszcza ulicy, rynku)', w XVI w. też 'drzwi dwuskrzydłowe albo skrzydło drzwi', dial. 'ulica', podh. 'kolek na pasie skórzanym, na którym się wiesza odzież w mieszkaniach górali tatrzańskich'. Bliski rzecz. tylko w cz. *peřej* z 'próg skalny; kaskada' (stąd slc. *perej*) i r. dial. *pereja* 'specjalna rurka, rodzaj nakładki nadziewanej na koniec rurki idącej od miechu kowalskiego'. Zapewne od psl. **periti* 'przebić, nabijać, wbijać, wstawiać, nastawiać coś' (zob. *przepierzyc*), z przyr. *-*ja* (co do budowy por. *wierzeje*), pierwotne znaczenie byłoby przypuszczalnie 'coś białego, ustawionego, nastawionego, nałożonego', za czym przemawia zwłaszcza gwarowe 'kolek na pasie skórzanym' (niewątpliwie 'wstawiony, wbity w pas').

pierzyna od XIV w. 'wsypa wypełniona pierzem, do przykrywania się', stp. 'rodzaj kołdry lub materaca wypełnionego pierzem'. Por. cz. *perína* 'pierzyna', r. *perína* 'ts.',

ch./s. *pèrina* 'pierzyna, piarnat'. Słow. **perína* 'to, co jest zrobione z piór, z pierza', od psl. **per̥je* 'pierce' (zob. *pierce*).

pies od XIV w. 'zwierzę hodowane *Canis canis*'; zdr. *piesek* (stp. XV w. *psek*, *pieska*). Ogsl.: cz. *pes*, *psa*, r. *pēs*, scs. *p̥s̥*, ch./s. *pās*. Psl. **p̥s̥* 'pies', innowacja słow. (zastąpiła pie. **kyon-* 'pies', zachowane w tym znaczeniu np. w lit. *šuo*, niem. *Hund*, łac. *canis*, gr. *kyōn*), bez odpowiedników ie. i bez pewnej etymologii. Z licznych prób objaśnienia pochodzenia wyrazu najbardziej prawdopodobne wychodzenie z dźwiękn. interi. *ps!* używanej do wabienia psów. — Od tego *psi* [< **p̥s-bj̥*]; *pieski* 'psi' (< **pieśki*, por. np. ch./s. *pāski* przysł. 'po psiemu' < psl. **p̥s-b̥sk̥*); *psina*. Zob. *psota*, *psuć*.

pieszczota od XVI w. 'pieszczenie kogoś', w XVI w. *pieszczota*, wyjątkowo *pieścota* 'pobłażliwość, łagodność, wyrozumiałość, dobroć; okazywanie czułości, miłości', 'delikatność, subtelność', 'próżność, skłonność do zbytku i wygod; przepych, dobrobyt, zbytek, zbytkowne przedmioty'. Zapewne od niezachowanego **pieszcza* [< **p̥st-ja*] 'okazywanie czułości, miłości, pieszczenie', nazwy czynności z przyr. *-*ja* od psl. **p̥s-titi* 'kołysać na rękach, nosić na rękach; opiekować się, pielegnować', zob. *pieścić*. — Od tego *pieszczotliwy* 'czuły, serdeczny', w XVI w. 'zniewieszciały' (*pieszczotliwość* 'słabość, niemoc').

pieszy od XIII w. 'idący piechotą', 'przeznaczony dla ludzi idących na piechotę; odbywany pieszo', stp. też 'związany z chodzeniem na piechotę'; przysł. *pieszo*. Ogsl.: cz. *pěš*, r. *pěšij*, scs. *p̥š̥* 'pieszy'. Psl. **p̥š̥* 'idący, chodzący pieszo', pokrewne z lit. *pėščias* 'pieszy', prawdopodobnie z pie. **p̥dsjo-* < **p̥dsi-o-*, będącego derywatem od pie. **p̥d-si-* 'miejsc. mn 'na nogach' od pie. **p̥d-* 'noga' (por. np. łac. *pēs*, *pedis*, gr. *poús*, *podós*, goc. *fōtus*, niem. *Fuß*, ang. *foot* 'noga').

pieścić *pieszczę* od XV w. 'okazywać czułość przez głaskanie, tulenie, całowanie', stp. też 'przez nadmierną opiekę rozleniwiać', kasz. *pieścć* 'pieścić'; z przedr. *rozpieścić*, wielokr. *rozpieszczać*. Ogsl.: cz. *pěstit* 'hodować, uprawiać; pielegnować', ukr. *pestyty* 'głaskać, tulić, kołysać', stwn. *p̥stiti* 'nosić na rękach,

głaskać'. Psł. **pēstīti*, **pēšćp* [< **pēstjō*] 'kołysać na rękach, nosić na rękach; opiekować się, pielęgnować', czas. odrzecz. od **pēsta* / **pēstō* / **pēsto* 'piasta koła', pierwotne znaczenie 'trzymać coś tak, jak piasta koło'; w dawnych, prymitywnych wozach osi musiały być osadzone w piaście dość luźno, chybała się w czasie jazdy, stąd wtórne użycie czasownika w znaczeniu 'kołysać (dziecko) na rękach' i dalej 'nosić na rękach, nianić, tulić, pielęgnować (małe dziecko)' > 'okazywać czułość (dziecku) przez noszenie go na rękach, tulenie, głaskanie, całowanie'. — Od tego *pieszczoch* od XVI w. (nazwa osobowa *Pieszczoch* w 1400 r.), daw. 'ulubieniec' → *pieszczoszek* od XVI w. 'pieszczoch' (w XVI w. też *pieszczeszek* i *pieszczoszek* 'ulubieniec', 'ktoś wydelikacowany, przywykły do wygod; elegant, strojniś').

pieśń ż od XIV w., dial. też *pieśnia* 'utwór do śpiewania, piosenka', kasz. *peśń* i *peśnia* / *peśńa* / *pośna* 'pieśń'. Ogśł.: cz. *piosen*, -*sně* ż, r. *pěsnja* 'pieśń, śpiew', książk. *pesn'* 'pieśń', scs. *pěsnb* 'pieśń'. Psł. **pēsno* 'śpiewanie' > 'to, co się śpiewa, piosenka, pieśń', pierwotnie nazwa czynności (wtórnie skontretyzowana) od psł. **pēti* 'śpiewać' (zob. *pieć*, *opiewać*, *śpiewać*), z przyr. *-*snb*. Zdr. *piosenka* (daw. od XVI w. *piosenka*) ma nieregularne -o-, por. kasz. *piēsōnka* / *piēsienka* 'piosenka', stp. XIV–XV w. *piasnka* / *piasnka* < **pēsnnka*. — Od tego *pieśniarz*; od zdr. *piosenka*: *piosenkarz* → *piosenkarka*.

pietruszka od XV w. (stp. też *piotruszka*) 'warzywo Petroselinum sativum', kasz. *potręśka* / *pietręśka* 'ts.'; por. stp. XV w. *piotruziele* / *pietruziele* (czy może *piotruzele* / *pietruzele*) 'pietruszka'. Por. cz. *petržel* ż 'pietruszka'. Zapożyczenie z łac. *petroselinum* 'pietruszka', co z gr. *petros* 'skała, kamień' i *selinon* 'seler').

piewca od XIX w. 'ten, kto śławi kogoś, coś w swej twórczości', zapewne zapożyczenie z r. *pevec*, -*vcā* 'śpiewak', przest. 'poeta', ze zmianą przyr. -ec na czesty w polskim -ca (por. cz. *pěvec* 'śpiewak', arch. 'piewca', scs. *pěvčb* 'pieśniarz; śpiewak', od psł. **pēti* 'śpiewać', zob. *pieć*, *opiewać*, *śpiewać*).

pieć od XIV w. liczeb. główny. Ogśł.: cz. *pět*, r. *pjať*, scs. *pět*. Psł. **pēt* 'pieć', liczeb. główny utworzony od psł. liczeb. porządkowego **pēt* 'piąty' (< pie. **penk-to* 'ts.', zob. *piąty*), za pomocą przyr. *-b (por. *dziesięć*, *dziesięć*). Pie. liczeb. główny **penk-e* 'pieć' (por. np. lit. *penki*, goc. *fimf*, niem. *fünf*, ang. *five*, łac. *quinque*, gr. *pente*, stind. *pañca*) nie zachował się w słow., por. *pięść*.

pięćdziesiąt od XIV w. liczeb. główny, stp. też *piętdziesiąt* / *piędziesiąt*. Ogśł.: cz. *padesát*, ślc. *pādesiat*, r. *pjaťdesjať*, scs. *pět desět*, ch./s. *pedesēt*. Psł. **pēt desēt* '50', zestawienie liczeb. **pēt* (zob. *pieć*) i **desēt*, dop. mn od **desēt* (zob. *dziesięć*), pierwotne znaczenie 'pieć dziesiątek'. — Od tego *pięćdziesiąty*.

pięćset od XIV w. liczeb. główny. Ogśł.: cz. *pět set*, r. *pjaťsót*, scs. *pět sět*. Psł. **pēt sět* '500', zestawienie liczeb. **pēt* (zob. *pieć*) i **sět*, dop. mn od **sět* (zob. *sto*), pierwotne znaczenie 'pieć setek'. — Od tego *pięćsetny* → *pięćsetka*.

piędź od XV w. (daw. *piądz*, *piędzi*) ż 'dawna miara długości równa odległości od końca kciuka do końca środkowego palca rozpostartej dłoni'. Ogśł.: cz. *píď*, r. *pjaď*, scs. *pěďb*. Psł. **pěďb* ż 'miara długości równa odległości od końca kciuka do końca środkowego palca rozpostartej dłoni', archaiczny rzecz. z przyr. *-b (< *-i-), prapokrewny z łac. *pendō*, *pendere* 'wieszać, powiesić', *pendeō*, *pendere* 'wisieć, zwisać' i dalej z (zawierającymi ruchome s-) lit. *spėsti*, *spėndziū* 'stawić siadła', stwniem. *spanna* 'piędź' (niem. *Spanne* 'ts.'), niem. *spannen* 'napinać', od pie. *(*spen-d-* 'ciągnąć, napinać'). Wyraz zawiera ten sam pierwiastek co *piąć* (zob. *piąć* się).

piękny od XIV w. 'bardzo ładny', daw. od XV w. *piekny*, w gwarach często *piekny*, *pikny* (co jednak po części z uproszczenia ludowej wymowy *pinkny*). Zachł.: dl. i gł. *pěkny* 'grzeczny, przyzwoity; ładny; delikatny, subtelny', cz. *pěkný* 'ładny, piękny', ślc. *pěkný* 'ładny'. Prawdopodobnie także p. *tpiękry* 'piękny', poświadczane w derywatach: daw. od XVI w. *piękrzyć* / *piększyć* 'czynić pięknym, ozdabiać' (zob. *upiększyć*), *piękroszka* 'rzecz upiększająca, ozdo-

ba', 'ten, kto się zajmuje upiększaniem'. Wyrazy o ograniczonym zasięgu, tylko zachsl., może jednak psł. dial. **pěknŏ* / **pěkrŏ*, bez pewnej etymologii. Najbardziej prawdopodobne wydaje się łączenie ze stwniem. *fěh* 'pstry', *fěhen* 'upiększać, zdobić', gr. *poikilos* 'pstry, barwny, kolorowy; wzorzysty; malowany', od pie. **pojk-* 'pstry, barwny' (por. scs. przym. *pěgŏ* 'pstry' z pokrewnego pie. **poig-*, zob. *pieg*; w słow. też kontynuanty pie. wariantu **pejk-*, zob. *pisać*, *pstry*). Przym. **pěk-nŏ* / **pěk-rŏ* z pierwotnym znaczeniem 'pstry, barwny, kolorowy, zdobny' byłyby zatem utworzone za pomocą przym. *-*nŏ* (por. np. *jasny*, *przaśny*) i *-*rŏ* (por. np. *mądry*, *mokry*). W takim razie samogłoska nosowa w polskim wtórna. — Od tego *piękno*; *piękność*; *pięknieć*.

pięść ż od XV w. 'dłoń ze zgiętymi, skurczonymi palcami'; zdr. *piąstka*. Ogsl.: cz. *pěst*, r. *pjasť*, cs. *pěstb*. Psł. **pěstŏ* ż 'dłoń z zaciśniętymi palcami, pięść', dokładny odpowiednik w pgerm. **funhsti-*: stwniem. *fust* 'pięść' (dziś niem. *Faust* 'ts.'). stang. *fýst* 'ts.', por. też lit. *kūmstė* 'ts.', łot. *kumstē* 'ts.' (z wtórną zmianą nagłosowej spółgłoski, zamiast **pumstē*), zapewne z pie. **pnk-sti-*, złożenia z pierwszym członem od pie. liczeb. **penk'e* 'pięć' (zob. *pieć*), człon drugi **stiderywat* od pie. **sta-* 'stać' (zob. *stać* I). Pierwotnym znaczeniem było przypuszczalnie 'stan pięciu (palców razem)'. — Od tego *pięściarz* od XVIII w.

pięta od XV w. (ale już w XIV w. nazwy osobowe *Pięta*, *Piętka*) 'tylna część stopy; część buta, pończochy, skarpety okrywająca piętę', dial. też 'najszersza, tylna część kosi; tylna część pluga sunąca po ziemi', kasz. *pąta* też 'kromka chleba, pierwszy kawałek odcięty z bochenka; pierwsza deska ścięta z drzewa'; zdr. *piętka*. Ogsl.: cz. *pata*, r. *pjātā*, scs. *pęta*. Psł. **pęta* 'tylna część stopy; tylna wygięta część czegoś', pokrewne ze strp. *pentis* 'pięta', lit. *pėntis* 'pięta; gruby koniec; obuch siekiery, piętka kosi', łot. *piēte* / *pietis* 'obuch siekiery, część grabi; część skarpety na pięcie', zapewne też z afgańskim *punda* [< **pānta*] 'pięta', prawdopodobnie od pie. *(s)*pen-* 'ciągnąć, naciągać, napinać', psł. **pēti*, **pōnp* 'napinać, nacią-

gać, rozciągać' (zob. *piąć się*), z przym. *-*tā*. Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'to, co jest napięte, naciągnięte' > 'napięta, naciągnięta część ciała' (co do rozwoju znaczenia por. np. niem. *Spann* 'podbicie, górna część stopy': *spannen* 'napinać, rozpinąć'). — Od wyrażenia przymkowego *na pięcie*: *napiętek* od XVI w. 'tylna część buta osłaniająca piętę', dial. 'obcas buta' (por. słwn. *napętek* 'obcas').

piętnaście od XIV w. liczeb. główny, w stp. też *pięćnadzieście* / *piętnadzieście* / *pięćnaście* / *pięćnaście* i dalsze odmianki. Ogsl.: cz. *patnáct*, r. *pjatanáddcať*, scs. *pěťn na desęte*, ch./s. *pětnaest*. Psł. **pěťn na desęte* '15', zestawienie złożone z liczeb. **pěťn* i wyrażenia przymkowego **na desęte* (zob. *pieć*, *na i dziesięć*), pierwotne znaczenie 'pięć na(d) dziesiątkę'. W językach słow. to zestawienie zrastało się w jedną całość (z jednym akcentem), w związku z czym następowało skracanie członu -*desęte* (> p. -*dcie*, -*ćcie*, -*cie*, -*ście*), zob. *czternaście*. — Od tego liczeb. porządkowy *piętnasty* → *piętnastka*; liczeb. zbiorowy *piętnaścioro*.

piętno od XV w. (daw. *piątno*) 'znak, znamię; cecha charakterystyczna; plama, plamka (np. na skórze), blizna, znamię', stp. 'znak wypalony na skórze konia, krowy'. Por. strus. *pętno* 'stempel, pieczęć, znak', r. *pjātno* 'plama', ukr. reg. *pjātno* 'plama, znamię', bg. *petno* 'znamię, plama', mac. *petno* 'pieg'. Słow. **pětno* 'znak, znamię', pierwotnie może 'śląd, odbicie stóp zwierzęcia na ziemi, na śniegu', w takim razie od psł. **pęta* 'pięta', może substantywizowana forma rodzaju nijakiego przym. **pětnŏ* 'odnoszący się do pięty'. — Od tego *piętnować* (daw. od XVI w. *piątnować*), *napiętnować*.

piętro od XV w. 'kondygnacja', daw. XVIII w. *piątro* 'stopień', dial. *piętro* / *piątro* 'strych, poddasze; strych w stodole (do składania np. koniczyzny, siana); rusztowanie z drągów nad klepiskiem', stp. XV w. *prętr* 'strop i przestrzeń nad nim, strych, izba na piętrze', w XVI w. *prętr* / *prętro* 'górną kondygnacją budynku; galeria, taras', w tych znaczeniach także daw. i dial. *prętr* / *pręter* / *prętro* / *prętrz* / *prętrze*, kasz. *prąter* / *prątro* 'strych, sufit, pulap', słowin. *prąter*

/ *přatr* również 'baldachim', 'podniebienie'. Ogśł.: cz. *patro* 'piętro; rusztowanie nad klepiskiem', 'podniebienie', r. dial. *pjátra* / *pjáter*, zwykle *pjátry* mn 'okap; fronton; balkon; pomost z żerdzi pod dachem dla składania np. słomy', s. dial. *pëtar* 'rusztowanie z desek pod sufitem, strych', słwn. *pëtro* 'strych na siano', *pëter* 'ts.; strych suszarni na zboże; poddasze; rusztowanie, pomost w stajni lub nad klepiskiem'; wariant *przetr(o)* ma odpowiedniki w zachsl.: plb. *prýt(p)rú* 'strych wykorzystywany do przechowywania zboża, siana', dl. *psëts* 'rusztowanie pod dachem do przechowywania zboża, siana i innych płodów rolnych; strych na zboże, siano', gl. *přatr* 'wieżba dachu w stodole'. Psł. **pëtro* / **pëtro* 'rusztowanie z drągów (np. do składania siana, słomy); pomost, pomieszczenie na takim rusztowaniu, poddasze, strych', od psł. czas. **pëti*, **pönö* 'piąć, rozpinąć', z przyr. **-tro* / **-tro*. Pierwotne znaczenie 'to, co jest rozpięte nad czymś (np. nad klepiskiem)'. Zachsl. warianty **prëtro* / **prëtro* wtórne, z *-r* zapewne pod wpływem psł. czas. **pretati* 'sprzątać, układać' (zob. *sprzątać*), z którym etymologia ludowa skojarzyła nazwę konstrukcji z drągów wykorzystywanej do składowania, uprzętańa pewnych produktów rolnych. — Od tego *piętrzyć* od XVI w. 'układać w coraz większy stos, gromadzić, wznosząc coraz wyżej, warstwami jedno nad drugim', *spiętrzyć*.

piguła od XVI w., kiedy zwykle *piłula*, rzadko *pillula* i *pigula* 'lekarstwo uformowane w małą kulkę'; zdr. *piгулка* od XVI w. (kiedy przeważnie *piłulka*, rzadziej *piгулка*, wyjątkowo *pillulka*, *pikulka*). Zapożyczenie z łac. *pillula* 'pigulka' (zdr. od łac. *pila* 'piłka, kulka', zob. *piłka*). Postać *piгуła* powstała przez odpodobnienie na odległość spółgłosek *h* / *l* - *t* > *g* (*k*) - *t*; podobne odpodobnienia w tym wyrazie występują też w innych językach słow., np. ch. *piłula* 'pigulka', daw. także *pinula*, dial. *pirula*.

pijawka od XV w. 'pierzchnica *Hirudo medicinalis*', kasz. *pjijówka* 'pijawka' (też 'grdyka', 'tęcza'); w stp. XV w. też *pijawica* 'pijawka', także 'pijak, pijanica'. Ogśł.: cz. *pijavka* / *pijavice*, r. *pjávka* / *p'jávka*, słwn. *pjáv-*

ka, ch./s. *pjajavica* 'pijawka'. Psł. **pjavavka* / **pjavica* 'pijawka', od psł. **pjavati* 'pijać' (czas. wielokr. od psł. **piti*, zob. *pić* I).

pikać od XVI w. 'wydawać głos niski, słaby, krótki, popiskiwać', 'stukać (o sercu)', w XVI w. też 'drzeć', stp. XV w. 'oddawać moc', dial. 'dyszeć', 'przenikać, jakby szpilką kłuć (o bólu)', kasz. *pikac* 'poganiać woły, kłując je zaostrzonym kijem'; jednokr. *piknąć* 'ukłuć', kasz. *piknóc* 'lekko ukłuć'; z przedr. *spiknąć się* 'zetknąć się z kimś, sprzymierzyć się', stp. 1500 r. *spiknąć się* 'sprzysiąc się, zmówić'. Por. dl. *pikaś* 'popiskiwać', gl. *pikać* 'dziobać', r. *pikać* 'wydawać pisk (o ptakach)', bg. *pikája* 'oddawać moc, sikać', dial. *pikam* też 'popiskiwać (o małych kurczętach)', słwn. *pikati* 'kłuć, dźgać'. Wszystkie od dźwięku *pi*, imitującego różne dźwięki i odgłosy, np. pisk ptasi (zob. *piszczeć*), oddawania moczu (por. p. dziecięce *pi-pi!*) itd.

pilch od XV w. (ale nazwa osobowa *Pilch* od XIV w.) 'gryzoń *Myoxus glis*', dial. też 'kret', 'gatunek dużej myszy'. Ogśł.: cz. *plch* 'popielica, pilch', stcz. 'mysz', dial. 'świstak', ukr. *povch* 'popielica; mysz polna', ch./s. *pùh* 'popielica, *Myoxus glis*'. Psł. **plch* 'pilch, popielica', zapewne prapokrewne z lit. *pelė* 'mysz', lot. *pele* 'ts.'. Podstawą byłby pie. pierwiastek **pel-* 'szary, popielaty, błady; pstry' (zob. *plowy*, *pleśń*), zwierzę nazwano by więc od barwy cenionego futra, trudności napotyka jednak objaśnienie budowy słowotwórczej i postaci głosowej wyrazu słow.: trzeba by przyjąć wczesną psł. formę wyjściową **pil-so-* (z przyr. **-so-* ?), ale przy tym niejasny jest rozwój **s* > **ch* (który nie powinien zachodzić po *l*).

pilić od XVI w. 'naglić, przynaglić, popędzać', w XVI w. 'doglądać; zabiegać, starać się; mieć baczenie, zwracać uwagę', w XVII w. 'pilnować', dial. *pilić* 'popędzać, naglić, przyspieszać; nalegać na szybkie wykonanie' i *pilać* 'pilnować, strzec; zwracać na coś uwagę'; z przedr. *przypilić* 'przynaglić'. Por. stcz. *piliti*, *pilu* i *pileti*, *pileju* 'być gorliwym, starać się, gorliwie się zajmować, dążyć do czegoś', cz. przest. *piliti* 'spieszyć się', daw. 'ubiegać się o coś gorliwie, troszczyć się, gorliwie coś wykonywać', *piliti se* 'pilnie

pracować', ukr. dial. *pyłyty* 'przynaglać, popędzać; uważać, bystrze obserwować', słwn. *piliti se* 'uczyć się, starać się'. Psł. dial. **piliti* 'naglić, przynaglać, popędzać, zachęcać do czegoś, dbać o coś' to przypuszczalnie czas. wielokr. od **pelti*, **pelo* 'pędzić, popędzać, przynaglać' (szczątkowo poświadczanego w słwn. dial. *plēti* 'pędzić kogoś, pospieszać'), oparty na prawdopodobnym temacie czasu teraźn. **pel-* (z **-b-*, jak np. w psł. **dbrp* 'drę', **mbrp* 'mrę, umieram', **tbrp* 'trę', zob. *drzeć, mrzeć, trzeć*) z regularnym wzdłużeniem rdzennego **b* → **i* (wyrazem pokrewnym, opartym na temacie bezokol. **pel-*, byłoby zatem p. daw. XVI w. *pielat* 'podążać', mające odpowiedniki w ślc. reg. *pelat* 'uciekać, gnać, pędzić', ch. reg. *peljati* 'prowadzić, wieść; wieźć; dźwigać', słwn. *peljati* 'wieźć; wieść, prowadzić'). Podstawowy czas. **pelti* pokrewny np. z łac. *pellō, pellere* 'wprawiać w ruch; wypędzić, wygnać', gr. *pelō* 'ruszam się, poruszam się; idę', *pelāō* i *peladō* 'przybliżam się, zbliżam się', od pie. **pel(a)-* 'wprawiać w ruch; poruszać się'. Od tego nazwa czynności **pila* [< **pil-ja*] poświadczona w stcz. *pille* 'żarliwość, zapal, dążenie; staranie, dbałość' (*pille jest* 'trzeba, jest konieczne', *pille jest mi* 'staram się, dbam, leży mi na sercu'), cz. *pīle* ż 'pilność, gorliwość, pracowitość', odpowiedni rzecz. **pila* istniał w przeszłości zapewne również w polskim, skoro od niego utworzono czas. odrzecz. *pilować* (poświadczony w XV–XVII w. i w gwarach): stp. XV w. *pilować* 'pracować pilnie', w XVI w. 'zajmować się czymś, poświęcać się czemuś', 'starać się, zabiegać', 'strzec, bronić, chronić', 'doglądać', 'postępować zgodnie z czymś', kasz. *pilovac* 'pilnować, śledzić, czatować'. Niepewna jest przynależność do tej rodziny wyrazowej przym. *pili*, *niepili*: dial. *pili* 'swoi, krewni', w gwarach częściej zaprzeczone *niepili* 'nie spokrewniony, nie należący do rodziny, do sukcesji; obcy, nieznajomy, cudzy', stp. XV w. *niepili* 'obcy, nie należący do korporacji, rodziny', w XVI w. 'obcy, nieznajomy'. Zob. *pilny*.

pilny od XV w. 'wymagający natychmiastowego wykonania', 'zajmujący się czymś gorliwie, pracowity, staranny', przest. 'bacz-

ny, czujny', daw. też 'żarliwy, usilny, uważny', 'konieczny, nagły, ważny', 'starannie, czujnie, z dbałością wykonany, dokładny', kasz. *pilni* 'pilny'. Por. gl. *pilny* 'pilny, pracowity', cz. *pilny* 'pilny, gorliwy, pracowity; nagły, nie cierpiący zwłoki', r. dial. *pilnyj* 'gorliwy', ukr. *pylnyj* 'pilny; uważny'. Psł. **pilnō* 'wykonujący coś szybko, gorliwie, starannie', przym. z przyr. **-bñ* od czas. **piliti* 'naglić, przynaglać, popędzać, zachęcać do czegoś, dbać o coś' (zob. *pilić*). — Od tego *pilnować* od XVI w. 'strzec, doglądać, zajmować się, dbać', daw. też 'trzymać się czegoś, postępować zgodnie z czymś, przestrzegać czegoś', 'obserwować, czyniąc uwagę; brać pod uwagę; czekać na stosowny moment; czyhać', z przedr. *przypilnować, upilnować*.

piłśń ż od XIV w. (daw. też *piłśnia*) 'rodzaj gęstego, zbitego materiału z wełny lub sierści' (daw. XVI w. także *piłśń*, dial. *piłśń* 'ts.'): daw. i dial. też *piłś* 'ts.'. Ogsł.: cz. *plst* / *plst* ż, r. przest. i dial. *polst* ż, ch./s. *püst* m, ż. Psł. **pļstō* ż 'piłśń', powstały na gruncie psł. derywat z przyr. **-tō* od niezachowanej podstawy **pils-*, prapokrewniej z łac. *pilleus* / *pilleum* [< **pilseios*] 'kapelusz piłśniowy', gr. *pilos* [< **pilos*] 'piłśń', zapewne też stwniem. filz 'piłśń'. Ponieważ piłśń otrzymywano przez tłoczenie, maglowanie wełny lub sierści namoczonej w gorącej wodzie, prawdopodobny jest związek etymologiczny z łac. *pellō, pellere* 'uderzać, bić', stwniem. *falzen* 'uderzać'. Polska postać *piłśń* < *piłś*, przekształcona zapewne pod wpływem *pleśń*. — Od tego *piłśniowy*.

piła od XV w. 'narzędzie do przecinania materiałów'; zdr. *piłka*. Ogsł.: cz. *pila* 'piła; taktak', r. *pila* 'piła', ch./s. *pila* 'ts.'. Psł. **pila* 'jakieś narzędzie do obróbki drewna i, zapewne, metalu' (piły w dzisiejszym rozumieniu nie były jeszcze wówczas znane), wczesne zapożyczenie z germ. **filō* 'pilnik': stwniem. *fila*, stsas. *fila*, stang. *fil* (dziś niem. *Feile*, ang. *file* 'ts.'). — Od tego *pilnik* od XV w. 'narzędzie do obrabiania metali'; *piłować* 'rznąć, przecinać piłą, piłką; ścierać, wygładzać pilnikiem', *opiłować* → *opił*, zwykle *opiłki* mn 'drobne wióry powstające przy obróbce metalu pilnikiem'.

piłka od XIV w. 'kula służąca do gry', daw. *pila* od 1500 r. (w XVI w. też *pieła*) 'piłka do gry', w XVI w. także 'mała kulka, kulista bryłka'. Zapożyczenie z łac. *pila* 'piłka, kulka'. Zob. *pigula*.

piołun od XV w. 'roślina Artemisia absinthium', stp. od XV w. też *piołon* i *piołyn*, w XVI w. zwykle *piołyn*, rzadziej *piołun*, wyjątkowo *pielun*, dial. *piołyn* / *piełyn* / *pielun*, kasz. *połun* / *pelun* / *połn* 'ts.'. Ogśl.: cz. *pełyněk*, -*ńku*, dial. *peluň* / *pełyň*, r. *połyn*, scs. *pelynъ* / *pelynъ*, ch./s. *pělin*. Psł. **pelunъ* (/ **pelynъ* / **polynъ*) 'piołun', prawdopodobnie od pie. **pel-* / **pol-* 'palić się, być gorącym' (zob. należące ostatecznie do tego pierwiastka *palić*, *plonąć*, *plomień*), z przyr. *-*unъ* / *-*ynъ*. Pierwotne znaczenie 'paląca, piekąca roślina', piołun nazwano tak ze względu na jego gorzki, piekący smak.

piorun od XV w. (w XIV w. nazwa osobowa *Piorun*) 'grom', dial. też *pieron* / *pierón* (częste w przekleństwach), kasz. *pořen* / *porun* 'piorun'. Por. cz. *perun* 'grom', r. przest. *perun* 'grom, błyskawica'. Psł. **perunъ* 'grom, piorun, błyskawica' (też **Perunъ* 'słowiańskie bóstwo gromu, gromowładne'), pierwotna nazwa wykonawcy czynności od psł. czas. **pъrati*, **perp* 'bić, uderzać, razić' (zob. *praca*), z przyr. *-*unъ* (por. np. *biegun*, *opiekun*, *piastun*).

pióro od XIV w. 'składnik upierzenia', od XV w. 'narzędzie do pisania atramentem, dawniej zrobione z pióra ptasiego lub trzciny'; zdr. *piórko*. Ogśl.: cz. *pero* / *péro*, r. *peró*, scs. *pero*, ch./s. *pěro*. Psł. **pero* 'pióro', pokrewne z lit. *spařnas* 'skrzydło', lot. *spārns* 'ts.', stind. *parna* 'pióro, liść', awest. *parəna-* 'pióro', łac. *penna* 'ts.', gr. *pterón* 'ts.', od pie. **p(t)er-* / **p(t)en-* 'pióro' (derywaty od pie. pierwiastka **pet-* 'lecieć'). Zob. *pierze*.

писаć od XIV w. 'kreślić na papierze itd. literę, cyfry; tworzyć, układać coś na piśmie'; z przedr. *dopisać*, *napisać*, *odpisać*, *opisać*, *podpisać*, *popisać* 'utrwalić na piśmie, zapisać, spisać', *sam siebie popisać* 'zaprezentować siebie', *popisać się* od XVI w. 'pokazać się, dać się poznać, zaprezentować siebie, pochwalić się', *przepisać*, *przypisać*, *rozpisać*, *spisać*, *wpisać*, *wypisać*, *zapisać*; wielokr. *pisywać*, z przedr. np. *opisywać*, *przepisy-*

wać, *spisywać*, *wpisywać*. Ogśl.: cz. *psát*, *pišu* / *piši* 'pisać', r. *pisáf*, scs. *pъsati*, *pišp*. Psł. **pъsati*, **pišp* oznaczało zapewne 'rysować, ryć, wyskrobywać, kreślić (czy wycinać) znaki, malować'; ówczesni Słowianie nie znali jeszcze pisma, znaczenie 'pisać' nowsze, poprasłowiańskie. Pierwotne znaczenie zachowane w pochodnym p. *pisanka* 'jajko malowane, ozdobione ornamentem', por. gł. *pisany* 'kolorowy, barwny; pstry, pstrokaty' (: 'pisany'), *pisanic* 'kolorować; pstrzyć'. Pokrewne z lit. *piešti* 'rysować, malować', stpr. *peisai* 'pisać', stind. *piŋkte* 'maluje', łac. *pingō*, *pingere* 'kreślić, malować, powlekać', z pie. **pejk-* 'oznaczać przez rysowanie lub malowanie; kolorowy, barwny' (por. też *pieg*, *piękny*, *pstry*). — Od tego *pisak*, *pisarz*, zob. też *pismo*; od czas. przedrostkowych *napis*, *opis*, *podpis*, *popis* (w XVI w. 'spisywanie, sporządzanie spisu; spisywanie, rejestrowanie żołnierzy połączonych z prezentacją'), *przepis*, *przypis*, *spis*, *wpis*, *wypis*, *zapis*; *spisek*; *zapiska*.

pisikłę *pisikłęcia* od XVIII w. 'młody, niedawno wylęgły ptak'. Por. cz. *pisiklę* 'nieopierzony młody ptak', slc. *pisikla* 'pisikłę', ukr. *pyssylja* 'młody ptak', br. dial. *pisiklja* 'kurczę'. Plnsl. **pisikłę*, **pisikłętę* 'młody ptak', od psł. **pisikati* 'piskać, piszczeć' (zob. *piszczeć*), z przyr. *-*lę* tworzącym nazwy młodych istot (por. *niemowlę*; wariant przyr. *-*ę*, z -*l-* wydzielonym zapewne z jakichś podstaw słowotwórczych).

piskorz od XV w. (ale nazwa osobowa *Piskorz* od XII w.) 'ryba Misgurnus fossilis'. Por. cz. *piskoř* 'ts.', ch. *piskor* / *piškor* 'murena', słwn. *piškúr*, dial. *piškór* / *piškór* 'minóg'; wtórnie przekształcone formy: r. *peskár* 'piskorz', bg. *piskál* 'ts.'. Psł. **piskořъ* 'piskorz (i chyba inne ryby z rodziny piskorzowatych)', nazwa wykonawcy czynności od psł. **piskati* 'piskać, piszczeć' (zob. *piszczeć*), z przyr. *-*ořъ* (co do budowy por. *tchóřz*). Nazwa ryby związana z jej zdolnością do wydawania pisków.

pismo od XV w. 'zespół znaków graficznych, alfabet; pisanie; tekst napisany', dial. też 'list'; kasz. także *piśmą* 'pismo, wezwanie na piśmie, akt, dokument', *piśmiono*, zwykle mn *piśmiona* 'ts.'. Ogśl.: dl. *pismo* 'czynność

pisania; pismo', cz. *pismo* 'pismo', r. *piśmó* 'list; pisanie; pismo', cs. *pismo* 'pisanie, pismo'; por. też cz. *písmeno*, daw. *písmě, písměne* 'litera', dawniej 'drewniana tabliczka do pisania', r. *piśmená* mn 'lityry', scs. *pismę, pismene* 'litera; pismo'. Słow. **pismo* 'pisanie, pismo', nazwa czynności (wtórnie konkretyzowana) od psł. **pšati, *pišp* 'rysować, ryc, malować', w nowszym znaczeniu 'pisać' (zob. *писаć*), z przyr. **-ymo* (co do budowy por. np. *widmo*). — Od tego *pi-semny, piśmienny* → *piśmiennictwo*.

piszczyć od XVI w. 'wydawać ostry, cienki, przenikliwy głos, dźwięk'; z przedr. *zapiszczyć*; wielokr. *piskać*; jednokr. *pisnąć*. Ogł.: cz. *pištět* 'piszczeć', *piskat* 'gwizdać, świstać; grać na instrumencie; piszczyć, bzykać', r. *piščat* 'piszczyć, skwierczeć; kwilić', scs. *piskati* 'grać na flecie', ch./s. *pištati* 'piszczyć, świstać, gwizdać; skrzypieć; grać na piszczalce', *piskati* 'piszczyć; gwizdać'. Psł. **piskati, piščp* / **piščati, *piščp* 'wydawać ostry, wysoki, przenikliwy głos, dźwięk', oparte ostatecznie na dźwięku *pi*, imitacji różnych odgłosów, zwłaszcza ptasiego pisiku, por. podobne lit. *pyškėti* 'trząskać (z biczem)', trzeszczeć (o lodzie)', łot. *pikstēt* 'piszczyć (o myszach)'. — Od tego *pisk*.

piszczel ż od XVIII w. 'jedna z dwu kości podudzia', dial. 'przednia część nogi między kolanem a stopą', wcześniej od XV w. 'dęty instrument muzyczny w kształcie rury, piszczałka', 'rodzaj armaty', dial. *piszczala* 'fujarka'. Ogł.: cz. *píštěl* 'z przetoka, fistuła', dial. 'instrument muzyczny', *piščel* / *piščala* 'kość goleniowa', r. daw. *piščal* 'rodzaj broni palnej', dial. 'piszczałka, fujarka', bg. *pištjal* 'kość piszczelowa', słwn. *piščal* 'piszczałka, fujarka', 'kość piszczelowa'. Psł. **piščalb* [< **piskēlb*] 'z dęty instrument wydający wysokie, piskliwe tony (sporządzany z odpowiednio spreparowanej kości zwierzęcej)', wtórnie 'długa, pusta wewnątrz kość goleniowa (zwierzęca, ludzka)', nazwa narzędzia z przyr. **-ēlb* od psł. **piščati* 'wydawać ostry, wysoki, przenikliwy głos, dźwięk' (zob. *piszczyć*). — Od tego *piszczalka*.

piwnica od XV w. 'podziemne pomieszczenie służące do przechowywania zapasów na

zimę', dawniej 'winiarnia lub szynk mieszczące się w sklepionej podziemnej izbie' (dziś 'lokal kawiarniano-rozrywkowy w takim pomieszczeniu'). Por. *piwnice* 'piwiarnia', przest. 'magazyn piwa', dial. 'piwnica', ukr. *pyvnycja* 'podziemna spiżarnia do trzymania napojów; piwiarnia, szynk', słwn. *piwnica* 'szynk, winiarnia; podziemna winiarnia'. Od przyr. **piwyna* 'odnoszący się do napitków, napoi', p. *piwny* od XV w. 'związany z piwem, dotyczący piwa' (zob. *piwo*), pierwotne znaczenie 'pomieszczenie (zwykle podziemne), w którym przechowywano i sprzedawano napoje (piwo, wino)', por. p. daw. *dom piwny, karczma piwna* 'piwiarnia'.

piwo od XIV w. 'napój otrzymywany przez fermentację ze słodu jęczmiennego, chmielu, drożdży i wody'. Ogł.: cz. *pivo* 'piwo', r. *pivo* 'ts.', scs. *pivo* 'napój'. Psł. **pivo* 'napitek, napój' (pierwotne znaczenie dobrze zachowane w językach pldsl., np. ch./s. *pīvo* 'napój, picie'), od psł. **piti* 'pić' (zob. *pić*), z przyr. **-(i)vo*. W językach plnsl. pierwotne znaczenie 'napitek, napój' uległo zawężeniu w 'rodzaj napoju wyrabianego z ekstraktu słodowego z dodatkiem chmielu' (wypierając prastarą psł. nazwę piwa **olā*). — Od tego *piwny; piwiarnia; piwosz*.

plac od XV w. (stp. też *plec*) 'miejsce wydzielone, zwłaszcza pod zabudowę, miejsce, na którym stoi budynek, wraz z terenem wokół niego', daw. 'miejsce pojedynku, walki'; zdr. *placyk*. Por. cz. *plac* 'miejsce'. Zapożyczenie z niem. *Platz* 'miejsce; działka, które za pośrednictwem romańskim (por. np. franc. *place* 'plac') przejęte z gr. *plateia* 'szeroka droga, ulica, plac' (od gr. *platys* 'szeroki, płaski', por. *płoc*).

placek od XV w. 'rodzaj płaskiego ciasta', stp. 'rodzaj płaskiego pieczywa z niesfermentowanego ciasta', daw. XVI w. też 'okrągły kawałek jakiejś masy', w gwarach o płaskich wypiekach, smażonych potrawach z różnych surowców. Por. cz. *placka* 'placek'. Zapewne zapożyczenie z niem. reg. (od XIV w.) *Platz*, dziś głównie zdr. *Plätzchen* 'wypieki różnego rodzaju' (np. *Kartoffelplatz* 'placek ziemniaczany'), łączone z niem. *platzen* 'pękać, trząsкаć'.

plama od XVII w. (w XVI w. wyjątkowe, w niejasnym znaczeniu) 'znak, miejsce na powierzchni czegoś, wydrebniające się inną barwą', przen. 'hańbiące piętno, skaza', dial. też 'flegma', kasz. *plama* 'plama; znamię na skórze'; zdr. *plamka*. Przekształcenie pierwotnej postaci *plana* 'plama', poświadczanej w XVI–XVII w. (w XVI w. 'skaza; trąd', 'oko w sieci', 'błona'; por. kasz. *plana* 'cień rzucony przez chmurę na morze'), kontynuującej psł. **plēna* 'cienka płytką, warstewka, łuska oddzielająca się od metalu, kamienia', wtórnie 'szczyrbina, uszkodzenie powstające (np. na metalowym przedmiocie) przez oddzielenie się, odpadnięcie warstewki, płytki, kawałeczka metalu; pęknięcie, szczelina (w metalu, kamieniu)', por. cz. dial. *plena* 'pęknięcie w żelazie', slc. *plena* 'szczyrba, warstwa rdzy na żelazie', r. *plená* 'szczelina; pęknięcie w metalu, kamieniu', ukr. *plená* 'pęknięcie w metalu', dial. *plina* 'odłamek, odprysk; pęknięcie, rysa w kucie metalu', slwn. dial. *plēna* 'pęknięcie, szczelina, złuszczenie (np. na żelazie); cienka płytką, łupek; warstwa gontów, słomy lub dachówek na dachu', *plēn* 'szczyrba, odprysk na ostrzu (np. noża, siekiery)', scs. *plēn* 'pęknięcie'. Psł. **plēna* w podanym znaczeniu jest tożsama z psł. **plēna* 'to, co okrywa, otacza; skórka, błonka; pielucha' (por. cz. *plena* / *plēna* / *plina* 'chusta, pielucha; błona, skórka', r. *plená* i *plēnka* 'błona; kożuch na zagotowanym mleku', bg. dial. *plēna* / *pljāna* 'pielucha', ch. dial. czak. *plēnā* 'pielucha', slwn. *plēna* 'łuska'), mającym odpowiednik w lit. *plėnė* 'cienka skórka, błonka (np. na jajku, mleku, oku), rogowka', od pie. **plē-* / **pēla-* 'okrywać, osłaniać; skóra, błona; okrycie, chusta'. Polskie *plama* z niejasnym -m-, podobnie jak stp. *brona* > *broma* (zob. *brama*). — Od tego *plamić*, *poplamić*, *splamić*; *plamisty*.

plaskać od XVI w. 'uderzać o coś płaską powierzchnią, dłonią', 'wydawać odgłos plaśnięcia, padać z takim odgłosem', daw. 'policzkowoć', dial. 'pluskać'; jednokr. *plasnąć*; por. stp. XV w. *pleskanie* 'klaskanie'. Ogśł.: cz. *pleskat* (lud. *plaskat* / *pláskat*) 'wydawać dźwięk przypominający plaśnięcie, mlaśnięcie; dawać klapsy; formować coś płas-

kimi uderzeniami; klaskać', slc. *plieskat*, reg. *pliaskat* 'pluskać; bić, uderzać, chlastać, pluskać', r. *pleskāt* 'pluskać', przest. 'klaskać', dial. 'uderzyć', scs. *pleskati*, *pleštp* 'klaskać', ch./s. *pljēskati* 'ts.'. Psł. **pleskati*, może też **plēskati* i **plaskati* 'uderzać płaską powierzchnią, z odgłosem', od dźwiękn. imitacji odgłosu uderzenia (np. p. *plask!*, cz. *plesk!*, bg. *pljas!*, *ples!*), por. np. bliskie lit. *plėškėti* 'trzaskać, trzeszczeć; pluskać; turkotać'.

plądrować od XVI w., ale dawniej pisane *plondrować* / *plundrować* 'rabować, łupić'; z przedr. *spłądrować*. Por. stcz. *plundrovati* 'ts.'. Zapożyczenie z niem. *plündern*, śrdniem. *plundern* 'grabić, łupić, plądrować'.

pląsać od XIV w. (stp. *plęsać*) 'tańczyć, hasać', stp. też 'klaskać', 'podskakiwać'. Ogśł.: cz. *plesat* 'radować się, weselić się, wydawać okrzyki radości; balować', przest. 'tańczyć', r. *pljasāt*, *pljašu* 'tańczyć (zwykle tańce ludowe)', scs. *plēsati*, *plēšp* 'tańczyć', ch./s. *plēsati* 'ts.'. Psł. **plēsati* 'weselić się, wydawać okrzyki radości, skakać, tańczyć' (stąd zapożyczone goc. *plinsjan* 'tańczyć'), zapewne pierwotny czas. wielokr. od niezachowanego u Słowian czas. *tplēsti*, równego lit. *plėšti*, *plėšiu* 'tańczyć; wydawać okrzyki radości', stlit. *plāšti* 'ts.'; dalsza etymologia wyrazu bałtoś. nie jest jasna. — Od tego *pląs* (daw. od XVI w. *plęs*) 'skoczne tany, tańiec'; *pląsawica*.

plątać *plączę* / *plątam* od XVII w. 'gmatwać, motać, wiklać', pot. 'brać jedno za drugie, niesłusznie coś z czymś utożsamiać', *plątać się* (*nogi się plączę*, daw. od XVI w. *nogi się plątają* 'nie może iść prosto', por. w XV w. *Plątonogi* 'ten, któremu plączę się nogi'), stp. XV w. 'mieszać się do czegoś, wdawać się w coś', w XVI w. 'włóczyć się, błąkać się', 'wiązać się, oplątywać się', 'być splątanim'; z przedr. *poplątać*, *rozplątać*, *wplątać się*, *zaplątać*. Prawdopodobnie nowszy czas. wielokr. od niezachowanego p. *tplēśc*, *tplētę*, psł. *tplēsti*, *tplētp*, na które wskazuje bardziej archaiczny czas. wielokr. **plōtati* (z regularną wymianą rdzennego **ē* ⇒ **ō*) poświadczony we wschl.: r. *plūtāt* 'błądzić', ukr. *plūtaty* 'ts.', br. dial. *plūtāt* 'ts.'; błąkać się; klamać'. Pokrewne z p. *pleść*, podstawę

stanowiły może przypuszczalne psł. formy czasu teraźn. *tpletp* z infiksem nosowym (jak np. psł. **sędp* 'siąde', zob. *siąść*) do bezok. **plesti* 'pleść, splatać, opłatać, wyplatać' (zob. *pleść*). — Od tego *platanina*.

plecy mn od XVI w. (stp. XV w. *plece*) 'tylna strona tułowia od ramion do pasa', w XVI w. *plec* ż / *plec* m, *plece* n, *pleca* ż 'część ręki (u zwierzęcia przedniej nogi) przylegająca bezpośrednio do tułowia, ramię, łopatka, bark', 'zwichnięcie stawu barkowego u konia', *plecy* (wyjątkowo *pleca*) mn 'pas barkowy, ramiona, niekiedy cała tylna część tułowia od pasa do karku (też grzbiet u zwierząt), dial. też *pleco* 'ramię', śl. *pleca* mn 'plecy', kasz. *plec* mn 'plecy'. Ogśl.: cz. *plec* ż, *plece* mn 'barki, plecy (nad łopatkami)', r. *plec* 'bark, ramię', *pleci* mn pot. 'wywatowane ramiona w odzieży wierzchniej; ramię jakiegoś przedmiotu (np. dźwigni)', scs. *pleste* 'ramię', l. pdw *plesti* 'grzbiet, plecy, tył'. Psł. **plete* [< **plet-jo-*] n 'ramię, bark, przyległa górna część pleców', pokrewne z lot. *plēcs* / *plece* 'ramię, bark', ślrl. *leithe* [< **pletia-*] 'łopatka', het. *paltana* 'łopatka zwierzęcia ofiarowego', od pie. **plet-* 'szeroki, płaski', przyr. **-je*. Pierwotne znaczenie 'szeroka, płaska część ciała'. Polskie *plecy* kontynuuje psł. formę l. pdw **pleti* 'dwa ramiona, dwa barki' (podobnie jak *oczy, uszy*, zob. *oko, ucho*), znaczenie 'grzbiet, tył ciała' jest wtórne. — Od wyrażenia przymi- kowych *zaplecze; poplecznik* od XVIII w.

pleć *pielę* od XV w. 'wrywać, usuwać chwasty'; *plewić* od XVI w. (z przedr. od XV w.) 'ts.', *wyplewić* od XV w.; *pielic* od XIX w. 'ts.', *opielic, wypielic*. Ogśl.: stcz. *plēti, plevu*, cz. *plít, pleji* 'pleć', r. *polóf, polju* 'pleć, opie- lać', scs. *plēti, plēpv* 'plewić, wykorzystanie', słwn. *plēti, plēvem* / *plejem* 'plewić; wyciągać coś od kogoś, rabować'. Psł. **pelti, *pelvp* 'wrywać, usuwać chwasty, plewić', pokrewne z lit. *plēsti* 'drzeć, rozdzierać, roz- rzywać; zdzierać; rabować, grabić', stwniem. *spaltan* (dziś niem. *spalten*) 'łupać', stind. *phálati* 'pęka', *sphalāti* 'rozrywa', *sphafati* 'rwie', od pie. **(s)pel-* 'łupać, odłupywać, odczepiać, odrywać'. Polska postać *plewić* (por. też np. ch. *plijéviti* 'plewić') wtórna, oparta na temacie czasu teraźn. *plewi-* (psł.

**pelvp*, 3. osoba **pelvi-tb*), najnowsza postać *pielic* jak reg. *mielić, ścielić* od *mleć, słać*.

plemię *plemienia* od XIV w. 'grupa rodów wywodząca się od wspólnego przodka', przest. 'potomstwo, pokolenie, ród' (już stp.), 'ród lub grupa rodów szlacheckich związana wspólnym pochodzeniem albo zawołaniem i godłem herbowym', w XVI w. też 'ród, rodzina', 'naród, lud, społeczność ludzka', 'ludzie', 'pokolenie'. Ogśl.: cz. *plémě, -ene* 'plemię, ród, pokolenie', r. *plémja, -eni* 'plemię, ród', scs. *plēmę, -ene* 'ród'. Psł. **plēmę, *plemene* 'rodzina, ród, plemię', prawdopodobnie z pierwotnego **pled-men-* (od *rodzenia* **pled-* z przyr. **-men-*), pokrewnego z psł. **plod* 'plód' (zob. *plód*), zawierającego ten sam rdzeń w postaci **plod-*. — Od tego *plemienny; plemnik* (por. daw. XVI w. *plemię* 'męskie komórki rozrodcze, sperma', *plemię męskie* 'ts.').

pienić się od XVII w. 'rozmnażać się, mnożyć się', 'bujnie rosnąć (o roślinach)', daw. *pienić* od XVII w. i dial. 'rodzić'; z przedr. *rozpienić się* 'rozmnożyć się'. Czas. odrzecz. od *plon*, psł. **pelns* 'zysk, korzyść; urodzaj' (zob. *plon*).

pleść *plotę* od XV w. 'splatać, wyplatać, zaplatać', 'mówić bez sensu, bez zastanowienia, gadać, paplać'; z przedr. *opleść, rozpleść, spleść, upleść, wpleść, zapleść*; wielokr. *-platać* tylko z przedr.: *opłatać, rozplatać, splatać, wplatać, wyplatać, zapłatać*. Ogśl.: cz. *plést, plētu* 'pleść, wić, wyplatać, dziać, robić na drutach; mieszać, plątać; wprowadzać w błąd, zbijać z tropu, mylić; mówić bez sensu', r. *plesti, plētu* 'pleść, splatać, wić; gadać głupstwa', scs. *plesti, plētp* 'pleść, splatać'. Psł. **plesti* [< **plet-ti*], **plētp* 'pleść, splatać, opłatać, wyplatać', wielokr. **plētati*, pokrewne ze stwniem. *flehtan* (dziś niem. *flechten*) 'pleść, splatać, wyplatać', łac. *plectō, plectere* 'pleść, splatać', z pie. **plekt-*, będącego rozszerzeniem pie. **plek-* 'pleść, splatać' (od którego łac. *plicō, plicare* 'związać', gr. *plēkō* 'plotę, splatam, wije, kręczę'). Zob. *plątać*. — Od tego *plotka* od XVI w. 'nie sprawdzona lub kłamliwa pogłoska' (daw. 'głupstwa, brednie, mówienie byle czego', 'plotkarz, plotkarka', 'coś uplecio- nego, plecionka') → *plotkarz* → *plotkarka, plotkować; plotciuga* 'papla, gaduła, plotkarz,

plotkarka'; *plecionka* (← *pleciony*), zob. też *plot*; od czas. przedrostkowych *oplot*, *splot*.

pleśń ż od XV w. 'zielonkawy nalot', dial. *pleśń* / *pleśnia*, kasz. *plesnia* 'ts.'. Ogsl.: cz. *plíseň*, -sně ž, r. *plésen'*, cs. *plěsn*. Psł. **plēsŋ* < 'pleśń', i, zapewne, **plēsŋ* [< **plē-so-*] 'szary, zielonkawoszary osad, nalot, pleśń' (na tę drugą postać wskazują: kasz. *ples* m 'pleśń', stch. *plijes* 'ts.', ch. dial. *plīs* m 'warstwa brudu, zwłaszcza na ludzkiej skórze, brud; pleśń', słwn. dial. *plēs* 'pleśń'), pokrewne z lit. *pelėsis* 'pleśń', *pelėti* 'pleśnieć' (a także z bardziej odległym r. dial. *pelėsyj* 'szary, plamisty', słwn. dial. *pelėstas* 'plamisty'), od pie. **pe(a)l-* 'szary, popielaty, błądy; pstry' (zob. *pilch*, *płowy*). Postać **plēsŋ* utworzona za pomocą przyr. **-sn*, jej zaś wariant **plēsŋ* za pomocą przyr. **-s* < **-so-* (por. np. *bies*, *kłos*), nie można jednak wykluczyć, że **plēsŋ* powstała przez nawarstwienie przyr. **-(s)ŋ* na starszy rzecz. **plēsŋ*.

plewa, zwykle *plewy* mn, od XV w. 'odpadki pozostałe po wymłóceniu zboża i odwianiu ziarna (drobne części kłosa, osłony ziarna); łuski obite przy łuszczeniu nasion', 'u roślin trawiastych małe listki obejmujące z dwu stron kłos lub jego części', dial. też *plowy* / *plowy*. Ogsl.: cz. *pleva* (daw. *pléva*) 'plewa', ukr. *polóva* 'plewa', scs. *pléva* 'ts.'. Psł. **pelva* 'łuska okrywająca ziarno w kłosie zboża', dokładny odpowiednik stpr. *pelwo* 'plewa', pokrewne z lit. *pėlus* mn 'plewy', *pelai* mn 'ts.', łot. *pēlus* mn 'ts.', *pēlavas* mn 'ts.', stind. *palđvās* 'plewa', łac. *palea* [< **palēva*] 'ts.', z pie. **pelōŋs*, **pelōŋs* 'plewa'.

pliszka od XV w. 'ptak Motacilla, zwłaszcza pliszka biała, Motacilla alba', dial. np. *pliska*, *plizga*, *plistka*, *pliszczka*, *pliskwa*, *plis-twa*, *pluska*, kasz. *plėska* / *plėska* / *pliska*. Ogsl.: dł. *spliska*, dial. *spliska*, *spliska*, *spliska*, *spliska*, gł. *pliska* / *spliska*, cz. dial. *pliska*, *pliskva*, *pleska*, r. *pliska*, dial. *pliska*, *plistka*, ch./s. *pliska*. Psł. **pliska* 'pliszka', pochodzenie dźwięk. od głosu ptaka (słyszanego np. jako *biuiss*), por. też np. dł. *plisčas* 'jęczeć, kwilić', słwn. *pliskati* 'szemrać', oparte na dźwięk. rdzeniu **plisk-*.

plon od XIV w. 'zbiór, żniwo', stp. 'łup, zdobyć wojenna' (uznawane za bohemizm), w XVI w. też 'niewola', 'dobytek (najczę-

ściej w bydłe)', dial. 'przyrost ziarna, obfitość zbiorów, zwłaszcza zboża', 'ziarno, które samo wykrusza się z kłosów', 'ostatni pokos przy żniwie', 'mały snopek zboża ozdobiony kwiatami, ofiarowany właścicielowi pola', 'dożynki', kasz. *plón* 'plon, żniwo', 'trzy pokosy siana zgrabione razem', 'wieniec żniwny', 'dożynki'. Ogsl.: cz. *plen* 'łup, rabunek', r. przest. *polón* 'niewola; jeńcy, niewolnicy', ch./s. *plijen* 'łup, zdobyć', słwn. *plén* 'ts.'. Psł. **pelŋ* 'zdobyć (wojenna), łup; zysk, korzyść; urodzaj', pokrewne z lit. *pelnas* 'dochód, zysk', łot. *pēlņa* 'zysk, korzyść', stind. *paņas* 'obiecana nagroda', z pie. **pel-no-* 'zysk, zarobek' (od pierwiastka **pel-* 'sprzedać, zarobić, zyskać').

plucha od XIX w. 'brzydka, dżdżysta pogoda' (też w gwarach); także *pluchota* od XVIII w. 'niepogoda', dial. *pluchota* / *pluchta* 'dżdżysta pogoda, ślota', kasz. *pluxota* 'ślota, szczególnie śnieg z deszczem'. Por. ukr. dial. *plju-chóta* 'śnieg z deszczem i wiatrem'. Od czas. *pluchać*, odpowiadającego r. dial. *pljuchat* 'lać, przelewać', *pljuchartsja* 'iść po błocie; pluskać się w wodzie; pryskać', br. *pljuchat* 'pluskać, pryskać', *pljuchnuć* 'polać, lunąć', będących ekspresywnymi wariantami kontynuantów psł. **pluskati* (zob. *pluskać*). Na związek z czas. *pluskać* wskazują też p. dial. *plusk* 'ślota, plucha, dżdżysta pogoda', *pluskawica* 'ts.', *pluskota* 'ts.; pluskanie'.

pluć *pluję* od XVI w. 'wyrzucać z ust ślinę lub flegmę', daw. od XV w. (dziś przest.) *plwać*, *plwam*, od XVI w. też *plwać*, *pluję*; z przedr. *napluć*, *opluć*, *wypluć* i *naplwać*, *oplwać*, *wyplwać*; wielokr. -*pluć*; z przedr. *oplwać*, *spluć*, *wypluć*; jednokr. *plunąć*, *splunąć*. Ogsl.: cz. *plivat*, przest. *plivat*, ekspr. i reg. *plít*, *pliji*, dial. *pluf*, *pluju*, stcz. *plvāti*, r. *plėvát*, *pljuju*, scs. *plvati*, *pljujo*. Psł. **plvati*, **plujo* [< **piū-a-tej* < **piū-a-*, **pieu-iō*] (z l. epentetycznym w sylabie rdzennej), pokrewny z lit. *spiauti*, *spiauju* 'pluć', łot. *splaut* 'ts.', goc. *speiwan* (dziś niem. *speien*) 'ts.', łac. *spuō*, *spuere* 'ts.', gr. *ptōō* 'pluję', stind. *sthfvati* 'pluję', wszystkie od pie. **(s)piēu-* 'pluć' (pochodzenia dźwięk.). Pierwotna odmiana w polskim *plwać*, *pluję*, wtórnie uogólniono w całym paradygmacie albo temat bezokolicznika (stąd *plwać*,

plwam), albo temat czasu teraźn. (stąd *pluć*, *pluję*). — Od tego *plwocina* od XV w. 'ślina wypluta'. Zob. *plugawy*.

plugawy od XV w. 'obrzydlawy, budzący odrazę, brudny', daw. XVI w. też 'marny, lichy, byle jaki; prostacki, pospolity', kasz. *plėgavi* 'nieczysty, obrzydliwy, wzbudzający wstręt; gorzki; zły, brzydki (o pogodzie)'. Por. slc. *pluhavý* 'ohydny, wstrętny, paskudny (także o pogodzie)', r. *pljugaŭjy* 'obrzydlawy, plugawy; niepozorny, lichy, brzydki'. Przym. odrzec. z przyr. *-awy* < **-avъ* od p. daw. *pluga* / *plug* 'brud, spługawienie, nieczystość', dial. *plug* 'ropa, materia', *pluga* 'deszcz rzęsy' (w gwarach też derywaty, np. *plugacz* 'człowiek niechłujny; bezwstydnik, bluźnierca; diabeł'), kasz. *pluga* 'śnieg z deszczem', *plėga* 'stara odzież (np. sukienka, ubranie, rękawica)', por. slc. *pluha* (też *pluhák* i *pluhavec*) 'potwór, paskuda, bydlę', ukr. *pljuha* 'brzydka kobieta', a także pochodne czasowniki: stcz. *plihati* 'brukać, brudzić', slc. *pluhati sa* 'włóczyć się'. Podstawę całej rodziny wyrazowej (z różnorodnymi, głównie pejoratywnymi znaczeniami) stanowią zapewne psł. dial. (plnsl.) rzecz. **pluga* 'to, czym się pluje, ślina, plwocina' > 'coś przypominającego plwociny, coś obrzydliwego jak plwociny, nieczystego, wstrętnego', od tematu czasu teraźn. psł. czas. **plvati*, **plu-ję* 'pluć' (zob. *pluć*), z przyr. *-ga (co do budowy por. *struga*). — Od tego *plugawić* od XVI w., *spługawić*; *plugastwo* (daw. też *plugawstwo* / *plugactwo*) od 1500 r.

pluskać od XV w. 'przelewać się, rozlewać się z charakterystycznym odgłosem (o cieczy); uderzać o powierzchnię cieczy z odgłosem, powodować plusk'; z przedr. *opluskać*, *wypluskać*; jednokr. *plusnąć*, dial. też *plusknąć*, kasz. *plusknąć* / *plusnąć* 'skoczyć do wody'; wielokr. *-pluskiwać*; z przedr. *wypluskiwać*. Ogsł.: cz. *pliskat*, ukr. *pljuskaty*, słwn. *pljuskati* 'pluskać'. Psł. **pluskati* 'lać, przelewać, poruszać ciecz z charakterystycznym odgłosem', pokrewne z lit. *pliauškuoti* 'poruszać się w cieczy, wywołując charakterystyczny odgłos', *pliauškuoti* 'mlaskać', pochodzenie dźwiękn., por. p. *plusk* wykrz. imitujący odgłos spowodowany uderzeniem w ciecz, rozlewanie się cieczy.

pluskwa od XV w. 'owad *Cimex lectularius*'. Wyłącznie polskie (stąd br. dial. *pljuskwa* 'ts.'). Najbliższe odpowiedniki: ukr. dial. *pljúsča* 'pluskwa', br. dial. *pljúska* 'ts.'. Pokrewne z kasz. *plėšćva* i *plūsćka* / *plėšćka* 'płaski, niedojrzały strąk', *plėšćec* 'robić coś płaskim, spłaszczać', r. *pljusk* 'spłaszczony miejsce jakiegoś przedmiotu', *pljúsčít* 'spłaszczać, rozspłaszczać', *pljuská* 'kielich kwiatu', cs.-s. *pljuská* 'łuska', które wskazują na psł. przym. **pluskъ* [< **pleu-sko-*] 'płaski', zachowany w ukr. dial. *pljuskyyj* 'płaski, równy', pokrewny z lit. *pliauške* / *plauská* 'duży, odlupany kawał drewna', lot. *plauksta* / *plaušta* 'dłoń' (por. *plytki*). *Pluskwa* zatem z pp. **plusky*, **pluskŭve*, bier. **pluskŭvъ*, od **pluskъ* 'płaski', z przyr. *-y, *-ŭv-, pierwotne znaczenie 'płaski, spłaszczony owad', jak p. daw. i dial. *płoszczyca* 'pluskwa', cz. dial. *ploštice*, slc. *ploštica*, ukr. dial. *plošćyca* 'ts.', od psł. **ploskŭ* 'płaski' (zob. *płaski*).

plachta od XIV w. 'duża chusta płócienna, kawał płótna używany do różnych celów', stp. też 'rodzaj sieci rybackiej', kasz. *plaxta* 'plachta, prześcieradło'. Ogsł.: plb. *ploxta* 'plachta (Iniana), prześcieradło, obrus, serweta', cz. *plachta* 'plachta, plandeka; żagiel', dial. 'prześcieradło, obrus', r. *pláhta* 'rodzaj grubej tkaniny; kawał takiej tkaniny używany jako chodnik, zapaska', przest. 'zgrzebna odzież, włosiennica', dial. 'chustka na głowę; spódnica', ch. *pláhta* 'prześcieradło; obrus'. Psł. **plachŭta* 'duży, szeroki kawał grubej tkaniny', zapewne od psł. **placha* 'coś płaskiego i szerokiego' (zob. *spłacheć*), z przyr. *-ŭta (por. *szczypita*, zob. *szczypać*).

placić od XIV w., stp. też 'mieć pewną wartość, kosztować, być wartym'; z przedr. *dopłacić*, *odpłacić*, *opłacić*, *przepłacić*, *spłacić*, *wpłacić*, *wypłacić*, *zapłacić*; wielokr. *-płacać*; tylko z przedr. *dopłacać*, *odpłacać*, *spłacać*, *wypłacać*. Ogsł.: cz. *platit* 'płacić, wynagradzać pieniędzmi', 'ponosić konsekwencje czegoś', 'być w cenie, mieć wartość; być cenionym, poważanym', r. *platiti*, *placú* 'płacić; odwdzięczać się', ch./s. *plátiti* 'płacić'. Psł. **platiti*, **plafŭ* 'dawać zapłatę za coś', z wcześniejszego 'dawać kawałki płótna (spełniające funkcję środka płatnicze-

go), czas. odrzec. od psł. *platō* 'kawał tkaniny, płótna' (zob. *plat*). Rozwój znaczeniowy związany z używaniem przez dawnych Słowian kawałków płótna (zapewne specjalnie tkanego) jako środka płatniczego. — Od tego *placa* od XV w., stp. 'opłata sądowa', 'kara pieniężna, odszkodowanie', 'danina, kontrybucja' < **plafa* [< **plat-ja*] (por. np. ch./s. *plāca* 'placa, zapłata, pensja; opłata; nagroda'); *platny* od XV w., stp. 'należny z racji płatu (tj. czynszu lub odsetek); taki, od którego płaci się płat (tj. czynsz); ten, który płaci płat (tj. czynsz)', 'mający wartość'; od czas. przedrostkowych *dopłata*, *nadpłata*, *opłata*, *przedpłata*, *splata*, *wplata*, *wypłata*, *zapłata*.

placz od XIV w. Ogsł.: cz. *pláč*, r. *pláč*, scs. *pláčb*. Psł. **pláčb* [< **plak-jb*] 'plakanie, płacz', nazwa czynności od psł. **plakati* (zob. *plakać*), z przyr. *-*jb*.

plakać od XIV w.; z przedr. *opłakać*, *popłakać się*, *rozplakać się*, *wyplakać się*, *zapłakać*; wielokr. -*plakiwać*; tylko z przedr. *opłakiwać*, *popłakiwać*, *wyplakiwać się*. Ogsł.: cz. *plakat* 'plakać', r. *plákat* 'plakać, szlochać; opłakiwać', *plákatsja* 'skarżyć się na coś', scs. *plakati* (sę) 'plakać, wylewać łzy; opłakiwać'. Psł. **plakati*, **pláčb* 'plakać', **plakati sę* 'opłakiwać', prapokrewne z lit. *plákti* 'chłostać, smagać, bić', gr. *pléssō* 'biję, uderzam, rażę', od pie. **plāk-* 'tłuc'. Starsza była zapewne postać zwrotna **plakati sę* z pierwotnym znaczeniem 'bić się w piersi na znak żaloby (i przy tym biadać, plakać)', por. prapokrewne łac. *plangō*, *plangere* 'uderzać' i 'opłakiwać, głośno narzekać, plakać'. Wyraz należał przypuszczalnie do słow. słownictwa związanego z obrzędem pogrzebowym. Por. *placz*. — Od tego *placzek*, *plączka*, *plaksa* od XV w. 'skłonny do płaczu, mazgaj, beksa' (por. r. *pláksa* 'plaksa, beksa').

plaski od XV w. 'spłaszczony, równy', stp. *plaski* czy *plaski* 'niepekaty, niewypukły', dial. *plaski*, często *plaski* (poświadczane już w XVI w.) 'plaski; płytki'; por. stp. XIV w. *plōski* 'równy, gładki, bez wyniosłości'. Słow. odpowiedniki ma tylko postać *plōski*, por. cz. *ploský*, r. *plōskij*, scs. *plōskō*. Wyraz polski wskazuje na prapostać **plaskō*, poza tym

psł. **ploskō* 'plaski', obie postaci, różniące się pierwotnie długością samogłoski rdzennej (**ā* / **ǣ*), zapewne z pierwotnych **plāt-sko-* / **plat-sko-* od pie. **plāt-* / **plat-* 'plaski, równy; wyrównywać'. Gwarowe *plaski*, *plaskaty* może przez kontaminację *plaski* z utraconym przym. *łpluski* < psł. **plūsō* 'plaski' (por. ukr. dial. *pljuskyj* 'plaski, równy'), poświadczonym tylko w derywacie *pluskwa* (zob.). — Od tego *plaszczyna*; *plaszczyc* od XVI w. 'czynić płaskim', *plaszczyc się* 'zachowywać się uniżenie', daw. od XVI w. 'stawać się płaskim; przypadać do ziemi (o zwierzętach)', *splaszczyc*, *splaszczony*. Zob. *plaszcz*.

plaszcz od XIV w. 'rodzaj wierzchniego okrycia'; zdr. *plaszczyk*. Ogsł.: cz. *plášť* 2 'plaszcz', r. *plášť* 'plaszcz, oponcza, peleryna', scs. *plášť* 'wierzchnie okrycie'. Psł. **plášćb* [< **plask-jb*] m 'wierzchnie okrycie ochronne, rodzaj peleryny' (pierwotnie chyba takie okrycie w postaci maty plecionej ze słomy lub trzciny, wiązane z przodu, zwisające płasko, zakrywające wypukłość ciała), od psł. przym. **plaskō* (zob. *plaski*) z przyr. *-*jb*.

plat od XV w. 'kawałek materiału, zwłaszcza płótna; płaski kawałek, cienka warstwa czegoś', dial. 'kawał tkaniny, zwłaszcza płócienniej', 'płachta, szmata', kasz. *plāt* 'łata'; w stp. od XIV w. też w specjalnych znaczeniach: 'procent od pożyczonej sumy', 'czynsz, renta płacona od roli, zagrody itp.', 'splata części spadkowej', 'podatek', 'wynagrodzenie, zapłata', 'dochód'; zdr. *platek*. Ogsł.: cz. *plát* 'płyta; płat, polec', r. przest. *plat* 'chusta', scs. *platō* 'tkanina, płótno; knot'. Psł. **platō* 'kawał tkaniny, płótna', prawdopodobnie w związku etymologicznym z psł. **polbno* 'tkanina lniana, płótno', pie. **pol-to-* (zob. *plótno*), w takim razie kontynuuje pie. **plō-to-* (od pie. pierwiastka **pel(a)-* 'okrywać, osłaniać; skóra, błona; okrycie, chusta'). Zob. *platać*, *placić*.

platać od XVI w. (z przedr. *rozplatać* od XV w.) 'ciąć na płaty, na kawałki, rozrząbywać wzdłuż; zadawać cios nożem, szabłą, mieczem itp.', 'robić komuś to, czego się nie spodziewa, wyrządzać, wyprawiać, wyczyiniać' (*platać figle*), dial. 'bić, kaleczyć; kaleczyć kłami (o dziku)', kasz. *platac* 'łatać'; z przedr. *rozplatać*, *splatać*, *wyplatać*. Ogsł.:

gl. *platać* 'latać; cerować', ukr. *platáty* 'ciąć na kawałki, na płaty', dial. 'latać, naprawiać; odrzucać, odrzucać', słwn. *plátati* 'rozcinąć na kawałki, płaty', czas. odrzec. od psł. **platō* 'kawał tkaniny, płótna' (zob. *plat*).

plawić od XV w. 'zanurzać, moczyć w wodzie, wpędzać, wrzucać do wody', stp. też 'przeprowadzać przez wodę', daw. 'wozić, przewozić, transportować wodą' (używane jeszcze w XIX w., zachowane w gwarach, dziś *spławić, spławiać*), 'przeprowadzać, przewozić na drugi brzeg rzeki, jeziora', daw. XV w. też 'topić, przetapiać metal', *plawić się* 'zanurzać się, kąpać się', stp. 'płynąć, przepływać się wodą'; z przedr. *spławić*, wielokr. *spławiać*. Ogśl.: cz. *plavit* 'spławiać (driwno); pławić (konie); płukać, przepłukiwać', r. *plávit*, -*vlu* 'topić, roztopiać', 'spławiać', dial. 'kąpać zwierzęta', 'rozpuszczać coś w wodzie', słwn. *plaviti* 'spławiać; podróżować wodą, żeglować', 'topić, roztopiać'. Psł. **plaviti*, **plavp* 'topić, przetapiać (np. wosk, metal); zanurzać w wodzie, transportować wodą, spławiać', czas. kauzat. z pierwotnym znaczeniem 'powodować, że coś płynie, pływa' od psł. **pluti*, **plov* 'poruszać się po wodzie, płynąć' (por. stcz. *plúti*, *plovu* 'płynąć', cz. *plout*, *pluji* 'ts.', scs. *pluti*, *plov* 'ts.'). oparty na temacie czasu teraźn. **plov-* z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej **o* → **a*. Czas. **pluti*, **plov*, podstawowy dla całej rodziny wyrazowej (zob. *płynąć, pływać*), ma najbliższe odpowiedniki w lit. *plauti*, *plauņu* / *plāju* 'myć, płukać', łot. *plāust*, *plāūzu* 'namaczać, czynić mokrym', stwniem. *floom* 'spływ, ściek', ang. *flow* 'ciec', łac. *pluit*, *pluere* 'padać (o deszczu)', gr. *plēō* 'pływam, płynę', stind. *plávate* 'pływa', toch. A, B *plu-* 'latać, unosić się w powietrzu', wszystkie od pie. **pleu-* 'padać (o deszczu); ciec, toczyć się, płynąć; pływać; latać, fruwać' (co od pie. pierwiastka **pel-* 'ciec, lać, poruszać').

plaz od XVI w. 'zwierzę z gromady Amphibia', pot. 'zwierzę pełzające', w XVI w. *plaz* / *plaza* 'zwierzę z gromady płazów lub gadów'. Rzecz. odczas. od stp. od XV w. *plazić* (się) 'czołgać się, pełzać', w XVI w. też *pla-*

zać (się) 'ts.', lub od stp. *plōziē* 'pełzać, czołgać się (o płazach, gadach)', w XVI w. też *plōzać* 'ts.'; czasowniki związane z *pełzać* (zob.). W innych językach słów. w odpowiednim znaczeniu wyrazy sprowadzające się do psł. **polzō* 'zwierzę pełzające' (por. cz. *plaz* 'gad', r. *póloz* 'żmija niejadowita', bg. *plaz* 'gatunek węża'), etymologicznie tożsame z psł. **polzō* / **polza* 'płozą' (zob. *płozą*).

pleć *plci* od XV w. 'zespół właściwości charakteryzujących osobniki męskie i żeńskie; osobniki o tych właściwościach', przest. 'cera, karnacja', stp. 'ciało ludzkie', 'stworzenie, istota żyjąca', 'skóra'. Ogśl.: stcz. *pl̥t* / *plet̥* 'ciało, skóra', cz. *pleť* 'cera, karnacja', przest. 'pleć', r. *pl̥ot* 'ciało', scs. *pl̥ot̥* 'ciało ludzkie', ch./s. *pūt* 'ciało; kolor skóry, cera'. Psł. **pl̥ot̥* [< **pl̥u-ti-*] 'skóra ludzka, barwa skóry, cera', pokrewne z lit. *plutā* 'skórka (chleba, słoniny); skorupa, powłoka', łot. *pluta* 'ciało; skóra, barwa skóry, cera', zapewne od pie. pierwiastka **pel(ə)-* 'okrywać, osłaniać; skóra, błona; okrycie, chusta' (zob. *plama*, *plāt*, *plótno*).

pletwa od XVII w. 'narząd ruchu u ryb'; od XIX w. *pletwa* 'błona między palcami nóg niektórych ptaków wodnych i ssaków; pletwa', od XVII w. *plytwa* 'pletwa', w XVI w. *plutwa* 'ts.' (może bohemizm), dial. *pletwa* / *pletwa* 'ts.', kasz. *pletva* i *plātva* 'ts.'. Pierwotnie zapewne *plytwa* (ewentualnie też **plutwa*), por. stcz. *plutva* / *plytva* 'pletwa; skrzela', cz. *ploutev* 'pletwa', dial. *plytva* / *plejtva* 'ts.', ślc. *plutva* 'pletwa', z prapostaci **plytva* i **plutva*, od psł. **plyti* i **pluti* 'płynąć' (zob. *plawić, płynąć, pływać*), z przyr. **-tva* (tworzącym nazwy czynności, por. *modlitwa*), pierwotnie zapewne 'pływanie', wtórnie 'to, co służy do pływania'. Niejasne jednak polskie postaci sugerujące jakoby rdzenne **-b-* (*pletwa*, dodatkową trudność stanowi *-l-* w *pletwa*, notowanej także w gwarach, np. w okolicy Malborka, Radomia, Opoczna), może jednak wtórne, z gwarową zmianą fonetyczną *y* > *e* w sąsiedztwie *f*; niepewne.

płochy od XV w. 'niestały w uczuciach; lekkomyślny, nierozważny', stp. 'swawolny, nieposkromiony', 'lekkomyślny, nieopanowa-

ny', daw. od XVI w. też 'bojaźliwy, lękliwy, płochliwy, niespokojny; dziki, nieokielzany, szalony; zły, negatywny, marny'. Ogłś.: cz. *plachý* 'płochliwy, strachliwy, bojaźliwy', książk. 'przemijający, niestały', stcz. też 'dziki, zdziwały', ukr. dial. *polóchyyj* 'lękliwy, bojaźliwy', słwn. *pláh* 'płochy, płochliwy, bojaźliwy, niesmiały'. Psł. **polchъ* 'zaniepokojony, spłoszony, przestraszony', z przyr. **-chъ* (por. *strach*) od pie. **polo-* 'strach, zaniepokojenie', derywatu od pie. pierwiastka **pel-* 'niepokoić' (od którego np. stnord. *fæla* 'przestraszyć', *felms-fulr* 'przestraszony', goc. *us-filma* 'ts.'). Zob. *płoszyć*.

płóć ż od XVIII w. 'ryba *Leuciscus rutilus*', wcześniej od XIV w. *płowica* (w stp. też 'kielb'), od XVI w. *plotka*, w stp. XV w. także *plota* 'płóć'. Ptnśl.: cz. *plotice*, r. *plotvá*, *plotvica* / *plotica*, ukr. *plit* / *plitka* / *plótva*. Psł. dial. **plotъ* / **ploty*, **plotove* 'płóć', może od niezachowanego psł. przym. **plotъ* 'płaski' (temat na *-û-*?), równego lit. *platus* 'szeroki', gr. *platýs* 'szeroki, płaski', z przyr. **-î-* > **-b* i **-û-* > **-y*, **-bv-*; niepewne.

plódić od XIV w. 'poczynąć nowe życie', stp. też 'przynosić plon, wydawać owoce, nasiona', 'rozmnażać', 'robić, czynić'; z przedr. *napłódić*, *spłódić*. Ogłś.: cz. *plodit* 'owocować; plódić, rodzić', r. *plodif* 'wydawać potomstwo; hodować, rozmnażać (zwierzęta, rośliny); dawać owoce, plony, urodzaj', ch./s. *plòditi* 'rodzić, plenić', *plòditi se* 'rozmnażać się'. Psł. **ploditi* 'wydawać plody, rodzić', **plòditi se* 'rozmnażać się', czas. odrzecz. od psł. **plodъ* (zob. *plód*). — Od tego *plodny* → *plódnosć*.

plómiēn od XIV w. 'ogień, język ognia', daw. od XVI w. i dial. *plómiē*, *plómiēnia* 'ts.', kasz. *plómiēn* i *plom*, *plómiēnia* 'ts.'. Ogłś.: cz. *plamen*, r. przest. *pólymja* 'plómiēn', ukr. dial. *pólomin* i *pólom*'ja n, scs. *plamy*, *plamene*, ch./s. *plàmēn*, dial. *plàmē*, *plàmēna*. Psł. **polmy*, **polmene*, bier. **polmenъ* 'plómiēn', od psł. czas. **polēti* 'palić się, plónać' (zob. *palić*, *plónać*), z przyr. **-men-* (> psł. **-my*, **-mene*). Zdr. *plomyk*, z psł. **polmy-kъ* 'plómiēn' (por. stcz. *plamyk* 'plómiēn', ch. dial. czak. *plàmik* 'ts.') od psł. mian. **polmy* z nawarstwieniem strukturalnego przyr. **-kъ* (przenoszącego wyraz do

innego typu deklinacyjnego, por. tak samo utworzone *grzebyk*, *jęczmyk*, *kamyk*, *krzemyk*, *promyk*, *strumyk*, zob. *grzebiēn*, *jęczmiēn*, *kamiēn*, *krzemiēn*, *promiēn*, *strumiēn*); jak świadczą inne języki słow., wyraz pierwotnie nie był zdrobnieniem. — Od tego *plómiēny*; od wyrażenia przyimkowego *podplomyk* od XV w. 'placek pieczony na żarze lub w popiele' (por. daw. XVI w. *podplomny* / *podplómiēny chleb* 'chleb pieczony na żarze').

plónać od XVI w. (od XV w. z przedr. *oplónać*, *zaplónać*) 'palić się płomieniem', 'śilnie świecić, błyszczeć, jaśnieć'; z przedr. *spłónać*, *zaplónać*. Zachśl. i pldśl.: cz. *planout* 'plónać, palić się, pałać', ch./s. *plánuti* 'zaplónać, buchnąć płomieniem; zaiskrzyć się; unieść się gniewem, oburzyć się', scs. z przedr. *vъsplanŭti se* 'zapalić się, zaplónać (gniewem)'. Psł. **polnŭti* 'zacząć się palić, zapalić się, zaplónać', czas. inchoat. z przyr. **-np-* od psł. **polēti* 'palić się, plónać' (zob. *palić*, *plómiēn*). — Od czas. przedrostkowego *zaplón*.

plónić od XVIII w. 'wywoływać rumieniec, rumienić, czerwienić', *plónić się* 'rumienić się', *zaplónić się* 'okryć się rumieńcem, zarumienić się'. Sztucznie utworzone od *plónać*, podstawę stanowiła zapewne mylna interpretacja rzecz. odsłownego *zaplónienie* 'okrycie się rumieńcem' (będącego derywatem od *zaplónać* 'stać się rozpalonym, gorącym, okryć się rumieńcem') jako rzekomo pochodnego od czas. *zaplónić się* (jak np. *zaczzerwienienie* od *zaczzerwienić się*, *przesilenie* od *przesilić*).

plonny od XV w. 'daremny, próżny, zbyteczny, nieużyteczny', przest. i dial. 'jałowy, nieurodzajny', wtórna postać z nawarstwieniem się przyr. *-ny* (por. np. *inny*, *istny*) na daw. od XV w. *plony* 'nieurodzajny, jałowy, nieuprządy, dziki (o zwierzętach), liche, marny, nędzny, biedny', 'słaby', 'niesmaczny, niesłony (o pożywieniu)', 'czysty, pusty (o polu)', 'zgrzebny (o płótnie)'; daw. *plono* przysł. 'daremnie, próżno'. Zachśl. i słwn.: gl. *plony* 'równy, gładki; płaski, płytki; nieurodzajny, jałowy, nieplodny; dziki, nieszczepiony', cz. *planý* 'dziki (o roślinach); nie-

plodny, nieurodzajny; jałowy; bezużyteczny, próżny, czczy; bezpodstawny, nieuzasadniony, słwn. *plān* 'goły, nieporośnięty, otwarty (o terenie); równy, płaski'. Psł. dial. **polnā* 'równy, otwarty, nieporośnięty (drzewami), pusty, goły (o terenie, polu)' > 'nieurodzajny, nieplodny, jałowy', z pie. **pol-no-* (w innych językach ie. pokrewne wyrazy kontynuujące pie. prapostać **pla-no-*: lit. *plōnas* 'cienki', łac. *planus* 'równy, płaski'), od pie. pierwiastka **pel-* / **plā-* 'równy i płaski' (por. *pole*). Pierwotne znaczenie zapewne 'pusty, otwarty'. — Od tego *nieplonny*, w XVI w. *nieplony* 'istotny, ważny, niebłahy', 'nienadaremny, skuteczny'.

plószyć od XVI w. (z przedr. np. *popłószyć*, *spłószyć* od XV w., kiedy też *plószać* 'plószyć, straszyć, odganiać') 'strasząc, wywołując ucieczkę, budzić popłoch'; z przedr. *spłószyć*, *przepłószyć*, *wypłószyć*; wielokr. *-plászać*: z przedr. *przepłászać*, *wypłászać*. Ogśł.: cz. *plášiť* 'plószyć, straszyć, budzić lęk', r. *pološiti* 'plószyć', ch./s. *plášiiti* 'straszyć, trwożyć; plószyć, wypłászać'. Psł. **polšiti* 'straszyć, plószyć', czas. odprzym. od psł. **polchā* 'zaniepokoiony, spłoszony, przestraszony' (zob. *plóchy*). — Od czas. przedrostkowego stp. XV w. *popłószyć* 'przestraszyć, przerazić': *poploch* od XV w. 'nagły strach, tumult, zamieszanie wywołane trwogą, panika', stp. 'zamieszanie, niebezpieczeństwo', w XVI w. 'niebezpieczeństwo, strach, trwoga'.

plot od XIV w. 'ogrodzenie, parkan', XVI w. 'grodza pleciona z chrustu', dial. też 'sieć na grubego zwierza'; zdr. *plótek*. Ogśł.: cz. *plot* 'plot', r. *plot*, *-tā* 'tratwa; pomost z pni lub desek na wodzie', dial. też 'plot', scs. *plotā* 'plot'. Psł. **plotā* 'coś plecione' (np. ogrodzenie plecione z prętów, z chrustu), rzecz. odczas. od psł. **plesti*, **pletp* (zob. *pleść*) z właściwą takim archaicznym derywatom wymianą *e ⇒ *o. — Od wyrażenia przyimkowego *opłótek*, mn *opłotki*.

plowy od XIV w. 'żółtawy z odcieniem szarym', dial. 'żółty (o sierści)', 'brudnoruda' (o wole), 'spłowiały na słońcu'. Ogśł.: cz. *plavý* 'plowy, jasny, blond; bułany (o koniu)', r. *polovýj* / *polovój* 'bladziółty', ukr. *polovyyj* 'żółty, koloru dojrzałego zboża; jas-

norudy (o maści)', scs. *plavā* 'żółtawy, zło-cisty (o barwie dojrzałego zboża)', ch./s. *plāv* 'niebieski, modry'. Psł. **polvā* 'jasny, blady, szarawy', dokładne odpowiedniki: lit. *palvas* 'blady, bladziółty', stwniem. *falo* 'rumiany', z pie. **polūo-* 'blady, popielaty', por. pokrewne łac. *pallidus* 'blady', gr. *poliós* [< **poliūōs*] 'szary, siwy (o włosach)', wszystkie od pie. pierwiastka **pel-* 'szary, popielaty, siwy' (zob. *pilch*, *pleśń*). — Od tego *plowieć* 'tracić pierwotną intensywność barwy, blaknąć; stawać się płowym, nabierać barwy żółtawej, żółknąć (o roślinach)', *spłowieć*, *wypłowieć*.

plóza od XVI w. 'część sań, która sunie po śniegu', daw. od XVI w., dziś dial. *plóza* / *plóz* 'część pługa opierająca się tylnym końcem o dno bruzdy'. Ogśł.: stcz. *plaz* 'stro-ma, śliska droga; przesmyk', cz. *plaz* 'plóza', dial. *plazy* mn 'żelaza pod radlicami pługa', r. *płóz* 'plóza sań; belka do podnoszenia ciężarów', dial. 'kil statku', ch. *pláz* m 'plóza; deska pługa; lawina śnieżna', słwn. *pláz* / *pláza* 'część pługa; miejsce, po którym pług zślizguje się i nie chce orać'. Psł. **polza* / **polzā* 'długa, płaska powierzchnia ułatwiająca ślizganie, przesuwanie jakiegos przedmiotu', rzecz. odczas. od psł. **pelzti*, **plžp* czy **plžti*, **pelzō* 'pelzać, czolgać się' (zob. *pelzać*), z wymianą rdzennego *el ⇒ *ol.

plód od XIV w. 'zarodek, dziecko w łonie matki', stp. też 'potomek, potomstwo', 'ród, plemię, pokolenie, potomność', 'owoc, plony ziemi' (dziś *plody* mn 'wszelkie dobra natury'), 'rodzaj, gatunek'. Ogśł.: cz. *plod* 'owoc; plód', r. *plod* 'owoc; plód', dial. też 'potomek; młode zwierząt', scs. *plodā* 'owoc'. Psł. **ploda* 'owoc; nowy organizm powstający w organizmie matki' (temat na -ū-), z pie. **plodū-*, z którego zapewne też stirl. *loth* 'żrebiec', wal. *llwdn* 'młode zwierzę', od pie. pierwiastka **pel-* 'lać, napełniać', por. *plemie*. Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'to, co napełnia łono matki'.

plótno od XIV w. 'tkanina lniana lub bawełniana'; zdr. *plócienko*. Ogśł.: cz. *plátno*, r. *polotno*, ch./s. *plátno*. Psł. **poltyno* 'tkanina lniana, plótno', od pie. **poltō-*, poświadczanego w stind. *paṭa-* [< **palta-*]

'tkanina, materiał; odzież, szata; chusta, płachta, obrus', z przyr. **ano*. Podstawowe pie. **pol-to-* od pie. pierwiastka **pel(a)-* 'okrywać, osłaniać; skóra, błona; okrycie, chusta' (zob. *plama*), pierwotne znaczenie zapewne 'tkanina służąca do okrycia'. — Od tego *plócienny*.

pluco, zwykle mn *pluca*, pierwotnie od XV w. *pluce* 'narząd oddechowy'. Ogśl.: cz. *plíce* mn, strus. *pljuća*, scs. *plušta* / *pljušta* mn 'pluca', ch./s. *plūća* ż, *plūće* n 'pluco, pluca'. Psł. **plufe* / **plufe* n 'pluco', **plufa* / **plufa* mn 'pluca', pokrewne z lit. *plaučiai* mn 'pluca', lot. *plūši* mn 'ts.', strp. *plauti* mn 'pluca', z pie. **pleu-tjo-* / **plou-tjo-* od pie. **pleu-* 'plywać' (por. utworzone od tego samego pierwiastka gr. *pleumōn* (postać jońska, w attyckim *pneumōn*) 'pluca', łac. *pulmō* 'ts.' < pie. **pleu-mon-*). Nazwa płuc nawiązuje do ich lekkości umożliwiającej pływanie na wodzie (por. r. *lēgkoe* 'pluca' z *lēgkj* 'lekkie').

plug od XIII w. 'narzędzie do orania'. Ogśl.: cz. *pluh*, r. *plug*, cs. *pluga*. Psł. **plugъ* 'plug', zapożyczone (wraz z desygnatem, udoskonalonym narzędziem do orki) z germ.: pgerm. **plogaz* 'plug', z którego stwniem. śrwniem. *pfluoc*, ąrdniem. *ploch*, niem. *Pflug*, stisl. *plōgr*, ang. *plough*. Wyraz germ. o nie ustalonym ostatecznie pochodzeniu, jednak doszukiwanie się zapożyczenia ze słow. jest bezpodstawne.

plukać, daw. od XV w. *plokać*, potem *plókać*, *plóczę* 'myć, czyścić przez zanurzenie w wodzie', kasz. *plókac* 'plukać; prać'; z przedr. *opłukać*, *popłukać*, *przepłukać*, *spłukać*, *wyplukać*; wielokr. -*plukiwać*: z przedr. np. *przepłukiwać*, *spłukiwać*. Ogśl.: cz. *plákat*, ukr. *polókaty*, scs. *plakati*, *plácō* 'prać, plukać', ch./s. *plákati* 'plukać, przepłukiwać'. Psł. **polkati* 'obmywać, oczyszczać coś przez zanurzenie w cieczy lub przepuszczanie cieczy przez coś, plukać', ekspresywny czas. z przyr. *-k- (por. *bląkać się*, *brukać*) od psł. **polti*, **poľō* 'wprawiać w ruch, potrząsać czymś, podrzucac coś, wymachiwać czymś' > 'wyplukiwać, wychłapywać wodę' (i 'wysiewać plewy z ziarna przez podrzucanie, np. na niekach, wiać zboże'; zob. *opałka*). — Od czas. przedrostkowego *popluczyny*.

plyn od XVIII w. 'ciec'. Wyłącznie polskie (stąd zapożyczone cz. *plyn* 'gaz', z którego z kolei ch./s. i słwn. *plín* 'ts.'), sztucznie utworzone jako rzecz. odczas. od *plynąć* (zob.). — Od tego *plynny*.

plynąć od XIV w. 'ciec, lać się', 'posuwać się po powierzchni wody', stp. też 'rozpływać się, topić się', 'spuścić się obficie jak deszcz, sprawić, by coś spłynęło obficie'; z przedr. *dopłynąć*, *odpłynąć*, *opłynąć*, *popłynąć*, *przepłynąć*, *przy płynąć*, *rozpłynąć się*, *spłynąć*, *wpłynąć*, *wypłynąć*. Ogśl.: cz. *plynout* 'plynąć; wypływać, wynikać', br. dial. *plynuc* 'ciec; przepływać, przepływać; nieść się, roznosić się, rozchodzić się', ch./s. *plínuti* 'zalać; wpłynąć'. Psł. **plynpti* 'zacząć ciec, zacząć pływać', czas. inchoat. od psł. **plyti*, **plyvō* 'plynąć' (zob. *plywać*), z przyr. *-np-.

plyta od XVIII w.; zdr. *plytka*. Zapożyczenie z ukr. *plyta* 'płaski kawałek kamienia, metalu, plyta', por. strus. *plita* 'kamień, cegła', r. *plita* 'plyta, tablica', cs. *plita* 'plyta', bg. dial. *plita* 'cegła; plyta'. Pochodzenie wyrazu wschl. i pldsl. (jeśli wyrazy pldsl. nie z rosyjskiego) niepewne, prawdopodobnie zapożyczenie z gr. *plínthos* 'cegła, plytka', ale dopuszcza się też pokrewieństwo tych wyrazów.

plytki od XVI w. 'niegłębok', w XVI w. 'mający małą głębokość (o naczyniach)', 'płaski i cienki (np. o ostrzu)', kasz. *plitki* 'cienki i płaski; plytki'. Ogśl.: cz. *plytký* 'plytki, próżny, powierzchniowy', dial. *plytký* 'niegłębok', ukr. dial. *plytkyj* 'niegłębok', ch./s. *plítak* 'niegłębok', przen. 'nie mający znaczenia, wartości, powierzchniowy'. Psł. **plytako* 'plytki, niegłębok', od szcążkowo zachowanego przym. **plyto* (por. kasz.-słow. *pliti* [< **plyty*] 'cienki i całkiem płaski', ch. dial. czak. *plit* 'plytki'), z przyr. *-ək-. Podstawowy przym. **plyto* z prapostaci **plū-tū-*, przypuszczalnie od pie. **plau-t-*, derywatu od pie. pierwiastka **pelo-* 'szeroki, płaski', por. lot. *plauksta* 'dłoń', łac. *plautus* 'szeroki, płaski' oraz lit. *plautas* 'półka (w łaźni)', *plautai* mn 'nary, legowisko', lot. *plauts* 'półka', łac. *pluteus* 'deska; stół, pulpit, półka; balustrada, ogrodzenie; ściana ochronna, przedpiersie'. W takim razie pierwotne znaczenie 'szeroki, płaski' > 'płaski i cienki' > 'niegłębok, plytki'. Ze

względem na znaczenie 'płaski i cienki' nie przekonuje łączenie z rodziną p. *plynąć*. — Od pierwotnej postaci **plyto*: *plyczina* 'płytkie miejsce (np. w rzece)'.

plywać od XV w. 'utrzymywać się na powierzchni wody; wykonywać określone ruchy w celu posuwania się po powierzchni wody lub w wodzie; poruszać się po wodzie łodzią, statkiem itp.', *plywać w czymś* 'opływać, obfitować', stp. *plywać* też 'brać początek, powstawać', pot. *plywać* 'wypowiadać się o czymś ogólnikowo, powierzchownie', kasz. *plëvac*, *plivá* 'plywać'; z przedr. *dopływać*, *napływać*, *odpływać*, *opływać*, *podpływać*, *popływać*, *przepływać*, *wpływać*, *wypływać*. Ogśl.: cz. *plývat*, ukr. *plyváty*, cs. *plyvati*. Psł. **plyvati*, **plyvajō* 'poruszać się po wodzie, pływać', czas. wielokr. od psł. **plyti*, **plyvo* / **plyjo* 'płynąć' (por. stp. XV w. *plyć* 'płynąć, lać się; spuścić niby deszcz', cz. dial. *plyt* 'płynąć', r. *plyt*, *plyvu* 'ts.; żeglować', ch./s. daw. i dial. *plíti*, *plijēm* 'płynąć; żeglować, płynąć statkiem'). Podstawowy czas. **plyti* związany etymologicznie z psł. **pluti* 'poruszać się po wodzie, płynąć' (o pochodzeniu zob. *plawić*). W polskim pierwotny czas. wielokr. *plywać* zastąpił utracony czasownik podstawowy (jego reliktem jest stp. XV w. *plyło* 'płynęło' w Psalterzu psalmskim). Zob. *plynąć*. — Od tego *plywak*; od czas. przedrostkowych *dopływ*, *napływ*, *odpływ*, *przyływ*, *wpływ*.

po przyim. z bier., miejsc. i cel., w licznych funkcjach. Ogśl.: cz. *po*, r. *po*, scs. *po*. Psł. **po* najpierw przysł., potem przyim. w różnych znaczeniach, odpowiada np. lit. *pò*, łot. *pa*, z pie. **pos* 'przy, za, po'. Możliwe, że psł. **po* kontynuuje także pie. **(a)po* 'od, precz'. Wtórnie przedr. *po-*, ogśl., psł. **po-*. Zob. *pa-*.

poblażać od XV w. 'być wyrozumiałym', stp. 'sprzyjać, być życzliwym'. Czas. wielokr. od stp. XV w. *pobložý* 'sprzyjać, być życzliwym' (od *błogi*, zob.).

pobożny od XV w., stp. 'żyjący zgodnie z przepisami religijnymi', 'pokorny', 'zbawienny, korzystny, pożyteczny'. Por. cz. *pobožný* 'pobożny, religijny'. Od wyrażenia przyimkowego *po Bogu* 'według Boga' (zob. *bóg*). — Od tego *pobożność*.

pobór od XIII w. 'powoływanie, powołanie do wojska', 'czerpanie z jakiegoś źródła, zapatrywanie się w coś', 'zbieranie, ściąganie, egzekwowanie należności, opłat', stp. 'podatek, danina', *pobory* mn 'wynagrodzenie za pracę, pensja', daw. 'podatek nadzwyczajny płacony przez chłopów i szlachtę zagrodową od ładu'. Por. strus. *poborō* 'podatek', r. *pobór* 'wysokie podatki'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego *pobrać*, psł. **po-brati*, **pobero* 'pobrać' (zob. *brać II*), z wymianą rdzennego *e ⇒ *o. W związku z tym *poborca* od XV w. 'urzędnik ściągający podatki, czynsze, daniny itp.', zapewne przekształcenie stp. XV w. *pobierca* 'ts.', utworzonego od czas. wielokr. *pobierać*.

pobratymiec od XIX w. 'człowiek pochodzący z tego samego szczepu; przyjaciel, wierny druh', dawniej od XVI w. *pobratym* 'członek tego samego plemienia, narodu; wierny, oddany przyjaciel' (postać z -ty- pod wpływem ukr. *pobratým*, w XVII w. poświadczona oczekiwana polska czy spolonizowana postać *pobracim*). Por. cz. *pobratim* 'członek tego samego plemienia, narodu', r. *pobratim* 'człowiek uznany za brata', pot. 'najbliższy przyjaciel', dial. 'kuzyn', cs. *pobratimō* 'człowiek uznany za brata', od przedrostkowego czas. **po-bratiti* 'zbratać' (zob. *brat*), z przyr. -im- jak ojczym (zob.).

pobudka od XV w. 'budzenie', stp. 'stróż nocny', 'bodziec, zachęta, podnieta', 'mechanizm dzwoniący w zegarze'. Od przedrostkowego czas. *pobudzić* (o pochodzeniu zob. *budzić*), z przyr. -ka. Od tego samego podstawowego czas. *pobudliwy* od XIX w.

pochoдня od XV w. 'smolne łączywo, pakuły czy szmaty nasyczone smołą i osadzone na szczapie, używane do oświetlania'. Por. dl. *pochnja* (rn < dn), daw. dial. *pochnja* 'pochoдня; płomyk', cz. *pochodeň*, -dně z 'pochoдня', stcz. *pochodně* (i *pochodnicě*) 'ts.', slc. *pochodeň* z 'ts.'. Zachł. **pochoďna*, od przyr. **pochoďnъ* (od rzecz. **pochoď* 'przemieszczanie się, obchód, pochód, wyprawa' lub bezpośrednio od czas. **pochođiti* 'odwiedzić, obejść', zob. *pochód*), urzeczownikowionego za pomocą przyr. -ja, pierwotne znaczenie 'coś związanego z pochodem, obchodem' (smolne pochodnie były

używane do oświetlania, np. w czasie nocnego obchodzenia, wizytowania kogoś, czegoś. Jest prawdopodobne, że wyraz jest rezultatem uniwersalizacji jakiejś starszej, niezachowanej nazwy dwuwyrazowej, może **pochodbna lučb* 'luczywo używane w czasie obchodzenia, wizytowania, przemierzania się' (zachł. i pldsl. *lučb* 'drewno na luczywo, luczywo', zob. *luczywo*).

pochopny od XV w. 'prędko, skory, chętny do czegoś, zbyt skłonny', stp. 'skłonny do czegoś', w XVI w. też 'zdolny, pojętny', 'bystry, wartki'. Por. stcz. *pochopny* 'pojętny; zdolny, sposobny; zajęty czymś'. Od stp. od XV w. *pochopie* 'porwać', w XVI w. 'chwycić', 'zrozumieć', por. cz. *pochopit* 'zrozumieć, pojąć', o podstawowym *chopie* zob. *chapać*.

pochód od XV w. 'uroczysty marsz', stp. 'przejście', 'krok, chód, sposób chodzenia', 'pochodzenie, rodowód', 'początek, źródło'. Por. cz. *pochoď* 'pochód, marsz', r. *pochód* 'wyprawa wojenna, kampania', ch./s. *pôhod* 'pochód; wyprawa wojenna; odwiedziny', *pôhode* mn 'wizyta, odwiedziny'. Słow. **pochodě* 'posuwanie się naprzód, kroczenie, marsz', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **po-choditi* 'spędzić czas na chodzeniu, przejść się; wywodzić się z czegoś, brać swój początek z czegoś, pochodzić', p. *po-chodzić* 'przejść się, pospacerować; wywodzić się z czegoś, skądś, mieć przyczynę w czymś', przest. 'być podobnym' (od psł. **choditi*, zob. *chodzić*). Od tej samej podstawy *pochoďny* od XVI w. 'pochodzący od czegoś', w XVI w. 'żwawy, raźny, czy też posuwisty'.

pochwa od XIV w., daw. też *pochew* z 'futurał na broń sieczną lub krótką broń palną', anat. 'vagina', 'rodzaj osłony otaczającej niektóre części roślin', stp. *pochwa* i *pochwy* mn 'rzemień podogonowy w uprzęży końskiej', dial. 'naczynie z wodą na oślekkę do kosy', kasz. *poŋwa* 'futurał; opróżniony strąk'; zdr. *pochewka*. Ogsł. (ale w pldsl. słabo poświadczony): cz. *pochva* 'futurał na broń sieczną', anat. 'vagina', przest. *pochwy* mn 'rzemień podogonowy w uprzęży końskiej', r. dial. *pochvá / pachvá* 'ts.', ch./s. daw. i dial. *pohve* z mn 'ts.', slwn. *pohvi-*

ne mn 'ts.'. Psł. **pochwa* 'pokrowiec, futerał, w który się coś chowa, osłona', bez pewnej etymologii. Dyskusyjne zarówno wiązanie z *szyc* (zob. *poszwa*), jak i z psł. **chovati*, p. *chować* (zob.).

pochylił od XV w. 'zgięty ku dołowi, odchylony od pionu'. Por. ukr. *pochylił*, ukr. *pa-chylił*, cs. *pochylb*. Przym. odczas. od czas. przedrostkowego *pochyľil* 'zgiąć, schylić' (zob. *chyľil*). — Od tego *pochyľnia*.

pociecha od XV w. 'pocieszenie; to, co pociesza; ten, który pociesza', w XVI w. też 'radość, szczęście, satysfakcja, przyjemność, nagroda, sukces, dobro', 'wynagrodzenie, zapłata', kasz. *poceŋa* 'pociecha'. Por. cz. *po-těcha* 'pociecha, pocieszenie', r. *potěcha* 'pociecha, uciecha, rozrywka, zabawa'. Słow. **potěcha* 'pocieszenie', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **po-těšiti* 'pocieszyć, uciešić', p. *pocieszyć* (zob. *cieszyć*). Zob. *uciecha*. — Od tego *pocieszny*.

pocisk od XVI w. 'nabój', daw. 'rzut, ciśnięcie', 'to, czym się rzuca, ciska: broń drzewcowa, kamienie'. Rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego *po-ciskać* 'rzucać, miotać' (zob. *ciskać*).

począć *poczne* od XIV w. 'zacząć, rozpocząć', dziś przede wszystkim 'dać początek życiu, zająć w ciążę'; z przedr. *napocząć, odpocząć* 'spocząć, wypocząć' (por. stp. od XIV w. *odpoczynąć / otpoczynąć* 'wytchnąć, odetchnąć, znaleźć odpoczynek, wytchnienie, spokój'), *rozpocząć, spocząć, wypocząć, zapocząć*; wielokr. *poczynać, napoczynać, rozpoczynać, zaczynać* i wtórne *odpoczywać, spoczywać, wypoczywać*. Ogsł.: cz. *počít, -čnu* 'zacząć, rozpocząć; zrobić, uczynić; dać początek życiu', r. przest. i dial. *počít, -čnú* 'zacząć, rozpocząć', cs. *počítí, -čnop* 'ts.'. Psł. **po-četi, *po-čnop* 'zacząć, rozpocząć', z przedr. **po-* od psł. *těti, tčnop* 'zacząć, rozpocząć' (w językach słow. poświadczony tylko w czas. przedrostkowych, zob. też *wszcząć, zacząć*; por. także *koniec, skon*), opartego na pie. pierwiastku **ken-* 'wyrastać, wypuszczać pędy, pojawiać się, zaczynać (się)'. Por. *początek*.

początek od XIV w. 'rozpoczęcie (się) czegoś, to, od czego się coś zaczyna', 'powód, przyczyna', dziś też 'geneza'. Ogsł.: cz. *počátek*,

r. *počátok*, ch./s. *početak*. Psł. **počętko* 'początek', od imiesłowu biernego **počęty* (p. *poczęty*) psł. czas. przedrostkowego **po-čęti* 'zacząć, rozpocząć' (zob. *począć*), co do budowy por. np. *dobytek*, *podatek*.

pocziwy od XV w. (stp. też *počciwy* / *potciwy*) 'życzliwy, przyjazny, dobroduszy, zany', stp. 'godny czci, poważny, szanowany', w XVI w. 'pełen zalet moralnych, cnotliwy, uczciwy, przyzwoity, pobożny', 'przynoszący cześć, honor, godny szacunku, chlubny, zaszczytny, honorowy', 'godny szacunku', 'życzliwy', 'odpowiednio dobry, godny, goździwy, stosowny, przyzwoity; dobry', kasz. *potčēvi* 'pocziwy, przyjazny, zany'. Por. cz. *poctivý* 'uczciwy, prawy; sumienny, rzetelny, solidny'. Przym. od słow. rzecz. **počbsto* 'uczczzenie, cześć, honor' (zob. *poczesny*). Pierwotna polska postać **poczściwy*, grupa spółgłoskowa 'czść' ulegała upodobnieniu i uproszczeniu w *ćć*, *tć*, *czć*. — Od tego *poczciwiec*, *poczciwina*.

poczesny od XIV w. (stp. też *pocestny* / *poczestny*) 'zaszczytny, okazały, ważny', stp. 'czcigodny, poważany', 'skromny, budzący szacunek swą skromnością', 'nieskazitelny, czysty, dziewiczy', 'stosowny, należny', 'prawowity, legalny'. Por. cz. *počestný* 'uczciwy, prawy; niewinny, cnotliwy, przyzwoity', ch./s. *pôčasnĭ* 'honorowy, zaszczytny; tytułarny'. Słow. **počbstno* 'czcigodny, zaszczytny, honorowy', przym. od słow. rzecz. **počbsto* 'uczczzenie, cześć, honor' (por. cz. *pócest* 'cześć', r. *pócest* 'honor, zaszczyt, cześć', ch./s. *pôčast* z 'cześć, hold, zaszczyt'), będącego rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego czas. **počbstiti* 'oddać, okazać cześć, uczcić', które od psł. **čbstiti* 'oddawać cześć' (zob. *czcić*).

poczet *pocztu* od XVI w. 'zespół osób (dawniej też rzeczy)' (*poczet sztandarowy* 'uroczysta asysta sztandaru'), daw. 'obrachunek, rachunek, rachuba' (dziś np. *dać na poczet* 'dać jako zaliczkę'), w XVI w. też 'ilość', 'sprawozdanie, rozliczenie czegoś', 'spis, wykaz, wylczenie', 'następstwo, sukcesja', 'dar, podarunek', 'żołd'. Por. cz. *počet* 'ilość, liczba; rachunek', cs. *počty* 'wylczanie', r. *počet* 'cześć, honor, uznanie, zaszczyt, poważanie', ukr. *póčet* 'świta'. Psł.

**počty* 'liczenie; uznawanie, okazywanie poważania, szacunku', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego czas. **po-čisti*, **po-čty* 'policzyć; uznać, okazać poważanie, uczcić' (por. p. daw. XVI w. *poczyść* 'uznać, potraktować; zaliczyć, potraktować jako część całej liczby', r. przest. *počest*, *počtu* 'uznać, zaliczyć', scs. *počisti*, *počty* 'policzyć, przeczytać; uczcić'), od psł. **čisti*, **čty* 'liczyć, rachować; mniemać, sądzić, zważać, uważać na kogoś' (zob. *czytać*).

poczestunek od XIX w. Od przedrostkowego czas. *poczestować* (zob. *częstować*), utworzone jak *rachunek*, *rysunek*.

poczvara od XV w. 'istota, postać odrażająca, zjawa, potwór, pokraka, straszdyło', kasz. *počvara* 'potwór, pokraka; człowiek zły moralnie'. Por. ukr. *počvara* 'widmo; potwór', *póčvar* z 'czyn nieczny, występnek, wybryk', br. *pačvara* 'pokraka, potwór, monstrum'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego czas. **počvariti*, p. dial. *poczwarzyc się* 'pokłócić się, pogniewać się', kasz. *počvaręc* 'popuć', które od psł. **čvariti* / **čvěriti* 'gadać, pleść, mówić niezrozumiale, bająć', 'zamiwiać, wróżyć, czarować', por. p. daw. od XVII w. *czwarzyc* 'udawać, symulować; kłócić się', *czwarzyc się* 'udawać, że się nie chce, droczyć się', stp. XV w. *čwierzyc się* 'zabawiać się, cieszyć się', *očwierzyc się* 'udawać, maskować się', w XVI w. wyjątkowe *czwierzacy* 'udający znawcę, wymądrzający się', dial. *czwarzyc* 'źle szyć', *czwarzyc się* 'pracować powoli, grzebać się', br. dial. *čvěryc* 'czynić coś dziwnego, niezwykłego', s. dial. *čvariti* 'czynić czary', słwn. *čvěriti* 'bajać, paplać'. Podstawowy czas. może pochodzenia dżwnk. Plnśl. **počvara* 'czyn nieczny, wybryk', 'istota odrażająca, monstrum' zapewne w nawiązaniu do pojawiającego się w czasownikach znaczenia 'czynić coś dziwnego, czarować'. — Od tego *poczwarzka*.

pod przym. z narz. Ogśl.: cz. *pod*, *pode*, r. *pod*, scs. *podō*. Psł. **podō* 'pod', od psł. przymka **po* (zob. *po*), z **-dō*, jak w psł. **nadō*, **perdō*, **zadō* (zob. *nad*, *przed*, *zad*). Wtórnie przedr. *pod-*, ogśl. psł. **pod(ō)-*.

podarek od XVI w. 'dar, prezent'. Por. r. *podárok* 'podarunek, upominek', ch./s. *podáarak*, *-rka* 'podarunek'. Od przedrostko-

wego czas. *podarować* (zob. *darować*). Od tej samej podstawy *podarunek* od XVII w. 'dar, prezent', utworzony jak *poczęstunek*, *pakunek*.

podatek od XV w. 'świadczanie dla państwa', stp. 'świadczanie pobierane przez pana lub sołtysa od chłopów', kasz. *podatk* 'podatek'. Por. ch./s. *podátek*, -*tka* 'dane, fakt stwierdzony'. Od przedrostkowego czas. *podać* (zob. *dać*), co do budowy por. *dodatek*, *wydatek*, *zadatek*.

podbechtac 'podburzyć, podjudzić'; wielokr. *podbechtywać*; bez przedr. rzadsze *bechtac* 'judzić, jątrzyć, podburzać', daw. XVII w. *bektać* 'ts.', *nabektać* 'namówić' (z polskiego ukr. reg. *pidbechtaty* 'podburzyć, podjudzić', wielokr. *pidbéchtuvaty*). Por. bg. *béchtja* 'bić, uderzać, grzmocić', *béchtja se* 'harować, męczyć się', ch./s. *báhtati* / *báktati* 'trzaskać, stukać; iść ciężko, tupać; parskać, sapać', *báhtati se* / *báktati se* 'mozolić się, trudzić się, męczyć się', słwn. *béhtati se* 'bawić się, igrać; trudzić się, męczyć się'. Psł. **bexhtati* czas. intensywny z przyr. **-at-* (por. np. *szeptać*) od psł. **bexhati* 'powodować hałas, padać z hałasem, uderzać' (por. p. dial. młp. *bechać* 'lać jak z cebra, o deszczu', *bechnąć* 'walnąć, rzucić', cz. dial. *bechat* 'trzaskać, strzelać', br. dial. *bóchac* 'pluskać, lać wodę; chciwie jeść; bić w bęben', ch. daw. *bahati* 'wydawać szmer, hałas, tupać', dial. czak. *báhât* 'trwonić, marnotrawić', *bóhât* też 'przechwalać się, pysznić się'). Podstawowy czas. **bexhati* związany etymologicznie z psł. **buchati* 'mocno bić, walić, łomotać; gwałtownie się rozprzestrzeniać, nabrzmiewać' (zob. *buchać*).

podbiał od XV w. 'roślina *Tussilago farfara*', w XVI w. też 'rdest wężownik, *Polygonum bistorta*', dial. *podbiał*, kasz. *podbél* / *podbáttk* 'podbiał'. Ogśł.: cz. *podběl*, r. *podbél*, ch. *pódbjel* (*póbio*). Psł. **pod(ə)bēl* 'podbiał', złożenie z psł. przyim. **podē* (zob. *pod*) i przyim. **bēl* 'biały' (zob. *biały*), nazwa związana z jasną barwą spodu liści rośliny.

podszwa od XV w. 'spód stopy; spód obuwia', daw. od XVI w. 'podwalina, fundament', dial. też *podeszew* ż, kasz. *podešev* 'spód stopy, podeszwa'. Por. cz. *podešev*, -*šve*, daw. *podšev* ż 'ts.', śl. *podošva*, r. *po-*

dóšva, strus. *podəšəva*. Płnśł. **podəšəvə* ż 'to, co jest podszycie', z przedr. **pod-* (zob. *pod*) od psł. **šiti* 'szyć' (zob. *zyć*), por. psł. **šəvə* 'szew' (zob. *szew*).

podkasać od XV w. 'podciągnąć, podwinąć dół ubrania, podpasać', stp. XV w. 'opasać, otoczyć, ścisnąć pasem, sznurem'; *zakasać* (*rękawy*) od XV w. 'podwinąć'; bez przedr. stp. od XV w. *kasac* 'otaczać, opasywać, ścisnąć', daw. od XVI w. 'szykować się, przygotowywać się; porywać się, słowin. *kasac* 'podgiąć do góry'. Ogśł.: gł. *kasac* 'podkasywać; sznurować', cz. *kasat* 'podkasywać, podwijać', r. *kasátsja* 'dotykać się, ruszać, poruszać, trącać; tyczyć się, obchodzić; stykać się, graniczyć', dial. *kasáf* 'poruszać', scs. *kasati se* 'dotykać się'. Psł. **kasati* 'dotykać', czas. wielokr. od psł. **kosati* 'dotykać, poruszać' (por. r. dial. *kósáf* 'bić, tłuc; rąbać, ciosać; kraść coś z ogrodu', *kósátsja* 'bić się', ch./s. dial. *kósati se* 'kłócić się'), **kosnpti* 'dotknąć, poruszyć' (por. r. *kosnútsja* 'dotknąć się', *kosnúť* 'dotknąć', scs. *kosnpti se* 'dotknąć się'), z regularnym wydłużeniem samogłoski rdzennej **o* → **a*. Podstawowe psł. **kosati*, **kosnpti* (niepoświadczone w polskim i w pozostałych językach zachł.) zapewne pokrewne z psł. **česati* 'drapać, skrobać, grzebać, przegrzebywać' (od pie. **kes-* 'drapać, skrobać', zob. *czesać*), znaczenie 'dotykać, poruszać' mogło się rozwinąć z wcześniejszego 'drapać, skrobać'.

podkowa od XV w.; zdr. *podkówka*. Ogśł.: cz. *podkova*, r. *podkóva*, bg. *podkóva* (por. też cs. *poděkově*, słwn. *pódkév*). Psł. **podkova* / **poděkově* i **poděkově* 'podkowa', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **podē-kovati* 'podkuć', stp. *podkować* 'przybić podkowę, podkuć żelazem' (zob. *kuć*).

podłoga od XV w. 'posadzka', stp. też 'podstawa, podpora, fundament', kasz. *podłoga* 'podłoga; dno pieca chlebowego'. Por. cz. *podlaha* / *podloha* 'podłoga', r. *podlôga* 'podstawa', ch./s. *pódlôga* 'podwalina, podstawa; podkładka; grunt, założenie, baza', słwn. *podlāga* 'podłóż; podstawa; tło'. Rzecz. odczas. od p. *podłóżyć*, psł. **podložiti* 'podłóżyć', zob. *łóżyć*.

podług od XIV w. przyim. 'według'. Por. dł. *podług* 'wzdłuż', strus. *podəlgə* / *podolgo*

przym. 'przy, obok; wzdłuż; po, do', scs. *podług* przysł. i przym. 'wzdłuż'. Z wyrażenia przymkowego **po dľgъ* 'na długość, wzdłuż' (złożonego z psł. przyimka **po*, zob. *po* i przym. **dľgъ* 'długi', zob. *dľugi*). Zob. *według*.

podłużny od XIX w., w XVI w. *podłużni* 'położony wzdłuż'; daw. od XVI w. *podłuż* przysł. i przym. 'wzdłuż', por. ukr. *podóvž* przysł. i przym. 'wzdłuż', słwn. *podolž* przysł. 'wzdłuż', psł. wyrażenie przymkowe **po dľžъ* 'w kierunku długości, w kierunku, w którym się coś rozciąga', złożone z psł. przym. **po* (zob. *po*) i rzecz. **dľžъ* z 'długość' (por. stp. *dľžъ* 'rozciągłość w przestrzeni, długość; rozciągłość w czasie'; od psł. przym. **dľgъ* 'długi', zob. *dľugi*). Zob. *wzdłuż*.

podły od XVI w. 'nikczemny, niegodziwy', w XVI w. 'bezwartościowy, mało warty, nisko ceniony, mało ważny', 'mały, niepozorny', 'krótki, zwięzły', 'zły w ocenie moralnej', w stp. XIV-XV w. tylko *podlejszy* / *podleszy* 'nie tak dobry jak porównywana podstawa, ustępujący w jakości, mniej wart'. Najpierw *podleszy* / *podlejszy*, od p. daw. od XV w. i dial. *podle* przysł. 'w pobliżu, blisko, obok', przym. z dop. 'w pobliżu, w bezpośrednim sąsiedztwie, obok, koło, przy', 'zgodnie z czymś, według', 'oprócz, niezależnie od czegoś', 'około, w przybliżeniu' (por. cz. *podle* przysł. 'w pobliżu, blisko, obok', r. *póde* przysł. 'bardzo blisko, obok', słwn. dial. *póle* przysł. 'obok, koło'), z psł. wyrażenia przymkowego **po dľlъ* 'na długość, wzdłuż' (przym. **po*, zob. *po* i cel. rzecz. **dľla* 'długość', zob. *dla*). Wyraz utworzony jak *dzisiejszy*, *wczorajszy* (zob. *dziś*, *wczoraj*), ważną paralelę stanowi cz. *vedlejší* 'sąsiedni, przyległy, będący obok; podrzędny, drugorzędny' od *vedle* przysł. 'obok, tuż obok; bokiem, z boku'. Pierwotne znaczenie 'ten, który jest w pobliżu, obok, przyległy' > 'poboczny, podrzędny, drugorzędny' > 'mniej wart, mniej ważny (od głównego, zasadniczego), mało znaczący, mało ważny, marny'. Postać *podły* wtórnie utworzona od stp. *podle(j)szy*, interpretowanego mylnie jako stopień wyższy. Z polskiego przejęte bezpośrednio (lub za pośrednictwem rosyj-

skim) do innych języków słow., np. cz. *podly* 'podły, nikczemny, nieczny', r. od XVII w. *pódlýj* 'podły, nikczemny, niegodziwy', daw. 'niskiej jakości, lichy', ukr. *pídlyj* 'podły, nikczemny'. — Od tego *podłość*; *upodlić*, *upodlenie*.

podmiot od XIX w. 'część zdania'. Por. cz. *podmět*. Kalka łac. *subiectus* 'ts.'. Dawniej od XVI w. *podmiot* w innych znaczeniach: w XVI w. 'obcy i zwykle zniekształcający element w tekście; błąd literowy', 'kłamstwo, fałsz', 'pokusa, sugestia', 'podrzutek', 'zastępca', 'fałszywa osłona', por. stp. XV w. *podmiota* 'kupa, stos', od przedrostkowego czas. *podmieść* (zob. *mieść*).

podniebienie od XV w. 'górną część jamy ustnej', stp. też 'pułap, strop, sklepienie', 'piętro', daw. od XVI w. także 'baldachim', 'sklepienie niebieskie', dial. również 'sklepienie pieca chlebowego'; por. stp. od XV w. *podniebie* 'pułap, sklepienie', 'namiot', w XVI w. 'przestrzeń pod niebem: sklepienie niebieskie, miejsce wysoko nad ziemią', 'baldachim', dial. 'podniebienie', 'sufit', kasz. *podnėbė* 'obłoki; horyzont', 'sufit'. Por. ukr. *pidnėbnnja* n 'podniebienie; sklepienie pieca', br. *padnjabėnnje* 'ts.', dial. też 'strop' oraz stp. *podnebie* 'przestrzeń pod niebem, atmosfera', cz. *podnebí* 'klimat', dial. 'podniebienie'. Od wyrażenia przymkowego *pod niebem* (zob. *niebo*), pierwotna więc postać *podniebie*, *podniebienie* zaś zapewne przez analogię do bliskoznacznego *sklepienie* (od *sklepić*).

podnóże 'miejsce przylegające do podstawy wzniesienia, ściany itp.', daw. od XVI w. *podnoże* 'podnózek', dial. 'pedał w warsztacie tkackim'; stp. XV w. *podnož* 'dolna część nogi'. Por. np. słwn. *podnóže* 'podnóże; fundament, postument, cokół'. Od wyrażenia przymkowego *pod nogą* czy *pod nogami* (zob. *noga*). Od tej samej podstawy *podnózek* od XV w. 'stołeczek pod nogi', dial. *podnožek* / *podnóžek* też 'pedał w warsztacie tkackim' (por. np. słwn. *podnóžek* 'podnózek').

podobać się od XIV w. 'wywierać, wywrzeć przyjemne, dodatnie wrażenie, wydawać się, wydać się miłym, sympatycznym', stp. 'być przyjemnym, miłym, przypadać do gustu',

'być podobnym', dial. mazur. 'być podobnym'; daw. od XVI w. też niezwrótne *podobać* 'znajdować w czymś upodobanie, lubić'; z przedr. *przypodobać się, spodobać się, upodobać*. Ogłś: cz. *podobat se* 'być podobnym; wydawać się, być prawdopodobnym; przypadać do gustu', przest. 'darzyć się, powodzić się', r. *podobat* 'odpowiadać, godzić się, wypadać', scs. *podobati* 'godzić się, wypadać; trzeba, należy'. Słow. **podobati* 'być podobnym, stosownym, odpowiednim', czas. odrzecz. od słów. **podoba* 'podobieństwo, stosowność, odpowiedniość' (por. stp. od XV w. *podoba* 'postać, podobieństwo', 'figura, podobizna', w XVI w. też 'upodobanie', 'prawdopodobieństwo, możliwość', 'sposób', dial. *na podobę* 'podobnie do', w *podobie* 'ts.', kasz. *podob* 'w zwrócić na podobą 'na podobieństwo', cz. *podoba* 'podobieństwo; postać, postawa; kształt, figura; podobizna', ukr. *podoba* 'obraz, powierzchowność; podobieństwo', scs. *podoba* 'stosowność, odpowiedniość', słwn. *podoba* 'wizerunek, obraz, obrazek; postać, osoba, figura; wygląd, obraz; kształt, forma'). Podstawowe **podoba* to rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego czas. **po-dobiti* 'kształtować, nadawać kształt, formować', **podobiti się* 'być podobnym, upodobniać się' (co od psł. **doba* 'to, co jest odpowiednie, stosowne, właściwe', zob. *doba*). Zob. *podobizna, podobny, zdobić*.

podobizna od XV w. 'wizerunek', stp. 'figura, posąg'. Od stp. *podoba* 'postać, podobieństwo', 'figura, podobizna' (zob. *podobac się*), z przyr. *-izna*.

podobny od XIV w. 'taki sam lub prawie taki sam, identyczny lub zbliżony pod jakimś względem', stp. też 'stosowny, właściwy, odpowiedni, należyty', 'kształtny, harmonijny, mogący się podobać, ładny', 'możliwy, prawdopodobny', daw. także 'podatny, skłonny', 'mogący się podobać, ładny, piękny, stosowny'; *podobno* 'może, chyba, widocznie', stp. 'słusznie, należyście, dobrze', 'możliwie, prawdopodobnie, łatwo', daw. też 'tak samo, tak właśnie, również', 'właściwie, odpowiednio, stosownie, należyście, dobrze, w sposób uzasadniony', 'prawdopodobnie, wiarygodnie, przekonująco',

'możliwie, wykonalnie'. Ogłś: cz. *podobný* 'podobny', przest. 'prawdopodobny', dial. 'ładny, urodziwy', r. *podobnýj* 'podobny', scs. *podobnъ* 'ts.; stosowny, odpowiedni'. Słow. **podobnъ* 'podobny', przym. odczas. od przedrostkowego czas. **po-dobiti się* 'być podobnym, upodobnić się' (zob. *podobac się, zdobić*). — Od tego *podobieństwo* od XIV w.; *upodobić*.

podolać od XVI w. 'dać sobie radę, potrafić coś zrobić'; też z innymi przedr.: *wydolać, zdolać* od XV w.; bez przedrostka daw. XVI w. *dolać* 'dawać sobie radę, radzić sobie', 'mieć siły, być zdolnym do zrobienia czegoś', dial. 'walczyć'; por. też pokrewne dial. *dolić się / dolić się* 'darzyć się, udawać się, dobrze się chować (o zwierzętach domowych)'. Por. stcz. *dolati* 'odpierać, bronić', *dolati se* 'walczyć z czymś', ukr. *dolaty* 'pokonywać, zwyciężać; pokonywać trudności; opanowywać, ogarniać'. Psł. **dolati*, **dolajp* 'dawać sobie radę z kimś, z czymś, pokonywać, przezwyciężać coś, zwyciężać kogoś', czas. odrzecz. od psł. **dola / *dola* 'część; wydzielona część, dział, udział; powodzenie lub niepowodzenie, dobry lub zły los, przeznaczenie' (zob. *dola*), pierwotne znaczenie 'miewać, uzyskiwać powodzenie, szczęście' > 'dawać sobie radę' > 'przezwytywać, zwyciężać'.

podolek od XIV w. 'wklęsłość, wgłębienie tworzące się z przodu sukni, fartucha, np. gdy się siedzi', stp. 'kraj, brzeg (płaszczka, sukni), najczęściej dolny', w XVI w. 'dolny skraj szaty; wgłębienie powstałe po uniesieniu brzegu szaty', 'dolna część brzucha; genitalia', dial. 'dolna część koszuli kobiecej'; por. stp. XIV-XV w. *podol* 'nizina, dolina, dół'. Por. cz. *podolek* 'dolna część koszuli lub sukni', r. *podół* 'brzeg odzieży; podstawa góry; niskie miejsce nad rzeką', daw. *podólok* 'dolny brzeg sukni, płaszczka'. Plnśl. **podolъ* i **podolъkъ* 'dolna część, dolny brzeg odzieży', od wyrażenia przyimkowego **po dolu* 'dołem, na dole' (psł. **po*, zob. *po*, i **dolъ*, zob. *dół*).

podólczas od XVIII w. Z wyrażenia *pod ów czas*, por. *ówczesny*.

podpora od XV w. 'to, na czym się coś opiera, co drugą rzecz podtrzymuje; osoba bę-

dająca oparciem', stp. też 'pokrzepienie, pomoc, wsparcie', w XVI w. także 'poręcz, balustrada', 'zapora, barykada'; zdr. *podpórka*. Por. cz. *podpora* 'oparcie, wsparcie, ostoją; wsparcie, zapomoga, zasilek', r. *podpora* 'podpora, oparcie, ostoją', ch./s. *pôtpora* 'podpora, podstawa; poparcie, wsparcie'. Słow. **podpora* 'to, na czym się coś opiera, wspiera', czas. odrzecz. od przedrostkowego czas. **podp-erti* 'podeprzeć', p. *podeprzeć* (zob. *przeć* I), z archaiczną wymianą rdzennego *e ⇒ *o.

podręczny od XVII w., od wyrażenia przyimkowego *pod ręką*, por. XVI w. *podręczce* 'miejsce pod ręką'. — Od tego *podręcznik*.

podróż od XVIII w. 'przebywanie dłuższej drogi, podróżowanie', w XVI w. 'powinność dostarczania podwód i przewożenia produktów dworskich, a także podróżowania w poselstwie'. Z poświadczanego w XVI w. *podroże* n 'częste przebywanie w drodze' (por. ukr. dial. *podoriżza* n / *podoróże* / *podoriże* 'podróż, podróżowanie', w języku liter. *pódoroż*, rzadziej *pódoriż* z 'podróż'), od wyrażenia przyimkowego *po drodze* (zob. *droga*), por. też inaczej utworzone od takiego samego wyrażenia dł. *pódrożstwo* 'podróż, wyjazd za granicę, wędrowka, pielgrzymka; obczyzna'. Pierwotne znaczenie 'przemieszczanie się po drodze'.

podróżny od XV w. (daw. też *podróżni*) 'mający związek z podróżą', stp. też 'będący w podróży, wyruszający w podróż (o ludziach)', od XVI w. także 'przybysz, przychodzień'. Por. gł. *podróżny* 'podróżny; uliczny', ukr. *podoróżnij* 'przydrożny; podróżny; podróżnik'. Od wyrażenia przyimkowego *po drodze* (zob. *podróż*, *droga*), pierwotne znaczenie 'taki, który przemieszcza się po drodze'. — Od tego *podróżnik* od XV w. 'podróżny, wędrowiec, przybysz', też nazwy roślin: 'cykoria podróżnik, Cichorium intybus' od XV w., 'babka, Plantago' od XV w. (w XVI w. również inne rośliny, np. 'rdest ptasi, Polygonum aviculare').

podszewka od XVI w. 'cienka tkanina podszycia pod sztukę odzieży', w XVI w. też 'podszycanie, podbijanie tkaniną lub futrem'. Od przedrostkowego czas. *podszyc* (zob. *szyc*), utworzone na wzór *podszewka* (zob. *poszwa*).

poduszczyć (daw. *poduścić*, *poduszczyć*) 'namówić do czegoś, zwłaszcza do złego, podburzyć, podjudzić', stp. od XV w. *poduścić* 'podstępnie doradzić, namówić, podpowiedzieć, podniecić', w XVI w. *poduszczyć* (wyjątkowo *poduścić*) też 'wzniesić, wywołać coś', 'dać znak do działania'; wielokr. *poduszczać*. Por. r. *naustiti* 'namówić, poduszczyć, podjudzić', *naušćati* 'poduszczać, pobudzać, podjudzać', scs. *ustiti*, *uštŭ* 'namawiać, zachęcać, napominać', *naustiti* 'namówić, nakłonić, podjudzić', *poustiti* 'napomnieć, namówić, nakłonić do czegoś, zachęcić', *pouštati* 'napominać, podtrzymywać na duchu', *pouštenje* 'gorliwość, zapal, chęć', *poustno* 'chętny, ochoczy', ch./s. *izustiti* 'wypowiedzieć, wyrzec; przemówić', przest. *naustiti* 'namówić do czegoś', dial. 'podburzyć, podjudzić', *zaustiti* 'przemówić; otworzyć usta, by przemówić'. Słow. **ustiti*, **ušćŕ* 'otwierać usta, by mówić; mówić, przemawiać, pouczać, namawiać', czas. odrzecz. od psł. **usta* 'usta' (zob. *usta*). Znaczenie 'namawiać do czegoś, nakłaniać, podburzać, podjudzać' powstało prawdopodobnie w czas. przedrostkowych, jak np. w p. *podmówić* 'namówić, nakłonić do czegoś, zwłaszcza do złego postępków', r. *podgovoriti* 'podmówić, podburzyć, podjudzić' (od *govoriti* 'mówić'). Wyraz dobrze tłumaczy się na gruncie słow., nie ma więc podstaw do doszukiwania się tu rzekomych pozostałości pie. pierwiastka *us- 'palić'.

poduszka od XV w. 'miękką podkładka pod głowę', daw. XVI w. też 'miękką podkładka pod uprząż', 'rodzaj peruczki'; zgr. *poducha*. Por. stcz. *poducha*, cz. *poduška* 'poduszka', r. *poduška* 'poduszka', ukr. *poduška* 'ts.', *poducha* 'ts.'. Płnsl. **poducha*, zdr. **poduška* 'miękką podkładka, poduszka', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego czas. **po-duchati* 'powiać, nadąć, podmuchać, pochuchać' (od psł. **duchati* 'wiać, dąć; dmuchać, chuchać', będącego ekspresywnym czas. z przyr. *-ch- od psł. **duti*, **dujo* 'wiać, dąć', **duti* sę 'nadymać się, wzdymać się'. Pierwotne znaczenie zapewne 'to, co jest nadęte, wzdęte (przez miękki wkład, np. pierze, puch)'. Wyraz jest zatem pokrewny z p. przest. *duchna* od XVI w. 'duża podusz-

ka', daw. XVII w. 'czepek puchowy; jasiek' (por. cz. *duchna* 'wielka, ciężka pierzyna', ch./s. *dùhnja* (*dùnja*) 'pierzyna', z psł. dial. **duchna* 'przykrycie sporządzone z puchu, pierza, pierzyna' od psł. **duhati*).

podwórze od XIV w. 'ogrodzony plac przy domu', stp. 'przestrzeń, w której znajdował się dom mieszkalny pana i budynki gospodarskie, przestrzeń między budynkami', 'dziedziniec zamku królewskiego', w XVI w. też 'dwór, folwark', dial. 'plac między budynkami gospodarskimi i chałupą'; zdr. *podwórko*. Por. r. przest. *podvóre* 'zajazd, dom zajezdny', ukr. *podvır'ja* n 'podwórze; obejście, zagroda'. Od wyrażenia przyimkowego *po dworze* (zob. *po, dwór*), pierwotne znaczenie 'to, co jest wokół dworu, przy dworze'. Postać *podwórzec / podwórzec* od XIX w. 'podwórze', znana też gwarom, utworzona na podstawie wyrażen przyimkowych *na podwórku / na podwórku* 'na dworze, poza budynkiem'.

podżęgać od XVI w. 'namawiać, skłaniać do złego, podburzać, podjudzać', wcześniej stp. XIV-XV w. 'rozpalać, rozniecać', w XVI w. 'podpalać'; por. stp. XV w. *podżeganie* 'stan zapalny skóry'. Czas. wielokr. od daw. (od XV w.) *podżec, podżęgać* 'podpalić', z przedr. *pod-* od stp. *żec, żęgać* 'palić', por. z innym przedr. stp. od XV w. *ożec / obżec* 'opalić, przypalić, przypieć', *ożżenie* 'oparzenie, oparzelizna', *ożżony* 'opalony' (zob. też *ożóg, pożoga*). Podstawowe stp. *żec* ma odpowiedniki z tym samym znaczeniem w stcz. *žéci, žehu*, r. *žeč* (dial. *žeči*), *žgu*, scs. *žešti, žego*, ch./s. *žęci, žęžem*. Wszystkie kontynuują psł. **žęgti, *žęgo / *žego* 'palić', z wczesnej psł. postaci **žeg-*, która powstała w rezultacie upodobnienia spółgłosek na odległość z pierwotnego **dęg-* (zachowanego w psł. **degōtŭ* 'smoła, dziegieć', zob. *dziegieć*), pokrewnego z lit. *dęgti, degù* 'palić', stind. *dáhati* 'pali', awest. *daža'ti* 'pali, płonie', od pie. pierwiastka **dǵh^{ew}-* 'palić, płonąć'. Zob. *żęgać*. — Od tego *podżęgać* 'namawiający do złego', daw. od XVI w. 'podpalać'.

poganin od XV w. (stp. też *paganin*). Por. stcz. *pohan* (rzadko *pahan*), cz. *pohan*, scs. *poganin* / *pogan*, ch./s. *poganin* 'poganin'. Zapożyczenie ze stcz. *pohan*, a to (zapewne

za pośrednictwem pldsl.) z łac. lud. **pagānus* 'poganin', co z łac. *pāgānus* 'mieszkaniec wsi, wieśniak', pierwotnie przym. 'wiejski' od łac. *pāgus* 'okręg, gmina; wieś, ludność wiejska' (chrześcijaństwo pierwotnie w czasach rzymskich szerzyło się głównie w miastach, ludność wiejska dłużej pozostawała przy starej wierze). — Od tego *poganka* od XV w., *pogański* od XIV w., *pogaństwo* od XIV w.

pogląd od XVIII w. 'sąd, opinia, zapatrywanie się na coś, punkt widzenia'. Por. cz. *pohled* 'spojrzenie; pogląd; widok', ukr. *póhlyad* 'pogląd, spojrzenie', ch./s. *pógled* 'wejrzenie, wgląd; spojrzenie; wzrok; pogląd, zapatrywanie (się); widok; wzgląd'. Rzecz. odczas. od daw. *poglądać* (stp. *poględać*), zob. *spoglądać*.

pogłowie od XVI w. 'zespół jednostek (o zwierzętach), ogół zwierząt na jakimś terenie', daw. też 'zespół jednostek ludzkich', stp. od XV w. 'jednostka ludzka, osoba', 'pleć, rodzaj', 'jednostka zwierzęca', od XIII w. 'danimina na rzecz panującego płacona od głowy, tj. od osoby'. Por. cz. *pohlaví* 'pleć'. Od wyrażenia przyimkowego *po głowie* (zob. *głowa*), pierwotne znaczenie 'to, co przypada na (jedną) głowę'.

pogoda od XVI w. 'warunki atmosferyczne; dobre warunki atmosferyczne', stp. XV w. 'sposobność, dogodna chwila', od XVI w. 'sprzyjające okoliczności, pomyślna sytuacja, odpowiednia pora, okazja', kasz. *pogoda* 'pogoda; słoneczna, piękna pogoda' i 'odpowiednia pora'. Ogśl.: stcz. *pohoda* 'wygoda, komfort', cz. *pohoda* 'pogoda', r. *pogóda* 'pogoda', ukr. *pohóda* 'pogoda; dobra pogoda; burza, deszcz, śnieg', 'zgoda', ch./s. daw. *pogoda* 'zgoda'. Słow. **pogoda* 'zgoda; odpowiednia pora, ładny czas, ładna pogoda', od czas. przedrostkowego **po-goditi* 'doprowadzić do zgody, porozumienia, pojednać', p. *pogodzić* 'ts.' (od psł. **goditi* 'być odpowiednim, dogodnym, sprzyjać, dogadzać', zob. *godzić*). — Od tego *pogodny*.

pogoń z od XV w. 'pościg', stp. też 'obowiązek ścigania nieprzyjaciela', daw. od XVI w. też *pogonia* 'ściganie, pościg'. Por. r. *pogónja* 'pogoń, pościg', ukr. *pohónja*, dial. *pogón* / *pohín* 'ts.', br. *pahónja*, dial. *pahón* / *pahón*

'ts.', słwn. *pogōn* 'pogoń'. Od czas. przedrostkowego **po-goniti*, p. *pogonić* (od psl. **goniti* 'poganiać, popędzać, pędzić przed sobą; biec za kimś, za czymś, by go złapać, ścigać', zob. *gonić*).

pogotowie od XIX w. 'stan gotowości do działania', 'instytucja udzielająca doraźnej pomocy', być w *pogotowiu* 'być w gotowości', daw. od XVI w. przysł. *pogotowie* 'w gotowości', 'tym bardziej', 'również', *pogotowiu* 'w gotowości', 'tym bardziej', 'również, także, tym samym', 'z kolei', *pogotowu* 'w gotowości', 'na dodatek'. Od wyrażenia przyimkowego stp. XV w. *po gotowu* / *po gotowiu* 'tym samym, przez to, jak z tego wynika, co za tym idzie', od przym. *gotowy* (zob.).

pogrążyć od XV w. (stp. *pogrężyć*, w XVI w. także wyjątkowe *pogrążyć*) 'zagliść, zanurzyć w czymś', 'przyczynić się do czyjejś zguby', stp. 'pochłonać, zalać, zatopić', *pogrążyć się* 'zapaść się, głęboko ugrzęznąć w czymś', w XVI w. 'zagliść się w wodzie, zatonać', 'zapaść się pod ziemię'; wielokr. *pogrązać (się)*; bez przedr. przest. *grążyć* (daw. od XVI w. *grązić*) 'zanurzać, zatapiać, topić', dial. *grązić* / *gręzić* 'ciągnąć w dół, powodując zanurzenie'. Por. cz. *hrouzít* / *hrouzit* 'zanurzać, zatapiać', r. *gruzít*, *grúzu* 'opuszczać na dno, zatapiać; zanurzać', scs. *po-grpžiti* 'zanurzyć, zatopić', *po-grpžiti się* 'utonać'. Psl. **grpžiti*, **grpžp* 'powodować, że coś grzęźnie', czas. kauzat. od psl. **gręznŏti* 'zacząć pogrążyć się, zapadać się w czymś, tonąć, grzęznąć' (zob. *grzęznąć*), z wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*.

pogrom od XVI w. 'przegrana bitwa, klęska; spustoszenie, zadanie szkód'. Por. r. *pogróm* 'pogrom, klęska'. Rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego *pogromić* od XVI w. 'pokonać, zadać klęskę' (zob. *gromić*). Od tej samej podstawy *pogromca* od XVIII w. 'zwycięzca', od XIX w. 'treser zwierząt w cyrku'.

pogrzeb od XV w. 'chowanie zmarłego', stp. też 'miejsce chowania zmarłego, grób, grobowiec, cmentarz', kasz. *pogřeb* 'pogrzeb'. Ogsl.: cz. *pohřeb* 'pogrzeb', przest. 'grób', r. *pógrëb* 'piwnica', ch./s. *pógrëb* 'pogrzeb'. Słów. **pogrebъ* 'grzebanie, składanie zmarłych do grobu', 'to, co wygrzebane, wy-

kopane, wykopany dół (zwłaszcza piwnica, grób)', rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego **po-gre(b)ti*, **pogrebъ* 'grzebiąc, zakopać, wykopać', p. *pogrześć*, *pogrzebię* (daw. *pogrzebъ*) 'pogrzebać, pochować zmarłego' (od psl. **gre(b)ti*, **grebъ* 'skrobać, drapać; grzebać, rozgarniać wierzchnią warstwę ziemi', zob. *grzebać*).

pogrzebac od XVI w. 'przyrząd do rozgarniania węgla, popiołu'. Nazwa narzędzia z przyr. -acz od przedrostkowego czas. *pogrzebać* (zob. *grzebać*).

poić *poję* od XVI w. (w XV w. z przedrostkami *napióć*, *upoić*) 'dawać pić', kasz. *pojic* 'ts.'; z przedr. *napióć*, *spoić*, *upoić*, *wpoić*; wielokr. *wpajać* (stp. XV w. 'przyswajać sobie coś'). Ogsl.: cz. *pojít*, r. *poit*, scs. *poi-ti*, *poj-p*. Psl. **pojiti* 'powodować, że ktoś lub coś pije, dawać pić', czas. kauzat. od psl. **piti* (zob. *pić* I) z wymianą rdzennej **ei* ⇒ **oi* > **i* ⇒ **oj* (por. np. *gnić* : *gnoić*). — Od czas. przedrostkowych *upojny*, *upojenie* (por. r. *upoenie* 'upojenie, zachwyt').

pojedynczy od XVIII w. 'występujący sam jeden, oddzielnie, osobno; jednostkowy, poszczególny', 'niezłożony, składający się z jednego tylko elementu', przym. od daw. (od XVI w.) *pojedynek* 'osobna jednostka', zwykle narz. (w funkcji przysł.) *pojedynkiem* w XVI w. 'pojedynczo, indywidualnie: każdy z osobna, jeden po drugim; każdego (każdemu) z osobna, jednego po drugim; sam jeden, bez towarzystwa; sam na sam, jeden na jednego, z jednym' (stp. XV w. *pojedzinkiem* 'pojedynczo, oddzielnie'), dziś w *pojedynkę* 'pojedynczo, po jednym, samotnie', co od wyrażenia przyimkowego *po jednemu* (stp. *po jedzinemu*), zob. *jeden, jedyny*. Od tego wyrażenia przyimkowego też *pojedynek* od XVI w. 'walka dwóch (uzbrojonych) przeciwników' → *pojedynkować się* (daw. od XVII w. *pojedynkować*) 'bić się w pojedynku, toczyć pojedynek', w XVI w. 'trzymać się z dala od innych, żyć samotnie'.

pojemny od XVI w. 'mogący dużo pomieścić', w XVI w. *bańka*, *sklenica pojemna* 'do której ścieka płyn po destylacji'. Od *pojąć* 'pomieścić' (zob. *jąć*). — Od tego *pojemnik*, *pojemność*.

pokarm od XV w. 'środku żywnościowe, jedzenie, pożywienie'. Rzecz. odczas. od stp. *pokarmić* 'dać jeść' (zob. *karmić*).

pokolenie od XIV w. 'generacja', 'potomstwo tych samych rodziców', 'ród, szczepek, plemię', 'dynastia, linia', daw. 'rodzaj', dial. też 'pokrewieństwo'. Ogsł.: cz. *pokoleni* 'generacja; potomstwo tych samych rodziców; ród, plemię; pleć', r. *pokolénie* 'potomstwo; generacja', ch./s. *pokoljénje* 'potomstwo; pochodzenie'. Psl. **pokolénjje* 'ogół potomstwa rodu, plemienia', od wyrażenia przyimkowego **po kolěnu* od psl. **kolěno*, które oprócz znaczenia anatomicznego 'kolano' miało też znaczenie 'pokolenie, ród, plemię' (por. cz. *koleno* 'pokolenie, generacja', r. *kolěno* 'pokolenie, plemię, ród', ch./s. *kòljeno* 'ts.:', zob. *kolano*), co do tych znaczeń por. też łac. *genū* (*genus*) 'kolano' i *genus* 'ród, rodzaj, grupa, pochodzenie; potomek, potomstwo; szczepek, plemię, lud, naród'.

pokonać od XV w. 'zwyciężyć, pobić; przezwyciężyć, zwalczyć, opanować', stp. 'dowieść czegoś, zwyciężyć kogoś sądownie'; wielokr. *pokonywać*. Płnsl.: cz. *pokonat* 'wykonać', przest. 'przekonać, przemóc', dial. 'skonać, umrzeć', r. dial. *pokonat* 'wykończyć, dokończyć; ukarać; spustoszyć; zabić, pozbawić życia'. Psl. dial. **pokonati* 'zakończyć, skończyć', z przedr. **po-* od psl. **konati* (zob. *konać*). Por. *dokonać, przekonać, wykonać*.

pokora od XIV w. 'brak zarozumiałości, pychy, potulność, uległość, uniżoność', stp. 'publiczne upokorzenie się winowajcy i prośba o przebaczenie', daw. 'akt publiczny, w którym winowajca lub hołdownik zdawał się na łaskę i nielaskę mściciela krzywd lub przyjmującego hołd', dial. 'żałoba'. Ogsł.: cz. *pokora* 'pokora', przest. 'obrzęd, przy którym winowajca prosił o łaskę', ukr. *pokóra* 'skrucza, uległość, potulność; posłuszeństwo', ch./s. *pòkora* 'kara', daw. 'męka; nieszczęście, zło; podległość, poddaństwo', dial. 'pokuta'. Psl. **pokora* 'uległość, upokorzenie', rzecz. odczas. od psl. czas. przedrostkowego **po-koriti* (zob. *upokorzyć*). — Od tego *pokorny* od XV w. 'mający poczucie własnej niższości, uległy, uniżony, skromny; wyrażający pokorę'.

pokos od XIV w. 'skoszona trawa, zboże leżące na polu', stp. 'wał zboża, trawy, leżący na polu po jednym przejściu pracującego kosiarza', daw. też 'sianokos, koszenie trawy'. Por. cz. *pokos* 'pokos', ukr. *pokis*, -*kósu* 'pokos; miejsce, gdzie się kosi'. Rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego daw. od XV w. *pokosić* 'skosić, ściąć kosą' (zob. *kosić*).

pokost od XV w. 'preparat żywiczno-olejowy stosowany do impregnacji drewna, produkcji farb itp.', w XVI w. też 'lubryka, glina czerwona' (z polskiego zapożyczone np. cz. *pokost*, ukr. dial. *pókost* / *pokist*, za pośrednictwem czeskim ch. *pókost*). Rzecz. odczas. od p. czas. przedrostkowego *pokościć* 'powlec, pociągnąć pokostem' (stp. XIV w. *pokoszczenie* 'powleczenie pokostem'), bez przedr. daw. od XVI w. *kościć* 'powlekać pokostem' (por. r. dial. *kostíf* 'brudzić, walać, śmiecic; psuć; oddawać kał', br. dial. *kascić* 'oddawać kał', stąd p. dial. z Litwy *kościć* 'paskudzić, oddawać kał', ukr. lud. *kostýty* 'wykładać, ozdabiać kością, kostkami, kolorowymi muszelkami'). Podstawowe *kościć* to czas. odrzecz. od *kość* (zob.).

pokot łow. 'zwierzyna ubita na polowaniu, ułożona szeregiem podług hierarchii łowieckiej', wtórnie utworzone od przysł. *pokotem* od XVII w. 'jeden obok drugiego, jeden za drugim, rzędem, szeregiem'. Zapożyczenie z ukr. *pókotom* 'pokotem', dial. 'wszyscy razem', narz. pj rzeczownika w funkcji przysł., por. ukr. *pokít*, -*kótu* 'pochylona powierzchnia czegoś; schylek', rzecz. odczas. od ukr. *pokotyty* 'potoczyć', *kotýty(sja)* 'toczyć (się); kocić się', z psl. **kotiti* 'rzucić, miotać; przewracać; toczyć' (zob. *kocić się*).

pokój I od XIV w. 'stosunek między państwami, które nie prowadzą ze sobą wojny, sytuacja, w której państwo, naród itp. nie jest w stanie wojny', 'układ o zakończeniu działań wojennych', 'spokój, stan wypływający z braku trosk i kłopotów, równowaga ducha i umysłu'. Ogsł.: cz. *pokoj* 'spokój', r. *pokój* 'spokój, spoczynek, cisza', scs. *pokoi* 'ts.'. Psl. **pokojb* 'stan spoczynku, odpoczynku, spokój, pokój', rzecz. odczas. (nazwa czynności, wtórnie nazwa rezultatu czynności) od psl. czas. przedrostkowego **po-łiti* 'odpocząć, spocząć' (zob. *odpocząć*,

spocząć, wypocząć), z wymianą samogłoski rdzennej *i ⇒ *oj. Por. *spokój*. — Od tego *pokojowy*; *niepokój* od XV w. 'zakłócenie spokoju, nadmiar trosk, bojaźń, niepewność' → *niepokoić* od XVI w. 'nie dawać spokoju, zakłócać spokój, wzbudzać niepokój' (daw. też 'dręczyć, trapić, trwożyć, nękać'), *zaniepokoić*.

pokój II od XV w. 'część mieszkania, izba mieszkalna', w XVI w. 'prywatna część wnętrza domu (mogąca się składać z kilku pomieszczeń), pomieszczenie mieszkalne', 'kancelaria królewska', 'pomieszczenia dla różnych celów', 'ustęp, ubikacja'; zdr. *po-koik*. Por. cz. *pokoj* 'pokój', r. przest. *pokój* 'pokój, komnata, apartament', br. *pakój* 'ts.'. Etymologicznie tożsame z *pokój* 'spokój' (zob. *pokój I*), znaczenie 'pomieszczenie mieszkalne, izba' rozwinęło się z 'miejsce zażywania spokoju, odpoczynku, spoczynku'. — Od tego *pokojowy* → *pokojowiec*, *pokojówka*; od wyrażenia przymkowego *przedpokój*.

pokraka od XVI w. 'o osobie rażąco niezgrabnej, niekształtnej (rzadziej w odniesieniu do zwierząt, przedmiotów)' (stąd ukr. dial. *pokraka* 'pokraka'); *pokraczny* 'szpetny, niekształtny, niezgrabny'. Rzecz. i przym. odczas. od *↑pokraczać*, czas. wielokr. od czas. przedrostkowego *pokroczyć* 'kroczyć, postąpić, pójść' (zob. *okrakiem, rozkraczyć*), por. *pokrakować* 'kroczyć, postępować'. Pierwotne znaczenie zapewne 'coś odchodzącego, odstającego od głównej części (na kształt kroku, rozkraczonych nóg), rozwidłonego' (na co wskazuje dial. *pokraka* 'konar wystający bezpośrednio z pnia', por. dial. *rozkraka* 'odnoga drzewa, konar' od *rozkraczyć* 'szeroko rozstawić, rozłożyć nogi'), wtórnie 'coś niezgrabnego, ktoś niezgrabny'.

pokrowiec od XVI w. 'nakrycie ochronne na jakimś przedmiocie'. Por. ch./s. *pokróvac* 'pokrowiec; koc, derka; pokrywka, wieko'. Pierwotne zdr. z przyr. *-ec* < **-ьec* od stp. od XIV w. *pokrow* 'pokrycie, okrycie; pokrywka, przykrywka naczyń', w XVI w. 'przykrycie na siedzenie lub siodło', dial. *pokróv* / *pokrowa* 'denko do nakrywania beczki', por. cz. *pokrov* 'tkanina do przykrywania, przykrycie, narzuta', r. *pokróv*

'zasłona, osłona, przykrycie, pokrycie; obroń, ochrona; naskórek', scs. *pokrovъ* 'dach, strzechy', przen. 'schronienie, przytułek; ochrona, obrona', ch./s. *pòkrov* 'całun; powłoka śnieżna', daw. też 'dach', 'płaszcz', 'obrona, ochrona'. Psł. **pokrovъ* 'to, czym się coś pokrywa, okrywa', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **pokryti* 'położyć na wierzchu czegoś, pokryć, okryć' (o pochodzeniu zob. *kryć*).

pokrzywa od XV w. 'roślina Urtica dioica', wcześniej od XIII w. *koprzywa* 'ts.', w XV–XVI w. *koprzywa* / *pokrzywa*, dial. *pokrzywa* i *koprzywa*, kasz. *pokrěva* (też 'jakikolwiek chwast'), słowiń. *kopřeva* 'pokrzywa'; por. stp. 1472 r. *koperwy wieliki* mn 'pokrzywa zwyczajna'. W polskim zmienna *koprzywa* (od XIII w.) > *pokrzywa* (od XV w.), z przestawką spółgłosek *k - p* > *p - k*, przy czym nie bez znaczenia było skojarzenie początku wyrazu z przedr. *po-*; chronologię zmiany potwierdzają też nazwy osobowe: *Koprzywa* od XIII w., *Pokrzywa* od XV w. Por. cz. *kopřiva*, cs. *kopriva*, ch./s. *kòpriva*; z przestawką spółgłosek (inną niż w polskim) strus. *kropiva* / *krapiva*, r. *krapiva*, ukr. *kropyvâ*. Psł. **kopriva* 'pokrzywa' czy może **kropiva*, bez pewnej etymologii; dyskusyjne jest zarówno wiązanie z cs. *koprina* 'jedwab', ch./s. *kòprina* 'woal, zasłona, welon, tren', daw. 'bardzo cienka, przezroczysta tkanina' (w przeszłości włókna pokrzywy wykorzystywano do wyrobu jakichś tkanin), jak i łączenie z *koper* czy z *ukrop*. — Od tego *pokrzywka* 'rodzaj wysypki' (kalka łac. *urticaria* 'ts.'). Por. daw. XVI w. zdr. od *pokrzywa* 'Urtica'), 'ptak płochacz pokrzywnica, Prunella modularis' (por. ukr. dial. *pokryvka* 'ptak Sylvia').

pokusa od XIV w. 'to, co kusi, podnieta, chęć do czegoś; próba, na jaką się kogoś wystawia', stp. 'namowa, poduszczenie do czegoś złego, zdradzenia, poddanie próbie moralnej', w XVI w. też 'zło', 'zjawia, zwid, straszdytło; czary', kasz. *pokusa* 'zły duch, zwłaszcza zwołujący ludzi do błot lub przybierający postać dziewczyny kuszącej, uwodzącej młodzieńca'. Rzecz. odczas. od stp. *pokusiti* 'doświadczyć kogoś, poddać próbę; przesłuchać, wypytać', 'skosztować, do-

świadczyc czegoś na sobie', *pokusić się* 'zmierzyć z kimś siły, stoczyć walkę', 'odważyć się na coś'; o pochodzeniu zob. *kusić*.

pokuta od XIV w. 'kara za jakieś wykroczenie, kara mająca stanowić zadośćuczynienie za grzech', stp. 'dobrowolnie na siebie przyjęte umartwienie albo kara wyznaczona jako zadośćuczynienie za grzech', 'kara, środek represyjny, też opłata sądowa', w XVI w. także 'sakrament spowiedzi'. Zapożyczenie ze stcz. *pokuta* 'kara, wymierzenie kary; kara pieniężna, grzywna; procent, zysk', cz. *pokuta* 'kara pieniężna, grzywna', przest. 'kara', rzecz. odczas. od stcz. *pokutiti* 'ukarać, wymierzyć karę', objaśnianego jako czas. przedrostkowy od psł. **kptati* / **kutati* 'okrywać, osłaniać, otulać' > 'uśmierzać, uspokajać, otaczać opieką' (zob. *okutać*); pierwotne znaczenie rzecz. *pokuta* według tego objaśnienia to 'uspokojenie, zaspokojenie, zadośćuczynienie'. Nie można jednak wykluczyć, że wyraz należy do rodziny psł. **kutiti* / **kutati* 'czynić coś, krzątać się, grzebać w czymś' (o którym zob. *skutek*). — Od tego *pokutny* od XVI w.; *pokutować* od XV w. 'czynić pokutę' (por. cz. *pokutovat* 'nakładać karę, karać'), *odpokutować*.

polana od XV w. 'miejsce w lesie niezadrzewione, pole, łąka otoczone lasem', dial. też 'pastwisko w górach'; zdr. *polanka*. Ogłst.: cz. dial. *polana* 'polana, hala', śl. *polana* 'łąka górską; łąka w lesie', r. *poljana* 'polana', dial. 'działka, kawałek ziemi ornej', ch./s. *poljana* 'polana; równina, równia; błonie', dial. 'plac, rynek'. Psł. **polana* 'miejsce w lesie niezadrzewione, porośnięte trawą, pole, łąka, otoczone lasem' od psł. **polē* 'równa, pusta płaszczyna' (zob. *pole*), z przyr. *-ana.

polano od XVIII w. 'kawał drewna, bierwiono'. Ogłst.: cz. *poleno* 'polano, szczapa', strus. *polēno* 'krótki kawałek drewna', r. *polēno* 'polano, szczapa, bierwiono', ukr. *polino* 'ts.', ch./s. *póljeno* 'polano, szczapa; kłoda'. Psł. **polēno* 'kawał drewna', prawdopodobnie urzeczownikowiona forma rodzaju nijakiego imiesłowu biernego **polēnъ* od psł. czas. **polēti* 'palić się, płonąć' (zob. *palić, płonąć*), pierwotne znaczenie 'to co się pali, co jest palone'. Późne poświadczenie

wyrazu polskiego sugeruje zapożyczenie ze wschl.

pole od XIV w. 'obszar ziemi przeznaczony pod uprawę, uprawianej, ziemia uprawna', 'obszar, teren, plac pokryty czymś, przeznaczony na coś' (przen. 'dziedzina, zakres, teren działania, sposobność, okazja'), reg. 'teren otaczający dom' (wyjść na *pole* 'na zewnątrz, na dwór, na podwórze'), stp. też 'łąka, rozległa równina, błonie, otwarta przestrzeń', 'przestrzeń na zewnątrz budynku', w XVI w. też 'polowanie', 'powierzchnia, tło znaku herbowego; jeden z kwadratów na szachownicy', 'miara powierzchni gruntu'; zdr. *pólko*. Ogłst.: cz. *pole* 'pole', r. *pôle* 'pole, rola, łąk; tło; margines; rondo kapelusza', scs. *polje* 'pole, rola; równina'. Psł. **polē* 'równa, pusta płaszczyna, pole, ziemia uprawna', z pie. **pol-jo-* od pie. pierwiastka **pel-* 'równy, szeroki'. — Od tego *polny* (stp. też *polni*), *polowy*. Zob. też *polować*. — Od *pole* (zapewne w wcześniejszym znaczeniu 'otwarta przestrzeń, równina') także *Polanie* (od X w., najpierw zapisywane w zlatynizowanych postaciach, np. *Poloni, Polani, Poliani*), nazwa średniowiecznego związku plemiennego na terenie Wielkopolski, z etymologicznym znaczeniem 'mieszkańcy pól'; od nazwy plemiennej przym. *polski*, najpierw 'odnoszący się do Polan', od którego (w rezultacie uniwersalizacji wyrażenia *ziemia polska*, por. łac. *terra Poloniae*) urzeczownikowiona forma *Polska* (daw. miejsc. *pj w Polsce*), w węższym znaczeniu 'ziemia Polan', następnie jako nazwa całego państwa (w początkach XI w. łac. *Polonia regio i Polonia* na oznaczenie całego władztwa Bolesława Chrobrego); od XIV w. dawne terytorium Polan przybrało nazwę *Wielkopolska* (łac. *Polonia maior*), później zaś przyłączona do państwa dzielnicza — *Małopolska* (łac. *Polonia minor*). Z kolei od nazwy państwa *Polska* utworzono nazwy mieszkańców *Polacy, Polak, Polka*.

polecić *polecę* od XIV w. 'nałożyć obowiązek, kazać, zlecić; dać pod opiekę, powierzyć; zarekomendować, zalecić', stp. też 'dać, podarować, przydzielić'; też z innymi przedr.: *zalecić* od XV w. 'polecić', stp. 'polecić czy-

jeź życliwości, poprosić o życliwość', *zalecić się* 'przypodobać się, przymilić się'; *zlecić* od XVI w. 'powierzyć coś komuś'; wielokr. *polecać, zalecać* 'zachwalać, rekomendować', stp. XV w. 'polecać czyjejs życliwości, prosić o życliwość', *zalecać się* 'starać się o względy, umizgać się', daw. XVII w. *zalecać się* 'chelić się, popisywać się', *zlecać*. Por. np. strus. *połētiti* 'powierzyć, poruczyć', br. dial. *zalećić* 'zapewnić, zawiadomić uprzednio'. Psl. **lētēti*, **lētō* 'powierzać opiece, przekazywać, dawać', czas. odrzec. od psl. **lētō* z 'swoboda, wolność', **estō lētō* 'wolno, można' (por. strus. *lētō* (*estō*) 'można, wolno, jest dozwolone', r. dial. *lef* 'ts.', scs. *lētō jestō i lētōjo jestō* 'ts.', mac. dial. *lāt* z 'wolny czas'). Podstawowe **lētō* to zapewne rzecz. abstr. z przyr. *-b od niezachowanego psl. przym. *flētō* 'łagodny, spokojny, powolny, przychylny', na który wskazuje chyba stcz. *letny* 'dozwolony, przychylny' (z nawarstwionym przyr. -ny < *-bnō) oraz rzecz. *lato* (zob.), por. też lit. *lėtas* 'łagodny, spokojny, cichy; powolny, ustępny', lot. *lēts* 'lekki, łatwy'. Zob. *zaleta, zaloty*.

polewka od XV w. (daw. też *poliwka*) 'zupa jarzynowa lub owocowa, wywar z jarzyn, owoców, mięsa, odpowiednio przyprawiony', stp. też 'polewanie, oblewanie', w XVI w. wyjątkowe 'ten, kto się żywi na czyjś koszt, pasożyt'. Por. cz. *polévka* / *polívka* 'zupa', slc. *polievka* 'ts.'. Od stp. *polewać* 'pokrywać coś płynem, oblewać, moczyć' (o pochodzeniu zob. *lać*).

połędwica od XVI w. (daw. też *połędwica*) 'mięso z części łędziowej tuszy mięsnej zwierzęcia, pieczeń, wędlina z tego mięsa', w XVI w. także 'przednia część szyi pod gardłem u zwierzęcia'; zdr. *połędwiczka* od XVI w. Od wyrażenia przyimkowego *po łędziach* (zob. *łędźwie*). Rozwój fonetyczny *połędwica* > *połędwica* w rezultacie odpodobnienia grupy spółgłoskowej *dźw* (*ǰv*) > *dw*.

policzek od XV w. 'część twarzy', od XIV w. 'uderzenie w twarz', w XVI w. też 'dolna część przyłbicy osłaniająca policzki', 'boczne belki w konstrukcji drewnianej'. Od wyrażenia przyimkowego *po licu* 'po twa-

rzy' (zob. *lico*). — Od tego *policzkować* od XIV w. 'bić po twarzy', *spoliczkować*.

polować od XVI w. 'tropić i zabijać zwierzyzną łowną', pot. 'starać się uzyskać, zdobyć coś'; z przedr. *upolować, zapolować*. Por. r. *polevát*, ukr. *poljuváty*, br. *paljavác* 'polować'. Od *pole* (zob.), pierwotne znaczenie 'tropić, łowić zwierzyzną łowną na polach'. — Od tego rzecz. odsłowny *polowanie* od XVI w.

poła od XV w. 'dolna część, róg jednej połowy ubioru rozpinającego się z przodu', stp. XIV w. 'jedno z dwu skrzydeł niewodu rybackiego' (w XVI w. 'jedna z dwóch części sieci na ptaki'), w XVI w. 'przykrycie', 'żagiel', 'jedna z dwóch przednich części zapinanego ubioru', 'połowa', daw. od XVI w. (dziś dial.) 'płat tkaniny' (*poła płótina*), od XVII w. 'dolna część sukni, podolek', dial. też 'połowa', 'część ciała w pasie; biodra', 'torba do karmienia koni', kasz. *połka* 'jedna z dwóch części koszuli męskiej; jedna z licznych części, z których składała się dawna długa suknia kobieca'. Ogśl.: cz. dial. *po-la* 'połowa; poła', strus. *poła* 'kawalek tkaniny, zasłona', r. *polá* 'poła', dial. 'połowa, połówka', scs. *poła rizna* 'połowa szaty, poła', ch./s. *pōla* 'połowa, pół', dial. 'poła; płat tkaniny'. Psl. **poła* 'jedna z dwóch części czegoś, połowa, połówka', od psl. **poľō* 'połowa' (zob. *pół*).

połać z od XVI w. 'część jakiegoś obszaru, jakiejs przestrzeni, szmat, płat', w XVI w. 'teren z zabudowaniami, przylegający z jednej strony do drogi wiodącej przez wieś, pierzeja', dial. *połać* = *połec* 'duży kawał, płat (mięsa, słoniny)', *połatka* 'siedzenie między dwoma drzewami do strzelania do niedźwiedzi i dzików do zboża przychodzących', *połatki* mn 'łóżko'. Najbliższe znaczeniem ukr. dial. *palát* 'jeden rząd chat wzdłuż ulicy', por. także strus. *polati* mn 'chór, górna część cerkwi; skarbiec (w cerkwi)', str. XVII w. *polatō* 'pomost pod sufitem od pieca do ściany', *polati* mn 'ts.', 'górne pomocnicze pomieszczenie, zwłaszcza w budynkach gospodarczych; przybudówka, balkon', r. *poláti* mn 'pomost do spania', myśl. 'ambona, pomost', dial. *polát* z 'półka (np. w łaźni)', br. *paláci* mn, dial. *paláty*

'półka w łaźni'. Wyrazy wschł. wskazują na związek z psł. **polb* 'deska' < 'odszczerpany kawał drewna' (zob. *półka*), ale budowa niejasna.

połec *połcia* od XV w. (w XIV w. nazwa osobowa *Polec*) 'duży płat słoniny lub mięsa', w XVI w. 'wielki kawał mięsa, stanowiący połowę ubitego i rozkrojonego wzdłuż zwierzęcia' (dziś dial. *połec* 'połowa tuszy świńskiej', 'duży kawał, płat mięsa, słoniny'); w XVI w. też *polta* / *polm* 'połec', zdr. *poltek* / *poletok*, dial. *poletok* 'połowa tuszy'. Płnsl.: cz. *polt* m 'płat słoniny', dial. 'połowa słoniny z całego wieprza', r. *pólot* / *pol* ż 'połowa tuszy świńskiej lub baraniej'. Psł. dial. **polb* 'płat mięsa, słoniny z połowy zwierzęcia rozciętego wzdłuż' (w pldsl. prapostać **polb*, por. słwn. *plát* ż 'strozna', od psł. **polb* 'pół, połowa' (zob. *pół*), z przyr. *-*bt* (por. np. *łokieć*, *paźnokieć*).

połóg od XV w. 'okres poporodowy', daw. 'poród', stp. 'rodzenie dziecka, okres, przez jaki kobieta po urodzeniu dziecka przebywa w odosobnieniu', w XVI w. też 'łóże, legowisko, miejsce do spania', być *pologiem* 'położyć się, upaść, tj. zostać zabitym'. Ogsl.: stcz. *poloh* 'okres po porodzie', cz. *poloha* 'położenie, pozycja', r. *pólog* 'zasłona, kotara, portiera', ukr. *póloh* 'ts.', *polóhy* mn 'półóg, poród', ch./s. *pólog* 'jajo podłożone samicze', 'powalone zboże', 'depozyt, zastaw'. Psł. **polog* / **pologa* 'położenie (się), upadnięcie, zlegnięcie', rzeczowniki odczas. (pierwotnie nazwy czynności, z różną konkretyzacją w językach słow.) od psł. czas. przedrostkowego **po-legti* 'paść, upaść, położyć (się), zlec', p. *polec* 'zginąć, paść' (o pochodzeniu zob. *lec*). — Od tego *położna* 'akuszerka', *położny* 'akuszer', *położnica* od XVI w. 'kobieta, która niedawno urodziła, leżąca w pólgu, także będąca w trakcie porodu' (w XVI w. też 'łożnica, sypialnia małżeńska', 'nałożnica').

południe od XIV w. 'środek dnia', 'strona świata, w której słońce wznosi się najwyżej', w XVI w. *południe*, rzadko *połdnie* / *pułdnie*, dial. *polednie*. Ogsl.: cz. *poledne*, r. *pólden*, scs. *poludbne*, ch./s. *pódne* < *poldne* 'środek dnia'. Zrośnięcie się psł. połączeń wyrazowych **polu dne* / **polb dne* 'po-

łowa dnia, południe' (istniało zapewne także złożenie **poldbne*, na które wskazuje ch. daw. *pladne* 'południe'), złożonych z psł. **polb* 'pół' względnie z dop. **polu* (zob. *pół*) i dop. **dbne* psł. rzecz. **dbn* 'dzień' (zob. *dzień*). Jako wtórna nazwa strony świata, w której słońce świeci w środku dnia, wyparło psł. **jug* 'południe; wiatr południowy', szczątkowo zachowane w derywacie: daw. od XV w. i dial. *jużyna* 'podwieczorek'.

połysek od XVIII w. 'odblask, lśnienie'. Rzecz. odczas. od p. od XVI w., dziś przest. *połyśkać* (się) 'lśnić, błyszczyć, świecić', dziś tylko wielokr. *połyskiwać* 'rozświetlać blask, lśnić, błyszczyć, świecić', co od p. daw. od XV w., dziś dial. *łyśkać* 'błyskać', *łyśkać się* 'błyszczyć, lśnić; błyskać się' (por. slc. dial. *liskac se* 'błyskać się', ukr. dial. *łyśkati* 'lśnić, błyszczyć, połyskiwać; błyskać się', ch. dial. czak. *liskati* 'błyskać, lśnić', *liskati se* 'błyszczyć, lśnić się'). Psł. **lyskati* 'błyszczyć, lśnić', czas. wielokr. od psł. **lysknpti* 'połyskiwać, błyszczyć, lśnić', o którym zob. *lśnić*.

pomnieć *pomnę* od XIV w. 'mieć, zachowywać w pamięci, nie zapominać, pamiętać', 'zważać na coś, mieć coś na względzie', stp. *pomnieć*, *pomnie* też wyjątkowo 'zapomnieć', daw. także 'wspominać, przypominać sobie'; z przedr. *napomnieć*, *przypomnieć*, *upomnieć*, *wspomnieć*, *wypomnieć*, *zapomnieć*; wielokr. -*pominać*: z przedr. *dopominać się*, *napominać*, *przypominać*, *upominać*, *wspominać*, *wypominać*, *zapominać*. Bez przedrostka stp. *mnieć*, *mni* 'mnieć, przypominać, sądzić, uważać, być zdania', por. cz. *mnít*, r. *mnít*, scs. *mněti*, *mnŕp*. Psł. **mněti*, **mnŕp* 'myśleć, sądzić, uważać, mniemać', pokrewne z lit. *minėti*, *menù* 'wspominać, wymieniać', lot. *minēt*, *minu* 'wymieniać', łac. *memini*, *meminisse* 'przypominać sobie, pamiętać, wspominać', het. *memma* - 'mówić', wszystkie od pie. **men* - 'myśleć' (zob. *pamięć*).

pomnik od XVIII w., kalka łac. *monumentum* 'pomnik', stworzona przez J. I. Przybylskiego. Z polskiego zapożyczono cz. *po-
mník* (stąd dl., gł. *pomnik*, slc. *pomník*), br. *pomnik*.

pomoc ż od XIV w. 'wspieranie kogoś; osoba, osoby pomagające, wspierające', stp. 'udzie-

lanie wsparcia, wspomóżenie, poratowanie, wsparcie, ratunek', 'pożyczka zwrotna udzielana przez pana kmieciowi na zagospodarowanie się', 'pomocnik', od XIII w. 'jakaś powinność na rzecz pana, ciężąca na chłopach', w XVI w. też 'powinność uczestniczenia poddanych w pilnych robotach polowych na rzecz dworu', 'podatek na rzecz króla lub państwa'. Ogsł.: cz. *pomoc*, ukr. *pómic*, -moči, scs. *pomošt* 'pomóc'. Psł. **po-mogt* 'pomóc', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-mogti* 'pomóc', p. *po-móc* od XIV w. 'udzielić pomocy, wesprzeć' (zob. *móc*). — Od tego *pomocny* → *pomocnik*, *pomocnica*.

pomost od XVI w. 'rodzaj podwyższenia, platformy, podłogi z desek ułożonej nad czymś', 'rodzaj mostu, kładki', w XVI w. prawdopodobnie 'deska boczna w wozie gospodarskim' (dziś dial. *pomosty* mn 'deski boczne wozu'), dial. też 'deska spodnia wozu', 'pomost z desek przed ułem'. Por. śl. dial. *po-most* 'belka pod deskami w podłodze, legar', r. *po-most* 'pomost, mostek, platforma', przest. 'szafot, rusztowanie', ch./s. *pomost* 'bruk; podłoga z grubych desek w zabudowaniach gospodarczych; górny przedsięwzięcie w cerkwi'. Słow. **pomost* 'rodzaj podłogi, nawierzchni, kładki, zrobionych z desek, tarcicy, belek', rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego **po-mostiti* 'pokryć, wyłożyć czymś', p. daw. *pomościć* 'wyłożyć tarcicą', od psł. **mostiti*, **mošć* 'układać most, pomost' (o pochodzeniu zob. *mościć*).

pomór od XIX w. 'masowe umieranie, padanie; choroba śmiertelna, epidemia, zaraza, mór', wcześniej, od XVI w., *pomorek* 'morrowe powietrze, epidemia', dial. *pomorek* 'pomór' z gwar wsch. (z Tykocina i okolic Przasnysza). Późne poświadczenie i geografia wyrazu gwarowego wskazują na zapożyczenie ze wschl., por. ukr. *pomir* 'śmiertelna choroba, zaraza, mór', br. przest. i dial. *pamórak* 'mór, zaraza', dial. też *pamór* 'ts.' (poza tym wyraz znany też innym językom słow., np. śl. dial. *pomora* 'zguba, zagłada', ch./s. *pómor* 'pomór, mór, dżuma; śmiertelność; rzeź', od psł. czas. przedrostkowego **po-merti* 'zembrzeć', zob. *mrzeć*).

pomyje mn od XV w. 'brudna woda po umyciu naczyń, przeważnie z resztkami jedze-

nia', w XVI w. też 'popłuczyny, zlewki', 'płyn wydzielany przez sepię'. Ogsł.: cz. *po-myje* mn 'pomyje', r. *po-mói* mn 'pomyje', dial. 'rzadkie, jalone jedzenie', ukr. *po-myj* mn 'pomyje', bg. *pomija* 'pomyje; jedzenie dla bydła rozmoczone w wodzie', ch. dial. *pòmije* mn, daw. czak. też *pomija* 'pomyje'. Psł. **pomąja* (zwykle l. mn) 'brudna woda po umyciu naczyń kuchennych (używana zapewne do karmienia zwierząt domowych)', od psł. czas. przedrostkowego **po-myti*, **pmąjo* 'usunąć brud za pomocą wody, zmyć', p. *pomyć* 'ts.', od psł. **myti*, **mąjo* 'myć' (zob. *myć*), z przyr. **ja*.

poniedziałek od XV w. 'pierwszy po niedzieli dzień tygodnia'. Por. cz. dial. *pondélek*, śl. *pondelok*, ukr. *ponedílok*, br. *panjadzélak*, słwn. *pon(e)délék*. Słow. **ponedělkъ* 'dzień następujący po niedzieli', uniwersalizacja wyrażenia *(*děns*) *po neděli* 'dzień po niedzieli' (zob. *niedziela*); u innych Słowian też nazwy tego dnia utworzone od tej samej podstawy, za pomocą innych przyrostków, np. cz. *ponděli*, r. *ponedělnik*.

ponieważ od XVI w. (daw. wyjątkowe też *poniewadź / poniewadz*) sp. 'bo, gdyż', daw. też 'skoro tak, wobec tego, że', 'choć, mimo że'. Por. stcz. *poněvad(ž) / poňavad / poňovadž* 'ponieważ, gdyż; bowiem, bo; póki, dopóki; kiedy, gdy', cz. *poněvádž* 'ponieważ, gdyż, bo'. Podstawę stanowiło słow. **poňe*, wtórnie **poně*, powstałe z wyrażenia przyimkowego **po ňe*, złożonego z przyim. **po* (zob. *po*) i zaimka **ň* (zob. *iž, on*), por. stcz. *poně* przysł. 'chyba, być może, zapewne; czy', strus. *pone* 'ponieważ, gdyż', scs. *poňe* 'dlatego, ponieważ; o ile', *poně* 'choć, choćby', bg. *pone* 'przynajmniej, choć'. Pierwotna postać wzmacniana była partykułami, np. *tva* (zob. *ledwie*), por. strus. *poneva* 'od tego czasu', **že* (zob. -*že*), por. stcz. *poňadž / poňaż / poniž* = *poněvad(ž)*, strus. *poneže* 'ponieważ, gdyż', scs. *poňeže* 'dlatego, ponieważ; o ile', bg. *poněže* 'bo, ponieważ; skoro tak; wobec tego, że'. W p. *ponieważ*, cz. *poněvádž* występują obie te partykuły.

poniewierać 'traktować z pogardą, źle się obchodzić, maltretować', *poniewierać* się 'doznawać złego losu, znosić przykrości, nie-

wygody; tułać się, być w poniewierze', 'być nieporządnie, byle gdzie rzuconym, leżeć bez ochrony (o rzeczach)', w XVI w. *poniewierać się* 'tułać się, błąkać się'. Wyłącznie polskie (stąd cz. dial. las. *poněvirac* 'gardzić kimś, nie zważać na kogoś, źle się z kimś obchodzić; pogardzać, pomiatać czymś', slc. *ponevirat sa* 'tułać się, wałęsać się, leniuchować; być byle gdzie rzuconym, poniewierać się', ukr. *ponevirjaty* 'źle traktować, maltretować, znęcać się; powstrzymywać, zagłuszać'). Z przedr. *po-* od niezaświadczanego zaprzeczonego czas. *fnie-wierać*. Podstawowy niezachowany czas. *twierać* (odpowiadający np. r. dial. *viráf* 'rzucać coś bez ładu, jak popadło', por. s. dial. *po-viram se* 'włóczę się, tułam się') kontynuuje psł. **virati*, czas. wielokr. od psł. **verti*, **vbrp* 'zamykać, zawierać; kryć, chować'. Pierwotne znaczenie 'nie ukrywać, nie kryć, nie chować czegoś, pozostawiać bez opieki, bez ładu, byle gdzie'. — Od tego *poniewierka* 'życie pełne przykrości, niewygód, nędzne, tułacz; źle traktowanie; poniewieranie (się)'.

poniżyć *poniżyć* od XV w. (daw. XVI w. wyjątkowo *ponizić*) 'obrazić godność, upokorzyć', stp. też 'umniejszyć czyjąś ważność, wartość, odebrać znaczenie', daw. także 'zgłębić, ucisnąć', 'skasować, unieważnić', *poniżyć się* 'stracić znaczenie'; też z innymi przedr. *obniżyć* 'uczynić niższym', *zniżyć* 'uczynić niższym, obniżyć', daw. też *unizzyć* 'obniżyć, zniżyć, pochylić; upokorzyć'; bez przedr. daw. od XVI w. *niżyć* 'lekceważyć, pomniejszać znaczenie czegoś; poniżać, upokarzać', *niżyć się* 'być pokornym, uległym', kasz. *niżec* 'poniżać'; wielokr. *poniżać*, *obniżać*, *unizać*, *zniżać*. Por. cz. *nižit* 'obniżać, zniżać, schylać; poniżać, upokarzać', strus. *niziti*, *nižu* 'poskramiać, uśmierzać', *nizitisja* 'zmniejszać się', scs. *niziti sę*, *nižp sę* 'zmniejszać się, stawać się małym'. Psł. **niziti*, **nižp* / **nižiti* 'czynić niskim, obniżać, zniżać', czas. odprzym. od psł. **nizb* 'niski' (zob. *niski*), postać **nižiti* oparta na temacie st. wyższego **niž-* (p. *niższy*). — Od czas. przedrostkowych *poniżony*, *unizony*; *poniżenie*; *obniżka*, *zniżka*.

ponury od XVI w. 'przygnębiony, posępny, smutny', w XVI w. też 'patrzący w ziemię (o sposobie bycia i wyglądzie człowieka)', 'przytłumiony, przygaszony, tłący się' (stąd cz. *ponurý* 'ponury, ciemny; posępny'). Por. r. *ponúryj* 'ponury, posępny, przygnębiony', ukr. *ponúryj* 'ts.'. Od przedrostkowego czas. *po-nurzyć* 'pochylić, schylić' (też 'włożyć do wody, umieścić w wodzie'; zob. *nurzać*), por. *nurzyć* *oczy* w ziemię 'być ponurym, spuszczać głowę', w XVI w. *ponurkiem* przysł. 'pochmurnie, posępnie, patrząc w ziemię'. Pierwotne znaczenie 'mający pochyłą, spuszczoną głowę, patrzący w ziemię'.

pończocha od XVI w. 'rodzaj okrycia nogi', w XVI w. *pończocha* / *puńczocha* / *pączocha* / *pańczocha* 'część ubrania okrywająca nogę; rodzaj długiej skarpety sięgającej kolan (lub powyżej), uszytej z sukna lub zamszu; część zbroi: nagolennik'; zdr. *pończoszka*. Por. cz. *punčocha* 'pończocha'. Zapożyczenie ze śrwniem. *buntschuoch* 'but z rzemieniami do obwiązywania nogi' (dziś niem. *Bundschuh* 'półbuk z paskiem; dawny but chłopski'), będącego złożeniem śrwniem. *bunt* 'wiążanie' (niem. *binden* 'wiązać') i *schuoch* 'but'. Do polskiego przejęte za pośrednictwem czeskim, gdzie powstało znaczenie 'rodzaj długiej skarpety, pończocha (przywiązywana dawniej do nogi tasiemkami)'.

popiół od XIV w., w XVI w. też 'potaż, substancja otrzymywana z popiołu drzewnego', 'osad wytrącający się przy topieniu metalu (np. ołowiu, srebra)'. Ogsł.: cz. *popel*, r. *pópel* / *pépel*, scs. *popel* / *pepel*, ch./s. *pépeo*, *pépela*, dial. czak. też *pópel* (*pópel*). Psł. **popel* / **pepel* 'popiół', od pie. **pel-* / **pol-* 'palić się, płonąć' (zob. *palić*, *płonąć*) z podwojeniem sylaby, pokrewne ze stpr. *pelanne* ż 'popiół', lit. *pelenai* mn 'ts.', *plėnys* mn 'płatki popiołu'. — Od tego *popielaty* od XVI w. (daw. *popielasty*) 'podobny kolorem do popiołu'; *popielec* od XV w. (w XVI w. też *popiół*); *popielica* 'gryzoń Glis glis', od XIV w. *popielice* mn 'skórki tego zwierzęcia'.

popręg od XV w. (stp. *poprag*, -*ęgu*) 'pas przytrzymujący siodło lub kulbakę', w XVI w. prawdopodobnie też 'rodzaj taśmy tapicerskiej', dial. *popręg* / *poprag* i *poprega* 'po-

pręg'. Ogól.: cz. *popruh* 'pas, popręg', śl. *popruh* 'wąski pas do noszenia ciężkich przedmiotów, do umocowania, zawieszenia czegoś', ukr. *popruha* 'popręg', ch./s. *pòprug* 'ts.'. Psł. **popręg* / **popręga* 'wąski pas jakiegos materiału podtrzymujący coś, rzemień podtrzymujący siodło', rzeczowniki odczas. od przedrostkowego czas. **po-pręgi* 'napiąć, naciągnąć' (por. ch./s. dial. *popręci*, *pòpręg* 'napiąć, naciągnąć', słwn. *popręci*, *poprężem* 'zaprząć', od psł. **pręgi* 'napiąć, naprężyć', zob. *sprząc*), z wymianą rdzennego *ę ⇒ *o.

poprzek od XV w. 'prostopadłe do czegoś', dziś w *poprzek* 'ts.', stp. *poprzeki* 'w poprzek', XVI-XVII w. 'prostopadłe', daw. od XVI w. *poprzeko* 'prostopadłe, wszerek'. Por. r. *poperək* 'w poprzek, poprzecznie', ukr. *poperək* przysł. i przyim. 'w poprzek'. Z wyrażenia przyimkowego *po przeko*, por. stp. XV w. *przeko* 'ts.', w XVI w. 'przeciwnie, na odwrót', *przek* 'ukos, kierunek ukośny, krzyżujące się linie', stp. wyjątkowe *przeki* 'w poprzek', kasz. *pręki* przyim. z dop. 'w poprzek', *pręk* przysł. 'w poprzek', przyim. z cel. 'przeciw', gł. *pręki* 'w poprzek, na ukos', śl. dial. *na priek* 'ts.', v *prieky* 'ts.', strus. *perekə* 'szerokość', u *pereku* 'w poprzek, wszerek', scs. *võprëky* 'przeciw, na przeciw', bg. *prjako* przysł. 'prosto, wprost, bezpośrednio', przyim. 'przez, poprzek; za; ponad', ch./s. *prijeko* przysł. 'naprzeciwko; na gwałt', przyim. 'w poprzek; przez, poprzek; na wierzch czegoś, na; ponad; podczas'. Podstawę stanowił psł. przyim. **perkə* 'poprzeczny, leżący w poprzek, naprzeciwko czegoś', przysł. **perko* 'poprzecznie, w poprzek, naprzeciwko', utworzony od psł. **per* 'przez, przed' (zob. *prze-*), z przyr. **-kə*. — Od tego *popręczny* od XV w. 'idący w poprzek, prostopadły, przecinający się z podstawowym kierunkiem', daw. też 'przeciwny do wymaganego, przekorny', 'krewny z bocznej linii drzewa genealogicznego'; *poprzeczka*.

póra od XVI w. 'czas, okres', w XVII-XVIII w. 'pełnia sił', kasz. *póra* 'położenie, sytuacja, warunki, w jakich się ktoś znajduje'. Ogól.: cz. dial. *póra* 'pora', r. *porá* 'pora, okres', br. *pará* 'ts.; odpowiedni czas', bg.

lud. *póra* 'wiek' (*moja póra čovek* 'człowiek w moim wieku'), cs. *póra* 'siła, moc, gwałtowność'. Psł. **póra* 'parcie, napieranie; wysiłek, siła, pełnia sił; czas, okres wysiłku, wytężonej pracy', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności) od psł. **perti* 'przec' (zob. *przeć*), z wymianą rdzennego *e ⇒ *o.

porać się od XV w. 'wykonywać coś z trudem, mozolem, z trudnością dawać sobie radę z czymś, trudzić się', dial. *porać* 'być zatrudnionym', *porać się* 'krzątać się, ruszać się, rzucić się, spieszyć się'; z przedr. *uporać się*. Por. dl. *poras* 'pracować, być w ruchu, krzątać się', *poras se* 'ruszać się, poruszać się, krzątać się, zabierać się do czegoś, iść, nadciągać, przychodzić', r. dial. *pórat* 'robić', *póratysja* 'zajmować się gospodarstwem, pracami kuchennymi', ukr. *póraty* 'zaprowadzać ład, porządek podczas zajęć domowych, gospodarskich; doglądać', *póratysja* 'wykonywać prace domowe, zajmować się gospodarstwem'. Psł. dial. **pora-ti* 'wysilać się, wykonywać coś z wysiłkiem', czas. odrzecz. od psł. **pora* (zob. *póra*).

poranek od XVI w. 'wczesna pora dnia, ranek'. Od wyrażenia przyimkowego *po ranu* 'rankiem' (zob. *rano*). Od tego też *poranny* od XVI w.

porażka od XV w. 'klęska, przegrana', stp. od XV w. *porazka* czy *porażka* 'ts.', daw. od XVI w. *porażka* też 'zadanie klęski', 'bitwa, potyczka, walka', 'zabicie, zagłada'. Por. cz. *porážka* 'ubój, rzeź; porażka, przegrana'. Od stp. *porazić* 'uderzyć, zadać cios, zabić', 'pokonać, zwyciężyć', 'dotknąć (chorobą, nieszczęściem)' (zob. *razić*).

poręcz z od XIX w., wcześniej od XV w. *poręcze* 'oparcie przy schodach, bariera, balustrada; oparcie krzesła'. Od wyrażenia przyimkowego *po ręce* 'przy ręce, pod ręką' (zob. *ręka*). Od tej samej podstawy *poręczny* 'dostosowany do ręki, wygodny w użyciu; będący pod ręką, stosowny, odpowiedni', w XVI w. 'dogodny, sprzyjający', może też 'pospolity, zwykły'.

portki mn od XVI w. 'spodnie, szczególnie z grubego, prostego materiału', dial. 'spodnie z białego, domowego płótna konopnego', kasz. *portki* 'spodnie'. Zapożyczenie ze wschl., por. strus. *portky* / *portki* 'spodnie',

r. *portki* 'ts.', ukr. *portky* 'spodnie', br. *portki* 'spodnie' oraz strus. *por(ə)tkə* / *portok* 'kawałek tkaniny', ukr. dial. *portók* 'obrus, serweta; kawałek płótna'. Wschł. **prtəkə* 'kawał grubego, prostego płótna lnianego lub konopnego, chusta', **prtəky* mn 'spodnie z takiej tkaniny', od psł. **prtə* 'grube płótno lniane lub konopne' (zob. *part*), por. stp. XV w. *port* 'grube płótno, odzież z tego płótna' (z terenów ruskich, zapożyczone ze stukr. *port* 'ts.').

porucznik 'oficer w stopniu niższym od kapitana', hist. 'oficer, któremu poruczano określone zadanie', od XVI w. 'niższy oficer, adiutant'; daw. także w innych znaczeniach, np. w XVI w. 'namiestnik, zarządca, włodarz, zastępca, pomocnik', 'poręczyciel'. Zapożyczenie ze stcz. *poručnik* '(prawny) zastępca, pełnomocnik', dziś cz. 'opiekun, kurator' (od stcz. *poručiti* 'powierzyć, przekazać, dać pod opiekę', zob. *poruczyć*).

poruczyć od XVI w. 'powierzyć, oddać z zaufaniem', daw. 'oddać pod osąd', 'rozkazać, nakazać', *poruczać* od XV w. 'polecać, powierzać', w XVI w. też 'zwracać uwagę, zalecać, oddawać pod osąd', 'wydawać polecenia, nakazywać, rozkazywać'. Zapożyczenie ze stcz. *poručiti* 'powierzyć, przekazać, dać pod opiekę' (dziś cz. *poručit* 'rozkazać, nakazać, polecić; zamówić'), odpowiadającego p. *poręczyć* 'zagwarantować, zaręczyć' (zob. *ręczyć*). Zob. *porucznik*.

porządek od XVI w. 'regularny układ, ład; następowanie po sobie według ustalonej kolejności', w XVI w. też 'sposób postępowania, zasada, reguła, norma'. Por. cz. *pořádek* 'porządek; kolejność', r. *porjádok* 'porządek, ład; kolejność, szyk; sposób, metoda; urządzenie; charakter', ch./s. *põredak* 'porządek, ład; układ; szyk'. Slow. **porędkə* 'kolejność, szyk, ład, porządek', od przedrostkowego czas. **po-rędi* 'ustawić w szeregu, uporządkować, wprowadzić ład' (od psł. **rędi* 'ustawiać w szeregu, szeregować, porządkować, wprowadzać ład', zob. *rzadzić*). Od tej samej podstawy *porządny* od XV w. 'właściwy, taki jak należy', daw. 'uporządkowany' (por. np. cz. *pořádný* 'schludny, dbający o porządek; porządny, przyzwoity', pot. 'solidny, należyty'). — Od tego *porządkować, uporządkować*.

porzeczka 'porzeczka czerwona, *Ribes rubrum*, porzeczka czarna, *Ribes nigrum*', stp. od 1500 r. *porzeczki* mn 'ts.'. Od stp. *porze* 'cz' od XIV w. 'teren położony nad rzeką', gdyż dzikie porzeczki często rosną nad rzekami, w dawnych korytach rzecznych.

posada od XIX w. 'stałe miejsce pracy, urząd, stanowisko', kalka niem. *Stellung* 'ts.'; dawniej w odmiennych znaczeniach, np. od XVI w. 'podstawa, fundament' (często *podstawy* mn), stp. XIII–XIV w. *posada* 'obowiązek trzymania straży przez chłopów w grodach', w XVI w. *posada* / *posada* 'terytorium zamieszkane przez osiadłą ludność, osada; siedlisko, mieszkanie'. Różnorodne znaczenia mają też słow. odpowiedniki, np. cz. *posada* 'kojec, klatka', r. hist. *posád* 'podgrodzie; przedmieście', ukr. *posáda* 'posada', ch./s. *põsada* 'załoga, garnizon'. Wszystkie od psł. czas. przedrostkowego **posaditi*, p. *posadzić* (zob. *sadzić*).

posadzka od XVII w. 'podłoga'; por. daw. XVI w. *posadka* 'ts.'. Od wielokr. czas. *posadzać* w znaczeniu 'osadzać, układać' (o pochodzeniu zob. *sadzić*). Dawniej w innych znaczeniach: *posadzka* od XVI w. 'zasadzenie się w celu obrony', por. też stp. *posadka* 'miejsce obronne, twierdza, zamek', 'załoga wojskowa', 'wyprawa wojenna', w XVI w. 'umocnienie, zabezpieczenie'.

posag od XIV w. 'majątek wnoszony przez żonę mężowi w związku z zawarciem małżeństwa', kasz. *posąg* / *sposąg* (s- pod wpływem synonimicznego *sposób*, zob. *sposób*) 'posag'. Ogśl.: cz. przest. *posah* 'posag', strus. *posagə* 'zamążpójście, małżeństwo; zawarcie związku małżeńskiego, ślub', r. dial. *posąg* / *posága* 'ts.', 'posag', ukr. *põsáh* 'ts.', cs. *posagə* 'małżeństwo'. Psł. **posagə* / **posaga* 'zawarcie związku małżeńskiego, zamążpójście', rzecz odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-sagati*, **po-sagnęti*, por. strus. *posagati* 'wychodzić za mąż; nawiązywać stosunki miłosne, seksualne', *posagnuti* 'wyjść za mąż', scs. *posagati* 'wychodzić za mąż', śrbg. *posagati* 'wychodzić za mąż; nawiązywać stosunki seksualne'; bez przedr. śrbg. *sagati* 'wychodzić za mąż'. Podstawowy psł. czas. **sagati* [< sōg-] pokrewny z lit. *sęgti*, *segu* 'przy-

mocowywać, przypinać, zapinać, wielokr. *sagyti* 'ts.', lot. *segti*, *sedzu* 'przykrywać', irl. *suanem* [< *sogn-] 'sznur, lina', stind. *sajati* 'zawiesz', od pie. **seg-* 'przymocowywać; dotykać' (por. pokrewne psł. **segti* 'sięgnąć po coś', zob. *sięgać*). Znaczenie 'majątek wnoszony przez żonę mężowi w związku z zawarciem małżeństwa' wtórne, rozwinęło się z wcześniejszego 'wychodzenie za mąż, zamążpójście'. — Od tego *posażny*; stp. XV w. *posażyć* 'dawać posag córce', dziś tylko z przedr. *uposażyć* 'zaopatrzyć w środki finansowe, materialne' (→ *uposażenie*), *wyposażyć* 'zaopatrzyć', przest. 'dać posag' (→ *wyposażenie*).

posąg od XVI w. 'statua, figura'; zdr. *posązek*. Wylącznie polskie. Z prapostaci **pospgr̥*, zapewne rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego **po-segti* 'sięgnąć ręką po coś, dotknąć, wziąć coś do ręki' (por. stp. XV w. *posiāc* / *posiegnąć* 'przywłaszczyć sobie, objąć w posiadanie', ch./s. *posēci*, *pōsēgnēm* i *posēgnuti* 'sięgnąć ręką po coś; ująć się za kimś, zaopiekować się', scs. wielokr. *posēdzati* 'dotknąć, pomacać'; od psł. **segti* 'wyciągnąć rękę w celu wzięcia, chwycenia, dotknięcia czegoś', zob. *sięgać*), z właściwą tego typu archaicznym rzecz. wymianą samogłoski rdzennej 'ę ⇒ 'p. Pierwotne znaczenie może 'dotknięcie, chwycenie czegoś ręką', stąd 'to, czego się dotyka ręką, co się bierze do ręki (zapewne przy składaniu uroczystej przysięgi)'. Mimo archaicznej budowy wyraz powstał może w okresie chrześcijaństwa, nie musiał oznaczać jakichś świętych dla poganina przedmiotów (o dotykaniu, chwytaniu ziemi zob. *przysięga*), lecz mógł od razu oznaczać przedmioty święte dla chrześcijanina (krucyfiks czy podobizny świętych), na których kładła rękę osoba składająca uroczyste ślubowanie, przysięgę. Por. pokrewne wyrazy (również o zasięgach ograniczonych do części obszaru słow.) analogicznie utworzone od czasowników z innymi przedrostkami, np. r. *dosūg* 'czas wolny, wywczas', *nedosūg* 'brak wolnego czasu', ukr. *dosūhyj* 'podstarzały, krzepki', br. *dasūzy* 'zręczny, zwinny, staranny' < **do-spg̥* pierwotnie zapewne 'to, co osiągnięte, osiągnięte' (od **do-segti* 'osiągnąć'), slc.

dial. *osuha* 'szron, szadź; wilgotna mgła', ukr. *osūha* 'tłuste lub rdzawe plamy na wodzie lub innej cieczy', 'nalot (wysypka) na spierzchniętych wargach', dial. (v) *osūha* 'osad w oleju; rodzaj pleśni', 'para na szybie', br. dial. *osūha* 'pot', 'szron, szadź', ch. dial. czak. *osūga* 'płocienna wstążka (w stroju ludowym); gatunek pająka' < **o(b)spga* 'to, co obejmuje, ogarnia coś', stąd 'to, co osiada na czymś, osad (np. szron, para, pot), nalot' i 'to, co obejmuje, wiąże, łączy coś, taśma, wstęga' (od **ob-segti* 'sięgnąć dookoła, ogarnąć').

poseł od XVI w. 'członek izby poselskiej', dziś 'członek sejmu, parlamentarzysta', wcześniej od XIV w. 'posłaniec, wysłannik' (dziś 'ambasador'), dial. *posły* mn 'pszczoły, które w czasie wyrojenia lecą szukać nowego siedliska dla młodego roju', kasz. *poseł* 'posłaniec; poseł'. Ogół.: cz. *poseł* 'posłaniec, goniec', r. *posół* 'poseł, ambasador', ch./s. *pōsao* 'praca, robota; zajęcie; sprawa, interes; funkcja, zadanie, czynność', stwñ. *pōsel* 'praca, robota; sprawa' i 'służący, sługa, chłopiec na posyłki, posługaczka'. Psł. **posəb* pierwotnie zapewne 'posłanie, posyłanie, wysyłanie kogoś w jakimś celu', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-szlati* 'posłać, wysłać' (od psł. **szlati* 'słać, posyłać, wysyłać', zob. *ślać* I), nazwa czynności, z której u części Słowian wtórnie powstała nazwa wykonawcy czynności 'ten, kogo posłano, posłaniec, wysłannik' (rozwój znaczeniowy jak np. w p. *służba* 'służenie' > 'ci, którzy służą'), w innych językach słow. ukształtowało się znaczenie 'zajęcie, robota, praca'. Por. *posłaniec*. — Od tego *poselski* (w stp. XV w. *poselska* słowa 'słowa lekkomyślne, żartobliwe'); *poselstwo* od XIV w.; żeńska forma *posłanka* 'członkini sejmu' w związku z *posłaniec* (zob.; w stp. *poselkini* 'służąca' od *poseł*); *posłować*.

posiadacz od XV w. 'właściciel'. Nazwa wykonawcy czynności od *posiadać* od XV w. 'mieć coś do użytkowania albo na własność' (zob. *siadać*).

posiadłość od XVI w. 'posesja, majątek ziemski, nieruchomości', w XVI w. wyjątkowo 'majątek'. Od *posiadły* od XV w. 'zasiedlo-

ny', *diabłem posiadły* 'opętany', w XVI w. 'będący w posiadaniu', imiesłów od stp. *posieść* 'wziąć w używanie albo na własność; opanować kogoś, zawładnąć kimś', *posieść* (się) 'osiedlić się' (zob. *siąść*).

posilek od XVI w. 'to, co daje siłę, wzmacnia, pokarm; jedzenie, przyjmowanie pokarmu', *posilki* mn 'grupa ludzi, wojska itp. przysłana na pomoc', daw. *posilek* też 'wzmocnienie, dodanie sił (np. przez pokarm i napój)', 'pomoc, wsparcie', 'wojska wspomagające, oddziały stojące w odwodzie'. Od czas. przedrostkowego *posilić* (się) 'wzmocnić (się)' (od *silić* (się), zob. *sila*). Por. *wysilek*, *zasilek*. — Od tego *posiłkować* od XVI w. 'wspomagać'.

poskromić od XVIII w. 'opanować, powstrzymać, powściągnąć kogoś w jakichś dążeniach', przest. 'uczynić uległym, posłusznym, wytresować (zwierzę)', dial. *poskromić* i *uskromić* 'uspokoić kogoś', 'sprzątnąć, uporządkować coś', 'uporać się z robotą, skończyć pracę', *poskromić się* i *uskromić się* 'uspokoić się; uporać się z robotą', stp. XV w. *uskromić* 'uśmierzyć, złagodzić, ukoić; przejednać, przebłagać, zyskać czyjąś łaskę'; wielokr. *poskramiać*. Z przedr. *po-* od daw. XVI w. *skromić* 'powściągać, poskramiać, ukracać, uśmierzać', dial. *skromić* 'poskramiać', kasz. *skromić* / *skrónić* 'skąpić, oszczędzać'. Por. br. dial. *skromić* 'uspokajać, uśmierzać', ukr. dial. *uskromyty* 'poskromić, uczynić uległym'. Z pierwotnego **skromiti* 'czynić powściągliwym, umiarkowanym, spokojnym, uległym', czas. utworzony od podstawy psł. **skrom-bnъ* 'o ograniczonych rozmiarach, niewielki, niepokazny', przen. 'ograniczony czymś (np. zwyczajami)', powściągliwy, umiarkowany, skromny' (zob. *skromny*).

posłaniec od XV w. 'człowiek wysłany do wykonania jakiegoś zlecenia', stp. 'wysłannik, poseł', daw. też 'delegat, reprezentant, przedstawiciel'. Por. gl. *pōslanc* 'poseł, ambasador', cz. *poslanec* 'poseł, deputowany', r. *posłánc* 'posłaniec, goniec, kurier', stwn. *posłánc* 'poseł; posłaniec, wysłannik'. Od imiesłowu biernego **posłanъ*, p. *posłany* od czas. **po-słati* 'posłać, wysłać', p. *posłać* (zob. *poseł*, o pochodzeniu *slać* I).

posoka od XV w. 'krew rannej lub zabitej grubej zwierzyny', stp. 'krew', w XVI w. 'krew (głównie zwierzęca) poza układem krwionośnym', daw. XVI w. *posok* 'ts.', dial. *posoka* też 'zupa z krwi'. Por. stcz. *posoka* 'sok drzewny, sos, substancja odżywcza', ukr. *posóka* 'krew z ropą, krew', br. dial. *pa-sóka* 'krew świni, krew zabitego zwierzęcia; krew ciekąca z rany, krew z ropą; zgęstniała krew'. Plnsl. **posoka* 'to, co wypływa, wycieka: sok z drzewa, krew np. z rany', rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego **po-sočiti* 'puścić soki, zacząć wypływać, wyciekać' (od psł. **sočiti* 'puszczać sok, kapać', czas. odczas. od psł. **sokъ* 'sok', zob. *sok*).

pospolity od XIV w. 'często się zdarzający, wszędzie spotykany; zwykły, zwyczajny; trywialny, prostacki', stp. też 'wspólny', 'dotyczący wszystkich', 'miejski, należący do tzw. pospólstwa', 'powszechnie przyjęty, uznany, obowiązujący', 'istotny', 'wyjątkowy, niezwykły', daw. też 'publiczny, urzędowy, państwowy, komunalny, gminny'. Por. cz. książk. *pospolitý* 'wspólny'. Przym. od przysł. *pospołu* 'wspólnie, razem, równocześnie' (zob.). — Od tego *pospolitować się* od XV w.

pospołu przysł. od XIV w. 'wspólnie, razem, równocześnie', stp. też 'jednakowo', daw. też 'w tym samym miejscu, blisko siebie', 'na równi, jednakowo', 'także, również', kasz. *p^ospołu* / *p^ospole* / *pospół* 'razem, wspólnie, wspólnie'. Por. cz. *pospołu* 'razem, wspólnie'. Z wyrażenia przyimkowego *po społu*, od stp. od XIV w. *społu* 'razem z innymi, wspólnie', o pochodzeniu zob. *spolem*, *wespół*.

pospólstwo od XIV w. (stp. też *postpolstwo* / *postwolstwo*) 'ubogie mieszczaństwo, lud wiejski; motłoch', stp. 'wspólnota majątkowa', 'społeczeństwo, ogół ludności', 'towarzystwo, towarzysze podróży', 'średnia warstwa mieszczaństwa', 'obcowanie z kimś, przebywanie w czymś towarzysztwie', w *postwolstwie* 'razem, solidarnie', w XVI w. 'zbiorowość ludzka; ludzie (bez względu na przynależność społeczną)', 'duża grupa ludzi; ludność, mieszkańcy, obywatele', 'ludzie oceniani jako gorsi; niższe warstwy społeczne', 'stado ptaków', 'przynależność do

wspólnoty; współżycie i współdziałanie', 'zebranie, zgromadzenie', 'nierząd, prostytutka'. Od przysł. *pospołu* 'wspólnie, razem, równocześnie', pierwotne znaczenie zapewne abstrakcyjne 'bycie razem, przebywanie, obcowanie z kimś, w czymś towarzystwie'.

post od XIV w. Por. cz. *půst*, *postu*, r. *post*, scs. *postъ*. Słow. **postъ* 'post', zapożyczenie ze stwniem. *fasta* 'post' (od stwniem. *fastēn* 'pościć', pierwotnie 'powstrzymywać się, być wstrzemięźliwym'). — Od tego *pościć* od XV w.; *postny*.

postać ż od XIV w. 'forma, kształt, wygląd', stp. 'ród, plemię', 'rodzaj, pleć', 'wygląd zewnętrzny człowieka, postawa, wzrost', w XVI w. 'natura, istota, substancja; forma istnienia; forma', 'osoba', 'wygląd, powierzchowność, sylwetka, kształt', 'część jakiejś całości', 'pozór, podobieństwo, udawanie'; por. kasz. *postacjã* 'figura ludzka, postać, sylwetka; zjaw-sobowtór'. Por. cz. *postať* ż 'całość właściwości cielesnych, postawa; podstawa, podkład; niezmienna zasada', ukr. *постаť* ż 'figura', br. *postać* 'figura; postawa, postać', dial. 'twarz, lico'; w innym znaczeniu p. dial. *postać* 'rząd żniwiarzy, kosiarzy na polu, przestrzeń pola, którą oni zajmują', cz. dial. *postať* 'część pola, którą żęńcy zbierają za jednym razem', strus. *postatb* 'strona, część', r. dial. *postať* ż 'pas pola obsianego zbożem, który kosiarze koszą za jednym nawrotem', ch./s. *pōstāt* 'część pracy, którą np. żniwiarze wykonują za jednym razem'. Psł. **postatb* 'postawienie, ustawienie czegoś; postawa, kształt, wygląd czegoś', od psł. czas. przedrostkowego **postati* 'postawić, ustawić, zatrzymać się, zjawić się', p. *postać* (od psł. **stati*, **stanp*, zob. *stać* I), z przyr. **-tb*.

postawa od XV w. 'układ ciała i jego wygląd', 'nastawienie, stanowisko, pogląd', stp. 'postać, wygląd zewnętrzny, kształt', 'wzrost', 'zespół istotnych cech', w XVI w. też 'wyobrażenie', 'położenie, układ', 'ustosunkowanie do kogoś lub czegoś', 'natura, źródło, istota', kasz. *postava* 'układ ciała i jego wygląd; konstrukcja kosza składająca się z pałaka i żeber'. Ogsł.: cz. *postava* 'postać, figura', ukr. *postáva* 'wygląd zewnętrzny, po-

stać; układ ciała, poza', ch./s. *pōstava* 'poduszka; zbiornik ściekającego płynu'. Słow. **postava* 'postawienie, ustawienie' > 'sposób, w jaki coś jest postawione, ustawione, kształt, wygląd tego, co jest postawione, ustawione', rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego **po-staviti* 'postawić, ustawić', p. *postawić* (z przedr. **po-* od psł. **staviti* 'powodować, że coś stoi', zob. *stawić*).

postradać od XV w. 'ponieść stratę; stracić, utracić'; dawniej też bez przedr. od XV w. *stradać* 'być, zostać pozbawionym czegoś, stracić coś', stp. także 'stać się ubogim'. Ogsł.: dl. *tšadaš* (daw. *stradaš*) 'biedować, cierpieć biedę', gł. *tradać* 'cierpieć z powodu braku czegoś, odczuwać brak, niedostatek; pragnąć czegoś, tęsknić za czymś', cz. *strádat* 'cierpieć biedę, niedostatek, żyć w nędzy; cierpieć z powodu czegoś', *postrádat* 'odczuwać brak, cierpieć z powodu braku; nie mieć czegoś', r. *strádat* 'cierpieć fizycznie lub psychicznie; chorować, być chorym', *postrádat* 'ucierpieć, przecierpieć; ponieść straty', scs. *stradati* 'cierpieć; nie mieć czegoś, odczuwać brak'. Psł. **stradati* 'cierpieć' (może też 'cierpieć biedę, niedostatek, biedować'), czas. ostatecznie należąco do pie. pierwiastka **(s)trē-* / **(s)ter-*, **(s)tera-* 'szytywny, zdrętwiały'.

poszlaka od XVIII w. 'okoliczność przemawiająca na niekorzyść oskarżonego'. Rzecz. odczas. od p. daw. od XVI w. *poszlamakować* / *poszlamakować* 'wyśledzić, wypatrzeć', *poszlamakowanie* 'zostawianie śladów' (dziś *nieposzlamakowany* 'nienaganny' od XVII w.), co od szlak 'ślad, trop' (zob.).

poszwa od XV w. 'powłoka na pierzynę, koldrę itp.', 'wsypa', daw. 'futrał na broń sieczną, pochwa', kasz. *pošev* / *pošva* / *pošva* 'poszwa'; zdr. *poszewka*. Por. cz. daw. *pošva* 'futrał na broń sieczną, pochwa', 'odcinek kanału rodnego żeńskich narządów płciowych, pochwa', slc. *pošva* 'pochwa' (w obu znaczeniach), też 'rodzaj osłony otaczającej niektóre części roślin', ukr. *pošévka* / *pošývka* 'poszwa, poszewka', ch./s. *pōšva* 'futrarna (u drzwi, okien)'. Prawdopodobnie mamy tu dwa różne wyrazy: **pošva*, rzecz. odczas. od *poszyć* 'pokryć coś za pomocą szycia', psł. **po-šiti* (zob. *zyć*), oraz przekształcenie

**pochwa* (zob. *pochwa*) → **pośwa* pod wpływem wyrazu poprzedniego bądź przez skojarzenie z rodziną czas. *szyć*.

pościel z od 1500 r. 'to, co służy do spania; bielizna pościelowa', 'posłanie, łóżko', stp. od XIV w. *pościela*, dial. *pościel* 'łóżko', 'warstwa zboża rozłożonego do młocki', kasz. *poscel / poscela* 'pościel'. Ogsł.: cz. *postel* z 'łóżko, posłanie', dial. też 'podściółka dla bydła', r. *postel* z, dial. *postelja* 'pościel', scs. *postelja* 'łóżko', ch./s. *postelja* 'posłanie, łóżko wyposażone do spania', słwn. *póstelj / postelja* 'łóżko'. Psł. **postela / postelb* z 'to, co rozłożone, rozścielone, przygotowane do spania, posłanie', od przedrostkowego czas. **po-stelati* 'pościelić, rozścielić, zaścielić' (zob. *ściel* II), z przyr. *-ja i *-b.

poślad od XVI w. 'ziarno gorszego gatunku pozostałe po wianiu zboża', kasz. *posład* 'ts.; drobne rybki'. Por. cz. *posled* 'koniec, ostatek', r. *posled* 'łożysko', ukr. *poslid* 'poślad; odchody, kał ptasi', 'łożysko'. Słow. **poslěd* 'to, co jest na końcu, na ostatku, z tyłu, ostatek, pozostałość', od wyrażenia przymkowego **po slěd* 'na końcu, z tyłu' (przym. **po*, zob. *po* i miejsc. pj psł. **slěd* 'ślad', zob. *ślad*).

pośladek od XIV w. (stp. też *pośledek*) 'tylna część ciała, tyłek', daw. 'tył, część najbardziej oddalona od przodu', stp. także 'potomek, następca', 'okres najbardziej oddalony w czasie, koniec', 'ostatnia część, reszta', dial. 'tylna część wozu, półwozie tylne', kasz. *posładk* 'ziarno gorszego gatunku, poślad', 'klaps w pośladki'. Ogsł.: cz. *posledek* 'koniec, ostatek', ukr. *poslidak* 'koniec, ostatek', scs. *na poslědk* 'w końcu, wreszcie', ch./s. *posljedak* 'koniec', 'potomstwo', dial. 'potomek'. Słow. **poslědk* 'ostatnia część czegoś, pozostałość, ostatek, koniec', od wyrażenia przymkowego **po slěd* 'na końcu, z tyłu' (zob. *poślad*), z przyr. *-ak.

pośledni od XIV w. 'liczy, drugorzędny, gorszego gatunku', stp. 'będący na końcu, ostatni, późniejszy', 'pozostały, będący resztą całości', 'tylny', 'mało wartościowy, lichy, gorszy', kasz. *posledni* 'ostatni'. Ogsł.: cz. *posledni* 'ostatni', r. *poslednj* 'ostatni', scs. *poslědn* 'ostatni', ch./s. *posljednj* 'ostatni, ostateczny'. Słow. **poslědn* / **poslědn*

'będący z tyłu, na końcu, ostatni', od wyrażenia przymkowego **po slěd* 'na końcu, z tyłu' (zob. *poślad*), z przyr. *-bn.

poślubić od XV w. 'pojąć za żonę', stp. 'zawrzeć z kimś związek małżeński', 'zawrzeć umowę', '(uroczyście) przyrzec, obiecać', 'zgodzić się'; też *zaślubić* od XV w. 'wziąć z kimś ślub, poślubić kogoś', stp. 'dać za żonę', 'przyrzec, zobowiązać się'; *zawrzeć przymierze, układ, umowę* (→ *zaślubiny* 'ceremonia ślubna, ślub'); bez przedr. stp. od XIV w. *ślubić* 'obiecać, przyrzec, zobowiązać się, przysiąc', 'zaślubić'. Por. cz. *slíbit* 'obiecać, przyrzec', słc. *slubit* 'ts.'. Zachsl. **zslubiti* 'złożyć uroczyste przyrzeczenie, obietnicę', z przedr. **z-* (zob. *z*) od psł. **lu-biti* 'uważać coś za miłe, kogoś za miłego, czuć sympatię do czegoś lub kogoś, mieć upodobanie w czymś lub w kimś' (zob. *lu-bić*). Zob. *ślub*.

pośmiewisko od XVI w. 'wysmiewanie się, wyszydzanie, kpiny, szyderstwo', 'przedmiot szyderstwa'. Od stp. *pośmiewać* (się) 'szydzić, drwić, uragać', kasz. *posmewac* sę 'ts.' (por. kasz. *posmėvki* mn 'drwiny, kpiny', *posmėvca* 'szyderca, kpiarz'), z przyr. -isko.

pośpiech od XV w. 'szybkie działanie, spieszenie się', stp. też 'pomyślność, powodzenie', daw. 'szybkość, przedkość'. Ogsł.: cz. *pospěch*, r. *pospěch*, scs. *pospěch*, ch./s. *pōspjeh* 'pośpiech'. Psł. **pospěch* 'śpieszenie się, pośpiech', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-spěšiti* 'pospieszyć', p. *pospieszyć* (zob. *śpieszyć*).

pośredni od XV w. (stp. i dial. *pośrzedni / pośrzedny* i *pośrzedni / pośrzedny*) 'nie odnoszący się do czegoś bezpośrednio, uboczny; mający cechy wspólne dla dwóch rzeczy, przejściowy', daw. i dziś dial. 'położony pośrodku, środkowy', 'średni co do wielkości'. Por. gł. *posrē(d)ni* 'środkowy; mierny, średni, przeciętny', ukr. *poserednij* 'środkowy; uboczny; pośredniczący, przejściowy', scs. *posrēdn* 'środkowy'. Słow. **poserdn* 'będący w środku, pośrodku', przym. od przysł. **poserd* 'w środku, pośrodku' (zob. *pośród*). — Od tego *pośrednik* od XV w. (stp. *pośrzednik*) 'ten, kto pośredniczy', kasz. *pośrednik* 'pośrednik' → *pośredniczyć, pośrednictwo*.

pośród od XIV w. (stp. też *pośródz*, dial. *postrzód*) przym. z dop. 'wśród', stp. przysł. 'w środku, na środku', przym. 'wśród, między, pomiędzy; w ciągu, w połowie odcinka czasowego'. Od wyrażenia przymkowego **po serdi* 'po środku, na środku, w środku' (psł. przym. **po, zob. po* i rzecz. **serdъ* 'środek', zob. *średni*).

pot od XV w. Ogśl.: cz. *pot*, r. *pot*, scs. *potъ*. Psł. **potъ* 'pot', z pie. **pok'-to-*, będącego derywatem od pie. pierwiastka **pek-* 'piec' (zob. *piec* II), z przyr. **-tъ < *-to-*. Pierwotne znaczenie 'coś piekącego' (co do genezy znaczenia por. bliskoznaczne *znój*). — Od tego *pocić się* od XV w. 'wydalać pot, pokrywać się potem', *przepocić, spocić, wypocić* (→ *wypociny* mn), *zapocić*.

potem od XIV w. (stp. i dial. też *potym*) 'później, następnie', 'dalej, następnie', przest. 'co więcej, nadto, wreszcie' (zwykle *a potem*). Ogśl.: cz. *potom*, r. *potóm*, scs. *potomъ*. Psł. przysł. **potomъ* 'w chwili następującej po czymś, następnie, po jakimś czasie, później', z wyrażenia przymkowego **po tomъ* 'po tym' (przym. **po, zob. po* i miejsc. zaimek wskazującego **tъ* 'ten', zob. *ten*).

potęga od XVI w. 'siła w działaniu, skuteczność, moc', 'przewaga w czymś, wielkie znaczenie, władza', 'ktoś potężny, coś potężnego'. Por. ukr. *potúha*, br. *patúha*, r. *potúgi* mn 'kurcze' (*rodovye potúgi* 'parcia porodowe'), 'zmaganie się, wysilek'. Plnśl. **potoga* 'pociąganie, naciąganie, działanie', rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego **po-tęgti* 'pociągnąć' (z przedr. **po-* od psł. **tęgti* 'ciągnąć', zob. *ciągnąć*), z właściwą archaicznym rzeczownikom wymianą rdzennego **ę* ⇒ **o*. — Od tego *potężny* od XVI w. 'bardzo mocny, wielki, ogromny; bardzo głośny, donośny; bardzo intensywny, silnie działający', 'będący potęgą, wpływowy', daw. też 'skuteczny', 'biegły w czymś', 'groźny, mogący zaszkodzić', 'oporny' (por. np. ukr. *potúžnyj* 'potężny, mocny, silny'); *potęgować* 'nasilać, wzmacniać'.

potoczny od XVI w. 'często, stale się zdarzający; często, powszechnie używany, zwykły, codzienny', daw. też 'bieżący', 'obecny, teraźniejszy', 'mniej ważny, drugorzędny', stp. XIV–XV w. *potoczna* (*poteczna*) *wina* 'ka-

ra sądowa, płacona zapewne za niezgodnie z prawem wykonanie przysięgi'. Od czas. *potoczyć* 'sprawić, by się coś toczyło, przesuwalo', *potoczyć się* 'zacząć się rozwijać, odbywać, trwać; popłynąć', daw. 'zdarzyć się, stać się, przybrać jakiś obrót' (zob. *toczyć*).

potok od XIV w. Ogśl.: cz. *potok*, r. *potók*, scs. *potokъ*. Psł. **potokъ* 'mała rzeczka, potok, strumień', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-tekti* 'pocić, popłynąć' (zob. *cieć*), z wymianą **e* ⇒ **o*. Starszym derywatem od tego samego przedrostkowego czas. jest *patoka* (zob.).

potomek od XVI w. (daw. też *potumek* / *potonek* / *potunek*) 'syn, córka, następca w linii prostej', daw. także 'spadkobierca, dziedzic', 'następca'. Por. cz. *potomek*, r. *potómok*, bg. *potómak*. Słow. **potomokъ* 'ten, który jest po kimś, następuje w czasie po kimś', od wyrażenia przymkowego **po tomъ* 'po tym, potem, później' (zob. *potem*). Od tej samej podstawy *potomny* od XVI w. 'przyszły, późniejszy, następny', daw. też 'dziedziczny, przysługujący prawem dziedziczenia', 'dawny, przeszły', *potomni* mn 'przyszłe pokolenia; potomkowie' (por. cz. *potomni* 'późniejszy, przyszły', ukr. *potómnyj* 'przyszły', scs. *potomъnъ* 'następny') → *potomność* 'przyszłe pokolenia; potomkowie, następcy; czasy przyszłe'; *potomstwo* od XVI w. (też *potumstvo* / *potunstvo* / *potemstvo*) 'potomkowie', w XVI w. także 'następstwo, następowanie; dziedzictwo, sukcesja' (por. cz. *potomstvo*, r. *potómstvo*, ch./s. *potómstvo*), rzecz. abstr. (wtórnie ze znaczeniem zbiorowości) z przyr. **-ystvo*. Na archaiczność wyrazów wskazuje zawarta w nich forma miejsc. **tomъ* (od zaimka **tъ* 'ten', zob. *ten*), zachowana jeszcze tylko w przym. *przytomny* (zob.).

potop od XIV w. 'powódź, masa wody, zalanie masą wody', daw. też 'woda powodzi, toń, topiel', w stp. także 'zatopienie, zatonienie (okrętu)', kasz. *potop* 'powódź, ulewny deszcz'. Ogśl.: cz. *potopa* 'potop, powódź', r. *potóp* 'ts.', dial. *potópa* 'grząskie błoto', ukr. *potóp*, dial. *potópa* 'potop, powódź', ch./s. *potóp* 'ts.; utonięcie, zatonienie'. Słow. **potopъ* / **potopa* 'zatopienie, zalanie; wielki rozlew wód, powódź obej-

mującą duże obszary', rzeczowniki odczas. od czas. przedrostkowego **po-topiti* 'utopić, zatopić; zalać, pozalewać, pozatapiać', p. *potopić* 'utopić, zatopić; zalać' (od psł. **topiti* 'zatapiać, pogrążyć w wodzie, topić', zob. *topić* I).

potrawa od XV w. 'pożywienie odpowiednio przyrządzone; danie', w stp. szersze znaczenie 'pożywienie, pokarm', też 'pastwisko', dial. 'jedzenie dla bydła: sucha trawa pomieszana ze słomą', kasz. *potrava* 'potrawa'. Por. cz. *potrava* 'potrawa, pokarm, pożywienie, strawa', br. dial. *patráva* 'jedzenie' (też w innych znaczeniach, np. r. *potráva* 'stratowanie zasiewów przez bydło', dial. 'przynęta na drobne zwierzęta i ryby', ukr. *potráva* 'stratowanie zasiewów przez bydło'). Rzecz. odczas. od stp. *potrawic* 'zużyć, zniszczyć', daw. od XVI w. 'stracić; roztrwonić', 'zjeść wiele' (o pochodzeniu zob. *trawić*), pierwotne znaczenie 'to, co się zużyje (przy jedzeniu)'; w innych językach wyrazy w związku ze znaczeniem odpowiedniego czasownika 'zużyć, zniszczyć'. — Od tego *potrawka* 'rodzaj potrawy', daw. od XVI w. zdr. od *potrawa*. Zob. *strawa*.

potrzeba od XIV w. 'to, co jest nieodzowne, konieczność, mus; rzeczy niezbędne, warunki utrzymania', przest. 'trudna sytuacja', stp. też 'posługa', 'to, co do czegoś przynależy, jest niezbędnym dodatkiem, uzupełnieniem', 'użytek, używanie, zastosowanie', od XVI w. także 'walka, wojna, wyprawa wojenna, bitwa, potyczka'; od XVI w. też w funkcji czas. (daw. od XVI w., dziś pot. i dial. skrócona forma *potrza*) 'coś jest potrzebne, trzeba, należy, wypada', w stp. XV–XVI w. *potrzeb* 'należy, wypada, trzeba' (w XVI w. też rzecz. *potrzeb* m, ż 'to, co jest potrzebne, nieodzowne, konieczne; tyle, ile trzeba, dosyć'), z pierwotnego *potrzeba jest*, z zanikiem czas. Ogsł.: cz. *potřeba*, r. przest. *potrěba*, scs. *potrěba* 'potrzeba, konieczność', na *potrěbъ* *byti* 'być na korzyść', ch./s. *pōtreba* 'potrzeba, zapotrzebowanie; konieczność'. Psł. **poterba* 'to, co jest potrzebne, nieodzowne, bezwzględna konieczność, mus', rzecz. odczas. od psł. **poterbovati* 'odczuwać brak, niedostatek czegoś, pragnąć, chcieć czegoś usilnie' (zob. *potrzebować*).

— Od tego *potrzebny* od XV w. 'niezbędny, konieczny, nieodzowny'.

potrzebować od XIV w. 'odczuwać potrzebę czegoś, musieć korzystać z czegoś', daw. 'żądać pomocy, przysługi, wymagać, domagać się'. Ogsł.: cz. *poterbovat* 'potrzebować', r. *potrěbovat* 'zażądać', *potrěbovatsja* 'być potrzebnym', ch./s. *pōtrebovati* 'zapotrzebować, potrzebować', scs. *potrěbovanije* 'potrzeba'. Psł. **poterbovati* 'odczuwać brak, niedostatek czegoś, pragnąć, chcieć czegoś usilnie', z przedr. **po-* od psł. **terbovati* 'wymagać czegoś, potrzebować' (por. np. scs. *trěbovati* 'odczuwać potrzebę, konieczność; domagać się', r. *trěbovat* 'domagać się', ch./s. *trěbati* 'potrzebować; należeć się, przydać się na coś'), o pochodzeniu i prapostaci zob. *trzeba*. Zob. *potrzeba*.

potwarz od XIV w. 'bezpodstawne zarzuty, oszczerstwo, oczernianie, obmowa, kalumnia' (stąd stbr. XV w. *potvarъ* / *potvarь* 'fałszywe oskarżenie'); por. stp. *potwarzyć* od XIV w. 'bezpodstawnie oskarżyć, obwinąć', *potwarzacz* od XIV w. 'rzucać oszczerstwa, stawiać bezpodstawne zarzuty, oczerniać, szkalować, obmawiać' → *potwarca*; bez przedr. słowiń. *tvarěc* 'drażnić, denerwować, szkalować'. Od czas. **potvoriti* w znaczeniu 'przetworzyć, przekształcić, zmienić' (zob. *potwora*), por. zwłaszcza ch./s. *potvōriti* 'posądzać kogoś; obwiniać, spotwarzać, oczerniać'. Wyraz ukształtowany na wzór *twarz* (zob.). Powstanie znaczenia niezbyt jasne.

potwora od XVI w. 'istota, rzecz lub zjawisko osobliwe, niespotykane, dziwoląg', w XVI w. też 'twór, wytwór, produkt', 'budowa, kształt, wygląd zewnętrzny', 'brzydki człowiek, brzydkie zwierzę; ktoś zły, budzący odrazę moralną; ktoś prymitywny, nieokrzesany, prostak'; nowsza postać *potwór* od XIX w. 'monstrum, maskara, straszdyło', 'człowiek zwyrodniały, pozbawiony ludzkich uczuć, okrutnik', w XVIII w. 'zwyrodniały, niemierny noworodek'. Por. stcz. *potvora* 'potwór, stwór, monstrum; pół-zwierzę, satyr, faun; żywa istota, zwierzę, stworzenie; bałwan, posążek bożka', cz. *potvora* 'potwór, bestia, straszdyło; szubrawiec, łajdak, drań', ukr. *potvóra* 'potwór', ch./s. *pōtvora* 'potwarz, oszczerstwo', br.

dial. *patvóra* 'swawola; swawolnik', r. *potvóry* mn 'czary'. Płnsl. **potvora* 'twór, wytwór; stwór, stworzenie, żywa istota', 'coś przetworzonego, przekształconego, dziwnego, monstrum', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **potvoriti* w dwu znaczeniach: 'utworzyć, stworzyć' i 'przetworzyć, przekształcić, zmienić', por. XVI w. *potworzać* 'kształtować, tworzyć', stcz. *potvořiti se* 'blaznować, stroić miny, grymasy; oszpecać się', cz. *potvorit* 'znieszkalać; oszpecać, zohydzać', r. *potvorit* 'zaczarować, zmienić', scs. *potvoriti* 'przekształcić, przetworzyć' (o pochodzeniu zob. *tworzyć*). Od tej samej podstawy *potworny* od XVI w. 'budzący przerażenie, grozę, straszny, okropny', 'bardzo brzydki, odrażający', 'bardzo wielki, ogromny', daw. też 'dziwny, różny od wszystkiego, co znane', 'zły, niegodziwy, niesprawiedliwy' → *potworność*.

potyczka od XVI w. 'niewielka bitwa, utarczka', daw. 'natarcie, bitwa'. Por. cz. *potyčka* 'potyczka, utarczka'. Od *potykać się* 'bić się, walczyć' (por. *spotykać*, zob. *tykać* II).

potylica od XVI w. 'tył głowy'. Por. ukr. *potylicja* 'potylica, kark', br. *patylica* 'ts.', a także ch./s. *pótiljak* 'potylica'. Od wyrażenia przyimkowego **po tylę* 'z tyłu, na tyle' (zob. *tył*), pierwotne znaczenie 'to, co jest z tyłu, na tylnej części głowy'.

powab 'pociągające właściwości, cechy, urok, czar, wdzięk', daw. od XVI w. *powab* / *powaba* 'zachęta', stp. XV w. *powaba* 'początek zabawy, może też wezwanie do współudziału'; daw. od XIV w. i dial. *powaba* w specjalnym znaczeniu 'obowiązek świadczenia robocizny przez chłopów na rzecz pana w okresie cięższych i pilniejszych robót'. Por. cz. *půvab* 'powab, wdzięk, czar, urok'. Rzecz. odczas. od stp. *powabić* od XIV w. 'zachęcić do zbliżenia się; wezwać, przywołać', w XVI w. 'zachęcić, nakłonić, namówić, sprowokować', od *wabić* (zob.). — Od tego *powabny* od XV w. 'pociągający, pełen powabu, wdzięku', daw. też 'zachęcający, miły; uduńczący'.

powiat od XIV w. 'jednostka terytorialnego podziału państwa', stp. *powiat* / *powiet* 'okręg sądowy, obejmujący jurysdykcję sądu ziemskiego i grodzkiego zamieszkałą

w nim szlachtę, będący również obszarem działania samorządu szlacheckiego i jego instytucji', daw. 'prowincja, kraina, region, okolica', także 'mieszkańcy powiatu'. Por. r. *povět* 'powiat', ukr. *povít* 'ts.', bg. dial. *po-vět* 'okręg'. Psł. **pověť* 'teren stanowiący jakąś jednostkę samorządową czy administracyjną', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-věti* 'powiedzieć, powiadomić' (od psł. **věti* 'mówić, rozmawiać', por. scs. *věštati* 'rozmawiać'); w językach słow. także z innymi przedr., np. **otvěť* 'odpowiedź' (por. r. *otvét* 'odpowiedź') od **otv-věti* 'odpowiedzieć'; o podstawowym czas. **věti* zob. *wiec*. Pierwotne znaczenie może 'powiedzenie, powiadomienie', z czego przypuszczalnie 'ludzie, których się powiadamia o czymś, zwołuje w jakimś celu (np. dla rozstrzygnięcia ważnych spraw publicznych, na wiec), zgromadzenie ludności czy jej uprawnionych przedstawicieli' > 'teren, na którym się ludzi powiadamia czy może zwołuje (np. na zgromadzenie), którego mieszkańcy bądź ich przedstawiciele uczestniczą w rozstrzyganiu ważnych spraw publicznych'.

powidła mn od XV w. 'przetwór smażony z owoców, głównie śliwek' (stąd zapewne r. *povidlo*, ukr. *povydló*). Por. cz. *povidla* mn 'ts.'. Zapewne od przedrostkowego czas. *po-wi-ć* (zob. *wi-ć* II), z przyr. -*dló* wskazującym na pierwotną nazwę narzędzia (por. kasz. *p'ovidło* 'motowidło'). Najpierw przypuszczalnie 'to, czym się miesza nieustannie ruchem kołowym podgrzewaną masę owocową', w l. mn nazwa przeniesiona na użytkowany w ten sposób owocowy produkt spożywczy.

powiedzieć *powiem* od XIV w. 'wyrazić coś słowami, mówiąc, oznajmić'; z przedr. *odpowiedzieć*, *opowiedzieć*, *podpowiedzieć*, *przepowiedzieć*, *wypowiedzieć*, *zapowiedzieć*; wielokr. *powiadać* od XIV w., z przedr. *odpowiadać*, *opowiadać*, *podpowiadać*, *przepowiadać*, *rozpowiadać*, *spowiadać się*, *wypowiadać*, *zapowiadać*. Ogłsl: cz. *povědět* 'powiedzieć', *povídat* 'mówić, opowiadać', r. *povědať* 'opowiedzieć, wyjawiać, zwierzyć się', scs. *pověděti*, *pověm* (i archaiczna forma l. osoby l. pj *pověde*) 'powiedzieć, oznaj-

mić; ogłosić, rozgłosić; pokazać, poświadczyć, *povědati* 'opowiadać, oznajmiać; ogłaszać, rozgłaszać; pokazywać, poświadczać'. Psl. **pověděti*, **pověm* 'powiedzieć, oznajmić', wielokr. **povědati*, z przedr. **po-* (zob. *po-*) od psl. **věděti*, **věm* 'wiedzieć' (zob. *wiedzieć*). Najpierw powstała zapewne postać **povědati* z przypuszczalnym pierwotnym znaczeniem 'powiadamiać o tym, co się wie, oznajmiać to, co jest wiadome, znane', do niej dotworzono **pověděti* przez analogię do **věděti*. — Od czas. przedrostkowych *odpowiedni*; *odpowiedzialny*. Zob. też *odpowiedź*, *wypowiedź*, *zapowiedź*; *opowieść*, *powieść*.

powieka od XIV w. 'ruchoma fałda skórna, mogąca zakryć gałkę oczną'. Por. ukr. *po-vika*, dial. *paviko* 'ts.', br. *pavéka* 'powieka'. Płnsl. **pověka* 'powieka', od psl. **věka* / **věko* 'przykrycie, wieko' i 'powieka' (w tym drugim znaczeniu wschł. i pldsl.: strus. *věko*, r. *věko*, ukr. *viko*, scs. *věko*, słwń. *věka*), funkcja przedr. **po-* niejasna.

powierzchnia od XVIII w. 'zewnątrzna, wierzchnia strona', 'obszar, przestrzeń o rozmiarach ograniczonych'. Urzeczownikowiwna forma rodzaju żeńskiego daw. (od XVI w.) przym. *powierzchni* / *powirchni* (od XVII w. też *powierzchny*) 'będący na zewnątrz, odbywający się na powierzchni, przebywający na powierzchni', od wyrażenia przyimkowego *po wierzchu* (zob. *wierzch*).

powierzchny od XVI w. 'będący na zewnątrz, na powierzchni czegoś', 'nie wnioskujący w istotę rzeczy, pobieżny', od wyrażenia przyimkowego *po wierzchu* (zob. *wierzch*), -ow- z powodu pierwotnej przynależności psl. **vъrchъ* do tematów na -u-.

powieść ż od XIX w. 'dłuższy utwór epicki pisany prozą, zastosowanie w nowym znaczeniu dawniejszego wyrazu: stp. od XIV w. *powieść* 'powiedzenie, mowa; wieść, rozgłos, zła lub dobra sława; opowieść, opowiadanie; przypowieść, krótka opowieść z ukrytym moralnym sensem', w XVI w. 'to, co ktoś powiedział albo napisał, wypowiedź', 'opowieść, relacja o jakimś zdarzeniu, omówienie jakiejś sprawy', 'informacja, wiadomość, przekaz słowny', 'sentencja, przysłowie, przypowieść', 'przepowiednia,

proroctwo', 'wieść, pogłoska, fama; opinia'; zdr. *powiastka* (daw. też *powiestka*) od XVI w. 'krótkie opowiadanie, nowelka', daw. 'wypowiedź', 'pogłoska, plotka', kasz. *povăstka* 'krótkie opowiadanie, bajka'. Por. cz. *pověst* 'podanie, opowieść, legenda; pogłoska; opinia, reputacja', r. *póvest* 'opowieść, opowiadanie', scs. *povest* 'opowieść; wyrok, pouczenie', s. *pöviest* 'dzieje, historia'. Psl. **pověstь* [< **pověd-tь*] 'opowieść, opowiadanie', od psl. przedrostkowego czas. **po-věděti* 'powiedzieć' czy **po-vědati* 'powiadać, opowiadać' (zob. *powiedzieć*), z przyr. *-tb.

powietrze od XIV w. 'mieszanka gazów tworząca atmosferę', daw. 'zaraza, epidemia', stp. też 'stan pogody, klimat; wiatr; niebo, sklepienie niebieskie', *morowe*, *złe powietrze* 'zaraza, mór', daw. także 'przestrzeń między niebem a ziemią, przestworza'. Por. cz. *povětrí* n 'powietrze', slc. *povetrie* 'powietrze; klimat', r. *povéttrie* 'epidemia, pomór', *morovoe povéttrie* 'morowe powietrze', ukr. *povitrja* n 'powietrze'. Płnsl. **povětrje* 'warunki atmosferyczne, stan pogody, powietrze', od wyrażenia przyimkowego **po větru* 'na wietrze, według wiatru' (przym. **po*, zob. *po* i cel. psl. **větrъ* 'wiatr', zob. *wiatr*), z przyr. *-bje.

powiatak od XIX w. 'rodzaj pieluchy'. Por. slc. *povijak* (/ *povijan* i *povojnik*) 'powiatak'. Od czas. *powijać* 'owijać, okręcać pieluszkami', por. w XVI w. *powijanie* 'długi pas płócienny służący do krępowania rącek i nóżek niemowlęcia', z przyr. -ak.

powinien od XV w. 'zobowiązany, zmuszony do czegoś, należny', daw. *powinien* / *powinny* też 'obowiązujący, należny, słuszny', 'nieuchronny, pewny', 'poddany, podległy', 'potrzebny', 'posłuszny, usługowy', 'wdzięczny', 'pozostający w bliskich związkach osobistych, zwłaszcza pokrewieństwa lub powinowactwa'. Por. cz. *povinný* 'obowiązkowy', je *povinen* 'jest zobowiązany', r. *povínnyj* 'winien, winny'. Od wyrażenia przyimkowego *po winie* 'według zobowiązania, powinności' (zob. *wina*). — Od tego *powinność* od XV w. 'obowiązek, to, co należy zrobić, wypełnić, konieczność', daw. też 'świadczenia związane z poddańczą pozycją

społeczną; roboty pańszczyźniane', 'to, co się komuś należy', 'rzeczy potrzebne', 'bliskie związki między ludźmi, zwłaszcza pokrewieństwo i powinowactwo'.

powinowaty od XVI w. 'krewny', daw. 'będący krewnym, powinowatym lub przajacielem; współrodak lub współwyznawca' (także w funkcji rzecz.), 'zobowiązany do czegoś', 'obowiązujący, należny, słuszny', 'nieuchronny, pewny', 'poddany, podległy', 'prawowity', 'wdzięczny komuś za coś'. Prawdopodobnie od czas. *powinować* (por. daw. XVI w. rzecz. odsłowny *powinowanie* 'obwinienie, oskarżenie'), odpowiadającego cz. *povínovat* 'mieć obowiązek', r. *povínovaťsa* 'podporządkowywać się, okazywać posłuszeństwo, podporządkować się, okazać posłuszeństwo', w związku z *powinien* (zob.). — Od tego *powinowactwo* (daw. też *powinowatstwo* / *powinowastwo*, też *powinowactwo*) od XVI w. 'bliskie związki między ludźmi, zwłaszcza pokrewieństwo i powinowactwo', daw. XVI w. też 'obowiązek, powinność; konieczność, nieuchronność'.

powłoka od XVIII w. 'to, co powleka, pokrywa coś', daw. XVII w. 'włóczenie się, długa podróż', dial. 'włóczenie się', 'włóczęga', 'wleczone przynęta', kasz. *płowłoka* / *powlók* 'pokrycie na pierzynię'; zdr. *powłoczka*. Por. cz. *powlak* 'powłoka, pokrywa; poszwa, poszewka; pokrowiec, futerał', r. *povolóka*: *glazá s povolókoj* 'oczy zamglone, oczy o powłóczystym spojrzeniu', ch./s. *pòvlaka* 'śmiatek, kożuch na mleku'. Rzecz. odczas. od *powlec* 'pociągnąć', 'oblec, obciągnąć czymś' (o pochodzeniu zob. *wlec*), z wymianą rdzennego *e* $\Rightarrow$ o na wzór archaicznych rzecz. odczasownikowych.

powoli przysł. od XVII w. 'pomału, wolno, stopniowo', dial. 'dobrowolnie; odpowiednio, pomyślnie, dobrze; według chęci'. Z wyrażenia przymkowego *po woli* 'według woli, zgodnie z wolą' (zob. *wola*). Zob. *powolny*.

powolny od XV w. (stp. też *powolni*) 'ruszający się wolno, niespieszny, stopniowy', przest. 'stosujący się do czyjejś woli, uległy, posłuszny', stp. XV w. w tym drugim znaczeniu, a także 'dostosowany do życzenia, pożądany', daw. od XVI w. i dial. rów-

nież 'łagodny, łaskawy, przychylny, życzliwy, sprzyjający', 'skłonny, chętny', 'podatny', 'nienagły'. Por. cz. *povolný* 'uległy, uступliwy', ch./s. *pòvòľjan* 'pomyślny, podatni; odpowiedni; dogodny, korzystny; podatny'. Od wyrażenia przymkowego *po woli* 'według woli, zgodnie z wolą (swoją, czyjąś)' (zob. *powoli*, *wola*). Zob. *dowolny*.

powód I od XVI w. 'przyczyna, racja, pobudka', daw. od XVI w. 'to, co sprawia, że ktoś podejmuje jakieś działanie, to, co wiedzie ku jakiemuś działaniu: zachęta, pobudka, podnieta; przyczyna', 'doradzanie, doradztwo', 'to, co nadaje kierunek ludzkiemu działaniu; obyczaj', 'wzór, przykład do naśladowania', 'początek, źródło, to, skąd coś pochodzi', 'przebieg, rozwój, tok wydarzeń, bieg spraw, powodzenie lub niepowodzenie', 'temat, treść wypowiedzi', 'inicjator, pomysłodawca, sprawca czegoś, ten, kto zachęca, namawia, nakłania do czegoś', 'ten, kto kieruje czymś lub czymś postępowaniem; wódz, przywódca, przełożony', 'rzemień lub sznur do prowadzenia konia'; w innym znaczeniu stp. od XIII w. 'powinność dostarczenia środków transportu panującemu i jego urzędnikom'. Por. stcz. *póvod* 'prowadzenie, kierowanie; postępowanie sądowe; podnieta, bodziec, pouczenie; sprawca, twórca; przywódca; lejce, cugi', cz. *původ* 'pochodzenie; przyczyna', r. *póvod* 'powód, przyczyna, pobudka'. Słow. **povoda* 'poprowadzenie, pokierowanie' > 'to lub ten, co wiedzie, prowadzi ku czemuś; to, co kimś kieruje, powoduje, przyczyna; to, co służy do prowadzenia, kierowania', rzecz. odczas. (nazwa czynności wtórnie konkretyzowana) od psł. czas. przedrostkowego **po-vesti*, **po-vedp* 'powieść, poprowadzić' (od psł. **vesti*, **vedp* 'wieść, prowadzić', zob. *wieść* II), z regularną wymianą rdzennego **e* $\Rightarrow$ **o*. — Od tego *powodować*, od XVII w. *spowodować*.

powód II od XIV w. 'strona wnosząca powództwo do sądu', daw. 'strona skarżąca, oskarżyciel w procesie sądowym', stp. też 'opiekun prawny, pełnomocnik', 'prawo do wniesienia powództwa'. Rzecz. odczas. od stp. *powodzić* 'prowadzić, wieść' (czas. wielokr. od stp. *powieść* 'poprowadzić', zob.

wieść II), nazwa czynności 'prowadzenie oskarżenia, wnoszenie powództwa' i nazwa wykonawcy czynności 'ten, który prowadzi oskarżenie, oskarża'. — Od tego *powództwo* od XV w. 'wnoszenie sprawy do sądu przeciw innej osobie' (stp. XV–XVI w. *powództwo* / *powodztwo* / *powodztwo* 'prawo do wskazywania granic w procesie granicznym', stp. XII–XIV w. 'jakiś rodzaj kary sądowej').

powódź ż od XIV w. 'wielki, gwałtowny wylew wody na znacznym obszarze', daw. XVI w. też 'silny nurt wody', 'zatopienie'; por. stp. XIV–XV w. (tylko w psalterzach) *powodzie* 'powódź'. Por. dl. *powoż* 'wylew wody; rośliny rosnące na brzegu, których liście pływają po wodzie', gl. *powoż* 'wylew wody, powódź', cz. dial. *povod* 'powódź', r. dial. *póvod* i *povóde* 'ts.'. Od wyrażenia przyimkowego *po wodzie* (zob. *woda*), pierwotne znaczenie 'to, co wylewa się ponad (zwykły) poziom wody, co płynie po wodzie, wezbranie, wylew wody'; por. z innym przyr. stcz. *povodeň* i *povodně* 'wylew wody', ch./s. *póvodanj* 'wylew, powódź', *póvodan* 'wezbrany (o rzece); o pełnym stanie wody'.

powój od XV w. 'roślina *Convolvulus arvensis*', w stp. też inne wijące się rośliny, np. 'kianianka, *Cuscuta epilinum*', w XVI w. 'powojnik, *Clematis*', w XVI w. także ogólnie 'pnące'. Por. ch./s. *pòvój* 'powijak, powijaki, pieluchy; bandaż, opatrunek, opaska', a także np. r. *povójnik* 'zawój, chustka na głowę'. Rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego *powić* 'owinać, okręcić', psł. **po-viti* (o pochodzeniu zob. *wić* II), z wymianą rdzennego *i (<ei) ⇒ *oj (por. *roz-wój*, *zwój*). Pierwotne znaczenie 'to, co się owija, okręca (wokół czegoś)'. — Od tego *powojnik* 'roślina *Clematis*'.

powróśło od XVI w., stp. od XV w. *powrósło*, w XVI w. *powrosło* / *powrosło* 'rodzaj powrozu, sznura skręconego ze słomy, kory wiklinowej itp.', dial. *powróśło* / *porwósło* / *porwiósło* / *prowósło* / *prowiósło*, kasz. *provósło* 'ts.'. Ogsl.: cz. *povříšlo* 'powróśło', ukr. dial. *perevéśło* 'powróśło', ch. *povrijésło* 'powróz; powróśło', słwn. *povrěsło* 'powróśło; wiązadło'. Psł. **poversło* [< **poverz*-sło]

'to, co służy do związywania, rodzaj powroza, zwłaszcza skręconego ze słomy, powróśło', nazwa narzędzia z przyr. *-sło od psł. czas. przedrostkowego **po-verzti* 'powiązać, związać' (por. scs. *povrěsti*, *povrězp* 'ts.'). Podstawowy psł. czas. **verzti*, **vřzpo* 'wiązać' (por. bg. *vřzám* 'wiązać na węzeł', mac. *vrže* 'związać, zawiązać', ch./s. *vřsti se*, *vřžem se* 'płatać się, kręcić się koło czegoś, krzątać się; snuć się', z przenośnym znaczeniem ukr. *verzty* 'pleść głupstwa', br. *vjarz-ci* 'bredzić', pokrewny z lit. *veržti*, *veržiū* 'ściskać, skręcać, uwierać', stwniem. *wurgjan*, niem. *würgen* 'dusić, dławić', stisl. *virgill* 'powróż', od pie. **uer-gh-* 'skręcać, wiązać, zwęzać, ścisnąć'. Por. *powróż*.

powróż od XIV w. 'gruby sznur', kasz. *povróż* / *porvóż* też 'powróśło', w słowni. (i w sąsiednich, wymarłych już gwarach kasz.) bez przestawki *povárz* 'sznurek, powróż'. Ogsl.: stcz. *povraz* (dziś cz. *provaz*) 'sznur, lina, powróż', r. dial. *pávoroz* 'sznurek w woreczku na tytoń', ch./s. *póvráz* 'powróśło; powróż; uchwyt'. Psł. **povoroz* 'to, co służy do wiązania, sznur, powróż', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-verzti* 'powiązać, związać' (zob. *powróśło*).

powszechny od XVI w. (daw. też *powszechni*) 'dotyczący wszystkich, zwrócony do ogółu, odnoszący się do wszystkiego, zawierający wszystko, ogólny', 'ogólnie stosowany, znany, codzienny', w XVI w. wyjątkowo też 'przenoszący w dowolne miejsce'. Por. cz. *povšechný* 'ogólny, ogólnikowy'. Od wyrażenia *po wszech* 'po wszystkich (ludziach, krajach itd.)' (zob. *po, wszego*); por. cz. *vše-chen* 'wszystek; wszelki; cały'. — Od tego *rozpowszechnić*, *upowszechnić*.

powszedni od XIV w. (daw. też *powszedny*) 'codzienny, zwykły, zwyczajny', stp. także 'ciągły, nieustanny', 'ogólny, powszechny', kasz. *povšeden* 'na co dzień używany'; stp. *powszednie* / *poszvednie* od XV w. 'zwykle, zazwyczaj; ciągle, nieustannie; w niewielkim stopniu, lekko'. Od wyrażenia *po wsze dni* '(używany, czyniony) po wszystkie dni', tj. 'każdego dnia, zawsze, stale', stcz. *po vře dni* 'stale' (zob. *po, wszego, dzień*); por. też stcz. *vředně* 'każdego dnia; powszechnie, zwykle', *vředný* / *vřední* 'codzienny, zwy-

kły'. — Od tego *powszednieć*, *spowszednieć*, *spowszedniały*.

poziom od XVIII w., daw. też *poziem* 'położenie, wysokość płaszczyzny prostopadłej w stosunku do pionu w danym miejscu', wtórnie 'stopień wykształcenia, kultury, faza rozwoju', *poziomy* od XVIII w. 'równoległy do podstawy, do ziemi'. Od wyrażenia przymiowego *po ziemi* (zob. *ziemia*).

poziomka od XVI w. 'roślina *Fragaria vesca*', wcześniej od XV w. *poziemki* / *pozimki* mn 'ts.', w XVI w. *pozimki*, rzadziej *poziemki* mn, wyjątkowo *pozimiek* / *pozimka* / *poziomka* 'ts.'. Por. r. *pażemka*, br. *pażemka* 'ts.'. Od wyrażenia przymiowego *po ziemi* (zob. *ziemia*, *poziom*), nazwa od płożących się pędów rośliny; postaci w rodzaju stp. *pozimki* wskazują na wtórne skojarzenia z zima.

pozór od XV w. 'wygląd, powierzchowne wrażenie, zwłaszcza łudzące', stp. 'widowisko, widok', daw. od XVI w. też 'wygląd, kształt', 'spojrzenie'. Ogsł.: cz. *pozor* 'uwaga', r. *po-zór* 'hańba, wstyd', scs. *pozora* 'widowisko; hańba; zgromadzenie', ch. *pozor* 'bacność, uwaga'. Psł. **pozora* 'spojrzenie, popatrzenie' > 'to, co się widzi, widowisko, widok, wygląd czegoś', rzecz. odczas. (nazwa czynności wtórnie konkretyzowana) od czas. psł. przedrostkowego **po-zvrēti* 'spojrzeć, popatrzyć' (zob. *spojrzeć*), z wymianą rdzennego **br* ⇒ **or* (jak w pokrewnych *dozór*, *wzrok*, zob.). — Od tego *pozorny* 'udany, złudny', daw. od XVI w. 'wspaniały, okazały, piękny, znakomity, godzien podziwu (zwykle o wyglądzie)', dziś kasz. *pozorni* 'piękny, ładny, przystojny' (z pierwotnego 'zwracający uwagę swym wyglądem, wyróżniający się wyglądem', por. z przeczeniem *niepozorny* 'nie zwracający uwagi swoim wyglądem, skromny, niepokazny').

pożar od XV w. 'palenie się czegoś, pożoga', dial. 'żar'. Ogsł.: cz. *požár*, r. *požár*, ch./s. *pōžár*. Psł. **požar* 'palenie się, pożar, pożoga', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-žariti* 'zapalić' (por. r. *požariti* 'upiec, usmażyć', ch. dial. *kajk. požariti se* 'zapłonąć ze wstydu'), od psł. **žariti* 'powodować, że coś się pali, płonie, rozżarza' (zob. *żarzyć*).

pożoga od XIV w. (stp. też *požega*, wyjątkowo w XVI w.) 'pożar, niszczenie ogniem, podpalenie'. Rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **po-žęgti* 'spalić' (por. p. daw. XVI w. *požec*, *požę* 'spalić, zniszczyć ogniem; przypalić', *požęgać* 'palić, niszczyć ogniem'), co od psł. **žęgti*, **žęgo* 'palić' (zob. *żgać*). Zmiana *požega* > *požoga* jak w pokrewnym *ożęg* > *ożóg* (zob. *ożóg*).

pożyczyć od XIV w. 'dać lub wziąć coś pod warunkiem zwrotu', stp. też 'udzielać czegoś, zezwalać'; z przedr. *wypożyczyć*, *zapożyczyć się*; wielokr. *pożyczać*, z przedr. *wypożyczać*, *zapożyczać się*. Zachł.: stcz. *požičiti* > *pōžičiti* > *pójčiti* 'pożyczyć, udzielić pożyczki; wypożyczyć, udzielić czegoś, powierzyć, dać coś; pozwolić, zezwolić; dopuścić do czegoś, uznać coś', cz. *půjčít* 'pożyczyć', slc. *požičat* 'pożyczyć' (z polskiego zapożyczone strus. XIV w. *požičiti*, r. dial. zach. *požičit*, br. *pazyčyc* w tym samym znaczeniu). Pierwotna postać **požičiti*, czas. odrzecz. od słow. **požiček* 'używanie czegoś, użytek, użyteczność, zysk, korzyść', p. *pożytek* (zob.). Podstawowe znaczenie 'dać komuś coś do używania, przekazać do korzystania'. Od *pożyczyć* utworzono wtórną postać *życzyć* (zob.). — Od tego *pożyczka* od XVI w. (daw. od XVI w. też *pożyczek*) 'danie lub wzięcie czegoś pod warunkiem zwrotu; to, co zostało pożyczone', w XV w. na pożyczki 'na kredyt', kasz. *požičk* / *požička* 'pożyczka'.

pożytek od XIV w. 'korzyść, zysk, dochód', stp. też 'potrzeba', stp. *pożytki* mn 'owoce, plony, korzyści (z pól, lasów, barci itd.)', w XVI w. 'plody rolne, urodzaj, plon', 'majątność lub jej część, ziemia lub urządzenie przynoszące korzyść', 'użytek, używanie', 'łup, zdobycz wojenna', *pożytki* 'rzeczy potrzebne', daw. 'dochód, zysk, plon, urodzaj, zbiór', dial. 'nektar w kwiatach zbierany przez pszczoły'. Por. cz. *požitek* 'przyjemność, rozkosz', 'zysk, korzyść', przest. 'urodzaj, plon', artykuły spożywcze, zwłaszcza smaczne, *požitky* mn 'pensja, płaca, pobory', r. pot. *požitki* mn 'majątek, mienie, manatki', dial. *požitok* 'korzyść, zysk', slwn. *požitek* 'użytek, używanie'. Słow. **požitek* 'używanie czegoś, użytek, użyteczność, zysk, korzyść', od imiesłowu biernego **požiti* od

czas. przedrostkowego **po-żiti* 'przeżyć, pe-
wien czas; zażyć czegoś, użyć, skorzystać
z czegoś', p. *pożyć* 'jakiś czas побыć przy
życiu', daw. od XV w. 'zużyć, wykorzystać,
wyciągnąć korzyści, skorzystać; doświad-
czyć, doznać', od XVI w. też 'użyć, zastoso-
wać', 'zjeść, spożyć', dł. *pożyś* 'zażyć czegoś,
użyć, skorzystać z czegoś, posłużyć się
czymś (zob. *żyć*)'. Zob. *pożyczyć*. — Od tego
pożyteczny od XVI w. 'przydatny, korzyst-
ny, przynoszący pożytek, pomocny', daw.
też 'urodzajny, obfitujący w bogactwa natu-
ralne', stp. XV w. *pożyteczno* 'pożytecznie';
pożytkować, spożytkować.

półki od XV w. 'jak długo, dokąd; jak dale-
ko, dial. też *poka* 'półki'. Por. ukr. *póky*
'do tego czasu', br. *póki* 'ts.', r. *póká* 'półki'.
Z wyrażenia przymikowego **po ky* 'po któ-
re' (zapewne ze skrócenia przypuszczalnego
wcześniejszego **po ky časý* 'po które cza-
sy, dokąd'), złożonego z przym. **po* (zob.
po) i bier. mn. psł. zaimka **kā* 'który, jaki'
(por. stp. XV w. *ki, ka, ko* 'jaki, który', zob.
ki). — Od tego *dopółki*.

pół przysł. od XIV w. 'jedna z dwu równych
części, połowa', w stp. rzecz. odmienny *pól*
/ *poł* 'połowa'. Ogsl.: cz. *půl*, r. *pol*, scs. *polb*
'połowa'. Psł. **polb* 'jedna z dwu części, po-
łowa' (temat na -*ū*-, stąd w pochodnych wy-
razach *-*ov*-), pokrewne z łac. *spolium* 'łup,
zdobycz; zdjęta skóra zwierzęca', stind. *phá-
lati* 'pęka (na dwie części)', od pie. *(*s*)*pel-*
'łupać, rozszczepiać, odłupywać, odrywać'.
Pierwotne znaczenie 'odszczepiany, odłupa-
ny od czegoś kawałek, oddzielona część'. —
Od tego *połowa* od XV w. 'jedna z dwu
(równych lub zbliżonych wielkością) części
jakiejsz całości' (zdr. *połowka* od XVI w.)
→ *połowica* od XIV w. 'połowa', daw. też
'wnętrze, środek', dial. 'połowa; środek',
dziś tylko pot. żart. 'żona' (por. cz. *poloví-
ce* 'połowa, połowka', słwn. *polovica* 'ts.',
r. *polovina* 'ts.') → *połowiczny* od XVI w.
'odnoszący się do połowy, realizujący coś
w połowie, częściowy' (daw. 'podzielony na
połowy, przepołowiony'), *przepołowić* 'po-
dzielić na pół' (w XVI-XVII w. *połowić*
'rozbijać na dwie części').

półka od XVI w. 'deska umocowana pozio-
mo, przeznaczona do umieszczania na niej

różnych przedmiotów', daw. od XVI w. i dziś
dial. też *polica* 'ts.', w XVI w. 'szafka z pół-
kami, skrzynia do przechowywania czegoś',
'skiba, zagon'. Ogsl.: cz. *police*, r. *półka*, dial.
polica, cs. *polica*, ch./s. *pólica* 'półka'. Psł.
**polbka* / **polica* 'półka', derywaty z przyr.
*-*bka* / *-*ica* od psł. **polb* 'deska' (por. strus.
polb 'podłoga', r. *pol* m 'ts.', ukr. *pil*, *pólu*
'pomost do spania, prycza w wiejskiej cha-
cie', reg. 'podłoga', br. *pol* 'prycza, lego-
wisko'). Podstawowy rzecz. **polb* z pier-
wotnym znaczeniem 'odszczepiany kawał
drewna' pokrewny np. ze stind. *phálakam*
'deska', stisl. *fjpl* 'ts.', gr. *sphélas* 'wydrą-
żony kłoc drzewa', od pie. *(*s*)*pel-* 'łupać, roz-
szczepiać, odłupywać, odrywać' (zob. *pół*).

północ od XV w. 'środek nocy', 'strona świa-
ta przeciwległa do południa', w gwarach
często *północek* 'środek nocy'. Por. cz. *půl-
noc* 'środek nocy', przest., książk. i dial.
też 'północ (strona świata)', r. *pólnoc* 'śro-
dek nocy', przest. 'pólnoc (strona świata)',
ch. *pónoć*, dial. *polnoć* 'środek nocy'. Zroś-
nięcie się psł. połączeń wyrazowych **polb*
nokti / **polu nokti* 'połowa nocy, północ',
złożonych z psł. **polb* 'pół' względnie z dop.
**polu* (zob. *pół*) i dop. **nokti* psł. rzecz.
**noktb* 'noc' (zob. *noc*). Znaczenie 'strona
świata przeciwległa do południa' wtórne,
w polskim wyparło całkowicie psł. **sévers*
w tym znaczeniu, zachowane szcztąko-
wo w stp. nazwie miejscowej *Siewior* (od
XII w., dziś *Siewierz*), por. też dial. *siewio-
reczka* 'drobny deszcz, mżawka'. — Od tego
północny.

półtora od XIV w., stp. też *pultora* / *powtora*,
w XVI w. *poltora* / *pultora*, wyjątkowo
poltera / *potora* / *putora* 'jeden i pół', stp.
i dial. także *póttory* 'ts.'. Por. strus. *poltora*,
r. *poltorá*, ukr. *pivtorá*, br. *paütará* i *paütary*
(stbr. XIII w. *polutory grivny*). Plnsl. **polb*
vstora 'jeden i pół drugiego, półtora', **polb*
(zob. *pół*) i dop. pj od **vstora* 'drugi' (zob.
wtóry), por. tak samo utworzone dawne li-
czebniki typu *półtrzecia* 'dwa i pół trzecie-
go', *półpięta* / *półpięta* 'cztery i pół piątego'.

póty od 1400 r. 'do tego czasu, dopóty', stp.
'do tego miejsca, dotąd; dopóty, tak dłu-
go'. Por. ukr. *poty* 'do tego czasu, dopóty'.
Zapewne ze skrócenia przypuszczalnych

wcześniejszych 'po ty czasy 'do tych czasów', 'po ty miasta 'do tych miejsc' (zob. *po, ten, czas, miasto*), wzór mogło stanowić starsze chyba *póki* (zob.). — Od tego *dopóty*.

późny od XVI w., stp. od XV w. *pozdny* 'końcowy w jakimś odcinku czasowym', 'pochodzący z końcowego odcinka jakiegoś czasu, młodszy', 'opieszalszy, spóźniający się', w XVI w. *pozny*, rzadko *pozdny*, wyjątkowo *pożny*, kasz. *późdni / pozdni* 'późny'; przysł. *późno*, stp. od XV w. *pozno* (czy *pożno*) 'po zwykłym czasie', *pozdnie* 'pod koniec jakiegoś odcinka czasowego'. Ogśł.: cz. *pozdni* 'późny, spóźniony', r. *późdni* 'późny, spóźniony', scs. *pozdne* 'powolny, niezdecydowany'. Psł. **pozdne* 'późny', przym. od psł. przysł. **pozdē* 'późno' (por. stp. *poždzie* 'późno; zbyt późno', dziś dial. pld. *poždzie* i kasz. *pożze* 'późno', cz. *pozdē* 'ts.', scs. *pozdē* 'ts.'). Przysł. **pozdē* to forma miejsc. l. pj niezachowanego psł. przym. **pozdo* 'późny', z wcześniejszego **pos-do-*, archaicznego złożenia z pierwszym członem pie. **pos-* 'przy, po' (zob. *po*), członem drugim był niezachowany samodzielnie rzecz. **-dō* od pie. **dē* 'kłaść, stawiać' (zob. *dziać*). Pierwotne znaczenie 'postawiony przy czymś, po czymś, dodany później'.

pra- przedr. rzeczownikowy tworzący nazwy odległych przodków i potomków, wprowadza też znaczenie 'dawny, odległy w czasie' (np. *pradawny, prądzieje*). Ogśł.: cz. *pra-*, r. *pra-*, scs. *pra-*. Psł. **pra-* z pie. **prō-* 'do przodu, naprzód, na przdzie, z przodu', będącego odmianką pie. **pro-* 'ts.', kontynuowanego jako psł. **pro* przym. i **pro-* przedr., w polskim, łużyckim, słowackim wypierany przez kontynuanty psł. **p*, **per-* 'przez' (zob. *prze-*); **pro-* tylko w *prorok, prowadzić*, będących zapożyczeniami.

prababka od XVI w. 'matka babki', daw. od XIV w. *prababa* 'ts.'. Ogśł.: cz. *prabába*, r. *prababuška*, cs. *prababa*. Psł. **prababa* 'matka babki lub dziadka', od psł. **baba* 'babka' (zob.) z przedr. *pra-* (zob.).

praca od XIV w. (daw. i dziś w części gwar też *prāda*) 'działalność zmierzająca do wytworzenia dóbr materialnych lub kulturalnych, zajęcie, robota', stp. 'wysiłek, zwłaszcza fizyczny, trud; działanie, czynienie',

'troska, staranie, opieka', 'utrapienie'. Zapożyczone ze stcz. *prācē* 'wysiłek', cz. *práce* z 'praca, robota', mającego odpowiedniki w dl. *proca* 'trud, wysiłek, utrapienie', gl. *próca* 'trud, móżól, wysiłek'. Na oryginalną polską postać **proca* wskazuje kilka razy poświadczonych stp. *procować* 'wykonywać pracę; troszczyć się, imiesłów *procujący* 'wypełniony pracą'. Psł. dial. **porta* [< **port-ja*] 'trud, wysiłek fizyczny; zajęcie fizyczne, robota, praca' to prawdopodobnie nazwa czynności z przyr. **-ja* od psł. **portiti* 'przeprowadzać, odprowadzać kogoś, towarzyszyć komuś, zostać posłanym z jakimś zadaniem' (poświadczonych tylko w pldsl.: słwn. daw. *prātiti* 'odprowadzać, towarzyszyć', dial. 'robić, wykonywać', *pratiti se* 'wybierać się w drogę', ch./s. *prātiti* 'towarzyszyć, odprowadzać; iść za śladem, śledzić; eskortować, konwojować; wtórować, akompaniować', bg. *prātja* 'posłać'), opartego ostatecznie na pie. pierwiastku **per(a)-* 'przeprowadzać, przeprowadzić' (por. pokrewne goc. *farjan* 'podróżować', łac. *portō* [< **poritō*], *portāre* 'nieść, przynieść, wynieść'). Pierwotne znaczenie zapewne 'pokonywanie drogi, przeprowadzanie, odprowadzanie kogoś', stąd wtórne 'działanie, czynienie czegoś, trud, wysiłek fizyczny' > 'zajęcie fizyczne, robota, praca', rozwój semantyczny przypomina pldsl. **posbō* 'zajęcie, robota, praca' od psł. **poslati* 'posłać, wysłać' (zob. *poseł*).

pracować od XV w. (daw. też *prācować*, stp. XV w. sporadycznie *procować*, zob. *praca*) 'wykonywać jakąś pracę', stp. też 'trudzić się', 'troszczyć się, zabiegać o coś'; z przedr. *napracować się, odpracować, opracować, popracować, przeprowadzić, wypracować, zapracować*. Por. gl. *prócować so* 'starać się, trudzić się', cz. *pracovat* 'wykonywać pracę; funkcjonować'. Czas. odrzec. od *praca* (zob.). — Od tego *pracowity; pracownia; pracownik* (por. daw. XVI w. *pracowny* 'robotny, gorliwy, oddany pracy; pracujący, wykonujący pracę').

prac *piór* od XV w. 'przy użyciu wody doprowadzić bieliznę, odzież do stanu czystości', pot. 'bić mocno, sprawiać lanie', dial. też 'rzucić; uderzać, trzepotać (skrzydłami)', kasz. *prac, pēre* także 'młócić; głośno

uderzać o brzeg (o morzu); starać się, ubiegać się usilnie; z przedr. *naprać, oprać, przeprać, sprać, uprać, wyprać*; wielokr. *pierać, opierać, przepierać*. Ogśl.: cz. *prát, peru* 'prać', 'bić, tłuc', ukr. *práty* 'prać; padać mocno (o deszczu)', dial. 'bić', ch./s. *práti, pèrēm* 'prać, myć, umywać, zmywać'. Psł. **prati, *perp* 'bić, tłuc, uderzać, razić', pokrewne z lit. *pefti* 'chłastać, chłostać, smagać', łac. *premō, premere* 'cisnąć, wyciskać, wytłaczać, przycisnąć', stind. *pft-* 'bój', od pie. **per-* 'bić'. Znaczenie 'oczyszczać przy użyciu wody' wtórne, związane z dawnym sposobem prania przez uderzanie kijanką. — Od tego *prac* → *praczką; pralka; pralnia*.

pradziad od XV w. 'ojciec dziadka', *pradiadek*. Ogśl.: cz. *práděd, r. práděd, scs. pradědō*. Psł. **praděd* 'ojciec dziadka lub babki', od psł. **dēdō* 'dziadek' (zob. *dziad*) z przedr. *pra-* (zob.).

pragnąć od XV w. 'chcieć, pożądać czegoś', 'chcieć pić'; z przedr. *zapagnąć, spragniony, upagniony*. Zachsl.: gł. *prahnýc* 'wyschnąć', *prahnýc za čim* 'tęsknić za czymś', cz. *prahnout* 'wysychać; tęsknić za czymś, pragnąć czegoś', slc. *prahnúť* 'tęsknić za kimś, za czymś' (z polskiego zapewne ukr. *prahnúty* 'pragnąć', br. *prahnuc* 'mieć pragnienie; pożądać; pragnąć'). Psł. dial. **pragnŭti* 'schnąć, usychać, wysychać', związane etymologicznie z psł. **pražiti* 'wysuszać przez podgrzewanie, przypalanie, palić, piec, smażyć' (zob. *prażyć*), pokrewne z lit. *spragėti* 'pękać z trzaskiem od gorąca lub zimna, trzeszczeć', *sprąginti* 'sprawiać, że coś trzeszczy, szeleści', *sprógti* 'pękać; wybuchać', lot. *sprāgt* i *sprēgt* 'pękać, trzaskać', norw. *spraka* 'trzeszczeć', od pie. **(s)peræg-* / **(s)præg-* 'trzeszczeć, trzaskać, pękać' (pochodzenia dźwięk.). Z pierwotnego znaczenia 'trzeszczeć, trzaskać, pękać, np. od gorąca, z braku wilgoci' (zachowanego w słow. szczytkowo w pochodnym czasowniku, por. ch./s. *prážiti* 'pękać, trzaskać, wybuchać') powstało na gruncie słow. 'wysychać, usychać, schnąć', a z niego 'usychać z braku czegoś, tęsknić za czymś'.

praojciec od XVII w. 'najdawniejszy przodek'. Por. cz. *praotec*, r. przest. *praotec*, cs.

praotěc. Od ojciec, psł. **otěc* (zob. ojciec), z przedr. *pra-* (zob.).

prasa od XV w. (stp. też *presa*) 'maszyna, przyrząd do wywierania nacisku na jakiś materiał, do gnienienia, tłoczenia', stp. 'urządzenie do wyciskania wina, oleju itp.', 'wałkownica, magiel', od XVI w. 'maszyna drukarska', dial. 'żelazko do prasowania'; zdr. *praska*. Zapożyczenie ze śrwniem. *presse* 'prasa do wytłaczania winogron', stwniem. *p(f)ressa* 'ts.' (co ze śrlac. *pressa* 'prasa do wytłaczania winogron' od łac. *pressō, pressāre* 'uciskać, przyniatać'). Nowsze *prasa* 'ogół dzienników i czasopism, gazety' (przen. też 'dziennikarze') w wyniku zawężenia wcześniejszego znaczenia 'druki, wszystko, co jest tłoczone przez prasy (maszyny) drukarskie, zapewne pod wpływem franc. *presse* 'drukowanie, prasa; dzienniki, gazety'. — Od tego *prasować*: od XV w. 'wyciskać, wytłaczać, tłoczyć', daw. od XVI w. 'drukować książki', nowsze 'wygladzać tkaninę za pomocą gorącego żelazka' → *prasowacz* → *prasowaczka; prasownia*.

praskać od XVI w. 'uderzać w coś mocno, głośno, z trzaskiem', 'upadać z hukiem', 'rzucić z siłą, z trzaskiem', 'wydawać trzask, trzaskać', dial. 'rzucać, bić'; jednokr. *prasnąć*, daw. i dial. *prasknąć*. Por. cz. *praskat* 'rozpadać się z trzaskiem, pękać, wydając przy tym dźwięk', *práskat* 'trzeszczeć; powodować powstawanie dźwięku jak przy pękaniu; bić, tłuc', dial. 'trzaskać (np. z bicia)', ukr. *práskaty* 'pękać, trzaskać', ch./s. *práskati* 'trzaskać, trzeszczeć'. Psł. **pras-kati* 'trzeszczeć; powodować trzeszczenie, uderzać, trzaskać', czas. pochodzenia dźwięk. — Od tego *prask* od XVI w. 'cios, uderzenie, raz' (daw. 'czas, pora, w szczególności pora nasilenia jakichś czynności', dial. 'wzięcie, powodzenie').

praszczur od XVI w. 'daleki przodek, protoplasta, antenat', w XVI w. 'potomek, praprawnuk; krewny', daw. XVI w. *plaskur* 'prapradziad', w XVII w. 'praprawnuk', dial. *plazgur* 'daleki przodek, prapradziad', *plaskurzę / prask(u)lę / przagulę / przasturzę*, *ęcia* (przekształcenia pierwotnego *praszczurę* lub *praskurę*) 'dziecko prawnuków'. Por. strus. *praščurō* 'prapradziad; prapra-

wnuk', r. *praščur* 'daleki przodek, antenat', ukr. *praščur* 'daleki przodek', dial. 'ojciec pradziadka', scs. *prašturb* 'praprawnuk'. Psl. **praščur* [< **praskjurb* < **prō-skęuro-*] i, może, **praskurb* [< **prō-skouro-*] 'prapradziad, daleki przodek; praprawnuk', pokrewne z lit. *prakūrėjas* 'protoplasta', złożenie z członem pierwszym tożsamym z psl. przedr. **pra-* (zob. *pra-*), mniej jasny człon drugi **-skurb* / **-ščurb*, zestawiany z gr. *he-kyrós* 'teść', stind. *švašura-* 'teściowa', zapewne od pie. **(s)keur-* / **(s)kur-* 'teść'.

prawda od XIV w. 'prawdziwość, szczerłość, rzetelność', stp. też 'rzeczywistość, stan faktyczny', 'wiedza, głównie religijna, objawiona', 'postępowanie zgodne z zasadami moralnymi lub prawnymi, sprawiedliwość'. Ogśl.: cz. *pravda* 'prawda', 'rzeczywistość, prawdziwość', 'prawo, sprawiedliwość', r. *právda* 'prawda; racja, słuszność; prawdziwość, szczerłość, sprawiedliwość; szlachetność', scs. *pravda* 'prawdziwość, prawda; sprawiedliwość; prawo'. Psl. **pravda* 'słuszność, sprawiedliwość; prawdziwość, szczerłość, rzeczywistość', od psl. przym. **prav* 'prosty; sprawny, właściwy, odpowiedni, stosowny' (zob. *prawy*) z przyr. **-da* (co do budowy por. *krzywda*). — Od tego *pravdiwy* od XIV w. 'zgodny z rzeczywistością, realny, rzeczywisty, naturalny' → *pravdziwek*, *pravdziwość*; od wyrażen przyimkowych *wprawdzie*, *zaprawdę*.

prawić *prawię* od XIV w. 'mówić, wypowiadać coś, przemawiać', stp. też 'domagać się, zwłaszcza prawnie, występować z roszczeniami, skarżyć', daw. 'opowiadać, mówić', 'wykonywać, czynić', 'naprawiać', kasz. *pravic* 'mówić'; z przedr. *naprawić*, *odprawić*, *oprawić*, *poprawić*, *przepawić*, *przyprawić*, *rozprawić* (się), *sprawić*, *uprawić*, *wprawić*, *wyprawić*, *zaprawić*; wielokr. np. *naprawiać*, *poprawiać*, *sprawiać*, *uprawiać*, *wyprawiać*. Ogśl.: cz. *pravít* 'mówić, powiadać', r. *právít* 'poprawiać, naprawiać; korygować; prostować, wyrównywać', scs. *praviti*, *pravljó* 'prostować, wyprostowywać; kierować, skierowywać, naprowadzać'. Psl. **praviti* 'czynić prostym, prostować, naprostowywać; czynić sprawnym, właściwym, odpowiednim, stosownym', czas. odprzym. od psl. **prav*

'prosty; sprawny, właściwy, odpowiedni, stosowny' (zob. *prawy*); wtórne znaczenia (widoczne zwłaszcza w czas. przedrostkowych) 'poprawiać, ulepszać, doskonalić', 'kierować, skierowywać na właściwe miejsce, naprowadzać', 'czynić, robić', 'mówić słusznie, mówić prawdę' > 'mówić'. — Od czas. przedrostkowych *naprawa*, *odprawa*, *oprawa*, *poprawa*, *przeprawa*, *przyprawa*, *rozprawa*, *sprawa*, *uprawa*, *wprawa*, *wyprawa*, *zaprawa*; *poprawka*, *wyprawka*; *oprawny*, *poprawny*, *sprawny*, *wprawny*; *oprawca* 'ten, kto torturuje, bije, morduje kogoś' (stp. od XIV w. 'urzędnik, do którego obowiązków należało ściganie przestępstw zagrożających spokojowi publicznemu, justycjariusz; kat lub pomocnik kata; sprawujący władzę i opiekę, władca, opiekun', w XVI w. wyjątkowo 'ten, kto naprawia', daw. 'rabuś, zbir'), *sprawca*. Zob. *sprawiedliwy*.

prawidło od XV w. 'przyrząd służący do formowania, prostowania czegoś' (zwłaszcza 'forma do obuwia'), 'przyrząd drewniany do rozpiniania skórek zwierzęcych', od XVII w. 'przepis, zasada, norma'. Ogśl.: cz. *pravidlo* 'zasada, reguła, przepis', r. *práviló* 'rama', przest. 'wiosło, drąg do sterowania', scs. *pravilo* 'reguła'. Psl. **pravidlo* 'przyrząd do prostowania, formowania czegoś, kierowania czymś', nazwa narzędzia z przyr. **-dlo* od psl. **praviti* 'czynić prostym, prostować, naprostowywać' (zob. *prawić*), wtórnie użyty w znaczeniu 'reguła, zasada'. — Od tego *pravidlowy* (→ *prawidłowość*).

prawnuk od XV w. (daw. też *prawnęk*) 'syn wnuka lub wnuczki', *prawnuczek* od XVI w.; stp. od XV w. *prawnuka* 'córka wnuka lub wnuczki', *prawnuczka* (daw. *prawnęcza*) od XV w. 'ts.'. Ogśl.: cz. *pravnuak*, r. *právnuk*, ch./s. *prāunuk*. Psl. **pravnuk* 'prawnuk', od psl. **vñuk* 'wnuk' (zob. *wnuk*), z przedr. **pra-* (zob. *pra-*).

prawy od XIV w. 'znajdujący się po stronie przeciwnej niż serce człowieka', 'zewnętrzny, wierzchni, licowy (o stronie tkaniny, skóry itd.)', 'szlachetny, uczciwy', przest. 'zgodny z prawem, legalny, prawowity', stp. też 'prawdziwy, rzeczywisty', 'należący, właściwy', 'związany z prawem', 'niewinny, oczyszczony z zarzutów', daw. także 'praw-

dziwy, rzeczywisty, realnie istniejący, nie-falszowy, niezmyślony', 'przekazujący lub zawierający prawdę', 'bardzo podobny', 'wysokiego rodzaju', 'sprawiedliwy', 'prosty, nieskrzywiony'; przyszł. *prawie* od XVI w. 'nieomal, w przybliżeniu, bez mała', stp. od XIV w. 'prawdziwie', 'słusznie, właściwie', 'zgodnie z prawem', 'właśnie, istotnie, naprawdę', daw. też 'zupełnie, całkowicie, całkiem', 'rzeczywiście, naprawdę, istotnie', 'prawidłowo, właściwie, należycie, sprawiedliwie', 'dokładnie, ściśle, akurat'. Ogśł.: cz. *pravý* 'prawy; prawicowy; prawdziwy, autentyczny; właściwy, odpowiedni, stosowny', r. *právny* 'prawny; sprawiedliwy, słuszny', scs. *pravъ* 'prawy, równy; prawidłowy, sprawiedliwy; prawdziwy'. Psł. **pravъ* 'prosty; sprawny, właściwy, odpowiedni, stosowny', z pie. **prō-uo-*, pokrewny ze stind. *púrva-* 'pierwszy', toch. B *pārwe* 'ts.', stang. *for-west*, ang. *first* 'ts.', od pie. **prō-* 'do przodu, naprzód, na przedzie, z przodu' (zob. *pra-*). Pierwotne znaczenie 'idący na przedzie, do przodu, podążający naprzód, znajdujący się z przodu, na czele', stąd 'prosty' (najpierw chyba 'podążający naprzód, prosto do celu') i dalej 'sprawny, poprawny, właściwy, odpowiedni, stosowny' > 'uczciwy, sprawiedliwy'; pñsl. znaczenie 'znajdujący się po stronie przeciwnej niż serce człowieka' rozwinęło się ze 'sprawny, właściwy, odpowiedni', prawdopodobnie z wyrażen typu **prava rōka* 'ręka sprawna, odpowiednia do wykonywania wszelkich czynności' > 'ręka znajdująca się po stronie przeciwnej niż serce człowieka'. — Od tego *prawo* od XIV w. (urzeczownikowiona forma rodzaju nijakiego przym. *prawy*) → *prawny* → *prawnik* → *prawniczy; prawica* od XIV w. 'prawa ręka; prawa strona'. Zob. *prawda, prawić, prawidłó*.

prażyć od XV w. 'palić, piec; przypiekać, przypalać', też 'intensywnie strzelać, razić gęstymi pociskami', dial. 'smażyć, piec; gotować, warzyć; lichy gotować', kasz. *prażec* 'smażyć, piec'; z przedr. *uprażyć, wyprażyć*. Ogśł.: cz. *pražít* 'wysuszać przez przypiekanie, wypalać; palić, piec (o słońcu); szybko strzelać do kogoś; wypalać las', ukr. *prá-žyty* 'smażyć', ch./s. *pražiti* 'smażyć, piec',

'pękać, trzaskać, wybuchać'. Psł. **pražiti* 'wysuszać przez podgrzewanie, przypalanie, przypiekanie, palić, piec, smażyć', czas. kauzat. od psł. **pragnōti* 'schnąć, usychać, wysychać' (zob. *pragnąć*), pierwotne znaczenie 'powodować, że coś schnie, pęka, trzaska'.

prącie od XVIII w. 'penis'. Z daw. od XV w. *prácie* / *pręcie* w znaczeniu zbiorowym 'cienkie pręty, witki, różgi, młode gałązki', 'pręciki kwiatu', w XVI w. 'gałązka, witka, łodyga', dial. *prácie* / *pręcie* 'wiklina'. Ogśł.: cz. *prouti* 'wiklina, łozina', r. *prute* 'gałązki, pędy, witki', scs. *prptije* 'gałązki, pędy', ch./s. *prúće* 'pręty, witki, różgi'. Psł. **prptije*, rzecz. zbiorowy od psł. **prptō* (zob. *pręt*), z przyr. **-bje*. Zastanawia jednak wyjątkowe w XVI w. *prądzie męskie* 'penis', może w związku z poświadczonym w XVI w. rzecz. odśłownym *prędanie* 'wzbieranie' (w przykładzie o wrzodzie), wskazujące na czas. **prędać* 'wzbierać' (związany etymologicznie z *prąd*, zob.). Możliwe jest zatem, że *prącie* to przekształcenie istniejącej wcześniej postaci *prądzie* przez skojarzenie z rodziną rzecz. *pręt*.

prąd od XV w. 'bieg, pęd, nurt wody', stp. 'potok, strumień', daw. i dial. 'stercząca z dna przeszkoda utrudniająca żeglugę: zwalony pień drzewa, skała podwodna', dial. też *pręd* 'plytka woda', *prędy* mn 'wiry?' (woda szybko bieżąca w kamienistych potokach górskich tworzy *prędy*). Ogśł.: cz. *proud* 'prąd (wody)', 'prąd (elektryczny)', 'strumień, kolumna', dial. *prúd* 'bród na rzece', r. *prud* 'staw', ch./s. *prúd* 'piaszczysta ławica w rzece, mielizna; żwir, piasek'. Psł. **prpōb* 'szybki bieg, nurt wody', rzecz. odczas. od psł. **pręsti*, **pręđō* 'wykonywać szybkie, gwałtowne ruchy, poruszać, machać ciałem lub częścią ciała' (por. r. *prjasf, prjadet* 'strzyc uszami', ukr. *prjasty, prjadu* 'wykonywać ruchy, poruszać, machać', mac. dial. *préndá se* 'denerwuję się', słwn. *opręsti, oprędem* 'upaść, wywrócić się; opaść z sił, zesłabnąć; zginać, paść'; o pochodzeniu zob. *prząść*), z wymianą samogłoski rdzennej *e ⇒ *o. Zob. *prędko*.

prązek, pierwotne zdr. od p. daw. *pręg* 'pręga; bruzda; smuga', dial. *prąg* 'belka ukośna

u żurawia studziennego', kasz. *prąg* 'pasma, smuga, pręga' (por. cz. *pruh*, przest. i dial. *prouh* 'pas, smuga, pręga', ukr. *pruh* 'pasek, krajka; krawędź, linia podziału, granica', reg. 'smuga, pręga, siniec'), psł. **prgō* 'znak na czymś w postaci długiego, wąskiego pasa, pręga', rzecz. odczas. od psł. **pręgti*, **pręgp* 'napinać, naprężać' (zob. *przyć*, *sprząć*), z wymianą samogłoski rdzennej **ę ⇒ *o*. Por. *pręga*.

precz od XIV w., stp. też *przez*, przysł. '(stąd) na inne miejsce, gdzie indziej', dial. *precz* 'wciąż, ciągle, wszędzie'. Ogśl. (ale postaci niejednolite): dl. *pšec*, gl. *preč*, stcz. *prěč* / *prüč* / *preč*, cz. *prýč*, slc. *preč*, strus. *pročb* 'precz', r. *proč* 'prócz', ukr. *prüč* 'prócz; oprócz', słwn. *prōč* / *prěč*, scs. *pročb*, *proče*. Wyrazy wschl. i pldsl. kontynuują psł. **pročb* przysł. 'poza, dalej' (zob. *prócz*), używane też w funkcji wykrz. 'precz!', od psł. przym. **pročb* 'oddalony, stojący obok' (zob. *prócz*); stp. *przez*, dl. *pšec*, stcz. *prěč*, słwn. *prěč* pochodzą z prapostaci **perčb* od psł. **perčb* (zob. *poprzek*, *przeczyć*); natomiast p. *precz*, gl. *preč*, stcz. *preč*, slc. *preč* wskazują na niezbyt jasną prapostać **prōčb*, przypuszczalnie będącą przekształceniem psł. **pročb* z wtórnym **-b*, wprowadzonym może przez analogię do bliskiej funkcją psł. **vōnō* 'precz' (zob. *won*).

prędk od XV w. (daw. też *prętki* i *prętki*) 'szybki, zwinny, chyży', 'nagły, niespodziewany', 'spadzysty', kasz. *prądk* 'wczesny, wstający; szybki, żwawy'. Ogśl.: cz. *prudký* 'prędk, szybki; silny, ostry; gwałtowny, nagły; porywczy', ukr. *prudkyj* 'szybki, gwałtowny, porywczy', słwn. *prōdek* 'gorliwy, żarliwy, odważny, śmiały'. Psł. **prpdkō* 'gwałtowny, nagły, szybki', przym. z przyr. **-dkō* nawarstwionym na starszą postać **prpdkō* 'wykonujący szybkie, gwałtowne ruchy całym ciałem lub częścią ciała, trzęsący się, dygocący, drżący (np. z powodu zdenerwowania, niepokoju, strachu); gwałtowny, nagły, szybki', szcztatkowo zachowaną w pldsl.: mac. dial. *prōnd* 'nerwowo', bg. dial. *prōd* / *prud* 'łatwo się denerwujący, porywczy; niecierpliwy; szybki; szybko płynący', s. dial. *prūd*, *prūda*, *prūdo* 'zaniepokoiony, niespokojny, drażliwy;

gniewny, porywczy; płochliwy; nieposkromiony, dziki; unikający towarzystwa', *prūda* 'drażliwa, nerwowa, denerwująca się (o owcy, która nie pozwala się chwycić za wymię przy dojeniu)'. Podstawowy przym. **prpdkō* to derywat odczas. od psł. **pręsti*, **prędpō* 'wykonywać szybkie, gwałtowne ruchy, poruszać, machać ciałem lub częścią ciała', z wymianą samogłoski rdzennej **ę ⇒ *o* (etymologicznie tożsame z psł. rzecz. **prpdkō*, zob. *prąd*).

pręga od XV w. (stp. *prąga*) 'znak na czymś, mający kształt długiego, wąskiego pasa; bruzda, smuga', 'mięso wołowe w ćwierci przedniej od łopatki do kolana', dial. też 'tęcza', kasz. *prąga* 'pas, smuga'. Ogśl.: cz. *prouha* / *pruha* 'siniec, pręga; pasmo, smuga', r. *prūga* 'sprężyna', słwn. *prōga* 'podłużna plama, pręga, cętka; pas, smuga; siniec, szrama'. Psł. **prōga* 'znak na czymś w postaci długiego, wąskiego pasa, pręga', rzecz. odczas. od psł. **pręgti*, **pręgpō* 'napinać, naprężać' (zob. *przyć*), z wymianą samogłoski rdzennej **ę ⇒ *o*. Por. *prązek*, *sprężyna*.

pręt od XIV w. (daw. rzadkie też *przet*) 'długi i cienki kawałek drewna, metalu', stp. 'kij, laska', 'miara długości, powierzchni i objętości', daw. 'lodyga, pęd rośliny, gałązka, witka, różga', w gwarach często w różnych specjalnych znaczeniach, np. 'pręt łączący nogi pług', 'połączenie zewnętrznych słupków brony', 'grzbiet kosa'; zdr. *pręcik*. Ogśl.: cz. *prut* 'pręt, witka, różga; pręt metalowy, sztaba', r. *prut* 'pręt', cs. *prpōt* 'pręt, gałązka', ch./s. *prūt* 'pręt, witka, różga'. Psł. **prpōt* 'cienka młoda gałązka, witka, różga', bez prawdopodobnej etymologii.

przyć od XVII w. (ale *przyć się* od XVI w.) 'napinać, naciągać; naprężać, wyprężać', *przyć się* 'napinać, natężyć mięśnie; wyprężać się', w XVI w. 'wypaczać się, skreńcać się', kasz. *przęć są* 'wyprężać się, pysznić się, nadymać się'; z przedr. *naprężyć*, *odprężyć* (*się*), *rozprężyć*, *sprężyć się*, *wyprężyć*; wielok. -*pręzać*: z przedr. *napręzać* (*się*), *odpręzać się*, *wypręzać* (*się*). Ogśl.: cz. *pružiti* 'naprężyć, rozciągać', r. *pružitsja* 'napinać się, naprężyć się, wytężyć się', dial. *pružiti* 'naciągać, napręzać; ścisnąć, rozpiąć; naginać,

pochyłać', ch./s. *prūžiti* 'podać, dostarczyć; wyciągnąć, rozciągnąć'. Psł. **prūžiti* 'powodować, że coś jest napięte, naprężone, czynić napiętym, naprężonym, naciągając, napiąć, naprężyć', czas. kauzat. od psł. **pręgti*, **pręgo* 'napiąć, naprężyć' (zob. *sprząc*), z regularną wymianą samogłoski rdzennej *ę ⇒ *o. — Od tego *prężny*, *sprężysty*. Zob. *sprężyna*.

proboszcz od XV w. 'duchowny zarządzający parafią'. Zapewne zapożyczone ze stcz. *probošt* / *probost* 'proboszcz', cz. *probošt* 'przełożony kapituły', co z kolei ze stwniem. *probost* 'proboszcz' (dziś niem. *Propst* 'ts.'). a to ze śl. *propositus* / *praepositus* 'przełożony; proboszcz' < łac. *praepositus* 'przełożony' (urzęczownikowiony imiesłów bierny od łac. *praepōnere* 'kłaść, stawiać na przodzie, na czele').

proca od XV w. 'broń ręczna do ciskania kamieniami'. Por. scs. *prašta* 'ts.', mac. dial. *prášta* 'proca (zabawka dziecięca)', ch./s. *prāca* 'proca', słwn. *prāca* 'ts.'. Psł. dial. **porta* 'ręczna broń miotająca, rażąca wyrzucanymi kamieniami, proca', nazwa narzędzia z przyr. **-fa* (co do budowy por. np. *onuca*) od psł. czas. **pwrati*, **perp* 'bić, uderzać, razić' (zob. *prać*), z wymianą samogłoski rdzennej *ę ⇒ *o. Inaczej zbudowane (z przyr. **-kə*) od tej samej podstawy stp. XV w. *prok* 'machina obłężnicza tłukąca lub miotająca; proca', cz. *prak* 'proca', strus. *porokə* 'machina obłężnicza burząca lub miotająca' < psł. dial. (płnsl.) **por-kə* 'broń miotająca, proca'.

proch od XIV w. 'drobne cząstki, pył, kurz, okruszyny', 'materiał wybuchowy', kasz. *proχ* też 'odłamki torfu, cegły, drobne kawałki bursztynu', 'drobne rybki'; zdr. *proszek*. Ogsl.: cz. *prach* 'kurz, proch; pył; proch strzelniczy; puch', r. *póroch* 'proch', scs. *prachə* 'pył, proch'. Psł. **porchə* [< **porso-*] 'drobne cząstki, odłamki, odpryski czegoś, pył, kurz', od pie. **pers-* 'prosić, przyskać'. Zob. *proszyć*.

prom od XIV w. 'statek do przewozu przez rzeki, kanały itp.'. Ogsl.: cz. *prám* 'prom', r. *poróm* / *paróm* 'prom', dial. też 'pnie drewna spławiane do spławiania, spław drewna', ch./s. *prām* 'rodzaj statku, prom', *prāmac*

'przód okrętu'. Psł. **pormə* 'duża tratwa, statek rzeczny o płaskim dnie do przeprawy', odpowiedniki w germ.: stwniem. *farm* 'prom, czołno', śrwniem. *varm* 'ts.', stisl. *farmr* 'ciągar, ładunek', z pie. **por-mo-*, będącego derywatem od pie. pierwiastka **per-* 'przeprowadzać, przeprawiać' (zob. *przepierzyć*).

promień od XV w. 'wiązka, smuga światła', stp. też 'pręt, różga', daw. od XVI w. także 'coś podłużnego, wąskiego, np. rysa, smuga, pręga, pasmo włosów, kosmyk, nurt, strumień wody, rowek wycięty w drewnie, kamieniu', dial. również 'łodyga, włókno (Iniane)', 'specjalnie skręcony len po wyczesianiu', 'kosmyk włosów', 'strumień (wody)'; daw. i dziś dial. też *promię*, *promienia* 'promień, pasmo, smuga'; w gwarach płn. (Kociewie, Bory Tucholskie, Krajna) bez przedstawki *parmien* 'kilka żdźbeł słomy wziętych razem', koc. 'promień', kasz. *parmien* 'promień', 'garść rozproszonego lub źle zagrabionego zboża', 'pasma, kosmyk włosów, jedno z trzech pasem włosów, z których składa się warkocz', 'nici przeznaczone na osnowę'. Zachsl. i płdśl.: gl. *promjen* i *promjo*, *promjenja* 'pas, pasmo, smuga; motek; warkocz; odnoga rzeki; prąd morski; promień', cz. *pramen* 'źródło, zdroj; pasmo; kosmyk; promień', cs. *prameně* 'nić', ch./s. *prāmēn* 'kosmyk, pęczek włosów; smuga, promień', ch. daw. *prami*, *pramena* 'pęczek, wiązka'. Psł. dial. **pormy* / **pormę*, **pormene*, bier. **pormeně* 'pasma, taśma, splot, wiązka (włókna, włosów)', od psł. **porti* 'pruć, drzeć' (zob. *pruć*), z przyr. **-men-* (co do budowy por. np. *plómien*). Pierwotne znaczenie 'coś oddartego, pasmo, taśma, splot', znaczenie 'smuga światła, promień' jest wtórne (co do rozwoju znaczenia por. np. ch./s. *trāk* 'taśma, wstęga' : 'smuga światła, promień'). Zdr. *promyk* od XV w., utworzone jak *grzebyk*, *jęczmyk*, *kamyk*, *krzemyk*, *plomyk*, *strumyk* (zob. *grzebień*, *jęczmień*, *kamień*, *krzemień*, *plómień*, *strumień*). — Od tego *promienny*, *promienisty*; *promienieć*; *promienić* przest. 'wysyłać promienie, oświećlać', dziś z przedr. *opromienić*, *rozpromienić* się, wielokr. *opromieniać*; *promieniaować*.

proporzec od XV w. 'chorągiew, sztandar', stp. 'mniejsza chorągiew wojskowa', 'zagię', daw. 'oddział wojskowy, zastęp, rota'; zdr. *proporczyk*. Ogsł.: cz. *prapor* 'chorągiew, sztandar; batalion; chorągiewka pióra', cs. *prapor* 'chorągiew; dzwonek', ch./s. *praporac* 'brzękadło, dzwonek; janczary', ale we wschł. tylko strus. *poropora* 'chorągiew' (poza tym r. *prapor*, ukr. *prapor* 'ts.' zapożyczone z cs.). Psl. **porpora* 'chorągiew, proporzec', podwojony rdzeń **por-* od pie. pierw. *per-* 'lecieć' (zob. *pióro*). Pierwotne znaczenie zapewne 'to, co powiewa, lata w powietrzu'. W polskim zachowane tylko pierwotne zdr. **porporcb*.

prorok od XIV w. 'człowiek przepowiadający rzeczy przyszłe'. Ogsł.: cz. *prorok* 'prorok; wróżbita', r. *prorók* 'prorok, wieszcz', scs. *prorok* 'prorok'. Psl. **prorok* 'ten, kto przepowiada, zapowiada (przyszłe wydarzenia)', rzecz. odczas. (w funkcji nazwy wykonawcy czynności) od psl. czas. przedrostkowego **pro-*rekti 'zapowiedzieć, przepowiedzieć' (od psl. **rekti* 'rzec, powiedzieć', zob. *rzec*); w polskim nie ma innych wyrazów z przedr. **pro-* (ale zob. jeszcze *prowadzić*), co zdaje się wskazywać, że *prorok* jako termin chrześcijański jest zapożyczeniem ze stcz. *prorok*. — Od tego *prorokini*; *prorocy*; *proroctwo*; *prorokować*.

prosić *proszę* od XIV w. 'zwracać się do kogoś pokornie lub nalegając, by coś uzyskać; zapraszać', daw. i dial. też 'pytać'; z przedr. *przeprosić*, *uprosić*, *wprosić się*, *wyprosić*, *zaprościć*; wielokr. *praszać* daw. i dial. (też kasz. *praśać*), dziś tylko z przedr. *przepraszać*, *upraszać*, *wypraszać*, *zapaszać*. Ogsł.: cz. *prosit* 'prosić', dial. 'żebrac', r. *prošit*, *prošiu* 'prosić, upraszać, zapraszać', pot. 'żądać, chcieć', przest. 'ugaszczać, częstować', scs. *prošiti*, *prošp* 'prosić, wypraszać; żądać, wymagać'. Psl. **prošiti*, **prošp* 'prosić; pytać, zapytywać; żądać, wymagać', dokładny odpowiednik lit. *prašyti* 'prosić; żądać, domagać się czegoś', lot. *prasīt* 'ts.: pytać', od pie. **perk-* (/ **perk-*, **prk-*) 'pytać, prosić', por. pokrewne stind. *praš-* '(sądowe) wypytywanie, przesłuchanie', awest. *frasa* 'pytanie', toch. *prak-* 'pytać', łac. *precor*, *precari*

'prosić, modlić się, przyzywać', goc. *fraihan* 'pytać'.

prosić się od XVI w. 'rodzić potomstwo (o samicy świni)', kasz. *prošec sę*, słowiń. bez przestawki *parsēc sę* 'ts.'; z przedr. *oprošić się*. Ogsł.: cz. *prošit se*, r. *porositsja*, slwn. *prāsiti se*. Psl. **poršiti sę* 'prosić się', czas. odrzecz. od psl. **poršę* 'prosić' lub od niezachowanego psl. *tporsę* 'wieprz, prosię' (zob. *prosię*). — Od tego przym. *prošna* (kasz. *prošnā*, w gwarach pln. i w słowiń. bez przestawki *paršnā*).

prosię *prosięcia* od XV w. 'młode świni' (dobrze zachowane w gwarach, w języku liter. wypierane przez mazow. *prosiak*), kasz. *prošę*, *prošęca* / *prošęca*, w gwarach pln. i w słowiń. bez przestawki *parsę*, *parsęca* 'ts.'. Ogsł.: plb. bez przestawki *poršę*, cz. *prase*, *-te*, br. *parasja*, ch./s. *prāse*, *prāseta*; por. r. *porosēnok* 'prosię', mn *porosjāta*. Psl. **poršę*, **poršęte* 'prosię', nazwa młodej istoty z przyr. **ę-* od niezachowanego psl. *tporsę* 'wieprz, prosię', na które wskazują stare derywaty: psl. **poršęcb* 'wieprzek' (por. ch./s. *prāsac* 'wieprz, wieprzek', mac. *prasec* 'prosię; lydka'), psl. **poršica* 'maciora' (por. ch./s. *prāsica* 'ts.'): zob. też *prosić się*. Podstawowy rzecz. *tporsę* miał dokładne odpowiedniki w lit. *pašas* 'prosię', stwniem. *far(a)h* 'ts.', łac. *porcus* 'wieprz', gr. *porcos* 'ts.', wszystkie z pie. **porko-* 'wieprz, wieprzek'. — Od tego *prosiak*.

proso od XV w. 'roślina uprawna Panicum miliaceum'. Ogsł.: cz. *proso*, r. *proso*, ch./s. *proso*. Psl. **proso* 'proso', bez prawdopodobnej etymologii.

prosty od XIV w. 'nieskrzywiony, niezgięty, wyprostowany, równy', zwykły, zwyczajny, niewyszukany; skromny, nie wyróżniający się, 'niezawily, przystępny, zrozumiały', 'niezłożony', stp. też 'prawy, sprawiedliwy, szlachetny; słuszny, właściwy', 'mało ważny, błahy'. Ogsł.: cz. *prostý* 'prosty, zwyczajny, niezłożony; wolny od czegoś', r. *prostój* 'niezłożony; zwyczajny, zwykły; szczerzy, otwarty; niemądry, ciemny, tępy', scs. *prost* 'niezłożony; swobodny, wolny; prosty, wyprostowany, stojący', ch./s. *prōst* 'prosty, zwyczajny, skromny; niewychowany; prostacki, grubiański, ordynarny; prostodusz-

ny, naiwny'. Psł. **prostə* 'prosty, niezgięty, wyprostowany, stojący prosto', przypuszczalnie z pie. **prosto-*, złożenia z pie. **pro-* 'do przodu, naprzód, na przedzie, z przodu' (zob. *pra-*) i **sto-*, w którym można widzieć derywat od pie. pierwsiastka **sta-* 'stać' (zob. *stać* I), odpowiednikiem formalnym całego złożenia byłoby stind. *prastha-* 'równina górską, plac', odpowiedniki członu drugiego występują np. w lit. *at-stūs* 'oddalony', stind. *su-šthū-* 'będący w dobrym stanie'. W takim razie pierwotne znaczenie 'stojący z przodu, przed czymś, kimś', stąd 'stojący prosto, wyprostowany, niezgięty, prosty' i dalsze znaczenia przenośne, np. 'swobodnie stojący, wolny', 'zwykły, zwyczajny', 'niezłożony'; rozwój znaczeniowy częściowo jak w pokrewnym *prawy* (zob.). — Od tego *prostak* → *prostactwo*; *prostota*; *uprościć* (daw. i dial. *prościć* 'prostować').

prośba od XIV w. 'prośnienie', dial. też 'mowa zapraszająca', *chodźcie po prośbie* 'żebrac', kasz. *prośba* 'prośba'. Ogsl.: cz. *prośba* (lud. też 'zebranie'), r. *prośba*, ch./s. *próśba*. Psł. **prośba* 'prośnienie, prośba', nazwa czynności od psł. **prošiti* 'prosić; pytać, zapytywać; żądać, wymagać' (zob. *prosić*), z przyr. **-əba* (por. *służba*).

prowadzić od XV w. 'wieść kogoś; kierować kimś, czymś; sprawować nadzór, zarządzać', stp. też 'wprowadzać kogoś, wprowadzać się dokądś', *prowadzić się* 'sprawować się, postępować, zachowywać się', stp. 'wyprowadzać się'; z przedr. *doprowadzić*, *naprowadzić*, *odprowadzić*, *oprowadzić*, *poprowadzić*, *przeprowadzić*, *przyprowadzić*, *rozprowadzić*, *srowadzić*, *uprowadzić*, *wprowadzić*, *wyprowadzić*, *zaprowadzić*; wielokr. *prowadzać*, z przedr. np. *oprowadzać*, *przeprowadzać*, *srowadzać*, *wprowadzać*. Zapożyczenie z cz. *prováděti* 'oprowadzać; przeprowadzać, prowadzić', z przedr. *pro-* (w polskim nie występującym, zob. *prorok*) od psł. **voditi* (zob. *wodzić*), ze wzdłużeniem samogłoski *o* → *a* przeniesionym zapewne z czas. wielokr. kontynuującego prapostać **provađati*, p. *provađać* (rdzeń w postaci *vád-* też w innych czeskich pokrewnych czasownikach, np. *navádět* 'naprowadzać; podjudzać', *podvádět*

'oszukiwać; zdradzać', *uvádět* 'wprowadzać, doprowadzać, wprowadzać; przytaczać, wymieniać, przywodzić'). Ukr. *provadyty* 'prowadzić' może z polskiego.

próba od XVI w. Por. cz. *průba*, r. *próba*, ch./s. *próba*. Zapożyczenie z niem. *Probe* 'próba; doświadczenie, eksperyment; próbka, wzorzec', co z łac. późnego *proba* 'próba, próbowanie' (związanego z łac. *probō*, *probāre* 'próbować, badać, oglądać, oceniać; czynić coś uznania godnym'), co z kolei powiązane z łac. *probus* 'dobry, słuszny, stosowny'). — Od tego *próbką*; *próbný*; *próbować* od XVI w., *popróbować*, *spróbować*, *wpróbować*; *próbowka*.

próchno od XV w. 'produkt rozpadu drewna'; dial. *próchny* 'spróchniały'. Plnsl.: cz. *práchno* 'próchno', slc. *práchno* 'próchno; hubka', ukr. *porochnó* 'próchno'. Psł. dial. **porčəno* 'próchno', od psł. **porčə* 'drobne cząstki, odłamki, odpryski czegoś, pył, kurz' (zob. *proch*), z przyr. **-əno*. — Od tego *próchnica*; *próchnieć*, *spróchnieć*, *spróchniały*.

prócz od XIV w. 'oprócz', stp. od XIV w. *procz* 'oprócz, z wyjątkiem', 'bez', 'poza', 'na zewnątrz', 'tylko', kasz. *próc* 'oprócz, z wyjątkiem; poza tym', *proć?* 'dlaczego?'. Ogsl.: cz. *proč* 'dlaczego, po co, w jakim celu', r. *proč* 'precz', slwn. *próc* przysl. 'aż, do, hen', 'dalej; stąd', też 'precz!'. Psł. **pročb* przysl. określający kierunek ruchu na zewnątrz, wyrażający oddalenie 'poza', 'dalej', od psł. rzecz. **pročb* 'to, co się znajduje poza czymś, pozostałość, reszta' (por. strus. *prokō* 'reszta, pozostałość', r. *prok* 'korzyść; wyгода', dial. 'reszta', ukr. *prik* 'reszta'), przym. **pročb* 'znajdujący się poza czymś, pozostały, oddalony' (por. strus. *prokyi* 'stanowiący resztę, inny', scs. *prokō* 'pozostały, inny', od tego stp. *prokny* 'wszystek', cz. daw. *prokny* 'wszystek, każdy'), który jest derywatem od pie. **pro* 'do przodu, naprzód, na przedzie, z przodu'. — Od tego (z przedr. *o-*, może z pierwotnego wyrażenia przyimkowego **o(b) pročb*) *oprócz* od XVI w. przyim. 'prócz', w XVI w. 'z wyjątkiem, tylko (nie)', 'bez, nie mając', 'bez uwzględnienia, wbrew', 'poza', 'niż', daw. XVI w. też sp. w funkcji wyłączającej 'z wy-

jątkiem, part. 'jedyńie (nie), tylko (nie)' (por. np. strus. *oproćb* / *oproće* 'oprócz, poza', r. dial. *opróc* / *oproć* / *oprić* / *oprić* 'ts.', ukr. *ópric*, dial. *opriće* / *opróć* 'prócz'). Zob. *precz*.

próg od XV w., w gwarach też o różnych przedmiotach, np. 'poprzeczna belka na osi wozu', 'poprzeczka grabi, w której tkwią zęby', 'połączenie nosów płóz, nasad wozu, sań', 'kłoda, na której stoją krosna', 'podkład', kasz. *próg* 'próg', 'krawędź, skraj pierwszej głębiny od brzegu morza', w słowin. i w nie istniejących już obecnie sąsiednich gwarach kasz. bez przestawki *parg* 'próg'. Ogsl.: cz. *práh*, r. *poróg*, scs. *pragə*. Psł. **porgə* 'próg', pokrewne z lit. *pérgas* 'czółno rybackie (z jednego pnia)', stisl. *forkr* 'kij, pałka', stsas. *ferkal* 'rygiel, zasuwka', łac. *pergula* 'galeria, ganek', wszystkie od pie. **perg-* '(ociosany, obrobiany) pień'.

prószyć od XVI w. (ale z przedr. *rozproszyc* od XIV w.) 'sypać, padać (o czymś drobnym, sypkim, np. o śniegu)'; z przedr. *na-prószyc*, *poprószyc*, *rozproszyc*, *zaprószyc*. Ogsl.: cz. *prašit* 'wznicać kurz, kurzyć, otrząpywać z kurzu, odkurzać; zapyłać', r. *porošit* 'padać, prószyc (o śniegu); zasypywać, pokrywać ziemię (o śniegu); zaśmiecać czymś sypkim', bg. *praša* 'wznicać kurz, kurzyć; pokrywać kurzem', dial. 'okopywać warzywa, winorośl', słwn. *prašiti* 'pokrywać cienką warstwą czegoś sypkiego', dial. *vino se praši* 'perli się'. Psł. **poršiti* 'powodować odpadanie, opadanie, unoszenie się drobnych cząstek czegoś, pyłu, kurzu; sypać coś mialkiego, posypywać, pokrywać czymś sypkim, pyłem, kurzem', czas. odrzecz. od psł. **porchə* 'drobne cząstki, odłamki, odpryski czegoś, pył, kurz' (zob. *proch*).

próżny od XV w. (stp. *prozny* / *proźni*) 'wewnątrz pusty', 'pusty, opróżniony, nie użytkowany', 'mający o sobie wygórowane pojęcie, pyszny', stp. też 'marny, bezwartościowy', 'bezczylny', 'nic nie mający', 'wolny, nieskrępowany; wolny od zobowiązań, zarzutów, winy', 'nieważny', 'nierządny'. Ogsl.: cz. *prázny* 'pusty, próżny', r. *poróżnij* (dial. *poróżnij*) 'pusty, niezapełniony', scs. *prazdnə* 'pusty, niezajęty, niezapełniony; próżnujący, nic nie ro-

biący', przen. 'zbyteczny; bezwładny'. Psł. **porzdnə* 'pusty wewnątrz, niezapełniony, niezapełniony', prawdopodobnie wtórna postać z przyr. **-bnə* nawarstwionym na wcześniejszy przyr. *ťporzdə*, na który wskazuje cs. *neprazda* z 'brzemienią, ciężarą' (też *neprazdnə* 'ts.')., zatem *ťporzda* z oznaczało przypuszczalnie 'niebrzemienne, bez płodu, niezapełniona płodem', co pozwala łączyć z psł. **porzə* '(młode) zwierzę domowe' (por. gł. *prózdniak* 'młode zwierzę, cielę', strus. *porozə* 'koziol, baran', ch./s. *práz* 'niekastrowany baran'). W takim razie *ťporzdə* byłoby derywatem od psł. **porzə* z przyr. **-də* i znaczyłoby 'mający młode', odpowiednia forma żeńska *ťporzda* 'mająca młode, karmiąca potomstwo, więc (jeszcze) nie brzemienne, bez płodu' > 'wewnątrz pusta'. — Od tego *próznjak*; *próžność*; *próżnia*; *opróźnić*, *wypróźnić* (bez przedr. stp. od XV w. *próźnić* 'czynić pustym, próżnym'); *próźnować*.

pruć *pruję*, daw. od XV w. *próc*, *porzə* 'rozdzierać coś zszytego', daw. 'rozrywać, rozcinać', 'orać ziemię', 'płynąć, zostawiając na wodzie brudzę', 'psuć, niszczyć', dial. *próc* 'drzeć', kasz. *proc* / *porc*, *poře* 'pruć; rozrywać na połowę (o drągu)'; z przedr. *odpruć*, *rozpruć*, *spruć*, *wypruć*; wielokr. *-pruwać* tylko z przedr.: *odpruwać*, *rozpruwać*, *wypruwać*. Ogsl.: gł. *próc*, r. *porót*, słwn. dial. *práti*, *pórjem*. Psł. **porti*, **pořp* 'pruć, drzeć', prapokrewne z gr. *sparássō* 'odrywam, oddzielam, rozdzieram', stnord. *spírər* 'oddarty kawalek, szmata', od pie. **(s)per-* 'rwać, szarpać'. Zob. *parać się*, *rozporęć*.

prychać od XIX w. 'wydmuchiwać powietrze nozdrzami lub wargami, wydając charakterystyczny dźwięk, parskać', pot. 'mówić coś opryskliwie, niegrzecznie, fukać', dial. 'parskać, kichać'; jednokr. *prychnqć*. Por. ukr. *prychaty* 'parskać, prychać', dial. 'kichać; pryskać', bg. dial. *pricham* 'sapać, dyszeć', cs. *prychanije* 'rzenie, chrząkanie'. Zapewne czas. wielokr. od psł. **prəchati* 'parskać' (por. słwn. *prhati* 'sapać, parskać', bg. *prčham* / *prčham* 'parskać, prychać'), z regularnym wydłużeniem samogłoski rdzennej **ə* → **y*; podstawowe **prəchati* związane etymologicznie z *pryskać* (zob.).

pryskać od XVI w. 'rozrzucać, wyrzucać krople lub drobne cząstki czegoś, rozpryskiwać coś, zraszać coś kropkami, obryzgiwać', 'wylać woda w postaci drobnych cząsteczek, kawałków, kropel', 'łamać się, kruszyć się, pękać w kawałki, rozlatywać się', 'pierzchać', daw. też 'parskać, kichać (o koniu)', dial. 'rzucać się, skakać', kasz. *pryskac* 'pryskać, opryskiwać; lekko padać, kropić; uciekać, pierzchać'; z przedr. *opryskać, rozpryskać, spryskać*; jednokr. *prysnąć*; wielokr. *-pryskiwać*; z przedr.: *opryskiwać, rozpryskiwać*; stp. XV w. *pryskanie* 'źródło, tryskająca z ziemi woda'. Płnsl.: cz. *pryskat / pryskat* 'tryskać, strzykać', *pryskat se* 'trząsać, pękać, odpryskiwać', r. *pryskať* 'pryskać, tryskać', pot. 'padać drobnymi kroplami (o deszczu)', 'opryskiwać cieczą', 'pierzchać', 'wybuchać, parskać śmiechem'. Psl. **pryskati* 'tryskać, pryskać, bryzgać, strzykać (cieczą); pękać, rozlatywać się', pokrewne np. z lit. *prausti, prausiù* 'myć twarz', lot. *prauslāt* 'parskać, śmiać się ukradkiem', *sprauslāt* 'parskać, pryskać', stind. *pruṣnōti* 'pryska, wyrzuca (płyn)', *pruṣyati* 'tryska, pryska', stwniem. *prusten* 'parskać, sapać', od pie. **prey-s-* 'pryskać, tryskać, parskać, sapać', z częstym w słow. czasownikach (zwłaszcza dżwnk.) przyr. *-sk-*. Por. *parskać, prycać*. — Od czas. przedrostkowych *odprysk, rozprysk, wyprysk; opryskliwy*.

pryszcz od XV w. 'wyprysk na skórze; krostka', daw. też 'kila', w kasz. *priszć* 'pryszcz, krostka', przen. 'chłopiec podrastający', 'placcek drożdżowy z kruszonką'; zdr. *pryszczyk*. Ogsl.: slc. *prýšť / prišť* 'wyprysk, krostka', r. *prýšť* 'pryszcz', ch./s. *prišť* 'pryszcz, bąbel'. Psl. **pryšć* [< **prysk-jē*] 'pryszcz, wyprysk, bąbel', od psl. **pryskati* 'tryskać, pryskać, bryzgać, strzykać (cieczą); pękać, rozlatywać się' (zob. *pryskać*), z przyr. **-jē* (co do budowy por. np. *chrząszcz*), pierwotne znaczenie 'to, co wypryskuje'. — Od tego *pryszczaty, pryszczycza*.

przasny od XV w. (w stp. *przasny*, daw. też *przesny*) 'nie poddany fermentacji, niezakwaszony (o pieczywie)', daw. od XV w. też 'świeży, o nie zmienionym smaku', 'wykarczowany i uprawiany (o polu)', 'nie dotknięty zarazą moralną', w XVI w. i dial. tak-

że 'surowy, niesycony (o miodzie)', 'słodki; niesłony, słabo zasolony (o wodzie)', *smoła przasna* 'smoła otrzymywana w procesie destylacji rozkładowej drewna', daw. i dial. 'nie mający wyraźnego smaku' (np. dial. *jadło przasne* 'ani słodkie, ani kwaśne, ani gorzkie'), kasz. *prāsni* 'pozbawiony wartości odżywczych, jałowy, mdły; zbutwały', *prasnā voda* 'woda po deszczu z grzmotami, pomyślna dla połowu ryb'. Ogsl.: cz. *přesný* 'ścisły, dokładny, precyzyjny, punktualny', przest. 'autentyczny, prawdziwy', przest. i dial. 'niekwaszony (o chlebie)', r. *prěsnýj* 'niesłony, mdły', *prěsnýj chleb* 'chleb bez zakwasu', *prěsnaja voda* 'słodka woda', cs. *prěsnō* 'niesfermentowany', ch./s. *prijěsan* 'surowy, nie gotowany; bez zakwasu (o chlebie)'. Psl. **prěsnō* [< **prěsk-nō*] (z uproszczeniem grupy spółgłoskowej **skn* > **sn*, por. *jasny*) 'świeży, niezakwaszony', pokrewne z lit. *prėskas* 'świeży, niezakwaszony', dalsza etymologia niejasna (z przyczyn fonetycznych wątpliwy jest związek ze stwniem. *frisc* 'świeży', niem. *frisch* 'ts.', ang. *fresh* 'ts.' < pgerm. **friska-* < pie. **prisko-*).

przędę przedr. od XV w. 'przerabiać, snuć włókno na nici, przędzę'; z przedr. *uprząść*. Ogsl.: cz. *príst, předu*, r. *prjast, prjadú*, scs. *pręsti, přędō*. Psl. **pręsti* [< **pręd-ti*], **prędō* 'przerabiać włókno na nici, na przędzę', pokrewne z lit. *spręsti, sprėndžiu* 'napinać, naciągać', lot. *spriest, spriēžu* 'ts.', por. stang. *sprindel* 'sidlą na ptaki', od pie. *(s)prend-* 'ciągnąć, napinać'. Znaczenie tkackie powstało w epoce psl. z 'napinać, naciągać włókno (przy wytwarzaniu nici)'. Pierwotne znaczenie 'napinać, naciągać' poświadczane jest w pochodnym rzecz. *przędło* (zob.).

prze- przedr. Ogsl.: cz. *pře-*, r. *pere-*, scs. *prē-*, psl. **per-*. Pierwotnie przyim.: stp. od XIV w. *prze* 'przez; w czasie, w ciągu; w celu, dla; z powodu; ze względu na; za pośrednictwem; przy pomocy, za pomocą', kasz. *pře / pře* 'dla, z powodu; za', gł. *pře* 'dla, z powodu, ze względu na, przeciwko', slc. *pre* 'dla, z powodu, ze względu na, po', scs. *prē* 'przed', ch. *prije* przysł. 'przedtem, dawniej, wcześniej', przyim. 'przed'. Psl. **per* przyim. 'przez', odpowiada lit. *per* 'przez; po, w; w ciągu, podczas; ponad', łac. *per*

'przez, po, na, wzdłuż; podczas, w czasie', gr. *per* 'przez, ponad'. Z pie. **per* 'przez; naokoło', od pie. **per-* 'przeprowadzać; przechodzić'.

przebaczyć od XV w. 'wybaczyć, darować winę, odpuścić', stp. 'przemyśleć dokładnie', daw. też 'zapomnieć, pominąć, zlekceważyć, zaniedbać', 'zauważyć, dostrzec', 'przewidzieć, przeczuc'; też *wybaczyć* od XVIII w. 'przebaczyć' daw. od XVI w. 'wypatrzeć, poznać'; wielokr. *przebaczać, wybaczać*. Od *baczyć* 'przypominać sobie' (zob.), znaczenie 'darować winę, odpuścić' z 'zapomnieć'.

przechera od XVI w. (daw. *przechyra*) 'człowiek chytry, przebiegły, sprytny, przewrotny, krętać, obłudnik', w XVI w. 'człowiek przebiegły, podstępny, oszust, oszustka', dial. *przechera / przechyra* 'człowiek lubiący się sprzeczać, drażnić', 'stary skąpiec, nieużyty', 'pyszałek', 'przekora'. Rzecz. odczas. od poświadczanego w gwarach *przecherać* 'sprzeczać się' (por. dial. *przechernik* 'człowiek kłótniwy, lubiący oponować'), z przedr. *prze-* 'zapewne od dial. *cherać / chyrać* 'niedomagać, przewlekłe chorować, cherlać', *cherać się* 'kaszeleć', kasz. *χērac* 'cherlać, kwękać' (por. br. dial. *chirac* 'niedomagać, cherlać', słwn. *hírati* 'marnieć, wędznąć'), z psł. **chyрати* 'marnieć, niedomagać, chorować' (zob. *cherlać*). Oczekiwane pierwotne znaczenie 'człowiek niedomagający, chorowity, ciągle chorujący', stosunek do niego realnie poświadczonych znaczeń niejasny. Może ogniwem pośrednim w rozwoju znaczeniowym było hipotetyczne znaczenie 'ten, kto zwodzi, wprowadza w błąd, czy też szantażuje otoczenie swą chorowitością, (rzekoma) chorobą; niepewne.

przezież, przecie 'oznacza przeciwstawienie, kontrast, wykluczenie, rację czegoś', stp. XV w. *przedsie* 'w dalszym ciągu, mimo to', w XVI w. *przedsię*, rzadziej *przedsie* i *prze-*cię, rzadko *przezież, przezięć, przedzić*, wyjątkowo *przezież / przezięć, przezięć* part. 'jednak, mimo to', 'przecież, jak wiadomo', 'na pewno, naprawdę, rzeczywiście, jestem przekonany, mówię wam', przysl. 'w dalszym ciągu, bez przerwy, nadal, wciąż', 'potem, następnie', *przedsię* od XVI w. 'naprawdę, rzeczywiście, jestem przekonany'.

Por. stcz. *prędse / předcē* 'naprzód, dalej, wciąż; jednak, przecież', cz. *přec(e)* 'jednak(że); przecież', slc. *predsa* 'przecież; jednak'. Wyjściowa postać *przedsie* > *przedsię* (= stcz. *prędse*), z wyrażenia przyimkowego złożonego z przym. *przed* i zaimka *się / się* (zob. *przed, się*), pierwotne znaczenie 'przed siebie' > 'do przodu, dalej' > 'w dalszym ciągu, nadal, wciąż, mimo to, jednak'. Postać *przezież* wzmacniona part. -że (zob.).

przeciwny od XIX w. 'nie odbiegający od normy, zwykły, średni', 'będący ilorazem sumy składników przez ich liczbę'. Kalka niem. *durchschnittlich* 'przeciętny; zwykły, zwyczajny, pospolity' (od *Durchschnitt* 'przekrój, przecięcie'); por. daw. od XVI w. *przeciety* 'cięciem podzielony; złożony z krótkich urywków'.

przeciw od XIV w., stp. też *przeciwo* przym. z cel. 'na czymś niekorzyść, wbrew komuś, czemuś', 'w czymś kierunku', 'naprzeciw, na wprost czegoś', 'w stosunku do kogoś, czegoś', daw. też 'na czymś korzyść', 'w porównaniu z kimś', 'przeciwnie, odwrotnie'. Dokładne odpowiedniki: dl. *pŕečivo* 'przeciwko; naprzeciw', gl. *pŕečivo* 'przeciwko, wbrew', z prapostaci **pretivo*; w innych językach słow. kontynuowana jest prapostać **protivo*, np. cz. przest. i lud. *protiv* 'wbrew, przeciwko; względem, w stosunku do', r. *prōtiv* 'przeciw, przeciwko, naprzeciwko; wbrew', scs. *protivъ* przysl. 'naprzeciwko, naprzeciw', *protivъ* przysl. i przym. 'naprzeciwko, wbrew, przeciw; zgodnie z, stosownie do', *protivo* przym. 'przeciw; zgodnie z, według', ch./s. *prōtiv* 'przeciwko, wbrew'. Skostniałe formy wczesnego psł. przym. **protivъ*, dial. **pretivъ* 'znajdujący się po drugiej stronie, leżący naprzeciw, przeciwległy; przeciwstawny, odmienny; nieprzyjemny, nieprzyjazny' (zob. *przeciwny*), w funkcji przysłówków i, wtórnie, przyimków. — Od tego *przeciwko* od XV w., *naprzeciw* od XIV w. (stp. też *naprzecivo*), *naprzeciwko* od XV w. Zob. *sprzeciw* się.

przeciwny od XV w. 'leżący naprzeciw, przeciwległy; odwrotny', 'niezgodny z czymś, sprzeczny; odmienny, różny', 'sprzeciwiający się, nieprzyjazny', stp. też 'przykry, nieprzyjemny, wstrętny', 'uwłaczający, obelżywy',

'usilny, natarczywy', dial. także 'kapryśny, naprzykrzający się, łatwo się obrażający'. Dokładne odpowiedniki: dl. *pśeśiwny* 'nieprzychylny, wrogi; nieprzyjemny, przykry; oporny', gl. *pręciwny* 'ts.'; por. w takich znaczeniach cz. *protivný*, r. *protivnyj*, scs. *protivnъ*. Psł. **protivnъ*, dial. **pertivnъ* 'znajdujący się po drugiej stronie, leżący naprzeciw, przeciwnie; przeciwstawny, odmienny; nieprzyjemny, nieprzyjazny', nowsza postać z przyr. *-*нъ* nawarstwionym na starszy psł. przym. **protivъ* (z wtórnym zachł. wariantem **pertivъ*) 'ts.', zachowany w postaci skostniałych form w funkcji przysłówków (i wtórnie przymków), zob. *przeciw*. Podstawowy przym. **protivъ* / **pertivъ* utworzony za pomocą przyr. *-*vъ* < *-*yo-* (por. *prawy*) od psł. przysl. **proti*, dial. **pre-* 'przeciw, naprzeciw, naprzeciwko' (por. p. dial. podh. *proci* 'naprzeciwko', cz. *proti* 'naprzeciw, naprzeciwko', r. dial. *próti*, dial. *prof* 'naprzeciw', br. *préci* / *próci* 'naprzeciw', słwn. *próti* 'naprzeciw; przeciw, przeciwno', pokrewnego z lot. *preti* 'naprzeciw', pret 'naprzeciwko, przed', gr. *proti* 'blisko, obok, koło, przy', stind. *práti* przym. 'przeciw', przedr. *práti-* 'przeciw, z powrotem', wszystkie od pie. **pre* / **pro* należących do pierwiastka **per(a)-* 'przeprowadzać, przeprowadzić, przechodzić'. — Od tego *przeciwieństwo; przeciwnik*.

przecznica od XV w. 'poprzeczna ulica', stp. 'ogrodzona droga poprzeczna', 'część roli o zagonach biegnących poprzecznie'. Od stp. przym. *przeciwny* / *przeciwni* (od XIV w.) 'poprzeczny, w poprzek biegnący', 'sprzeciwiający się, oporny, swawolny', kasz. *pręcni* 'poprzeczny' (*pręcna* droga 'przecznica'), por. cz. *prěčný* 'poprzeczny, leżący w poprzek, na krzyż', słwn. *prěčen* 'poprzeczny', przym. od psł. **perkъ* 'poprzeczny, leżący w poprzek, naprzeciwko czegoś', przysl. **perko* 'poprzecznie, w poprzek, naprzeciwko' (zob. *poprzek*).

przeć od XVI w. 'odmawiać słuszności, nie zgadzać się, negować, zaprzeczać', daw. też 'oszukiwać', 'sprzeczać się, nie zgadzać się; z przedr. *zaprzeczyc*; wielokr. *sprzeczać się, zaprzeczać*. Ogsl.: cz. *prěčit se* 'sprzeciwiać się, pozostawać w sprzeczności', r. *pe-*

rećit 'mówić, robić na przekór, sprzeciwiać się', ch. *prijěčiti* 'przeszkadzać', *prijěčiti se* 'krzywo patrzeć na kogoś; sprzeciwiać się'. Psł. **perčiti* 'sprzeciwiać się, nie zgadzać się, przeszkadzać', czas. odprzym. od psł. **perkъ* 'poprzeczny, leżący w poprzek, naprzeciwko czegoś' (zob. *poprzek*). Pierwotne znaczenie zapewne 'stawać w poprzek', z czego przen. 'robić na przekór', 'przeszkadzać', 'sprzeciwiać się'. — Od tego *przeczenie*; od czas. przedrostkowego *sprzeczką*.

przeć I prę od XIV w. 'wywierać nacisk na coś; posuwać się, wznosić się z jakąś siłą, napierać, pchać, cisnąć', stp. *przeć* (*się*) 'skarżyć, toczyć spór sądowy; domagać się czegoś', 'zapierać się, zaprzeczać', daw. też 'wyrękać się czegoś, wzbraniać się przed czymś, opierać się czemuś', dial. *przeć* 'uciskać, gnieść, uwić; zapierać się; z przedr. *oprzeć, poprzeć, przyprzeć, uprzeć się, wyprzeć się, zaprzeć się*; wielokr. *-pierać*: tylko z przedr. np. *opierać* (*się*), *popierać*, *wypierać* (*się*). Ogsl. (ale w językach słow. często tylko czas. przedrostkowe): cz. *prést. přit se, pru se* 'spierać się, sprzeczać się', r. *perét, prū* 'pchać się, napierać', scs. z przedr. *oprěti se* 'oprzeć się, wesprzeć się', ch./s. z przedr. np. *úprijeti, úprēm* 'utkwik wzrok; przyprzeć; wytyżyć', *záprijeti, zápēm* 'zamknąć; ustać, pozostać w tyle'. Psł. **perti*, **perp* 'wywierać nacisk, cisnąć, gnieść, uciskać, ścisnąć; działać, postępować wbrew czemuś, komuś, sprzeciwiać się', pokrewnie z lit. *spirti, spiriu* 'kopać nogą; naciskać, cisnąć, uciskać; zmuszać, przymuszać', lot. *speřti, spēru* 'wierząc, kopać nogą', od pie. *(s)/*per-* 'podpierać, wspierać, opierać'. — Od tego *nieprzeparty* od XVI w. (daw. 'którego nie da się przekonać').

przeć II przeje od XVI w. 'psuć się, gnić, butwieć pod wpływem wilgoci i ciepła, odparzać się, zaparzać się', dial. 'palić, parzyć', 'zaparzać się' (np. *kaszka przeje* 'praży się'), kasz. *pręc, prėje* 'linieć, łuszczyć się, butwieć, psuć się'; z przedr. *wyprzeć* 'wyginać, zmarnieć wskutek braku dostępu powietrza lub wskutek nadmiernej ilości wody', kasz. *węprec* 'wypióchnieć'. Ogsl.: dl. *hoprěci, hopreju* 'wyschnąć; zwiędnąć', slc. dial. *prief* / *pref, prie* 'butwieć, gnić; odparzać się',

r. *pret*, *preju* 'butwieć, gnić; dogotowywać się (na małym ogniu)', pot. 'odparzać się', w pldsl. zachowany szczątkowo: s. dial. wsch. *isprél* 'wysuszony, sparciały (o owocach, warzywach)' i derywat *prénja* 'pleśń'. Psł. **poréti*, **poréjo* 'ulegać działaniu wilgoci i ciepła, odparzać się, psuć się, butwieć, gnić', od pie. **per(ə)*- / **prē*- 'tryskać, przyskać, parskać, prychać'. Zob. *para* I, *parcieć*, *parzyć*.

przed, *przede* przym. z narz., bier. Ogsl.: cz. *před*, r. *péred*, scs. *predb*, ch./s. *pred*. Psł. **perdo* 'przed, przy', utworzone od psł. przym. **per* 'przez, przy', stp. *prze* (zob. *prze*-), z **-do* jak w psł. **nadb*, p. *nad* (od psł. **na*), **podb*, p. *pod* (od psł. **po*), **zadb* (od psł. **za*). Wtórnie przedr. *przed*-, ogsl. psł. **perdo(ə)*-.

przedmiot od XVIII w. Por. cz. *předmět* 'przedmiot', r. *predmēt* 'przedmiot; artykuł', ch./s. *predmet* 'przedmiot, sprawa; rzecz; temat, gałąź nauki'. Kalka łac. *objectum* 'przedmiot, obiekt' (od łac. *obicere* 'rzucać, kłaść, stawiać'), w nawiązaniu do *mieść*, *mio-tać* (zob. *mieść*).

przedni od XIV w. 'znajdujący się na przodzie, z przodu, umieszczony od przodu', 'znakomity, doskonałej jakości, dobry', stp. 'pierwszy, znajdujący się na przodzie', 'dawniejszy, wyżej wymieniony, w czasie poprzedzający coś', kasz. *prédni* / *prëni* 'znajdujący się na przodzie, z przodu'. Ogsl.: cz. *přední* 'przedni', przest. 'poprzedzający, pierwszy', slc. *predný* 'przedni', r. *perédnij* 'ts.', dial. też 'poprzedni, pierwszy', scs. *prédnǐb* 'przedni; pierwszy', ch./s. *prédnij* 'przedni'. Psł. **perdo* / **perdo* 'znajdujący się na przodzie, na czele, na początku; będący przed czymś, wcześniej, poprzedzający', od psł. **perdo* 'przód' (zob. *przed*, *przód*), z przyr. *-bno i *-bno < *-bn-jb.

przedrzeźniać od XVII w. (daw. też *prze-drzyźniać*) 'naśladować złośliwie czyjeś gesty, mimikę, ruchy, sposób mówienia itp., ośmieszać, wyśmiewać się', kasz. *prédież-niac sq* 'drwić, wyśmiewać się, szydzić, pła-tać figle'; dial. *rozdrzaźnić* 'rozdrażnić'; daw. od XV w. i dial. *podrzeźniać* 'przedrzeź-niać', stp. 'ubliżać, wyśmiewać'; bez przedr. dial. *drzaźnić* 'drażnić, podjudzać, podbu-

rzac', *drzaźnić się* 'droczyć się, przekoma-rzać się'. Por. dł. *draźnić* 'drażnić, dener-wować', dial. *pódrzeźniać* / *pódrzeźniać* 'pre-drzeźniać, kpić z kogoś, naśladować kogoś, drażniać go, dokuczać', slc. dial. *podrieźnat* 'wyśmiewać się, naśladować kogoś', bg. dial. *drěznjam* i *podrěznjam* 'jestem podobny, naśladowuję kogoś'. Psł. dial. **drězniti* 'powodo-wać rozdrażnienie, złość, drażnić', wielokr. **drězniti*, zapewne odmianka fonetyczna psł. **drzniti* 'działać na zmysły, wywołując ich reakcję, pobudzać do gniewu, zaczepiać, napastować, przedrzeźniać' (zob. *drażnić*), oboczność rdzennego **a* / **ē* (z wcześniej-szego **ā* / **ē*) występuje też w innych starych wyrazach, np. psł. **drzaga* / **dręga* (zob. *drzazga*), **trava* / **trěva* (zob. *trawa*).

przedsiębrać *przedsiębiorę* od XVI w. 'przy-stępować do wykonania czegoś, decydować się na wykonanie czegoś', dawniej pisane zwykle oddzielnie *przedsie* / *przedsię brać* 'zamierzać, zamyslać, postanawiać, dążyć do czegoś', 'brać za przedmiot przemyśle-ni', 'uwzględniać, kształtować swoje dzia-łania lub myśli według czegoś', 'twierdzić, być zdania', 'chcieć', 'czynić, przystępować do działania, postępować jakoś'. Złożenie z przysł. *przedsie* / *przsię* 'przed siebie' (zob. *przecież*) i czas. *brać* II (zob.). Pierwot-ne znaczenie 'brać coś przed siebie' > 'brać za przedmiot przemyśleń, działań'. Zob. *przedsiewziąć*. — Od tego *przedsiębiorca* → *przedsiębiorczy*; *przedsiębiorstwo*.

przedsiewziąć od XVI w. 'przystąpić do wy-konania czegoś, zdecydować się na wykona-nie czegoś', dawniej zwykle pisane oddziel-nie *przedsie* / *przedsię wziąć* i *wziąć przed-sie* / *przedsię* 'powziąć zamiar, postanowić', 'wziąć za przedmiot rozmyślań, omówić, rozważyć', 'wziąć pod uwagę, uwzględnić', 'powziąć zdanie, przekonanie', 'zechcieć, uczynić przedmiotem starań, dążeń', 'uczynić coś, przystąpić do działania, postąpić ja-koś'. Złożenie z przysł. *przedsie* / *przsię* 'przed siebie' (zob. *przecież*) i *wziąć* (zob. *jąć*). Pierwotne znaczenie 'wziąć coś przed siebie' > 'wziąć za przedmiot przemyśleń, działań'. Zob. *przedsiębrać*. — Od tego *prze-sięwzięcie* od XVI w.

przegub od XVI w. (daw. też *przeguba*) 'staw', daw. 'zgięcie, skręt, linia falista', dial. *przegub* 'miejsce zgięcia nogi końskiej pod pęciną', *przeguba* 'podbicie, górna część stopy'; por. stp. XV w. *przegubie* 'staw, przegub', dial. 'ts.; podbicie'. Z przedr. *prze-* (zob.) od psl. *guba / *gubъ 'zgięcie, wygięcie, zakrzywienie' (co od psl. *gybati 'zginąć', zob. *gibać*).

przekora od XIV w. 'robienie na złość, umyślne sprzeciwianie się, udawany sprzeciw', stp. 'zniewaga, przedmiot zniewagi, pośmiewiska', 'szkoda, strata', dial. 'człowiek przekorny'; też *przekór* od XVIII w.: na *przekór* 'wbrew woli, na złość'. Por. r. *perekóry* mn 'wyrzuty, wypominania; niesnaski, zwada', ch./s. *prijėkor* 'nagana, wyrzut, wymówka'. Rzecz. odczas. od daw. *przekorzyć się* 'działać na przekór, sprzeciwiać się' (por. np. ch./s. *prekóriti* 'zarzucić komuś coś, udzielić nagany'), zob. *korzyć się*.

przelaj na *przelaj* 'po przekątnej, na ukos, przecinając, omijając drogę', stp. XIII–XIV w. *przelaja* 'powinność łowiecka, polegająca na strzeżeniu zwierzyny w lasach panującego', w XIII w. może 'krótsza droga, boczna ścieżka', daw. *przelaj* / *przelaja* 'ubocze, ukrycie, kryjówka, zasadzka; boczna ścieżka skracająca drogę, boczne przejście', zwykle od XVI w. z *przelaja* i z *przelaje* 'z ukrycia, z ukosa'. Zapewne pp. **perlaja* / **perlajb*, rzecz. odczas. od niepoświadczanego czas. przedrostkowego *tper-lajati*, które od psl. **lajati* 'czyhać, czatować, robić zasadzkę', poświadczanego w scs. *lajati*, *lajp* 'czyhać, czatować', cs.-rus. *lajati* 'robić zasadzkę, czatować', ch. dial. czak. *lōjât*, *lōjōn* < **lajāti*, **lajām* 'zbierać się i odchodzić (posepnie, ze zwieszoną głową)', *lōjât koga* 'sprawiać, że ktoś odchodzi, wypędzać kogoś' (bez pewnej dalszej etymologii). Pierwotne znaczenie p. *przelaj* / *przelaja* zapewne 'miejsce przegrodzone czy przygotowane w inny sposób do czatowania, czyhania, stosowne do zasadzenia się na kogoś, kryjówka, zasadzka', może też 'boczna droga, ścieżka, na której można się zasadzić na kogoś, na coś'.

przełom od XVII w. 'zwrot, moment zwrotny w czymś', daw. 'przełamanie', 'coś przełamanego'. Por. cz. *přelom* 'przełamanie, zała-

manie, zgięcie; przełom', r. *perelóm* 'przełamanie, przełamywanie; złamanie; przełom, zwrot', ch./s. *prijelom* 'przełom, przełamanie; moment zwrotny; kryzys'. Rzecz. odczas. od stp. *przełomic* 'rozdzielić na części, przełamać, rozerwać', w XVI w. też 'pokonać, zwyciężyć', 'doprowadzić do zmiany czyjejs trwałej postawy, zdania, przekonania', 'postąpić wbrew czemuś', 'unieważnić' (od p. daw. i dial. *łomić* 'łamać, rozbić na kawałki', zob. *łamać*).

przełożony od XV w. 'zwierzchnik, zarządzający', daw. też 'wywyższony, uznany za lepszego', 'przedstawiony, dany pod rozważę', 'wybrany'. Pierwotnie imiesłów bierny od *przełożyć* w dawnym znaczeniu 'uczynić zwierzchnikiem, powierzyć władzę, urząd, obowiązek, sprawę do wykonania' (zob. *łożyć*).

przemoc od XVIII w. Od czas. przedrostkowego *przemóc*, *przemogę* 'pokonać, zwyciężyć kogoś w walce, pobić, zmóc siłą', 'wziąć górę, zyskać przewagę, przewyższyć' (o pochodzeniu zob. *móc*). Zob. *moc*.

przemycić od XIV w. 'przewieźć, przenieść przez granicę bez cła', stp. 'przekupić, zjednać sobie pieniądze lub darami', *przemycić się* 'ominać cło'; wielokr. *przemycać*. Od *myto* (zob.). — Od tego *przemyt* od XV w. 'przemycanie, kontrabanda' (stp. *przemyt* / *przemyta* / *przemyto* 'ominięcie cła, uchylenie się od zapłacenia cła', 'łapówka'); *przemytynik*.

przemysł od XIX w. 'dział produkcji materialnej na wielką skalę'. Por. cz. *průmysl* 'ts.', slc. *priemysel* 'ts.', r. *promyšlennost* 'ts.'. Użycie w nowym znaczeniu daw. od XVI w. *przemysł* 'pomysłowość, spryt, przemysłność', wg Lindego 'przemysłowanie czynne nad zarobkiem, handlem, gospodarstwem', kalka internationalizmu *industria* (zapożyczonego z łac. *industria* 'pilność, skrzętność, zapobiegliwość, staranie; praca, działalność; znajomość rzeczy, biegłość w czymś; zamiar, celowe działanie'), które w różnych językach europejskich na drodze ewolucji semantycznej otrzymało stopniowo nowe znaczenie 'przemysł', w tym znaczeniu też p. daw. XVIII–XIX w. *industria* / *indystryja*. P. *przemysł* w pierwotnym znaczeniu od

stp. XV w. *przemyslić* (dziś *przemysleć*) 'zastanowić się, rozważyć', *przemyslać* 'zastanawiać się, rozważać' (o pochodzeniu zob. *myśleć*); od tego *przemysłny* od XVI w. 'umiejący sobie radzić, przedsiębiorczy, pomysłowy'.

przeniknąć od XV w. 'wcisnąć się, przedostać się do środka, przejść'; z innymi przedr. *wniknąć* od XVII w. 'dostać się w głąb, do wnętrza; zbadać, zgłębić coś', *wyniknąć* od XV w. 'stać się następstwem czegoś, powstać jako rezultat czegoś'; wielokr. *przenikać*, *wnikać*, *wynikać*. Psl. **niknǫti* 'wydostawać się na powierzchnię, wynurzać się; wyrastać, wschodzić, kielkować; pojawiać się' (por. cz. *niknout* 'powstawać, zaczynać istnieć', strus. *niknuti* 'wyrastać, wschodzić', cs. *niknǫti* 'rosnąć, wyrastać, kielkować; podnosić się', ch./s. *niknuti* 'wyrosnąć, wykielkować', daw. 'powstać, zacząć istnieć; pojawić się, ukazać się'), wielokr. **nikati* 'wydostawać się na powierzchnię, wschodzić, kielkować' (por. strus. *nikati*, *niću* 'wyrastać, wschodzić, kielkować', scs. *nicati*, *ničem* 'ts.', daw. 'wytryskać, wypływać'); pierwotne psl. **nikti*, **nikp* zachowane w ch./s. *nići* (z wtórnymi formami czasu teraźn. *nikněm*) 'wyrosnąć, wykielkować'. Podstawowe psl. **nikti* ma najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. -*nikti*, -*ninkū* występujące tylko w czas. przedrostkowych, np. *įnikti į darbą* 'rzucić się do pracy', *ap-su-nikti* 'rzucić się, napisać', *užnikti* 'żarliwie, z zapalem oddawać się czemuś', lot. *apnikti*, *apniku* 'być znużonym, zmęczonym', *nikns* 'gwałtowny, zły, wściekły', por. też pokrewne str. *neikaut* 'przeobrazić, zmienić', lit. dial. *neikom* 'bardzo', lot. *naiks* 'szybki, gwałtowny', od pie. **nejk-* / **nik-* / **nik-* 'napadać, gwałtownie, porywco zaczynać'. Zob. *wynik*.

przepaść ż od XV w. 'głęboka rozpadlina, urwisko', stp. 'głęboka rozpadlina, głębina morska', 'piekło', dial. też *przepaścia* 'przepaść'. Por. slc. *priepast* 'przepaść' oraz cz. *propast* 'ts.', r. *própast* 'przepaść, otchłań', pot. 'wielka ilość, mnóstwo', ukr. dial. *própast* 'upadek, zagłada; przepaść', scs. *propastb* 'przepaść, otchłań; jama, dół', ch./s. *prôpâst* 'przepaść, otchłań; upadek, zagła-

da, ruina, zguba'. Psl. **propastb*, dial. **perpastb* [< **propad-tb* / **perpad-tb*] z 'przepadnięcie, upadek, zagłada', 'to, w czym się przepada, znika, w co się zapada, przepaść', nazwa czynności (wtórnie konkretyzowana) od psl. czas. przedrostkowego **pro-pasti* / **per-pasti* 'przepaść' (z przedr. **pro-*, w zachł. też **per-* od psl. **pasti*, *padō* 'paść, upaść', zob. *paść* I), z przyr. **tb*. — Od tego *przepastny* 'bardzo głęboki, bezden-ny, niezgłębiony' (w stp. XV w. 'przezorny, roztropny'); *przepaścisty* 'ts.' (por. stp. XV w. *przepaściwy* 'przezorny, roztropny').

przepierzyc od XVIII w. 'przedzielić pomieszczenie prowizoryczną cienką ścianką', *przepierzenie* od XVIII w. 'prowizoryczna cienka ścianka dzieląca, przegradzająca pomieszczenie', dial. 'przegroda tymczasowa'. Przejęte z gwar, które widocznie zachowały relikty czas. **pierzyć* przypuszczalnie ze znaczeniem 'wstawiać coś', odpowiadającego cz. dial. *prēperit* 'przegrodzić, wstawić przepierzenie', *peřeni* 'szczyt domu', r. dial. *perif* 'wstawiać szprychy do drewnianego koła; wbić tyczki do grochu; robić kijem jamki w grządce na sadzenie rozsady', cs. *naperiti* 'przebić, wbić, nabić', ch./s. *pěriti*, *pěrim* 'kierować ku czemuś, komuś, celować, mierzyć', *periti uši* 'stawiać uszy', *pěriti se* 'wznosić się, sterczeć', *naperiti* 'skierować, wymierzyć, wycelować', *űperiti* 'skierować, wymierzyć', stwn. *pěriti* 'wstawiać zęby do bron, wbić szprychy do koła', *naperiti* 'przebić, napiąć, naciągnąć, napuścić', *vperiti* 'przebić, przeniknąć'. Psl. **periti* 'przebijać, nabijać, wbić, wstawiać, nastawiać coś', pokrewne z gr. *peirō* 'przebijać, dziurawić, nadziewam; przeszywać kogoś czymś', *perōnē* 'szpilka spinki, spinka, igła, szpila; nit, ćwiek; zatyczka', *pōros* 'przejście', goc. *faran* 'podróżować', niem. *fahren* 'jechać', od pie. pierwiastka **per(a)-* 'przeprowadzać, przeprowadzić, przedzierać się'. Zob. *pierzeja*.

przepiórka od XV w., stp. XV–XVI w. też *przepierzyc* 'ptak Coturnix coturnix'. Ogśl. w tym samym znaczeniu (ale postaci różnorodnej): gl. *prēperica*, cz. *křepelka*, slc. *prepelica*, r. *péřepel*, ukr. *péřepel* / *perepělycja*, dial. też np. *perepělka* / *perepělycja* / *perpelycja*, br. *perapelka*, bg. *prēpelica* / *prēperica*,

ch./s. *przepelica* 'przepiórka'. Psl. **perpela* i pochodne od tej formy **perpelica* / **perpeluka* 'przepiórka', od dżwkn. **per-pel-* (najpierw może podwojonego **pel-pel-*) oddającego głos ptaka.

przepona od XX w. anat. 'przegroda mięśniowa oddzielająca jamę klatki piersiowej od jamy brzusznej, diafragma', techn. 'rodzaj przegrody izolującej, oddzielającej coś od czegoś', wcześniej od XVI w. 'przeszkoda'. Ogsł.: cz. *přepóna* 'przepona; przeciwprostokątna', r. *perepóna* 'przeszkoda; przegroda', *perepónka* 'blona, blonka', cs. *přepóna* 'zasłona'. Słow. **perpona* 'przegroda', rzecz. odczas. od psl. czas. przedrostkowego **per-peti*, **per-pnpn* 'złączyć coś, spiąć, związać; naciągnąć, rozciągnąć' (por. p. *przepiąć* 'przekluwając, złączyć, spiąć; inaczej spiąć, opasując czymś'; od psl. **peti*, zob. *piąć się*), z wymianą rdzennego **e* ⇒ **on* (przed samogłoską, jak w pokrewnym *opona*, zob.).

przepuklina od XVII w. 'ruptura', od daw. *przepukły* 'taki, który coś przerwał i wyszedł na wierzch', imiesłowu od daw. i dial. *przepuknąć* 'przepęknąć' (od *puknąć* 'pęknąć', zob. *pukać*).

przepych od XVI w. 'widoczne bogactwo, wystawność, zbytek, okazałość'. Zapożyczenie z cz. *přepych* 'przepych, zbytek, luksus', będącego rzecz. odczas. od stcz. *přepýchati se* 'z pychy wywyższać się, wynosić nad innych' (od stcz. *pýcha* 'pycha, buta, arogancja; przepych, wystawność', zob. *pycha*).

przerębel od XV w. (stp. *przerębl* czy *przerąbl*), też *przerębla* 'otwór wyrąbany w łodzie', dial. *przerębel* / *przerębel* m, *przerębla* 'ts.'. Od stp. *przerębić* 'wyciąć, wyrąbać', zapewne pp. **pręrbja* > **pręrbja* i, może, **pręrbja* > **pręrbj*, pierwotne nazwy czynności 'przerąbanie', wtórnie skonkretyzowane w 'to, co przerąbane, wyrąbane, wycięte (w łodzie)', z przyr. **-ja* i **-jb*; l epentetyczne jak w *grobla*, *kropla* (zob.). Por. inaczej zbudowane p. dial. *przeręba* 'przerębel', slc. *prieruba* 'ts.', r. *prórub* 'ts.'.

przesmyk od XVIII w. (ale w XVI w. nazwa miejscowa *Przesmyk*) 'wąskie, ciasne przejście między czymś', 'wąski pas łądu między dwoma obszarami wód', dial. 'wąskie

przejście wśród skał', 'nitka źle przerzucona w płótnie'. Por. cz. *přesmyk* 'przesławienie, przesunięcie; przeplawka', slc. *priesmyk* 'przesmyk (górski)'. Rzecz. odczas. od *przesmyknąć się* 'przejsć, przesunąć się, przedostać się gdzieś, przez coś zwinnie, szybko, ukradkiem, przemknąć się, prześliznąć się' (zob. *smykać*).

przestępca od XV w. 'człowiek dokonujący przestępstwa, przekraczający przepisy, prawo'. Nazwa wykonawcy czynności od *prze-stąpić* (stp. od XV w. *przestąpić*) 'przejsć, przekroczyć, przeniknąć', stp. 'postąpić wbrew czemuś, dokonać przestępstwa, przekroczyć przepisy, prawo itp., złamać ślub, przysięgę itp.' (od psl. **stopiti* 'postawić nogę, zrobić krok, stąpnąć', p. przest. *stąpić* 'wejść, wstąpić gdzieś, przybyć, zrobić gdzieś pierwszy krok; postawić nogę, stopę, iść, zrobić krok', zob. *stąpić*). Od tej samej podstawy *przestępstwo* od XVI w. (por. stp. XV w. *przestęp* 'przestępstwo, przekroczenie prawa, przepisów itp., występnek', *przestąpienie* 'ts.'). *przestępny* od XVI w. 'omijający coś, niestały, nieciężki', *rok przestępny* 'rok mający 366 dni, powtarzający się co 4 lata' (daw. od XV w. *przestępny* 'związany z przestępstwem, przestępczy').

przestronny od XV w., stp. też *przestrony* 'obszerny, rozległy, szeroki, szeroko otwarty', stp. XV w. przysł. *przestronno* / *przestrono* 'swobodnie, bez ograniczeń'. Por. cz. *prostranný* 'przestronny', dial. *prostrany* 'wolny, luźny, przestronny', strus. *prostorony* 'przestronny, obszerny', scs. *prostran* 'rozległy, przestronny; odległy', ch./s. *pròstran* 'przestronny, rozległy, obszerny; luźny'. Psl. **perstorn* / **prostorn* 'rozpostarty, rozciągnięty, rozległy', archaiczny przym. odczas. od psl. czas. przedrostkowego **per-steri* / **pro-steri* 'rozpostrzeć, rozciągnąć, rozłożyć' (por. gl. *přestřec*, *přestru* 'rozciągnąć, rozłożyć; zarzucić sieć, r. *prosteret*, *prostru* 'wyciągnąć, np. rękę; zwrócić wzrok, uwagę; rozpostrzeć', scs. *prost(b)reti*, *prostryr* 'rozpostrzeć; rozciągnąć, wyciągnąć'), z przyr. **-n* (por. np. *slony*) i z wymianą rdzennego **e* ⇒ **o* (zob. pokrewne *strona*).

przestrzeń ż od XVIII w., dial. 'belka główna pod belkowaniem pułapu'. Por. gl. *pře-*

strzeń / p̄strzeń / p̄strzeń ż 'przestrzeń, obszar, przestwór; rozciągłość; płaszczyzna, powierzchnia; dziedzina' (z polskiego?). Wygląda na archaiczny derywat od psł. **persterti* 'rozpostrzeć, rozciągnąć, rozłożyć' (zob. *przestronny, przestwór*), z przyr. *-*ny*, co jednak wątpliwe ze względu na późne poświadczenie wyrazu. Może polonizacja ukr. *próstorin* 'przestrzeń, przestworze, wielki, nieograniczony obszar' (chyba od *próstr* 'ts.', zob. *przestwór*). — Od tego *prze-strzen-ny, rozprze-strzenić*.

przestwór od XVI w. 'szeroka, rozległa przestrzeń; nieograniczona powierzchnia lub rozciągająca się nad nią atmosfera'. Najbliższe odpowiedniki w zachsl.: stdł. *p̄se-stwor* 'przestrzeń', slc. *priestor* 'ts.'; por. też cz. *prostor* / *prostora* 'przestwór; przestrzeń, zakres; teren, rejon', r. *prostór* 'przestwór, przestworze; obszar', bg. *prostór* 'przestwór, przestrzeń; swoboda, wolność', ch./s. *prós-ťor* 'przestrzeń; przestworze; pole; obszar; powierzchnia'. Psł. **perstor* / **prostora* 'to, co się rozpościera, rozległa przestrzeń', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowych **per-sterti* / **pro-sterti* 'rozpostrzeć, rozciągnąć, rozłożyć' (z przedr. **per-* / **pro-* od psł. **sterti*, **storp* 'rozpościerać, rozciągać, rozkładać', zob. *rozpostrzeć*). P. *przestwór* (i stdł. *p̄sestwor*) przekształcone przez etymologię ludową, przez skojarzenie z czas. *stworzyć* lub rzecz. *stwór*). — Od tego *prze-stworze*.

przeszły od XV w. 'miniony, dawny'. Por. cz. *prošlý* 'bywały; wygasły, przeterminowany', przest. 'przeszły, zesły, miniony, ubiegły', r. *prošlýj* 'przeszły, zesły, ubiegły', ch./s. *prošli* 'ts.'. Psł. **peršdlo* / **prošdlo*, imiesłow. od psł. czas. przedrostkowych **per-cho-diti* / **pro-cho-diti* 'przechodzić' (o pochodzeniu zob. *szedł*). — Od tego *przeszłość*.

prześcieradło od XV w., stp. też *prześcieradło* 'płat tkaniny używanej jako część bielizny pościelowej; rodzaj dużego ręcznika'. Por. dł. *p̄sećeradlo* 'narzuta, kapa na łóżko, dywan', gl. *p̄sećeradlo* 'dywan, kobierzec', slc. *prestieradlo* 'nakrycie, narzuta, kapa; obrus, serwetka;ześcieradło'. Nazwa narzędzia z przyr. -*dło* < *-*dlo* od przedrostkowego wielokr. czas. **perstirati* 'rozpościerać, roz-

ciągać, rozkładać' (por. dł. *p̄sećeraš*, gl. *p̄se-ćeraš* 'rozciągać, rozpościerać; rozszerzać', slc. *prestieraš* 'rozkładać, rozpościerać; nakrywać stół' od psł. **per-sterti*, **per-storp* 'rozpostrzeć, rozciągnąć, rozłożyć' (zob. *prze-stronny, przestwór, rozpostrzeć*). Pierwotne znaczenie 'to, co się rozpościera, rozkłada'.

prześladować od XV w. 'gnębić, dręczyć, napastować, ścigać we wrogich zamiarach'. Z przedr. *prze-* od słow. **slědovati* 'iść po śladach' (por. r. *slědovať* 'postępować, iść za kimś; następować; naśladować kogoś, występować w jego ślady; jechać, podróżować; wynikać', scs. *slědovaniye*; po *slědovaniju* 'po kolei'), czasownika odrzecz. od psł. **slěd* 'ślad' (zob. *ślad*). Por. *naśladować*. — Od tego *prześladowanie* od XV w., *prześladowca* od XV w.

przetak od XV w. 'rodzaj sita z większymi otworami do przesiewania ziarna' (stąd prze-jęte cz. dial. las. *p̄retak* 'gęste rzeszoto', ukr. dial. *pretak* 'rzeszoto'). Por. bg. dial. *prótak* / *prótok* / *prótek* 'skórzane rzeszoto z dużymi otworami; duże sito do przesiewania maki', ch./s. *prótak* 'rzadkie sito'. Rzecz. odczas. od p. przedrostkowego wielokr. czas. *prze-taczać* 'przesuwać coś, toczyć wokół osi, obracać coś, czymś' (zob. *toczyć*), wyrazy pldsl. od odpowiednich czas. z przedr. *pro-*. Pierwotnie 'rodzaj sita, którym przesiewa się ziarno, wykonując szerokie ruchy kolistne'.

przez, *przeze* od XIV w. przyim. z *biez*, stp. i dial. też 'bez', kasz. *przez* 'przez, w ciągu czegoś, z powodu czegoś'. Ogsl.: cz. *p̄es*, strus. *perez*, r. dial. *pérez*, scs. *prěz*. Psł. **perz(ə)* 'przez', od psł. przyim. **per* 'przez, przy' (zob. *prze-*), -*zə* jak w psł. **bez* 'bez', **čerz* 'przez', **jbz* 'z', **niz* 'w dół' (zob. *bez*, *z*, *niski*).

przezorny od XVII w. 'rozważny w postępowaniu, przewidujący następstwa, myślący o przyszłości, ostrożny, przenikliwy', 'wynikający z przewidywania, z ostrożności', daw. od XV w. 'przejrzysty, przezroczysty, klarowny'. Od daw. *przezór* 'przewidywanie, zdolność przewidywania, przezorność, przenikliwość', 'patrzenie przez palce, pobłażliwość', 'przeгляд, przezieranie', rzecz. odczas. od *przejrzeć* od XIV w. (stp. też *przeźrzeć*) 'przeniknąć wzrokiem, spojrzeć

przez coś; zacząć widzieć; zobaczyć coś we właściwym świetle, stp. też 'zobaczyć dokładnie', 'przewidzieć, z góry postanowić' (od psl. **zbrěti* 'patrzeć', zob. *spójrzeć*); rzecz. utworzony jak np. pokrewne *pozór* (zob.).

przezroczysty od XV w. (daw. też *przeźroczysty*) 'przepuszczający światło, przejrzysty, klarowny; przeświecający na wylot, ażurowy, stp. 'przejrzysty, jasny', 'przenikliwy, bystry', daw. też 'w którym można się przejrzeć, błyszczący, polerowany'. Od niepoświadzonego **przezrok* < **perzork* (zapewne 'patrzeć poprzez coś'), rzecz. odczas. od p. *przejrzeć* od XIV w. (stp. też *przeźrzeć*) 'przeniknąć wzrokiem, spojrzeć przez coś; zacząć widzieć; zobaczyć coś we właściwym świetle' (zob. *przezorny*), utworzonego jak pokrewne *wzrok* (zob.). Od tego podstawowego rzecz. też daw. *przezroczy* / *przeźroczy* 'przezroczysty', *przezrocze* / *przeźrocze* 'przejrzysta przestrzeń; malowidło albo pismo na tle przezroczystym, transparent; miejsce przezroczyste, ażur, dziura na wylot', *przezroc* / *przeźroc* ż 'przejrzysta przestrzeń'.

przedza od XV w. 'nitka skręcona z włókien, otrzymywana w wyniku przedzenia; przedziwo', przest. 'przedzenie'. Ogśl.: cz. *příze* 'przedza', r. *prjáza* 'przedza', dial. 'przedzenie', ch./s. *prěda* 'przedza, przedziwo; sieć'. Psl. **prěda* [< **pręd-ja*] 'przedzenie' > 'to, co się przedzie, co zostało sprzedzione, nici', nazwa czynności (wtórnie nazwa rezultatu czynności) od psl. **pręsti*, **prędō* 'przerabiał włókno na nici' (zob. *prząść*), z przyr. -ja.

przęsło od XV w. 'element konstrukcyjny zawarty między dwiema podporami' (np. *przęsło mostu*), 'część płotu między dwoma słupami' (znaczenie najczęstsze w gwarach), dial. także 'drąg w chlewie; pozioma żerdź w płocie', 'część pułapu między dwiema belkami; część ściany budynku wylepiona gliną', kasz. *prąsło* 'przegroda w stajni lub chlewie, najczęściej w postaci płotu'. Ogśl.: cz. *prášlo* 'część płotu między dwoma słupami', r. dial. *prjáslo* 'ts.; konstrukcja z żerdzi do suszenia snopów; ogrodzenie z żerdzi', ch./s. dial. *prěslo* 'przęsło płotu', 'dolina między dwoma wzgórzami, siodło'. Psl. **pręslo* [< **pręd-slo*] 'konstrukcja, która coś

rozpina, naciąga, zwłaszcza część płotu rozpięta między dwoma słupami', nazwa narzędzia z przyr. -slo od psl. **pręsti*, **prędō* 'naciągać, napinać' (zob. *prząść*).

prześlica od XV w. 'część kołowrotka służąca do umocowania kądzieli; przy przedzeniu na wrzecionach: drążek służący do umocowania kądzieli'. Ogśl.: cz. *prěslica* ż 'kij, na który zakłada się kądziel; cały kołowrotek', r. *prjáslica* 'kołowrotek', ch./s. *prěslica* 'urządzenie do przedzenia'. Psl. **pręslica* 'urządzenie, przyrząd do przedzenia', od słabiej poświadzonego psl. **pręslo* [< **pręd-slo*] 'przyrząd do przedzenia' (por. r. dial. *prjáslo* / *prěslo* 'metalowe lub gliniane kółko nakładane na wrzeciono', slwn. dial. *prěslo* 'urządzenie do przedzenia', mac. dial. *preslo* 'przedza', z przyr. *-ica (co do budowy por. *miedlica*). Podstawowe **pręslo* to nazwa narzędzia z przyr. *-slo od psl. **pręsti*, **prędō* 'prząść' (zob. *prząść*), por. też *przęsło*.

przodek od XV w. 'poprzednik w rodzie, w rodzinie, w plemieniu', 'przednia część wozu', 'czoło chodnika, ściany, komory (w kopalni)', stp. też 'przód, przednia, najbardziej wysunięta część, frontowa strona, brzeg, skraj', 'to, co jest istotne, główne; przyczyna, powód', 'początek, pierwsze chwile czegoś', 'pierwszeństwo w czasie'. Ogśl.: stcz. *prědek* 'początek, dawne czasy; poprzednik', cz. *prědek* 'przodek; przednia część', slc. *predok* 'ts.', r. *peredók* 'przód, przodek, ch./s. *prědak* 'przodek, antenat'. Psl. **perdōk* 'to, co jest na początku, na czele, przed czymś', 'ten, kto był przed kimś, poprzednik, przodek', od psl. przym. **perdō* 'przed' (zob. *przed*), z przyr. *-ōk.

przód od XVI w. 'przednia część' (stp. od XIV w. *przód* przysł. 'przedtem, pierwszej'). Por. cz. *před*, częściej *prědek* 'przednia część, przodek', r. *před* / *pered* 'przód; przód buta, przyszwą'. Psl. **perdō* 'przednia część czegoś', etymologicznie tożsame z psl. przym. **perdō* 'przed' (zob. *przed*). W polskim regularny rozwój **perdō* > *przód*, podczas gdy przyimek *przed* ma nieregularne -e-. — Od tego *przodować* od XV w. (stp. 'iść przed czymś, poprzedzać'); *poprzedzić*, *uprzedzić*, *wyprzedzić*; *poprzedni*

→ poprzednik, uprzedni; od wyrażen przyimkowych *naprzód* od XIV w. 'przed siebie, do przodu, na przedzie, przed innymi', 'wcześniej, przed czasem' (stp. 'najpierw, na samym początku', 'wcześniej, uprzednio, przodem, z góry', 'przodem, na przedzie, na czele'), *wprzód*.

przy przyim. z miejsc. 'w pobliżu, w bezpośrednim sąsiedztwie'. Ogśl.: cz. *při*, r. *pri*, scs. *pri*. Psł. '*při* 'przy', odpowiada stpr. *prei* 'przy, do', lit. *prie* 'przy, do, ku', stłac. *při* 'przed' (w łac. klasycznej tylko w złożeniach, np. *privus* 'własny, szczególny; wolny od'), wszystkie z pie. cel. kierunku '*prej*, od pie. '*per(a)*- 'przeprowadzać, przeprowadzić, przechodzić' (zob. *prze-*). Z tego przedr. *przy-*, ogśl., psł. '*pri*-'.

przybliżyć 'przysunąć bliżej, zbliżyć; przyspieszyć, skrócić termin', stp. od XIV w. *przybliżyć się* 'podejść bliżej, zbliżyć się', 'nadejść, nastać (o czasie)'; także *zbliżyć* od XVIII w. 'przybliżyć'; wielokr. *przybliżyć (się)*, *zblizac (się)*; bez przedr. przest. *blizyć* 'czynić bliskim, bliższym, przybliżyć, zbliżyć', stp. XV w. 'zbliżyć się', kasz. *blëżec / blëżec* 'przybliżyć, zbliżyć'. Por. cz. *blížít se* 'nadchodzić, zbliżyć się', ukr. *blýzty*, reg. *blýzty* 'przybliżyć', scs. *pribliziti* się 'przybliżyć się, zbliżyć się', ch./s. *bliziti (se)* 'nadchodzić, zbliżyć się'. Psł. '*bliziti*, '*blizp* 'czynić bliskim, przybliżyć, zbliżyć', może też '*bliziti* 'ts.', czas. odprzym. od psł. '*blizb* 'bliski' (zob. *bliski*), postać '*bliziti* oparta na temacie st. wyższego '*bliz-* (p. *blizy*). Zob. *ubliżyć*.

przybór od XIX w. 'wezbranie wody w jeziorze, w morzu', dial. *przybór* 'miejsce, gdzie podczas połowu wyciąga się sieć z rybami'. Rzecz. odczas. od *przybrać* 'podnieść się powyżej normalnego poziomu, wezbrać (o wodzie); powiększyć się, wzmoczyć się, wzrosnąć' (o pochodzeniu zob. *brać* II), zbudowane jak pokrewne *dobór*, *nabór*, *wyбір*, *zabór*. Natomiast *przybór*, zwykle *przybory* mn od XIX w. 'przedmioty tworzące pewien komplet użytkowy, narzędzia', przest. 'komplet, zestaw przedmiotów', daw. 'przygotowanie' zapożyczone z ukr. *prýbor* 'przyrząd, komplet', r. *pribor* 'przyrząd, aparat; komplet, garnitur; serwis, nakrycie' (zapożyczone

również np. cz. *příbor* 'nakrycie stołowe, sztućce', bg. *pribor* 'przyrząd, przybory'), co od czas. kontynuujących psł. przedrostkowe '*pri-borati* 'zebrać, wziąć, zabrać; dobrać, nabrać'.

przybytek I od XV w. 'to, co przybyło, wzrost czegoś, przybycie'. Ogśl.: cz. *příbytek* 'przychód', r. przest. *pribytók* 'dochód, zysk, korzyść', scs. *pribytok* 'zysk, korzyść'. Psł. '*pribytak* 'przybycie; przyrost, wzrost, zwiększenie czegoś', pierwotnie nazwa czynności (wtórnie skonkretyzowana) od psł. czas. przedrostkowego '*pri-byti* 'przyjść, przyjechać, przybyć, zjawić się gdzieś; zwiększyć się, powiększyć się', p. *przybyć* 'zjawić się gdzieś, przyjść, przyjechać, nadejść; powiększyć sobą liczbę, ilość czegoś' (o pochodzeniu zob. *być*), z przyr. '*-t-ak* (por. *dobytek, zabytek*).

przybytek II dziś książk. 'budowla, pomieszczenie będące czyjąś siedzibą, służące komuś za schronienie, świątynia, siedlisko czegoś', stp. od XV w. 'pomieszczenie służące za mieszkanie, miejsce schronienia', 'pokój, sypialnia', 'pobyt, zamieszkanie', w tych znaczeniach też stp. *przebytek*. Zapózyczenie ze stcz. *priebytek* > *příbytek* (z rozwojem *ie > i*) 'miejsce zamieszkania, mieszkanie', cz. *příbytek*, 'mieszkanie; dom mieszkalny' (od stcz. *priebyti*, odpowiadającego p. *przebyć* 'być gdzieś jakiś czas, pobyc', o pochodzeniu zob. *być*).

przychód od XV w. 'przyrost mienia, dochód, zysk', stp. też 'wejście, otwór wejściowy', 'bieg (rzeki)'. Por. slc. *prichod* 'przyjście; przyjazd', r. *prichód* 'przyjście, nadejście, przybycie; dojsce; przychód; parafia', hist. 'urząd skarbowy', ch./s. *príhod* 'dochód, przychód, zysk'. Słow. '*prichod* 'przyjście, przybycie', wtórnie 'to, co przychodzi, przybywa, przyrasta', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego '*pri-choditi* 'przychodzić', p. *przychodzić* (zob. *chodzić*).

przycupnąć od XIX w. 'przykucnąć', przejęte do języka ogólnego z gwar mazurskich; bez przedr. pot. *cupnąć* (też dial. pld. *cupnąć*, wlp. *ciupnąć*) 'przysiąść, kucnąć, przapaść do ziemi, przyciąć się', dial. pld. *cupieć* 'siedzieć w kukki, skurczywszy się, na ziemi'; z pierwotnym cz- p. daw. XVII w. *czup-*

nać, kasz. *čepnoc* 'przysiąść w kucki, przycupnąć'. Por. cz. dial. las. *čupnuć* 'przysiąść, kucnąć, usiąść', slc. *čupniti* 'si', *čupiel* 'kucnąć, siedzieć w kucki', *čupit sa* 'siedzieć skurczonym, schylonym, w kucki'. Zachsl. **čupěti* 'siedzieć na zgiętych kolanach, skuliwszy się, siedzieć w kucki', jednokr. **čupnpti*, pokrewne z mającymi większe zasięgi psł. **čepěti* / **čepěti* / **čepěti* 'ts.', wszystkie zapewne pochodzenia dźwkn.

przyczyna od XV w. 'powód, racja', daw. 'przyczynienie, dodatek', 'wstawienie się za kims, prośba, orędownictwo', stp. też 'współudział, pomoc', 'zastrzeżenie, warunek', 'stan, położenie', 'właściwość', 'sprawca', 'narzędzie', dial. 'coś dodanego, przyczynionego, nadsztukowanego', rzadko 'przygoda', 'czary'. Ogśl.: cz. *příčina* 'powód, racja', przest. 'cel; sprawa, okoliczność', stcz. też 'dodatek; zastrzeżenie, warunek; okoliczność; przypadek; sprawa, interes', r. *příčina* 'powód', dial. 'wina', 'znaki, po których rozpoznaje się coś mającego nastąpić', slwn. *příčina* 'powód, racja'. Słow. **příčina* 'dodanie, dołożenie; coś dodanego; powód, racja', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **pri-činiti* 'dolożyć, dodać, powiększyć, pomnożyć; zrobić coś, uczynić', p. *przyczynić* 'dolożyć, dodać; przyłożyć się do czegoś, pomóc w czymś; sprawić coś, być przyczyną czegoś' (o pochodzeniu zob. *czynić*).

przydomek od XVIII w. 'charakterystyczne miano, przezwisko', daw. 'dodatkowa nazwa własna (obok nazwiska rodowego), zwłaszcza rodziny, rodu', dial. 'nazwisko rodowe; przezwisko' (stąd cz. *přídomek* 'dodatkowe miano do rodzinnego nazwiska szlacheckiego', slc. *přídomek* 'tytuł szlachecki', ukr. dial. *prydómok* 'przezwisko'). Od wyrażenia przymkowego *przy domu* (zob. *dom*), pierwotne znaczenie 'to, co jest przy domu, przy rodzinie zamieszkującej dom, przy domownikach, to, co im przysługuje, do nich należy' > 'charakterystyczna nazwa czy przezwisko rodziny, domowników (odróżniające ich od innych rodzin z tym samym herbem czy nazwiskiem)'. Kasz. *přítómek* 'przydomek szlachecki' prawdopodobnie przejęte z polskiego, z przekształceniem postaci przez analogię do kasz. *potómek* 'potomek'.

przygana od XIV w. 'upomnienie, nagana, strofowanie', przest. 'zarzut, powód do zarzutu', stp. też 'błuznienie, urąganie', 'skażenie, wada'. Por. cz. *přihana* 'hańba', rzadko 'nagana, obraza', slc. książk. *přihana* 'nagana, zganienie', ukr. dial. *pryhána* 'nagana, krytyka', br. dial. *přihána* 'zarzut' (wszystkie wyrazy może przejęte z polskiego). Rzecz. odczas. od *przyganić* 'osądzić coś krytycznie, potępić; postawić, uczynić zarzut' (o pochodzeniu zob. *ganić*).

przygoda od XIV w. 'wydarzenie niecodzienne, odbiegające od zwykłego trybu życia', przest. 'traf, przypadek', 'wypadek, okoliczność niepomyślna', daw. 'nieszczęście, cios, plaga, klęska', stp. też 'dogodny, odpowiedni czas, okazja', 'powodzenie', 'potrzeba', 'niebezpieczeństwo', 'występek'. Ogśl.: cz. *přihoda* 'przypadek, wypadek, traf, zaskoczenie', br. *pryhoda* 'zdarzenie, wydarzenie, zajście', dial. 'nieoczekiwane, nieprzyjemne zajście', 'wygoda', 'pomoc', ch./s. *prigoda* / *prigoda* 'sposobność, okazja; przypadek, zdarzenie', daw. 'czas, kiedy się coś dzieje; niebezpieczeństwo; powód, przyczyna'. Słow. **prigoda* 'wydarzenie, zdarzenie', rzecz. odczas. od psł. czas. przedrostkowego **pri-goditi* 'przystosować, dostosować', **pri-goditi* się 'zdarzyć się, przytrafić się', stp. *przygodzić* się 'zdarzyć się, przytrafić się, stać się przypadkiem', 'stać się stosownym, przydatnym, nadać się' (o pochodzeniu zob. *godzić*). Od tej samej podstawy *przygodny* od XV w. 'przypadkowy, nieprzewidywany, przelotny', stp. 'przypadkowy, przez los zrzadzony', 'warunkowy', 'wędrowiec', *przygodna* rzecz 'przygoda, wydarzenie, okoliczność; wypadek'.

przyjacieli od XIV w. 'człowiek pozostający w bliskich, serdecznych stosunkach; człowiek sprzyjający komuś, protektor', w stp. też 'krewny, powinowaty', 'sędzia polubowny'. Ogśl.: cz. *přítel*, r. *přijatel*, scs. *přijatel*. Psł. **prijatelj* 'ten, kto komuś sprzyja, jest komuś przychylny, życzliwy, jest z kims zaprzyjaźniony', nazwa wykonawcy czynności z przyr. **-telb* od psł. czas. **prijati* 'sprzyjać, być przychylnym, życzliwym, okazywać przyjaźń' (zob. *sprzyjać*). — Od tego *przyjaciółka*, *przyjacielski*, *przyjacielstwo*; *nieprzyjacieli*.

przyjaźń ż od XIV w. 'bliskie, serdeczne, przyjacielskie stosunki', w stp. też 'opieka, pomoc prawna'. Ogśl.: cz. *přízeň*, -*zně* 'życzliwość, przychyłność, sympatia', r. *prijazn* 'życzliwość, przyjaźń; życzliwy stosunek, sprzyjanie', scs. *prijazn* 'przyjaźń; przyjaciel'. Pśl. **prijazn* 'sprzyjanie komuś, życzliwość, przyjaźń', nazwa czynności od pśl. czas. **prijati* 'sprzyjać, być przychylnym, życzliwym, okazywać przyjaźń' (zob. *sprzyjać*), z przyr. *-*zn*. — Od tego *przyjazny* (por. np. ch./s. *prijazan* 'uprzejmy, grzeczny'; przym. utworzony jak np. *żyzny* od stp. *žyžn*, zob. *żyzny*); *przyjaźnić się*.

przyjemny od XV w. 'miły, sympatyczny', stp. 'miły, wdzięczny, wywołujący zadowolenie', 'pojednawczy', 'pojemny'. Por. cz. *příjemný*, slc. *prijemný* 'przyjemny, miły'. Od *przyjać*, *przyjmę* 'wziąć' (zob. *jąć*), pierwotne znaczenie 'dający się przyjać, będący do przyjęcia, do zaakceptowania'. — Od tego *przyjemność* od XV w.

przykry od XIV w. 'nieprzyjemny, uciążliwy', 'sprawiający kłopot', 'nieznośny', stp. 'stromy, spadzisty, trudny do przebycia', 'niemiły, dokuczliwy', 'szorstki, surowy, gniewny', w gwarach często 'stromy', kasz. *příkri* 'przykry, uciążliwy, nieznośny', 'spadzisty, stromy'. Płnśl.: cz. *příkry* 'stromy, spadzisty; surowy, srogi, brutalny', slc. *prikry* 'stromy; przykry, nieprzyjemny', ukr. *prykryj* 'nieprzyjemny', dial. 'stromy; silny'. Pśl. dial. **prikro* 'stromy, spadzisty; trudny, uciążliwy, dokuczliwy, nieprzyjemny', bez pewnej etymologii. Może archaiczne złożenie **pri-krō* < **prej-kro*-, z pierwszym członem tożsamym z pśl. przyimkiem **pri* (zob. *przy*), człon drugi od pie. *(s)ker- 'ciąć' (zob. *kroić*), w takim razie pierwotnym byłoby znaczenie 'przycięty', z którego 'stromy, spadzisty, trudny do przebycia' > 'uciążliwy, dokuczliwy, nieprzyjemny' i dalsze znaczenia. — Od tego *przykrość*; *przykrzyć się*, *sprykrzyć się*, *uprzykrzyć się*.

przyłbica od XIV w., stp. też *przelbica* 'rodzaj hełmu chroniącego głowę i twarz', nowsze, wtórne 'ruchoma zasłona w hełmie'. Zapożyczenie ze stcz. *prielbice* > *přilbice* (z rozwinięciem *ie* > *i*) 'przyłbica' (dziś ch. *přilbice* i wtórne *přilba* 'ts.'), ze stcz. *prie-*

'*przez*' i *leb* m, ż 'czaszka, głowa' (zob. *łeb*), pierwotne znaczenie 'przedmiot umieszczany na głowie, zakładany przez głowę, chroniący całą głowę (wraz z twarzą)'.

przymierze od XV w. (stp. też *przymirze*) 'sojusz, alians', stp. 'rozejm, pokój', 'układ, umowa, ugoda', 'zabezpieczenie komuś pobytu lub przejścia listem żelaznym lub konwojem', dial. 'przystęp'. Por. cz. *příměří* (daw. *příměří*) 'rozejm; ugoda, kontrakt', daw. 'stan bezruchu', ukr. *prymyř'a* n 'rozejm; pojednanie, zgoda', ch./s. *primirje* 'rozejm, zawieszenie broni'. Słow. **primirje* 'ugoda, układ, umowa, rozejm', rzecz. abstr. z przyr. *-*ije* od słow. czas. przedrostkowe **pri-miriti* 'uspokoić, pojednać, pogodzić', p. daw. *przymierzyć (się)* 'łączyć się w przymierze, zawrzeć przymierze', *przymierzyć* 'złączyć, skojarzyć', dziś z przedr. *sprzymierzyć (się)* od XVI w. 'złączyć (się), związać (się) przymierzem', *sprzymierzony* → *sprzymierzeniec*; por. strus. *primiriti* 'zjednać; poskromić, ujarzmić', r. *primirif* 'pogodzić, pojednać', scs. *primiriti* 'ts.', ch./s. *primiriti* 'uspokoić, załagodzić', *primiriti se* 'pogodzić się, pojednać się; uspokoić się; ułożyć się do spoczynku'. Podstawowy czas. **primiriti* z przedr. **pri-* od pśl. **miriti* 'uspokajać' (zob. *uśmierzyć*), będącego czas. odrzecz. od pśl. **mirō* 'spokój, cisza; zgoda, pokój' (zob. *mir*).

przymiot od XVI w. 'cecha charakteru' (wcześniej w innym znaczeniu: stp. od XV w. 'wrzód, ropień, ropne zapalenie węzłów chłonnych', też 'roślina Senecio vulgaris', dial. 'krosty'). Zapewne przyswojenie wyrazu wschl.: strus. *primetō* / *primetō* 'to, co narzucane', r. *primēta* 'znak (szczególny), oznaka, cecha; zapowiedź czegoś, wróżba, omen', ukr. *prymita* (zwykle *prymēta*) 'przymiot, cecha; znak, oznaka', związanego etymologicznie z *mieść*, *miotać* (zob. *mieść*).

przymiotnik od XVIII w. 'część mowy'. Uniwersalizacja XVIII-wiecznego terminu gramatycznego imię przymiotne 'przymiotnik', będącego kalką łac. *nomen adiectivum* 'przymiotnik' (od *adicere* 'dodać, dołączyć, dorzucić').

przypadek od XV w. 'zdarzenie niespodziewane, zbieg okoliczności, traf', stp. XV w.

'to, co się komuś może należeć oprócz części spadkowej', dial. 'padaczka, epilepsja'; por. stp. XV w. *przypad* 'to, co się komuś może należeć oprócz części spadkowej', 'przypadek, czyn niezamierzony'. Por. cz. *případ* 'wypadek, przypadek', r. *pripádok* 'atak choroby; napad, np. kaszlu, gniewu'. Od *przypaść* 'zdarzyć się, trafić się, wypaść', stp. też 'dostać się w udziale' (o pochodzeniu zob. *paść* I). Termin gramatyczny *przypadek* od XVIII w. (zamiast używanego od XVI w. *spadek* i innych terminów), kalka łac. terminu gramatycznego *cāsus* (poza tym 'padnięcie, upadek; spadnięcie'). Por. *wypadek* (zob. *paść* I).

przyroda od XIX w. 'natura'. Późne poświęcenie wskazuje na zapożyczenie z r. *priróda* 'przyroda, natura; charakter, usposobienie; pochodzenie', skąd też w innych językach słow., np. cz. *příroda* 'przyroda; natura', ch./s. *príroda* 'natura; usposobienie, charakter'. R. *priróda*, jak i stcz. *príroda* / *přírod* 'natura, pleć', od czas. przedrostkowego **pri-roditi* się 'wrodzić się' (od psł. **roditi* 'wydawać potomstwo, rodzić', zob. *rodzić*). Rodzimym wyrazem od tej podstawy jest p. *pryzrodní* od XV w. (stp. i dial. *pryzrodný*) 'mający wspólnego z kimś jednego z rodziców', stp. *pryzrodný* też 'należący do tej samej rodziny', 'naturalny' (por. cz. *přírodný* 'dotyczący przyrody; naturalny', r. *priródnýj* 'naturalny; wrodzony, przyrodzony; z urodzenia, z pochodzenia, rodowity', ch./s. *prírodan* 'naturalny, wrodzony').

przysięgać *przysięgnę* (daw. *przysięga*) od XIV w. 'stwierdzić, zaręczyć pod przysięgą, uroczyste ślubować, przyrzec'; z przedr. *poprzysięgać*, *sprzysięgać* się, *zaprzysięgać*; wielokr. *przysięgać*; jednokr. *przysięgnąć* od XV w. Ogł.: cz. *přísáhnout* 'przysięgać', daw. *přisici*, *přisahu* / *přisiehu* też 'chwycić, wziąć, osiągnąć', ukr. *prysjahty*, *prysjahnu* 'przysięgać', scs. *prisëšti*, *prisëgo* 'dotknąć, chwycić, pochwycić', slwn. *prisëci*, *prisëžem* 'osiągnąć', 'złożyć przysięgę'. Psł. **prisëgti*, **prisëgo* 'osiągnąć, dotknąć', czas. z przedr. **pri-* od psł. **sęgti* 'osiągnąć, dotknąć' (zob. *sięgać*). Znaczenie 'złożyć przysięgę, ślubowanie' wtórne, powstało prawdopodobnie we fra-

zie **prisëgti zemę* 'dotykać, osiągać ziemi, chwytać ziemię' > 'złożyć ślubowanie, przysięgę (na ziemię)', w związku z rytuałem uroczystego ślubowania u dawnych Słowian, w czasie którego składający je dotykał ziemi albo ją spożywał, całował lub trzymał w rękę. Pierwotna polska odmiana *przysięgać*, *przysięgi*; formy czasu teraźn. *przysięgnę*, *przysięgniesz* itd. przeniesione z czas. *przysięgnąć*. — Od tego rzecz. odczas. *przysięga* od XIV w. 'uroczyste ślubowanie, przyrzeczenie' (por. cz. *přísaha*, r. *prísjaga*, scs. *prisëga* 'ts.').

przysłowie od XV w., stp. też 'przypowieść', 'opinia, pogląd, sąd ogółu', 'nazwa, przydomek'. Zapewne zapożyczenie ze stcz. *příslovie* 'przysłowie; przypowieść; potwarz, obelga, zniewaga; przysłówek' (dziś cz. *příslóvi* 'przysłowie'), od wyrażenia przyimkowego odpowiadającego p. *przy słowie* (zob. *słowo*), prawdopodobnie kalka łac. *proverbium* 'przysłowie' (co z łac. *pro-* 'przed, na przedzie, na czele' i derywatu od *verbum* 'słowo'), ale w stcz. musiały wobec tego powstać dalsze znaczenia. Por. np. r. *poslǒvica* 'przysłowie', ch./s. *pòslóvica* 'ts.').

przysłówek od XVIII w. 'część mowy'. Por. cz. *příslovce* 'ts'. Dosłownie 'to, co stoi przy słowie (tj. przy czasowniku)' (zob. *słowo*), kalka łac. *adverbium* 'przysłówek' (co z łac. *ad-* 'do, ku, przy' i derywatu od *verbum* 'słowo').

przystań od XIII w. 'miejsce, gdzie przybijają łodzie, mały port'. Por. r. *přistan* 'przystań, port', ch. *přistan* 'przystań'. Słow. **přistaně* 'zatrzymanie się' > 'miejsce zatrzymania się, przybicia do brzegu', nazwa czynności (wtórnie skonkretyzowana w nazwę miejsca) od psł. czas. przedrostkowego **pri-stati*, **pri-stano* 'przystanąć, zatrzymać się, przylączyć się; przybić do brzegu', p. *przystać*, *przystanąć* (zob. *stać* I), z przyr. *-*no* (co do budowy por. np. *broń*, *kaźń*).

przystojny od XVI w. 'odznaczający się przyjemną powierzchownością', daw. i dial. 'porządny, schludnie ubrany', 'stosowny, odpowiedni'. Por. r. *přistójnyj* 'przyzwoity, godziwy, stateczny, porządny', ukr. *prystójnyj* 'ts.', ch./s. *přistójan* 'przyzwoity, grzeczny; stateczny; godziwy; dostateczny, wystarcza-

jący'. Od czas. przedrostkowego *przystać*, *przystoję* 'stać przy kimś, odpowiadać, pasować komuś, być stosownym, odpowiednim, należyty', *przystoi* 'należy, wypada' (zob. *stać* II). Pierwotne znaczenie 'odpowiadający komuś, odpowiedni, stosowny, należyty'.

przyszły od XV w. 'mający przyjść, nadejść, zdarzyć się', stp. od XV w. też 'ten, co przyszł', 'wynikający'. Por. bg. dial. *prišel* zet 'zięć, który zamieszkał w domu teściów'. Psł. imiesłów **prišedlō* od psł. czas. przedrostkowego **prichoditi* 'przychodzić, nadchodzić', zob. *szedł*. — Od tego *przyszłość*.

przyszwą od XV w. 'część buta okrywająca stopę od góry', stp. też 'wierzchnia strona stopy'. Od *przyszyć*, utworzone jak *podeszwa* (zob.).

przytomny od XIX w. 'będący w pełni świadomości', wcześniej, od XVI w. 'znajdujący się osobiście przy czymś, obecny', później też 'teraźniejszy', 'pomocny'. Por. cz. *přítomný* 'teraźniejszy; obecny', slc. *přítomný* 'ts.'. Od wyrażenia przyimkowego **pri tomě* 'przy tym' (przyim. **pri*, zob. *przy* i miejsc. zaimka wskazującego **to* 'ten', zob. *ten*), por. slc. *přítom* przysł. 'równocześnie', pierwotne znaczenie 'ten, który jest przy tym, obecny'. — Od tego *oprzytomnieć*, *uprzytomnić*.

przytułek od XVIII w. 'schronienie; zakład opieki społecznej, schronisko'. Od *przytulić* 'przygarnąć' (zob. *tulić*), por. stp. XV w. *przytulenie* 'miejsce schronienia'.

przywara od XV w. 'zła skłonność, wada', pierwotne znaczenie 'resztki potrawy przywartej do ścianki naczyń', dial. 'jedzenie przypalone, które się trzyma dna garnka', podh. 'to, co przywrze do kawałka stali po podgrzaniu w ognisku kowalskim', kasz. *přivara* 'niesmaczna potrawa', *přěvara* 'zagotowane piwo z dodatkiem cukru i żółtka, zupa piwna'. Por. stcz. *privár* 'przypaleniżna (w garnku)', bg. dial. *privára* 'ts.'. Rzecz. odczas. od czas. przedrostkowego *przywrzeć* 'przyłgnąć, przykleić się' (zob. *zawrzeć*). Przenośne znaczenie 'zła skłonność, wada' z 'to, co do kogoś przywarło'; widoczne w wyrazach nawiązanie do *warzyć* 'gotować' (zob.) raczej wtórne.

przywilej od XIV w. 'szczególne uprawnienie, prawo korzystania ze szczególnych względów w jakimś zakresie', stp. 'dokument nadający lub potwierdzający jakieś uprawnienia', 'specjalne uprawnienia, szczególne prawo, nadanie', w gwarach we wtórnych znaczeniach: *przywilej* 'usposobienie, przyzwyczajenie, wada', 'narowy, nalogi', 'właściwość', *przywileja* 'nawyk, właściwość', kocz. *przivilija*, kasz. *přěvilija* 'kaprys, dziwactwo'. Zapożyczenie z łac. *privilegium* 'prawo wyjątkowe, pierwszeństwo, przywilej'.

przyzba (dial. też *przyźba*) od XIX w. 'wał, ława usypana z ziemi na zewnątrz domu' (znane gwarom mazowieckim, kujawskim, kieleckim), rzadko 'przybudówka'. Por. slc. dial. *prizba* 'dziedzic; przedsionek', r. dial. *prizba* 'ubity nasyp, wał wokół zewnętrznych ścian chaty', 'część izby; pokoić, izdebka', ukr. *pryzba* 'usypany wał wokół wewnętrznych ścian chaty', br. *pryzba* 'ts.'. Późno poświadczony wyraz polski może został zapożyczony ze wschł., gdzie jest derywatem od wyrażenia przyimkowego **pri jstobbě* (zob. *izba*).

przywoity od XVI w. 'dobrze się prowadzący, nie budzący zastrzeżeń, porządný, moralny, czyniący zadość normom zwyczajowym', 'taki jak należy, odpowiedni, właściwy, dostateczny, dostatni', daw. też *przywoity* 'przywoity, przynależny, odpowiedni, stosowny'. Niejasne, gdyż oczekiwane podstawowe rzecz. *†przywój*, *†przywój* nie są poświadczane. Jeśli istniały, byłyby w związku ze stp. *przywinąć* (*†przyzwinąć*) 'przyłączyć się do kogoś, czegoś, sprzymierzyć się', daw. *zwinąć* 'przytulić, przygarnąć, przyhołubić' (por. np. slc. *privinut* 'przytulić, przygarnąć'), zob. *wić* II. Pierwotne znaczenie byłoby przypuszczalnie 'taki, który się do kogoś przytulił, przyłączył, sprzymierzył się z kimś'. Równie niepewne dopatrywanie się tu pierwotnej postaci *†przywoity*, od czas. *przyswoić* 'uczynić swoim' (zob. *swoj*). — Od tego *przywoitka*.

psota 'figiel', przest. 'strata, szkoda, psucie', daw. od XV w. 'nierząd', dial. 'brzydka pogoda, słota', kasz. *psota* 'figiel; strata, szkoda'. Por. stdl. *psota* 'łajdak, niepoń, nieczemnik', cz. *psota* 'słota, plucha, szaruga',

arch. 'bieda, nędza', 'podłość, nieprzyzwoitość', 'motłoch, hołota', ukr. dial. *psota* 'bieda, nędza', 'ubliżanie, wyzłowska', 'zła pogoda, słota', 'pieszczoch; człowiek wybredny, grymaszący'. Płnsl. **pšota* 'coś bezwartościowego, złego, szkodliwego, szkoda', od psl. przym. **pšobj* 'psi' (zob. *pies*), z przyr. *-*ota*. Pierwotne znaczenie zapewne 'to, co jest psie, właściwe psu, przypisywane psom' (por. z innym przyr. cz. pot. *psina* 'heca, kawał, zabawa', ch./s. *psina* 'psota'); zabarwienie negatywne związane ze stosunkiem do tego zwierzęcia, widocznym też np. w związkach wyrazowych typu *psi grzyb* 'niejadalny grzyb', *psi czas*, *psia pogoda* 'zła, deszczowa pogoda', *psie życie* 'nędzne, podle życie'. — Od tego *psotny* od XV w. 'lubiący płać psoty' (stp. 'zły, występny, godny pośpiechienia; rozpustny', 'dokuczliwy, trudny do zniesienia', 'nędzny, lichy, marny') → *psotnik* od XV w. 'figlarz' (stp. 'obłudnik, niegodziwiec'), *psotnica*; *psocić* 'płać figle'. Zob. *psuć*.

pstrąg od 1400 r. 'ryba *Salmo fario*'. Ogsl.: dl. *pstrug*, gł. *pstruha*, cz., sł. *pstruh*, ukr. *pstruh*, słwn. *pestróga* 'ts.', ch./s. *pástruga* '*Acipenser stellatus*'; por. r. *pestrúcha* 'pstrąg'. Psl. **pštrǫg* / **pštrǫga* 'pstrąg', od psl. przym. **pštr* 'wielobarwny, pstry' (zob. *pstry*), z przyr. *-*ǫg* / *-*ǫga*. Ryba nazwana tak z powodu pstrego ubarwienia.

pstrokaty od XVI w. 'pstry', 'pstrej maści (o zwierzęciu)'. Przekształcenie *srokaty* 'pstry, łaciaty, cętkowany' (przym. od *sroka*, zob.), przez skrzyżowanie z *pstry* (zob.).

pstry od XIII w. 'różnokolorowy, różnobarwny', w stp. też 'rozmaity, różnorodny', dial. 'łaciaty'. Ogsl.: cz. *pestrý* (stcz. *pester* / *pstry*) 'pstry, pstrokaty, wielobarwny', r. *pěstryj* 'pstry, pstrokaty', słwn. *pěster* 'różnokolorowy, pstry; rozmaity, urozmaicony'. Psl. **pštr* [< **pš-ro-*] 'wielobarwny, pstry', z pie. **piĭ-ro-* 'malowany, rzeźbiony' (por. gr. *pikrós* 'ostry, gorzki, przykry'), od pie. pierwiastka **peik-* 'kolorowy, barwny' (zob. *pisać*). W wyrazie słow. -*t-* wstawne, rozbiła pierwotną grupę spółgłoskową **sr* > **str* (por. np. *ostrý*, *struga*). — Od tego *pstryć*, *upstryć*; zob. też *pstrąg*, *pstrokaty*.

pstrykać od XVIII w. 'strzelać palcami', daw. XVIII w. *pstrykać*, dziś też *przykać*; jednokr.

pstryknąć. Czas. pochodzenia dźwiękn., od imitacji odgłosu trzaskania palcami czy uderzania palcami w coś. — Od tego *pstryk*, *prtyk*.

psuć *psuję* od XV w. 'niszczyć, szkodę wywierać', daw. *psować*, *psuję*, od XV w. *popsować*, *popsuje* 'popuć'; z przedr. *popuć*, *zepsuć*. Por. stcz. *psúti* i *psovati* 'gnębić, dręczyć', cz. daw. *psouti* 'łajać, besztać', dial. *psut* 'ts.; niszczyć', r. dial. *psovať* 'psuć', ch./s. *pšovati* 'kląć, przeklinać; łajać, wymyślać, lżyć; bluźnić'. Czas. odrzec. od p. *pies*, psl. **pšv* (zob. *pies*), pierwotne znaczenie 'robić coś jak pies, na sposób psa'. Zob. *psota*.

pszczola od XV w. (ale już w XIV w. nazwa osobowa *Bczołka*) 'owad *Apis mellifica*', daw. od XV w. i dial. *pczoła*, w gwarach też *pszola* / *wzoła* / *piszczola*, kasz. *pščola* / *puščola*; zdr. *pszczołka* (w XVI w. *pczołka*). Ogsl.: cz. *včela*, r. *pčela*, scs. *bčela*, w późniejszym tekście *bčela*, ch./s. *pčela*. Psl. **bčela* 'pszczola', przypuszczalnie od psl. dźwiękn. rdzenia **bčk-*, **bčč-* związanego z psl. **bučati* 'wydawać niski, przeciągły głos, np. brzęczeć (o owadach)' (zob. *buć*), z przyr. *-*ela*; pierwotnym byłoby znaczenie 'ta, co brzęczy' (co do znaczenia por. np. r. dial. *bičen* 'osa'). Nie można jednak wykluczyć pierwotnej prapostaci **bčela*, która pozostawałaby w jakimś związku z nazwami pszczoły w części języków ie.: lit. *bitė*, stwniem. *bini* (dziś niem. *Biene*), stirl. *bech*. — Od tego *pszczi*, *pszczelarz* (→ *pszczelarstwo*).

pszenica od XIV w. (stp. XV w. i dial. też *pszeńca*) 'zboże *Triticum* vulgare i jego ziarno'. Ogsl.: cz. *pšnice* ž, r. *pšnica*, scs. *pšnenica* (też 'zboże'). Psl. **pšnenica* 'pszenica' od psl. **pšnen* 'roztluczony, rozgnieciony', będącego imiesłowem biernym czasu przeszłego czas. **pšchati*, **pšp* 'tłuc, objąć z łusek, rozgniatać ziarno' (zob. *pchać*), bądź od urzeczownikowej formy tego imiesłowu **pšeno* 'obtłuczone z łusek ziarno' (por. p. przest. *pszeno* 'wymłócone proso', cz. dial. *pšeno* 'ziarno prosa; jagły', r. *pšeno* 'kasza jaglana', słwn. *pšeno* 'ts.'). Zboże nazwano więc od sposobu przetwarzania jego ziarna na surowiec do przyrządzenia pokarmów (podobnie jak łac. *tritici*

cum 'zboże wymłócone, tj. pszenica, bo żyta nie uprawiano' od *terō, terere, trīvi, tritum* 'trzeć, przecierać, młócić'). — Od tego *pszenny* (por. scs. *psēnenb* 'pszenny', chyba utworzone bezpośrednio od **psēno*), *pszeniczny*.

ptak od XIV w., kasz. *ptāx* / *vtāx*. Ogól. (ale z różnymi przyrostkami): cz. *pták*, r. *ptica*, ukr. *ptach* / *ptiacha*, br. *ptach*, scs. *ptica*, ch./s. *ptica*. Psł. **ptakō* / **ptachō* i **ptica* 'ptak', derywaty od niepoświadczonych psł. rzecz. *tpōtō* / *tpōtā* [< **pū-to-* / **pū-tā*] 'ptak', pokrewnych z lit. *pūtē* 'ptak', *putytis* 'ptaszek', łot. *putns* 'ptak' i dalej z łac. *pul-lus* [< **putslos*] 'pisklę, młode zwierzę', osk. *puklo-* [< **putlo-*] 'dziecko', stind. *putrah* 'syn, dziecko', *pōtah* 'młode zwierzę', por. też lit. *paūkštis* 'ptak', wszystkie wyrazy od pie. pierwiastka **pōu-* / **pau-* / **pū-* 'mały, szczupły', często określającego młode zwierzęta, ptaki. W polskim obok *ptak* musiała w przeszłości istnieć postać *ptach* (poświadczona w kasz. *ptāx* > *vtāx*), od której utworzono wyrazy pochodne: zdr. *ptaszek* od XIV w.; przym. *ptasi*, stp. XV w. *ptaszy*, rzecz. zbiorowy *ptactwo* (stp. XV w. *pta-stwo*) 'ptaki', *ptasznik*, *ptaszarnia*.

puch od XVI w. 'delikatne, miękkie piórka', 'miękkie, delikatne włoski; pierwsze owłosienie u ludzi', kasz. *pux* 'kurz'. Ogól.: cz. przest. 'puch', r. *puch* 'puch', br. *puch* 'ts.', dial. 'miękką sierść; miękkie odpadki, np. z owsa; plewy', słwn. *pūh* 'puch, puszek'. Psł. **puchō* zapewne 'coś lotnego, lekkiego: kurz, pył, lekkie piórka, puch', zapewne rzecz. odczas. od psł. **puchati* 'chuchać, dmuchać; ciężko oddychać, sapać; pęcznieć, nadymać się' (zob. *puchnąć*). Od tej samej podstawy z innym znaczeniem stp. XV w. *puch* 'para, opar, wyziew', dial. 'stęchlizna, smród; zaduch' (por. cz. *puch* 'zaduch, smród', słwn. 'wybuchająca para, dym'). — Od tego *puchaty*, *puszysty*.

puchacz od XV w. (daw. *puhacz*) 'gatunek sowy, Bubo bubo'. Por. ukr. *puhač*, br. *puhāč*, r. *pugać*. Pochodzenia dźwiękn., od charakterystycznego głosu ptaka słyszanego jak głośkie *puhu*, por. p. dial. *puchać* 'wydawać głos (o puchaczu)', a także np. ukr. *pūhū* imitujące głos puchacza oraz podob-

ne nazwy ptaka: niem. *Uhu* 'puchacz' (imitacja głosu *puhu*, *uhu*), łac. *būbo* 'ts.', gr. *bāas* 'ts.'.

puchar (daw. od XVIII w. pisane *puhar*) 'rodzaj kielicha'. Zapewne zapożyczenie (bezpośrednie lub pośrednie) z węg. *pohár* 'ts.', z którego też ukr. dial. *puhár* / *po-hár* 'puchar', słc. *pohár* 'ts.; kieliszek; szklanka; słój', por. też ch./s. *pēhár* / *pēhár*, słwn. *pēhar* 'puchar'. Źródłem tych wyrazów jest jakiś romański kontynuant łac. lud. **bicarium* 'puchar' bądź zapożyczone stąd stwniem. *behhari*, őrwniem. *becher* (dziś niem. *Becher*) 'puchar, kielich; kubek' (ostatcznym źródłem było gr. *bikos* 'gliniany dzban z rączką').

puchnąć od XVI w. (ale *opuchnąć*, *opuchły* od XV w.) 'stawać się obrzękniętym, nabrzmiewać; z przedr. *opuchnąć*, *spuchnąć*. Ogól.: cz. *puchnout* 'puchnąć', r. *pūchnuf* 'puchnąć, nabrzmiewać', ch./s. *pūhnuti* 'dmuchnąć, zadąć; powiać'. Psł. **puchnōti* 'zacząć dmuchać, dąć; stawać się napęczniałym, nabrzmiałym', czas. inchoat. od psł. **puchati* 'chuchać, dmuchać; ciężko oddychać, sapać; pęcznieć, nadymać się' (por. p. daw. od XVI w. *puchać* 'chuchać, zionąć', dial. 'dmuchać; wiać, o wietrze; wachać', stp. XV w. *opuchać* 'nabrzmiewać, puchnąć', dl. *puchaš* 'chuchać silnie, dmuchać, nadmuchiwać; nadymać', 'rozdymać się, pęcznieć', przen. 'chępić się, chwalić się; gniewać się, złościć się', r. dial. *puchāt* 'nadymać się, pęcznieć', ch./s. *pūhati*, *pūšem* / *pūhām* 'dmuchać, dąć; trąbić; wiać; sapać'). Podstawowy czas. **puchati* pokrewny z lit. *pūsti*, *pučiu* 'dąć, wiać', *pūsti*, *pūnti* 'nadymać', od pie. **peu-s-* (będącego rozszerzeniem pie. pierwiastka **peu-* / **pū-* 'dąć, nadymać (się), puchnąć'). — Od imiesłowu *opuchły*: *opuchlizna*, daw. *opuchlina*.

pudło I od XV w. 'duże pudełko, rodzaj skrzynki', 'część pojazdu', stp. 'skrzynka z lekkiego materiału służąca do przechowywania drobniejszych przedmiotów', 'naczynie na miód, jednostka objętości', dial. 'rodzaj podłużnej skrzyni', *pudla* 'skrzynia we młynie', kasz. *pudło* 'pudło', słówn. 'drewniane naczynie do zawieszania'; zdr. *pudełko*. Por. cz. dial. *pudlo* 'miarka ziarna, małe naczynie z kory na jagody, z drewna na bryndzę',

slc. dial. *pudło* 'skrzynka dawnych wędrownych handlarzy' (z polskiego ukr. dial. *puđło* 'pudło', daw. i dial. *pudelko* 'szkatułka'). Zapożyczenie ze śrđniem. *pudel* 'puszka, torba', por. niem. dial. (na Pomorzu) *Pudel* 'czworokątne naczynie drewniane'.

pudło II od XVIII w. 'niecelny strzał', *pudłowac* od XVIII w. 'chybiać w strzelaniu', *spudłować*. Zapożyczenia z niem. myśl. *Pudel* 'chybienie' (które ma pochodzić z niem. reg. *Prudel* 'ts.', a to w związku z niem. reg. *prudeln* 'tarzać się'), *pudeln* 'pudłować'.

pukać od XVIII w. 'lekkostukać, kołatać; strzelać, trzaskać', przest. 'hałasować; awanturować się', daw. też 'pękać', stp. XV w. *pukać się* 'pękać, rozwijać się (o pączkach)' (też *rozpukać się* 'pękać, rozrywać się', *rozpuknąć się* 'pęknąć, rozzerwać się'), dial. 'stukać' (*pukać nogami* 'tupać'), 'pękać', *pukać (się)* 'zacząć się rozwijać (o pączkach drzew)'; z przedr. *zapukać*. Odpowiedniki zob. *pękać*, na -u- jednoznacznie wskazuje tylko bg. *pukam* 'powodować pęknięcie, tłuc, rozbijać; pękać, trzeszczeć, trzaskać, huczeć; strzelać, pukać', pot. 'umierać, zdychać; żreć', lud. 'przypiekać kukurydzę na silnym ogniu aż do popękania ziaren'. Odmianka fonetyczna psł. **pōkati* 'pękać z trzaskiem' > 'trzaskać, stukać', ze starą obocznością rdzennego **p / *u*. Zob. *rozpuk*.

pulchny od XVIII w. 'mający budowę gąbczastą; miękką, delikatną', z przestawką spółgłosek (*lch < chl*) z wcześniejszej (XV–XVII w.) postaci *puchlny* od XV w. 'świeżo przekopany, wzruszony, miękki (o ziemi)'. Przym. z przyr. -ny od *puchły* (por. dial. *puchły* 'pulchny, o pieczywie', *puchli* 'sypki, o ziemi', z przestawką *pulchy* 'pulchny', cz. *pouchly* 'jałowy, płony, próżny', dial. *puchły* 'pulchny', r. *puchłyj* 'pulchny; tłusty', cs. *puchlý* 'pusty, wydrążony'), imiesłowu od *puchnąć* (zob.). — Od tego *spulchnić*.

pupał od XVI w. 'drewniany strop, sufit', stp. XV w. *polap* 'strop, pował', w XVI w. *polap / pulap* 'sufit, strop', dial. *polap / pōlap / pulap* 'sufit z desek leżących na poprzecznych belkach'. Pierwotna postać *polap* to zapewne półkałka niem. *Vorlaube* 'podcień' (z tłumaczeniem niem. vor- 'przez' jako po-), por. niem. *Laube* 'podcień; altanka', śrwniem.

loubé 'podcień, przykryta sala, przedsionek; galeria'; lepiej wyrazowi niem. odpowiada dial. kuj. *przylap* 'okap chaty wysunięty na przód, wsparty na słupie', koc. 'przybudówka do przechowywania narzędzi rolniczych, często bez drzwi, kasz. *přilapa* 'przybudówka do pomieszczenia wozów i narzędzi rolniczych'.

pupałka od XVI w. (daw. *połapka*) 'urządzenie do chwytania drobnych zwierząt', dial. *połapka / pupalka* 'łapka na myszy, szczury', daw. XVII–XVIII w. *połapa* 'sidło na ptaki'. Od czas. przedrostkowego *połapać / polapic* 'schwytać, pojąć' (zob. *łapać*), por. stp. XV w. *łapa* 'potrząsk, pupałka', *łapka* 'ts.', utworzone od *łapać*.

pułk od XVI w., najpierw (od drugiej połowy XVI w.) *poł(e)k* i *pul(e)k*, potem *półk* 'duży, samodzielny oddział wojska'. Jak wskazuje (> *ół > ul*), zapożyczenie ze strus. *polko* 'wojsko, siły wojskowe; duży oddział wojskowy; wyprawa wojenna; bitwa, bój', por. r. *polk* 'jednostka wojskowa, pułk', daw. 'tłum, horda, gromada', 'wyprawa wojenna', 'bój, bitwa', dial. 'obóz', cz. *pluk* 'pułk', 'tłum, ciżba, mnóstwo', przest. 'zastęp wojska w ogóle', scs. *plěko* 'gromada ludzi, tłum; lud', ch./s. *pūk* 'lud; pospółstwo'. Psł. **p/ko* 'gromada ludzi', zapożyczone z germ. **fulka*-n 'lud, ludzie, zbrojni ludzie', por. stwniem. *folk* (niem. *Volk*), stang. *folc* 'tłum, gromada ludzi'. Rodzimy polski kontynuant tego wyrazu miał postać **pelk*, poświadczoną w średniowiecznych imionach *Świętopelk* od XIII w., *Przedpelk* od XIII w., *Pelko* od XV w. oraz w utworzonych od imion nazwach miejscowych *Pelki*, *Pelczyn*, *Przedpelce*. — Od tego *pułkowy*, *pułkownik*.

purchawka od XVI w. 'grzyb Lycoperdon', przest. 'pogardliwie o człowieku zarozumiałym, pyszałku', daw. w XVI w. 'ropień gruczołów na szyi, skrofuły', w XVIII w. 'nabrzmiłość na stawach', stp. XV w. *purchawka* 'grzyb Lycoperdon bовista' (por. daw. i dial. *parchawica* 'ts.', u Lindego też 'ropucha'), dial. *purchawka / pruchawka / porchówka / pyrchówka* 'ts.' (też 'poduszka'), kasz. *purchawka / purchówka / purchawica* 'purchawka'. Por. cz. *prchavka* 'roślina Ephemenum serratum', r. dial. *pórchovka*

'purchawka', słwn. *prhavka* 'dojrzała, miękka gruszka', a także dł. *parchajca* 'purchawka', gł. *perchawica* 'ts.', r. dial. *porochovica* 'ts.', s. *prhavica* 'ts.'. Pierwotne zdr. od psl. **prchava* (por. p. dial. *purchawa* 'purchawka', kasz. *purchawa* 'ts.', dł. dial. *perchawa* 'ts.', gł. *porchawa* 'ts.'). skonstruowanej nazwy czynności od psl. **prchati* (/ *přchati*) 'parskać, prychać, furkotać' i 'rozsypany się, rozpraszać się, pierzchać' (por. p. kresowe *parchać* 'parskać', gł. *porchać* 'parskać, fukać, prychać', r. *porchāt* 'fruwać'; zob. *pierzchać*), z przyr. **-ava*. Pierwotne znaczenie 'pryskanie, tryskanie, sypanie się', wtórnie 'to, co tryska, pryska, sypie się'. Dawne polskie znaczenia 'ropień, skrofuły', 'nabrzmiałość' nawiązują do charakterystycznego wyglądu purchawki.

pustelnik od 1500 r. 'człowiek żyjący w odosobnieniu z pobudek religijnych, eremita', wcześniej stp. XV w. *pustelnik* 'ts.'. Zapożyczenie ze stcz. *pústedník* / *pústenník* / *pústelník* / *pústevník* 'ts.' (dziś cz. *poustevník* 'ts.'), którego źródłem było chyba scs. *pustynník* 'ts.' (od scs. *pustyni* 'pustkowie, pustynia; pustelnia', zob. *pustynia*). Do tego dotworzone *pustelnia* od XIX w. 'erem' (por. cz. *poustevna* 'ts.').

pustoszyć od XVI w. (ale z przedrostkami od XV w.) 'zamieniać w pustkowie, dewastować, niszczyć'; z przedr. *spustoszyć*; też *pustoszeć* od XVI w. 'stawać się pustym', *opustoszeć* 'stać się pustym'. Wyraz polski zapewne przejęty ze wschł., skoro XIV-wieczne poświadczenia czas. przedrostkowych pochodzą przeważnie z dokumentów odnoszących się do Rusi Czerwonej: *opustoszyć* 'wyciąć, zniszczyć (las)', *spustoszyć* 'uczynić pustym, zniszczyć' (*spustoszenie* 'zniszczenie, ruina'), *wspustoszyć* 'opuścić, porzucić (dom)', *wypustoszyć* 'zamienić na pustkę, zniszczyć'. Por. strus. *pustošiti* XIII w. 'niszczyć, rujnować', cz. *pustošit* 'pustoszyć, dewastować, niszczyć', ch./s. *pustošiti* 'pustoszyć, niszczyć, rujnować'. Czas. odrzec. od słow. **pustošb*, por. strus. *pustošb* 'niezasiedlona ziemia', r. *pústoš* 'pustkowie, ugór', ukr. reg. *pústós* 'pustkowie', scs. *pustós* 'pustkowie, pustka', ch./s. *pústós* 'pustkowie, pustynia'; z ukr. zapożyczone

p. przest. *pustosz* 'miejsce puste, niezaludnione, pustkowie', z br. też dial. (z Litwy i okolic Augustowa) *pustosz* 'miejsce nie zajęte pod uprawę; domostwo nie zamieszkałe i gospodarstwo opuszczone'. Podstawowe **pustošb* od psl. **pustō* 'opuszczony, opróżniony, niczym nie zapełniony, nie napełniony' (zob. *pusty*), z przyr. **-ošb*.

pustulka od XVI w. 'gatunek sokoła, Falco tinnunculus', stp. od XV w. *pustolka* / *postolka* 'ts.'. Por. stcz. *postolka*, cz. *pošťolka*, słwn. *postólka*, r. *pustelgá*, dial. *pustergá*, ukr. *pustelhá*, dial. *pustolhá* / *postilhá*, br. *pustalhá* 'pustulka'. Wobec zróżnicowania słow. form niepewna pierwotna postać i etymologia. Charakterystyczną cechą tego ptaka jest częste zawisanie w powietrzu (w czasie wypatrywania ofiary) w jednym miejscu, z trzepotaniem skrzydłami, może więc należy łączyć z psl. **postati* 'stanąć, zatrzymać się' (zob. *stać* I), w takim przypadku pierwotną postacią byłaby **postola*, de-rywat z przyr. **-ola* (jak w psl. **gomola*, zob. *gomółka*), zdr. **postolbka*; wyraz uległ przekształceniom głównie przez skojarzenie z przym. *pusty* (we wschł. niejasne są postaci przyrostków).

pusty od XIV w. 'niczym nie napełniony, niczego nie zawierający, przen. 'nie mający wartości, bezcelowy, jałowy, czczy', 'wesoły, lekkomyślny, beztroski', stp. 'nie zamieszkały, bezludny, pustynny', 'zniszczony, spustoszony', 'opuszczony', 'nie mający dzieci, spadkobierców', 'pozbawiony pomocy, opuszczony, zapomniany', 'swawolny, lekkomyślny, nieposkromiony, dziki', *pusta wieczerza*, *pusty wieczór* 'nocne czuwanie przy zmarłym' (por. kasz. *pustâ noc* 'ts.'). kasz. *pusti* też 'jałowy, nieurodzajny'. Ogł.: cz. *pustý* 'pusty, opustoszały, opuszczony; rozwiązy, wyuzdany; bezcelny, ordynarny', r. *pustój* 'pusty, próżny; daremny, czczy, płonny', scs. *pustō* 'pusty, nie zamieszkały, bezludny; opuszczony, samotny'. Psl. **pustō* 'opuszczony, opróżniony, niczym nie zapełniony, nie napełniony', dokładny odpowiednik w stpr. *pausto-* 'dziki' (w złożeniu *pausto-catto* 'dziki kot'), dalej pokrowne ze stpr. *paustre* 'pustkowie, pustynia', od pie. **pays-* 'wypuścić, opróżnić' (por. np. gr. *paúō* [< **paúsō*]

'zatrzymuję, powstrzymuję'), z przyr. *-to- — Od tego *pustka* → *pustkowie*. Zob. *pustoszyć*, *pustynia*, *puszcza*, *puścić*.

pustynia od XIV w. 'obszar pozbawiony widocznych przejawów życia, pozbawiony opadów', 'pustkowie, ziemia nie zamieszkała, nie uprawiana' (w tym znaczeniu już w stp.), dial. 'miejsce gołe, puste', koc. 'duża izba przeznaczona na uroczystości rodzinne', kasz. *pustiña* 'pole nieurodzajne, nie obsiane', 'duża izba przeznaczona dla dzieci'. Por. r. *pustynja* 'pustynia', *pústynja* / *pústyn* 'z pustelnia, erem', scs. *pustyńi* 'pustkowie, pustynia; pustelnia', ch./s. *pústinja* 'pustynia; pustka, bezludzie; puszcza'; też cz. *pustina* 'pustkowie'. Psł. **pustyńi* 'pusty, nie zamieszkały teren, pustka, pustkowie', od psł. przym. **pusto* 'opuszczony, opróżniony, niczym nie zapelniony, nie napelniony' (zob. *pusty*), z przyr. *-yni (co do budowy por. *jaskinia*).

puszcza od XIV w. 'las pierwotny; większy kompleks leśny', daw. 'las, bór', stp. też 'pustynia', w XVI w. 'miejsce samotne; pustelnia'. Por. stcz. *puścić* / *puść* 'pustynia; pustkowie; samotnia, dziś cz. *poušť* 'pustynia; pustkowie', r. *pušća* 'puszcza', słwn. *pušća* 'puszczony, nieuprawne pole; opuszczony ul'. Psł. **pušća* [< **pust-ja*] 'to, co jest puste, pusty, nie zamieszkały teren, pustkowie', od psł. przym. **pusto* 'opuszczony, opróżniony, niczym nie zapelniony, nie napelniony' (zob. *pusty*), z przyr. *-ja (co do budowy por. *susza*).

puszczyk od XV w. 'gatunek sowy, Strix aluco', dial. *puszcz* i *puszczyk* także 'puchacz' (z polskiego zapożyczone cz. *puštěk*, ukr. *puščyk*). Pochodzenia dźwięk. od głosu ptaka, odzywającego się donośnym, szybko powtarzanym *hu, hu, huuu*, słyszonym chyba jako *pu* lub podobnie, na co wskazuje p. dial. *puczyć* 'wydawać głos (o puszczyku i sowie)'. Mało prawdopodobny przyjmowany nieraz związek z *puszcza* (zob.), jakoby 'ptak żyjący w puszczy', gdyż takie nazwanie mogłoby przysługiwać wielu różnym gatunkom ptaków.

puszka od XV w. 'rodzaj pudełka, zwykle z przykrywką; rodzaj szczelnego, jednostkowego opakowania', 'skarbonka', stp. 'skrzyn-

ka, pudełko'. Por. stcz. *puška* 'naczynie, puszka', br. *puška* 'puszka', słwn. *puša* 'szkatułka'. Zapożyczenie ze śrwniem. *bhūse* 'szkatułka; czarodziejska szkatułka; żelazne okucia; działo', stwniem. (baw.) *puhsa* 'szkatułka', co z łac. *buxis*, *buxidis* 'pudeleczo, szkatułka, pojemniczek, zwłaszcza na maści itp.' (pierwotnie 'pudeleczo z drewna bukszpanowego', od łac. *buxus* 'bukspan').

puszyć od XVI w. 'czynić puszystym, stroszyć, nadymać', *puszyć się* 'stroszyć pióra (o ptakach)', przen. 'być dumnym z czegoś, wynosić się nad innych, pysznić się', daw. i dial. 'rozdymać', dial. też 'pachnieć', kasz. *pušć* 'sapać'; z przedr. *napuszyć się*. Por. cz. *pušit se* 'pysznić się', r. *pušif* 'nastroszać', ukr. *pušyty* 'spulchniać ziemię', pot. 'czynić miękkim, puchatym', dial. 'nadywać, rozdymać', ch./s. *pušiti* 'palić tytoń; dymić'. Psł. **pušiti* 'powodować, że się coś nadyma, rozdyma, staje puszystym', czas. kauzat. od psł. **puchati* 'chuchać, dmuchać; ciężko oddychać, sapać; pęcznieć, nadywać się', **puchnŋti* 'zacząć dmuchać, dąć; stawać się napęczniałym, nabrzmiałym' (zob. *puchnąć*).

puścić *puszczę* od XIV w. 'przestać trzymać ręką', 'sprawić, by coś leciało, poruszało się; uruchomić', 'pozwolić odejść, wyostać się, zwolnić; pozwolić wejść, dostać się gdzieś', 'wydać, wypuścić z siebie, wydalić'; z przedr. *dopuszc*, *napuszc*, *odpuszc*, *opuszc*, *popuszc*, *podpuszc*, *przepuszc*, *przypuszc*, *rozpuszc*, *spuszc*, *upuszc*, *wpuszc*, *wypuszc*, *zapuszc*; wielokr. *puszczać*, z przedr. np. *dopuszczać*, *opuszczać*, *wpuszczać*, *wypuszczać*. Ogśl.: cz. *pusťit* 'puścić, wypuścić, zapuścić', r. *puštif* 'puścić', scs. *pusťiti* 'puścić, wypuścić, uwolnić; opuścić; wydać z siebie, wypuścić; posłać, wysłać'. Psł. **pusťiti* 'wypuścić, uwolnić, zwolnić, przestać coś lub kogoś trzymać', czas. odrzym. od psł. **pusto* 'opuszczony, opróżniony, niczym nie zapelniony, nie napelniony' (zob. *pusty*), pierwotne znaczenie zapewne 'uczynić pustym, opuścić, opróżnić'. — Od czas. przedrostkowych *opust* (por. stp. XIV w. *opusta* 'przepust, przejazd przez zastawę', dial. 'opuszczenie, zaniedbanie, np. gospodarstwa'), *przepust*, *spust*, *upust* (stp. od XIV w., dziś dial. *upust* i *upusta* 'urządzenie regulu-

jące wypływ wody ze stawu lub potoku'), *wpuszt*; *przepustka*, *wypustka*. Zob. też *odpuszt*, *rozpuszt*, *spuścić*.

pycha od XIV w. 'próżność, wyniosłość, zarozumiałość', stp. też *pych* 'ts.'. Por. dl., gl. *pycha* 'przepych, okazałość, wystawność; klejnoty, biżuteria; stroje', stcz. *pycha* 'pycha, buta, arogancja; przepych, wystawność', cz. *pycha* 'pycha; duma', slc. *pycha* 'ts.', a także dl. *pych* 'przepych; klejnoty', stcz. *pych* 'pycha, buta; przepych'. Zachsl. **pycha* / **pych* 'buta, pycha', rzeczowniki odczas. od psł. **pychati* 'dyszeć, sapać, dmuchać' (por. dl. *pychaś* 'dyszeć, sapać', stcz. *pychati* 'być dumnym, zachowywać się butnie', r. *pychāt*, *pyśū* 'płonąć, gorzeć, pałać; buchać żarem; sapać, stękać; tryskać, dyszeć', slwn. *pīhati*, *pīsem* 'wiać, dąć; dmuchać, wydmuchiwąć; warczeć, mrużyć'). Znaczenie 'buta, pycha' wtórne, powstało z wcześniejszego 'nadmuchanie, nadęcie się' (co do rozwoju znaczenia por. *buta*, kasz. *buḡa* 'buta, pycha, zarozumiałość', zob. *buachać*). Podstawowy czas. **pychati* pokrewny z psł. **puchnōti* (zob. *puchnąć*), prawdopodobnie czas. wielokr. od psł. czas. inchoat. **pəchnōti*, z typowym wydłużeniem samogłoski rdzennej *b → *y (z wcześniejszego *ū → ū), por. np. *dychać*. — Od tego *pyszny* od XIV w. 'dumny, wyniosły, zarozumiały' (por. cz. *pyšný* 'pyszny, hardy, zarozumiały; dumny; wspaniały, okazały') → *pysznić się* od XV w. 'być pysznym, wynosić się, wywyższać się'.

pył od XVI w. 'drobniutkie sproszkowane ziarenka ziemi, piasku itp. unoszące się w powietrzu, kurz', dial. też 'popiół ze słomy', 'pyłek kwiatowy'; zdr. *pyłek*. Odpowiedniki tylko we wschl. (cz. *pyl*, slc. *pyl* zapożyczone z rosyjskiego lub polskiego): r. *pyl* 'zapał, ferwor, żarliwość, uniesienie', przest. i dial. 'silny żar, płomień', ukr. *pyl* 'kurz', 'pyłek kwiatowy', br. *pyl* 'kurz', dial. 'drobne włókienka unoszące się w powietrzu przy obróbce lnu; puszek powstający przy tkaniu', 'gniew, rozdrażnienie'; por. też r. *pyl* 'pył, kurz, proch', 'pyłek kwiatowy', dial. 'zamieć, kurzawa śnieżna', 'piana na wodzie powstająca w czasie burzy'. Psł. dial. **pyl* 'drobinki czegoś unoszące się w powietrzu, niesione przez wiatr', z pier-

wotnego **pū-lo-* od pie. **pū-* 'dąć, dmuchać'. — Od tego *pylić* 'wzniesąć, rozsiewać pył; pokrywać pyłem, kurzem', 'wysypywać pyłek z pylników (o roślinach)', *opylić*, *rozpylić*, *zapylić*.

pysk od XV w. 'przednia część głowy zwierząt z otworem gębowym; sam otwór gębowy', wulg. 'o twarzy ludzkiej', stp. 'morda zwierzęcia, ryj świni' (też w nazwach roślin, np. *świni pysk*, *psi pysk* 'rozchodnik'), dial. 'pysk świni', 'pysk krowy', 'pysk innych zwierząt domowych', *pyski* mn 'policzki', 'nosy płóz sań', kasz. *pěsk* 'pysk zwierząt; ludzka twarz, policzki, usta'; zdr. *pyszczek*. Plnsl. i slwn.: dl. *pysk* 'ryj, morda', dial. 'dziób ptasi', gl. *pysk* 'dziób; pysk, morda', stcz. *pysk* 'warga; pysk, ryj; ryjek', cz. *pysk* 'warga; pysk zwierząt', przen. 'gęba', slc. *pysk* 'wargi zwierząt, pysk; wargi sromowe', pot. 'pysk, gęba', r. dial. *pysk* 'morda', ukr. *pysok* 'morda zwierzęcia, twarz człowieka, uderzenie', slwn. daw. *piski* m mn 'wargi sromowe (alae matricis)'. Psł. dial. **pysk* 'przednia część głowy zwierząt z otworem gębowym, ryj, dziób, wargi', przypuszczalnie rzecz. odczas. od psł. **pyskati* czy **pyścati*, na które może wskazywać r. dial. *pyściś* 'napychać, nadymać, wydymać', *pyściśja* 'pęcznieć, nadymać się, pokrewnego z psł. **pychati* 'dyszeć, sapać, dmuchać' (zob. *pycha*), z pierwotnego **pū-sk-* od pie. **pū-* 'dąć, nadymać (się), puchnąć' (zob. *puchnąć*). Pierwotne znaczenie byłoby zatem 'coś nadętego, wydętego' (stąd 'zwierzęce wargi, otwór gębowy z wargami, ryj' > 'przednia część głowy zwierząt'), najbliższym pokrewnym wyrazem jest więc lit. *puškas* 'pęcherz, wągier' (pierwotnie chyba 'coś wydętego'). — Od tego *pyskować* (stp. XV w. *wspyskować* 'wykrzykiwać, wyrzaskiwać'); *pyskaty*.

pytać od XIV w. 'zwracać się do kogoś w formie wymagającej odpowiedzi', przest. 'szukać', nie *pytać* 'nie zważać na coś, nie dbać', dial. 'prosić; żebrać; żądać'; z przedr. *odpytać*, *napytać* (*sobie*), *przepytać*, *spytać*, *wpytać*, *zapytać*; wielokr. -*pytywać*: z przedr. np. *przepytywać*, *rozpytywać*, *zapytywać*. Ogsł.: gl. *pytać* 'szukać, poszukiwać; śledzić', stcz. *ptāti* 'pytać; szukać', *pytati* 'po-

szukiwać', cz. *ptát se* 'pytać, dopytywać się', dial. *pytati / pytati* 'prosić; prosić o rękę', slc. *pytať* 'prosić o coś; chcieć', *pytať sa* 'pytać (się); domagać się', r. *pytať* 'torturować', dial. 'próbować, usiłować, starać się', ukr. *pytaty* 'zadawać pytania', scs. *pytati* 'pytać'. Psł. **pōtati*, **pytajō* (czy może **pytati*, **pytajō*) 'zwracać się do kogoś w celu otrzymania odpowiedzi, prosić o coś', przypuszczalnie pokrewne z łac. *putō, putāre* 'cenić, szacować; zastanawiać się, rozważać; sądzić, mniemać, myśleć', toch. A *put-k-* 'osądzać, rozróżniać, odróżniać', z pie. **pūt-* od pie. pierwiastka **peu-* 'badać, pojmować, być rozumny'. — Od czas. przedrostkowego *popyt* od XIX w.

pyza od XIX w., zwykle pyzy mn 'kluski gotowane z tartych surowych ziemniaków i mąki', pot. 'o tłustym, okrągłym dziecku' (pyzy mn 'tłuste, okrągłe policzki'), łow. 'nos żubra i łosia', dial. *pyza / pyzia* 'kluski w kształcie kulek z tartych ziemniaków, z kaszy gryczanej itd.', w gwarach też *pyza* 'człowiek mający dużą i tłustą twarz, tłuste policzki' (por. stp. nazwę osobową *Pyza* w XV w., *Pyzic* w XIV w., dziś nazwiska, np. *Pyzik*), 'tłuste dziecko', 'pysk'; *pyzaty* 'pełny, tłusty, okrągły'. Zapewne w związku z dł. dial. *pyzeli se* 'pokrywać się pęcherzykami; tryskać, pryskać', r. pot. *pyžifšja* 'nadymać się, pysznić się, zadzierać nosa',

ukr. dial. *pyžytysja* 'ts.', *napyžytysja* 'nadąć się, udawać ważnego; wypiąć się', tu należy także stp. XV w. *pyzac* 'nie dbać, lekceważyć' (przypuszczalnie z domniemanego wcześniejszego 'nadymać się, zadzierać nosa, okazywać lekceważenie, wzgardę'), *wspyzac* 'zlekceważyć, wzgardzić', dziś pot. *zapyzić* 'stać się zaniedbanym, zapomnianym, zaskorupałym w poglądach', *zapyziały* 'niechlujny, zaniedbany, zapuszczony'. Podstawę tych wyrazów stanowił psł. rdzeń **pyz-* z prawdopodobnym pierwotnym znaczeniem 'nadymać (się), pęcznić, puchnąć' względnie 'coś nadętego, napęczniałego, pękatego', z pie. **pū-g-* / **pū-g-* (por. gr. *pygē* 'tyłek', stind. *púgañ* 'kupa; tłum'). W dalszym pokrewieństwie są (mające inną samogłoskę rdzenną) p. daw. *puž* 'buzia', dial. *puza* 'dziecko o dużej, rumianej twarzy', *puziaty* 'zbyt tłusty na twarzy i zarośnięty', *puzo* 'brzuch', kasz. *puza* 'twarz puciołowata; człowiek otyły, ociężały', 'pęczek piór po bokach głowy kury', gł. *puzor* 'pęcherz', r. *puzýr* 'ts.', *púzo* 'brzuch', *puzátýj* 'pękaty, opasty, brzuchaty', dial. *púga* 'szerszy koniec jajka', *púgovina* 'wypukłość', z psł. **puz-* / **pug-* < pie. **pou-g-* / **pou-g-* (por. np. łot. *pāuga* 'poduszka, miękki podkład chomąta', *pāugurs* 'wzgórze, pagórek'), wszystkie od pie. pierwiastka **peu-* / **pou-* / **pū-* 'nadymać się, puchnąć' (zob. *puchnąć*).

R

rabować od XVIII w.; z przedr. *zrabować*. Por. cz. *rabovat* 'rabować, plądrować; prowadzić gospodarkę rabunkową'. Zapożyczenie z niem. *rauben* 'rabować, porywać; łupić, grabić'. — Od tego *rabunek* → *rabunkowy*; *rabuś*.

rachować od XV w. 'liczyć, obliczać', stp. *rachować się* 'uzgadniać wysokość zapłaty', kasz. *rašovac / rešovac* 'liczyć; liczyć na kogoś'; z przedr. *porachować, wyrachować, zra-*

chować. Zapożyczenie ze śrwniem. *rechen* 'liczyć, rachować, obliczać' (z oboczną postacią *rechenen*, dziś niem. *rechnen* 'ts.'). Polskie *ra-* w miejsce niem. *re-* w wyniku tendencji do usuwania dialektycznego ptn. *re-* pochodzącego z *ra-* (jak *redło* < *radło*), por. *ratować*. — Od tego *rachunek* od 1500 r., stp. 'liczenie, obliczanie' (por. śrwniem. *rech(e)nunge* 'liczenie, rachowanie, obliczanie'); *rachuba* od XV w. 'liczenie, obliczanie,

sposób liczenia'. (niezwykła postać przyr. -u-ba wskazuje, że podstawę stanowił *rachunek* względnie jego niem. wzorzec); od czas. przedrostkowych *wyrachowanie; porachunki, rozrachunek*.

raczej od XVI w. 'właściwie, ściśle mówiąc; lepiej, słuszniej, chętniej', z wcześniejszej, od XV w., poświadczanej postaci *radszej* 'ściśle mówiąc, właściwie', st. wyższego od przyszł. *rado* 'chętnie, z ochotą, z przyjemnością' (zob. *rad*), por. stp. XV w. *radniej* 'raczej, lepiej; chętniej'.

raczyć od XIV w. 'częstować, ugaszczać, podejmować gościnnie', przest. (dziś ironiczne) 'chcieć coś zrobić, uczynić coś z łaski', stp. 'chcieć, życzyć sobie', daw. XVI w. też 'woleć', 'sprzyjać', 'cenić, poważać', dial. *raczyć się* 'częstować się, ucztować', kasz. *ra-ćec* 'zapraszać na wesele lub na czuwanie przy zmarłym i na pogrzeb; częstować, zapraszać do jedzenia'; z przedr. *uraczyć* 'poczęstować czymś ulubionym, przyjąć kogoś obfitym, smacznym jedzeniem'. Ogsł.: cz. *ráčiti* 'raczyć, życzyć sobie, chcieć', r. dial. *ráciť* 'chcieć, usiłować', scs. *račiti* 'mieć chęć, chcieć'. Psł. **račiti* 'mieć chęć, chcieć, życzyć sobie', od rdzenia **rōk-* związanego z **rēk-* (poświadczonym w psł. **rēčb*, zob. rzecz i np. lit. *rėkti*, *rėkiu* 'krzyżeć'), ostatczną podstawą był pie. pierwiastek **rek-* 'krzyżeć, mówić'. Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'krzyżeć, wołać o coś, mówić o czymś' > 'życzyć sobie czegoś, chcieć czegoś'. Niepewny związek z bliskimi znaczeniowo wyrazami germ.: stwniem. (gi)ruočan 'troszczyć się, dbać', niem. *geruhen* 'raczyć, łaskawie zechcieć', ang. *reck* 'dbać, troszczyć się, opartymi na pie. **reg-*.

rad od XIV w. 'zadowolony, ucieszony, uszczęśliwiony, kontent; chętny, skłonny, gotów', stp. 'chętnie, z ochotą, z własnej woli coś czyniący', być *rad* 'być zadowolonym, cieszyć się', w funkcji przyszł. 'łatwo, zwykle, często'; przyszł. *rado* od XV w. 'chętnie, z ochotą, z przyjemnością' (zob. też *raczej*). Ogsł.: cz. *rád* 'zadowolony, kontent', *mit rád* 'kochać, lubić', jako przyszł. *rád* 'chętnie, z chęcią', r. *rad* 'zadowolony, kontent; chętny, gotów', scs. *rado* 'zadowolony, kontent'. Psł. **rado* 'zadowolony, radosny', zapewne

prapokrewne ze stang. *rōt* 'radosny, wesoły', a-rétan 'rozweselić', stisl. *rōtask* 'stawać się wesołym', od pie. **red-* 'rozweselić; radosny'. Zob. *radość, radować (się)*.

rada od XIV w. (stp. też *reda*) 'zgromadzenie obradujące, instytucja doradczą lub decydującą w pewnych sprawach', 'to, co się doradza, porada', stp. także 'myśl, zamysł, postanowienie', 'radzenie nad czymś, obrady, narada, przedmiot narady'. Por. dl., gl. *rada* 'rada (miejska); radca, rajca; porada; narada, obrady', cz. *rada* 'rada; porada', slc. *rada* 'komitet, rada, kolegium; porada'. Zachsl. **rada* w znaczeniu 'zespół ludzi, zgromadzenie doradcze' to zapewne zapożyczenie ze stwniem. *rat*, stsas. *rād* 'rada, zgromadzenie' (dziś niem. *Rat* 'radca; rada, zgromadzenie; porada'). W pozostałych znaczeniach może rzecz. odczas. od *radzić* (zob.). Zob. *rajca*.

radło od XIV w. (stp. i dial. pñ. też *redło*, z gwarowym rozwojem *ra-* > *re-*) 'prymitywne drewniane narzędzie do orania', nowsze 'rodzaj pługa do obсыpywania roślin, plużek', dial. też 'narzędzie do spulchniania ziemi i wyrywania perzu; żelazny pazur w takim narzędziu', 'lemiesz u plużka', 'konar drzewa', 'stary, bezużyteczny przedmiot'; stp. od XIII w. w specjalnym znaczeniu 'jednostka miary powierzchni ziemi'. Ogsł.: cz. *rádlo* 'dawne narzędzie do orania z radlicą, które tylko rozcina glebę; pług z dwoma skrzydłami, rozgarniający ziemię na dwie strony', r. *rálo* 'radło', dial. 'lemiesz', 'rodzaj brony', scs. *ralo* 'pług'. Psł. **ordlo* 'pierwotny prymitywny przyrząd do orania (sporządzany z odpowiednio dobrego rozwidlonego drzewa)', nazwa narzędzia z przyr. *-*dlo* od pierwotnego psł. **orti* 'orać' (zob. *orać*), mającą bliskie odpowiedniki w bałt.: lit. *árklas* 'socha, pług', łot. *afklis* 'pług', por. też np. łac. *arātrum* 'pług', gr. *áratron* 'ts.' (wyrazy te zawierają pie. przyr. *-*tro-*).

radość od XIV w. Ogsł.: cz. *radost*, r. *radost*, scs. *radostb*. Psł. **radostb* 'zadowolenie, rozradowanie, wesoły nastrój', rzecz. abstr. z przyr. *-*ostb* od psł. przym. **rado* (zob. *rad*). — Od tego *radosny* (stp. XV w. *radostny*, por. stp. XV w. *radościen* 'radosny').

radować (się) od XIV w.; z przedr. *uradować się, uradowany*. Ogśl.: cz. *radovat se*, r. *rado-vať (sja)*, scs. *radovati się*. Psł. **radovati* 'sprawiać radość, cieszyć', **radovati się* 'cieszyć się, odczuwać radość', czas. odprzym. od psł. **radъ* (zob. *rad*), utworzony jak np. *miłować* (zob. *miły*).

radzić od XIV w. 'obradować, debatować, naradzać się', 'udzielać rad, porad, doradzać, zalecać', 'szukać sposobu, rady', *radzić sobie* 'znajdować na coś sposób, dawać sobie radę'; z przedr. *doradzić, naradzić się, poradzić, zaradzić*; wielokr. -*radzać*: z przedr. *doradzać, naradzać się*. Por. gl. *radzić* 'radzić, doradzać', *radzić so* 'udawać się, osiągać powodzenie', cz. *radit* 'radzić', ślc. *radit* 'radzić, doradzać; polecać, zalecać'. Czas. odrzecz. od *rada* (zob.), nie można jednak wykluczyć spłynięcia się z kontynuantami psł. **raditi* 'starać się, troszczyć się' (por. np. scs. *raditi, raždō* 'troszczyć się, niepokoić się', ch./s. *raditi, rādim* 'pracować, robić; zajmować się; postępować; starać się, działać; fermentować, o winie'). — Od tego *radny* 'członek rady' (stp. XV w. 'roztropny, mądry, rozważny'); od czas. przedrostkowych *na-rada, obrada, obrady* mn (por. p. daw. XVI w. *obradzić co* 'obmyślić', *obradzić kogo* 'poradzić') → *obradować, porada* od XVI w. 'rada, udzielenie wskazówek' (w XVI w. też 'narada, naradzanie się', 'umiejętność dawania rad, mądrość', 'zamiar, plan; zastanowienie się'); *poradny, nieporadny, zaradny; poradnik* (daw. XVI w. 'doradca'). Zob. *rajca*.

raić *raję* od XVI w. (z przedr. *naraić* od XV w.) 'polecać, proponować, rekomendować; swatać', kasz. *rajie* 'swatać'; z przedr. *naraić*, stp. od XV w. 'polecić, nastręczyć'. Czas. wtórnie utworzony od rzecz. *rajca* (zob.), z wydzieleniem rzekomego rdzenia *raj-*.

raj od XIV w. 'rajski ogród', 'niebo, miejsce przebywania po śmierci dusz sprawiedliwych'. Ogśl.: cz. *raj*, r. *raj*, scs. *rai*. Psł. **rajъ* 'szczęśliwa, błogosławiona kraina', prawdopodobnie zapożyczenie z irańskiego: awest. *rāy-* n 'bogactwo, szczęście', por. też stind. *rayih* / *rāh* m i ż 'dobro, posiadanie, bogactwo', *ragih* 'dar, posiadanie' (podstawowy czas.: stind. *rđti* 'daje, pożyczca'). Prawdopo-

dobnie jedno z zapożyczeń staroiranijskich z zakresu wierzeń religijnych (por. też np. *bóg, święty*) do psł. Wyraz znany był niewątpliwie pogańskim Słowianom w przypuszczalnym pierwotnym znaczeniu 'miejsce (kraina), gdzie panuje bogactwo, szczęście'; powszechne w językach słow. znaczenie 'miejsce przebywania po śmierci dusz błogosławionych, niebo' powstało na gruncie chrześcijańskim. Przyjmowana nieraz rodzimowość psł. **rajъ* i jego pokrewieństwo z wyrazami irańskimi i indyjskimi mniej prawdopodobne. — Od tego *rajski*.

rajca od XV w. 'członek rady miejskiej', *radca* od XV w. 'urzędnik odpowiedzialny za pewien dział', *radca prawny* 'doradca prawny', stp. od XV w. *radca* / *radźca* / *radźsa* / *rajdźca* / *rajdca* / *rajca* 'doradca', 'członek rady (miejskiej)'. Nazwa wykonawcy czynności z przyr. -*ca* od *radzić* (zob.). Pierwotna postać *radźca*, w której grupa spółgłoskowa *đzc* > *čc* ulegała różnym odpodobnieniom, w tym w *jčc* > *jc* (*rajca*; por. *ojciec*), *jčc* > *jtc* > *tc* (ortograficznie *dc*: *radca*). Zob. *raić*.

rak od XV w. 'skorupiak Astacus', nowszy od XVIII w. termin medyczny 'nowotwór złośliwy', 'schorzenie rośliny, narośl, rozrośnięta tkanka rośliny', także w różnych znaczeniach technicznych, np. *raki* mn 'żelazne klamry ułatwiające wchodzenie na słupy, drzewa, wspinaczkę', daw. XVIII w. 'urządzenie na statku, do którego przymocowuje się żagiel', dial. *rak* (płn. *rek*) też np. 'kawał drewna przymocowanego do osi wozu, służącego do zakładania orczyka', kasz. *rek* 'rak; nowotwór złośliwy; schorzenie drzewa'; zdr. *raczek*. Ogśl.: cz. *rak*, r. *rak*, ch./s. *rāk*. Niepewna pierwotna postać, zwykle rekonstruuje się psł. **rakъ*, ale nie można wykluczyć prapostaci **orkъ* z intonacją akutową (pod którą ogśl. rozwój **ār-* > **rā-*, jak np. w psł. **ormo*, zob. *ramię*), prawdopodobne psł. znaczenie 'skorupiak słodkowodny Astacus, rak'. Bez pewnej etymologii; z różnych prób wiązania z rozmaitymi wyrazami ie. (np. gr. *karkinos* 'rak') najbardziej realistyczne wydaje się łączenie z lit. *erke* / *ārke* 'kleszcz; drewniany kozioł', lot. *ērce* 'kleszcz bydlęcy; drewniany kozioł', łac. *ricinus* 'kleszcz'

i dalej z łac. *arcus* 'łuk; zakrzywienie, sklepienie', *arcuātus* 'kablakowato zakrzywiony, łukowaty', od pie. **ark-* 'coś wygiętego, wygięcie'. W takim razie psł. **ork-* z etymologicznym znaczeniem 'coś wygiętego' w nawiązaniu do kształtu charakterystycznych, wielkich szczypców raka. Znaczenie '(złośliwy) nowotwór' nowsze, powstało w poszczególnych językach słow. pod wpływem łac. *cancer* 'rak; nowotwór', niem. *Krebs* 'ts.', dla których wzór stanowiło gr. *karkinos* 'rak', wtórnie 'złośliwy nowotwór', na podstawie wyobrażeń, że nowotwór pożera zaatakowany organ jak rak swą ofiarę.

rama od XIV w., stp. też *ram*; zdr. *ramka*. Por. dł. *ram*, gł. *rama*, cz. *ram*. Zapożyczenie ze słownictwa *ram(e)* 'podpora, podpórka, stojak, stelaż, ramy; rama do haftowania, do tkania' (dziś niem. *Rahmen* 'rama, obramowanie'). — Od tego *obramować*, *obramowanie*.

ramię *ramienia* od XIV w. 'staw łączący łopatkę z barkiem, bark; część ręki od barku do stawu łokciowego, ręka', dial. też *ramień*; zdr. *ramięczko*. Ogsł.: cz. *rameno*, książk. *ramé*, r. daw. *rámo*, scs. *ramo*, ch./s. *râme*, *râmena* 'ramię'. Psł. **ormo*, wtórnie **ormę*, **ormene* 'ramię', pokrewne ze stpr. *irmo* 'ramię', goc. *arms* 'ręka', niem. *Arm* 'ramię, ręka', łac. *armus* 'ramię; łopatką', awest. *arâma* 'ręka, ramię', wszystkie z pie. **arâmo* 'ręka, ramię'.

rana od XIV w. 'uszkodzenie ciała; pęknięcie, uszkodzenie tkanki rośliny', stp. 'cios, uderzenie; ślad na ciele po uderzeniu, uszkodzenie ciała na skutek uderzenia', wyjątkowo 'blizna'; zdr. *ranka*. Ogsł.: cz. *râna* 'rana; głębokie uszkodzenie tkanki rośliny', 'uderzenie; hałas spowodowany przez uderzenie', przen. 'klęska, nieszczęście', r. *râna* 'rana', scs. *rana* 'rana; cios, raz', przen. 'strapienie, cierpienie'. Psł. **rana* [< **urô-nâ*] (z regularnym uproszczeniem nagłosowego **ur-* > **r-*) 'głębokie zranienie, uszkodzenie ciała, rana', z bliskim odpowiednikiem w stind. *vraná-m*, n 'rana, rozdarcie, pęknięcie', por. też alb. *varrë* 'rana', *vras* 'zabijam'. Podstawą był pie. pierwiastek **ur-* 'rozzerwać, zadrasnąć', pierwotnie więc 'rozdarcie, pęknięcie (na ciele)'. — Od tego *ranić*, *zranić*; *ranny* (stp. też *rany*) 'zraniony'.

ranny od XVI w. 'poranny', wcześniej, od XV w., stp. *rany* 'ts.', 'wczesny, wcześniejszy', kasz. *reni* 'poranny, wczesny, wcześnie dojrzewający, wcześnie wstający'. Ogsł.: cz. *rany* 'wczesny', *ranní* 'ranny, poranny', r. *rannyj* 'wczesny; ranny, poranny', ch./s. *râni* 'wczesny'. Psł. **ran-* 'wczesny, poranny', przypuszczalnie z pie. **urôd-no-* (nie znanego jednak innym językom ie.), od pie. **uerd-* / **ured-* 'rosnąć, wznosić się' (zob. *ród*), od którego też gr. *órthros* 'świt, brzask'. W takim razie pierwotne byłoby znaczenie 'taki, który jest w czasie wznoszenia się (wschodu) słońca, o świcie, wczesnym rankiem'. Polskie *ranny* może być kontynuacją psł. **ran-* z nawarstwionym przyr. *-ny* < **-nâ* (por. np. *istny*), ale możliwe też, że jest to derywat od rzecz. *rano* (zob.).

rano 'ranek, poranek', od XIV w. przysł. 'na początku dnia, rankiem, z rana', 'wcześnie', stp. też 'następnego dnia, nazajutrz'. Jako rzecz. zachł.: gł. *ranjo* / *ranje* 'rano, ranek, poranek', cz. *râno* 'ts.', też słwn. dial. w porannym pozdrowieniu *dobro rano* 'dzień dobry'; poza tym przysł. **rano*: cz. *râno* 'rano, rankiem', r. *râno* przysł. 'wcześnie', scs. *rano* przysł. 'wcześnie, rankiem', ch./s. *râno* przysł. 'wcześnie, rano'. Urzeczonikowiona forma rodzaju nijakiego psł. przym. **ran-* 'wczesny' lub przysł. **rano* 'wcześnie, rankiem' (zob. *ranny*). — Od tego *ranek* 'poranek'. Zob. *poranek*.

raróg od XV w. 'ptak *Falco cherrug*', dial. *patrzy jak raróg* 'patrzy jak głupiec', koc. *raróg* / *reróg* 'człowiek natrętny, gość zbyt często się naprzykrzający', kasz. *râróg* 'raróg', też 'człowiek kapryśny, rozpieszczony'. Płnsl.: cz. *raroh*, ukr. *rârih*, *-roha* (tu może też nazwa morskiego raka: ch. *râróg* 'homar', dial. czak. *rârôg* / *râróg* 'ts.', jeśli rzeczywiście jest to nazwa drapieżnego ptaka przeniesiona na drapieżnego raka). Psł. **rarôg* 'raróg', od psł. **rarati* 'wydawać głośnie, ostre dźwięki' (por. p. dial. *rarac* 'śpiewać, o skowronku') bądź od rzecz. **rar-* 'szum' (por. cs. *rar-* 'dźwięk, hałas'), z przyr. **-og-* (co do budowy por. *pieróg*, *twaróg*). Ptak nazwany od wydawanych dźwięków. Czas. **rarati*, rzecz. **rar-*, od pie. pierwiastka dźwięk. **râ-* 'dźwięcząć, szumieć, huczeć' (od niego też np. r. daw. *râjat* 'huczeć').

ratować od XVI w. (stp. od XV w. *retować*) 'przyjść z pomocą', dial. ptn. (np. koc.) *reto-wać*, kasz. *retovac / ratovac* i *retać* 'ratować'; z przedr. *poratować*, *uratować*, *wyratować*. Por. dl. *retowaś*, gl. *retować*, stcz. *retovati* 'ratować; pomagać; uwalniać, wybawiać; chronić'. Zapożyczenie ze świniem. *retten* 'ratować, uwalniać; gasić (pożar, ogień)', niem. *retten* 'ratować, ocalać'. Zmiana p. *retować* > *ratować* hiperpoprawna, związana z tendencją do usuwania dialektycznego ptn. *re-* pochodzącego z *ra-* (jak *redło* < *radło*). — Od tego *ratownik* od XVI w. → *ratownictwo*; *ratunek* od XVI w. (stp. XV w. *ratunek*) 'pomoc w niebezpieczeństwie', kasz. *retėnk / ratėnk* 'ts.' (por. świniem. *rettigunge / rettunge* 'ratunek, pomoc', niem. *Rettung* 'ratunek').

ratusz od XV w. 'budynek będący siedzibą władz miejskich'. Zapożyczenie ze świniem. *rathus* (dziś niem. *Rathaus*) 'ratusz', złożenie świniem. *rat* 'rada' (zob. *rada*) i *hūs* 'dom', dosłownie 'dom rady (miejskiej)'.

raz od XV w. (stp. też *raza*) 'uderzenie, cios, sztych', 'jeden' (w liczeniu), '-kroć', 'wypadek, zdarzenie', daw. 'czyn, uczynek'; też w funkcji przysł. 'w pewnej chwili, kiedyś; nareszcie, wreszcie, w końcu; definitywnie, ostatecznie', na *razie* 'tymczasem', od *razu* 'bardzo szybko, zaraz, natychmiast'. Ogsl.: cz. *ráz* 'uderzenie, cios, cięcie', 'moment, chwilką', 'charakter, typ, zespół cech charakterystycznych', 'gatunek, rodzaj', 'naciś', lud. 'kupa, stos', daw. 'odbicie, obraz wybity na monecie', 'bicie (monety)', r. *raz* 'jeden' (w liczeniu '-kroć'), *razy* mn 'ilość, liczba', pot. 'wypadki, zdarzenia', ch./s. *ráz* 'deszczka do wyrównywania powierzchni mierzonej substancji; poziom'. Psl. **razo* 'cięcie, uderzenie, cios, sztych', pierwotnie nazwa czynności od psl. czas. **rězati* 'ciąć, rżnąć, przecinać, nacinać' (zob. *rzezać*), z wymianą samogłoski rdzennej *ē ⇒ *a (z wcześniejszej wymiany *ē ⇒ *ō); por. paralelne formacje: lit. *ruožas* 'kreska, rysa, pręga; nacięcie', lot. *ruoza* 'smuga, pręga; łąka; rząd, szereg; nizina; wąwóz'. — Od wyrażań przymikowych przysł. *naraz*, *wraz*, *zaraz*.

razem od XVI w. przysł. 'wraz, jednocześnie; łącznie, wspólnie', daw. 'zarazem, jedno-

cześnie', 'nagle'. Por. dl. z *razom* 'łącznie, wspólnie', slc. dial. *razem* 'nagle', a także cz. *ráz / raz* przysł. 'nagle, gwałtownie; jednego razu, jeden raz', slc. *ráz* przysł. 'w określonym czasie, pewnego razu; wreszcie, w końcu; rzeczywiście, w ogóle', r. *raz* przysł. 'jednokrotnie; kiedyś, pewnego razu, w pewnym momencie; nagle, raptownie', ukr. *raz* 'jednokrotnie; pewnego razu, jeden raz', br. *raz* 'pewnego razu'. Narzędnik rzecz. *raz* (zob.) w funkcji przysł.

razić *rażę* od XV w. 'obrażać poczucie estetyki, poczucie sprawiedliwości, uczciwości, sprawiać niemiłe wrażenie', 'zbyt silnie działać na wzrok, oslepić; wywoływać porażenie, paraliż', stp. (dziś poet.) 'bić, uderzać', daw. też 'robić na kimś wrażenie, zwracać uwagę', daw. i dial. 'cuchnąć, śmierdzić'; z przedr. *narazić*, *obrazić*, *porazić*, *przerazić* 'bardzo przestraszyć, przesyć strachem' (daw. od XV w. 'wedrzyć się gdzieś, wnikać, przeniknąć, przebić na wylot'), wyrazić (zob.), *zarazić*, *zrazić*; wielokr. *-rażać*: z przedr.: *narażać*, *obrażać*, *porażać*, *prze-rażać*, *wyrażać*, *zarażać*. Ogsl.: cz. *razit* 'bić, wybijać (pieniądz); torować sobie (drogę)', r. *razit* 'uderzać, zadawać ciosy', ch./s. *razi-ti* 'sieć, ciąć, zbijać, zwałać, obalać', scs. z przedr. np. *poraziti* 'uderzyć, trafić'. Psl. **raziti*, **rażp* 'ciąć, sieć, zadawać ciosy, uderzać; ostro oddziaływać na zmysły lub na umysł', archaiczny czas. wielokr. od psl. **rě-zati* 'ciąć' (zob. *rzezać*), z wymianą rdzennego *ē ⇒ *a (jak np. w *leżć* → wielokr. *łazić*). — Od tego *rażny* od XVI w. 'żywy, ochoczy, żwawy, ruchliwy, rzutki' (por. cz. *rázny* 'energiczny, zdecydowany; sprężysty'); od czas. przedrostkowych *porażenie*, *prerażenie* od XV w. 'uczucie silnego lęku, trwoga', *wyrażenie*; *odraża* od XVIII w. 'uczucie niechęci, wstrętu, obrzydzenia; antypatia', daw. *odraz* 'odbicie' (por. np. ch./s. *ódras* 'odbicie, odzwierciedlenie, odbijanie się promieni').

rqb *rębu* 'krawędź, brzeg, kant', stp. od XIV w. 'odzież, szata, chusta, bielizna, płótno', daw. na *ręby* 'na odwrót, na nice, na wywrót', kasz. *rqb* 'szew', 'miejsce połączenia dwu elementów, spójenie; zmarszczka', *rqbē* mn 'odwrotna, lewa strona odzieży; nierówno-

ści na polu', *na rąbę* 'na odwrot'; zdr. *rąbek* 'brzeg, skraj (np. chusty, odzieży, płótna), krawędź, kant', przest. 'kawalek, płat cienkiego płótna; cienkie płótno', daw. od XV w. 'cienka biała chusta noszona przez kobiety zamężne pod czepek', 'płócienny ubiór kobiecy, cienkie płótno', w gwarach np. 'ręcznik', 'duża chustka perkalowa noszona przez kobiety; chustka na głowę', 'całun', 'skraj, róg (np. fartucha)'. Ogśl.: stcz. *rub* 'szata; chusta', *ruby* mn 'szaty', cz. *rub* 'lewa, odwrotna strona', r. dial. *rub* 'grube okrycie, szmaty; szew', ch./s. *rüb* 'krawędź, kant; obwódka, szlak, brzeg, skraj, rąbek; grań'. Psł. **rpb* 'brzeg, skraj, krawędź; odcięty kawałek płótna', rzecz. odczas. od psł. **rpbiti* 'ciąć, sieć' czy wielokr. **rpbati* 'rozcinać, ciąć, sieć' (zob. *rąbać*). Pierwotne znaczenie 'to, co odcięte'. — Od tego *obrębić* 'wykończyć brzeg tkaniny' → *obrębek* / *ob-rąbek*.

rąbać od XV w. (stp. *rębać*) 'ścinać, wycinać (drzewa)', 'łupać, rozdrabniać na kawałki (np. drewno, lód) ostrym narzędziem', 'zadawać rany bronią sieczną'; z przedr. *odrąbać*, *porąbać*, *przerąbać*, *wyrąbać*, *zarąbać*, *zrąbać*. Ogśl.: cz. *rubat* (przest. *roubat*) 'ciąć, siekać; ucinąć', r. *rubít* 'ciąć, siekać', ch./s. dial. *rübati* 'ciąć, sieć'. Psł. **rpbati* 'rozcinać, ciąć, sieć', czas. wielokr. od psł. **rpbiti* 'ciąć, sieć' (por. p. daw. od XIV w. *rębić* 'wycinać, ścinać las, drzewa, rąbać drzewo na kawałki; niszczyć uderzeniami siekiery', cz. *roubit* 'zakładać cembrowinę; szczepić (drzewka)', r. *rubít* 'rąbać; siekać; ścinać, wycinać; ciąć; stawiać, budować z drewna, z bierwion', ch./s. *rübíti* 'rąbać, wycinać', pokrewnego z lit. *reimbėti* 'pokryć się bliznami, rysami; zatrzymać się w rozwoju', *rumbas* 'wcięcie, nacięcie, rysa; blizna', lot. *ruobiti* 'wycinać, rzeźbić', od pie. bazy **remb-* 'rąbać, ciąć'. — Od tego *rąb* 'wycinanie drzew w lesie, cięcie'; od czas. przedrostkowych *poręba* od XIII w. 'miejsce, gdzie wyrąbano las' (stp. *porębić* 'ściąć; zniszczyć rąbaniem'); *wyrąb*, *zrąb*; *odrębny* od XIX w. 'odmienny od innych, niepodobny do innych'.

rączy od XIV w. 'szybki, prędki, bystry, żwawy, chyży, zwinny (zwykle o zwierzętach)'.

Płnśl.: cz. *ručí* / *roučí* 'szybki, prędki, żwawy', słc. *ručí* 'sprawny, zdolny', ukr. *ručýj* 'zręczny, zwinny, żwawy', br. dial. *ručýj* 'zdolny do pracy; silny, sprytny'. Psł. dial. **rpb* [< **rpk-jb*] 'sprawny, zręczny, zwinny' > 'szybki, prędki, żwawy', zapewne przym. z przyr. **-jb* od psł. **rpa* (zob. *ręka*), co do znaczenia por. p. *zręczny* 'zgrabny, zwinny, sprytny'. Mniej jest prawdopodobny przyjmowany często związek z wyrazami ie., np. ze stang. *ranc* 'dumny, śmiały, dzielny' lub ze stind. *rñjáti* 'pośpieszać', *rñráh* 'szybki'.

rdest od XV w. 'roślina Polygonum', daw. też 'chwast', w gwarach w różnych postaciach, np. *rdes*, *drdest*, *drdes*, *derdes*, *dresc*, *grdes*, *grdest*, *drest*, *dreś*, kasz. *děrdes* / *děrdest* / *rdes* 'rdest'. Ogśl.: dl. *drest*, gl. *dřest* / *dróst*, cz. *rdst* / *rdesno*, r. *rdest*, ukr. *děres* / *drjasen* / *deresén*, br. *drasēn*, ch./s. *dresen* / *dresan*, słwn. *dresen*. Wyraz niewątpliwie pochodzenia psł., jednak ze względu na różnorodność postaci w językach słow. utrudniona jest rekonstrukcja prapostaci. Najbardziej prawdopodobne psł. **rōdrstō* 'rdest' od psł. przym. **rōdrō* 'czerwonawy, rudy, brunatny' (por. strus. *rōdrō* / *redrō* / *redryj* / *rodryj* 'brunatny, rudy, czerwonawy, zwykle o umaszczeniu bydła', r. dial. *redryj* 'rudy, ryży, o bydle', ch. dial. czak. *řdar* 'czerwony'), budowa jednak nie całkiem jasna (przyr. **-stō*?). Zmiany postaci w językach słow. wynikały z przekształceń grupy spółgłoskowej *rdr-* powstałej po zaniku półsamogłosek. W takim razie roślinę nazwano ze względu na charakterystyczne rdzawe zabarwienie liści (por. np. słc. *rudavec* 'rdest' od *rudy* 'czerwony', słwn. *rdrić* 'ts.' od psł. **rōdrō*).

rdza od XV w. 'utleniona warstwa na metalu', 'grzyby Puccinia graminis pasożytujące na roślinach i tworzące na nich brunatno-ceglaste plamy', dial. też np. *r-za*, *drdza*, *dr-za*, *dyrdza*. Ogśl.: dl. *rza* 'rdza', r. *rža* (dziś liter. *ržavčina*) 'rdza; rdza na roślinach; brunatna warstwa na bagnie', scs. *rōžda* 'rdza'. Psł. **rōža* 'brunatna skorodowana warstwa na wyrobach z żelaza; brunatnoceglaste plamy na roślinach tworzone przez pasożytujące na nich grzyby', pierwotnie rzecz. abstr. 'czerwień, barwa czerwona,

czerwonobrunatna' (z późniejszą konkretyzacją w 'coś czerwonego, czerwono-brunatnego' > 'rdza') z przyr. *-ja od niezachowanego w słow. przym. *trāds* 'czerwony' czy 'czerwonobrunatny' (równego lit. *rūdas* 'czerwonobrunatny', łot. *ruds* 'czerwony, czerwono-brunatny'); na gruncie psł. od tego utraconego przym. utworzono też czas. **rdēti* 'stawać się czerwonym, czerwienieć, rumienić się' (np. cz. *rdít se* 'rumienić się, czerwienić się', r. *rdet* 'ts.; czerwienieć', dial. 'dojrzewać', słwn. *rdēti* 'czerwienieć, czerwienić się'; w polskim niepoświadczony). Psł. **rdōs* należy do pie. pierwiastka **reydʰ-* 'czerwony'; por. pokrewne *ruda*, *rudy*, *rydz*. — Od tego rdzawy, rdzewieć.

rdzeń od XVIII w. 'tkanka miękkiszowa wypełniająca łodygę, korzeń, środek pnia', stp. od XV w. *dr-zeń* / *zdr-zeń* 'ts.', 'istotna część, udział', *strzeń* / *strzeń* / *zdrzeń* 'zawartość, środek (pestki), rdzeń', daw. XV–XVII w. *zdrzeń* / *drzeń*, XVIII–XIX w. *drdzeń*, dial. np. *drdzeń* / *dr-zeń* / *drzeń* / *r-zeń* / *dzeń* 'rdzeń', 'najtwardsza część ropnia, rdzeń wrzodu'. Ogł.: dl. *rdzeń* / *dzeń* 'rdzeń; miąższ owocu; szpik kostny', stcz. *stržen* / *střen* 'rdzeń (drzewa)', przen. 'wnętrze, istota, meritum', cz. *dřen* 'rdzeń drzewa, miękkisz, tkanka miękkiszowa owoców, miążga zębowa, szpik kostny', przen. 'jądro, sedno, istota', dial. *stržēn*, -*žña* 'rdzeń; oczko w ziemniaku; rdzeń wrzodu', r. *stéržen*, -*žnja* 'rdzeń; stosina pióra; szypułka', przen. 'jądro, sedno', słwn. *stržēn* m 'głęb, jądro', przen. 'sedno, istota'; por. z innym znaczeniem r. *strežen* 'najgłębsze miejsce w korycie rzecznym, o najszybszym nurcie, główny nurt rzeki', ukr. dial. *stryžen* 'najgłębsze miejsce w rzece, jeziorze, toń; niewielka rzeczka, struga', słwn. dial. *stržēn* 'nurt rzeki'. Psł. **strōžē*, **strōžene* 'tkanka miękkiszowa drzewa, rdzeń; najgłębsze miejsce rzeki, nurt rzeki', od psł. **strōžb* [< **strigi-*] 'ts.' (por. r. dial. *strež* / *streža* 'nurt rzeki', s. dial. *střž* 'rdzeń drzewa'), prapokrewne ze stpr. *strigeno* 'mózg' i dalej ze szwedz. *strecke* [< **strikan*] 'nurt rzeki', zapewne od pie. **streig-* będącego derywatem od pie. pierwiastka **ster-* 'pasma, smuga, pręga'. Oczekiwana polska postać **stržēn*, real-

nie istniejące postaci powstały w rezultacie różnych uproszczeń niezwyklej grupy spółgłoskowej **strž* i jej odmianki **zdrž* (udźwięcznionej pod wpływem ž).

rechotać od XIX w. 'wydawać głos (o żabach); śmiać się głośno, rubasznie'; też daw. od XVI w. *rechotać* 'ts.', *rzegotać* 'rechotać', 'grzechotać, wydawać dźwięk', stp. od XV w. 'dużo mówić, paplać', dial. 'turkotać (o odgłosie kół wozu); rechotać, skrzeczeć (o żabach)', w gwarach w wielu postaciach: *rechotać* / *regotać* / *rekotać* / *rechotać* / *rze-kotać* / *rzegotać* 'skrzeczeć (o żabach, o sro-kach)', *rechotać się* 'głośno i pusto śmiać się', kasz. *řexotac* 'skrzeczeć (o żabach)', 'śmiać się głośno'; por. też stp. *rzektać* 'rzyć (o koniu), skrzeczeć (o sroce)', *rzekta-nie* 'głośny śmiech, chichot', dial. *rzektać* 'skrzeczeć (o żabach)', *rzechce (się)* 'przejawia popęd płciowy (o świni)', *rehtać* / *rektać* 'wydawać głos, skrzeczeć (o żabach), chrząkać (o świni)', *rehać* 'chrząkać (o świni)'. Por. gł. *řjehtać* 'skrzeczeć, rechotać (o żabie), chrząkać (o świni)', stcz. *rechniti* / *rechtniti* 'szemrać, sarkać, wymyślać', cz. *řehotat* i *řeh(o)nit se* 'rechotać, chichotać', *řehat* 'rzyć (o koniu); grzechotać', slc. *rehotat sa* i *rehuňat sa* 'zaśmiewać się w głos, rechotać', *rehtať* 'rzyć', r. *regotat* 'zaśmiewać się, rechotać, wrzeszczeć', ukr. *rehotaty(sja)* 'ts.', ch. *reğetati* 'skrzeczeć, rechotać; terkotać'. Wszystkie postaci pochodzenia dźwiękn.

rej od XVI w. 'szereg, rząd, łańcuch, sznur', dziś tylko *rej wodzić* 'przewodzić komuś, panować nad otoczeniem; zajmować pierwsze miejsce; dyrygować, rządzić', od czego *wodzirej* od 1500 r. 'ten, co prowadzi taniec', por. też daw. XVI w. *rej* 'przodownik, przywódca'. Por. cz. *rej* 'płasy, taniec'. Zapóżylenie ze śrwniem. *rei(e)* / *reige* 'rodzaj tańca, zwłaszcza wiosenny, letni korowód taneczny prowadzony przez pola' (dziś niem. *Reigen*, wcześniej *Reihen* 'korowód, taniec, płasy'), co zapewne ze stfranc. *raie* o niepewnym znaczeniu ('rodzaj gry' czy może 'taniec'), przypuszczalnie pochodzenia celtyckiego.

rejestr od XV w. (stp. też *rejstr* / *rajistr*) 'spis spraw, osób, przedmiotów', stp. też 'wyciąg, skróty (z obszerniejszego dzieła)'. Por. cz. *rej-*

střík 'rejestr, indeks'. Zapożyczenie ze śrlac. *registrum* 'spis, wykaz'. — Od tego *rejestr-ować, rejestracja*.

reszta od XVII w., daw. od XVI w. też *reszt* 'pozostałość, ostatek'; zdr. *resztka*. Zapożyczenie z niem. *Rest* 'reszta, pozostałość; ostatek, resztka', co przejęte z wł. *resto* 'ts.' (od wł. *restare* 'pozostawać' < łac. *restāre* 'ts.'). — Od wyrażen przyimkowych *nareszcie, wreszcie, zresztą*.

ręczyć od XIV w. 'gwarantować, dawać gwarancję, porękę', pot. 'być pewnym czegoś, spodziewać się, wierzyć'; z przedr. *doręczyć*, *poręczyć* (stp. 'dać na co porękę, gwarancję, zaręczyć; powierzyć, oddać pod opiekę, pod nadzór'), *wyręczyć* (daw. 'wybawić, wyzwolić'), *zaręczyć* (stp. 'przysiąc, zobowiązać się'), *zaręczyć się*; wielokr. *-ręczać*: z przedr. *doręczać, poręczać, wyręczać, zaręczać (się)*. Ogsl.: cz. *ručít* 'ręczyć, poręczać', ukr. *ručýty* 'ts.', ch./s. *ručíti* 'podawać rękę; poręczać, dawać gwarancję przez podanie ręki'. Psł. **rųčiti* 'podawać rękę na znak gwarancji, zapewnienia kogoś o czymś', czas. odrzecz. od psł. **rųka* (zob. *ręka*). — Od czas. przedrostkowych *poręczenie; poręczyciel* 'ten, kto udziela gwarancji' (w XV w. bohemizm *poręczyciel* 'ten, kto sporządził testament'); *poręka* od XV w. 'poręczenie, gwarancja, rękojmia' (stp. też 'poręczyciel'), *wyręka* 'wyręczenie' (dial. 'pomoc, wyręczenie', kasz. *vērąka* 'osoba gotowa zawsze kogoś wyręczyć, zastąpić'); *zaręczyyny* mn. Zob. *stręczyć*.

ręka od XIV w. 'kończyna górna, przede wszystkim jej część końcowa z dłońią i palcami', w stp. częste też we wtórnych, przen. znaczeniach 'człowiek, jego działanie', 'posiadanie, władza, opieka, nadzór; władza, moc nad czymś', 'poręczenie, poręka, zabezpieczenie zobowiązania, wykonania wyroku itp.', 'miara miodu', *mocna ręka* 'oddział wojska'; zdr. *rączka* (też 'uchwyt, rękojeść'). Ogsl.: cz. *ruka*, r. *ruká*, scs. *rųka*. Psł. **rųka* 'ręka' dokładnie odpowiada lit. *rankà* 'ręka', lot. *rūoka* 'ts.', stpr. *rancko* 'ts.'; bałtośl. innowacja (prawdopodobnie wyparła jakąś starszą nazwę górnej kończyny). Na gruncie słow. wyraz niemotywo-

wany, jednak podstawowy czas. występuje w bałt.: lit. *riñkti, renkti* 'zbierać', od pie. **ųrenk-* 'zbierać' (co od pie. pierwiastka **ųer-* 'kręcić, wić'). Etymologiczne znaczenie 'ta, co zbiera, zgarnia' (co do rozwoju znaczenia por. p. wulg. *graba* 'ręka' od *grabiti*). — Od tego *ręczny* → *ręcznik*. Zob. *rączy, ręczyć, rękaw, rękojeść, rękojmia, podręczny, zręczny*.

rękaw od XV w. 'część ubrania okrywająca rękę'. Ogsl.: cz. *rukáv* 'rękaw', r. *rukáv* 'rękaw; odnoga rzeki', ch./s. *rukáv* 'rękaw; odnoga (np. rzeki), delta'. Psł. **rųkavъ* 'rękaw', urzeczownikowiony psł. przym. **rųkavъ* 'odnoszący się do ręki' (z przyr. **avъ* od psł. **rųka*, zob. *ręka*). — Od tego *rękawica* od XV w. (por. cz. *rukavice*, r. *rukavica*, ch./s. *rukávica*), zdr. *rękawiczka*; od wyrażenia przyimkowego *zarękawek*.

rękojeść z od XV w. (stp. też *rękowiście*) 'uchwyt, trzonek, rączka', dial. *rękojeść, rękojeście* 'ts.', *rękowiście* 'poręcz', kasz. *rųkó-věsc* 'poręcz'. Ogsl.: cz. *rukojeť* z 'rękojeść, trzonek, uchwyt', *rukověť* z 'ts.'; podręcznik, poradnik, r. *rukojáf* z i *rukojáfka* 'rękojeść, rączka, trzonek', scs. *rųkojěto* / *rųkověto* 'sноп', ch./s. *rukověť* 'pek, garść, wiązka, naręczce'. Psł. **rųkojěto* / **rųkověto* z 'to, co się uchwyci ręką, złożenie z psł. **rųka* (zob. *ręka*) i rzecz. od psł. **(j)eti* 'wziąć, chwycić rękami, schwycić, złapać, ująć' (zob. *jąć*). W polskim oczekiwaliśmy postaci **rękojęć* / **rękowięć*, końcowe *-ść* przypuszczalnie pod wpływem jakichś innych rzecz. typu *kiść*. Mało prawdopodobne, by wyrazy polskie sprowadzały się do nie znanej poza tym prapostaci **rękojęć-tъ* > **rękojęstъ*.

rękojmia 'poręczenie', stp. od XIV w. *rękojmia* / *rękomia* 'ten, kto za kogoś ręczy, poręczyciel' (por. stp. od XIV w. *rękojemstwo* / *rękojemstwo* / *rękojestwo* / *rękomstwo* / *rękowstwo* 'poręczenie, zabezpieczenie zobowiązania'). Por. cz. *rukojmí* 'zakładnik, poręczyciel, zakładniczek, poręczycielka'. Złożenie z *ręka* i derywatu od czasu teraźn. czas. *jąć*: stp. imię, psł. **jъmp* (zob. *jąć*), z przyr. *-ja*. Pierwotne znaczenie 'poręczyciel' w staropolskim i czeskim. — Od tego *rękojemca* 'poręczyciel'.

robak od XIV w. 'drobne zwierzę bezkręgowce, o wydłużonym kształcie ciała (np. larwa owadzia)', pot. 'owad, insekt, pasożyt', stp. *robak* / *chrobak* 'małe zwierzę, zwłaszcza owad i jego gąsienice, zwierzę pełzające (np. wąż)', dial. też *chrobak* (*hrobak*) 'robak', także 'każde małe zwierzątko ssące (np. kuna, jeż, szczur)', 'wilk', *robaki* 'owady, robaki, szczury, myszy, węże, jaszczurki', kasz. *χrobák* 'kornik'; zdr. *robaczek* (stp. i dial. też *chrobaczek*). Por. cz. *chrobák* 'żuk', słc. *chrobák* 'chrząszcz'. Zachsl. **chrobakō* 'chrząszcz, żuk, robak', od psł. czas. pochodzenia dźwięk. **chrobati* 'trzeszczęć, chrzęścić, chrupać' (zob. *chrobotać*), z przyr. -ak < *-akō. Pierwotne znaczenie 'ten, co chrzęści, chrupie'. — Od tego *robactwo* 'robaki' (stp. XV w. *robaczstwo* 'plazy i gady'); *robaczywy* → *robaczywiec*.

robić od XIV w. 'pracować, zwłaszcza fizycznie', 'wykonywać, wytwarzać, produkować', 'postępować, zachowywać się, sprawać się', 'czynić, działać', daw. 'parać się, trudnić się, uprawiać'; z przedr. *dorobić* (się), *narobić*, *obrobić*, *podrobić*, *porobić*, *przerobić*, *wyrobić*, *zarobić*, *zrobić*; wielokr. *rabiać*, z przedr. *dorabiać*, *obrabiać*, *porabiać*, *przerabiać*, *wyrabiać*, *zarabiać*. Ogśl.: cz. *robit* 'pracować (usilnie), zajmować się czymś; wyrabiać coś', r. *robiť* 'pracować, trudzić się, wykonywać ciężką pracę', ch. *rabiti* 'służyć, być przydatnym; pracować; odrabiać pańszczyznę', daw. 'pomagać w pracy; postępować; troszczyć się'. Psł. **orbiti* 'spełniać obowiązki niewolnika, służyć, ciężko, niewolniczo pracować', czas. odrzec. od psł. **orbō* 'niewolnik' (por. np. cz. *rob*, poet. *rab* 'niewolnik', r. *rab* 'ts.; sługa; człowiek komuś podporządkowany', scs. *rabō* / *robō* 'niewolnik'; w polskim poświadczono tylko w derywatach: stp. *roba* 'niewolnica', w XV w. *robię* 'dziecko', mn *robięta* 'dzieci', zob. też *parobek*), od pie. **orbō*- 'osierocony, sierota' (czy też 'mały, dziecko'). — Od czas. przedrostkowych *prerobić*, *wyrobić*; *dobrobek*, *urobek* (stp. 'zysk, dochód'), *zarobek*; *obrobka*, *podrobka*, *przerobka*; *rozroba*. Zob. *robotą*.

robotą od XIV w. 'praca, działanie; rezultat pracy, dzieło, wyrób; zatrudnienie, posada',

stp. też 'praca pańszczyźniana', 'niewola', dawniej i w gwarach w różnych wtórnych znaczeniach (np. 'materiał drzewny'), 'produkt pracy pszczół w ulu, plaster z wosku wyrobiony przez pszczoły'. Ogśl.: cz. *robota* 'praca pańszczyźniana; ciężka praca', przest. 'praca, trud; niewolnictwo, poddaństwo', ukr. *robóta* 'praca, trud; rezultat pracy', scs. *rabota* / *robotá* 'niewola, niewolnictwo'. Psł. **orbota* 'bycie niewolnikiem, niewola' > 'spełnianie obowiązków niewolnika, ciężka, niewolnicza praca, praca bez zapłaty', rzecz. abstrakcyjny od psł. **orbiti* (zob. *robić*), z przyr. *-ota. — Od tego *roboczy*; *robotny* (→ *robotnik*, *robotnica*; *robotczyna*).

rodak 'ziomek, współziomek, człowiek tej samej narodowości', daw. 'krajan, człowiek pochodzący z tej samej okolicy', 'człowiek pochodzący z tego samego rodu'. Por. cz. *rodák* 'rodak, ziomek', daw. 'krewniak', ukr. reg. *rodák* 'krewniak', ch./s. *rōdák* 'krewny, kuzyn', daw. 'ziomek', słwł. *roják* 'ziomek, krajan; członek rodu; krewny; tubylec'. Słow. **rodakō* / **rodakō* 'członek rodu, człowiek należący do tego samego rodu', z przyr. *-akō (i *-jakō) od psł. **rodō* (zob. *ród*). — Od tego *rodaczka*.

rodzaj od XIV w. 'gatunek, odmiana', 'pleć', stp. też 'osoby pochodzące od wspólnego przodka, rodzina, ród, plemię, naród', 'generacja, pokolenie', 'pochodzenie, rodowód', 'narodziny, urodzenie', 'płodność', 'natura, przyrodzenie', daw. 'urodzaj', dial. 'ród'. Ogśl.: słc. przest. *rodzaj* 'gatunek, odmiana', strus. *rožaj* 'wydanie na świat potomstwa, urodzenie', 'plód', 'natura, charakter, właściwość', ukr. reg. *rožaj* 'urodzaj', 'pomysłny rozwój, wzrost; życie', ch./s. *rōdaj* 'poród, urodzenie, narodzenie; wschód słońca'. Słow. **rodajō* 'rodzenie, wydawanie na świat potomstwa, dawanie płonów; ród, potomstwo', od psł. **roditi* 'wydawać na świat potomstwo, dawać plody, owocować' (zob. *rodzić*), z przyr. *-jajō. Zob. też *urodzaj*.

rodzeństwo od XVIII w. 'dzieci tych samych rodziców w stosunku do siebie'. Od przym. *rodzony* 'spokrewniony w prostej linii' (imię-słowu biernego od *rodzić*, zob.), z przyr. -stwo. Pierwotnie rzecz. abstr. 'pokrewień-

stwo w prostej linii', wtórnie 'osoby spokrewnione w prostej linii'.

rodzice mn od XV w. (daw. *rodzicy*) 'ojciec i matka', stp. *rodzic* 'krewny', daw. też 'autochton, rodak, krajan, ziomek', stp. także *rodzica* 'krewna; rodzicielka, matka'; dzisiejsze *rodzić* 'jedno z rodziców, ojciec lub matka' wtórnie utworzone od *rodzice*. Por. stcz. *rodic* / *rodić* 'potomek; krewny; rodak, ziomek; rodzic', cz. *rodić* 'rodzić, ojciec', *rodiće* mn 'rodzice', strus. *rodićb* 'krewny, krewniak', r. *rodić* 'ts.; członek rodu; współplemieniec', ukr. *ródyc* 'krewny', reg. 'rodzony brat'. Psł. **rodib* 'członek rodu, połączony węzłami krwi, krewny', od psł. **rodō* 'ród', z przyr. *-ib (por. *księżyc*). Zob. *rodzina*.

rodzić od XIV w. 'wydawać na świat potomstwo', stp. też 'wydawać owoce, plony', 'pomnażać, powiększać', 'płodzić, zostać ojcem'; z przedr. *narodzić*, *obrodzić*, *odrodzić się*, *porodzić*, *rozrodzić (się)*, *wyrodzić się*, *zrodzić*; wielokr. -radzać: tylko z przedr., np. *odradzać się*, *wyradzać się*. Ogśl.: cz. *rodit*, r. *rodiť*, scs. *roditi*, *rožd*. Psł. **roditi*, *rodō* 'wydawać na świat potomstwo, dawać plody, owocować', czas. odrzec. od psł. **rodō* 'ród, plemię' (zob. *ród*). — Od tego *rodzićel* → *rodzicielka*, *rodzicielski*; *rodny* przest. 'płodny, rodzący, urodzajny', dziś 'rozrodczy' (*narząd rodny*); od czas. przedrostkowych *poród* od XVI w., *rozród*, *wyrodek*, *zarodek*; *wyrody*; zob. też *naród*; *przyrodzenie* 'genitalia' (stp. od XIV w. 'zespół cech wrodzonych, usposobienie, skłonności', 'jeden z czterech pierwiastków, z których miał się składać wszechświat i człowiek', 'przyroda, świat', 'istota, stwór, stworzenie', 'rodzaj, gatunek', 'pleć', 'pokrewieństwo, powinowactwo', 'ród, rodzina'); *przyrodzony* od XIV w. 'naturalny, wrodzony', stp. też 'związany z kimś pochodzeniem od wspólnego przodka', 'związany z określonym urodzeniem, funkcją'; *przyrodni* od XIX w., daw. XV-XVIII w. *przyrodny* 'zrodzony z jednej matki, ale innego ojca, lub innej matki i jednego ojca', stp. też 'rodzony', 'należący do tej samej rodziny' (od *przyrodzić się* 'urodzić się później'). Zob. *naród*.

rodzimy od XIX w. 'właściwy danemu narodowi, krajowi, domowi, pochodzący z da-

nego narodu, kraju, domu', daw. 'prawdziwy, z krwi i kości', dial. 'wrodzony, istniejący od urodzenia'. Por. r. *rodymy* 'rodzinny, ojczysty, rodzimy', pot. (przy zwracaniu się do kogoś) 'drogi, kochany, kochanie', ukr. *rodymy* 'wrodzony, naturalny; ojczysty', reg. 'miejscowy, tutejszy', cs.-s. *rodim* 'krewny'. Psł. **rodim* 'rodzimy, rodzony, urodzony, rodzinny', imiesłów bierny czasu teraźn. od psł. **roditi* 'rodzić' (zob. *rodzić*).

rodzina od XIV w. 'małżonkowie i ich dzieci; krewni, powinowaci', stp. 'ród, naród, plemię', 'rodzice, ojciec i matka', 'pocho-dzenie', 'przyrodzone cechy i właściwości', dial. podh., śl. 'krewny, krewniak', śl. 'ojcowizna'. Ogśl.: stcz. *rodina* 'rodzina; pokrewieństwo', cz. *rodina* 'rodzina', r. *rodina* 'ojczyzna', ch./s. *rodina* 'urodzaj'. Psł. **rodina* 'to, co związane z rodem, pokrewieństwo, spokrewnione osoby, członkowie tego samego rodu; spokrewniona osoba, członek rodu; ziemia rodowa', od psł. **rodō* 'ród, plemię' (zob. *ród*), z przyr. *-ina. Por. *rodzić*. — Od tego *rodzinny*.

rodzynek i *rodzynka* 'suszony owoc winnej latorośli', stp. od XIV w. *rozenka* / *rozynka* 'ts.'. Por. cz. *rozinka* 'ts.'. Zapożyczenie z niem. *Rosine* 'ts.'.

roić od XVIII w. 'myśleć o czymś nierealnym, fantazjować, marzyć', od XVII w. *roić się* 'majać się, śnić się'; częściej od XV w. *roić się* 'wylatywać gromadnie (o pszczołach)', 'gromadnie, tłumnie poruszać się', daw. 'fermentować, wrzeć (o cieczach)', dial. *roić* 'fermentować', 'wzbierać, burzyć się' (np. o morzu), *roić się* 'niespokojnie siedzieć, wiercić się', kasz. *rojic* też 'iść szybko, uciekać', *rojic są* 'roić się (o pszczołach); być niespokojnym, wiercić się; dziać się; występować gromadnie, tłumnie'; z przedr. *uroić* 'zmyślić, stworzyć fikcję myślową', *wyroić się*, *zaroić się*. Ogśl.: cz. *rojiti se* 'gromadnie wylatywać z ula, roić się (o pszczołach); gromadnie, tłumnie poruszać się, tłoczyć się', r. *roifšja* 'roić się; latać rojem; pojawiać się stale, masowo, gromadnie', *roif* 'zbierać się, skupiać się w rój', słwn. *rojiti* 'roić się; złościć się'. Psł. **rojiti* (sę) 'szybko, gwałtownie, intensywnie poruszać się; latać rojem, wylatywać rojem (zwłaszcza o pszczo-

lach)', czas. odrzecz. od psł. **rojs* 'poruszanie się, ożywiony, gwałtowny ruch; chmara latających owadów, zwłaszcza rojących się pszczoł' (zob. *rój*). Polskie znaczenie 'fantazjować, marzyć' zapewne z przenośnego 'kłębić się (o myślach)', por. ukr. *roitytsja* 'kłębić się (o myślach)', słwn. *rojiti se* 'szaleć, kłębić się (o myślach)'.

rok od XIV w. 'jednostka rachuby czasu równa okresowi obiegu Ziemi wokół Słońca', daw. od XIV w. też 'wyznaczony przeciąg czasu na dokonanie pewnych czynności, ostatni dzień tego okresu, termin', *rok* i mn *roki* 'termin rozprawy sądowej, posiedzenia sądu, rozprawa sądowa', 'pozew', stp. także 'zabezpieczenie komuś pobytu lub przejścia listem żelaznym lub konwojem'; zdr. *roczek*. Ogsl.: cz. *rok* 'rok', r. *rok* 'los, przeznaczenie, dola, zrządzenie losu, fatum', scs. *rok* 'ustalony czas, termin', ch./s. *rök* 'termin'. Psł. **rok* 'to, co jest powiedziane, umówione, uzgodnione, ustalone; umówiony, ustalony okres, termin', rzecz. odczas. od psł. **rekti* 'powiedzieć, rzec' (zob. *rzec*), z właściwą takim archaicznym derywatom wymianą rdzennego **e* ⇒ **o*. Pierwotne znaczenie 'umawianie się, uzgadnianie czegoś' (wskazuje na nie zwłaszcza odrzecz. czas. *rokować* 'prowadzić rozmowy dyplomatyczne, pertraktować'), od tego 'to, co jest powiedziane, umówione', 'umówiony okres', znaczenie 'jednostka czasu równa okresowi obiegu Ziemi wokół Słońca' rozwinęło się z 'umówiony okres (np. zatrudnienia, wynajęcia do służby)', gdyż takie umowy zawierano zwykle na okres roczny. — Od tego *roczny* (⇒ *roczniak*, *rocznik*, *rocznica* ⇒ *rocznicowy*); *rokować* 'prowadzić rozmowy dyplomatyczne, pertraktować; spodziewać się czegoś po czymś, przepowiadać, prorokować, wróżyć coś komuś; stanowić zapowiedź czegoś, zapowiadać'.

rokita od XV w. 'wierzba rokita, *Salix repens*', dial. 'wierzba śląska, *Salix silesiaca*', kasz. *řokita* na oznaczenie różnych gatunków wierzby. Ogsl.: cz. *rokyta* (dial. też *rakyta*) 'iwa, *Salix caprea*', rzadko 'sitowie lub trzcina; krzak', dial. 'wiklina, *Salix purpurea*', r. *rakita* (dial. też *rokita*) 'różne, zwłaszcza drobne, gatunki wierzby, iwy',

dial. 'topola', 'różne inne rośliny (np. pięciornik, *Potentilla fruticosa*)', ch./s. *rakita* 'wiklina; iwa; trzmielina, *Evonymus europaea*'. Psł. **orkyta* [< **ork-u-tā*] 'wrzeczaste gatunki wierzby, niejasnego pochodzenia, może prapokrewne z gr. *árkeythos* 'jałowiec; cedr', *árkys* 'sieć', lot. *erčis* 'jałowiec', *ērškis* 'krzak ciernisty', *ērķula* 'wrzeczono'. Ostateczną podstawą było chyba pie. **ark'u* 'wygięcie' (od którego też np. łac. *arcus* 'łuk', por. *rak*), wyraz oznaczałby zatem rośliny z wygiętymi, zwisającymi gałęziami.

rola I 'pole uprawne' od XIV w., dial. *rolā* 'zaorane pole'. Ogsl.: cz. przest. książk. *role* 'z (stcz. *rolf*) 'rola, pole', r. dial. *rolja* 'rola', słwn. dial. *rāl* 'ts.'. Psł. **orlbi* / **orlbia* 'orka, uprawa roli; pole orne, zaorane', pierwotnie nazwa czynności (wtórnie rezultat czynności) od psł. **orati* 'orać' (zob. *orać*), z przyr. **lbi* / **lbia* (co do budowy por. *grabie*). Nie można wykluczyć, że pierwotnie były to derywaty z przyr. **bji* i **bja* od niezachowanego imiesłowu czasu przeszłego *torlb* od przypuszczalnej wcześniejszej psł. postaci czas. *torli* 'orać'. W takim razie pierwotne znaczenie prawdopodobnie 'to, co było wcześniej orane'. — Od tego *rolny* od XV w. 'dotyczący roli, związany z uprawą roli' → *rolnik* od XV w. 'ten, kto uprawia ziemię' → *rolniczy*, *rolnictwo*.

rola II od XVIII w. 'postać z utworu scenicznego, sztuki teatralnej, filmu, grana przez aktora', 'tekst wypowiadany przez aktora odtwarzającego postać jednego z bohaterów', 'udział, zaangażowanie w coś, waga, stopień tego zaangażowania; postawa, stanowisko, określona pozycja', u Lindego 'część sztuki, którą każdy aktor udawa z osobna' i 'lista, rejestr'. Por. cz. *role* 'z (rola; rólka'. Zapożyczenie z franc. *role* m 'rola (teatralna, filmowa itd.); znaczenie, wpływ', 'spis, lista, wykaz, rejestr', por. też niem. *Rolle* 'krążek, blok, walek; szpulka, rolka; rulon; zwój, zwitek; rola (teatralna); znaczenie', co ze stfranc. *rol(l)e* 'zwój papieru czy pergaminu, rulon' (a to z łac. *rotula* / *rotulus*, zdr. od *rota* 'kolo, krąg; walek'). Na gruncie francuskim powstało specjalne, węższe znaczenie teatralne 'spisany tekst roli dla jednego aktora', z którego rozwinęło się 'rola

aktorska'. Wcześniejsze znaczenie 'zwój' zachowane w p. zdr. *rolka* 'zwój czegoś, przedmiot, na który się coś zwija, nawija' i w czas. *rolować* 'nawijać na rolkę, zwijać w rolkę', z przedr. *zrolować*.

ronić od XVI w. (z przedr. *uronić* od XV w.) 'tracić, upuszczać, gubić coś, wydzielać coś', 'rodzić przedwcześnie'; z przedr. *poronić* 'urodzić przedwcześnie', *uronić* od XV w. 'pozwolić wypaść, wyciec, upuścić, zgubić coś małego, drobnego; opuścić, pominąć, przeoczyć'. Ogśł.: cz. *ronit* 'ronić', r. *ronjáf* 'ronić, upuszczać, tracić, gubić', ukr. *ronýty* 'ts.', ch./s. *róniti* 'nurkować; zanurzać się', 'podrywać, rwać (brzeg)', 'łać' (*roniti* suze 'ronić łzy'), *róniti* se 'obrywać się, osypywać się, kruszyć się'. Psł. **roniti* 'sprawiać, aby coś spadało, strącać, zrzucić, upuszczać; sprawiać, aby coś ciekło, kapło', prawdopodobnie czas. kauzat., ale jego podstawa (zapewne z rdzeniem **ren-* nie jest w słow. poświadczona. Najbliższym wyrazem jest goc. **rannjan* w przedrostkowym *ur-rannjan* 'powodować, że coś wychodzi' (związane etymologicznie z goc. *rinnan* 'cieć', niem. *rinnen* 'ts.'), pokrewnymi przypuszczalnie również z gr. *rhanís* 'kropla', *rhanō* 'kropie'. Te wyrazy od podstawowego pie. **ren-* / **ron-* 'powodować, że coś ciecze', zapewne z wcześniejszego **er-en-*, będącego rozszerzeniem pie. pierwiastka **er-* / **or-* 'poruszać' (ostatecznie od tego pierwiastka także *rój*, *rzeka*, zob.).

ropa od XV w. 'gęsta ciecz gromadząca się w tkankach na skutek procesów zapalnych', *ropa naftowa* 'ciekły surowiec kopalny, z którego przez destylację otrzymuje się m.in. benzynę', stp. *ropa* 'gęsta, żółtawa wydzielina gromadząca się w ranach; ropa naftowa', kasz. *ropa* 'para wodna'. Por. r. dial. *rópa* / *rapá* 'stężony roztwór soli, solanka; nasycona solami woda słonych jezior', *ropá* / *rópa* 'ropa', ukr. *ropá* 'stężony roztwór soli; nasycona solami woda słonych jezior', dial. 'ropna wydzielina, ropa', 'pot', 'ropa naftowa', br. *rópa* 'ropna wydzielina, ropa', *rópa* / *rapá* 'nasycona solami woda słonych jezior, solanka', dial. *rópa* 'stężony roztwór soli; sok z solonego mięsa, ryby; wydzielina z ust i nosa nieboszczyka', słwn. *ropa* 'torf'.

Psł. **ropa* 'gęsta ciecz (zagęszczona jakimiś dodatkami, zawiesiną, np. rozpuszczonymi solami)' o niejasnej etymologii. — Od tego *ropny*, *ropień*, *ropieć*, *zaropiały*.

ropucha od XVI w. 'gatunek żaby', dial. młp. też *chropucha* / *gropucha* 'żaba', w gwarach także *rapucha* 'ts.', kasz. *ropuxa* 'ropucha'. Por. cz. dial. *rapucha* 'ropucha' (liter. *ropucha* zapożyczone z polskiego), śl. *ropucha*, dial. *rapucha* / *repucha* 'ts.', r. dial. *ropúcha* 'ts.', ukr. *ropúcha*, dial. *ropávka* / *rapávka* 'ts.'. Pierwotna p. postać zapewne *chropucha*; por. z nagłosowym **k-* np. ukr. *korópavka* 'ropucha', słwn. *krápavica* 'ts.'. Psł. **chorpucha* / **korpucha* 'ropucha', od psł. **chorpa* (/ **skorpa* / **korpa*) 'nierówna, chropowata, szorstka powierzchnia' (zob. *chropawy*).

rosa od XV w. 'kropelki wody osiadłe na czymś', stp. też 'deszcz, chmury deszczowe', *boża, miodowa rosa* 'spadź', *rosa szkodna* 'rdza zbożowa'. Ogśł.: cz. *rosa*, r. *rosá*, scs. *rosa*. Psł. **rosa* 'rosa', dokładne odpowiedniki: lit. *rasá* 'rosa', łot. *rasa* 'ts., drobny deszcz', por. też pokrewne łac. *rôs*, *rôris* m 'rosa', stind. *rása* [- **rés-o-*] 'płyn', z pie. **ros-* 'cieć' (od pie. pierwiastka **eres-* 'cieć', od którego np. stind. *áršati* 'ciecze'). Pierwotne znaczenie prawdopodobnie 'cieknie, ściekające, spadające krople wody'. — Od tego *rosić* 'moczyć, zwilżać, pokrywać kroplami cieczy', 'drobno padać, mżyć (o deszczu)', stp. 'spuszczać deszcz', 'skrapiać, polewać', 'poddawać słomę lnianą, konopną działaniu wody', dial. 'trzymać na rosie dla skruszenia łądy (o lnie)' → *roszenie* (dial. 'rozścielanie lnu w celu wystawienia go na działanie rosy') → *roszarnia*.

rosnąć *rosnę*, rzadko *rósć*, *rosnę* 'rozwijać się, wzrastać; występować, znajdować się gdzieś, wegetować', 'zwiększać się, powiększać się, mnożyć się; nabierać mocy, wzmacniać się', 'podnosić się na skutek fermentacji (o cieście)', stp. od XV w. *rość*, *rośte*, *roście* 'rosnąć', kasz. *rosc*, *roscę* 'rosnąć; wyrastać (o cieście); podnosić się (o przypiływie morza); przybierać (o księżycu)'; z przedr. *dorosnąć*, *narosnąć*, *odrosnąć*, *porosnąć*, *przyrosnąć*, *rozrosnąć*, *wyrosnąć*, *zarosnąć*; wielokr. -*rastać*: z przyr. np. *dorastać*, *odra-*

stać, porastać, wyrastać. Ogśl.: cz. *růst, rostu* 'rosnąć, wzrastać, wyrastać', ukr. *rostý, rostu* 'rosnąć, wzrastać', scs. *rasti, rastp* 'rosnąć; wzrastać, rozwijać się, wzmacniać się'. Psl. **orsti, *orstp* 'rosnąć, wzrastać, wyrastać', prawdopodobnie od pie. **er(a)-d^(w)* 'wysoki; rosnać' (por. stirl. *ard* 'wysoki, wielki', lac. *arduus* 'stromy, spadzisty, sterczący, wysoki', a także łac. *arbor* 'drzewo'), będącego rozszerzeniem pie. pierwiastka **er-* 'wprawiać w ruch, powodować rośnięcie'. Zatem psl. **orsti* z wcześniejszego **ärd-tej*, z regularną zmianą fonetyczną **dt > *tt* > **st*; ta sama zmiana w psl. formach czasu teraźn. utworzonych za pomocą przyr. **-te/to-*, np. 3. os. l. p. **orstetb < *ärd-te-ti*. — Od czas. przedrostkowych *odrost, porost, przyrost, rozrost, wyrost, zarost; odrostek, wyrostek*.

rosocha od XV w. (daw. też *rozsocha*) 'rozgałęziony pień drzewa', dial. 'gruba gałąź, konar', 'rozwidlona gałąź', kasz. *řosořa* 'rozwidlona gałąź; bujnie rozgałęzione drzewo; poroże jelenia', 'miednica'. Ogśl.: cz. *rozsocha* 'rozwidlona gałąź', r. *rossócha* 'rozwidlone drzewo', ch./s. *räsóhe* mn 'drzewo rosochate; widły; łącki u pług'. Słow. **orz(ə)sócha* 'rozwidlona gałąź', od psl. **socha* 'rozwidlona gałąź' (zob. *socha*). Ponieważ psl. **socha* zyskiwało wtórne znaczenia (zwłaszcza 'narzędzie do orki'), dla podtrzymania pierwotnego znaczenia wyraz otrzymał przedr. **orz-* (zob. *roz-*), przypuszczalnie na wzór jakichś innych wyrazów. — Od tego *rosochaty*.

rosół od XV w. 'wywar z kości i mięsa z dodatkami jarzyn, spożywany jako zupa', stp. 'osolona woda służąca do konserwowania mięsa, ryb; solanka', dial. 'wywar z mięsa i kości', 'rodzaj zupy ugotowanej na mięsie', 'słony płyn, w którym trzyma się np. sadło', daw. XVI–XVII w. przen. w *rosóle* 'w kłopotach, tarapatach, w zgryzocie'. Ogśl.: gł. *rosół* 'słona woda, zalewa do peklowania', cz. *rosol* 'galareta, galaretka', r. *rassól* 'sos od marynat, rosół', ch./s. *rásol / rásó, rásola* 'kwas z kapusty', bg. *razsól* 'osolona woda (np. do zalewania kapusty); kiszona kapusta'. Psl. **orzsoľb* 'solanka, woda nasycona solą lub innymi substancjami', rzecz. odczas.

od psl. przedrostkowego **orz-soliti* 'zaprawić solą' (od psl. **soliti* 'solić', zob. *solić*).

rościć *roszczę* 'żywić, zgłaszać prawo, pretensje do czegoś', stp. XV w. *rościć się* 'mnożyć się, rozmnażać się', *rozrościć się* 'rozrosnąć się, rozkrzewić się', w XVI w. *rościć* 'pobudzać do wzrostu, sprawiać, że coś rośnie', w XVII w. 'wywoływać, wzbudzać, wzmacniać', *rościć w głowie* 'roić, zamyślać', *narościć* 'ukartować, uknuć, zastawić pułapkę', *wyrościć* 'wychodować, wychować', *wyroszczony* 'wyrosły', *zarościć* 'dać zarosnąć, spowodować zarosnięcie', w XVI–XVII w. *zrościć* 'zespolic przez zrośnięcie, spowodować zrost', w XVII w. *rościć się* 'nadymać się, puszyć się'. Czas. odrzecz. od psl. **orstb* [*< *ord-to-*] 'rośnięcie, wzrost' (por. np. cz. *růst* 'wzrost, rośnięcie, rozwój'), od pie. **er(a)-d^(w)* 'wysoki; rosnać', z przyr. **-rə*, pokrewny z psl. **orsti* 'rosnąć, wzrastać, wyrastać' (zob. *rosnąć*). Współczesne znaczenie 'żywić, zgłaszać pretensje' przypuszczalnie w związku z daw. 'wywoływać, wzbudzać, wzmacniać'. — Od tego *roszczenie*.

roślina od XVIII w. Por. cz. *rostlina* 'ts.', ch./s. *ráslina / ráslina* 'ts.'. Od imiesłowu *rosły < *rostly < psl. *orstlb* (od psl. **ors(t)npti* 'rosnąć', zob. *rosnąć*) z przyr. **-ina*. — Od tego *roślinny* → *roślinność*.

rota I od XV w. 'tekst, formuła przyrzeczenia, przysięgi (zwłaszcza przed sądem), przysięga'. Ogśl.: stcz. *rota* 'przysięga, formuła przysięgi', r. dial. *rotá* 'przysięga; zakłęcie; ślubowanie, obietnica', ch. *róta* 'przysięga; zakłęcie, zaklinanie; formuła przysięgi', słwn. *róta* 'przysięga'. Psl. **rota* 'przysięga, zakłęcie', z pie. **ur-o-tā* 'to, co powiedziane, wypowiedziane', pokrewne ze stind. *vratám* n 'nakaz, ustawa, ślub', awest. **rva-ta-* / *urvāta-* n 'postanowienie, nakaz', gr. *rhētós* [*< *urētós*] 'wypowiedziany, ustalony, umówiony', od pie. pierwiastka **uer-* 'mówić, uroczyście wypowiedzieć'.

rota II od XV w. 'oddział wojska'. Por. stcz. *rota* 'drużyna, zastęp, kompania', cz. 'jednostka wojskowa'. Zapożyczenie ze śrwniem. *rot(e) / rotte* 'drużyna (wojskowa), towarzysztwo', a to za pośrednictwem sfranc. *rote* 'ts.' ze śrlac. *rupta* 'grupa, oddział (łupieżczy)' (będącego urzeczownikową formą

rodzaju żeńskiego imiesłowu biernego od łac. *rumpere* 'rozłamać, rozerwać, rozbić'). Z tym związane *rotmistrz* od XV w. 'dowódca roty' (por. niem. *Rittmeister* 'ts.').

roz- przedr. Ogl.: cz. *roz-*, ukr. *roz-*, scs. *raz-*; w funkcji przym. tylko słwn. *raz* 'z' (np. *raz drevo pasti* 'spaść z drzewa'). Psł. przym. **orz(w)* 'oddzielnienie, z', przedr. **orz-*, od pie. **er-* 'oddzielać', -z przypuszczalnie pod wpływem psł. przym. **beza*, **perza*, **vazb* (zob. *bez*, *przez*, *wz-*).

rozbitek 'ten, kto się uratował z rozbitego statku', *rozbitki* mn 'resztki rozgromionego wojska, niedobitki', daw. 'szczątki rozbitego okrętu, statku'. Por. cz. *rozbitek* 'część czegoś rozbitego, ułamek, fragment', ukr. *rozbytok* 'ts.', słwn. dial. *razbitki* mn 'części, ułamki, fragmenty'. Od imiesłowu biernego *rozbity* (< **orzbiti*) przedrostkowego czas. *rozbić* 'uderzeniami rozłupać, rozdrobnić, stłuc; roztrzaskać; pokonać, rozproszyc nieprzyjaciela' (< psł. **orz-biti*; zob. *bić*), z przyr. -(e)k.

rozbój od XV w. 'napaść zbrojna połączona z grabieżą', stp. też 'rzecz pochodząca z grabieży'. Por. ukr. *rozbij*, -*bój* 'rozbój', scs. *razboj* 'morderstwo, mord rabunkowy'. Słow. **orzboj* 'rozbić, zniszczenie kogoś, czegoś, napaść zbrojna połączona z grabieżą, rabunek, mord rabunkowy', rzecz. odczas. od przedrostkowego **orz-biti* 'rozbić' (por. p. *rozbić*, scs. *razbiti* 'rozbić, roztrzaskać, zniszczyć'), z wymianą samogłoski rdzennej jak w pokrewnym *bój* (zob.). — Od tego *rozbójnik* 'ten, kto uprawia rozbój, bandyta, zbój, opryszek' (por. cz. *rozbojnik*, ukr. *rozbijnyk*, scs. *razbojnik* / *rozbojnik*), słow. **orzbojnyk* 'ten, kto trudni się rozbójem, napada w celach rabunkowych, bandyta, grabieżca, rabuś' (bezpośrednią podstawę stanowił przym. **orzbojny* 'dotyczący walki, grabieży, rozbójnika', por. p. daw. od XV w. *rozbojny* 'zbojecki, rozbójniczy', dial. *rozbójny* 'związany z rozbójem', ukr. *rozbijnyj* 'ts.', słwn. *razbójen* 'zbojnicki, rozbójniczy').

rozbrat 'rozłam, niezgoda, sprzeczność', rzecz. odczas. od przedrostkowego *roz-bratać* 'zerwać stosunki braterskie', co od *bratać się* 'nawiązywać stosunki braterskie' (zob. *brat*).

rozchód 'wydatki pieniężne; rozprowadzenie, zbyt towarów, produktów'. Por. cz. *rozchod* 'rozejście się; pożegnanie, rozstanie'. Rzecz. odczas. od *rozchodzić się* m.in. 'być wydanym, roztrwonionym (o pieniądzu), znaleźć nabywców, zostać rozprzedanym (o towarach)', zob. *chodzić*.

rozejm od XVIII w. 'zawieszenie broni', w XVII w. *rozejm* 'ts.'. Rzecz. odczas. od stp. XIV–XV w. *rozjác* 'odłożyć, odroczyć, ustalić na później', XV w. *rozejmac* (rozemać / *rozymać*) 'odkładać, odraczać', 'rozważać, roztrząsać, przemyślać' (o pochodzeniu zob. *jác*), utworzony jak *najem*, por. też *sejm*. Pierwotne znaczenie 'odłożenie, odroczenie (walk)'. — Od tego *rozjemca*.

rozgrzeszyć 'odpuścić grzechy, przebaczyć', *rozgrzeszenie* od XVI w. 'odpuszczenie grzechów', stp. XV w. *rozrzeszyć* / *rozdrzeszyć* / *rozgrzeszyć* 'uwołnić od odpowiedzialności, udzielić rozgrzeszenia, przebaczyć', *rozdrzeszyć* 'oddzielić, odłączyć'. Por. stcz. *rozhrěšiti* 'rozgrzeszyć, dać rozgrzeszenie', cz. *rozhrěšit* 'ts.'. Pierwotna postać *rozrzeszyć* (por. r. *razrešit* *ot grechov* 'rozgrzeszyć', stcz. *rozřešiti se* 'rozpuścić się, stając'), z przedr. *roz-* < psł. **orz-* od psł. **rěšiti* 'wiązać' (zob. *zrzeszyć*), kalka łac. *absolvere* 'odpuścić grzechy, udzielić rozgrzeszenia' (łac. klasyczne 'odwiązać, zwolnić, uwołnić, uznać za niewinnego'), z wtórnym nawiązaniem do *grzech*, *grzeszyć*.

rozkosz ż od XIV w. 'najwyższy stopień uczucia przyjemności, upojenia, radości; to, co wywołuje takie uczucie, rzecz przyjemna', stp. też 'radość, wesołość', daw. 'lubieżność'. Ogl.: cz. *rozkoš* ż 'rozkosz; namiętność', r. *róskaš* ż 'przepych, zbytek, luksus; bogactwo, wspaniałość', cs. *raskoš* 'przyjemność, rozkosz', ch./s. *ráskaš* 'przepych, zbytek, luksus; bogactwo'. Psł. **orškoš* ż 'wzrastanie, rozrastanie, rośnięcie, krzewienie' > 'nadmierne wzrastanie, rozrastanie się' > 'nadmiar, zbytek' i 'sprawianie radości, przyjemności' > 'radość, przyjemność, stan uniesienia, upojenia', nazwa czynności z przyr. *-b od psł. przedrostkowego **orz-kochati* i **orz-košiti* 'hodować, powodować wzrost, rozkrzewiać; radować, sprawiać radość, przyjemność', por. p. *rozko-*

chać 'wywołać w kimś gorące uczucie miłości ku sobie', *rozkochać się* 'bardzo mocno, namiętnie kogoś pokochać', daw. XVI w. 'mocno się ucieszyć', XVI–XVII w. 'rozkrzewiać się, rozrastać się, stawać się bujnym', stcz. *rozkochaty* 'rozweselić, rozradować', ukr. *rozkochaty* 'wzbudzić miłość; tuczyć (o bydło)'; dł. *rozkośyś* 'pieścić, rozpieszczać', ch./s. *raskośiti (se)* 'cieszyć się, delektować', słwn. *raskośiti se* 'rozkrzewiać się', o pochodzeniu zob. *kochać*. — Od tego *rozkoszny* od XV w. 'sprawiający rozkosz, bardzo przyjemny dla zmysłów, miły, uroczy', przest. 'pełen rozkoszy', dial. też 'śliczny, ładny'; *rozkoszować się* 'doznawać rozkoszy, wielkiej przyjemności; delektować się czymś' (stp. XV w. *rozkoszować* 'używać rozkoszy, przyjemności').

rozkraczyć od XV w. 'szeroko rozstawić, rozłożyć (nogi)'. Postać wtórna od czas. wielokr. *rozkraczać* utworzonego od *rozkraczyć* 'rozstawić nogi', od którego rzecz. odczas. *roz-krok* 'rozstawienie nóg' (por. cz. *roz-krok* 'krocze; krok w spodniach'), z wymianą rdzennego *o* ⇒ *a*; por. dial. *rozkraka* 'odnoga drzewa, konar'. Zob. *kroczyć, krok, okrakiem*.

rozliczny od XV w. 'wieloraki, różnorodny, rozmaity, liczny'. Ogśl.: cz. *rozičný* 'rozmaity, różnorodny', rzadko 'różny, inny, odmienny', ukr. *rozlyčnyj* 'inny, odmienny; różnorodny, rozmaity', scs. *različnny / rozličnny* 'różny, odmienny, różnorodny'. Psł. **orzličnny* 'odróżniający się od czegoś, różniący się, odmienny, inny', przym. odczas. z przyr. *-nny* od psł. przedrostkowego **orz-ličiti* 'ukształtować inaczej, odmienić (kształt), odróżnić', z przedr. **orz-* (zob. *roz-*) od psł. **ličiti* 'kształtować, formować, zdobić' (zob. *śliczny*).

rozmaity od XIV w. 'różnorodny, niejednakowy, różny', dial. też *rozmajty* 'ts.', też (z wstawną part. *-to-*) *roztomajty* 'rozmaity, różny'. Por. cz. *rozmanitý* 'rozmaity, różnorodny', slc. *rozmanitý*, daw. *rozmajity* 'ts.'. Prawdopodobnie od niezachowanego zachśl. rzecz. *forzmaaj*, którego podstawę mógł stanowić czas. *forz-majati* od psł. **majati*, **majp* 'machać, wywijać, dawać znaki' (zob. *machać*); zbliżenie do kontynuantów psł.

**maniti* 'wabić, mamić' (zob. *manić*) chyba wtórne. — Od tego *urozmaicić*.

rozpaczać od XIV w. 'być pogrążonym w rozpacz, desperować', stp. 'tracić nadzieję, wątpić', *rozpaczyć* 'zwątpić, utracić nadzieję'. Por. stcz. *rozpáciiti* 'doprowadzić do zakłopotania, zmieszania, wzbudzić wątpliwości', slc. przest. *rozpáciť sa* 'być zakłopotanym, wahać się'. Z przedr. *roz-* od p. *paczyć* 'wykrzywiać, wyginać', cz. *páciť* (zob. *paczyć*). Pierwotne znaczenie zapewne 'wykrzywiać w różne strony' > 'doprowadzić do zakłopotania, zmieszania, wzbudzić wątpliwości, stan desperacji'. — Od tego *rozpacz* od XIV w. 'uczucie beznadziejności, bezsilności, desperacja', stp. 'utrata nadziei, całkowite zwątpienie' (por. stcz. *rozpaciť* 'zakłopotanie, zmieszanie, niezdycydowanie, wahanie', slc. przest. *rozpaciť* 'zażenowanie, zakłopotanie, konsternacja'); *rozpaczliwy*.

rozpasać od XVI w. 'rozpiąć, odpiąć pas', dziś 'spowodować nadmierny rozrost czegoś, rozpetać, rozpuścić, rozbewstwić' (tylko imiesłów bierny *rozpasany*). Z przedr. *roz-* od stp. XIV–XVI w. *pasac, paszę* 'przewiązywać wokół bioder'. Z pierwotnego znaczenia 'rozpiąć pas' wtórne 'rozpuścić, rozpetać'. Od stp. *pasac* też z innymi przedr. *opasać* 'obwiązać, otoczyć pasem', *przepasać* 'przewiązać pasem', *przypasać* 'przypiąć do pasa'. Podstawę stanowiło psł. **pojasati* 'przepasać, przewiązać', z przedr. **po-* od psł. **jasati* 'przepasywać, przewiązywać', które od pie. **iös-* 'opasywać' (zob. *pas*). — Od tych czasowników *opaska* (dial. 'zapaska'), *przepaska, podpaska, zapaska*.

rozporek 'rozciecie w części ubrania', *rozpór* 'rozprucie, rozszczepienie, rozdzielenie; rozciecie w ubraniu', stp. 1500 r. chyba 'przedział we włosach', kasz. *rozpór* 'rozprucie, rozciecie', *rozpora* i *rozpór* 'rozprucie, rozciecie', cz. dial. *rozporek* (liter. *rozparek*) 'rozporek', r. *raspórok* 'rozpruta część czegoś', ukr. reg. *rózpír*, *-poru* 'otwór, rozciecie', ch./s. *ráspor* 'rozciecie, rozprucie; rozciecie w koszuli', daw. 'rozdarcie, rozłam', dial. *rásporak* 'rozporek'. Słow. **orzporo* i **orzporok* 'rozprucie, rozciecie', nazwy czynności (wtórnie skonkretyzowa-

ne w 'szczelina, otwór, np. w odzieży') od psł. przedrostkowego czas. **orz-porti*, **orz-poř* 'rozdzielić, rozerwać (w miejscu zeszytym, na szwie)' (por. p. *rozpruć*, **pruje*, daw. *rozpróc*, **porę*, o pochodzeniu zob. *pruć*).

rozpostrzec od XV w. 'rozciągnąć, rozesłać, rozpiąć, rozłożyć', stp. *rozpostrzec* / *rozprostrzec* też 'wyciągnąć (ręce)', 'powalić, położyć trupem', 'złamać, przekroczyć'; wielokr. *rozpościerać*. Por. cz. *rozpostřít* 'rozpostrzec, rozesłać', wielokr. *rozpostřrat*. Z przedr. *roz* od stp. XV w. *po-strzec* 'rozłożyć, rozesłać', w XVI w. 'rozwinąć, rozciągnąć, rozpostrzec', które od psł. **sterti*, **størp* 'rozpościerać, rozciągając, rozkładając' (por. slc. *striet*, *striem* 'rozkladać, rozpościerać', cs. *strěti*, *střp* 'ts.', slwn. daw. *strěti*, *strēm* 'ts.'). lepiej są poświadczane formy przedrostkowe, np. cz. *prostřít* 'rozpostrzec; nakryć stół', r. *prosteréf*, **strü* 'wyciągnąć; rozpostrzec; doprowadzić, rozciągnąć', scs. *prostřeti*, **størp* 'rozpostrzec', wielokr. **stirati* / **stěrat*, pokrewnego ze stind. *starati* 'ściele', awest. *starati* 'ts.', a także z łac. *sternō*, *sternere* 'rozścielić, rozciągając, powalić na ziemię', gr. *stórnyimi* 'rozpościeram, rozciągając, ścielę; rozrzucać, rozkładam', od pie. **ster-* 'rozpostrzec'. Por. *strona*, *przestronny*, *przestwór*, *prześcieradło*.

rozpuk od XVIII w. 'rozpęknięcie się'. Por. cz. *rozpuk* 'rozkwitanie, rozkwit', bot. 'szaleć, cykuta'. Rzecz. odczas. od daw. od XV w. *rozpukać się* 'pękać, rozrywać się', *rozpuknąć się* 'pęknąć, rozerwać się' (zob. *pukać*, *pękać*).

rozpusta od XVI w. 'niemoralność w zakresie spraw seksualnych, wyuzdanie, rozwiązłość, nierząd', stp. od XV w. *rozpust* 'rozluźnienie obyczajów, zepsucie moralne', 'opłata uiszczana na Rusi na rzecz władzy przeprowadzającej rozwód', dial. też *rozpust* 'rozpusta', kasz. *rozpusta* 'ts.', *rozpust* 'pijatyka, zabawa'. Por. cz. *rozpusta* m, ż 'psotnik, zbytnik, psotnica, zbytnica'. Rzecz. odczas. od *rozpuścić (się)*, por. stp. od XV w. *rozpuścić* 'roztopić, rozmiękczyć', 'rozrzucić', 'luźno opuścić, zluźnić', 'pozwolić odejść', 'rozluźnić, uwolnić od więzów moralnych', 'rozdwoić, rozdzielić', 'rozwinąć, rozcią-

nąć' (co z przedr. *roz-* od *puścić*, zob.). — Od tego *rozpustny* 'oddający się rozpucie rozwiązy, wyuzdany; nacechowany rozpustą, niemoralny', stp. XV w. 'prowadzący do grzechu', 'grzeszny, dopuszczający się grzechu', 'leniwy, niedbały, lekkomyślny', 'niezdyscyplinowany, niezdolny' → *rozpustnik*, *rozpustnica*.

rozsądek od XVI w. (daw. też *rozsędek*) 'praktyczny rozum, rozważa, roztropność', daw. 'decyzja, ocena, opinia, osąd, rozstrzygnięcie, wyrok', daw. też *rozsąd* od XV w. 'wyrok sądowy'. Por. cz. *rozsudek* 'wyrok, orzeczenie', ch./s. *rāsuda* 'rozsądzenie, ocena, osąd'. Od *rozsądzić* 'rozstrzygnąć sądowo, wydać wyrok', *rozsądzać* 'wydawać wyrok; rozpatrywać coś, omawiać', *rozsądzenie* 'zbadanie, rozpatrzenie'. Od tej samej podstawy *rozsądny*.

rozsierdzić od XVIII w. 'rozgniewać, rozzłościć, zirytować', *rozsierdzić się* 'wpaść w złość; rozgniewać się, rozzłościć się, zirytować się'; wielokr. *rozsierdzać (się)*; por. stp. XV w. *rosierdzie* 'gniew, zapalczywość, wzburzenie'; bez przedr. przest. *sierdzić* 'pobudzać do gniewu, złościć, gniewać', *sierdzić się* od XVI w. 'wybuchać gniewem, gniewać się, złościć się', dial. *sierdzić się* 'złościć się'. Por. slc. *srdit* 'złościć, gniewać', *srdifsa* 'gniewać się, złościć się, wściekać się', r. *serdif* 'gniewać, złościć, irytować', *serdifsa* 'gniewać się, złościć się, irytować się', cs. *srditi se* 'ts.', ch./s. *srditi* 'złościć, gniewać, irytować', *srditi se* 'złościć się, gniewać się'. Psł. **sřditi* 'złościć, irytować', **sřditi se* 'złościć się, gniewać się', czas. odrzec. od psł. **sřdb* 'złość, gniew' (por. slc. *srd* m 'gniew, złość, wściekłość', ch./s. *srd* m, ż 'ts.', slwn. *srd* m 'wściekłość, szal, szaleństwo'), co z wcześniejszej psł. postaci **sřdb* 'serce' (zob. *serce*), wtórne znaczenie związane z poglądem, że serce jest siedliskiem emocji.

rozstaj od XVI w., zwykle *rozstaje* mn 'miejsce, gdzie się rozchodzą lub przecinają, krzyżują drogi, rozdroże, skrzyżowanie'. Rzecz. odczas. od stp. przedrostkowego *rozstajać się* 'odchodzić w różne strony, rozłączać się', *rozstać się* 'pójść w różne strony, rozłączyć się' (zob. *stać* II). — Od tego *rozstajny* 'rozchodzący się w różne strony, rozgałęziający się, krzyżujący (o drogach)'.

rozterka 'doznawanie sprzecznych uczuć, niepokój wewnętrzny, wahanie', daw. od XV w. *rozterk* / *roztyrk* (w XV w. też *rozcirc*) 'niezgoda, niesnaska, spór, zwada, zamieszki'; por. w XVI w. (u P. Skargi) *rozterknie* 'intrygant, wicherzyciel'. Od czas. *rozterkać* / *roztyrkać*, por. stp. *roztyrknienie* 'niezgoda, spór, zwada', który od psł. **(s)tyrkati* 'popychać, szturchać, trącać; wypychać, wtykać, wsuwać' (zob. *natarczywy*, *usterka*).

roztoka 'dolina górską wyżłobiona przez potok; potok górski', stp. XV w. *roztoka* / *roztok* 'potok wraz z doliną, miejsce rozdzielienia się potoków', dial. podh. 'miejsce w górach, gdzie się wody schodzą; mały strumyk górski o brzegach porośniętych lasem'; por. daw. od XVII w. *roztok* 'rozlanie, roztop', dial. *roztoki* mn 'pora tajania śniegu'; przest. *roztocz* 'szeroko roztaczający się obszar, zwłaszcza wodny, otwarta przestrzeń', daw. 'rozpuszczenie, rozlanie', *roztocze* poet. 'otwarta przestrzeń'. Ogsł.: cz. *roztoka* (dial. też *raztoka* / *ráztoka*) 'związująca się dolina górską, którą spływa woda', 'miejsce, gdzie się rozdziela tok wody', ukr. *roztoka* 'miejsce, gdzie się rozdziela rzeka; rozwidlenie dróg', ch./s. dial. *râstoka* 'rogałęzienie rzeki, delta, odnoga rzeki'. Psł. **roztoka* / **ortokā* 'rozpłynięcie się, rozdzielenie się płynącej wody; miejsce, gdzie płynące wody (rzeka, strumień) rozdzielają się w różne strony', rzeczowniki odczas. (nazwy czynności wtórnie konkretyzowane) od psł. przedrostkowego **orz-tekti* 'popłynąć w różne strony, rozpuścić się' (zob. *ciec*).

roztworzyć od XV w. 'otworzyć, rozewrzeć, rozchylić', stp. 'luźno puścić, zluźnić, zmniejszyć', stp. *roztwarzać* 'rozrzedzać, rozpuszczać, rozmiękczać', dial. *roztworzyć* 'otworzyć', 'rozrzedzić'. Z przedr. *roz-* (zob.) od *-tworzyć*, wyabstrahowanego z *otworzyć* (zob.) w wyniku mylnego podziału słowotwórczego (*o-tworzyć* zamiast rzeczywistego *ot-worzyć*). — Od tego *roztwór* 'ciało stałe rozpuszczone w cieczy lub ciecz rozpuszczona inną cieczą', por. stp. XV w. *roztworzenie* 'rozrzedzenie, rozpuszczenie czegoś gęstego; zmniejszenie natężenia czegoś'.

rozum od XIV w. 'władza poznawcza umysłu ludzkiego, umysł, inteligencja; umiejętność

radzenia sobie w życiu, mądrość, roztropność, rozsądek', daw. 'fortel, pomysł, podstęp'. Ogsł.: cz. *rozum* 'rozum; zdanie, sąd, pogląd, pomysł', ukr. *rôzum* 'rozum, umysł, intelekt', scs. *razumъ* 'rozum, intelekt; mądrość, rozumność', 'pojmowanie, rozumienie', 'myśl, myślenie', ch./s. *râzum* 'rozum, rozsądek; umysł; zmysł'. Psł. **orzumъ* 'rozumienie, pojmowanie' > 'rozum, umysł', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności, wtórnie konkretyzowana) od psł. **orzumēti* 'pojąć, poznać, zrozumieć' (zob. *rozumieć*). — Od tego *rozumny*; *rozumować*.

rozumieć od XIV w. 'pojmować coś', daw. XVI w. 'uważać za coś'. Ogsł.: cz. *rozumět* 'rozumieć; znać się na czymś', ukr. *rozumity* 'rozumieć, pojmować', scs. *razumēti*, *razumějo* 'rozumieć, zrozumieć, pojmować, pojąć; być mądrym, zmądrzeć', 'poznać, poznawać; dowiedzieć się, dowiadywać się; zwracać uwagę'. Psł. **orzumēti* 'pojąć, poznać, zrozumieć', z przedr. **orz-* (p. *roz-*) od psł. **umēti* 'umieć' (zob. *umieć*).

rozwój od XIX w. Por. cz. *rozvoj* 'ts.', ch. *râzvoj* 'rozwój, rozrost; rozwinięcie; ewolucja; tok, przebieg'. Rzecz. odczas. od *rozwinąć się, rozwijać się* (o pochodzeniu zob. *wić* II), z wymianą rdzennego *i ⇒ *oj jak w pokrewnych *powój, zwój* (zob.).

rozeń od XV w. 'pręt metalowy lub drewniany do pieczenia mięsa nad ogniem', od XVI w. w innych znaczeniach: 'rapier, szpada', 'palec wskazujący', *rożny* mn 'ostrokół, palisada'. Ogsł.: stcz. *rožen* 'rozeń; spiczasta tyczka', cz. daw. *rožen* 'rozeń', r. przest. i reg. *rožen* 'zaostrzony kół, pał; pułapka na dzikie zwierzęta drapieżne', mac. *ražen* 'rozeń'; por. też cz. *rožen* 'rozeń', dawne 'kół, pał', ch./s. *ražanj* 'rozeń'. Psł. **oržbnъ* (wtórne **oržbnъ* < **oržbn-jb*) 'zaostrzony pał, kół; żerdź, pręt do pieczenia mięsa na wolnym ogniu', bez prawdopodobnej etymologii, przypuszczalny rdzeń **org-* nie został dotychczas odnaleziony w innych wyrazach. Z przyczyn fonetycznych nie do przyjęcia są próby łączenia z psł. **rogъ*, p. *róg* (zob.), gdyż sprzeciwiają się temu postaci pldsl. z nagłosowymi *ra-*, podobnie na zestawianie z psł. **raziti*, **razъ*, p. *razić*, *raz* (zob.) nie pozwalają formy pldsl. z *ro-*. Szerzając się

polska postać *rožno* wtórna, błędnie utworzona na podstawie przypadków zależnych (dop. *rożna* itd.).

ród od XIV w. 'osoby pochodzące od wspólnego przodka', stp. też 'pochodzenie, urodzenie', 'gatunek, odmiana', 'pleć'. Ogł.: cz. *rod* 'ród, rodzina, dynastia; pochodzenie', r. *rod* 'ród; pokolenie; gatunek, rodzina, rodzaj', scs. *rodŭ* 'ród'. Psł. **rodŭ* 'pokolenie, plemię', prapokrewne z lit. dial. *rasmė* [< **radsmė*] 'obfitość, urodzaj', lot. *rasme* 'powodzenie', gr. *orthós* 'wyprostowany, podniesiony, stojący prosto; prosty', stind. *vårdhati*, imiesłów czasu przeszłego od *vřdha-* 'rośnie, nasila się, rozprzestrzenia się', od pie. **uredh-* / **uerd-* 'rosnąć, rozrastać się, wznościć się'. Pierwotne znaczenie zapewne 'to, co rośnie, wyrasta, co wyrosło'. Zob. *rodzić*, *naród*.

róg od XIV w. 'wyrostek kostny na głowie niektórych zwierząt', 'narożnik, miejsce zetknięcia się krawędzi jakiegoś przedmiotu'; zdr. *rožek*. Ogł.: cz. *roh*, r. *rog*, scs. *rogŭ*. Psł. **rogŭ* 'róg', dokładne odpowiedniki z tym samym znaczeniem w bałt.: lit. *lŕagas*, lot. *rags*, strp. *ragis*, z prawdopodobną motywacją na gruncie bałt., por. lit. *rogšóti* 'sterczyć, wystawać', *regėti* 'widzieć'. Zapewne więc bałtośl. **reg-* 'sterczyć, wystawać', od czego pochodne **rog-o-* 'to, co sterczy' > 'róg'; dalsza etymologia niejasna. — Od tego *rogacz*, *rogaty* (→ *rogaczna* → *nierogaczna*), *rogowaty* (→ *rogowacieć*, *zrogowaciały*), *rogowy*; *poroże*; od wyrażenia przymkowego na rogu: *narożny* → *narożnik*.

rój od XV w. 'pszczoły jednego gniazda lub ich część opuszczająca ul i zakładająca nowe gniazdo', 'chmara, kłębowski lecących owadów', nowsze 'mnóstwo', kasz. *rój* też 'gromada ptaków, tłum ludzi', w funkcji przysł. 'wiele, dużo'. Ogł.: cz. *roj* 'rój', 'tłum, ciżba', r. *roj* 'rój', 'chmara owadów', 'tłum, ciżba', cs. *roi* 'rój', ch./s. *rěj*, *rőja* 'rój', 'chmara latających much', daw. 'tłum, ciżba'. Psł. **rojŭ* 'poruszanie się, ożywiony, gwałtowny ruch; chmara latających owadów, zwłaszcza rojących się pszczoł', odpowiada stind. *råya-* m 'prąd, przepływ, bieg, pośpiech, gwałtowność', oba wyrazy z pie. **rojo-* od pie. pierwiastka **rej-* 'cieć'

(zob. *rzeka*). Pierwotne znaczenie zapewne 'płynięcie, cieknięcie, tok' (por. *zdrój*). Zob. *roić*.

rów od XV w. 'przekop, podłużny dół wykopany w ziemi', stp. może też 'nasyp, wał' (znaczenie 'grób, mogiła' z czeskiego). Ogł.: cz. *rov* 'mogiła, grób', r. *rov*, dop. *rva* (dial. też *rov*, dop. *róva*) 'rów, przekop, fosa', scs. *rovŭ* 'dół'. Psł. **rovŭ* 'podłużny dół wykopany w ziemi, wykop, przekop, rów', nazwa rezultatu czynności od psł. czas. **ryti*, **rvjŭ* 'ryć, kopać, żłobić' (zob. *ryć*), z wymianą rdzennego **u* (> **y*) ⇒ **ou* > (przed samogłoską) **ov*; dokładny odpowiednik: lit. *råvas* 'rów; wąwóz, parów; mały potok'.

rówieśnik od XVIII w. 'człowiek równy drugiemu wiekiem', daw. 'człowiek równy innemu stanowiskiem, znaczeniem'. Por. cz. *rovesnik* 'rówieśnik', slc. *rovesnik* 'ts.; przyjaciel, kolega', r. *rověsňik* 'rówieśnik', daw. też *ravěsňik* 'ts.; człowiek równy innemu stanowiskiem, znaczeniem', ukr. *rověsnyk* 'rówieśnik', br. *ravěsňik* 'ts.'; paralelnie również *rówieśnica* od XVII w. 'kobieta równa komuś wiekiem', wyraz mający odpowiedniki w tych samych językach. Od p. przest. *rówieśny* 'będący z kimś w jednym wieku, mający tyle samo lat', kasz. *rověsni* 'ts.', z psł. **orvessnŭ*, przym. z przyr. **-vns* od niepoświadzonego samodzielnie rzecz. *torvo*, *torvse* (temat na *-es-*), pokrewnego z zawierającymi pie. przyr. **-es-* awest. *rawah-* n 'otwarta przestrzeń', śrirl. *róe* [< **rouesia*] 'równe pole' (zob. też *równy*).

równy od 1400 r. 'gładki, płaski; prosty, bez zakrzywień, niepowyginany', 'równający się czemuś, jednakowy, taki sam; dorównujący komuś', 'zrównoważony, spokojny, niezmienny', 'jednakowy, miarowy', stp. też 'przeciętnie wielki, w miarę wielki', 'zrównoważony, opanowany, cierpliwy', 'rzetelny, uczciwy'. Ogł.: cz. *rovny* 'prosty, równy, gładki; jednakowy', r. *równyj* 'równy, gładki; prosty; jednakowy, równy; jednostajny, równomierny; zrównoważony, spokojny', scs. *ravens* 'równy, równinny; podobny, jednakowy'. Psł. **orvns* 'równy, gładki, płaski', przym. z przyr. **-vns* od niezachowanej wcześniejszej postaci psł. *torvŭ* czy *torvŭ* względnie od przedśł. **oruo-* czy

**orui-*, pokrewnego lub tożsamego ze *stpr. arwis* 'prawdziwy, pewny', por. też pokrewne niem. *Raum* 'przestrzeń, obszar, przestrzeń; miejsce; pomieszczenie, pokój', ang. *room* 'miejsce, wolna przestrzeń; pomieszczenie', irł. *róe* 'równe pole', łac. *rūs, rūris* 'wieś, posiadłość wiejska', awest. *ravah-* 'otwarta przestrzeń', het. *aruna-* 'morze', wszystkie od pie. *(*a*)*reu-* 'otworzyć, rozpostrzeć'. Pierwotne znaczenie psł. **orvənə* zapewne 'otwarty, rozpostarty, niczym nie zasłonięty'. — Od tego *równać, porównać, przyrównać, wyrównać, zrównać; równina* → *równinny*.

różga od XV w. 'cienka gałązka bez liści, wita', przest. *różgi mn* 'bicie różgą, chłosta', stp. *rozga* 'gałązka, młody pęd', *winna rozga* 'winorośl'; zdr. *róždžka*. Ogśl.: stcz. *rozha* 'gałąź, gałązka, latorośl', r. *różga* 'różga', scs. *rozga / razga* 'latorośl, pęd, gałązka'. Psł. **rozga* 'pęd, latorośl, młoda gałązka', prawdopodobnie pokrewne z lit. *rėksti, rezgù* 'pleść, splatać, wiązać', stlit. *rekstis* 'kosz', łot. *režgēt* 'pleść, splatać', *režģis* 'plecionka', łac. *restis* 'powrót, lina, sznur', stind. *rajjju-'ts.*, od pie. **rezg-* 'pleść, splatać, wić'. Zatem pierwotne znaczenie 'pęd rośliny, gałązka odpowiednia do splatania, do przewiązywania czy przywiązywania czegoś'. Dawni Słowianie często używali splecionych giętych gałązek jako różnego rodzaju wiązań (por. też *wić I*).

róża od XV w. 'krzew *Rosa*'; zdr. *rózyčka*. Por. stcz. *różē, cz. růže*. Zapożyczenie ze stwniem. *rosa* 'ts.', co z łac. *rosa* 'ts.'. Zdr. *rózyčka* od daw. *rózyca* (por. cz. *růžice* 'rózyčka'). — Od tego *różany*. Zob. *różaniec*.

różaniec od XVI w. 'rodzaj modlitwy i nabożeństwa w religii katolickiej', 'sznur paciorków służący do odliczania odmawianych modlitw (nie tylko u katolików, też np. u buddystów)'. Por. cz. *růženec* 'ts.'. Od przym. *różany* (zob. *róża*), kalka śrlac. *rosarium* 'ts.' (od łac. *rosarius* 'rózany'), niem. *Rosenkranz* 'rózaniec' (dosłownie 'wieniec rózany'); seria modlitw do Najświętszej Panny Marii została przyrównana do różanego wienca.

różny 'odmienny co do postaci, ilości, rozmaity, różnorodny, różnych rodzajów; róż-

niący się od czegoś lub kogoś, inny, odmienny, nie taki sam', daw. 'ciężki, przykry, uciążliwy', stp. od XV w. *rozndny / rozny* też 'rozdzielony, oddzielony', 'nie ten sam, inny (o czasie)'. Ogśl.: cz. *růžny* 'różny, różnorodny, rozmaity; inny', r. przest. *růžnyj* (dziś liter. *růžnyj*) 'różny, odmienny, rozmaity', słwn. *rázen* 'różnorodny, rozliczny', scs. *razno* przysl. 'różnorodnie, niejednakowo; oddzielnie'. Psł. **orvənə* 'rozdzielony, oddzielny, osobny' > 'odmienny, inny; rozmaity, różnorodny' od psł. **orz(ə)* 'oddzielnie, osobno' (zob. *roz-*), z przyr. **bnz*. Prawdopodobnie najpierw powstał przysl. **orzno* 'rozdzielnie, oddzielnie, osobno' (por. cz. *růžno* 'osobno, oddzielnie; tu i tam', r. przest. i dial. *rozno* 'osobno, oddzielnie; rozmaicie, różnorodnie', scs. *razno* 'oddzielnie; różnorodnie, niejednakowo'), od którego wtórnie utworzono przym. **orvənə*. — Od tego *różnić się* (*poróżnić się, rozróżnić, wyróżnić*), *różnica* → *różnicować; różność; różnorodny*.

rtęć ż od XV w. Identyczne z cz. *rtuť* ż, ślc. *ortuť* ż, strus. od XII w. *rtutub* ż, r. *rtuť*. Plnsl. **rtutp* ż 'rtęć' niejasnego pochodzenia, przypuszczalnie zapożyczenie orientalne. Często jako źródło zapożyczenia przyjmuje się arab. **utārid* 'rtęć' (w średnio-wiecznej literaturze alchemicznej, poza tym nazwa planety Merkury) za pośrednictwem tur. *utarid* 'ts.', co napotyka trudności fonetyczne. Niepewne też łączenie z lit. *risti, ritū* 'toczyć', *riesti* 'wyginać, giąć, pochylać, kręcić, związać', podstawą miałyby być pie. **rt-* od pie. pierwiastka **ret-* 'uciekać, toczyć się' (nazwa związana byłaby zatem z wyglądem rozlanej rtęci, przybierającej kształt tocących się kulek).

rubaszny od XVIII w. 'swobodny, swawolny w sposobie bycia; odzwierciedlający taki sposób bycia'. Od daw. od XVII w. *rubaszyc się* 'spoufalać się', pierwotnie 'wymieniać koszule' (na dowód bliskich, poufanych stosunków), co od r. od XVI w. *rubáška* 'koszula' (później, od XVIII w., *rubácha* 'ts.'). Co ostatecznie od psł. **rpbz* 'odcięty kawałek płótna' (zob. *rqb*).

rubież ż od XVI w. 'granica; obszar przygraniczny, kresy, pogranicze', daw. też 'rąba-

nina; mord, rzeź'. Zapożyczenie ze wschl.: strus. *rubeż* 'nacięcie, znak wycięty na drzewie; miedza, granica; teren przygraniczny; przeszkoda', ukr. *rubież*, *rubeżu* 'rubież, granica; kraniec', r. *rubeż* m 'granica, kraniec, kres, skraj' < psł. **rpebež* 'cięcie, nacięcie; skraj, brzeg, koniec, granica', pierwotnie nazwa czynności z przyr. -ež od psł. czas. **rpbiti* 'rąbać' (zob. *rąbać*). Rodzima postać *rąbież* 'kraj, koniec; granica' szcztątkowo zachowana w gwarach.

ruch od XVII w. Płnsl.: cz. *ruch*, slc. *ruch*, r. *ruch*. Psł. dial. **ruch* < **rouso-* 'poruszanie, ruch', rzecz. odczas. (nazwa czynności) od pierwotnego psł. *trusti* 'ryć, kopać, kopiąc, przewracać, poruszać (np. ziemię)' bądź od psł. **rušiti* 'wprawiać w ruch, popychać, poruszać, naruszać, poruszając, obalać, zwałać' (o obu zob. *ruszyć*).

ruchomy od XVI w., *nieruchomy*. Pierwotny imiesłów bierny czasu teraźn. od niezachowanego psł. *trusti* 'ryć, kopać, kopiąc, przewracać, poruszać (np. ziemię)' (zob. *ruszyć*), utworzony jak *rzekomy od *rzec*, psł. **rekti*. — Od tego *uruchomić*.*

ruczaj od XV w. 'potok, strumień'. Por. stcz. *ručěj* 'rwący potok, potok', cz. książk. *ručěj* 'bystry potok, strumień', dial. 'bystre miejsce w rzece', strus. *ručajb* 'niewielki potok, rzeczka', r. *ručěj*, dial. *ručaj* 'strumień, potok', bg. *ručěj* 'ts.'. Psł. **ručajb* < **ruk-ějb* 'głośno płynący, huczący, szumiący potok', z przyr. *-ějb (por. *obyczaj*) od psł. **rukati* / **ručati* 'ryczeć, buczeć, huczeć' (por. p. dial. koc. *rukac* 'oddawać głośno wiatry', kasz. *rukac* 'ts.; ryczeć', slc. *rukaf* 'ryczeć, buczeć', *ručaf* 'ts.; huczeć (o buchającej wodzie, walącej się ziemi)', bg. *rukna* 'trysnąć, buchnąć; rzucić się gwałtownie, ruszyć', *ručā* 'szemrać, szumieć, np. o płynącej wodzie; buczeć, huczeć', słwn. *rukati* 'ryczeć, buczeć'). Stcz. *ručěj* nawiązuje do pokrewnego stcz. *řúti*, řevu 'ryczeć, wyć' (zob. *ruja*). Podstawowy czas. **rukati* / **ručati* pokrewny z psł. **rykati* / **ryčati* 'ryczeć' (zob. *ryczeć*), ostatecznie od pie. **reū-* / **rēū-* / **rū-* 'ryczeć, wyć; brzęczeć, mruzczeć'. Wyraz polski zwykle uważano za pożyczkę ruską, za czym przemawia jego brak w gwarach, nie wiadomo jednak o jego XV-wiecznym poświadczeniu.

ruda od XIV w. 'surowiec mineralny, z którego uzyskuje się metale', stp. 'surowiec mineralny, z którego wytapia się żelazo, ruda darniowa i bagienna, wyjątkowo ruda innego metalu', też 'prymitywny zakład hutniczo-metalurgiczny, w którym wytapiano i obrabiano żelazo, zwykle połączony z odkrywkową kopalnią rudy, może też taka kopalnia', daw. 'rdza (na roślinach), zaraza (drzew)', dial. 'ropa; ropa z krwią', 'bag-nisko, błoto', kasz. *ředa* 'mokry torf, rozmokła ziemia, błoto, mul', 'krew, szczególnie pomieszana z ropą', 'rdzawy osad na wodzie; czerwona woda na łąkach, w trzęsawisku, woda żółta od torfu'. Ogsl.: cz. *ruda* 'kruszec, minerał', daw. 'czerwona ziemia lub glina', lud. 'nalot (zwykle czerwonej barwy) na roślinach', r. *ruda* 'kruszec', dial. 'krew; krew wyciekająca z rany', scs. *ruda* 'kruszec; kopalnia'. Psł. **ruda* 'coś czerwonego; błoto rdzawe, czerwono zabarwione (przez zawartość żelaza), czerwona, rdzawa ziemia' (wówczas 'bagienna lub darniowa ruda żelaza', z takiej rudy w dawnych czasach pozyskiwano żelazo), urzeczownikowa forma rodzaju żeńskiego psł. przym. **rudb* 'czerwony, czerwony' (zob. *rudy*).

rudy od XV w. 'rdzawy, ryży, czerwono-brzowy'. Ogsl.: cz. *rudy* 'czerwony, ciemnoczerwony, krwawy; rudy', r. dial. *ruděj* 'rudy, ryży, jasnoczerwony, ciemnoczerwony', ch./s. *rūd* 'rudy, czerwony'. Psł. **rudb* 'czerwony, czerwony', dokładnie odpowiada lit. *raūdas* 'czerwony, kasztanowaty', por. też pokrewne niem. *rot* 'czerwony', ang. *red* 'ts.', łac. *ruber* 'czerwony, zaczerwieniony', stind. *rudhíra-* 'czerwony', od pie. **reudb-* 'czerwony'. Por. *ruda*, *rumiany*, *rydz*, *ryży*, *rdza*. — Od tego *rudzieć*, *wyrudzieć*, *zrudzieć*; *rudzielec*.

rugac od XX w. 'wymyslać, wyzywać, besztać, łajać', kasz. *rugac* 'ts.'; z przedr. *zrugac*. Zapożyczone z r. *rugát(sja)* 'wymyslać, łajać, lżyć, urągać, pomstować', por. strus. (od XI w.) *rugatisja* 'naśmiewać się, urągać, łajać'. Zob. rodzime *urągać*.

ruja od XIX w. 'okres parzenia się zwierząt', daw. i dial. też 'gromada wilków pędzących za samicą w okresie rui'. Płnsl.: gł. *ruja* 'ryk jelenia; okres parzenia się zwierząt', slc. *ruja*

'ruja, ciecзка', ukr. dial. *ruja* 'ruja'. Psł. dial. **ruja* 'ryczenie, ryk, czas ryczenia (w okresie rui)', pierwotna nazwa czynności od psł. czas. **řuti*, **řevp* / **řovp* [< **řeu-* / **řeu-*] 'ryczeć' (por. stp. XV–XVI w. *rzuć* / *rzwać* / *rzwieć*, *rzuje* / *rzwie* 'ryczeć', stcz. *řúti*, *řevu*, dziś cz. *řvát*, *řvu* 'ryczeć, wyć', r. *řevěť* 'ryczeć; wyć, hučeć', pot. 'plakać', ch./s. *řevati*, *řevēm* 'bezczeć, ryczeć', z przyr. *-ja i archaiczną wymianą rdzennego **ey* ⇒ **oy* (czas. **řeu-tej* > **řuti* → rzecz. **řou-ja* > **ruja*). Nowszym derywatem jest cz. *řije*, stcz. *řujě* 'parzenie się płowej zwierzyny, okres parzenia się' (od stcz. *řúti*). Podstawowy psł. czas. **řuti* od pie. dźwkn. **řeu-* / **řēu-* / **ři-* 'ryczeć, wyć; brzęczeć, mruczeć'. Późne poświadczenie p. *ruja* sugeruje zapożyczenie, może z ukr. *ruja*.

rumak od XVI w. 'rasowy, piękny koń; dawniej: koń bojowy, pochodzący z europejskiej części Turcji', daw. też *hromak* i *ohromak*. Por. strus. *argamak* / *orgamak* 'wschodni rasowy koń wierzchowy', r. daw. *argamak* 'ts.'. Zapożyczenie z języków tureckich, por. tatar. *aryamak* 'szlachetny koń arabski', uigur. *aryumak*, tur. *argimak* 'koń', a także np. mong. *argamag*.

rumianek 'roślina Matricaria chamomilla', stp. XV w. *rumienek* / *rumione* i *rumien* / *rumion* / *romien* 'ts.', też 'rumian, Anthemis', w XVI w. u Mączyńskiego *rumienek*. Podobne nazwy rumianku bądź innych roślin też u innych Słowian, np. cz. *rmen*, *rmenek*, *heřmáněk*, slc. *rumanček*, *harmanček*, r. *romáška*, ukr. *román*, *romén*, *romáška*, bg. *roman*, *romon*, słwn. *rmān*. Wszystkie ostatecznie z łac. przym. *romānus* 'rzymski', stanowiącego człon określejacy łac. nazwę roślin, np. *chamaemellum romānum* 'rumianek rzymski'. Do polskiego przejęte z cz. *rmen*, *rmenek*, z przekształceniem postaci pod wpływem przym. *rumiany*.

rumiany od XV w. (stp. też *rumieny* / *rumiony*) 'czerwony, zaczerwieniony, zaróżowiony (o twarzy)', 'przyczerwieniony pod wpływem ognia (o potrawach, pieczywie)' (z polskiego: cz. *ruměny* 'zarumieniony, zaczerwieniony'). Ogśł.: stcz. *rumny* 'rumiany', r. *rumjánij* 'mający rumieńce; czerwony; różowy; różowobrazowy', scs. *ru-*

měň 'czerwony'. Psł. **ruměň* [< **rudměň* < **rouđ^h-měň*] 'jasnoczerwony, zaczerwieniony', od pie. **rouđ^h-* 'czerwony' (zob. *rudy*), z przyr. *-měň (< *-měň-), por. formalnie bliskie słów. przymiotnikowi balt. rzeczownikowi: lit. *raumuō*, -*mėns* 'muskul, mięsień, chude mięso muskułu', lot. *raūmins* 'wędzone mięso'. — Od tego *rumieni* (się), *zarumieni* (się); *rumieniec*.

rumowisko od XIX w. 'gruzy, ruiny czegoś, kupa gruzów, gruzowisko', 'luźne odlamy skalne', książk. też *rumowie* 'gruzy, ruiny, gruzowisko'. Por. cz. *rum(ov)isté* 'wysypisko gruzu; gruzy, ruiny, rumowisko'. Od p. daw. *rum* 'szczątki potłuczonego muru, gruz, rumowisko; okruchy skalne', stp. XIV–XV w. *rum* / *rom* 'materiał budowlany (np. kamienie, piasek, gruz kamienny)', por. stp. XV w. *rumowanie* 'usuwanie rumowiska, gruzu', daw. *rumować* 'uprzętać, usuwać; robić miejsce; zrzucić; ograbić, rabować, plądrować'; por. cz. *rum* 'gruz, rumowisko'. Zapożyczenie ze śrwniem. *rum* / *roum* 'to, co się usuwa, sprząta, gruz, śmieci, gnój' (por. niem. *räumen* 'opróżniać, zwalniać; sprzątać, uprzątać').

runąć od XVII w. 'upaść, zważyć się, rozpaść się w gruzy', 'gwałtownie ruszyć z miejsca, rzucić się', daw. 'trzasnąć, huknąć, za-grzmieć, gruchnąć, ryknąć'. Por. stcz. *runūti* 'upaść, zważyć się', r. *ručnuť* 'runąć, upaść, zważyć się'. Z psł. **ruchnŭti* 'upaść, zważyć się', od psł. **rušiti* 'wprawiać w ruch, popychać, poruszać, naruszać, poruszając, obalać, zwałać' (zob. *ruszyć*).

runo od XV w. 'wełniste włosy na skórze owcy; ostrzyżona wełna owcza; skóra owcy wraz z wełną', wtórnie 'zespół małych krzewów, ziół, traw pokrywających glebę leśną' (zwykle *runo leśne*); wtórnie też *ruń* 'nisko, zwarcie rosnąca, zieleniejąca roślinność, wschodzące zboże'. Ogśł.: cz. *rouno*, r. *runó*, scs. *runo* 'wełna, skóra z wełną'. Psł. **runo* [< **rou-no*] 'wełna na ciele owcy, skóra owcy wraz z wełną', rzecz. odczas. z przyr. *-no, od tego samego rdzenia co *rwac* (< psł. **řvati*) z rdzennym wokalizmem -u- < *-oy- (jak w lit. *rauti* 'rwać, wyrwać, skubać', lot. *raūt* 'wyrwać, drzeć'). Psł. **runo* to pierwotnie 'to, co wyrwane, wyskubane'

> 'wełna wyskubana z owcy', gdyż w dawnych czasach pozyskiwano wełnę owczą przez jej wrywanie, wyskubywanie (co do rozwoju znaczenia por. łac. *vellus* 'wełna owcza' od *vellō* 'rwę, wrywam, skubię').

rura od XV w., stp. 'rynna, rura wodociągowa', w gwarach często z odpodobnieniem spółgłosek, np. *ruła*; zdr. *rukka*. Por. cz. *roura* 'rura'. Zapożyczenie ze śrwniem. *rōre* / *rære* 'rura (też np. wodociągowa)' (dziś niem. *Röhre* 'rura, rurka'), co w związku z niem. *Rohr* 'trzcina' (i 'rura').

ruszt 'pręty żelazne bądź krata w palenisku pieca', konstrukcja nośna złożona z krzyżujących się belek', stp. XV w. *rost* czy *roszt* 'krata żelazna albo drewniana', 'zgrzebło, skrobaczka mająca kształt kratki', 'miara wydobytej rudy'; także *rusztowanie*, stp. od XV w. *rustowanie* / *rustowanie* 'drewniana prowizoryczna konstrukcja stosowana w budownictwie', dial. *rustowanie* 'ts.', por. również *rusztować* 'budować rusztowanie'. Zapożyczenie ze śrwniem. *rōst(e)* 'ruszt, stos; rusztowanie', dziś niem. *Rost* 'ruszt', *rüsten* 'wnosić rusztowanie'.

ruszyć od XV w. 'zacząć iść, jechać, odbywać drogę; przestać być nieruchomym; udać się, podążać dokądś; zmieniać miejsce, położenie czegoś', 'wprawić coś w ruch, posunąć, popchnąć, poruszyć, dotknąć'; z przedr. *naruszyć*, *obruszyć* (stp. XV w. *obruszyć się* 'zachwiać się, poruszyć się'), *poruszyć*, *wyruszyć*, *wzruszyć* 'poruszając, zmieszać, przewrócić, spulchnić; wywołać poruszenie, rozczulić, rozkuliwić', daw. 'uruchomić, poruszyć'; wielokr. *ruszać*, z przedr. *naruszać*, *poruszać*, *rozruszać*, *wyruszać*, *wzruszać*. Ogsł.: cz. *rušit* 'naruszać coś, znosić, kasować; unicestwiać, niszczyć', 'niepokoić, przeszkadzać w czymś', r. *rušit* 'łamać, niszczyć, rujnować', przen. 'naruszać', scs. *rušiti* 'burzyć, niszczyć, łamać'. Psł. **rušiti* < **ruchi* < **roys-i* 'wprawiać w ruch, popychać, poruszać, naruszać, poruszając, obalać, zwałać', budowa wskazuje na pierwotny czas. wielokr., prawdopodobnie od niezachowanego psł. *trusti* 'ryć, kopać, kopiąc, przewracać, poruszać (np. ziemię)', które byłoby tożsame z lit. *raušti*, *raušiu* 'ryć, kopać, grzebać', lot. *raust*, *raušu* 'grzebać, ryć', od

pie. **rey-s-* 'ryć, kopać, rwać' (będącego rozszerzeniem pie. pierwiastka **rey-* 'ts.', zob. *rwać*, *ryć*). — Od czas. przedrostkowych *od-* *ruch* 'żywiolowa reakcja na coś', *rozruch*, *rozruchy* (por. stp. XV w. *rozruch* 'zamieszanie, zgłęb'). Zob. *ruch*, *ruchomy*, *runąć*.

rwąć *rwę* od XIV w. 'przerzywać, rozrywać, rozdzierać, rozszarpywać; wyciągać skądś gwałtownie, wrywać; mocno ciągnąć ku sobie, targać, szarpać; porywać', pot. i dial. 'szybko posuwać się naprzód, pędzić, gnać', *rwie* 'sprawia mocny ból', *rwąć się* też 'mocno czegoś pragnąć, dążyć do czegoś'; z przedr. *narwać* (*narwany* 'porywcy, zwańiowany', w XVI w. 'trochę rozzerwany'), *oderwać*, *poderwać*, *porwać*, *przerwać*, *rozerwać*, *urwać*, *wyrwać*, *zerwać*; wielokr. *-rywać*: z przedr. np. *porywać*, *przerzywać*, *rozrywać*, *zrywać*. Ogsł.: cz. *rvát*, *rvu*, *stcz*. *rváti*, *ruju* 'rwać, drzeć, rozrywać, rozdzierać'; *zrywać*, *zdziierać*, *wyrwać*, r. *rvaf*, *rvu* 'rwać, drzeć, szarpać, zrywać, wrywać', scs. z przedr. np. *otōrvati*, *-rōvp* 'odpychać, wypychać', *urvatī sę* 'oderwać się, wyrwać się'. Psł. **rvati*, **rovō* / **rujo* 'rozrywać, rozszarpywać, przerzywać; drzeć, targać', pokrewne z lit. *raušti*, *rauju* / *raunu* 'wrywać z korzeniami; skubać; odrywać, zrywać; wykopywać', lot. *raut*, *rauju* (dial. *raunu*) 'wrywać, wyciągać, szarpać', łac. *ruō*, *ruere* 'spadać, upadać, walić się; rzucać się', toch. A, B *ru-* 'rwać', od pie. **rey-* 'ryć, kopać, rwać' (zob. *ryć*). — Od czas. przedrostkowych *przerwa* (stp. XV w. 'rów'), *wywa*; *poryw*, *zryw*; *urywek* 'fragment', *wyrywki* mn, *podrywka*, *rozrywka*; *porywacz*; *porywcy*.

ryba od XIV w.; zdr. *rybka*. Ogsł.: cz. *ryba*, r. *ryba*, scs. *ryba*. Psł. **ryba* 'ryba', wyraz wyłącznie słow., bez pewnej etymologii. Prawdopodobnie innowacyjna nazwa ryby, która z powodu tabu zastąpiła jakąś starszą nazwę (np. odpowiadającą lit. *žuvis* 'ryba'). Dotychczasowe próby objaśnienia genezy wyrazu nie przekonują, np. próby łączenia z psł. **ryti* 'ryć, kopać, żłobić' (zob. *ryć*), **rpbati* 'rąbać, ciąć' (zob. *rąbać*), zestawianie z wyrazami germ. typu stwniem. *rūp(p)a* 'gąsienica'. — Od tego *rybi*, *rybny*, *rybak*, *rybactwo*; *rybitwa* 'ptak Sterna hi-

runda' (stp. *rybitw* od XIV w. 'ts.', 'rybak', *rybitwi* XV w. 'rybak', *rybitwa* 'łowienie ryb', kasz. *rëbitwa* 'rybołówstwo', por. stcz. *rybitev*, -*tva* 'rybak', strus. *rybitvò* 'rybak'); *narybiać* (od XVI w.) 'napętniać rybami' → *narybek*.

rycerz od XIV w. 'wojownik stanu szlacheckiego, szlachcic', w stp. też 'żołnierz, wojownik', 'goniec, woźny sądowy'. Por. stcz. *rytiel / ryciel / řitiel*, cz. *rytiř* 'rycerz'. Zapożyczenie ze śrwniem. *rit(t)er* 'rycerz', pierwotnie 'jeździec' (od *reiten* 'jeździć konno'), prawdopodobnie za pośrednictwem czeskim. — Od tego *rycerski*, *rycerstwo*.

rychły od XIV w. 'taki, który ma wkrótce nastąpić, niedaleki', stp. 'wykonywany w krótkim czasie, ruchliwy, szybki', 'wykonujący bez zwłoki, chętny, ochotny', 'porywczy, popędliwy', 'wykonywany bez zwłoki, bez ociągania się', 'wczesny', daw. XVI-XVIII w. 'chży, bystry, żwawy, prędki', dial. też 'wczesny', stp., dziś przest. 'od dawna istniejący, pochodzący z dawnego okresu, dawny'. Bliskie odpowiedniki znaczeniowe tylko w zachsl.: dl. *rychły* 'szybki, prędki', przten. 'dzielny', gl. *rychły* 'szybki, prędki', cz. *rychlý* 'ts.; zręczny, zwinny', slc. *rychlý* 'szybki, prędki'; w innych znaczeniach we wschl.: r. *rychlýj* 'pulchny, miękki; kruchy', pot. 'zwiotczały, zwiędły', dial. 'chory', ukr. *rychlyj* 'pulchny, miękki; kruchy', br. *rychly* 'ts.'. Płnsl. **rychlò* 'taki, który się rusza, ruchliwy; taki, który poruszając się, wyrosta (np. o cieście), pulchny', zapewne pierwotny imiesłów czas. *trychnyti*, w etymologicznym związku z psł. **rušiti* 'wprawiać w ruch, popychać, poruszać, naruszać, poruszając, obalać, zwałać' (zob. *ruszyć*; co do budowy i wokalizmu por. np. psł. **plynpti*, **šlynpti* obok **pluti*, **sluti*, zob. *plynqć*, *šlynqć*).

rycina 'rysunek, reprodukcja fotografii (dodana zwykle do tekstu jako ilustracja)', stp. XV w. 'ryte wyobrażenie bożka pogańskiego, posąg', w XVI w. 'ryty obraz', 'bałwan pogański', dial. *ryciny* mn 'wyżłobienia wykute w kamieniu młyńskim'. Odpowiada gl. *rycina* 'miedzioryt', 'rozkopane pole', cz. *rytina* 'miedzioryt', 'ryta ozdoba', 'rozkopane pole; miejsce zryte przez dziki', stcz.

'rzeźba, posąg', slc. *rytina* 'obraz wyryty w metalu, kamieniu, drzewie; grawiura'. Pierwotnie nazwa rezultatu czynności 'to, co wyryte, ryte', z przyr. -*ina*, od imiesłowu biernego *ryty* (psł. **rytē*) od czas. *ryć*, psł. **ryti* (zob. *ryć*).

ryczeń od XIV w. 'wydawać donośny głos, ryk (o zwierzętach)', 'drzeć się, wrzeszczeć', 'huczeć, szumieć, rozbrzmiewać', stp. 'wydawać donośny głos (o zwierzętach); głośno jęczeć, krzyczeć (o ludziach)', kasz. *rëcëc* 'ryczeń; głośno płakać, przeraźliwie krzyczeć, śpiewać, wrzeszczeć; grzmieć, szumieć, huczeć (np. o morzu); też daw. od XVI w. i dial. *rykac* 'ryczeń', dial. także *rykac* 'rzyć; głośno puszczać wiatry', kasz. *rëkac* 'głośno płakać, ryczeć, przeraźliwie krzyczeć, śpiewać, wrzeszczeć; objawiać chęć zaspokojenia popędu płciowego (o sarnach i jeleniach)'; jednokr. *ryknqć*. Ogsl.: cz. *ryčet*, r. *rykát*, ch./s. *ríkati*, slwn. *ríčati*. Psł. **ryčati* [< **rūk-ē*] i **rykati* 'ryczeń', od dźwkn. pie. pierwiastka **rū-* / **rey-* / **rëy-* 'ryczeć, wyć; brzęczeć, mruczeć', z przyr. **-k-*. — Od tego *ryk* od XV w.

ryć *ryję* od XV w. 'złobić, drażyć otwory (np. w ziemi, drzewie, kamieniu)', stp. 'kopać, rydlem, motyką poruszać ziemię', 'rzeźbić, pokrywać powierzchnię czegoś rzeźbami, ornamentami, ozdabiać', lud. 'robić doły w ziemi, kopać, przekopywać, rozkopywać, grzebać, rozgrzebywać'; z przedr. *poryć*, *wryć się*, *zryć*. Ogsl.: cz. *ryt*, *ryji* 'kopać, ryć; rytować, grawerować; złobić', r. *ryt*, *róju* 'ryć, kopać, grzebać, złobić', scs. *ryti*, *ryjò* 'kopać, złobić'. Psł. **ryti*, **rejo* 'ryć, kopać, złobić', prapokrewne lit. *ráuti*, *ráuju* / *ráunu* 'wyrывать z корнями; skubać; odrywać, zrywać; wykopywać', lot. *raut*, *rauju* (dial. *raunu*) 'wyrывать, wyciągać, szarpać', stisl. *ryja* 'wyrывать, skubać owczą wełnę', łac. *ruò*, *ruere* 'spadać, upadać, walić się; rzucac się'. Od pie. **rey-* / **rū-* 'ryć, kopać, rwać' (zob. *rwac*). Zob. *rydel*, *ryj*, *rylec*.

rydel od XV w. (stp. *rydl*) 'narzędzie do kopania ziemi'; zdr. *rydelek*. Ogsl.: cz. *rydlo* 'rylec', r. *rylo* 'ryj (świni)', wulg. 'morda, pysk', ukr. *rylo* 'ryj', scs. *rylo* 'łopata, motyka', bg. *řilo* 'ryj', ch./s. *řilo* 'ryj (świni)', trąba (słonia). Psł. **rydlo* 'to, czym się ry-

je, kopie', nazwa narzędzia z przyr. *-*dlo* od psł. **ryti* 'kopać, ryc' (zob. *ryć*). Przekształcenie polskiej postaci (**rydlo* > *rydl*, później *rydel*) może przez analogię do bliskoznacznego *ryl* 'rydel, szpadeł' (zob. *rylec*).

rydz od XV w. 'grzyb jadalny *Lactarius deliciosus*'. Por. plnsl. nazwy tego grzyba: dl., gl. *ryzyk*, cz. *ryzec*, slc. *rydzik*, r. *ryżik*, ukr. *ryżók* / *ryżyk*, br. *ryżyk*. Urzeczownikowiony przym.: stp. XV-XVII w. *rydzy* 'czerwonożółty, rudy' (por. też daw. w XVII w. *rydzowaty* 'rudy, ryżawy'). Przym. jest wyrazem ogóln.: dl. *ryzy* 'rdzawy, ryży', gl. *ryzy* 'żółtozłoty, brunatnoczerwony, rudy', r. *ryżij* 'czerwonożółty, żółtoczerwony', ch./s. *riđ* 'rudy, ryży, rdzawy; czerwony', kontynuującym psł. **rydъ* 'mający barwę pośrednią między czerwienią i żółcią, czerwonożółty, jasnorudy', utworzonym na gruncie psł. za pomocą przyr. *-*jo-* od pie. pierwiastka **rudh-* 'czerwony, czerwonawy' (zob. też *ryży* i pokrewne *rdza*, *rudy*). Grzyb 'rydz, *Lactarius deliciosus*' nazwano tak od rdzawobrazowej barwy jego kapelusza.

ryj od XVIII w.; zdr. *ryjek*. Rzecz. odczas. od *ryć*, *ryję* (zob.).

rylec od XVIII w. 'przyrząd metalowy do ryśowania, rycia'. Por. cz. *rylec* 'ts.', r. daw. *rýlec* 'rydelek, łopatka', slwn. *rýlec* 'ryj; trąba (słonia); dziób, dzióbek; dziób okrętu'. Może późne zapożyczenie wyrazu technicznego z cz. *rýlec*; formalnie zdr. z przyr. -*ec* od zachowanego w gwarach rzecz. *ryl* 'rydel, szpadeł', 'ryj świni', kasz. *ril* 'długa, wąska łopata służąca do kopania torfu; sztywny daszek u czapki', por. stcz. *ryl* / *ryl* 'łopata, rydel', cz. dial. *ryl* 'ts.', 'nos', slc. *ryl* 'ts.', ch./s. daw. *riľy* 'zaostrzony kolek służący do rycia, kopania, wbijania', dial. 'żelazna łopata'. Psł. dial. **ryľb* 'narzędzie do rycia, kopania', nazwa narzędzia z przyr. *-*ľb* od psł. **ryti* 'kopać, ryc' (zob. *ryć*).

rynek od 1400 r. 'plac targowy (w centrum miasta)', z polskiego zapożyczone do wschł., np. r. *rynok* 'rynek, targ'. Por. cz. *rynk* / *ryňk* 'rynek, plac'. Zapożyczenie ze słowniem. *rinc* / *ring* 'plac; plac walki' (też 'pierścień, koło, krag'), niem. *Ring* 'rynek; ulica okrężna, okólna'. Do polskiego przejęte zapewne za pośrednictwem czeskim.

rys 'cecha charakterystyczna, właściwość', 'krótki opis, szkic', *rysy* mn 'układ linii twarzy', stp. XV w. *rys* 'rysa, pęknięcie, szczelina'; także *rysa* od XVI w. 'ślad wyłobiony czymś ostrym, draśnięcie; pęknięcie, szpara, szczelina'. Por. cz. *rys* 'rys, zarys; cecha; rysunek', slwn. *riř* 'kreska, linia; rysa; krag', *riřa* 'kreska'. Zapożyczenie ze słowniem. *riř* 'rozdarcie, pęknięcie, rysa, szpara, rana; zarys, obwód', *riřze* 'rozdarcie, rysa; koło, krag', niem. *riř* 'rozdarcie, pęknięcie, dziura; rysa, szczelina, szpara; zarys, szkic, plan' (od niem. *reissen* 'rwać, szarpać, targać'). — Od tego *rysovis* (człon drugi od *pisać*).

rysować od XVI w. 'kreślić, wykreślać; robić rysy, skazy, zadrapania'; z przedr. *narysować*, *porysować*, *przerysować*, *zarysować*. Por. cz. *rysovat* 'kreślić, rysować; szkicować', slc. *rysovat* 'ts.' (z polskiego r. *risovať*, ukr. *rysuvaty* 'rysować'), też ch. *risati*, slwn. *risati* 'ts.'. Zapożyczenie ze słowniem. *riřen* 'kreślić, rysować, pisać, wycinać, rzeźbić'. — Od tego *rysownik*, *rysunek*; od czas. przedrostkowego *zarys*.

ryś od XV w. 'drapieżnik *Lynx lynx*'. Ogóln.: cz. *rys*, r. *rys*, ch./s. *riř*. Psł. **ryřb* 'rys', niewątpliwie pokrewne nazwom tego drapieżnika w innych językach ie., np. lit. *lūšis*, dial. *lūnšis*, łot. *lūša ž* / *lūšis* m, stwniem. *luhs* (dziś niem. *Luchs*), gr. *lynks*. Formy ie. sugerują, że słow. nazwa zwierzęcia miała pierwotnie prawdopodobnie postać *thysb* [< **lus-i-*], z nagłosowym *-*l-* (pokrewną psł. przym. **lyřb*, zob. *lyry*, od pie. **leuk-* 'jasny, biały'). Przekształcenie nazwy nastąpiło przypuszczalnie ze względu na tabu (unikanie właściwej nazwy przez myśliwych?), przy czym pierwotne *thysb* zostało zmienione w **ryřb*, zapewne przez skojarzenie wyrazu z psł. przym. **ryřb* [< **riđb-so-*] 'czerwonawy, rudawy, ryży' (por. stp. XVI w. i dziś dial. *rysawy* 'rudawy', cz. daw. *rysý* 'czerwonawy', dziś *ryřavý* 'rudy, rudowłosy, rdzawy', stcz. *ryřlavý* 'czerwony, rudy'), tj. z wyrazem opartym na tym samym rdzeniu ie. co p. *rydz* (zob.), ale z innym przyrostkiem.

ryży od XIX w. 'żółtopomarańczowy, ceglasty (zwykle o włosach)'. Przym. wprowa-

dzony do języka literackiego przez A. Mickiewicza, przejęty z br. rýjy 'czewonożółty, żółtoczerwony'; br. rýjy pochodzi z psl. przym. *rydb 'mający barwę pośrednią między czerwienią i żółcią, czewonożółty, jasnorudy', którego rodzimym kontynuantem był daw. XV-XVII w. rydyz 'czewonożółty, rudy', do dziś zachowany w nazwie grzyba rydz (zob.).

rzadki od XV w. 'mający małą gęstość, niegęsty, płynny, niecisły, niezbity, rozproszony, rzadko rosnący', 'nieliczny', stp. też *rzadki* w mowie 'rzadko, niewiele mówiący', dial. także 'miękki (o drewnie); słaby, bez siły'; st. wyższy *rzadzsy*. Ogł.: cz. řídki, r. ředkij, scs. řědká. Psl. *řědká 'niegęsty, o płynnej konsystencji, złożony z oddalonych od siebie elementów; pojawiający się w dużych odstępach czasu, nieczęsty', młodsza, powstała w epoce psl. postać przym. ze strukturalnym przyr. *-kā, utworzona od wczesnego psl. przym. řědō, na który wskazują postaci bez przyr. *-kā, zwłaszcza formy stopnia wyższego (np. p. rzadzsy, cz. řidši, r. řeže, ch./s. řjedi) oraz archaiczne wyrazy pochodne, np. p. daw. řzedzić 'czynić rzadkim, rozrzedzać' (dziś tylko z przedr. *prze-rzedzić, rozrzedzić* i *řzednǫc* 'stawać się rzadkim'), cz. ředina / řidina 'coś rzadkiego; słabe, złe piwo; rzadka część lasu', r. reg. ředina 'rzadka tkanina; rzadka część lasu', ch./s. dial. ředina 'rodzaj rzadkiego sita'. Psl. řědō ma dokładny odpowiednik w łot. rēds 'nieszczelny, miękki', pokrewne jest wyrazom bałt. z innymi przyrostkami, np. lit. rētas 'nieszczelny, rzadki', łot. rēts 'ts.', rēns 'nieszczelny, miękki', wszystkie od pie. pierwiastka *er(a)- / *(e)re- 'luźny, nieszczelny, odstający'.

rzqd I rzędu od XIV w. 'szereg ludzi lub przedmiotów umieszczonych jeden za drugim albo jeden obok drugiego', 'kolejność, kolej', daw. 'rodzaj, kategoria, klasa', 'poczet, grupa', 'ozdobna uprząż wierzchowca', 'ład, porządek', Ogł.: cz. řad / řád 'szereg; kolejność, kolej', 'rachunek', zbiór prawideł, zasad, regulamin', 'zamknięta grupa społeczna poddana określonym regulom; zakon', 'order', 'kategoria, klasa, rodzaj', daw. 'prawo, sprawiedliwość; obyczaj, zwyczaj',

r. řjad 'szereg, rząd; pokos; grupa, kategoria, rodzaj; pewna ilość, kilka, wiele', przest. 'kolejność, kolej', 'umowa, ugoda', dial. *per-vyj řjad* 'pierwszy raz', scs. řědō 'szereg; porządek; kategoria, klasa; gromada, tłum'. Psl. *řědō 'szereg, rząd' > 'miejsce w szeregu, kolejność, następstwo' i 'uporządkowanie, porządek, ład', pokrewne z lit. řindā 'rząd, linia', łot. řinda 'ts.' (które mają motywację czasownikową na gruncie bałt.: łot. řist, řiedu 'doprowadzać do porządku'), prawdopodobnie z pie. *řnd-o- 'uporządkowanie, porządek', od pie. *řend- 'porządkować'.

rzqd II rzędu 'naczelný organ administracji państwa', od XVI w. 'sprawowanie władzy, panowanie, władza', daw. 'kierowniczy organ jakiejś instytucji', dial. 'urząd'; *rzqdy* mn 'rządzenie', stp. XV w. *řędy* mn 'kierowanie, władanie'. Rzecz. odrzecz. (pierwotnie nazwa czynności, wtórnie skonkretyzowana) od *řzqdzic* 'sprawować władzę, panować, władać' (zob.).

řzqdzic od XV w. (stp. *řzqdzic*) 'sprawować władzę, panować, władać', daw. i dziś dial. 'najmować, przyjmować do pracy', daw. w XVII w. *řzqdzic zegar* 'nakręcać zegar', dial. też 'być w porządku', 'mówić'; z przedr. *porřzqdzic* (→ *oporřzqdzic, rozporřzqdzic, sporřzqdzic, wyporřzqdzic*), *przyřzqdzic, rozřzqdzic, urřzqdzic, wyrřzqdzic, zarřzqdzic, zřzqdzic*; wielokr. -*řzqdzac*; z przedr. np. *przyřzqdzac, urřzqdzac, zarřzqdzac*. Ogł.: cz. řadit 'porządkować, ustawiać, układać w jakimś porządku; ustalać miejsce, kolejność', řidit (daw. řediti) 'kierować; doglądać; porządkować, doprowadzać do ładu', pot. 'zamawiać, starać się o coś', r. řjadit 'ubierać, odziewać', przest. 'wprowadzać porządek; przygotowywać, urřzqdzac; rozważać', pot. 'najmować do pracy', ch./s. řediti 'porządkować, doprowadzać do ładu; przygotowywać; obrabiać, czyścić (np. zboże)', 'rřzqdzic, władać; rozkazywać, polecać'. Psl. *řediti, *řędp 'ustawiać w szeregu, szeregować, porządkować, wprowadzać ład; doglądać czegoś, dbać o coś; kierować czymś, rozporządzać, rřzqdzic, władać', czas. odrzecz. od psl. *řędp (zob. *řqd I*). — Od czas. przedrostkowych *przyřqd, rozřqd*. Zob. *narřqd, urřqd*.

rzec *rzeknę* (daw. i dial. *rzekę*) od XIV w. 'powiedzieć, przemówić', stp. 'mówić, powiadać', 'nazwać', 'przrzec, obiecać', 'począć, zrobić', od XV w. *rzeczony* 'wspomniany, wymieniony'; z przedr. *odrzec, orzec, przyrzec, urzec, wyrzec się, zarzec się, rzec się*; wielokr. *rzekać* daw. XVI w. 'zwać, nazywać' (por. dial. śl. *rzykać* 'mówić pacierze'), z przedr. *narzekać, orzekać, przyrzekać, urzekać, wyrzekać się, rzekać się*. Ogśl.: stcz. *řeci, řku*, cz. *řici, řeknu* (książk. *řku*) 'powiedzieć', 'dać nazwę, nazwać', r. *řeći, rekú* 'mówić, powiedzieć', scs. *rešti, rekp* 'mówić, powiedzieć', Psł. **rekti, *rekp* 'mówić, powiedzieć, nazwać', prapokrewne z lit. *rėkti, rėkiu* 'krzyczeć' (wyraz bałt. z rdzennym -ē- < *ē, w słow. krótkie -ē-), goc. *rahnjan* 'liczyć', stind. *racáyati* 'porządkuje, wykonuje, tworzy, przygotowuje', toch. A *rake*, B *raki* 'słowo, wyraz', wszystkie od pie. **rek-* 'krzyczeć, mówić', zapewne pochodzenia dźwkn. — Od czas. przedrostkowego *porzekadło*. Zob. *prorok, rok, rzecz, rzekomy, urok, wyrok*.

rzecz *ż* od XIV w. 'przedmiot materialny', 'temat, treść, wątek; przedmiot myśli, sprawa, treść wypowiedzi; czynność, czyn, postępek, fakt', daw. też 'to, co się mówi, mowa, mówienie, język, to, co zostało powiedziane, ustne polecenie, rozkaz, przyrzeczenie', 'abstrakcyjne pojęcie nazwane określającą przydawką, jakieś przeżycie, doznanie, dobro niematerialne', 'sprawa, problem, przedmiot prośby, skargi, sporu sądowego', 'działanie', 'fakt, zdarzenie, wydarzenie, wypadek, przypadek', 'czyn, uczynek, występki', 'powód, przyczyna'. Ogśl.: cz. *řeč* *ž* 'mowa; język; rozmowa; przemowa, przemówienie', *řeči mn* 'pogłoski, słuchy', r. *reč* *ž* 'mowa; język; przemowa, przemówienie; wymowa', scs. *řečb* *ž* 'słowo, wyraz; mowa; oskarżenie'. Psł. **řečb* [**rēk-i-*] 'mówienie, mowa; słowo, wyraz' > 'treść, przedmiot mówienia' > 'przedmiot nazwany, rzecz', rzecz. abstr. z przyr. **-b* od psł. **rekti* (zob. *rzec*), ze wzdłużeniem samogłoski rdzennej **e* → **ē* > **ē*. — Od tego *rzeczowy, rzeczownik*.

rzeczpospolita, daw. też *rzecz pospolita* od XVI w. 'rzecz wspólna, dobro ogółu', 'społeczność, naród', 'stan polityczny', 'pań-

stwo', dziś w nazwie *Rzeczpospolita Polska*. Kalka łac. *res publica* i *respublica* 'rzecz publiczna' > 'sprawa publiczna, ustroj republikański', zapożyczonego jako *respublica*, później w postaci *republika* z franc. *république* 'republika'.

rzeka od XIV w.; zdr. *rzeczka*. Ogśl.: cz. *řeka*, r. *reká*, scs. *řeka*. Psł. **rēka* 'rzeka', z pierwotnego **roj-ká*, rzecz. z pie. przyr. **-ká* od pie. pierwiastka **(e)rei-* 'płynąć, cieć', z etymologicznym znaczeniem 'to, co płynie, ciecz'; w innych językach ie. prapokrewne wyrazy utworzone są za pomocą innych przyrostków, np. łac. *rivus* [**rēj-uo-s*] 'strumień', stind. *ráya-* m 'prąd, nurt', śrirl. *rian* [**rēj-no-*] 'rzeka; droga', łot. *riete* 'mleko w piersi matki'. — Od tego *rzeczny, dorzecze*.

rzekomy 'pozorny, fałszywy', *rzekomo* 'zgodnie z tym, co ktoś mówi, ale nie z rzeczywistością, jakoby, niby', stp. od XV w. *rzekomo* / *rkomo* 'pozornie, niby, jakoby', dial. *rkomo* 'rzekomo'. Por. scs. *rekomē* (*rekomyi*) 'nazwany, wymieniony; tak zwany'. Psł. **rekomē*, imiesłów bierny czasu teraźn. od psł. czas. **rekti* 'mówić, powiedzieć, nazwać', p. *rzec* (zob.); postać *rkomo* oparta na wtórnym temacie czasu teraźn. **rbk-*, por. stcz., cz. książk. 1. osoba *řku* < **rbkp*.

rzemień 'pas, pasek z grubej skóry', stp. około 1500 r. *rzemień* 'pas skórzany, skóra wyprawiona', daw. 'gruba wyprawiona skóra', XVI-XVII w. 'sakiewka, trzos', w kasz. archaiczna postać mian. *řemē* [**řemy*], dop. *řemienja* 'rzemień'. Ogśl.: cz. *řemen*, r. *remēn*, *remnjá*, scs. *remeny*, *remene*. Psł. **remy*, *remene*, bier. **remeny* 'wyprawiona skóra, pas z wyprawionej skóry', z pie. **re-men-* będącego derywatem z przyr. **-men-* od pie. **(a)re-* / **(ar)ā-* 'łączyć, spajać' (zob. *jarzmo*). Pierwotne znaczenie zatem 'to, co służy do łączenia, spajania'. Zdr. *rzemyk* utworzone jak np. *grzebyk, jęczmyk, kamyk, płomyk* (zob. *grzebień, jęczmień, kamień, płomień*). — Od tego *rzemienny*.

rzemiosło od XV w., daw. też *rzemiesło* i (z wtórnym unoszeniem samogłoski po m, por. *między*) *rzemięsło* (te trzy postacie już stp.) 'drobna wytwórczość, rękodzielnictwo', także 'zawód, fach, zajęcie, profe-

sja', stp. 'rodzaj zatrudnienia, zawód; cech rzemieślniczy', dial. również 'przrzędy, narzędzia; oprządkowanie', kasz. *řemiośło* / *řemąśło* (i *řemąstwo*) 'rzemiosło'. Płnśl.: stdl. XVI w. *řemiośło* 'rękodzielnictwo', gł. *řjemiośło* 'ts.'; cz. *řemeslo* 'ts.'; zawód, fach, zajęcie, profesja, lud. 'narzędzia rzemieślnicze', slc. *řemeslo* 'rękodzielnictwo', pot. 'fach, profesja', strus. *řemeslo* / *řemjaslo* 'sztuka, kunszt', r. *řemeslō* 'rękodzielnictwo; fach, zawód', ukr. *řemeslō* 'ts.', reg. 'narzędzia rzemieślnicze'. Pśl. dial. **řemeslo* 'praca ręczna, ręczna obróbka materiałów za pomocą narzędzi', derywat w przyr. *-*lo* czy może *-*slo* (o niejasnej funkcji) od nie zachowanego poza tym w słow. tematu **řemes-*, poświadczanego w bałt.: stlit. *řemšas* 'rzemieślnik', *řemštas* 'rękodzielnictwo, rzemiosło', lot. *řemesis* 'rzemieślnik, cieśla', *řamštit* 'rąbać tępym toporem; piłować tępą pilą', stpr. *řomestue* 'topór', dalej związane zapewne z lit. *řemti*, *řemiū* 'przycinać', *řamtyti* 'rąbać', stang. *řėmian* 'naprawiać, odnawiać'; ostateczną podstawą byłoby pie. **řem(a)-* 'podpierać, podtrzymywać'. — Od tego rzemieślnik, rzemieślniczy

rzep od XV w. 'kulisty koszycek, kwiatostan łopianu lub ostu z haczykami czepnymi' (przycięć się jak rzep do psiego ogona), daw. od XV w. 'łopian wkręsy, Arctium lappa', 'rzepień pospolity, Xantium strumarium', dial. *řzep* i *řzepie* 'rzep', dial. także *řzepiej* 'łopian', *řzepik* 'roślina Agrimonia'. Por. stcz. cz. *řepik* 'roślina Agrimonia', stcz. 'łopian; rzepień, Xantium', strus. *řėpii* 'kolec, cierni', r. *řepej*, *řep'ja* 'łopian; kwiatostan łopianu', scs. *řėpii* mn 'osty', bg. *řepej* 'łopian', dial. 'tarnina; trawista roślina z nasionami w kłujących torebkach przycięających się do odzieży, do wełny owiec'. Pśl. **řėp* / **řėp'j* 'chwytająca, czepliwa roślina', od pśl. **řėpiti* 'chwytać, wczepiać się, przywierać' (zob. wrzepić). — Od *řzepiej* 'roślina Xantium o pędach, liściach i okrywach kwiatowych pokrytych kolcami'.

rzepa od r. 1400 'roślina okopowa Brassica rapa', w stp. też inne rośliny: *řymyska rzepa* 'przestęp biały, Bryonia alba', *řzepa świe-řzepia* 'dziewięciśli bezłodygowy, Carlina acaulis', dial. (na Podhalu, w Krakowie) 'ziem-

niak'. Ogśl.: cz. *řepa* (dial. *řipa*) 'burak', r. *řepa* 'rzepa', ch./s. *řepa* 'burak', 'marchew', 'rzepa', dial. 'ziemniak'. Pśl. **řepa* 'roślina okopowa o grubym jadalnym korzeniu, rzepa, Brassica rapa vel rapifera', bliska nazwa roślin też w części języków ie., np. lit. *řopė* 'rzepa; ziemniak', stwniem. *ru-oba* / *rāba* 'burak; rzepa' (dziś niem. *Rübe* 'ts.'), łac. *řapum* / *řāpa* 'rzepa'. Wszystkie te wyrazy zostały zapożyczone w okresie przedhistorycznym z niewiadomego źródła. — Od tego *řepak* 'roślina uprawna Brassica napus'.

řzesza od XIV w. 'duża ilość ludzi, gromada, tłum, ciżba', stp. *řzesza* / *řzysza* 'tłum, gromada, wielka ilość istot żywych', 'państwo' (dziś hist. *Řzesza Niemiecka*). Por. stcz. *řšš*, cz. *řše* ž 'monarchia, imperium, państwo, cesarstwo'. Zapożyczenie ze stwniem. *řihhi* 'państwo, monarchia, cesarstwo' (dziś niem. *Reich* 'państwo'), co z germ. **řikja-* przejętego z celtyckiego, por. śirl. *řige* 'królestwo', pokrewne z łac. *řex* 'król'.

řzeszoto od XV w. 'rzadkie sito', stp. też 'miara zboża'. Ogśl.: cz. *řešeto*, r. *řešetō*, ch./s. *řešetō*; por. r. *řešetka* 'krata, sieć', ch./s. *řešetka* 'krata'. Pśl. **řešetō* [< **řecheto*] 'rzadkie sito (prawdopodobnie rodzaj kraty, siatki splecionej z łyka)', zapewne prapokrewne z lit. *řegztys*, dial. *řėkstis* 'kosz lub siatka do noszenia siana', *řėgti* 'pleść' i dalej z łac. *řestis* 'powróż, lina, sznur', stind. *řajju* 'ts.', od pie. **řezg-* 'pleść, splatać, wić' (por. *řózga*). Pierwotne znaczenie 'coś splecionego'. Wczesna pśl. postać (przed I palatalizacją spółgłosek tylnojęzykowych) **řecheto* powstała prawdopodobnie w wcześniejszej **řekseto*, gdzie *-*ks-* z przestawki i ubezdźwięcznienia pie. **řg* (rozwój) **řg* > **řz* > **řs* > **řh*).

řzeński od XVII w. (daw. *řzeski*) 'pełen werwy, ochoty do życia, do pracy, czujący się świeżo, zdrowo; pełen świeżości, orzeźwiający'. Por. r. *řėzkij* 'ostry, przenikliwy, gwałtowny', ukr. *řizkyj* 'ts.', ch./s. *řėzak* 'kwaskowaty, cierpki (o winie)', słwń. *řėzek* 'ostry, przenikliwy; nieprzychylny'. Pśl. **řėzək* 'ostry, energiczny, orzeźwiający', od pśl. **řėzati* 'ciąć' (zob. rzezać), z przyr. *-*ək* (por. od tej podstawy z innym przyr. p. XVI w. *řėzny* 'chrapliwy, ostry (o głosie), cz. *řizny*

'zdecydowany, energiczny; ostry, cięty; mocny, silny, np. o piwie, pikantny'). Istnienie bliskiej postaci **rězvъ* (zob. *rzeźwy*) sugeruje, że **rězvъ* może pochodzić od wcześniejszej, niepoświadczonej postaci przym. *trězvъ*, równej lit. *raižius* 'ostry (o głosie, świetle)', z nawarstwieniem przyr. *-*zvъ* (por. np. *plytki, prędkie, słodkie*).

rzetelny od XVI w. 'uczciwy, sumienny, solidny, godny zaufania', 'należyty, właściwy, dokładny; prawdziwy, autentyczny', dial. 'zdrowy, krzepki, pełen życia, dobry, należyty', 'zuchowaty, przystojny, podobający się', kasz. *řetelny* 'rzetelny, sumienny, godny zaufania'; daw. od XVI w. *žřetelny* 'widny, widoczny, przejrzysty, okazały', przysł. XVI–XVII w. *žřetelnie* 'naocznie, widocznie, oczywiście'. Zapożyczenie ze stcz. *řetelny*, cz. *řetelny* 'wyraźny, jasny, zrozumiały' (od cz. *řetel* 'wzgląd, branie pod uwagę, uwaga; aspekt, okoliczność', ostatecznie od cz. *řít* 'patrzyć, spoglądać; widzieć', psł. **zřěti* 'patrzyć, spoglądać', zob. *spójrzeć*).

rzewny od XVI w. (ale przysł. *rzewnio* od XV w.) 'pełen żalu, smutku, melancholii, tklivy, smętny', kasz. *řevny* 'wzruszający, czuły, tklivy', 'głośny, szczyry (o śmiechu)'; przysł. *rzewnio*, stp. od XV w. *rzewnio* / *rzewno* 'żałośnie, gorzko'. Por. ch./s. *řevan* / *řevan* 'gorliwy, pracowity, pilny', poza tym pochodne przym. z przyr. *-*ivъ*: cz. *řevnivý* 'zazdrosny, zawistny', r. *řevnivýj* 'zazdrosny', przest. 'gorliwy', scs. *řevnivъ* 'gorliwy; zawistny, swarliwy'. Psł. **revъnъ* / **řvъnъ* 'pełen emocji, wzruszony, zawistny, gorliwy', od psł. czas. **řuti*, **řevъ* / **rovъ* 'ryczeć', p. daw. *řzucъ* / *řzvacъ* / *řzviečъ*, *řzue* / *řzvie* 'ts.' (zob. *ruja*). Pierwotne znaczenie 'ryczący', stąd zapewne 'okazujący emocje, pełen emocji' > 'zawistny', 'gorliwy'. — Od tego stp. XV w. *řzewnić się* 'rozpaczać, narzekać', dziś *rozřzewnić się* (od XV w.) 'wzruszyć się, rozczulić się'.

rzezać *rzeżę* od XIV w. 'rznąć, ciąć, krajać', 'rzeźbić, ryc; wyrzynać, szlifować', stp. *řza-zač* / *řzezač* 'krajac, ciąć, rozcinac; odcinać, ucinac; kastrować; ryc; wyrzynać, rzeźbić', daw. też 'nacinać, karbować', 'kastrować', 'zabijać, mordować', dial. też 'żąć', 'bić';

z przedr. *obřezacъ* (stp. też *obřazač*) 'rytualnie obciąć napletek', w stp. także 'obciąć, przyciąć'. Ogśl.: cz. *řezat*, *řezu*, r. *řezat*, *řezu*, scs. *řezati*, *řěp*. Psł. **řezati*, **řěpъ* 'ciąć, rznąć, przecinać, nadcinać', prapokrewne z lit. *režti*, *režiū* 'ciąć, drasnąć', lot. *riezt* 'ciąć', gr. *rhēgnymi* 'łamię, rozbijam, roztrzaskuję; szarpie, rozdzieram', alb. *rrah* 'tlukę, rozbijam', od pie. **řrēgъ* 'rozbijać, ciąć, tłuc'. Zob. *rznąć*.

rzeż *ż* od XV w. 'ubój zwierząt', 'masowe zabijanie, mordowanie'. Odpowiedniki we wschł. i w słwn.: r. *řezъ* 'ostry, przenikliwy ból', daw. 'cięcie, rżnięcie', ukr. *řizъ* 'ostry ból', 'nacięcie', reg. 'rzeźba, płasko-rzeźba', br. *řezъ* 'ostry ból', dial. 'sieciska', słwn. *řezъ* 'cięcie; nacięcie; wycinek; pokos (trawy); sieciska; ostrze', *řezъ* 'przecinka'. Psł. **řězvъ* 'cięcie, rżnięcie', nazwa czynności z przyr. *-*ъ* od psł. **řezati* 'ciąć, rznąć' (zob. *rzezać*). — Od tego *rzeżny*, *rzeżnia*, *rzeżnik*.

rzeźba od XVIII w. 'rzeźbienie, rzeźbiarstwo; wyrzeźbiony obiekt, rzeźbiarskie dzieło artystyczne', daw. 'rzeż, mord, zabijanie'. Ogśl.: stcz. *řězba* 'cięcie, przycinanie (drzew)', cz. *řezba* 'cięcie; rzeźbienie', *řezba* / *řezba* 'gwałtowny bój, bitka', r. *řezbá* 'rzeźbienie; rzeźba, płaskorzeźba', ch./s. *řezba* 'rzeźba'. Słow. **řězba* 'cięcie, rżnięcie', nazwa czynności od psł. **řezati* 'ciąć, rznąć' (zob. *rzezać*), z przyr. *-*ъba* (por. *prošba*). Znaczenie rezultatu czynności 'to, co wycięte, wyrzeźbione, wyrzeźbiony obiekt, rzeźba' powstało w rezultacie konkretyzacji pierwotnego znaczenia 'cięcie, rżnięcie, rzeźbienie'. — Od tego *rzeźbić*, *rzeźbiarz* → *rzeźbiarstwo*.

rzeźwy od XVI w. 'dziarski, żwawy, żywy, rażny, ruchliwy, zdrowy; orzeźwiający, odświeżający'. Por. r. *řezvъj* 'ruchliwy, żwawy, swawolny, figlarny; szybki, chyży, rączy', ukr. dial. *řizvъj* 'dziarski, żwawy, ruchliwy, swawolny'. Psł. dial. **řězvъ* 'ostry, energiczny, orzeźwiający', niewątpliwie w związku etymologicznym z psł. **řezati* 'ciąć' (zob. *rzezać*). Podstawę wyrazu stanowił może wcześniejszy, niezachowany przym. *trězvъ* 'ostry' (zapewne temat na -*ū*), równy lit. *raižius* 'ostry, o głosie, świetle' (zob. *rzeški*); co do *-*vъ* por. ch. dial. czak. *plítav*, kajk.

daw. *plitev* 'plytki, niegłęboki', słwn. *plítev* 'ts.', z prapostaci **plytvā* (od psł. **plytrā*, zob. *plytki*), w której *-v- pozostaje w związku z przynależnością przym. do tematów na -ū- (przypuszczalnie pierwotnie forma dla rodzaju żeńskiego **plūtūā* > **plytvā*, analogicznie **rězvā* z uogólnienia na pozostałe rodzaje formy żeńskiej **rězvā* < **rojūā*). — Od tego *orzeźwić* 'uczynić rześwym, rześkim, odświeżyć', wielokr. *orzeźwiać*.

rzeżucha od XIV w. 'roślina pieprzycy siewna, *Lepidium sativum*', stp. XIV–XV w. *rzeżucha* / *rzeżycha* / *rzerucha* / *rzerzucha* / *żerucha* / *żerzucha* 'ts.; pieprzycza gruzowa, *Lepidium rudemale*; rukiew wodna, *Nasturtium officinale*', *gęsia rzerzucha* 'tasznik pospolity, *Capsella bursa pastoris*', *włoska rzerzucha* 'pieprzycza szerokolistna, *Lepidium latifolium*'. Zachsl.: cz. *řericha* 'pieprzycza; nasturcja', stcz. *žerucha* 'ts.', slc. *žerucha* 'ts.; stulisz, *Sisymbrium*; pszonak, *Erysimum*'. Prawdopodobnie najstarsza polska postać *żerzucha* z prapostaci **žerucha* od psł. **žerti* 'żreć' (zob. *žreć*), z przyr. *-jucha. Pierwotne znaczenie 'żrąca (tj. ostra w smaku) roślina'. Nie można także wykluczyć prapostaci **rěžucha* (< **rěz-jucha*) (od psł. **rězati* 'rznąć, ciąć', zob. *rzezać*), na co zdają się wskazywać p. dial. *rzeżucha* / *rzażucha* / *rzeżęga* / *rzeżuga* 'ostra trawa'.

rzępolić 'grać nieumiejętnie, zwłaszcza na instrumencie strunowym', dial. 'grać słabo na skrzypcach; grać ostro i piskliwie na skrzypcach lub bassetli', kasz. *řapoléc* też 'nieudolnie ciąć, krajać'. Czas. intensywny z przyr. -ol- od p. dial. *rzępać* 'nieudolnie krajać (tępym nożem); *rzępolić*, *rzępieć* na kim 'dokuczać komuś mową', kasz. *řapic* / *řępic* 'oddychać z trudem, chrypieć, charczeć, rzezić, (silnie) kaszleć', por. dl. *řjapiš* / *řjapaš* 'trzaskać z bicza; chłostać', gl. *řjapać* 'trzaskać, trzeszczeć, pękać z trzaskiem; skrzypieć', *řjapać so* 'chichotać głośno', cz. dial. *řápět* 'łaskotać, stukotać, hałasować', podstawą był więc czas. **řepiti* (czy też **řepati* bądź **řepěti*) 'wydawać dudniące, trzeszczące, skrzypiące dźwięki', pochodzenia dźwięk.

rzęsa 'włosek wyrastający z powieki', 'rodzaj rośliny pływającej, Lemma', stp. XV w. *rzę-*

sa czy *rzęsa* 'rzęsa drobna, Lemma minor', dial. *rzęsa* też 'kłos owsa', kasz. *řęsa* 'włosek na powiece; roślina Lemma; rosa'. Ogsl.: cz. *řasa* (dial. *řasa* / *řisa*) 'włoski na powiece ochraniające oko; fald', 'kwiat, np. wierzb, leszczyny, topoli', dial. 'kłos owsa', r. *řjaska* 'rzęsa, Lemma', ch./s. *řęsa* 'frędzla; jęczyzek (u górnego podniebienia); kwiatostan wierzb i brzozy, kotka; rzęsa'. Psł. **řęsa* przypuszczalnie 'coś strzępiastego, jak włoski na powiece', bez prawdopodobnej etymologii.

rzęsisty od XVI w. 'występujący w dużym natężeniu, obfity (np. o deszczu, oklaskach)', dial. też 'suty, pękaty, gruby; marszczony, fałdzysty', 'gęsty (o kłosach)', 'gruby (o warzoku)', daw. także 'efektowny; zadzierzysty, dziarski', dial. również *rzęsity* 'rzęsisty'. Por. cz. *řasitý* 'obfitujący w rzęsę wodną', bg. *resisti* 'mający frędzle'. Przym. z przyr. -isty (/ -ity) od *rzęsa* (zob.). Też utworzone od tej samej podstawy z innym przyrostkiem p. dawne *rzęsny* / *rzęsny* 'rzęsisty' (por. np. slc. *riasny* 'gęsty (o rzęsach, trawie)', r. dial. *řjasnyj* 'gęsty, gęsto rosnący, obfity'). Znaczenie 'gęsto rosnący, gęsty, obfity' wynika z właściwości desygnatów rzecz. *rzęsa*, psł. **řęsa*.

rzęzić *rzęzę* od XV w. 'oddychać ciężko, z wysiłkiem, chrapliwie i świszcząco, wydawać chrapliwy głos', stp. 'wydawać przykre dźwięki', dial. *rzężeć* / *rzęzić*. Por. ch./s. *řęzati* 'ryczeć, warczeć, szczerząc zęby; grozić, burczeć, złościć się; jęczeć; powodować hałas, ryczeć (np. o wichrze, wodzie)', 'rzyć (o koniu)', dawne 'być rozwartym, ziać', słwn. *řęzati* 'pękać, być otwartym, pękniętym, ziać', 'burczeć, mruczeć, jazgotać; rzyć, szczerzyć zęby, brzydko się śmiać'. Psł. dial. **řęzati* 'być szeroko otwartym, rozwartym, mieć szeroko otwarte usta (i wydawać przy tym dźwięki)', zapewne czas. wielokr. od psł. **řęgnōti* 'rozewrzeć się, ziać', o którym zob. *urągać*.

rzodkiew od XV w. 'roślina *Raphanus sativus*'; zdr. *rzodkiewka*. Por. dl. *řadkej*, *řadkwje*, gl. *řjedkej*, cz. *ředkev*, slc. *redkev*, strus. *redkovъ* / *retka*, r. *ředka*, ukr. dial. *redkov* / *rodkva*, bg. dial. *řodkva*, słwn. *ředkev* 'rzodkiew'. Psł. *ředbky*, **redbōve*, bier. **redbōvъ* i **řodbky*, **řodbkōve*, bier.

**rwdkwv* 'rzodkiew', zapożyczenie z germ. nazwy rośliny, por. stsas. *redik*, stwniem. *rudich* / *rotich* / *redich* / *ratic*, średn. *rudik* (dziś niem. *Rettich*), ang. *radish* (co przejęte z łac. *radix*, bier. *radicem* 'korzeń', wtórnie też 'rzodkiew').

rzuć od XIV w. 'cisnąć; uderzyć kimś, czymś o coś; gwałtownie poruszyć, potrząsnąć, popchnąć'; z przedr. *dorzucić*, *narzucić*, *odrzucić*, *porzucić*, *przerzucić*, *rozrzucić*, *wrzucić*, *wyrzucić*, *zarzucić*, *zrzucić*; wielok. *rzucac*, z przedr. np. *odrzucac*, *porzucac*, *rozrzucac*, *zarzucac*. Ogśl.: cz. *řítit se* 'walić się, osuwać się, spadać, staczać się, przen. 'gnać, pędzić' (*uřítit se* 'oblać się potem'), poet. *řítit* 'rzucac szybko, ciskać', daw. *rou-titi* 'rzucac; spadać, upadać', dial. *řítit se* 'rozpadać się, rozwalać się', śl. *řutit sa* 'spadać z hukiem; rozpadać się, rozwalać się; pędzić, uciekać, gnać', strus. *řutitijsa* 'przewracać się', r. dial. *řutit* 'rozlewać, wylewać (łzy)', scs. *řopřiti* się 'rozbić się, potłuc się', cs. *řjuti* 'rzucić', bg. lud. *řutja* 'burzyć, obalać', mac. *řuti (se)* 'burzyć (się), łamać (się)', słwn. dial. *řutiti* / *řetiti* / *řotiti* 'uszkodzić'. Psł. **řutiti* (**řutiti* / **řutiti*): **řeut-i* / **řout-i* / **řou-n-t-i* ?] 'motać, ciskać, rzucac; burzyć, rozwalać', zapewne od pie. **řeu-t-*, będącego rozszerzeniem pie. pierwiastka **řeu-* 'kopać' (zob. *řyc*, *řwać*). — Od tego *řzut*; *řzutki*; od czas. przedrostkowych *narzut*, *odrzut* (→ *odrzutowy* → *odrzutowiec*), *przerzut*, *rozrzut*, *wrzut*, *wyrzut*, *zarzut* (stp. 1500 r. *zarzuta* 'oskarżenie, zarzut'), *zrzut*; *narzuta*; *wyrzutek*.

rzygać od XV w. 'wymiotować, mieć torsję', też 'tryskać, buchać, chlustać (czymś)', stp. 'czkać, bekać albo wymiotować', daw. 'czkać, odbijać z żołądka gazy, kwasy żołądkowe', dial. 'bryzgać', *krew rzyga* 'tryska, bucha, obficie cieknie'; z przedr. *narzygać*, *wrzygać*, *zarzygać*; jednokr. *rzygnąć*. Ogśl.: cz. *řihat* 'odbijać się', r. *řygaf* 'odbijać się', izrygać 'wymiotować; wyrzucac, zionąć', scs. *otřigati* 'wyrzucac z siebie, wypluwać', cs. *řygati* 'wymiotować', ch./s. *řigati* 'ts.', przen. 'rzucac obelgi'. Psł. **řygati* 'głośno wypuszczać przez gardło gazy z żołądka', pokrewne z lit. *řūgti* 'odbijać się, bekać', *řaugeti* 'czkać, mieć czkawkę', łac. *erugō*, *erugere*

'zwymiotować', gr. *ereygomai* 'wymiotuję, wyrzucam', od pie. **řeug-* 'wymiotować, odbijać się, wytryskiwać'. Polskie *rzygać*, cz. *řihat*, scs. *otřigati* wskazują na wtórną prapostać **řigati*, z niejasnym przejściem **řy-* > **ři-*.

rżec od XV w. 'wydawać głos (o koniu)', wtórnie 'głośno się śmiać', daw. (np. w XVI w.) *rzać*, *rżę*, stp. *rżec* / *rżać* / *rżać*, kasz. *rzac* 'rżec'; z przedr. *zarżec*. Ogśl.: stcz. *řzati* / *hrzati*, cz. *řzat*, śl. *erdźat*, r. *řzat* ch./s. *řzati*. Psł. **řzati*, **rżp* 'wydawać głos (o koniu)', z pierwotnego **ru-g-* od pie. pierwiastka **řeu-* / **ru-* 'ryczeć, wyć; brzęczeć, mruzczeć' (zob. *řuja*, *řyzczeć*), por. pokrewne łac. *rugire* 'ryczeć (o lwie)', gr. homeryckie *erygōnta* 'ryczący', *řydzō* 'warczę, szczekam', ślrl. *řucht* 'ryk, ryczenie, wycie'. Pierwotna polska postać *řzac*, bezokol. *rżec*, daw. *řzać* ma -ż- pod wpływem form czasu teraźn. *rżę* < psł. **rżp* < **rż-jp*.

rżnąć i *řznąć* od XVII w. 'ciąć, przecinać, przerzynać, krajać; wycinać, wyrzynać, ryć, grawerować; zabijać, mordować (nożem itp.); wpijać się głęboko, wyrzynać się; boleć mocno', w gwarach najczęściej *řznąć*, ale też *řznąć* / *řnąć* i *řznąć* (w gwarach mazurskich *řznąć*) 'uderzyć, trzasnąć', 'rzucić, cisnąć', 'upaść', 'pędzić, bieć', 'grać na instrumencie', 'żąć', kasz. *řžnc* / *řnc* 'ciąć, krajać, piłować', 'zabijać zwierzęta', 'silnie uderzyć', 'rzucić', 'grać na instrumencie', 'boleć', 'mocno padać'; z przedr. *narznąć*, *przerznąć*, *urznąć*, *wyrznąć*, *zarznąć*, *zerznąć*; wielok. -*řzynac*: tylko z przedr. *przerzynac*, *urzynac*, *wyrzynac*, *zarzynac*, *řzynac*. Psł. dial. **řžnpti* 'zaczac ciąć, krajać, przecinać', czas. inchoat. od psł. **řezati* 'ciąć, rżnąć, przecinać, nadcinać' (zob. *řzezać*), z przyr. **-np-* i z redukcją samogłoski rdzennej **e* ⇒ **b* (jak np. w psł. **šlępnpti* 'ślepnąć' ← **šlępiti*, zob. *šlepy*). Pierwotna polska postać **řžznąć* > **řžznąć* > *řznąć* / *řznąć* (z przekształceniami grupy spółgłoskowej **řž* > **řž* > *řž* / *r* / *ž*). Wielok. -*řzynac* od postaci *řžnąć*, por. cz. *řžnout* 'ciąć, zaciąć, ściąć', pot. ekspr. 'palnąć, trzasnąć, rąbnąć, uderzyć'.

rżysko od XV w. 'pole po skoszonym zbożu, ściernisko; pole, z którego zebrano żyto,

żytnisko', stp. też 'części żdźbeł pozostałe po żętych zbożu', kasz. *rżęście* 'żytnisko; ściernisko'. Por. cz. dial. *řisko* 'pole po życie', br. dial. *rżysko* / *rżyška* / *irżyška* 'żytnisko; ściernisko'; w językach słow. głównie z przyr. **-išće*, np. gl. *ržišćo*, r. *ržišće*, słwn.

ržišće 'żytnisko'. Nazwa miejsca z przyr. *-isko* od p. daw. i dial. *rež*, *rży* 'żyto', psł. **rǫžb* 'ż 'żyto' (stara nazwa zboża, dokładnie odpowiadająca lit. *rugys* 'żyto', lot. *rudzis* 'ziarno żyta', stpr. *rug(g)is* 'żyto', stnord. *rugr* 'ts.', z pie. **urug'io-* 'żyto').

S

sad od XV w. 'ogród owocowy'. Ogśł.: cz. *sad* 'ogród owocowy; park', r. *sad* 'ogród owocowy, kwiatowy; park', dial. 'sadzenie roślin, nasion; sadzonki', scs. *sadъ* 'sadzenie, uprawa roślin; ogród; roślina, owoc'. Psł. **sadъ*, **sadu* (temat na -*û-*) 'sadzenie, osadzanie w określonym miejscu, rzecz. odczas. od psł. **saditi* (zob. *sadzić*), nazwa czynności wtórnie konkretyzowana w 'to, co się sadzi (np. sadzonka, roślina, drzewo)' i 'to, co zostało zasadzone' (z tego ostatniego rozpowszechnione u Słowian znaczenie 'ogród owocowy'). Por. *sadowić*. — Od tego *sadowy*, *sadownik* (→ *sadownictwo*).

sadło od XV w. 'tkanka tłuszczowa wokół narządów wewnętrznych'. Ogśł.: cz. *sádlo*, r. *salo*, słwn. *sálo*. Psł. **sadlo* 'tłuszcz osadzający się wokół narządów wewnętrznych zwierząt; smalec wytopiony z tego tłuszczu', rzecz. odczas. z przyr. *-dlo* od psł. **saditi* (zob. *sadzić*), etymologiczne znaczenie 'to, co osiada, co się gdzieś osadza'.

sadowić od XV w. 'osadzać w wyznaczonym miejscu'; z przedr. *usadowić*. Czas. odrzecz. od psł. **sadъ* w pierwotnym znaczeniu 'sadzenie, osadzanie w określonym miejscu'; -ow- [< **-ou-*] jest śladem pierwotnej przynależności podstawowego rzecz. do tematów na -*û-* (por. np. *stanowić*).

sadza od XV w., zwykle *sadze* mn 'osadzający się produkt spalania, kopeć'. Ogśł.: cz. *saze* ż, r. *saža*, bg. *sažda*. Psł. **sada* 'kopeć, osad dymu, sadza', pierwotnie nazwa czynności z przyr. **-ja* od psł. **saditi* (zob. *sadzić*), z konkretyzacją znaczenia 'to, co się

osadza' > 'sadza'; wyraz ma dokładne odpowiedniki w niektórych językach ie., np. lit. *siuodžios* z mn (/ *siuodžiai* m mn) 'sadze', irl. *suide* [< **sōdjā*] 'ż 'ts.', co przemawia za jego archaicznością.

sadzawka od XV w. 'mały staw'. Por. ukr. dial. *sádzavka* 'staw do hodowli ryb', na Polesiu *sažávka* 'ts.; studnia do zbierania wody; zagłębienie'. Z przyr. *-awka* od *sadzać* (zob. *sadzić*), co do motywacji wyrazu por. przykład z XVI w. „sadzawka... kędy ryby sadzają”.

sadzić od XIV w. 'zasadzać rośliny', 'sadowić, usadzać; prosić o zajęcie miejsca', przest. 'osadzać, wstawiać; umieszczać gdzieś, nadziewać na coś', lud. *sadzić kurę, kwokę* 'wkładać jaja pod kwokę'; z przedr. *dosadzić, nasadzić, obsadzić, odsadzić* 'oddalić kogoś lub coś od kogoś lub czegoś, pozbawić dostępu, praw do czegoś' (stp. XV w. 'odstawić od piersi, przestać karmić piersią'), *osadzić, posadzić, przesadzić, rozsadzić, wsadzić, wysadzić, zasadzić*; wielokr. *sadzać* od XV w. 'sadowić, usadzać', daw. też 'osadzać, więzić', przest. 'umieszczać coś na czymś, wsuwać w coś, wsadzać', 'zasadzać (rośliny)', z przedr. *osadzać, przesadzać, wysadzać, zasadzać*. Ogśł.: cz. *sadit* 'sadzić rośliny', przest. 'położyć na miejscu, postawić, umieścić' (stcz. 'umieszczać'), r. *sadif* 'sadzić rośliny; umieszczać, usadzać', scs. *saditi* 'sadzić rośliny'. Psł. **saditi*, **sadp* 'sadowić, umieszczać, osadzać; zasadzać, sadzić rośliny', wielokr. **sadati*, czas. kauzat. z pierwotnym znaczeniem 'powodować, że

ktoś czy coś siedzi' od psł. **sēsti* (zob. *siąść*), z archaiczną wymianą samogłoski rdzennej **ē* ⇒ **a* (z wcześniejszej alternacji **ē* ⇒ **ā*). — Od czas. przedrostkowych *osad*, *wsad*; *nasad* (daw. 'zasadzenie się, zasadzka'), *ob-sada*, *posada*, *przesada* (daw. 'wyższość, przewaga, przemożność'), *rozsada*; *nasadka*, *obsadka*, *przysadka*; *przesadny*. Zob. *zasada*.

sam od XIV w. (daw. i dial. też *samy*) 'istniejący osobno, oddzielony, pozostawiony bez innych, bez opieki, bez towarzystwa, samotny, odosobniony', 'działający, występujący samodzielnie, ulegający samoistnie jakiemuś procesowi, zmianie, przekształceniu'. Ogłsł.: cz. *sám*, r. *sám* i *sámyj*, scs. *samъ*. Psł. **samъ* 'nie mający towarzystwa, taki, któremu nie towarzyszą inne przedmioty, samotny, osamotniony', dokładne odpowiedniki: awest. *háma-* 'równy, ten sam', toch. B *somo* 'jedna, jedyna', z pie. **sōmo-*, por. z krótką samogłoską rdzenną **ō*: stind. *samá-* 'równy, jednaki', goc. *samo* 'ten sam', stang. *same* 'odpowiedni', gr. *homós* 'równy, jednaki, podobny', z pie. **somo-* / **semo-*, wszystkie od pie. pierwiastka **sem-* 'jeden'. — Wyraz jest często pierwszym członem złożenia, np. *samodział* od XV w. 'sukno domowej roboty', *samodzielny*, *samoistny*, *samorząd*, *samorządny*. Zob. *samiec*, *samotny*.

samiec od XV w. 'zwierzę płci męskiej', w stp. szersze znaczenie 'istota płci męskiej (też o ludziach i roślinach)'. Por. cz. *samec* 'samiec', ch./s. *sámac* 'kawaler, nieżonaty; samotnik', słwn. *sámeč* 'samiec', 'młodzieniec, kawaler'. Od *sam* (zob.), pierwotne znaczenie 'ten, który jest sam, samotny', użycie wyrazu na oznaczenie zwierząt płci męskiej związane z obserwacją, że samce różnych gatunków żyją oddzielnie, podczas gdy opieką nad potomstwem zajmują się samice. Wtórnie od *samiec* utworzony żeński odpowiednik *samica* od XV w. 'zwierzę płci żeńskiej', w stp. 'istota płci żeńskiej (też o ludziach i roślinach)', stp. od XIV w. także 'główne koryto rzeki'. — Od *samiec*: *samczy*, zdr. *samczyk*; od *samica*: zdr. *samiczka*.

samotny od XVIII w. 'żyjący w samotności, w odosobnieniu; znajdujący się na odludziu,

ustronny'. Por. cz. *samotný* 'sam jeden; osamotniony, opuszczony', ukr. *samótnyj* / *samotnyj* 'osamotniony', słwn. *samótén* 'sam jeden, osamotniony'. Przym. z przyr. *-ny* od p. przest. *samota* 'samotność; bezludzie, pustkowie' (por. też np. cz. *samota* 'osamotnienie; odległe samotne miejsce; dom na odludziu', ukr. *samota* 'samotność', słwn. *samóta* 'samotność, pustkowie'), może już psł. **samota* 'odosobnienie, samotność', rzecz. abstrakcyjny od psł. **samъ* (zob. *sam*). — Od tego *samotnik*, *samotnica*, *samotność*, *osamotnić*.

sanie mn od XV w. 'pojazd na płozach do jeżdżenia po śniegu', w XIV w. wyjątkowo *sani* mn 'ts.'; zdr. *sanki*. Ogłsł.: cz. *saně* / *sáně* ż mn, stcz. *sáni* mn, r. *sáni* mn, cs. *sani* mn, słwn. *sani* mn. Psł. **sani* ż 'pojazd na płozach do jazdy po śniegu i po ziemi; płozy tego pojazdu', forma l. pdw od psł. **sanъ* ż, szcztatkowo zachowanego w części języków słow. (por. dl. *sana* 'płozy sań', gl. *sanja* 'ts.', slc. *sana* 'sanie', bg. dial. *sani'a* / *sana* 'sanie'). Podstawowe **sanъ* prawdopodobnie 'to, co się ślizga, co sunie, płoza' (por. cz. *sań* 'smok', cs. *sanъ* 'gad', pierwotnie zapewne 'pełzające zwierzę'), bez pewnej etymologii. Zestawia się z lit. *šónas* 'bok', *šónkaulis* 'żebro' (drugi człon lit. *káulas* 'kość'), łot. *sāns* 'bok'. Być może wyjściowe było znaczenie 'żebro, kość' i wyraz ozna- czał pierwotnie płoze sań zrobioną z kości. — Od tego *sanna*.

sapać od XV w. 'ciężko, głośno oddychać', daw. też 'chrapać', 'dąsać się, gniewnie parskać', daw. i dial. także *sapieć*, *sapi* 'ciężko, głośno oddychać', daw. również *sapić*, *sapi* 'sarkać, szemrać'; z przedr. *wysapać*, *zasapać się*; jednokr. *sapnąć*, z przedr. *odsapnąć*. Ogłsł.: gl. *sapać* 'ciężko dyszeć; parskać; tryskać; płonąć', ukr. *sapaty* 'dyszeć', dial. też 'chrapać; buchać', słwn. *sápati* 'dyszeć; parskać; syczeć (o wężach)'. Psł. **sapati* 'ciężko oddychać, dyszeć', czas. wielokr. od psł. **sopti*, **sopp* / **sopēti* 'głośno oddychać, ciężko dyszeć, sapać' (por. strus. *sopsti*, *sopu* 'grać na piszczalce', *sopēti*, *sopliu* 'ts.', słwn. *sópsti*, *sópem* 'sapać; wdychać'), ze wzdłużeniem samogłoski rdzennej **o* → **a*. Podstawowe psł. **sopti* jest pokrewne z lit.

svepioti 'wdychać, dyszeć', łot. *svēpēt* 'ts.', *sepinēt* 'ciężko dyszeć i kaszlać', z pie. **suep-* 'dyszeć, sapać'.

sarkać 'wyrażać niezadowolenie, narzekać, szemrać, utyskiwać', 'odzywać się nieuprzejmie, fukać, burczeć, mruczeć', w stp. 1500 r. wyjątkowo w pierwotnym znaczeniu 'powoli i głośno pić', jednokr. *sarknąć*. Zachłst. i pldsl.: cz. *srkat* 'siorbać', 'strzykać śliną', ch./s. *srkati* 'siorbać, chleptać', bg. dial. *sírka* 'ts.', mac. *srka* 'jeść łyżką coś płynnego, rzadkiego'. Psł. **srkati* 'głośno wciągać ustami płynny pokarm, siorbać', czas. zdrobniały z przyr. -k- od psł. **srhati* (zob. *siorbać*), utworzone jak *bląkać się, stękać* (zob.).

sarna od XV w. 'zwierzę Capreolus capreolus', dial. też *siarna*; zdr. *sarenka*. Ogsl.: cz. *srna*, r. *sérna*, ch./s. *sřna*. Psł. **sřna* 'sarna', z dokładnym odpowiednikiem w stłot. *sirna* 'sarna' (por. też bliskie łot. *stīrna*, lit. *stirna* 'ts.', nie całkiem jasne ze względu na nieoczekiwane -t-), dalej prapokrewne z (mającymi inne przyrostki) stpr. *srvis* 'ts.', łac. *cervus* 'jeleni' i dalej np. z łac. *cornu* 'róg, rogi'. Od pie. **ker-* 'głowa, róg' (zob. też *krowa*), pierwotne znaczenie 'rogate zwierzę'. — Od tego *sarni* (stp. XV w. *siarni*).

są 3. osoba l. mn od być. Ogsl.: cz. *jsou*, scs. *sptb*. Psł. **sptb* 3. osoba l. mn od **byti* (zob. *być*), por. np. łac. *sunt*, stind. *santi*, z pie. **s-o-nti* / **s-nti* 'są', od pie. **es-* / **s-* 'być' (zob. *jest*).

są- przedr. rzeczownikowy. Ogsl.: cz. *sou-*, r. *su-*, scs. *sp-*. Psł. **sp-* przedr. imienny, wprowadza znaczenie 'razem, z' (odpowiadający czasownikowemu przedr. **səm-* / **sə-*), kontynuuje pie. **som* 'razem, z', por. z. Pierwotne **som* jako pierwszy człon złożen rozwinęło się (po zrośnięciu się z członem drugim) w **sp-*, natomiast jako wyraz samodzielną rozwinęło się w psł. **sən* (> **sə*, zob. z).

sączyć od XVI w. (w XV w. z przedr. *wysączyć*) 'pić powoli, po trochu', 'po trochu wlewać płyn', 'wydzielać ciecz w niewielkich ilościach', 'cedzić, filtrować'; z przedr. *nasączyć*, *osączyć*, *przesączyć*, *wysączyć*; wielokr. -sączać: z przedr. *nasączać*, *przesączać*, *wysączać*. Por. strus. *sučitisja* 'suszyć się', scs. z przedr. *ispčiti* 'wysuszyć, usunąć wilgoć',

prěspčiti 'dać wyschnąć, wysuszyć', cs. *spčiti* 'suszyć'. Psł. **spčiti* 'powodować wyciekanie, przeciekanie cieczy, wysychanie', czas. kauzat. od psł. *tšekti*, *tšękp* (czy też *tšekti*, **šękp*) 'wyciekać' (zob. *siąkać*), z wymianą samogłoski rdzennej **ę* ⇒ **o*.

sąd od XIV w. 'organ wymiaru sprawiedliwości', 'rozprawa sądowa, proces', 'zdanie, opinia, pogląd'. Ogsl.: cz. *soud* 'sąd'; proces; zdanie, opinia, pogląd; r. *sud*, *sudā* 'sąd', scs. *spdb* 'rozprawa sądowa, proces; wyrok; sprawiedliwość', 'sąd, trybunał', 'sądzenie'. Psł. **spdb* 'zdanie, opinia, pogląd; rozprawa sądowa; ci, którzy osadzają, sąd', z pie. **som-d'o-* 'zestawienie, złożenie razem, złączenie', złożonego z pie. **som-* 'razem, z' (zob. *są-*, z) i derywatu od pie. **d'ē-* 'kłaść, stawiać' (zob. *dziać*), por. bliskie stind. *samidhi-* 'złączenie; obcowanie; pokój; umowa', lit. *samdā* 'wynajem' (*samdyti* 'wynajmować, werbować'). Z pierwotnego znaczenia 'zestawienie, złożenie, złączenie' rozwinęło się zapewne 'składanie myśli, wyciąganie wniosków, ustalanie zdania, opinii, poglądu na temat kogoś lub czegoś' i dalej wyspecjalizowane 'osądzanie kogoś, rozprawa sądowa', z czego 'ci, którzy osadzają kogoś, rozstrzygają np. spory, sędziowie, sąd'. — Od tego *sądny*, *sądowy*, *sądownictwo*. Zob. *sądzić*, *sędzia*.

sądzić od XIV w. (stp. *sędzić*) 'sprawować sąd', 'oceniać, osądzać', 'być zdania, uważać, mniemać', przest. 'przyznawać, przeznaczać coś dla kogoś'; z przedr. *odsądzić*, *osądzić*, *posądzić*, *przesądzić*, *przysądzić*, *rozsądzić*, *zasądzić*. Ogsl.: cz. *soudit* 'sprawować sąd, sądzić; osądzać, oceniać; mniemać, uważać; przeznaczać coś dla kogoś', r. *sudit* 'sądzić; mniemać', scs. *spditi* 'sądzić, osądzać; dochodzić do wniosku'. Psł. **spditi*, **spdp* 'wyrażać zdanie, oceniać, osądzać; sprawować sąd', czas. odrzc. od psł. **spdb* 'zdanie, opinia, pogląd; rozprawa sądowa; sąd' (zob. *sąd*). — Od czas. przedrostkowych *osąd*, *przesąd* → *przesądny*.

sąsiad od XIV w. 'mieszkający, znajdujący się obok'. Ogsl.: cz. *soused*, ukr. *susid*, scs. *sp-sédb*. Psł. **sp-sédb* 'ten, kto siedzi razem z kimś, obok kogoś, sąsiad', archaiczny rzecz. odczas. (w funkcji nazwy wykonawcy

czynności) od psł. przedrostkowego **śb-sēsti* (*śę*) 'usiść razem, obok siebie' (por. cs. *sěsěsti se* 'razem usiąść'; zob. *siąść*), z przedr. **sp-* (wprowadzającym znaczenie 'razem, z') właściwym archaicznym derywatom od czas. z przedr. **śb-* (wymiana przedr. **śb-* ⇒ **sp-*). Por. podobnie zbudowane, pokrewne lit. *są-sėdōs* z mn 'siedzenie obok siebie', przysł. *sąsėdais sėdėti* 'siedzieć obok siebie', stind. *sam-sad-* 'zgromadzenie, zebranie'. — Od tego sąsiadka, sąsiedni, sąsiedzki (→ sąsiedztwo), sąsiadować.

szyć od XV w. 'dawna jednostka długości', stp. XV w. też *szyćnie* 'ts.'. Por. r. *sāžen*, dial. *sjažen*, cs. *sežnъ*, ch./s. dial. *sežanj*, słwn. *seženj*. Wyrazy słow. wskazują na postać **sežnъ* 'miara długości, zasięg rozpostartych rąk, liczony od końca palców jednej dłoni do końca palców drugiej', od psł. **segti*, *sego* 'sięgać' (zob. *sięgać*), z przyr. *-enъ (por. *grzebień*, *rdzeń*). W polskim kontynuowana jest prapostać **sežnъ* (jeden ze staropolskich zapisów *syžen* może wskazywać na postać *siążeń*), z rdzennym **ǵ* jak w pokrewnych rzecz. odczas.: stp. od XV w. i dial. *sąg* 'stos drzewa mający długość i wysokość jednego sążnia', *posąg* (zob.). — Od tego *sążnisty* 'odznaczający się potężnymi rozmiarami, bardzo długi'.

schab od XVII w. 'mięso z kością z odcinka piersiowo-lędźwiowego półtuszy wieprzowej', dial. 'mięso wieprzowe z żebrami', *schaby* mn 'wszelkie chude mięso, mięso przy kościach', kasz. *šxabě* mn 'szkielet drobiu' oraz dial. *chaba* / *chab*, mn *chaby* / *skaby* 'żebro, żebra, kości sterczące spod skóry', 'wgłębienie na powierzchni ciała: w okolicy obojczyka (u człowieka), w okolicy kości krzyżowej (u zwierzęcia)', 'chude mięso', 'odpadki bydlęce', 'pogardliwie o zwierzętach domowych: chudy, stary koń, chuda, stara kłacz, owca, świnia', kasz. *šaba* 'chuda krowa', por. też p. reg. *chabanina* 'liche mięso' (cz. dial. moraw. *chabanina* 'suche, liche mięso'), dial. *chabor* / *chabora* 'kość, gnat; świńska łopatka; chude zwierzę domowe', *chabory* 'zebra zwierząt; żebra ludzkie; mięso marnej jakości', *chabury* 'kości, na których jest mało mięsa, ogryzione kości', *chaber* 'kość', *chabry* 'ochłapy', kasz. *šaber* 'kość

grzbietowa drobiu obrana z mięsa'. Pierwotnie 'kość, żebro, kości, żebra' > 'mięso z żebrami', pochodzenie niejasne.

schadzka od XVI w. 'umówione potajemne spotkanie'. Od *schadzać się* 'spotykać się', stp. 'gromadzić się w jednym miejscu; spotykać się; stykać się; spółkować' (o pochodzeniu zob. *chadzać*).

schlebiać 'chwalić przesadnie albo bezpodstawnie dla przypodobania się', też *pochlebiać* (dok. *pochlebić* od XVI w.) 'ts.', *podchlebiać* 'ts.' *przypochlebiać* (się), stp. XIV–XV w. *pochlebować* 'chwalić przesadnie albo bezpodstawnie dla przypodobania się'. Por. cz. *pochlebovat* 'pochlebiać, schlebiać', *pochlebit* 'pochlebić', słc. *pochlebovat* 'ts.', r. *pochlebiti* 'schlebić', ukr. *pochlibuvaty* 'pochlebiać'. Podstawą stanowił czas. odrzecz. od *chleb* (zob.), por. stcz. *chlebiti* 'żyć na czyimś chlebie, na czyjś koszt'. — Od tego *pochlebca* od XV w. 'ten, kto pochlebia komuś', *pochlebny*, *pochlebstwo* od XV w. 'pochwała przesadna lub bezpodstawna obliczona na przypodobanie się komuś; oszczerstwo, potwarz'; też stp. XV w. *pochlebnik* 'pochlebca', XIV–XV w. 'potwarca, oszczerca'.

schludny od XIX w. 'dbający o czystość, porządek, czysty, porządný'. Od czas. przedrostkowego *schludzić się* 'oporzędzić się', por. dial. *chludzić* 'czyścić, robić porządek', *chludzić się* 'czyścić się, oporządzać się, ubierać się schludnie', kasz. *xluzęc są* / *xlězęc są* 'oporzędzać się, przebierać się, ubierać się w czystą odzież, bieliznę', bg. dial. *óchljudja* 'oczyszczyć, oporządzić', s. dial. *ljúđiti* (z właściwym licznym gwarom zanikiem *h-*) 'porządkować, czyścić, oporządzać', a także r. dial. *nechljuda* 'niechluj, brudas', br. dial. *nichljúđny* 'nieporządný, brudny, niechlujny' oraz (z nagłosowym *k-*) p. dial. śl. *kludzić* 'oporządzać, porządkować; sporządzać, sprzątać', stcz. *kluditi* 'doprowadzać do porządku, spokoju, czyścić, sprzątać, zbierać', cz. *klídit* 'sprzątać, zbierać (np. plony)', strus. *kljúditi* 'mówić; żartować, drwić', r. dial. *kljúditsja* 'dokuczać'. Psł. **chluditi* / **kluditi* 'czyścić, oczyszczać, porządkować, oporządzać', pokrewne z goc. *hlútrs* 'czysty', stwniem. *hlúttar*, dziś niem. *lauter* 'czysty, szczery', gr. *klýdzō* 'obleję,

opłuczę, zmyję, spluczę, oczyszczę'. Wyrazy ie. wyprowadza się z pie. **kleyu-d-* 'splukiwać, zmywać', będącego derywatem od pie. pierwiastka **kley-* 'splukiwać, zmywać, oczyszczać' (por. bez -d- lit. *šliuoti* 'mieść, zamiatać', z *š-* < pie. **k-*; łac. *cluō*, *cluere* 'czyścić'). Psł. **chluditi* / **kluditi* sugerują raczej pie. *(*s*)*kley-* lub nieregularny rozwój *(*s*)*kley-*. Zob. *niechlujny*.

schnąć od XV w. 'tracić wilgoć, usychać; tracić siły, słabnąć'; z przedr. *obeschnąć*, *oschnąć* (*oschty*), *przeschnąć*, *wyschnąć*, *zaschnąć*, *zeschnąć*; wielokr. -*sycha*ć tylko z przedr. *obysychać*, *przesychać*, *wysychać*, *zasyychać*, *zesychać* się. Ogśł.: cz. *schnout*, r. *sóchnut*, scs. *sčchnŋti*, ch./s. *sáhnuti*. Psł. **sčchnŋti* 'stawać się suchym, suszyć się, wysychać, usychać', w związku z psł. **susi-ti* 'powodować, że coś jest suche', **suchŋ* 'suchy' (zob. *suszyć*, *suchy*), czas. inchoat. z przyr. *-no- i z właściwą takim archaicznym czasownikom redukcją samogłoski rdzennej *-u- ⇒ *-o- (por. *gluchnąć*).

schody mn, stp. XV w. *schód* 'stopień', 'przepaść', dial. *schoda* 'stopień'; zdr. *schodek*, mn *schodki*. Por. cz. *schod* 'schodek, stopień'. Rzecz. odczas. od *schodzić* (zob. *cho-dzić*), pierwotne znaczenie 'to, po czym się schodzi (w dół)'.
sedno 'istota czegoś', daw. od XV w. i dial. *sadno* 'rana z obtarcia, odparzenia skóry u konia', XVI w. 'okaleczenie, otarcie, przetarcie (skóry)', kasz.-słowin. *sádn* 'rana z obtarcia, otarte miejsce'. Ogśł.: stcz. *sadno*, dziś cz. *sadmo*, r. *sadno*, ch./s. *sádn*, słwn. *sádn* / *sédno* 'rana od siodła lub popregu (na skórze konia)'. Psł. **sadŋno* 'rana z obtarcia, odparzenia skóry u konia pod siodłem', bez pewnej etymologii, związek z psł. **sédēti* 'siedzieć', **saditi* 'posadzić' (zob. *siedzieć*, *sadzić*) dyskusyjny. Polskie znaczenie 'istota czegoś' rozwinęło się z 'otarte, bolesne miejsce', zapewne w połączeniach frazeologicznych typu daw. XVI w. *w sadno dotknąć* 'urazić'.

sejm 'najwyższy organ ustawodawczy', stp. od XV w. *sjem* i *sejm*, *sejmu* 'zjazd, zgromadzenie stanów, obradujące nad sprawami dotyczącymi całego kraju, prowincji lub ziemi; rada, zgromadzenie'; zdr. *sejmik*. Ogśł.: stcz. *snem*, *senma* 'sejm; związek', cz. *snēm* 'sejm', r. dial. *sojm* / *sonn* 'zgromadzenie, zebranie wiejskie', scs. *sŋnŋm* 'zgromadzenie', ch./s. *sajam* 'jarmark, targ; odpust'. Psł. **sŋnŋm* 'zebranie, zgromadzenie', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **sŋn-ŋti* sę, **sŋn-ŋmŋ* sę 'zebrać się, zgromadzić się' (por. stcz. *sniet* i sę, *senmu* se / *sejmu* se, słc. *snat* sa, scs. *sŋnŋti*, *sŋnŋmŋ* 'zebrać', *sŋnŋti* sę 'zebrać się', z przedr. **sŋn-* 'razem', zob. z, od psł. *(*j*)*ŋti*, *(*j*)*ŋmŋ* 'wziąć, chwycić rękami, schwytać, złapać, ująć; zacząć, rozpocząć', zob. *jąć*). Oczekiwana polska postać **snēm*, dop. **seŋmu* > (z rozwojem grupy spółgłoskowej *ŋm* > *jm*) *sejmu*; forma mian. *sejm* oparta na wtórnym temacie przypadków zależnych *sejm-*.

sen od XIV w. 'spanie; marzenie senne'. Ogśł.: cz. *sen*, *snu*, r. *son*, *sna*, scs. *sŋnŋ*. Psł. **sŋnŋ* [< **sŋpnŋ* < **supno-*] 'spanie, sen', najbliższy odpowiednik: gr. *hypnos* 'sen', por. też pokrewne łac. *somnus* 'sen', lit. *sápnas* 'sen', łot. *sápnis* / *sápnis* 'ts.', stind. *svápn*- 'spanie, sen'. Z pie. rzecz. heteroklitycznego **suēpōr*, dop. **supnēs* 'spanie', będącego derywatem od pie. **suēp-* 'spać' (zob. *spać*). Wyraz słow. oparty jest na temacie pie. przypadków zależnych **supn-*.

seplenić i *szepłenić* 'wymawiać wadliwie spółgłoski szczelinowe zębowe i dźwiękowe; naśladować mowę dziecka', por. daw. XVI w. *szeplać* 'seplenić', dial. *sepielić* 'mówić niewyraźnie', *sepielić* 'seplenić, mazureczyć', *sepolić* 'seplenić; mówić niewyraźnie', kasz. *šepelēc* 'seplenić', cz. *šeplat* (/ *šiplat*) 'ts.', dial. las. *šepelit* 'szeptać', r. daw. *šepelāti* 'ts.', ch./s. dial. *šápljati* 'szepać', bg. dial. *šepelim* 'seplenić'. Psł. **šepŋlati* 'szepać, mówić wadliwie, jak dziecko, seplenić', od dźwięk. rdzenia **šep-*, na którym oparte jest p. *szepać* (zob.).

ser od XV w. (stp. i dial. syr). Ogśł.: cz. *syr*, r. *syr*, scs. *syrŋ*, ch./s. *sir*. Psł. **syrŋ* 'ser', urzeczownikowiony psł. przym. **syrŋ* 'surowy, nie obrobiony, niedojrzały, świeży, mokry' (por. kasz. *sērli* 'wilgotny, mokry, podmokły; surowy, nie dogotowany; niedojrzały', gl. *syrŋ* 'surowy, nie gotowany; wilgotny; obolały, ranny', cz. *syrý* 'zimny i wilgotny; surowy', r. *syrŋ* 'wilgotny, mo-

kry; słotny, o pogodzie; surowy, niewypieczony, scs. *syř* 'mokry; surowy', tu należy p. dial. *syrowy / srowy* 'surowy, nieugotowany; wilgotny, niewysuszony'), mający dokładne odpowiedniki w lit. *surus* 'słony', łot. *surs* 'gorzki, cierpki' (i urzeczownikowe lit. *suris* 'bardzo słony ser', stpr. *suris* 'ser'), stwniem. *sur* 'kwaśny, cierpki' (dziś niem. *sauer* 'ts. '), z pie. **su-ro-* / **sou-ro-* 'cierpki, słony, gorzki', pierwotnie zapewne 'wilgotny, mokry'.

serce od XIV w. (stp. też *sirce / sierce*), dial. *sierce*. Ogł.: cz. *srđce*, r. *serdce*, scs. *srđbce*, ch./s. *srce*. Psł. **sřd̥bce* [< **sirdi-ko*] 'serce', z przyr. **-ko-* (późniejsze *-ce* w rezultacie III palatalizacji) nawarstwionym na wcześniejszą postać **sřd̥b* [< **sirdi-* < **křd-i-*] 'serce' (zachowaną w postaciach z wtórnym znaczeniem, por. slc. *srd* m 'gniew, złość, wściekłość', ch./s. *srd* m, ż 'ts.', słwn. *srd* m 'wściekłość, szal, szaleństwo'), odpowiadającą lit. *širdis* ż 'serce', łot. *sirds* 'ts.', pokrewną z mającymi to samo znaczenie stpr. *seyr*, goc. *hairto*, stwniem. *herza* (dziś niem. *Herz*), stang. *heorte* (dziś ang. *heart*), łac. *cor, cordis*, gr. *kardia* (u Homera *kēēr*), orm. *sirt*, het. *kir*, dop. *kartiiaš*, a także stind. *kārdi*, wszystkie od pie. **kērd*, dop. *křdes* 'środek, wnętrze, serce' (por. też *rozsierdzić*, *średni*, *środa*, *środek*). Właściwa polska postać *serce* poświadczona w stp. i zachowana do dziś w niektórych gwarach; forma *serce*, ustalająca się koło połowy XVI w., z twardym *s-* pod wpływem czeskim. — Od tego *serdeczny* (stp. od XV w. i dziś dial. też *sierdeczny*) → *serdeczność*.

serwatka od XV w. (stp. *syrwatka*) 'płyn odciśnięty przy wyrobie sera', dial. też *syrwatka / cyrwatka*, kresowe *surowatka*. Ogł.: cz. *syrovatka* 'serwatka', dial. też 'maślanka', 'żętyca', r. *syrovotka* (reg. *syrovatka*) 'serwatka', bg. dial. *sirovatka* 'ts.'. Psł. **syrovatka* 'serwatka', rzecz. od przym. **syrovat̥* 'przypominający wyglądem, konsystencją ser' (por. p. *serowaty* 'ts.', zob. *ser*), z przyr. *-vka*.

sędzia m od XIII w. (stp. i dial. *sędziā*) 'osoba powołana do wymierzania sprawiedliwości'. Ogł.: cz. arch. *sudi*, r. *sudjā*, scs. *spdi*, ch./s. *sudija*. Psł. **spđbi* m 'sędzia', nazwa wykonawcy czynności z przyr. **-bi*

od psł. **spđiti* 'sądzić' (zob. *sądzić*). Pierwotna polska odmiana mian. *sędzia* (*sędzia*), dop. *sędzi* (i *sędziej*), cel. *sędzi*, biern. *sędzią*, od początku XV w. szerzy się odmiana przymiotnikowa: dop. *sędziego*, cel. *sędziem*, biern. *sędziego*. Dziś pozostałością odmiany rzeczownikowej jest miejsc. pj *sędzi*. Nowe, od XX w., *sędzia* ż, dop. *sędzi* 'sędzina'. — Od tego *sędzina*; *sędziawać*.

sędziwy od XVI w. 'w podeszłym wieku, stary', daw. XVIII w. 'stateczny, poważny', przest. od XVI w. 'posiawiały, siwy'. Pierwotna postać: daw. XVI w. i dziś dial. *szedziwy* 'stary', od XVII w. 'biały; szary; siwy', por. dl. *šeziwy* 'siwy ze starości, posiawiały; stary', gł. *šedziwy* 'siwy, posiawiały', cz. *šedivy* 'popielaty, szary; siwy, posiawiały', slc. *šedivy* 'ts.'. Przym. z przyr. *-ivy* < **-ivā* od *szady* (zob. *szadź*), z regularnym *-e-* < **e* przed spółgłoską palatalną. Wtórne p. *sędziwy* zapewne w rezultacie mazurzenia i skojarzenia z *sędzia*.

sęk od XV w. 'dolna część uschniętej lub uciętej gałęzi pozostała przy pniu; podstawa gałęzi wrośnięta w drewno pnia, ślad po takiej podstawie (np. w desce)', w stp. też 'hak'; zdr. *ścęzek*. Ogł.: cz. *suk* 'sęk', r. *suk* 'konar, gałąź, sęk', scs. *spk̥* 'drzazga, trzaska'. Psł. **spk̥* 'sęk', pokrewnie z lit. *at-šanke* / *at-šanka* 'haczyk', stnord. *har* (< germ. **hanha-*) 'uchwyt wiosła', stind. *šānku-* m 'spiczasty kołek, klin', od pie. **kank-* (/ **kak-*) 'gałąź, kołek'. — Od tego *sękaty*, *sękacz*.

sęp od XV w. 'ptak Vultur', dial. też 'jastrząb'. Ogł.: cz. *sup* (przen. 'człowiek bezwzględny, okrutny'), ukr. dial. *sup*, ch./s. *sup*. Psł. **sp̥p̥* 'ptak drapieżny sęp, Vultur', bez pewnej etymologii, może pochodzenia przedindoeuropejskiego. — Od tego w znaczeniu przenośnym w nawiązaniu do zachowania ptaka: *posępny* od XVI w. 'bardzo smutny, ponury, poważny', daw. też 'zachmurzony (o niebie)', kasz. *posępni* 'posępny, ponury, pochmurny', *posęp* 'posępność, ponurość' (por. cz. *posupny* 'posępny, ponury', ukr. *posupyty* 'opuścić głowę', *posupytyjsja* 'nachmurzyć się', br. dial. *pasupic* 'voćy') 'spuścić oczy', *pasupicca* 'nachmurzyć się', r. dial. *posupiti* 'nachmurzyć', *posupa* 'ktoś posępny, nachmurzony'); *zasępić się*.

sfora, dawniej od XVI w. *swora* 'gromada psów myśliwskich', 'para lub więcej psów gończych, uwiązanych do rzemienia lub sznura (linki)', 'rzemień linki do sznur (linka), służący do prowadzenia psów gończych, smycz', dial. *swora* / *swóra* / *sfora* (też *szwora* / *cwora* / *czwora*) 'połączenie bijaka z dzierzakiem u cepów', 'drąg łączący przednią i tylną część wozu, rozwora', kasz. *swora* 'jedna z części składowych czegoś splecionego (warkocza, biczyska, powrozu)'. Ogł.: cz. *swora* 'klamra', dial. 'połączenie bijaka z dzierzakiem cepów', r. *svóra* 'sznur, linka, taśma; sznur, linka do prowadzenia psów gończych; sfora', ukr. dial. *svóra* 'rozwora', *švóra* 'smycz do prowadzenia psów gończych; sznur, lina', cs.-s. *sávora* 'klamra, sprzączka', ch./s. *svóra* (dial. *švóra*) 'rozwora'. Psł. **sávora* 'to, co łączy, spaja, służy do połączenia, umocowania czegoś', rzecz. odczas. od psł. przedrostkowego **sə-verti*, **sə-vərp* 'zewrzeć, połączyć' (zob. *zawrzeć*), z właściwą starszym tego typu rzeczownikom wymianą samogłoski rdzennej **e* ⇒ **o*. Podstawowe dziś znaczenie 'gromada psów myśliwskich' powstało z 'grupa psów gończych, uwiązanych do rzemienia lub sznura (linki)', a to z kolei ze znaczenia 'smycz, sznur czy linka, do której przywiązano grupę psów myśliwskich' < 'to, co łączy, spaja (grupę psów)'. Zob. *niesformy*.

si, *sia*, *sio* zaim. 'ów, ten, tamten', stp. od XIV w. *si*, *siego* 'ten', dial. *si*, *sio* 'ts.', w języku liter. dziś tylko we frazeologii (*a to, a sio*; *ni to, ni sio*) oraz w formule życzeń *do siego roku* 'do przyszłego roku (abyśmy doczekali)'. Ogł.: stcz. *sí*, ukr. *sej*, *sja* / *sjaja*, *se* / *sée*, scs. *sb*, *si*, se. Psł. **sb* m, **si* ż, **se* n 'ten, ta, to', zaimek pochodzenia pie., odpowiadający np. lit. *šis*, *ši* 'ten, ta', stang. *hē*, ang. *he* 'on', łac. *cis* 'po tej stronie', het. *kā-*, *ki-* 'ten', z pie. **kis* m, **ki* ż, **ke* n 'ten, ta, to'. Zob. *siarka*.

siaci I *sięję* od XIV w. 'rzucić, sypać ziarno w zaoraną, skopaną ziemię, umieszczać nasioną w odpowiednio przygotowanej glebie', dial. też *sięjać*, *sięje*; z przedr. *dosiać*, *nasiać*, *obsiać*, *posiać*, *wysiać*, *zasiać*; wielokr. *siewać*, dziś zwykle z przedr. *nasiewać*, *obsiewać*, *posiewać*, *wysiewać*, *zasiewać*. Ogł.:

cz. *sít*, *seji*, r. *seját*, *seju*, scs. *sėti* / *sejati*, *sejō*, ch. *sijati*, *sijēm*. Psł. **sėti*, **sejō* (też wtórny bezokolicznik **sejati*, oparty na temacie czasu teraźn.) 'rzucić, sypać ziarno w odpowiednio przygotowaną ziemię, siać', dokładne odpowiedniki w balt.: lit. *sėti*, *seju* 'siać', łot. *set*, *seju* 'ts.', por. też goc. *saian*, stwniem. *sāen* 'ts.' (dziś niem. *sāen* 'ts.'), łac. *serō* [< **siso*] 'ts.', od pie. **sē-* 'siać'. — Od wielokr. *siewać*: *siew*, *siewny*, *siewnik*, *siewca*; od czas. przedrostkowych *odsiew*, *wysiew*, *zasiewy* mn.

siaci II *sięję* od XV w. 'przepuszczać, przesypywać przez sito (mąkę, ziarno itp.)', częściej z przedr. *przesiać*, wielokr. *przesiewać*. Postać bezokol. z kontrakcji wcześniejszej postaci **sięjać*, jak wskazuje forma gwarowa *śać* (> *śoć*) z *-ā-* < *-ēja-*. Ogł.: cz. dawne *siti* 'przesiewać', r. pot. *seját* 'przesiewać' (np. mąkę), scs. *sėti* / *sejati*, *sejō* 'przesiewać', ch. *sijati*, *sijēm* 'przesiewać'. Psł. **sėti* / **sejati*, **sejō* 'przepuszczać przez sito (w celu oczyszczenia), przesiewać', formalnie identyczne z *siaci I* (zob.), jednak na pierwotną odrębność wskazuje semantyka, a także osobne odpowiedniki balt.: lit. *sijóti*, *sijóju* 'przesiewać', przen. 'rozsyptywać, rozprasać', 'drobno padać (o deszczu, śniegu)', łot. *sijāt* 'przesiewać', 'drobno padać (o deszczu)'. Wyraz oparty na pie. rdzeniu **sēi-* 'przesiewać', od którego utworzono też rzecz. *sito* (zob.).

siaki od XVIII w. zaim. nieokreślony 'nie taki, inny, owaki' (dziś tylko we frazeologii, np. *siaki i owaki*), przysł. *siako* i *siak* 'nie tak, inaczej' daw. XVII w. *sak* 'ts.'. Por. r. pot. *sjak*: *tak i sjak* 'tak i siak, tak i owak'. Od psł. zaimka **sb* m, **si* ż, **se* n 'ten, ta, to' (zob. *si*), utworzone jak *jaki*, *owaki*, *taki* (zob.).

siano od XIV w. (stp. też *sienio*); zdr. *sianko*. Ogł.: cz. *seno*, r. *sěno*, scs. *sěno*. Psł. **sěno* 'skoszona i wysuszona trawa używana jako pasza dla bydła, siano', pokrewne z lit. *šiėnas* 'siano', łot. *siens* 'ts.', gr. *koiná* mn 'pasza, karma', zapewne z pie. **koi-no-* 'trawa'. — Od tego *sienny* (→ *siennik*), *sianokosy*.

siara od XV w. (stp. też *szara*) 'mleko wydzielające się z gruczołów mlecznych w pierwszych dniach po porodzie', stp. XIV–XV w. *siara* / *szara* także 'siarka', od XV w. *siarka*

(stp. też *szarka*, u Mączyńskiego *sarka*) 'pierwiastek chemiczny S'. Ogł.: gl. *syra* 'siarka', cz. *síra* 'ts.', *sírka*, strus. *sěra* 'siarka, smoła', r. *sěra* 'siarka', dial. 'smoła', ukr. *sira* 'siarka' (zwykle *sírka* 'ts.'). br. *sera* 'ts.', cs. *sěra* 'ts.', bg. *sjára* 'ts.', s. dial. *sjěra* 'mleko wydzielające się w pierwszych dniach po porodzie'. Psł. **sěra* 'siarka' i 'mleko wydzielające się z gruczołów mlecznych w pierwszych dniach po porodzie'; nie jest pewne, które z tych znaczeń jest pierwotne, brak też pewnej etymologii. — Od tego *siarczasty*.

siąkać od XIX w. (z przedrostkami od XV w.) 'pociągać nosem; czyścić, wycierać nos, smarować'; z przedr. *wsiąkać* od XV w., *wysiąkać*; jednokr. *siąknąć* (od XVI w. *sięknąć*), z przedr. *wsiąknąć*, *wysiąknąć*. Ogł.: cz. *sákat* 'siąkać', *sáknot* 'siąknąć', r. dial. *sjáknuť* 'kapać', ukr. *sjákaty(sja)* 'siąkać', ch./s. *usekati (se)*, *usečem (se)* 'siąkać, wycierać nos', *useknuti* 'wysiąkać, wytrzeć nos'. Psł. **sěkati* 'czyścić nos, usuwać wydzielinę z nosa', czas. wielokr. od psł. **sěknuti* 'usuwać wydzielinę z nosa', będącego zapewne czas. inchoat. od niepoświadczanego psł. *tšěkti*, *tšěkp* (czy może *tšěkti*, *tšěkp*, z infeksem nosowym właściwym pierwotnie formom czasu teraźn.). 'wyciekać', odpowiadającego lit. *sėkti*, *senkiu* 'opadać; maleć, wyczerpywać się; marnieć, niszczyć się', lot. *sikt*, *sieku* 'wyschnąć', od pie. **sek-* 'wyciekać, wysychać, opadać (o wodzie)'. — Od czas. przedrostkowego *wysięk*. Zob. *sączyć*.

siąpić 'mżyć, kropić (o deszczu)'; dial. *siąpić*, ciesz. *siępieć* / *siąpieć* (gwarowe postaci *sięmpieć* i *siómpieć*) oraz *siąpieć* 'ts.'. Niejasne; najbliższe znaczeniowo ch./s. *sipiti* 'mżyć, siąpić (o deszczu), prosić (o śniegu)', które może być w związku etymologicznym z p. dial. pld. *siąpieć* 'oddychać z trudem, ze świstem, dyszeć; mówić, mając chrypkę', cz. *sipět* / *sipat* 'chrypieć, syczeć', r. *sipět* 'chrypieć, mieć chrypkę', słwn. *sipati* 'dyszeć, sapać', por. też z rdzennym -u- cz. *supět* / *supat* 'sapać, dyszeć, parskać'. Wyrazy te kontynuują psł. **sipati* / **sipēti* 'chrypieć, oddychać z trudem, ze świstem, dyszeć', zapewne pochodzenia dźwkn. Znaczenie 'mżyć, kropić, prosić' mogłoby się

rozwinąć z 'parskać' (poświadczonego w cz. *supět* / *supat*), ale zagadkowe jest pojawienie się samogłoski nosowej w wyrazie polskim.

siąść *siąde* 'zająć miejsce, usiąść', stp. od XIV w. *sięść*, *sięde* 'ts.; zająć miejsce, przebywać, pozostać; zamieszkać, osiedlić się; zostać zasiedlonym, założonym, powstać'; z przedr. *dosiąść*, *posiąść* (stp. od XV w. *posieść*, *posiędzie* 'objąć w używanie albo na własność; opanować kogoś, zawładnąć kimś', *posieść (się)* 'osiedlić się', *posieść się* 'usiąść'), *przesiąść*, *przysiąść*, *rozsiąść się*, *wsiąść*, *wysiąść*, *zasiąść*, *zsiąść*; wielokr. *siadać* od XV w. (stp. też 'mieszać, przebywać'), z przedr. *dosiadać*, *posiadać* od XV w. 'mieć coś do użytkowania albo na własność', *przesiadać się*, *przysiadać*, *rozsiadać się*, *wysiadać*, *zasiadać*, *zsiadać*. Wtórna postać bezokol. *siąść* (z samogłoską nosową pod wpływem czasu teraźn.) od XVIII w. Ogł.: stcz. *siesti*, *sadu*, r. *sěsť*, *sjądu*, scs. *sěsti*, *sědp*, ch./s. *sjěsti*, *sjědnem* / *sjědem*. Psł. **sěsti* [- **sěd-ti*], **sědp* 'przybrać pozycję siedzącą, siąść, osiąść', wielokr. **sědati*, pokrewne z lit. *sėsti*, *sėdu* / *sėstu* 'siadać, wsiąść, wsiadać, osiadać', lot. *sėst* 'usiąść', goc. *sitan* 'siedzieć', stwniem. *sizzen* 'ts.' (dziś niem. *sitzen*), ang. *sit* 'ts.', łac. *sedere* 'ts.', gr. *hédzomai* 'siedzę, siadam', stind. *sídati* 'siedzi', wszystkie z pie. **sēd-* 'siedzieć'. W słow. i balt. rdzeń **sēd-* z długą samogłoską. W psł. formach czasu teraźn. infiks nosowy: psł. **sēde-tb* 'siądzie' z wcześniejszego **sī-n-de-ti* (por. stpr. imiesłów czasu teraźn. *sindats*, *syndens* 'siedząc'). Zob. *siedzieć*.

sidło od XIV w. 'urządzenie do chwywania zwierzyny, najczęściej w postaci pętli z włosia, drutu', dial. też 'siatka na ptaki', 'pasek przy chomacie do podtrzymywania dyszla przez konia', kasz. *sidło* 'pętka z wełny, bawełny, sznurka itp., będąca ogniwem w robocie dziewiarskiej lub siatkarskiej, oczko', 'sidło'. Ogł.: cz. daw. i dial. *sidlo* (dziś *osídlo*) 'sidło; pętla ze sznura', r. *sílok* 'sidło', dial. *sílo* 'ts.; włosie z końskiego ogona służące do przygotowania siideł, sznura do wędkii', scs. *silo* / *osilo* 'sidło'. Psł. **sidlo* 'pętla (zwłaszcza do chwywania ptaków, zwierzyny)', nazwa narzędzia z przyr. *-dlo od

nie zachowanego czas. *tsiti* [< *sei-], odpowiadającego np. lit. *sieti*, *sieju* 'wiązać, powiązać', stind. *syati* 'wiąże', od pie. pierwsiastka *sei- 'wiązać'; podstawę wyrazu stanowił więc pie. pierwsiastek, na którym oparte są wyrazy *sieć*, *sito* (zob.). — Od tego *usidliti* od XV w. 'schwycić w sidła' (por. stp. od XV w. *sidliti* 'łapać w siacie').

siec *siekę* od XV w. 'kosić trawę, zboże', stp. też 'ścinać, obcinać', 'rąbać na części, ciąć, niszczyć', 'atakować bronią sieczną'; z przedr. *nasiec*, *wysiec*; wielokr. *siekać*. Ogł.: cz. *sici* / *sict*, *seku* / *seču* 'kosić', r. *seč*, *seku* 'siekać; bić, siec, smagać różgami', scs. *sešti*, *sekp* 'ciąć, siec', ch./s. *sječi*, *siječem* 'siec, siekać; rąbać; krajać; wyrzywać; ciąć, ścinać; przycinać'. Psł. **sekti*, **sekp* 'ciąć ostrym narzędziem', dokładny odpowiednik z kontynuantem rdzennego *e: lit. *j-sekti* 'wciąć', *iš-sekti* 'wyciąć, wydłubać'; pokrewne wyrazy w innych językach ie. zawierają krótkie rdzenne *e, np. łac. *secare* 'ciąć, rozcinać, obcinać', wszystkie od pie. *sek- 'obrabiać ostrym narzędziem'. — Od tego *sieczka*.

sieć *z* od XIV w. (stp. też *siecia*); zdr. *siatka*. Ogł.: z. *sif*, r. *sef*, scs. *setb*. Psł. **setb* *z* 'sieć', pokrewne z łot. *saitis* 'coś służącego do wiązania, pęto, sznur', lit. *saĩtas* 'sznur, powróż, lina; więź', łac. *saeta* 'sierść, włos', stwniem. *seid* n 'sznur, sidła' (dziś niem. *Saite* 'struna'); motywacja czasownikowa wyrazu poświadczona w bałt.: lit. *sieti*, *sieju* 'wiązać, powiązać', łot. *siet*, *sienu* 'ts.', od pie. *sei- 'wiązać' (por. też *sidło*, *sitowie*).

siedem liczeb. główny, stp. od XIV w. *siedm*, daw. *siedm*. Ogł.: cz. *sedm*, r. *sem*; scs. *sedm*. Psł. **sedm* '7', liczeb. główny utworzony od psł. liczeb. porządkowego **sedmŏ* (zob. *siódmy*), z przyr. *-b tworzącym rzecz. abstrakcyjne (por. *pięć*, *sześć*). Pie. liczeb. główny **septm* 'siedem' (por. np. goc. *sibun*, niem. *sieben*, ang. *seven*, łac. *septem*, gr. *hepta*, stind. *saptá*) u Słowian nie zachowany.

siedemdziesiąt liczeb. główny, stp. od XIII w. *siedmdziesiąt* / *siedmidziesiąt* / *siedmiedziesiąt* / *siedmiodziesiąt*. Ogł.: cz. *sedmdesat*, r. *sem'desjat*, scs. *sedmŏ desęt*. Psł. **sedmŏ desęto* '70', zestawienie liczeb. **sedmŏ* (zob. *dziewięć*) i **desęto*, dop. mn od **desęto* (zob.

dziewięć), pierwotne znaczenie 'siedem dziesiątek'. — Od tego *siedemdziesiąty*.

siedemnaście liczeb. główny, daw. od XV w. *siedmnaście*. Ogł.: cz. *sedmnaest*, r. *semnaest*, ch./s. *sedamnaest*. Psł. **sedmŏ na desęte* '17', zestawienie złożone z liczeb. **sedmŏ* i wyrażenia przyimkowego **na desęte* (zob. *siedem*, *na* i *dziesięć*), pierwotne znaczenie 'siedem na(d) dziesiątkę'. W językach słow. to zestawienie zraszało się w jedną całość (z jednym akcentem), w związku z czym następowało skracanie członu -*desęte* do p. -*dcie*, -*ćcie*, -*cie*, -*ście*), zob. *czternaście*. — Od tego liczeb. porządkowy *siedemnaście* → *siedemnastka*; liczeb. zbiorowy *siedemnaścioro*.

siedemset liczeb. główny, daw. od XV w. *siedmset*. Ogł.: cz. *sedm set*, r. *sem'sót*, ch./s. *sedm sto*. Psł. **sedmŏ sŏto* '700', zestawienie liczeb. **sedmŏ* (zob. *siedem*) i **sŏto*, dop. mn od **sŏto* 'sto' (zob. *sto*). — Od tego *siedemsetny*.

siedlisko 'miejsce, teren czyjeś zamieszkanie, mieszkanie, dom, siedziba', stp. od XI w. *siedlisko* / *siadlisko* / *sielisko* 'gospodarstwo kmiecia z zabudowaniami, rola należąca do gospodarstwa, dom; plac pod budowę, parcela', dial. 'miejsce ogrodzone przy chacie; całe obejście na wsi, zagroda; grunt, na którym stoją zabudowania gospodarskie', 'skupisko', 'siedzenie, mieszkanie'. Por. cz. dial. *sedlisko* / *sidlisko* 'miejsce pobytu', ślc. *sedlisko* 'ts.'; także kasz. *sedlišće* 'siedlisko', cz. przest. *sedlište* (*sídlishte*) 'siedziba, miejsce pobytu', r. *selišće* 'osada', scs. *selishte* 'siedziba, siedlisko', ch./s. *selishte* 'osada wiejska; miejsce, gdzie kiedyś była wieś'. Psł. **sedlišće* / **sedlisko* 'miejsce osadzenia, osiedlenia na stały pobyt', nazwa miejsca z przyr. *-išće / *-isko od psł. **sedliti* 'osadzać na stały pobyt we wsi, w osadzie, osiedlać', będącego czas. odrzecz. od psł. **sedlo* 'wieś, osada' (zob. *osiedlić*), w stp. *siadlisko*, cz. *sídlisko*, *sídlishte* widoczne jest wtórne oddziaływanie rodziny psł. czas. **sešti* 'siąść', **sedeti* 'siedzieć' (zob. *siąść*, *siedzieć*).

siedzieć od XIV w.; z przedr. *posiedzieć*, *przesiedzieć*, *wysiedzieć*. Ogł.: cz. *sedet*, stcz. *seděti*, strus. *sedeti* / *sidedi*, r. *sided*, scs. *sedeti*, ch./s. *sjeđjeti*. Psł. **sědēti*, **sědŏ* 'siedzieć',

odpowiada lit. *sėdėti* 'siedzieć', łot. *sēdēt* 'ts.', z krótką samogłoską rdzenną łac. *se-deō, sedēre* 'ts.', dalej pokrewne z niem. *sitzen* 'ts.', ang. *sit* 'ts.', gr. *hēdzomai* 'siedzę', stind. *słdati* 'siedzi', wszystkie od pie. **sed-* 'siedzieć'. — Od tego *siedziba* 'miejsce pobytu, rezydencja' (por. *sadyba* 'ts.', zapożyczone z ukr. *sadyba* 'siedziba, siedlisko'). Zob. *siąść, sad, sadzić*.

siekiera od XIV w. (stp. też *siekira*); zdr. *siekierka*. Ogśl.: cz. *sekyra* / *seker*, r. *sekira*, scs. *sekyra*. Psł. **sekyra* 'narzędzie do rąbania, siekiera' (wschł. także **sokyr*, por. strus. *sokyr* / *sokira*, ukr. *sokyr*, br. *sakéra*), może prapokrewne z łac. *secūris* 'topór, siekiera', z pie. **sekūra* 'topór, siekiera' od pie. **sek-* 'obrabiać ostrym narzędziem' (inne słów. wyrazy należące do tego rdzenia mają jednak długą samogłoskę rdzenną **ē* > **e*, zob. *siec*), przy czym wyraz byłby na gruncie słów. izolowany pod względem budowy (brak przyr. *-yra). Może więc raczej zapożyczenie z łac. *secūris* lub z jakiegoś innego źródła.

siemię *siemienia* od XIV w. 'nasienie' (dziś zwykle *siemię lniane* 'nasiona lnu'), stp. też 'sperma', 'potomstwo, ród, pokolenie, plemię'. Ogśl.: cz. *síme* / *séme, semene* / *semeno* 'nasienie', r. *sěmja, sěmeni*, mn *semená* 'nasienie; sperma', dial. 'nasiona lnu', scs. *sěmę, -mene* 'nasienie; sperma', przten. 'potomstwo, ród, pokolenie, plemię'. Psł. **sěmę, sěmene* 'nasienie', odpowiada stpr. *semen* 'nasienie', łac. *semen, seminis* 'ts.', stwniem. *sámo* 'ts.', por. też lit. *sėmenys* 'siemię lniane', *sėmuo, sėmeňš* 'ts.'. Z pie. **sē-men-*, pierwotnej nazwy czynności 'sianie' (wtórnie skontekstyzowanej w 'to, co się sieje, wysiewa, nasiona') od pie. **sē-* 'siać', psł. **sēja-ti* 'ts.' (zob. *siać* I), z przyr. *-men-.

sień z od XV w. 'pomieszczenie pierwsze od wejścia, prowadzące do wnętrza domu', stp. 'przedśionek, krużganek; pokój, komnata, sala; pałac, dom', dial. też *sienie* mn 'przejście wewnątrz domu prowadzące do mieszkania'; zdr. *sionka* (z wtórnym -o-, zamiast oczekiwanego **sianka*). Ogśl.: cz. *slń* z 'sala', arch. 'sień', anat. 'przedśionek', r. *sěni* mn 'sień, przedśionek', ch./s. *sjěnica* 'altanka'. Psł. **sěnb* 'część budynku, zapewne pomiesz-

czenie przy wejściu, przy ścianie', prawdopodobnie pokrewne z lit. *siena* 'ściana; mur; granica', łot. *siena* 'ściana' (które od pie. pierwiastka **sej-* 'wiązać', zob. *sido, sieć*), zatem z utworzonej od tego pierwiastka prapostaci **soj-ni-* z przyr. *-ni- > psł. *-nb i wymianą rdzennego **ej* ⇒ **oj* (co do budowy por. np. *broń, dań*), zapewne nazwa rezultatu czynności 'coś związanego, plecionego' > 'pleciona ściana', przeniesione na 'część budynku, pomieszczenie przy takiej ścianie'. — Od wyrażenia przyimkowego *przedśionek* (por. cz. *předśín* z 'przedpokój, przedśionek').

siepać *siepię* (daw. *siepa*) od XIV w. 'szarpać, targać', dial. 'pulsować (o ropiejącym wrzodzie)', *siepać się* 'strzępić się, rozciągać się (o tkaninie)'; wielokr. *siepnąć*. Ogśl.: dl. *sepaś, -pa* 'stukać, pukać, uderzać (o pulsie, sercu)', w XVI w. 'dziobać ziarno (o ptakach)', cz. daw. *sepaty* 'trząść', r. dial. *sipaf* 'szarpać, targać; ciągnąć, wlec', ukr. *sipaty* 'szarpać, ciągnąć, pociągać', bg. *sepa* 'ocznka, otrząsnąć, obudzić ze snu, z zamyślenia; poruszyć głęboko; oprzytomnieć, otrzeźwieć', dial. *sep(v)am* 'hamować, przeszkadzać; powstrzymywać'. Psł. **sěpati* 'trząść, potrząsać czymś, szarpać, targać, ciągnąć coś', pokrewne z lit. *šaipýtis* 'szczydzić, wyśmiewać się', *šiepti, šiepiu* 'wyszczerzać zęby', łot. *at-siept* (zuobs) 'szczyrzyć zęby', por. też awest. *saēf-* 'machać', wszystkie od pie. **keip-* 'wyginać coś, machać czymś'. Rozwój znaczenia w słów. poszedł w kierunku 'trząść, potrząsać czymś, szarpać, targać, ciągnąć coś' (natomiast w bałt. 'wyginać' > 'wykrzywiać twarz, szczyrzać przy tym zęby'). — Od tego *siepacz* 'oprawca, bandyta, morderca będący na czyichś usługach'.

sierota od XIV w. (stp. też *sirota*) 'dziecko, którego rodzice zmarli', w stp. także 'osoba osamotniona po śmierci kogoś bliskiego'. Ogśl.: cz. *sirota*, r. *sirotá*, scs. *sirota*. Psł. **sirota* 'sierota', pierwotnie rzecz. abstr. 'osierocenie, osamotnienie' z przyr. *-ota od psł. przym. **sirb* 'osierocony, sam' (por. stp. *siry* 'osierocony, opuszczony', cz. *sirý* 'opuszczony, samotny', r. przest. *siryj* 'osierociaty, osierocony', scs. *sirb* 'ts.'). Podstawowy

przym. *sirb [< *kej-ro-], pokrewny z lit. *šeirys* 'wdowiec', *šeirė* 'wdowa', awest. *saē* 'osierocony', od pie. *kej-, z przyr. *-ro- (por. np. *mądry, mokry, szary*). — Od tego *sieroc-two; sierociniec; osierocić*.

sierp od XIV w. (stp. też *sirp / sirzp*) 'narzędzie do żęcia zboża, trawy', dial. np. *sierzp*. Ogśl.: cz. *srp*, r. *serp*, scs. *srpъ*. Psł. **srpъ* 'sierp', prapokrewny z łot. *sirpis / sirps* 'sierp', gr. *hárpe* 'ts.' i dalej z łac. *sarpō / sarpiō* 'czyszcząc; obcinam winną latorośl', może także ze stwniem. *sarf* 'ostrzy, szorstki, okrutny' (dziś niem. *scharf* 'ostrzy'), od pie. **serp-* 'obcinać; sierp'.

sierpień 'ósmą miesiąc roku', stp. XV w. *sir-pień / sirzpień* 'ts.', dial. *sierzpień*. Por. cz. *srpen* 'sierpień', dial. *srpъnъ* 'ts.', r. dial. *sérpen* 'ts.', ukr. *sérpen* 'ts.', ch. *srpanj* 'li-piec'. Psł. **srpъnъ* 'okres żęcia zboża', od **srpъ* 'sierp', wyraz zbudowany jak inne nazwy miesięcy, zob. *grudzień, kwiecień, sty-czeń, wrzesień*.

sierść ż od XV w. (stp. i dial. też *sierć*) 'owłosienie zwierząt', reg. *szerść*. Ogśl.: cz. *srst* ż, strus. *srbst / serestъ*, r. *šerst* ż 'wełna, sierść', słwn. dial. *šrst* ż. Psł. **šrstъ* ż 'owłosienie ciała zwierząt, sierść', najbliższy odpowiednik w stwniem. *hursti* (bier. mn) 'czupryna, czub', oba wyrazy z pie. **krsti-*, od pie. **ker(s)-* 'szczecina, sztywne włosy; sterczeć, być szorstkim, chropowatym' (zob. *stroszyć*), do którego należy też np. lit. *šerýs* 'szczeci-na', *šurkštūs* 'szorstki; surowy, ostrzy'.

się zaimek zwrotny, stp. od XIV w. *sie / się*. Ogśl.: cz. *se*, r. *sja*, scs. *se*. Psł. **se* bier. od pie. rdzenia zaimekowego **se-* / **syē-* 'oddzielną, sam dla siebie; się', dokładny odpowiednik: stp. *sien* 'ts.', por. też np. goc. *sik*, niem. *sich*, łac. *sē*, gr. *he* 'się'. Formy dop. *siebie*, cel. *sobie* itd., psł. dop. **sebe*, cel. **sobē* itd. utworzone jak *ciebie, tobie*, zob. *ty*.

sięgać od XV w. 'wyciągać rękę, aby dostać do czegoś; dosięgać, dotykać; chwycić; obejmować; ogarniać', stp. *sięgać (się)* też 'zgłaszać pretensje'; z przedr. *dosięgać, osiągać, zasięgać*; jednokr. *sięgnąć*, z przedr. *dosięgnąć, osiągnąć* (daw. *osięgnąć*) 'wejść w posiadanie czegoś dzięki własnemu działaniu', 'dojść, dotrzeć do jakiegoś celu', 'objąć,

ogarnąć', *zasięgnąć*. Ogśl.: cz. *sahat* 'dotykać; sięgać', ukr. *sjaháty*, słwn. *sěgati* 'wyciągać rękę po coś, chwycić', scs. tylko z przedr., np. *osęgati* 'dotykać; obmacywać; chwycić'. Psł. **sęgati*, **šęžō / *sęgajō* 'wyciągać rękę w celu wzięcia, chwycenia, dotknięcia czegoś', czas. wielokr. od psł. **sęg-ti, sęgo* 'sięgać po coś' (por. stp. XV w. *siąc, sięgło, sięgliby* 'dosięgnąć, dotknąć; zgłosić pretensje', strus. *sěšti, sęgu* 'wyciągnąć rękę po coś; dotknąć, poruszyć; pochwycić, chwycić; zabrać', słwn. *seči, sežem* 'osięgnąć', zwykle z przedr., np. p. przest. *dosiać, dosięge* 'dosięgnąć', cz. *dosici, dosáhnū* 'osięgnąć coś', scs. *prisěsti, prisęgo* 'dotknąć, pochwycić', pokrewny z lit. *sėgti, sęgū* 'przymocowywać, przypinać, zapinać', łot. *segt, sedzu* 'przykrywać', stind. *sájati* 'zawiesza', z pie. **seg-* / **seng-* 'przymocowywać; dotykać'. Zob. *posąg, przysięga*.

sikać od XVII w. (od XVI w. z przedr. *nasikać, wysikać*) 'oddawać moc; tryskać'; z przedr. *nasikać, wysikać się*; jednokr. *siknąć*; por. stp. XV w. *sikadło* 'woda wytryskująca spod ziemi, źródło'. Ogśl.: slc. *síkať* 'tryskać, tryskać; oddawać moc', r. dial. *síkať* 'tryskać, sikać; oddawać moc', słwn. *síkati* 'tryskać strumieniem'. Psł. **síkati* 'sikać, tryskać cienkim strumieniem', czas. wielokr. od psł. **sýkati* > **sýcati* (zob. *szczadzić*, z właściwym takim czasownikom wzdłużeniem samogłoski rdzennej (**ь* → **i*). — Od tego *sikawka* (stp. XV w. *sikawka* 'przrząd do robienia lewatywy').

sikora od XIV w. 'ptak *Parus maior*'; zdr. *sikorka*. Zachst.: dl., gl. *sykora*, cz. *sykora*, slc. *sykorka*, dial. *sykora* (ukr. dial. *sykorka* zapewne zapożyczone z polskiego lub słowackiego). Psł. **sykora* 'ptak *Parus maior*', od psł. **sykati* (zob. *syczeć*), nazwa nawiązująca do głosu ptaka przypominającego syczenie. W polskim wtórne -i-.

siła od XIV w., stp. też 'przemoc, gwałt', 'zdolność oddziaływania, wywoływania skutków, wysoka sprawność', 'mnóstwo, wielka liczba czegoś', dial. też 'dużo, wiele'. Ogśl.: cz. *síla* 'moc, energia; potęga; intensywność', lud. 'mnóstwo, masa, kupa czegoś', r. *síla* 'moc, potęga; energia; intensywność', lud. 'mnóstwo, wielka ilość', scs. *síla* 'moc,

potęga', *sily* mn 'gromady, kupy'. Psł. **sila* [< **seila*] 'energia, moc, potęga', bliskie odpowiedniki tylko w bałt.: lit. *siela* / *sielā* 'dusza, duch, umysł', str. *selin* (bier. pj) 'pilność', *seilins* (bier. mn) 'zmysł', od pie. **se(i)-* 'napinać (się)', 'napiecie'. — Od tego *silny*; *silić* (się), *nasilić* (się), *posilić* się, *przesilić* się, *wysilić* się, *zasiłić*; *siłować*, *usiłować* od XIV w. 'starać się, zabiegać o coś, dążyć do czegoś' (stp. też 'wysilać się, trudzić, ciężko pracować', 'szydzić, drwić'); *osiłek* 'człowiek dobrze zbudowany, silny' (por. br. *asílak* 'istota mitologiczna; człowiek niezwykle silny', r. dial. *osílok* 'siłacz'). Zob. też *posilek*, *wysilek*.

siny od XV w. (daw. i dial. też *sini*) 'niebieskofioletowy, czasem z odcieniem szarym', reg. 'ciemnoniebieski', stp. od XV w. *siny* / *sini* 'niebieskofioletowy, może też ciemnoniebieski, niebieski wpadający w czarny', dial. *siny* / *sini* 'niebieski; ciemnoniebieski; zsiniały (o ciele, skórze)'. Ogśl.: cz. *sinyj* 'bladoniebieski, niebieskawy, modry', r. *sínij* '(jasno)granatowy, niebieski, siny', ch./s. *sínji* 'siny, niebieski, modry'. Psł. **sinb* 'niebieski (niebiste odcienie tej barwy: od jasnoniebieskiego do ciemnoniebieskiego, granatowego)', przym. z przyr. **-nb-* (< **-n-jo-*) od pie. pierwiastka **ki-* 'ciemnoszary' (por. oparte na tym samym pierwiastku *siwy*); w innych językach ie. prapokrewne wyrazy utworzone za pomocą innych przyrostków, np. lit. *šemas* 'siwy, popielatoszary, jasnoszary, niebieskoszary', stind. *šyama-* 'czarny, czarnoszary, czarnoniebieski, czarnozielony'. Postać *siny* (i jej odpowiedniki u innych zach. Słowian) wtórna, ze stwierdzeniem *-nb-* > *-n-* powstałym może pod wpływem przym. *siwy*. — Od tego *siniak* → *siniaczyć*; *siniec*; *sinieć*, *zsinieć*.

siodło od XIV w. 'siedzenie do jazdy wierzchem na zwierzęciu', 'rodzaj zagłębienia między dwoma wzniesieniami, przełęcz górską', też wtórnie na oznaczenie różnych przedmiotów przypominających kształtem *siodło*, np. stp. 'stółek', przest. i dial. 'przykrycie grzbietu strzechy', dial. 'siedzenie na wozie', 'nasad sań', 'próg'; zdr. *siodelko*. Ogśl.: cz. *sedlo*, r. *sedló*, ch./s. *sedło*. Psł.

**sedzlo* 'siodło', nazwa narzędzia z przyr. **-zlo* od pie. **sed-* 'siedzieć' (zob. *siąść*, *siedzieć*), pierwotne znaczenie 'to, na czym się siedzi'. Por. pokrewne, utworzone prawdopodobnie niezależnie od tej samej podstawy łac. *sella* 'stółek, krzesło; lektyka', goc. *sitls* 'siedzenie'; o zapożyczeniu z psł. **sedlo* podejrzewa się germ. nazwę *siodla*: stwniem. *satul* (dziś niem. *Sattel*), stang. *asadol* (dziś ang. *saddle*). — Od tego *siodlarz*; *siodlać*, *osiodlać*.

siolo od XV w. 'wieś, wioska, osada wiejska', postać może przejęta ze wschl., na rodzime **siodło* wskazują wcześniej poświadczane nazwy miejscowe typu *Siedlno*, *Siedlec*, *Siedlce*, daw. XVI–XVII w. *siadło* 'gniazdo, siedlisko' (z wtórnym *-a-* pod wpływem *siadać*), daw. *siodlak* 'chłop', stp. od XIV w. *przysiodlek* 'przysiółek'. Ogśl.: stcz. *sedlo* 'osada, siedziba' (cz. *sedlák* 'wieśniak, chłop'), r. *seló* 'wieś', scs. *selo* 'pole, rola; miejsce zamieszkania, miejscowość', ch./s. *selo* 'wieś, przysiółek'. Psł. **sedlo* 'wieś', najbliższe odpowiedniki w germ.: goc. *sitls* 'siedzenie', stwniem. *sezsal* 'ts.' (dziś niem. *Sessel* 'fotel; krzesło'), wszystkie z pie. **sed-lo-* 'miejsce do siedzenia, siedzenie' (por. też łac. *sella* 'stółek, krzesło; lektyka', orm. *etl* 'miejsce, przestrzeń', z pie. **sed-lā*), od pie. **sed-* 'siedzieć' (zob. *siąść*, *siedzieć*). W psł. z pierwotnego znaczenia 'miejsce do siedzenia' rozwinęło się 'miejsce do osiedlenia się, zamieszkania, siedlisko'. Pierwotnie istniała zapewne różnica znaczeniowa między psł. **sedlo* i psł. **vess* 'wieś' (zob. *wieś*): drugi z tych wyrazów oznaczał 'zwartą osadę wiejską', **sedlo* natomiast przypuszczalnie 'miejsce osiedlenia się poza zwartą wieśką zabudową, tj. osobno położoną zagrodę (czy grupę zagród), siedlisko, przysiółek'. — Od tego *sielski*; *przysiółek*, stp. od XIV w. *przysiodlek* / *przysiadlek* 'grupa domów, mała niesamodzielna osada'. Zob. *osiedlić*.

siorbać 'pić płyn lub jeść płynną potrawę, głośno wciągając ją ustami, chlipać', daw. od XVI w. *sarbać* 'ts.; ciedzić (przez zęby)', *sorbać* 'siorbać', *serbać* 'ts.', dial. *serbać* 'głośno wciągać płyn ustami, siorbać przy picu', *syrbać* 'siorbać', *sorbać* 'ts.', *sierbać* 'siorbać, głośno wciągać płyn ustami', *sior-*

bać 'ts.', 'głośno jeść; jeść przez zęby', kasz. *sārbać* / *sarbać* / *sorbać* / *serbać* / *surbac* 'siorbać, chlipać, chleptać', 'wciągać głośno powietrze ustami', przen. 'niepokoić się, drżeć o czyjś los, mimo woli głośno przy tym oddychając ustami', 'seplenieć', 'mżyć, siąpić'; z przedr. *wysiorbać*; jednokr. *siorbnać*. Ogśl.: r. dial. *serbat* 'siorbać', ukr. *serbati* 'ts.', słwn. *srbati* 'chleptać, siorbać', scs. *srbanije* 'polewka, zupa'. Psł. **srbati* / **srbati* 'pić, jeść, połykać coś rzadkiego, wciągając głośno płyn ustami, chleptać, siorbać', pokrewne np. z lit. *sūrbti*, *surbtiū* 'ssać', łac. *sorbeō*, *sorbere* 'połykać, chleptać, wciągać w siebie; wchłaniać', gr. *rhophēō* 'chlepczyć', od pie. **srbh-* / **serbh-* i **srebh-* 'chleptać, chlipać, pić'. W polskim obok **srbati* (> dial. *sierbać*, zapewne też liter. i dial. *siorbać*, które powstało prawdopodobnie w rezultacie kontaminacji *sierbać* i *sorbać*) kontynuowany jest też wariant **srbati* (> daw. *sarbać*, dial. *serbać* / *syrbać*, tu chyba należy także *sorbać*).

siostra od XIV w. 'córka tych samych rodziców', 'zakonnica', stp. też 'krewna dalszego stopnia; kobieta należąca do tego samego rodu czy pokolenia'. Ogśl.: cz. *sestra*, r. *sestrā*, pks. *sestra*. Psł. **sestra* 'siostra', określenie pokrewieństwa pochodzenia pie., odpowiada lit. *sesuō*, stind. *svásar-*, goc. *swistar* (dziś niem. *Schwester*), łac. *soror*. Kontynuuje pie. **s(u)esor-* 'siostra', rzecz. należący do tematów na -r-. W psł. wyraz przeszedł do tematów na -a; w tej też epoce pojawiło się wtórne -t-, rozbijające grupę spółgłoskową *sr* > *str* (por. np. *ostrzy*, *struga*). — Od tego *siostrzyczka*, *siostrzany*, *siostrzeniec*, *siostrzenica*.

siódmy liczeb. porządkowy, stp. od r. 1400 *siodmy* / *siedmy*. Ogśl.: cz. *sedmý*, r. *sedmój* (dial. *sedmyj*), scs. *sedmyi*. Psł. **sedmō* 'siódmy', kontynuuje pie. **septmō* 'siódmy' (por. np. stpr. *septimas*, *sepmas*, łac. *septimus*, stind. *saptamā-* 'siódmy'), liczeb. porządkowy utworzony od pie. liczeb. głównego **septm* 'siedem' (zob. *siedem*). W psł. asymilacja i uproszczenie grupy spółgłoskowej: **septmō* > **septmō* > **se(b)dmō* > **sedmō*.

sito od XIV w.; zdr. *sitko*. Ogśl.: cz. *síto*, r. *síto*, ch./s. *síto*. Psł. **sito* 'narzędzie do prze-

siewania materiałów sypkich (np. zboża, mąki), sito', dokładnie odpowiada lit. *sietas* 'sito', lot. *siets* m 'ts.; grzebień tkacki', z prapostaci **sēto-* od pie. **sēj-* 'przesiewać' (zob. *siać* II), z przyr. **to-*.

sitowie od XV w. 'roślina *Scirpus*', stp. 'oczczet jeziorny i inne rośliny błotne z rodzaju *Scirpus* i *Juncus*'. Por. r. dial. *sitov'e* 'sitowie', słwn. *sitovje* 'ts.', dawne XVI w. 'Juncus', cs. *sitovije* 'Frutex palustris'. Rzecz. zbiorowy z przyr. -owie od p. daw. od XV w. *sit* 'roślina *Juncus*', stp. i dial. 'sitowie, *Scirpus*', dial. też *sić* 'ts.' (por. stcz. *sit* 'Juncus', br. *sit* 'ts.', słwn. *sit* 'Scirpus'), kontynuującego psł. **sitō* 'rośliny rosnące w miejscach wilgotnych, podmokłych, *Juncus*, *Scirpus*'. Podstawowy rzecz. **sitō* ma bliskie odpowiedniki w lit. *sietas* / *saitas* 'powróż', lot. *saite* 'wiązadło, pęto, sznur'; motywacja czasownikowa wyrazu poświadczona w bałt.: lit. *siėti*, *siėtiū* 'wiązać', lot. *siet*, *sienu* 'ts.', pie. **sēj-* 'wiązać' (por. też *sido*, *sieć*). Nazwę roślin rosnących na terenach podmokłych utworzono od czas. ze znaczeniem 'wiązać', gdyż ich charakterystycznych długich, wąskich liści używano, jak świadczą dane etnograficzne, do wyplatania różnych przedmiotów (np. koszy, kapeluszy).

siwy od XIV w. 'białoszary, srebrzystobiały (o włosach), jasnopopielaty; mający siwe włosy, siwą sierść, siwe upierzenie', stp. 'białoszary (o maści koni i bydła)', 'niebieskofioletowy, może też ciemnoniebieski', dial. także 'niebieski, jasnoniebieski, ciemnoniebieski'. Ogśl.: cz. *sivý* 'siwy', r. *sivýj* 'siwy', ch./s. *siv* 'szary, popielaty; siwy'. Psł. **sivō* 'białoszary, popielaty', dokładnie odpowiada lit. *šyvas* 'biały, mający barwę pleśni (zwykle o maści koni); jasnoszary', stpr. *sywan* 'szary', z pie. **kī-uo-* (por. z innym wokalizmem stind. *šyāvā-* 'brunatnoszary, ciemny', awest. *syāva-* 'czarny'), od pie. pierwiastka **kī-* 'ciemnoszary' (por. *sinyj*) z przyr. **-uo-* > psł. **-vō-*. — Od tego *siwek*, *siwak*, *siwizna*, *siwieć* (→ *osiwieć*, *posiwieć*).

skakać od XV w.; z przedr. *podskoczyć*, *przeskoczyć*, *wyskoczyć*, *zaskoczyć*. Ogśl.: cz. *skákat* 'skakać', r. *skakāt* 'skakać' (*skakāt* na *lošadi* 'jechać konno, galopować'), scs. *skakati* 'wykonywać skoki, podskakiwać;

weselić się, radować się'. Psł. **skakati* 'wykonywać skoki, poruszać się, skacząc, podskakiwać, podrygiwać', czas. wielokr. od psł. **skočiti* (zob. *skoczyć*) z właściwym takim czasownikiem wzdłużeniem samogłoski rdzennej *o → *a.

skała od XIV w. 'wysoka góra kamienna o stromych zboczach, wielki głaz, wielka bryła kamienna', dial. też 'kamień, kamyk', przest. i dial. 'szczelina, szpara, rozpadlina, pęknięcie', stp. od XV w. 'szczelina, szpara w ziemi lub skale', kasz. *skala* 'szpara, rysa, szczelina'; zdr. *skalka* (daw. i dial. też 'drzazga, trzaska', dial. 'krzemyk do strzelby skalkowej lub do krzesania ognia', 'szczelina, szpara w desce lub ścianie'). Ogsł.: dl. *skala* 'rozpadlina, przepaść; jaskinia, pieczara', 'kameniołom; warstwa, pokład w kopalni', daw. i dial. 'kamienna góra, bryła skalna, skała', cz. *skala* 'skała', dial. 'kameniołom', r. *skalá* 'skała', dial. 'kamień', słwn. *skála* 'skała', dial. 'drzazga, trzaska; łuczywo'. Psł. **skala* 'bryła skalna, wielki kamień, głaz, kawał kamienia (toż kawał odlupanego drewna, szczapa, drzazga)', 'pęknięcie, szczelina, szpara', pierwotnie zapewne 'coś rozszczępionego, rozłupanego' (stąd z jednej strony 'odlupany kawał kamienia, drewna', z drugiej 'rozszczępienie, pęknięcie, szczelina'), pokrewne lit. *skalá* 'szczapa; drzazga smolna, łuczywo; gont; rodzaj listwy w krosnach', lot. *skala* (też *skals* m) 'łuczywo'. Rzecz. odczas. (z regularnym wzdłużeniem rdzennej *o → *a) od psł. **skoliti* 'rozłupywać, rozszczępiać' (por. r. dial. *oskolif* 'obłupać, ociosać dookoła'), będącego czas. wielokrotnym od niepoświadczanego w słow. czasownika odpowiadającego lit. *skelti*, *skeliu* 'rozłupywać, rozszczępiać', lot. *škelt*, *škeltu* 'ts.' (od pie. pierwiastka *(s)kel- 'ciąć'; pośrednim śladem takiego czas. w językach słow. jest pochodny rzecz. **ščelb*, zob. *szczelina*).

skarob od XIV w. 'rzeczy cenne, stanowiące czyjś majątek', stp. też 'skarbiec'. W tych znaczeniach wyłącznie polskie, ale por. cz. *skrbilit* 'skąpić, ciulać', *skrbilivý* 'skąpy', *skrblik* 'skąpiec, sknera', r. *skorb* 'żalność, boleść, smutek, utrapienie, zgryzota; zmar-

twienie', scs. *skrōbb* 'ż 'troska', bg. *skrōb* 'ż 'smutek', ch./s. *skřb* (dial. *škřb*) 'ż 'troska, staranie, opieka', słwn. *skřb* 'ż 'troska, zmartwienie, kłopot'. Psł. **skřbъ* 'troska, zmartwienie', od psł. **skřbiti* / **skřbēti* 'starać się, troszczyć się', por. stp. *skarbić* 'zbierać, gromadzić rzeczy cenne, dobra materialne i duchowe', dziś *zaskarbić sobie* 'zdobyć, zapewnić sobie', cz. daw. *skrbiti* 'skąpić, ciulać' (dziś *skrbilit* 'ts.'). r. *skorbēf* 'boleć nad kimś, czymś, smucić się', ukr. *skorbity* 'ubolewać, żałować, martwić się, smucić się', scs. *skrōbiti*, *skrōbljō* 'starać się', *skrōbēti*, *skrōbljō* 'ts.', ch./s. *skřbiti* 'starać się, troszczyć się', *skřbiti se* 'opiekować się, dokładać starań', słwn. *skrbēti* 'martwić się, niepokoić się, trapić się; dbać, troszczyć się, opiekować się', pokrewne ze stwniem. *scarf* (dziś niem. *scharf*) 'ostry', stirl. *cerb* 'ostry, przenikliwy', od pie. *(s)kerb- 'ciąć, obrabiać ostrym narzędziem'. Znaczenie 'rzeczy cenne, majątek' rozwinęło się z 'to, co jest przedmiotem czy rezultatem starań, troski (o dobra materialne)'. — Od tego *skarbiec*, *skarbnica*, *skarbnik*.

skarbonka, stp. XV w. *skarbona* 'ts.'. Przekształcenie (przez wtórne skojarzenie ze *skarb*) stp. *karbana* 'puszka na ofiary w świątyni, skarbonka' (por. cz. XVI w. *korbona* 'naczynie na losy na jarmarcznej loterii', dziś *karban* 'karciarstwo, gry hazardowe'), zapożyczonego ze śrlac. *carbōna* / *carbanum* 'skrzynka na świątynne pieniądze, skarbiec' (por. śrlac. *corban* 'dar' z hebr. *korban* 'dar ofiarny').

skarżyć od XV w. 'oskarżać; donosić', stp. 'narzekać, użalać się, uskarżać się', 'obwiniać, stawiać zarzuty; wszczynać sprawę sądową przez wystąpienie z oskarżeniem, roszczeniem', *skarżyć* się 'użalać się'; z przedr. *naskarżyć*, *oskarżyć*, *poskarżyć* się, *zaskarżyć*; wielokr. -*skarżać*: z przedr. *oskarżać*, *uskarżać* się, *zaskarżać*. Por. dl. *skarżyš* (dial. *skarżyš*) 'narzekać, występować ze skargą', gł. *skoržiti* 'narzekać, utyskiwać, żalić się, lamentować; wnosić skargę, procesować się'. Zachł. **skřžiti* zapewne w związku z psł. **skřžgati*, **skřžōp* 'skrzeczeć, zgryzać' (zob. *zgrzytać*), z rozwojem znaczeniowym 'skrze-

zczyć' > 'lamentować, użalać się, uskarżać się'. — Od tego *skarga* od XV w. 'żalenie się, użalenie się, uskarżanie się; obwinianie, oskarżanie kogoś o coś'; od czas. przedrostkowego *oskarżyciel* → *oskarżycielski*.

skaza od XIV w. 'usterka, wada', stp. 'uszkodzenie, zniszczenie; szkoda, strata; rozpadlina, pęknięcie skały', dial. 'znak', 'nieprzyjemność; bieda', 'wada, błąd', 'skaza na płótnie'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego *skazić* 'zepsuć, uszkodzić, naruszyć; zanieczyścić' (zob. *kazić*). — Od tego *nieskazitelny* od XVI w. 'nie mający skazy, plamy, nieskazony, niezanieczyszczony; nieposzlakowany, szlachetny, prawy, uczciwy', daw. XVI w. 'nie podlegający skazie, niezniszczalny, nieśmiertelny, wieczny'.

skąpy od XV w. 'nadmiernie oszczędny'. Ogól.: cz. *skoupý* 'skąpy', r. *skupój* 'ts.', cs. *skopř* 'ts.' (w scs. tylko derywat *skoprostb* 'chciwość, skąpstwo'), bg. *skop* 'drogi; skąpy', ch./s. *skúp* 'drogi; cenny, kosztowny'. Psl. **skopъ* 'skąpy', bez pewnej etymologii. Może z pierwotnego **skom-po-* od psl. **skoměti* / **skomiti* 'ściskać' (por. r. dial. *skomif* 'ściskać, dławić, dusić', słwn. dial. *skoměti* 'być otepiałym, tęsknić'), od pie. *(*s*)*kem-* 'ściskać', z rzadkim przyr. **-po-* > **-pъ* (por. *chlop*). Pierwotne znaczenie byłoby 'taki, który ściska (tj. mocno trzyma, nie chcąc wypuścić z rąk, nie chcąc dać innym) to, co posiada' (co do znaczenia por. np. p. *dusi-grosz* 'skąpiec, sknera', od *dusić* 'cisnąć, gnieść', *dusić pieniądze, złoto* itp. 'chować, nie wydawać, skąpić'). — Od tego *skąpić* (daw. też *skępić*); *skąpiec*; *skąpstwo*; *skąpi-radło*.

skiba od XIV w. 'odkrojony pługiem wąski pas ziemi'; zdr. *skibka* 'mała kromka chleba'. Por. gł. *skiba* 'kawalek, pajda, kromka', r. dial. *skiba* 'kromka', też cz. *skýva* 'skiba; kromka'. Zapóżylenie ze stwniem. *scība* 'kromka, plasterek' (dziś niem. *Scheibe* 'ts.; krążek; szyba').

skinąć od XV w. 'dać znak ręką', stp. XV w. *skinąć* 'dać znak zgody ruchem powiek' i postać z zachowaną grupą spółgłoskową *skiwnąć* 'dać znak gestem' (por. stp. XV w. *skiwać* 'dawać znak gestem'), od *kiwać* (zob.).

sklep 'lokal przeznaczony do sprzedaży towarów', daw. od XV w. 'sklepienie', 'kaza-mata, loch, piwnica', dial. 'piwnica mrowana (poza domem, pod podłogą izby)'; zdr. *skleplik*. Por. cz. *sklep* 'piwnica; winiarnia (w piwnicy)', r. *sklep* 'sklepienie', słwn. *sklep* 'staw, przegub; łączenie, połączenie, łącze, złącze; wniosek; postanowienie, stwierdzenie; zakończenie, koniec'. Psl. **skleplъ* 'sklepienie' > 'pomieszczenie ze sklepieniem, piwnica', rzecz. odczas. od psl. przedrostkowego **sz-kle(p)nŭti* 'połączyć, szczepić, przykryć sklepieniem' (zob. *sklepić*). Nowsze polskie znaczenie 'punkt sprzedaży' z 'pomieszczenie ze sklepieniem, piwnica', gdzie sprzedawano dawniej towary. — Od zdr. *skleplik*: *skleplikarz* → *skle-pikarka*.

sklepić 'zrobić sklepienie, zasklepić', stp. od XV w. *sklepić* 'wypoasażyć w sklepienie'; z przedr. *zasklepić* (się); wielokr. *sklepiać*, z przedr. *zasklepiać* (się). Por. cz. *sklenout* 'przykryć sklepieniem, nadać kształt sklepienia', słwn. *sklepati* 'łączyć, szczepiać, spinać; zawierać; kończyć, zamykać; wyciągać wnioski', *skleniti* 'złączyć, połączyć, szczepić, spiąć; zakończyć, zamknąć; zawrzeć; postanowić'. Psl. **sklepiti* / **szklepati* 'połączyć, szczepić, przykryć sklepieniem', z przedr. **sz-* (zob. z) od psl. **klepiti* / **klepati* (por. cz. *klenout* 'sklepiać', r. *klepať* 'nitować; łączyć na zakładkę', scs. *zaklenŭti* 'zamknąć'). Podstawowy czas. **klepati* / **klepiti*, **kle(p)nŭti* zapewne tożsame z psl. **klepati* 'stukać, pukać, klepać' (zob. *klepać*), z rozwojem znaczenia 'klepać' > 'łączyć, zasklepiać, formować sklepienie (przez klepanie, wykłepywanie)'. — Od tego *sklepienie* od XV w. Zob. *sklep*.

sknera m od XVIII w. 'skąpiec', kasz. *sknëra* 'sknera, skąpiec, dusigrosz'. Rzecz. odczas. od p. *sknerać* 'narzekać, biadolić; poplukiwać', *sknërzyć* 'jęczeć', *sknerzyć* 'naprzykrzać się, kwiczeć (o świni)', por. cz. *knourat* 'kwilić, popiskiwać, skomleć, kwękać', przen. 'kwękać, utyskiwać, narzekać', dial. *knúrat* 'miauczeć' (i *knúrala* 'człowiek stale narzekający, by coś uzyskać'), *sknúrat* 'popiskiwać, skomleć, kwękać', *sknúrat* 'ts.', br. dial. *sknëryc* 'stękać, kwękać', *sknërycca*

'kapryścić', *sknāric* 'wypraszać coś, męczyć prośbami'. Polskie dial. *sknerać*, *sknerzyć* i ich słów. odpowiedniki to czasowniki pochodzenia dźwięk., por. podobne lit. *kniūrti*, *kniūrstu* 'być płaczliwym, markotnym (o małych dzieciach)', niem. *knurren* 'warczeć, burczeć, kruczeć; mruczeć z niezadowolaniem', gr. *kinýromai* 'kwilił żałośnie, lamentując'.

skobel 'żelazne uszko wbite dwoma końcami w futrynę drzwi, w wieko skrzyni itp., służące do zamykania', stp. XV w. *skobl* 'skobel', *skoblica* 'gwóźdź drewniany', dial. też 'zasuwa do zamykania drzwi', 'sworzeń u żurawia studziennego', *skoble* mn 'uchwyty na chomacie, do których przymocowane są pasy', kasz. *skobel* i *skobla* 'skobel', *skobēl* ż 'zawias'. Por. dł. *skobla* 'skobel', gł. *skobla* 'skobel; klamra; zawias drzwiowy', cz. *skoble* ż 'żelazna klamka w chomacie', stcz. 'hak', ch./s. *skobla* 'klamra'. Psł. dial. **skobľ* (też **skobla* i **skobia*) 'zgięty pręt żelazny tworzący klamrę, hak', od psł. **sko-ba* 'zgięty pręt żelazny tworzący klamrę, hak' (por. p. rzadkie *skoba* 'skobel', kasz. *skoba* 'ts.', cz. *skoba* 'hak; klamra', r. *skobá* 'klamra, pałak; podkówka', dial. 'skobel', ch./s. *skōba* 'klamra żelazna, kotew'), pierwotnie zapewne 'coś zagiętego, skrzywionego, kabłąk', pokrewne z lit. *kabė* 'haczyk, haftka; klamra', *kablỹs* 'hak; kopacz, hak do zrzucania obornika', lot. *kablīs* 'haftka', gr. *skambós* 'krzywy, zgięty, wygięty', od pie. *(s)kǎ(m)b- 'krzywić, wyginać'.

skoczyć od XV w.; z przedr. *doskoczyć*, *obskoczyć*, *podskoczyć*, *przeskoczyć*, *wyskoczyć*, *zaskoczyć*, *zeskoczyć*. Ogśl.: cz. *skočiti*, r. *skočiti*, *skoću*, scs. *skočiti*. Psł. **skočiti* 'wykonać skok', czas. odrzecz. od psł. **skokō* 'skok' (zob. *skok*). — Od tego *skoczek*, *skoczny*, *skocznia*; od czas. przedrostkowych *podskok*, *przeskok*, *uskok*, *wyskok*, *zeskok*; od *skocznia*. Zob. *skakać*.

skok od XVI w. Por. cz. *skok*, ch./s. *skōk*, słwn. *skōk*. Psł. **skokō* 'skok', zapewne pokrewne z lit. *kuokinė* 'wieczorna zabawa z tańcami' (derywat od **kuokas* 'skok, taniec'), *skuōć* 'hop!', przypuszczalnie od pie. *(s)kōk- 'szybko przesuwać się (w górę)', związanego etymologicznie z pie. **kak-*

/ **kāk-*, od których np. gr. *kākío* 'wypływam', lit. *šókti* 'skakać'. Zob. *skakać*, *skoczyć*.

skomleć i *skomlić* od XVIII w. 'piszczeć, skowyczeć (o zwierzętach, zwłaszcza o psach); prosić o coś natrętnie; jęczeć, skarżyć się'; z przedr. *zaskomleć*; także *skamleć* i *skamlać* 'skomleć'. Ogśl.: cz. *skomlit* 'skowyczeć (o lisie)', dial. 'jęczeć, narzekać', r. dial. *skomlif* 'cicho płakać; jęczeć; skowyczeć, piskliwie szczekać', ch./s. dial. *skomliti* 'pomrukiwać, protestować; mówić metaforycznie'. Psł. **skomliti* 'piszczeć, skowyczeć', pochodzenia dźwięk.

skon przest. 'śmierć, zgon, skonanie'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego *skonać* 'skończyć życie, umrzeć' (zob. *konać*). Niezależnym derywatem od *skonać* 'dokonać' było stp. XV w. *skon* 'rzecz przez kogoś dokonana, uczynek', por. stcz. *skon* 'pełnia (księżycy)'. Zob. *zgon*.

skop od XV w. 'wykastrowany baran'. Ogśl.: stcz. *skop* / *škop*, cz. *skop*, dial. *škop*, ukr. dial. *skop*, ch./s. *skōpāc* 'wykastrowany baran', słwn. *škōpec* 'kastrat', scs. *skopčb* 'eunuch'. Psł. **skopō* 'wykastrowany baran', od psł. **skopiti* 'kastrować', pokrewne z łac. *capō* 'kapłon', gr. *skāptō* 'kopię', od pie. *(s)kep- / *(s)kap- 'ciąć ostrym narzędziem'.

skorek od XVII w. 'owad z rzędu Dermaptera', *skorek* *pospolity* 'Forficula auricularia', w gwarach też *čkorek* / *čyorek* 'Dermaptera', kasz. *skōrc* 'skorek pospolity, szczypawka', stp. XV w. *skvor* 'skorek, Forficula auricularia'. Por. cz. *škvor* (stcz. *škvor*, dial. *škor*, *ckor*, *škmor*) 'skorek, szczypawka', słc. *škvor* 'owad z rodziny Forficulidae'. Zachśł. **skvorō*, zapewne od dźwięk. czasownika **skverti*, na który wskazuje zwłaszcza br. *skvjarcjsja* 'wrzeszczeć, trzeszczeć, skwierczeć; ustawicznie płakać, piszczeć', ukr. dial. *skvērest* ż 'skamlanie, skowyt, kwilenie, jęczenie, płacz', *skvērest* wykrz. na oznaczenie krzyku ptaka, por. też ukr. dial. *skvereščaty* 'o głosie ptaków (np. sójki)', a także p. dial. *skwierzyc* 'piszczeć', *skwierać* 'kwilić, popłakiwać', kasz. *skvēřec* 'wydawać głos, cykać, ćwierkać (o świerszczu)', słwn. *skvirzec* 'płakać, piszczeć', ukr. dial. *skvyrty(sja)* 'płakać, chlupać; skomleć', *skvyrc* 'płacz, chlupanie', br. *skvjarcjsja* 'wrzeszczeć, trzesze-

czeń, skwiercieć; ustawicznie płakać, pisać, pisać. Pierwotne znaczenie prawdopodobnie 'to, co wydaje piskzący dźwięk, piszczący', co do znaczenia cz. dial. *pískavka* 'skorek'.

skorupa od XV w. 'twarda pokrywa, powłoka', 'kawałek rozbitego naczynia', stp. *skorupa* / *skorlupa* 'skorupa', dial. 'pokrywa, powłoka', 'pancerz żółwia', 'garnek gliniany', 'stłuczone naczynie', 'skorupa jaja', 'łuska', kasz. *skorëpa* 'skorupa'; zdr. *skorupka*; też w odmiennych postaciach, np. stp. XV w. *skortupa* 'skorupa', dial. *skarupa* / *szkarupa*, także *skarłupa* 'skorupa jaja', kasz. *skarlupa* / *skarëpa* 'skorupa'. Ogśl. (ale postaci niejednolite): stcz. *skořupina* / *škoripina* / *škorëpina*, cz. *skořápka*, *skořëpina*, r. *skorłupa* 'skorupa, łupina', cs. *skralupa* 'skorupa', ch./s. *skõrupa* 'ts.', *skõrup* 'śmietana'. Psł. **skorupa* (i, może, **skorupa*) '(twarda) pokrywa, powłoka, skorupa', od psł. **skora* 'skóra, kora, powłoka' (zob. *skóra*), ale budowa niejasna, wątpliwe jest bowiem istnienie przyr. -(j)upa; wtórna postać **skorlupa* przez skojarzenie z psł. **lupiti* 'usuwać, zdzierać zewnętrzną warstwę, łupinę, skórkę, skórę, korę' (zob. *lupić*, *lupać*).

skory od XV w. 'szybki, rychły', sp. *skoro* 'jak tyłko, za chwilę gdy; jeżeli, ponieważ, gdyż', dial. 'kiedy, gdy; ponieważ'. Ogśl.: cz. dial. *skorý* 'wczesny; szybki', r. *skóryj* 'szybki, prędko; rychły, mający wkrótce nastąpić; wykonany szybko, bez zwłoki', scs. *skora* 'szybki, prędko', ch./s. *skõri* 'niedawny'. Psł. **skora* 'prędko, szybki, żwawy; rychły', prapokrewne ze stwniem. *scerōn* 'być krnąbrnym, rozpuszczonym', śrwniem. *schern* 'śpieszyć', śrdniem. *scheren* 'pędzić, śpieszyć; urągać', od pie. *(s)ker(a) 'skakać, śpieszyć'.

skowronek od XV w. 'ptak Alauda arvensis', w stp. może też 'słówek szary, Luscinia luscinia'. Dokładne odpowiedniki: slc. *škovránok* 'skowronek', r. dial. *skovorónok* 'ts.', por. też cs. *skovranec* 'ts.'; w części języków słow. wtórne zapewne, przekształcone w różny sposób postaci, np. cz. *skřivan* i *skřivánek* 'skowronek', r. *žavoronok* 'ts.', słwn. *škrjánec* 'ts.'. Niewątpliwie nazwa ptaka pochodzenia psł., ale ze względu na różnorodność form w językach słow. niepewna prapostać. Większość języków słow. sugeru-

je psł. **skovornъ* (kъ). Nie można wykluczyć pierwotnego złożenia **skvoro-vornъ*, którego członem pierwszym byłoby psł. **skvora* / **skorъcb* 'szpak', drugim zaś psł. **vornъ* 'wrona' (zob. *wrona*, *gawron*). Psł. **skvora* i **skvorъcb* / **skvorъkъ* (por. stp. i dial. *skorzec*, daw. *skorzec*, dial. też *skor(e)c* / *skork* / *skworc*, kasz. *skórc* / *skórc* / *skórk*, gł. *skórc*, cz. *skorec*, r. *skvoréc*, ch./s. *škvôr* / *škvórac*) od dźwn. czas. **skverti* (por. br. *skvjarcisja* 'wrzeszczeć, trzeszczeć, skwiercieć; ustawicznie płakać, pisać', ukr. dial. *skvērest* 'skamlanie, skowyt, kwilenie, jęczenie, płacz', *skvērest* interi. na oznaczenie krzyku ptaka, *skvērešaty* 'o głosie ptaków, np. sójki').

skowyczeć od 1500 r. 'skomleć (o psie)', dial. też 'zrzędzić, cicho jęczeć (jak pies)', kasz. *skovičec* 'skomleć', stp. XV w. *skowyknъ* 'zaskomleć (o psie)'; z przedr. *zaskowyczeć*; też *skowytać* 'skowyczeć', *skowyt* 'skomlenie', dial. *skowyścić* 'skowyczeć'. Por. cz. *skovičet* 'skowyczeć', słwn. *skovikati* 'hukać (o sowie, puchaczu)'. Zapewne od pie. dźwn. pierwiastka *(s)käu- / *(s)kēu- / *(s)kü- 'wyć, beczeć, ryczeć'. Zob. *skuczeć*.

skóra od XIV w. 'powłoka ciała', stp. i dziś dial. też 'kora drzewa'; zdr. *skóra*. Ogśl.: cz. daw. *skora* 'kora', r. daw. *skóra* (dziś liter. *škúra*) 'skóra', słwn. *skórja* 'kora; skóra, skórka; skorupa; powłoka'. Psł. **skora* 'skóra, kora, powłoka', pokrewne z lit. *skarà* 'chusta, chustka', łot. *skara* 'szmata', niem. *Schar* 'gromada, tłum; stado; oddział, hufiec', wszystkie od pie. *(s)ker- 'ciąć'. Pierwotne znaczenie 'to, co się odcina, oddziela, obłupuje', por. pokrewne *kora*. — Od tego *skórzany*; od wyrażen przyimkowych *nas-kórek*; *podskórny*. Zob. *skorupa*.

skra od XVI w., zdr. *skierka*, stp. XV w. *skierka* 'najmniejsza częśćka czegoś', też 'odmiana astrów'. Wariant fonetyczny rzecz. *iskra* (zob.), z zanikiem nagłosowego i- (< *jb-), podobnie jak np. w *gra*, *grać* i, *kra* (zob.).

skraj od XIX w. 'koniec, kraniec, brzeg, krawędź'. Rzecz. odczas. od przedrostkowego *skroić* bądź *skrajac* 'przyciąć, uciąć' (o pochodzeniu zob. *kroić*), utworzony na wzór *kraj* (zob.). — Od tego *skrajny* 'ostateczny, krańcowy, krańcowo różny', od

XV w. 'znajdujący się na skraju, na krańcu' → *skrajność*.

skrobać *skrobię* od XV w. 'zdrapywać, zdzierać wierzchnią warstwę, oczyszczać, wygładzać', pot. 'ryć, drapać', dial. 'obierać ziemniaki'; z przedr. *oskrobać*, *przeskrobać*, *wyskrobać*, *zeskrobać*; wielokr. *-skrobiywać*: tylko z przedr. *zeskrobiywać*; jednokr. *skrobąć*. Ogłst.: cz. dial. *skrobat* 'strugać; obierać ziemniaki; oczerniać', br. *skrobac* 'drapać; szastać, szurać', słwn. *škróbat* 'drapać; chrupać, jeść głośno'. Psł. **skrobati* 'drapać, zdrapywać, zeskrobiywać', czas. wielokr. od psł. **skrebt*, **skrebp* 'drapać, zdrapywać, odbierać, zeskrobiywać' (por. slc. *škrief*, *škrie* 'odbierać, obierać'; być niemilym, budzić wstręt', r. *skrest*, *skrebu* 'drapać, zdrapywać, zeskrobiywać'), czas. pochodzenia dźwięk., por. np. lit. *skrabėti* 'szeleścić', lot. *skrabēt* 'drapać'.

skrobia 'biały proszek otrzymywany z ziemniaków, ryżu, kukurydzy, pszenicy', dial. 'miazga zeszkrobana', daw. *skrób*, *skrobiu* 'krochmal', stp. XV w. *skrob* 'krochmal', 'świerzb'. Zachsl. i pldsl.: cz. *skrob* m 'krochmal'; coś zeszkrobanego', słwn. *skrob* / *skrob* 'krochmal; papka z mąki kukurydzianej', bg. *skrob* ż 'krochmal; rzadka kasza z mąki'. Psł. dial. **skrob* / **skrob* 'to, co jest zeszkrobane, uzyskane przez zeszkrobanie', od psł. **skrebt* 'skrobać' (zob. *skrobać*), pierwotnie chyba nazwa czynności 'skrobanie', wtórnie skonkretyzowana w nazwę rezultatu czynności.

skromny 'niewyzywający, powściągliwy', 'nie dbający o rozgłos, uznanie, niezarozumiały', 'niewyszukany, niewystawny, prosty', 'nie mający dużych dochodów, niezamożny, nie przynoszący dużych zysków', 'niewielki, niepokazny, ograniczony', stp. od XIV w. *skromny* 'niezarozumiały, pokorny; świadczący o braku pychy, o pokorze', kasz. *skrómni* 'oszczędny, skąpy; biedny, chudy'. Zachsl.: cz. *skromný* 'skromny, niezarozumiały', 'prosty, niewyszukany', 'nieznaczny, niepokazny', slc. *skromný* 'skromny, powściągliwy; niepozorny; bezpretensjonalny' (z zachsl. zapożyczone np. r. *skrómnyj* 'skromny, niezarozumiały, powściągliwy; umiarkowany, niepokazny', ch./s. *skróman* 'skromny, bez-

pretensjonalny, dyskretny; umiarkowany'). Psł. dial. **skromnъ*, przym. z przedr. **sъ* i przyr. **-nъ* od psł. **kromъ*, **kroma* 'coś odciętego, skraj, kraweź, brzeg; odkrajany kawałek czegoś' (por. *kromka*). Pierwotne znaczenie 'mający kraweź, z krawędziami, brzegami, ograniczony krawędziami, brzegami', stąd w znaczeniu konkretnym 'o ograniczonych rozmiarach, niewielki, niepokazny' i przen. 'ograniczony czymś (np. zwyczajami), powściągliwy, umiarkowany, skromny'. Zob. *poskromić*. — Od tego *skromność*, *nieskromny*, *nieskromność*.

skroń ż 'okolica głowy człowieka i ssaków wyznaczona zasięgiem kości skroniowej', stp. XV w. *skronia*, dial. *skroń* / *skronia* 'skroń', kasz. (bez przestawki) *skarńa* / *skarńa* 'skroń; lico, policzek'. Ogłst.: cz. *skrání* ż 'skroń', strus. *skronъ* ż 'ts.', słwn. *škránj* / *škranja* ż 'broda; szczeka; brzeg, kraweź'. Psł. **skornъ* ż 'bocna część czaszki, głowy ludzkiej, skroń, bez pewnej etymologii.

skrócić od XV w. 'uczynić krótszym, mniejszym'; bez przedr. *krócić* od XVI w. 'czynić krótszym, skracać'; wielokr. *skracać*. Por. cz. *krátit* 'skracać', r. przest. *korotít*, *korotú* 'ts.', scs. *sokratiti*, *sokrašt* 'skrócić'. Psł. **kortiti*, **kortp* 'czynić krótkim, krótszym', czas. odprzym. od wczesnego psł. **kortъ* 'niedługi, krótki' (zob. *krótki*). — Od tego *skróć*.

skrucza od XVI w. 'żał za wyrządzone zło, popełnione winy'. Rzecz. odczas. od stp. *skruszyć* 'wywołać skruczę, wzbudzić żal', *skruszenie* m.in. 'skrucza, żal za grzechy' (o pochodzeniu zob. *kruszyć*).

skrzat 'duszek domowy, krasnoludek', stp. XV w. *krzat* 'karzelek', *skrzatek* 'skrzat, krasnoludek', dial. *skrzat* i *skrzatek* 'istota mitologiczna niewielkiego wzrostu (często przyjmująca postać kurczaka)', *skrzát* (skrzot) 'dziecko płaczące', 'człowiek lekkomyślny', kasz. *skrát* 'małe dziecko dokuczające'. Por. stcz. *skřietek* / *škřietek* 'diabełek, czart, skrzacik', cz. *skřet* 'skrzat', *skřítek* 'skrzat, gnom', slc. *skřiatok* 'skrzat, chochlik'. Zapożyczenie ze stwniem. *scrato* 'skrzat' (dziś niem. *Schrat*(t) 'ts.').

skrzeszczyć od XVI w. 'wydawać charakterystyczny głos podobny do skrzywienia,

trzeszczenia', pot. 'mówić piskliwym, przykro brzmiającym głosem; brzmieć skrzekliwie, piszczeć', dial. też 'plakać (o małym dziecku), popłakiwać, grymasić', kasz. *skfēcć* 'skrzeczeć'; z przedr. *zaskrzeczeć*; także stp. 1500 r. *skrzekać* 'chrząkać, kwiczeć (o świni)', dial. 'skrzypieć'. Por. cz. *skřečet* 'skrzeczeć, krakać, wrzeszczeć', *skřekat* 'skrzeczeć; rechotać; piszczeć', slc. *škrečat* i *škriekat* 'skrzeczeć; krzyczeć, wrzeszczeć; skrzypieć, trzeszczeć', czas. pochodzenia dźwięku. — Od tego skrzek od XVI w. (daw. też skrek) 'skrzeczący głos niektórych zwierząt', 'jajka płazów' (*žabi skrzek*), daw. 'ikra', dial. *skrzek* 'skrzeczenie', 'żabie jaja', 'szczężują', *skrzak* 'żabia ikra'.

skrzele od XV w., *skrzal* ż, *skrzela* ż, zwykle mn *skrzele* ż lub *skrzela* n 'narządy oddechowe zwierząt wodnych (np. ryb)', 'płetwy lub pokrywy skrzelowe', stp. XV w. *skrzele* / *krzele* 'narząd oddechowy ryb i niektórych płazów', dial. *skrzele* / *skrzale* 'ts.', 'płetwy ryb', kasz. *skřele* mn 'skrzela', 'płetwy ryb', 'pokrywa skrzelowa ryb', *skřěl* / *křěl* m 'krzyże, okolica lędzwiowa grzbietu, kość pancerzowa', *křěl* też 'płetwa ryby'. Por. slc. *křela* 'skrzela', ch./s. *křelja*, zwykle mn *křelje* 'krakela'. Psł. **(s)křelja*, pdw **(s)křeli* 'płetwa', wtórnie 'pokrywa skrzelowa' > 'skrzela', z pierwotnego **(s)kroi-l* od niezachowanego w słow. czasownika *†(s)kriti* [*< *(s)krej-tej*] 'latać, lecieć', odpowiadającego lit. *skriėti*, *skrejū* 'krażyć, latać, lecieć, trzepotać', od pie. **(s)krej-* 'krażyć, obracać (się)' (por. *skrzydło*).

skrzętny 'staranny, zapobiegliwy', stp. XV w. *skrzętny* 'zaczepny, swarliwy', dial. też 'nudny, marudny, zrzędnny, wiecznie płaczący, narzekający'. Od przedrostkowego czas. *skrzętać* (się), o pochodzeniu zob. *krzątać* się.

skrzyć od XVIII w., z przedr. *zaskrzyć* się. Odmianka fonetyczna *iskrzyć* (zob.), z zanikiem *i*- jak w *gra, kra, skra* (zob.).

skrzydło od XV w. 'narząd lotu ptaków, nietoperzy, owadów', stp. i dziś dial. także *krzydło* 'ts.'; zdr. *skrzydelko* (stp. *skrzydtko* / *krzydtko*). Ogśl.: cz. *křídlo*, r. *kryłó*, scs. *krilo*, ch./s. *krilo*. Psł. **křidlo* / **kridlo* 'skrzydło', nazwa narzędzia z przyr. **-dlo* od niezachowanego w słow. czasownika

†(s)kriti 'latać, lecieć', odpowiadającego lit. *skriėti*, *skrejū* 'krażyć, latać, lecieć, trzepotać', od pie. **(s)krej-* 'krażyć, obracać (się)' (por. *skrzele*). — Od tego *skrzydlaty*, *oskrzydlić*, *uskrzydlić*.

skrzynia od XV w., stp. *skrzynia* / *krzynia* 'ts.'; zdr. *skrzynka* od XIV w. Ogśl.: stcz. *skříně* / *skříně*, cz. *skříň*, r. dial. *skrinja*, scs. *skrinija*, ch./s. *škrinja*. Psł. **skrini* 'skrzynia', zapożyczenie ze stwniem. *scrini* 'skrzynia' (dziś niem. *Schrein* 'skrzynia, lada, szafa'), co z kolei z łac. *scrinium* 'puszka, pudełko'.

skrzyp od XIV w. 'roślina Equisetum', kasz. *skřep* 'ts.'. Płnsl.: cz. dial. *škríp*, ukr. *skryp*. Psł. **skripa* 'skrzypienie, trzeszczenie, zgrzytanie', rzecz. odczas. (pierwotnie nazwa czynności) od psł. **skripěti* / **skripati* 'wydawać charakterystyczny odgłos wywołany np. tarciami, skrzypieć, trzeszczeć, zgrzytać' (zob. *skrzypieć*). W językach płnsl. w rezultacie konkretyzacji nazwy czynności powstało wtórne znaczenie 'roślina skrzypiąca, chrzęszcząca (np. przy zrywaniu), skrzyp, Equisetum', co do rozwoju znaczenia por. p. dial. *chrzęść* i *chrząstka* 'skrzyp' (od *chrzęścić*).

skrzypieć od XV w. 'wydawać charakterystyczny głos, skrzypienie', z przedr. *zaskrzypieć*; też *skrzypać*; jednokr. *skrzypnąć*; dial. także *zgrzypieć* 'skrzypieć'. Ogśl.: cz. *skřipět* 'skrzypieć', *skřípat* 'ts.', r. *skripěl* 'skrzypieć; zgrzytać', ch./s. *škrípati* 'skrzypieć; chrzęścić; zgrzytać zębami'. Psł. **skripěti* / **skripati* 'wydawać charakterystyczny odgłos wywołany np. tarciami, skrzypieć, trzeszczeć, zgrzytać', pochodzenia dźwięku. — Od tego *skrzypce* mn 'rodzaj strunowego instrumentu muzycznego', stp. XV w. *skrzypica* i *skrzypice* mn 'strunowy instrument muzyczny, może lutnia czy skrzypce'; zdr. *skrzypeczki*, *skrzypki* (por. np. r. *skřípka* 'skrzypce').

skubać *skubię* od XVI w. (z przedr. od XV w.); z przedr. *oskubać*, *wyskubać*, stp. tylko z przedr. *oskubać* od XV w., *wyskubać* od XV w.; wielokr. *-skubywać*: z przedr. *oskubywać*, *wyskubywać*; jednokr. *skubnąć*. Ogśl.: cz. *škubat*, ukr. *skubaty*, bg. *skúbja*. Psł. **skubati* 'szarpać lekko, targać; wrywać

(np. sierść, włosy, upierzenie), skubać, czas. wielokr. od psł. *skubti, *skubp 'pociągając lekko, wyrwać (np. sierść, pióra, trawę), targać' (por. p. XVI–XVIII w. *skuśe*, *skubę* 'wyrwać, wyskubywać, skubać', w XVI w. *skuś się* 'guzdrać się, marudzić', dial. *skuść* / *skubśe*, *skubię* 'skubać', slc. dial. *skubst* 'ts.', ukr. *skubty*, dial. *skubsty*, *skubu* 'odrywać, wyrwać, wyskubywać; szarpać, targać', ch./s. *skupsti*, *skubem* 'wyrwać, wyskubywać'), pokrewnego z lit. *skubti*, *skumbū* 'zaczynać się spieszyć', *skubinti* 'przyspieszać', goc. *af-skiuban* 'odepchnąć, porzucić', stwniem. *scioaban* 'posuwać, popychać', od pie. *skeubh- 'wykonywać szybkie ruchy, rzucać, suwać'.

skuczeć od XIX w. 'wydawać żalony głos, skomleć'. Ogśl.: cz. *skucet* 'skomleć, skowyceć, wyć', slc. *skučat* 'skomleć, jęczeć, narzekać', r. *skučat* 'nudzić się, tęsknić', słwn. *skučati* 'skomleć, wyć'. Psł. *skučati [*<* *skuk-ėti] 'skomleć, wyć, jęczeć', pokrewnie z lit. *kaukti* 'wyć', od pie. dźwkn. pierwiastka *(s)kū- / *(s)kē- / *(s)kū- 'wyć, beczeć, ryczeć' (zob. *skowyceć*), z przyr. *k-

skupić od XVI w. 'zgrupować, zebrać razem, w jednym miejscu, umieścić coś jedno przy drugim', 'ześrodkować coś, skoncentrować, zespolic', *skupić się* 'skoncentrować na czymś myśli, uwagę'; wielokr. *skupiać* (się). Ogśl.: cz. *skupit* (se) 'zgrupować (się), skupić (się), zgromadzić (się)', br. *skupic* 'zebrać, zgromadzić', scs. *səkupiti*, *səkuplō* 'zestawić, zebrać, zgromadzić', ch./s. *skūpiti* 'zebrać, skupić; zbierać, nagromadzić, zaoszczędzić; ścisnąć, ściągnąć'. Psł. *sə-kupiti, *sə-kupō 'zebrać razem, zgromadzić', z przedr. *sə- (zob. z) od psł. *kupiti 'składać na kupę, zbierać, gromadzić, łączyć', por. p. daw. od XVI w. *kupić* 'gromadzić, zbierać, łączyć w gromady, kupy', cz. *kupit* 'kłaść na kupę, gromadzić, kupiać', r. dial. *kupif* 'gromadzić', ch./s. *kūpiti* 'zbierać, gromadzić, kupiać; wchłaniać; ściągać, marszczyć'. Podstawowe *kupiti to czas. odrzec. od psł. *kupa / *kupō 'kupa, stos, sarta (przedmiotów), gromada (ludzi, zwierząt)' (zob. *kupa*).

skutek od XIV w. 'to, co jest następstwem jakiegoś działania, wynik, rezultat', stp. 'czyn, uczynek, postępek, dzieło, praca', 'zakoń-

czenie działania, skutek'. Por. cz. *skutek* 'czyn', arch. 'rzeczywistość'. Od psł. przedrostkowego czas. *sə-kutiti 'uczynić coś, dokonać czegoś, działać' (por. np. stp. XV w. *skucic* 'doprowadzać do skutku, działać, czynić', stcz. *skutiti* 'uczynić, zrobić, popełnić, dokonać'), co od psł. *kutiti 'czynić coś, krzątać się, grzebać w czymś'. Podstawowe psł. *kutiti / *kutati bez pewnej etymologii. — Od tego *skutkować*, *poskutkować*; *skuteczny*.

skwarzyć od XVII w. (z przedr. od XV w.) 'smażyć, topić tłuszcz na ogniu, wysmażyć, smażyć na tłuszczu, przysmażać', 'dokuczać skwarem, przypiekać mocno', dial. 'topić słoninę, tłuszcz'. Por. cz. *škvárit* 'topić, roztopiać, przetapiać; smażyć', r. *škvárit* 'prażyć, smażyć; topić, roztopiać', ch./s. *čvāriti* 'topić (słoninę, tłuszcz); smażyć w ten sposób, że słyhać skwierczenie'. Psł. *skvariti 'powodować roztopianie, przetapianie, mocno przygrzewać, przypiekać, smażyć', czas. kauzat. od psł. *skverti, *skvōp 'topić, roztopiać, rozpuszczać przez podgrzewanie, smażenie' (zob. *doskwierać*), z wymianą i wzdłużeniem samogłoski rdzennej *e ⇒ *ō > *a. — Od tego *skwar* 'spiekota, upał, żar, gorąco' (stp. XV w. *skwara* 'upał, gorąco, spiekota'); *skwarek* / *skwarka* 'wysmażony kawałek słoniny, boczku, mięsa'.

skwierczeć 'wydawać charakterystyczny, trzeszczący odgłos (o smażących się skwarkach, tłuszczu, mięsie itp.)', pot. 'utyskiwać, uskarżać się', stp. XV w. *skwirzeć* 'dźwięczeć, rozlegać się (o głosie); kwilić, krzyzczeć żałośnie (o ptakach)', daw. XVII w. 'świergotać; biadolić, narzekać', dial. *skwierzeć* (*skwierceć*, *skwirceć*) 'piszczeć, płakać; syzczeć (o ptakach), piszczeć, świergotać; wydawać głos (o zającach, gdy jest schwytany przez psa); napierać się o coś natrętnie', kasz. *skverćec* 'skwierczeć, skrzypieć', 'kwilić, płakać', 'cykać, ćwierkać (o świerszczu)', *skvarćec* 'warczeć, mruzczeć'. Por. ukr. *škvārcaty* 'skwierczeć (na ogniu)', ch./s. *skvrčati* 'skwierczeć; skrzeczeć; trzeszczeć', a także cz. dial. *kvrčēt* 'rechotać (o żabach)', ch./s. *kvrčati* 'wydawać głos *kvr*, np. mruzczeć, chrząkać, rechotać; kruczeć, burczeć; skrzypieć; wrzeszczeć; kwilić (o dziecku)'. Czas. pochodzenia dźwkn.

słaby od XV w. 'bez sił, niemocny', stp. 'nie-skory do wysiłku, opieszaly'. Ogsł.: cz. *slabyj*, r. *sląbyj*, scs. *slabъ*, ch./s. *slāb*. Psł. **slabъ* 'słaby, słabowity, osłabiony', odpowiada lot. *slābs* 'słabowity, mdły, oszołomiony, zaspany', dalej pokrewne z lot. *slābans* 'ts.', *slābēt* 'osłabnąć', lit. *slōbti* 'osłabnąć, omdleć', stwniem. *slaf*, niem. *schlaff* 'obwisły, wiotki'; osłabiony, słaby', od pie. *(s)lēb- / *(s)lōb- / *(s)lāb- 'luźno zwisać, być obwisłym, wiotkim'. — Od tego słabowity; słabość; słabizna; osłabić; osłabnąć, zastabnąć.

słać I słać od XIV w. 'wysyłać, wyprawiać'; z przedr. *nasłać*, *odesłać*, *posłać*, *przesłać*, *przysłać*, *wysłać*, *zesłać*; wielokr. *syłać* stp. XV w. 'wyprawiać, wysyłać', z przedr. np. *posyłać*, *przysyłać*, *wysyłać*. Ogsł.: cz. daw. *slāti*, *šlu*, r. *slat*, *šlju*, scs. *sъlati*, *sъljъ*, ch./s. *slāti*, *šālĭem*. Psł. **sъlati*, **sъljъ* 'wyprawiać, wysyłać kogoś dokądś, przysyłać, przekazywać coś dokądś', wielokr. **sylati*, nie całkiem jasne, prawdopodobnie prapokrewne z goc. *saljan* 'składać w ofierze', stwniem. *sellen* 'przekazywać; sprzedawać', stang. *sellan* 'ts.' (dziś ang. *sell* 'sprzedawać'), gr. *helein* 'wziąć', od pie. **sel-* / **sol-* / **sl-* 'wziąć, schwytać'; psł. **sъlati* rozwinęło się przypuszczalnie z pierwotnego czas. kauzat. ze znaczeniem 'powodować, że ktoś coś bierze' > 'posyłać, by ktoś coś otrzymał'. — Od czas. przedrostkowych *posyłka* od XVI w. (daw. XVI w. 'zadanie specjalne wykonywane przez żołnierza wysłanego poza obóz', por. w XVI w. *posyłek* 'posłany podarunek'), *przesyłka*, *wysyłka*; *przesłanka* (por. stp. XV w. *przesłać* 'wybrać z góry, przeznaczyć', *przesłanie* 'wybranie z góry, przeznaczenie, los wyznaczony'). Zob. też *posel*, *posłaniec*.

słać II ścieleć 'rozkładać pościel, robić posłanie, stp. XV w. *słać* / *stlać* 'rozpościerać, płasko rozkładać'; z przedr. *posłać*, *usłać*, *zasłać*; też wtórne ścieleć 'słać' (oparte na temacie czasu teraźn. *ścieleć*), z przedr. *po-ścieleć*, *zaścieleć*. Ogsł.: cz. *slāns*, *stelu*, r. *stlat*, *stelju*, słwn. *stlāti*, *stĕljem*, scs. z przedr. *postlati*, *posteljъ* 'posłać'. Psł. **stlati*, **steljъ* 'kłaść, nakładać warstwę czegoś, pokrywając jakąś powierzchnię, rozpościerać coś, rozkładać', prapokrewne lot. *slat*, *slāju* 'ła-

dować, nakładać', gr. *stellō* 'przygotować, posłać', łac. *lātus* 'szeroki', od pie. pierwiastka *(s)tel(a)- 'rozpostrzeć, wyrównać'. Zob. *pościel*.

sława od XIV w. 'wielki rozgłos, cześć, uznanie zdobyte zasługami, talentem, czynami, chwała', 'dobre imię; opinia, reputacja', dawne 'fama, wieść, słuch, pogłoska'. Ogsł.: cz. *sláva* 'wielkie uznanie i cześć za szczególne czyny, zasługi, chwała; uroczystość, uroczysty obchód czegoś; blask, okazałość, wystawność, przepych', r. *slava* 'sława, chwała; opinia, reputacja', scs. *slava* 'cześć, sława, chwała; wdzięczność; wspaniałość, okazałość, doskonałość; mniemanie, pogląd'. Psł. **slava* 'fama, wieść, pogłoska; dobre imię, reputacja, rozgłos, wielka cześć, chwała, sława', rzecz. odczas. od psł. **slaviti* (zob. *sławić*), por. pokrewne lit. *šlovė* / *šlovė* z 'chwała, sława; dobre imię, honor', też z pierwotną krótką samogłoską rdzenną lit. dial. *slavė* z 'sława, cześć', lot. *slave* / *slava* 'sława; pochwała; pogłoska; opinia, reputacja'.

sławić od XIV w. 'głosić czyjąś sławę, chwałę, opiewać, chwalić, wychwalać; czynić sławnym', daw. 'głosić, opowiadać, rozgłaszać', też 'rozgłaszać coś z ujmą dla sławy, rzucić potwarz, oczerniać'; z przedr. *osławić* 'obmówić, oszkalować, zniesławić', *osławiony* 'mający głośną, ale nie najlepszą reputację, mający złą sławę' (por. cz. *oslovit* 'uczcić; wystawić'), zob. też *zniesławić*; wielokr. z przedr. *wysławiać*. Ogsł.: cz. *slavit* 'głosić sławę, cześć, chwałę; wielbić; urządzić uroczystości ku czci kogoś lub czegoś; odnosić sukces, święcić tryumf', r. *slavit* 'oddawać cześć, wychwalać, wysławiać (także za pomocą pochwalnej pieśni)', pot. 'rozpowszechniać o kimś jakieś wiadomości (zwykle złe)', scs. *slaviti* 'sławić, chwalić'. Psł. **slaviti* 'opowiadać, rozgłaszać wieści, wiadomości (o kimś, o czymś); czynić szeroko znanym, sławnym, głosić czyjąś chwałę, wychwalać kogoś', czas. kauzat. od psł. **sluti*, **slovъ* 'zwać się, nazywać się' (por. stp. XV-XVI w. *słuć*, *słowę* 'nazywać się, zwać się', cz. *slout*, *slovu* / *sluji* 'mieć imię, zwać się, nazywać się', 'być uważanym, poczytywanym za kogoś, za coś; być znanym, sławnym, słynącym', scs. *sluti*, *slovъ* 'zwać się, nazy-

wać się, imiesłów *słowy* 'sławny', rzecz. od-słowny *slutije* 'opinia, renoma, sława', słwn. *slūti, slōvem / slujem* 'słynąć; brzmieć, roz-brzmiewać', *sluje se* 'mówi się, powiada się'), pokrewnego z lot. *slūt* 'stać się znanym', *sluvēt* 'mieć opinię, reputację', *sludināt* 'gło-sić, ogłaszać', łac. *clueō, cluere* 'nazywać się; być sławnym', gr. *kleō* 'głoszę, obwiesz-czam, chwale, wielbię', od pie. **kleu-* 'sły-szeć'. Psł. **slaviti* znaczyło więc pierwotnie 'powodować, że ktoś jest nazwany, znany'.

słodki od XIV w.; st. wyższy *słodszy*. Ogsl.: cz. *sladký*, ukr. *solódkyj*, scs. *sladkǫ*. Psł. **solǫkǫ* 'mający przyjemny smak, smacz-ny; słodki; przyjemny, miły', z przyr. *-*ǫkǫ* nawarstwowionym na pierwotny przym. *tsoldǫ* 'ts.' (temat na -ǫ-), który ma dokładny od-powiednik w bałt.: lit. *saldūs* 'słodki', lot. *salds* 'ts.'. Z pie. **sal-dū-* zapewne 'przypra-wiony solą, posolony' > 'mający przyjemny smak, smaczny' > 'słodki', ostateczną pod-stawą był pie. rzecz. pierwiastkowy **sal-* 'sól' (zob. *sól*). Zob. *słodycz*, *słodzić*, *słód*.

słodycz z 'smak czegoś słodkiego', 'coś słod-kiego, słodki płyn (np. nektar kwiatowy)', przen. 'miłe, przyjemne uczucie, przyjemny nastrój, błogość, rozkosz', 'dobroć, łagod-ność, delikatność, czułość', stp. XV w. *słod-ycz* 'roślina lukrecja, Glycyrrhiza glabra'; też *słodyczka* 'coś słodkiego', dial. 'roślina Aquilegia vulgaris; Viscum album', stp. XV w. *słodyczka* 'Sium sisarum'. Por. slc. *sladić* m 'Polypodium vulgare', ukr. dial. *solodýc* m 'Glycyrrhiza; Polypodium vul-gare', słwn. *sladić* m 'słodki korzeń', dial. 'Polypodium vulgare'. Psł. **soldýc* 'słod-kość; coś słodkiego, smacznego, miłego, przyjemnego', pierwotnie rzecz. abstr. od psł. wczesnego *tsoldǫ* 'słodki; mający przy-jemny smak, smaczny; przyjemny, miły' (zob. *słodki*), z przyr. *-*yč* (por. *gorycz*).

słodzić 'czynić słodkim', stp. XV w. *słodzić* się 'wydawać się słodkim, miłym, przyjem-nym, pożądanym'; z przedr. *dosłodzić*, *na-słodzić*, *osłodzić*, *posłodzić*, *przesłodzić*; wie-lokr. -*stadzać*; z przedr. *dosładzać*, *osładzać*. Ogsl.: cz. *sladit*, r. *soloditi*, ch./s. *slāditi*. Psł. **solditi*, **soldǫ* 'czynić przyjemnym, smacz-nym, słodkim, dodawać słodkiego smaku', czas. odprzym. od wczesnego psł. *tsoldǫ*

'słodki; mający przyjemny smak, smaczny; przyjemny, miły' (późniejsze psł. **solǫdǫ-kǫ*, zob. *słodki*). — Od czas. przedrostkowego *osloda*.

słoma od XV w., zdr. *słomka*. Ogsl.: cz. *slá-ma*, r. *solóma*, ch./s. *slāma*. Psł. **solma* 'wy-mkócone żdzbla roślin zbożowych, słoma', najbliższe odpowiedniki w bałt.: stpr. *sal-me* 'słoma', lot. *salms* 'pojedyncze żdzblo', *salmi* mn 'słoma'. Z pie. **kolāmā* 'żdzblo'; por. też pokrewne stwniem. *halm* (dziś niem. *Halm*) 'żdzblo', łac. *culmus* 'ts.; sło-ma; strzecha'. — Od tego *słomiany*.

słony od XV w. Ogsl.: cz. *slaný*, r. *sólono* 'sło-no', scs. *slanǫ*. Psł. **solnǫ* 'zawierający sól, mający smak soli', archaiczny przym. z przyr. *-*nǫ* od pie. **sal-* 'sól', psł. **solǫ* (zob. *sól*).

słoń od XV w. 'egzotyczne zwierzę Elephans maximus', stp. *słoń / slun / wslon / wslun* 'ts.'. Ogsl.: cz. *slon*, r. *slon*, *slonǫ*, cs. *slonǫ* (w scs. tylko derywat *slonovnǫ* 'z kości słoniowej'). Słow. **slonǫ* czy **sionǫ*, nazwa egzotycznego zwierzęcia, prawdopodobnie zapożyczona z jakiegoś języka orientального, por. tur. *arслан* 'lew', tatar., azerb. *aslan* 'ts.', kurd. *aslan* 'ts.', przeniesiona na inne zwie-rzę, ówczesnym Słowianom znane z pew-nością tylko ze słyszenia, z wtórnym sko-jarzeniem z rodziną psł. **sloniti* 'pochylić coś, opierać coś na czymś, pokrywać czymś, osłaniać' (zob. *osłonić*).

słońce od XIV w. (stp. i dial. też *sluńce*). Ogsl.: cz. *slunce*, r. *sólnce*, scs. *slǫnǫce*, ch./s. *sūnǫce*. Psł. **slǫnǫce* 'słońce', z przyr. *-*ko-* (późniejsze *-*ce* w rezultacie III palataliza-cji) nawarstwowionym na hipotetyczną wcze-sniejszą psł. postać **slǫn* [< **sūlni-*] (por. *serce*). W epoce psł. pierwotna postać **slǫn* przechodziła do tematów na -o- (**slǫn* n → **slǫno* n, por. p. dial. *slóno*, kasz. *slono* 'słońce', od tego zdr. p. *slonko*, kasz. *slónko / slunko*, cz. *slunko*, slc. *slnko*) albo nawar-stwiały się na nią przyr. *-*ko-* (**slǫn*-*ko* > **slǫnǫce* > p. *slonǫce*), *-*je* (**slǫn*-*je* > **slǫnǫje*, por. p. daw. *slonie*, dial. *slóno / slónie*, stune 'słońce', 'słonko'). Pierwotne **slǫn*- bez przy-rastków widoczne jest w derywatach, np. kasz. *slónić* 'wietrzyć na słońcu', *slónić sǫ* 'wygrzewać się na słońcu', cz. *slunit se* 'ts., opalać się', słwn. dial. *solnǫti* 'świecić

(o słońcu), a także w złożeniach, np. cz. *slunovrat* 'przesilenie', r. przest. i reg. *solnovorót* 'ts.', *solnopek* 'nasłonecznione miejsce; skwar', ch. *sūnovrāt* 'narcyz', słwn. dial. *solnovrāt* 'jaskier; narcyz'. Wczesne psł. **sln-* < **sul-n-* było derywatem z przyr. *-n- od pie. bazy **sū-l-*, nazwy słońca w innych językach ie. oparte są na pokrewnych bazach **saue-l-* / **saūo-l-* / **suuē-l-* / **sue-l-* / **sū-l-* zawierających przyr. *-l- (por. stpr. *saule*, lit. *saulė*, łot. *saule*, łac. *sol*, gr. *hēlios*, stind. *sūrya-*) bądź na odpowiednich bazach z przyr. *-n- (por. goc. *sunnō* n, stwniem. *sunna* ž i *sunno* / *sunne* m, niem. *Sonne*, stang. *sunne*, ang. *sun*).

słota od XVIII w. 'niepogoda, długotrwały deszcz, szaruga'. Ogśł.: cz. *slota* 'słota, szaruga', arch. 'kłopot, bieda, nędza; hołota, motłoch', r. dial. *slota* 'deszcz ze śniegiem', cs. *slota* 'niepogoda', słwn. dial. *slota* 'deszczowa pogoda, deszcz ze śniegiem'. Psł. **slota* 'mokra, deszczowa pogoda', zapewne prapokrewnie z lit. *šlāpa* 'niepogoda, deszczowa pogoda', *šlāpias* 'mokry, wilgotny', gr. *klēpas* 'wilgoć', w takim razie z wcześniejszego **slopta* z pie. **klop-tā* od pie. **klep-* 'wilgotny, mokry'.

słowik od XV w. 'ptak Luscinia'. Zachśł.: plb. *slavaitē* mn 'słowiki', cz. *slavík*. Kontynuuje prapostać **solviks*, będącą derywatem od psł. **solvyjō* 'słowik' (por. r. *solovej*, -v'já, bg. *slávej*, cs. *slavii*, też plb. *sāltūv* < **səlovjō*), nazwy ptaka od barwy upierzenia, opartej na szczerunkowo zachowanym psł. przym. **solvō* 'żółtawoszarzy' (por. r. *solovój* 'ts'). W poszczególnych językach słow. na pierwotną postać rzecz. **solvyjō* nawarstwiały się różne sufiksy, w zachśł. *-ik-, na innych terenach np. *-ec- (słwn. *slávec*), *-it- (ch. dial. czak. *slavič*, słwn. daw. i dial. *slavič*).

słowo od XIV w. 'wyraz', 'wypowiadanie się ustne lub pisemne, mowa, język', 'obietnica, przysięga, zobowiązanie, poręczenie', przest. 'czasownik', stp. też 'przysłowie', 'litera'; zdr. *słówko* (w stp. 'litera'). Ogśł.: cz. *slovo* 'słowo, wyraz', r. *słóvo*, mn *slová* / *slovesá* 'ts.', scs. *slovo*, *slovese* 'słowo, mowa; wypowiedź, wieść, kazanie; przykazanie, nauczanie', ch./s. *slōvo* 'litera, czcionka, pismo', 'uroczysta przemowa'. Psł. **slovo*, **slovese*

'to, co się słyszy' > 'wypowiedź, mowa, słowo', odpowiada gr. *klēos* [< *klēuos*] n 'pogłoska, wieść; sława, rozgłos', stind. *šrávas* 'dźwięk; chwała, sława', awest. *sravah-* 'słowo', z pie. **klēuos*, dop. **klēuses* / **klēusos* 'to, co się słyszy; pogłoska, wieść, sława', derywatu z przyr. *-es- od pie. pierwiastka **klēu-* 'słyszeć'. — Od tego *słowny*, *słownik*; *wysłowieć się*, *niewysłowny*.

słód od XV w. 'skiełkowane ziarno zbóż (zwłaszcza jęczmienia), surowiec do produkcji piwa'. Ogśł.: cz. *slad*, r. *sólod*, ch./s. *slād*. Psł. **soldō* 'coś słodkiego; surowiec do produkcji piwa, słód', prawdopodobnie urzeczownikowiony przym. **tsoldō* 'słodki' (zob. *słodki*).

stój od XVIII w. 'cyndryczne naczynie szklane', 'warstwa komórek drewna wytworzona w ciągu jednego okresu wegetacji, widoczna na poprzecznym przekroju pnia jako pierścień'; zdr. *stóik*, daw. od XV w. *stojek* 'stóik'. Ogśł.: cz. *sloj* 'warstwa, pokład', *sluj* 'grota, pieczara, jaskinia', arch. 'rozpadlina', r. *sloj* 'stój, warstwa, pokład', ch./s. *slōj* 'warstwa, pokład; lawica', słwn. *slōj* 'kałuża'. Psł. **səlojō* 'coś zlanego razem', rzecz. odczas. (pierwotna nazwa czynności) od psł. czas. przedrostkowego **sə-liti*, **sə-lujō* 'zlać razem', p. *zlać* (dalej zob. *lać*), z wymianą *i (< *ei) ⇒ *oj (jak w pokrewnym *lōj*, zob.).

stuch od XV w. 'zdolność słyszenia, zmysł słyszenia', stp. też 'słyszenie, posłyszenie', 'to, co się słyszy, głos, dźwięk', 'wieść, fama', 'ucho (zwierzęcia)', *stuchy* mn 'fama, wieść, pogłoska', 'uszy zająca, królika, dzika' (daw. też 'uszy ludzkie'), przest. 'uległość, posłuszeństwo'. Ogśł.: cz. *sluch* 'stuch; wysłuchanie, zrozumienie, posłuch', r. *sluch* 'stuch; pogłoska, fama, wieść', scs. *sluchō* 'zmysł sluchu, zdolność słyszenia', 'pogłoska, wieść, wiadomość'. Psł. **sluchō* 'słyszenie, zdolność słyszenia; to, co się słyszy; narząd sluchu, ucho', pokrewne z awest. *sraōša* 'stuch', od pie. **kleu-s-* 'słyszeć'.

słuchać od XIV w.; z przedr. *nastłuchać się*, *podstłuchać*, *przestłuchać*, *wysłuchać*, *zastłuchać się*; wielokr. *nastłuchiwać*, *podstłuchiwać*, *przestłuchiwać*, *wysłuchiwać*. W związku etymologicznym ze *stuch* (zob.). — Od

czas. przedrostkowych *nasłuch*, *podśluch*, *posłuch*; *posłuszny* (por. *śluszy*) → *posłuszeństwo*.

sluga m od XIV w. 'ten, kto spełnia posługi, służący', daw. 'niewolnik'. Ogł.: cz. *sluha* m, r. *sluga* m, scs. *sluga* m. Psł. **sluga* 'ten, kto spełnia posługi, sluga', dokładny odpowiednik: lit. *slauga* 'pielegnowanie, dogladanie (chorych)', por. pokrewne lit. *slaugyti* 'pielegnowac, dogladac (chorych)', stirl. *sluag* 'wojsko, tłum', wal. *llu* 'wojsko'. Z pie. dial. (bałtosł. i celt.) **slouga* 'druzyna (wojownikow)' > 'pomoc, posluga' > 'ten, kto pomaga, spelnia poslugi'. — Od tego *poslugujac* (się), *uslugiwac*, *wyslugujac* się.

slup od XIV w. 'pionowy element konstrukcyjny budowli; pal, belka, kolumna itp., wolno stojące', 'cos uformowanego w ksztalt slupa', daw. 'pas, szlak', stp. XV w. też 'posag, statua, rzezba', kasz. *slup* 'slup'; zdr. *slupek*. Ogł.: cz. *sloup*, r. *stolp*, scs. *stĺp*, ch./s. *stűp*. Psł. **stĺp* 'slup, pal, kolumna wolno stojaca', odpowiada lit. *stulpas* 'slup, kolumna', lot. *stűlps* 'ts.; lydka', wszystkie z pie. **stĺp*- od pie. **stel-p-*, będacego rozszerzeniem pie. pierwiastka lit. *stelpas* 'slup, kolumna', pierwotne znaczenie 'to, co sie stawia (pionowo), co jest postawione'. — Od tego *oslupiac* 'znieruchomic ze zdumienia, przerazenia' (pierwotnie 'stanac jak slup, nieruchomo').

sluszný od XV w. 'zawierajacy racje, trafny; usprawiedliwiony, uzasadniony', przest. 'okazaly, pokażny, postawny', stp. 'stosowny, wlasciwy, odpowiedni, prawidlowy; należny, taki, który sie komus nalezy; dozwolony, zgodny z prawem, wazny; korzystny, pozyteczny', dial. 'duzy; wysoki; dorosly; powazny, znaczny; porzadny'. Płnsl.: dł. *slušny* 'sprawiedliwy, wlasciwy, godziwy, nalezyty', gł. *slušny* 'należny, nalezyty, przyzwoity', cz. *slušny* 'przyzwoity, uprzejmy, grzeczny; porzadny, godziwy, niezly', ukr. *slušnyj* 'slusny; odpowiedni, wlasciwy'. Psł. dial. **slušnъ* 'odpowiedni, stosowny, wlasciwy, porzadny', przym. z przyr. **ъnъ* od psł. **slušati* 'sluchac, przysluchiwac się', dial. płn. 'byc przynalezny, nalezec, przysluguwac komus, czemuś, byc stosownym, nalezyty, pasowac' (por. stp. od

XIV w. *sluszac* 'sluchac; nalezec się, godzić się, przysluguwac; nalezec, przynalezec', cz. *slušet* 'byc odpowiednim, pasowac', przest. 'nalezec, przynalezec', r. *slušat* 'sluchac, nasluchiwac, osluchiwac; rozpoznawac', scs. *slušati* 'sluchac, nasluchiwac, przysluchiwac się'. Podstawowy czas. **slušati* od psł. **sluchъ* (zob. *sluch*). — Od tego *slusznosc*.

služba od XIV w. Ogł.: cz. *služba* 'služba', r. *služba* 'služba, urzad; naboženstwo', scs. *služba* 'služenie; liturgia', ch./s. *služba* 'služba, praca, posada; naboženstwo', 'služba domowa, czeladz'. Psł. **služba* 'spelnianie poslugu, uslugiwanie, služenie', nazwa czynnosci z przyr. **ъba* od psł. **služiti* 'pelnic obowiazki slugi, uslugiwac, obslugiwac, služyc komus, pracowac dla kogos' (zob. *služyc*). — Od tego *službowy*; *služebny* → *služebnik*, *služebnica*; *službista*.

služyc od XIV w. 'uslugiwac, pracowac; pelnic službe'; z przedr. *dosluzyc się*, *obsluzyc*, *odsluzyc*, *posluzyc*, *przysluzyc się*, *usluzyc*, *wysluzyc*, *zasluzyc*. Ogł.: cz. *sloužit* 'služyc, uslugiwac; odbywac službe, pracowac', r. *služiti* 'služyc; odprawiac naboženstwo', scs. *služiti* 'spelniac poslugi przy kimś, wykonywac jakas prace dla kogos, byc komus podporzadkowanym'. Psł. **služiti* 'pelnic obowiazki slugi, uslugiwac, obslugiwac, služyc komus, pracowac dla kogos', czas. odrzecz. od psł. **sluga* 'ten, kto spelnia poslugi' (zob. *sluga*). — Od czas. przedrostkowych *obsługa*, *posługa* od XV w. (stp. 'przyśluga, usluga, usluženie, pomoc', w XVI w. 'to, co sie robi dla kogos', 'uzytek', 'obsługa sprzetu' → *poslugacz*), *przyśluga*, *usluga*, *wyśluga*, *zasluga*; *uslužny*.

słychać 'można słyszeć, coś daje się słyszeć, coś się rozlega; coś jest wiadome, znane z opowiadań, mówi się o czymś', przest., dziś dial. wsch. 'coś daje się wyczuć węchem; czuć', przest. 'dowiadując się o czymś z opowiadania innych, mieć wiadomości', stp. od XIV w. i dziś dial. 'słyszeć'. Płnsl.: cz. *slýchat* 'odbierac coś za pomoc sluchu, przysluchiwac się czemuś; dowiaduwac się o czymś ze słyszenia; przysluchiwac', r. *slýchat* 'coś się daje słyszeć; mieć jakieś wiadomości, znać ze słyszenia', 'czuć, odczuwac'. Słow. **slýchaty*, **slýšp*, formacja wtórna od psł. **slýša-*

ti 'odbierać wrażenia słuchowe, nie być głuchym, dowiadywać się o czymś ze słyszenia' (zob. *słyszec*). — Od tego *slych* w pot. wyrażeniu *ani widu, ani slychu* (zob. *wid*).

słynąć od XV w. 'być sławnym, ogólnie znanym (z czegoś), mieć rozgłos, przest. 'dać się słyszeć, rozlegać się, rozbrzmiewać', stp. XV w. też 'być zwanym, nazywać się'; z przedr. *zastynąć*; por. stp. XV w. *slunąć* 'słynąć'. Por. cz. *slynout* 'słynąć', br. dial. *slynuc* 'mieć opinię, reputację'. Psł. dial. **slynęti* 'być uznawanym za kogoś, uchodzić za kogoś, słynąć z czegoś', czas. inchoat. od psł. **sluti, slovo* 'zwać się, nazywać się' (zob. *ślawić*), co do budowy por. *płynąć*. — Od tego *słynny*.

słyszec od XIV w. 'odbierać wrażenia słuchowe'; z przedr. *dosłyszec, posłyszec, przesłyszec się, zasłyszec*. Ogłst.: cz. *slyšet* 'słyszec', r. *slyšat* 'słyszec', scs. *slyšati* 'słyszec', *slyšati se* 'być znanym, słynąć'. Psł. **slyšati* 'odbierać wrażenia słuchowe, nie być głuchym, dowiadywać się o czymś ze słyszenia', od pie. **kley-s-* 'słyszec', od którego też np. stwniem. *hlosēn* 'słuchać', stind. *śróšati* 'słucha', lit. *klausyti* 'słuchać'. Zob. *sluch, słuchać, słyszać*.

smagać od XV w. 'uderzać biczem, rzemieńniem; bić, chłostać, biczować', dial. też 'mocno padać (o deszczu)', 'iść prędko', 'rzucać'; z przedr. *wysmagać*; jednokr. *smagnąć*. Por. slc. *šmahnúť* 'zrobić szybki ruch ręką, kiwnąć', r. dial. *smagát* 'bić, chłostać', ukr. *smaháty* / *šmaháty* 'ts.', *smáhnuty* 'uderzyć biczem'. Płnsl. **smagati* 'uderzać, chłostać, bić', **smagnęti* 'uderzyć, smagnąć', zapewne prapokrewne z lit. *smõgti, smogiũ* 'uderzyć, zadać cios, chłostać', *smõgis* 'cios, uderzenie'.

smagły I od XVIII w. 'ciemny, śniady, oliwkowy'. Por. dł. *smagły* 'zakalcowaty', cz. *smahlý* 'suchy, wysuszony', r. dial. *smągłyj* 'ciemnobrązowy', cs.-rus. *smaglo* 'ciemny, brązowy'. Pierwotny imiesłów od psł. **smagnęti* 'schnąć, wysychać, zasychać; przypiekać się, opalać się (od słońca), przybierając ciemną barwę', por. dł. *smagnus* 'opalać się (na słońcu); schnąć, wysychać; płowieć, blaknąć', gł. *smahnyć* 'opalać się (w słońcu); blaknąć, płowieć', slc. dial. *smahnút*

'schnąć', ukr. *smágnuty* 'piec się na słońcu, nagrzewać się, opalać się; schnąć, zsychać się', ch./s. *smágnuti* 'opalić się, pociemnieć (od słońca, wiatru)'. Podstawowe **smagnęti* to czas. inchoat. w związku etymologicznym z psł. **smažiti* 'powodować, że coś wysycha, przybiera ciemną barwę, opalać, przypiekać, prażyć, palić' (zob. *smazęć*).

smagły II od XV w. 'wysoki i szczupły, smukły', wyjątkowo 'smagający', dial. *smagły* / *smagły* 'wysmukły, gibki', *smagły bicz* 'cięty', *smagło* przysł. 'prędko'. Pierwotny imiesłów od **smagnąć* 'uderzyć' (zob. *smagać*).

smak od XV w. (daw. i dziś dial. też *smaka*). Zapożyczenie ze ńrwniem. *smac* / *smach* / *smacke* 'smak, zmysł smaku; smak czegoś, posmak' (dziś niem. *Geschmack* 'smak, posmak'). — Od tego *smakować, posmakować, zasmakować*; od czas. przedrostkowych *posmak* (daw. XVI w. 'spróbowanie, skosztowanie', 'przyjemność jedzenia, apetyt'), *przysmak*.

smalec 'tuszcz wytopiony ze słoniny', stp. od XV w. *smalc*, dziś pot. i dial. często *szmalec*. Zapożyczenie ze ńrwniem. *smalz* 'topiony tłuszcz, smalec; tłuszcz; masło', dziś niem. *Schmalz* 'smalec; topione masło'.

smalić od XVII w. 'przypiekać coś ogniem, opalać z wierzchu; grzać, opalać, piec', kasz. *smalēc są* 'tlić się' (i *smalēna* 'zgliszcza'); z przedr. *osmalić*. Płnsl.: dł. *smališ* 'opalać, palić', 'czernić', przen. 'złocić kogoś, dokuczać komuś', *smališ se* 'opalać się; zasychać, usychać', gł. *smalić* 'palić, opalać, przypalać', r. dial. *smaliť* 'palić, opalać', ukr. *smalyty* 'opalać; palić, piec (o słońcu)', pot. 'palić (np. papierosa), kurzyć, kopcić', 'szybko, zdecydowanie coś robić (np. strzelać), szybko bieć', br. *smalić* 'opalać ogniem (np. zabita świnia); przypiekać, piec, palić (np. o słońcu)', pot. 'palić, kurzyć', dial. też 'bić', 'robić mówki'. Psł. dial. **smaliti* 'przypiekać coś ogniem, opalać', pierwotny czas. wielokr. z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej **o* → **a* (z wcześniejszego **a* → **a*) od psł. **smoliti* 'powodować, że coś jest opalone, przypieczone', szcztatkowo zachowanego w stwn. *smoliti* 'palić, przypalać', *osmoliti se* 'opalić się, przypalić się'. Budowa i znaczenie podstawowego

**smoliti* sugeruje pierwotny czas. kauzat. od niezachowanego psł. **smelti* z przypuszczalnym znaczeniem 'palić, przypalać', z wymianą rdzennego *e ⇒ *o. Hipotetyczny podstawowy czas. **smelti* pokrewny ze śrirl. *smal* / *smōl* / *smūal* ż 'ogień, żar, popiół', hol. *smōlen*, hol. *smēulen* 'tlić się, żarzyć się' i dalej z lit. *smilkiti*, *smilkstū* 'parować, dymić', od pie. **smel-* 'palić'. Zob. *smola*.

smar od XV w. 'substancja do smarowania', stp. 'topiony tłuszcz zwierzęcy, lój, smalec'. Zapożyczenie ze śrwniem. *smēr* m 'tłuszcz, tłuszcz świński' (dziś niem. reg. *Schmer* 'surowy tłuszcz świński, lój'). — Od tego *smarować* (→ *smarowidło*), *nasmarować*, *osmarować*, *posmarować*, *usmarować*, *wysmarować*, *zasmarować*.

smarkać od XVI w. 'mieć katar i czyścić nos z wydzieliny'; z przedr. *nasmarkać*, *wysmarkać*, *zasmarkać*; jednokr. *smarknąć* Ogł.: cz. *smrkat* 'smarkać', r. *smorkāt(sja)* 'smarkać, wycierać nos', ch./s. *smřkati* / *šmřcati* 'pociągać nosem, smarkać; zażywać tabaki; pompować'. Psł. **smřkati* 'pociągać nosem, smarkać', pokrewnie z lit. *smūrgas* 'śluz z nosa, smark', lot. *smurgāt* 'brudzić, mazać', pers. *morg* 'smark', od pie. **smerk-* / **smerg-* 'smarkać'. — Od tego *smark*, *smarkacz* (stp. XV w. 'niechlujny młokos, nicpoń').

smażyć od XV w. 'poddawać produkt żywnościowy działaniu wysokiej temperatury, zwłaszcza przez utrzymywanie go w roztopionym tłuszczu', 'oddziaływać na kogoś, na coś gorącym; prażyć, palić', daw. przen. *smażyć się* 'głowę sobie suszyć, męczyć się; lękać się'; z przedr. *nasmażyć*, *odsmazać*, *prysmażyć*, *zasmażyć*. Plnśl.: dl. *smažys* 'suszyć, przypiekać; zostawiać pole ugozem', gl. *smažić* 'prażyć (np. na ruszcie)', cz. *smažit* 'smażyć', slc. *smažit* 'prażyć, piec na rozgrzanym tłuszczu', r. dial. *smažiti* 'piec', ukr. *smažyti* 'prażyć, smażyć'. Psł. dial. **smažiti* 'powodować, że coś wysycha, przybiera ciemną barwę, opalać, przypiekać, prażyć, palić', prawdopodobnie pierwotny czas. kauzat. od psł. **smagnpti* 'schnąć, wysychać, zasychać; przypiekać się, opalać się (na słońcu), przybierając ciemną barwę' (zob. *smagły* I), bez prawdopodobnej dalszej etymologii.

smętek poet. 'melancholia, zaduma, smutek', stp. od XIV w. 'strapienie, przygnębienie, dolegliwości', słowiń. *smątk* 'smutek, żalność'. Por. cz. *smutek*, -tku 'smutek; żaloba', ukr. *smútok*, -tku 'smutek', por. też inaczej zbudowane r. *smúta* 'zaburzenia; rozruchy', ch./s. *smúta* 'zamiecie, zawieja, zadymka' oraz cs. *smoptě* 'zamieszanie'. Słow. **smoptekā* 'zmieszanie, zamieszanie' > 'smutek, zaduma', pierwotna nazwa czynności (wtórnie rezultat czynności) od psł. czas. przedrostkowego **s-mptiti* 'zmącić, zamącić, zmieszać' (por. stp. od XIV w. *smęć / smąć* 'martwić, trapić, smucić, zmartwić, strapić, zasmucić; wzburzyć, zatrzęść', kasz. *smęcć* 'zasmucać', *smęcć sę* 'smucić się, pograżać się w smętnym nastroju', r. *smutiť* 'zmącić, zamącić; zawstydić, skonfundować', scs. *smptiti*, -mptř 'wprawić w ruch, potrząsnąć, zmącić; doprowadzić do mieszania, wystraszyć; pobudzić, skłonić do czegoś', ch./s. *smutiti* 'zmieszać, zmącić; zdetonować, skonfundować; zdezorientować, wprowadzić w błąd'), o pochodzeniu zob. *mącić*. Zob. *smutek*.

smętny od XIV w. 'smutny, zasmucony, żaloszny', stp. 'przygnębiony, strapiiony', 'pobudzający do smutku, żalu, oplakany, żaloszny', kasz.-słowiń. *smątni* 'smutny, zasmucony; ponury, pochmurny'. Por. scs. *smptōn* 'zmącony, mętny; wzburzony'. Przym. od czas. od psł. **s-mptiti* 'zmącić, zamącić, zmieszać' (zob. *smętek*). Zob. *smutny*.

smoczek od XVI w. Od *smokać* w znaczeniu 'ssać, cmokać': daw. *smokać / smukać* 'cmokać', dial. *smokać* 'cmokać na konie', a także daw. XVIII w. *smoktać* 'cmokać; chlipać, ssać; całować', dial. *smoktać* 'ssać', *smoktać się* 'dawać coś z niechęcią', kasz. *smłokotać* 'głośno jeść, mlaskać', por. r. dial. *smoktáf* 'ssać, wysysać, cmokając, wciągać w siebie', ukr. *smoktaty* 'ssać, wysysać, wysysać; powoli jeść, mamlać', br. *smaktác* 'ts.; cmokać', mac. *smuka* / *šmuka* 'ssać', wszystkie pochodzenia dżwn., jak bliskie *cmokać* (zob.).

smok od XIV w. 'mityczny groźny wąż skrzydlaty', kasz. *smok* 'zły duch w postaci smoka'. Ogł.: cz. *zmok* 'smok', slc. *zmok* / *zmk* 'ts.', r. *smok* 'ts.; wąż morski', cs.

smok 'wąż; smok', bg. *smok* 'duży wąż Coluber', słwn. *smòk* 'smok'. Psł. **smokǫ* 'jakaś istota mityczna pod postacią latającego gada lub pod postacią ludzką', bez pewnej etymologii.

smoła od XV w. 'substancja otrzymywana przez odpowiednie wypalanie drewna', dial. 'żywica', 'smar do wozu'; zdr. *smółka*. Ogśl.: cz. *smůla* / *smola*, r. *smola*, ch./s. *smòla*. Psł. **smola* 'żywica; smoła, substancja otrzymywana przez odpowiednie wypalanie drewna (sosnowego lub brzoźowego)', pokrewne z lit. *smelà* 'smoła; żywica; smar do wozu', łot. *smēls*, zwykle *smēli* mn 'smolne drewno, łuczyno; żywica' i dalej z lit. *smēlti* 'smarować się, stawać się brudnym; stawać się ciemnym, mętym', od niepoświadczanego psł. *tsmelti* 'palić, przypalać' (zob. *smalić*). — Od tego *smolić* 'czynić brudnym, brudzić, walać', przest. 'powlekać, smarować smołą', *smolny*, *smolisty*.

smrodzić od XIX w. (z przedr. od XVI w.) 'napępniać smrodem, wydawać smród', wulg. 'puszczać wiatry', kasz. *smrozjeć* 'śmierdzić, cuchnąć; smrodzić; puszczać wiatry', też bez przestawki *smarzjeć* 'napępniać przykrym zapachem, zwłaszcza smażyć coś'; z przedr. *nasmrodzić*, *zasmrodzić*, wielokr. *zasmradzać*. Por. cz. *smraditi*, ch./s. *smrāditi*, słwn. *smrāditi*. Psł. **smorditi*, **smordp* 'powodować, że coś śmierdzi, cuchnie, czynić śmierdzącym, zasmradzać', czas. kauzat. od psł. **smřdēti* 'wydawać przykrą woń, cuchnąć' (zob. *śmierdzić*) z wymianą rdzennego **r* ⇒ **or*.

smród od XV w. 'przykra woń', stp. też 'coś, co wywołuje odrazę, coś wstrętnego', kasz. *smród*, *smrodu* 'smród', *smrodē* mn 'pole nieurodzajne', też bez przestawki kasz. *smard* 'dusząca woń wydzielająca się z czegoś tłącego się, smażonego, swąd', słown. *smård*, *smardu* 'smród, fetor'. Ogśl.: cz. *smrad*, r. dial. *mórod*, ch./s. *smrād*. Psł. **smordb* 'odrażająca woń, przykry zapach, fetor', dokładnie odpowiada lit. *smárdas* 'fetor, odór' (też *smardūs* 'śmierdzący'), łot. *smārds* 'zapach, woń', rzecz. odczas. od psł. **smorditi* 'powodować, że coś śmierdzi, cuchnie, czynić śmierdzącym, zasmradzać' (zob. *smrodzić*). — Od tego *smrodliwy*.

smućić od XV w. 'być przyczyną smutku, napępniać smutkiem', stp. 'martwić, trapić'; z przedr. *zasmućić*. Odmianka fonetyczna daw. od XIV w. *smęcić* / *smącić* 'martwić, trapić, smucić, zmartwić, strapić, zasmucić; wzburzyć, zatrząść' (por. też kasz. *smąćć* 'zasmucać', *smąćć są* 'smucić się, pograżać się w smętnym nastroju'), -u- prawdopodobnie pod wpływem stcz. *smūtiti* 'smucić'; o pochodzeniu zob. *smętek*. Zob. *smutek*, *smutny*.

smuga od XV w. 'wąski pas, pasmo czegoś (zwykle snującego się, unoszącego w powietrzu)', stp. *smuga* 'dolina, wydłużone obniżenie terenu', dial. 'pasma, pręga', 'chmura, chmury', 'wąski pas pola, łąki', 'kotlinka między polami lub wzniesieniami', 'podmokła, nieurodzajna ziemia', 'trzęsawisko, bagno', 'strumyk, rowek, rzeczka', *smugi* mn 'zarośla w lesie'; też stp. XIV–XV w. *smug* 'dolina, obniżenie terenu, znajdujące się w takim obniżeniu obiekty (np. łąka, staw, potok itp.)', dial. *smug* 'pas twardej ziemi, porośniętej trawą, przy jeziorze, stawie, rzecze', 'podmokły, bagnisty grunt, trzęsawisko', kasz. *smug* m 'łączka wśród pól, zwłaszcza podłużna, z małym stawem lub przeciętą małym rowem', 'niewielka łączka, kawałek pola'. Ogśl.: cz. *šmouha* 'smuga, pas brudu', dial. *smuha* 'suche pastwisko', ukr. *smuha* 'smuga, pręga, pasmo; strefa, pas', dial. 'tęcza', też dial. *smuh* 'pasma, pręga', słwn. *smúga* 'smuga, pasmo'. Psł. **smuga* / **smugu* 'ciemne pasmo na jasnym tle, brudna pręga, linia, ciemny pas', pokrewne z lit. *smāugti*, *smāugiu* 'dusić, dławić', *sūsmaga* 'ściśnienie', łot. *smaugš* 'wysmukły', stisl. *smuga* / *smoga* 'kryjówka', śrwniem. *sich smougen* 'ściśnić się', od pie. *(s)*meugh*⁴.

smukać od XVII w. przest. 'gładzić ręką, muskać', 'wciągać nosem, zażywać', dial. 'ukradkiem skubać i wynosić zboże ze stodoły, ze spichlerza', 'pocierając między palcami, obrywać, wykruszać nasiona, ziarna', kasz. *smukac* 'gładzić, głaskać, muskać, pieścić; lizać', 'pocierając między palcami, obrywać, wykruszać nasiona, ziarna'; jednokr. przest. *smuknąć* 'pogładzić, musnąć', kasz. *smuknąć* 'rzucić, powalić', *smuknąć są* 'ude-

rzyć się', *posmuknąć* 'pogłaskać'. Por. br. dial. *smukać* 'skubać, wyrwać; mocno ciec; rwać (o bólu)', ch./s. *smúcaci se* 'ślizgać się; włożyć się, wałęsać się', *smuknuti* 'czmychnąć; wśliznąć się; wyciągnąć (nóż)', słwn. *smukati* 'skubać, obrywać, zrywać; przemyskać', *smukati se* 'łasić się; przemyskać się', *smukniti* 'przemknąć; wskoczyć, wpaść'. Psł. dial. **smukati* 'wykonywać szybkie, posuwiste ruchy, gładzić, pocierać, usuwać coś przez potarcie', najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. *smaukti*, *smaukiu* 'zsuwać, ściągać, zdejmować; związać, podwijać; zmykać', lot. *šmaukt* 'zdejmować, ściągać (skórę); uciekać, zmykać, ułatwiać się' (por. z innym wokalizmem lit. *smukti*, *smunkū* 'spadać, opadać; wypadać; zapadać się, grzęznąć; umykać', lot. *smukt* 'poślizgnąć się', *šmukt* 'uciekać, umykać, wymykać się'), od pie. **(s)meyk-* 'śliski; ślizgać się, gładzić'. Zob. *smykać*.

smukły od XVII w. 'wysoki i szczupły, cienki, wysmukły', daw. XVII w. 'wymuskany, gładki', dial. 'chudy'. Por. dl. dial. *smukły* 'śliski, gładki', gl. dial. *smukły* 'ts.'. Pierwotny imiesłów od p. przest. *smuknąć* 'pogładzić, musnąć' (zob. *smukać*). Zob. *wy-smukły*.

smutek od XV w. Odmianka fonetyczna *rzecz. smętek* (zob.), -u- prawdopodobnie pod wpływem stcz. *smutek* 'smutek'. Zob. *smucić, smutny*.

smutny od XV w., stp. 'przygnębiony, strapiiony'. Odmianka fonetyczna przym. *smętny* (zob.), -u- prawdopodobnie pod wpływem stcz. *smutny* 'smutny'. Zob. *smucić, smutek*.

smycz ż od XVII w. 'rzemień lub linka do prowadzenia psa', dial. *smycza* / *smycz* i *smyczka* 'miara długości płótna równa czterem odległościom od jednego do drugiego ramienia snowadel', 'ostra trawa'. Od p. *smykać*, psł. dial. **smykati* 'wlec, ciągnąć, pociągać, ściągać' (zob. *smykać*). Pierwotne znaczenie 'to, co się ciągnie, wlecze' i 'to, za pomocą czego coś się ciągnie, wlecze'. Zob. *smyczek*.

smyczek od XVII w. 'narzędzie do wydobywania dźwięku z niektórych instrumentów strunowych', też *smyk* 'ts.', dial. także 'po-

łączenie słupków brony; rodzaj brony; krótkie drewniane sanki', *smyka* 'płozą sań', *smyki* mn 'rodzaj sań'. Por. dl. *smyk*, gl. *smyk*, cz. *smyček*, r. *smyčók*, ukr. *smyčók* 'smyczek'. Słow. **smykō* i **smyčkō*, późna, poprasłowiańska innowacja z pierwotnym znaczeniem 'to, co się ciągnie, wlecze, czym się pociąga (po strunach)', rzecz. odczas. od kontynuantów psł. dial. **smykati* 'wlec, ciągnąć, pociągać, ściągać' (zob. *smykać*). Niezależnym derywatem od tej samej podstawy jest stp. XV w. *smyczek* 'czółno, łódź wydrążona z jednego pnia'.

smykać od XVI w. 'oskubywać, szczypać, rwać (np. kłosa, źdźbła, liście, przesuwając po nich dłonią)', 'czmychać, umykać, uciekać', dial. 'ciągnąć, włożyć', 'kraść', *smykać się* 'wyslizgiwać się; raczkować (o dziecku); ciągnąć sanki; pociągać smyczkiem po strunach'; jednokr. *smyknąć* też 'zręcznie ściągnąć, wziąć, chwycić coś (ukradkiem), szybko ukraść', z przedr. *przesmyknąć się* 'przejsć, przesunąć się, przedostać się gdzieś, przez coś zwinnie, szybko, ukradkiem, przemknąć się, prześlizgnąć się', *wysmyknąć się*. Ogsl.: cz. *smykat* 'wlec, ciągnąć', r. dial. *smýkať* 'targać, szarpać, pociągać; prać', ch./s. *smicati* 'zdejmować, ściągać, zrywać; strącać, usuwać; ścinać, zgładzać, tępić'. Psł. dial. **smykati* 'wlec, ciągnąć, pociągać, ściągać', pokrewne z lit. *smukti* 'spadać, opadać; wypadać; zapadać się, grzęznąć; umykać', *smaukti* 'zdejmować, zsuwać; zawiązać, podwijać', od pie. **(s)meyk-* 'wykonywać szybkie ruchy' (zob. *mnąć*). Zob. *omsknąć się, przesmyk, smycz, smyczek*.

snadnie od XV w. przysl. przest. 'łatwo, bez trudu, bez wysiłku', stp. *snadnie* 'bardzo pilnie, gorliwie', *snadno* 'łatwo, bez trudu', dial. *snadnie* / *śladnie* i *śladno* / *śladno* 'łatwo, prosto; zręcznie, wygodnie', kasz. *snadno* / *śladnie* 'łatwo, dobrze', *śładnie* 'wnet', słowiń. *śladnie* 'płycej' (st. wyższy od *śnaddko* 'płytko'); por. przym.: stp. XV w. *śladny* 'łatwy, prosty', dial. *śladny* / *śladny* 'dobry; łatwy, nietrudny'. Zachł.: dl. *śladny* 'łatwy, nietrudny, nieznaczny', gl. *śladny* 'słaby; łatwy, nietrudny; nieznaczny, błahy, mało ważny', *śladnje* przysl. 'łatwo, bez

trudu', cz. *snadny* 'łatwy', *snadno* 'łatwo, z łatwością', slc. *snadny* 'łatwy', *snadno* 'łatwo'. Od przysl. **snadb* (zob. *snadź*) z przyr. *-*bnō*, *-*bnō* w funkcji strukturalnej (przenoszącej derywaty do produktywnych klas wyrazów); prawdopodobnie najpierw powstał przysl. **snadbno* / *snadbne*, a wtórnie na jego podstawie przym. **snadbno*.

snadź od XIV w. 'widocznie, zapewne, prawdopodobnie', stp. *snadź*, też *snad*, wyjątkowo *sna* 'przypadkiem, może, zapewne', kasz. *snād* / *snad* 'teraz, zaraz, natychmiast'; por. *snadnie*. Zachsl.: dl. *snaž* 'może, być może; rzekomo, podobno', gł. *snadź* 'może, być może', cz. *snad* (dial. *snad*) 'może, chyba, zapewne', slc. *snād* 'chyba, może, być może, prawdopodobnie, możliwe'. Skostniała forma mian. l. pj. psł. rzeczownika **snadb* ż, na terenie zachsl. używana w funkcji przysl., wyrazu modalnego; w pierwotnej funkcji rzeczownikowej wyraz zachowany szczątkowo: strus. *snadb* ż 'powierzchnia, górna część', por. też cs.-s. przym. *snadb* 'powierzchniowy'. Psł. **snadb* 'upleciona, uprzedzona, utkana' wierzchnia warstwa, powierzchnia czegoś (?) to prawdopodobnie archaiczny derywat z przyr. *-*db*, bez motywacji na gruncie słow. (odpowiedni czasownik istnieje w bałt.: łot. *snāt*, *snaju* 'luźno skręcać, prząść', por. też łot. pochodny rzecz. *snāte*, *snāne*, *snāt(e)ne* ż 'lniane przykrycie'), zapewne od pie. pierwiastka *(s)nē- 'skręcać nici, prząść, tkąć'. Znaczenie 'może, chyba, prawdopodobnie, zapewne' rozwinięć się musiało w wcześniejszego 'powierzchniowy, powierzchniowy'. Wyraz podejrzewany o zapożyczenie z czeskiego, za czym nie przemawia obecność całej rodziny wyrazowej w gwarach polskich (zapożyczona zapewne została stp. forma *snad*, zgodna z cz. *snad*).

snąć od XVIII w. (z przedr. od XV w.) 'trafić życie, ginąć (o rybach)', dial. 'mrzeć'; z przedr. *przysnąć*, *usnąć* od XV w., *zasnąć* od XV w. Por. cz. *usnout*, r. *usnuť*, ch./s. *usnuti* 'usnąć, zasnąć'. Psł. **snpnpti* 'zacząć spać, usypiać, zasypiać', czas. inchoat. od psł. **snpati* 'spać' (zob. *spać*), z przyr. *-*np-*. — Od tego *śnięty* 'nieżywy w wyniku uduszenia (o rybie)'.

snop od XIV w. 'duża wiązka zżętego zboża'; zdr. *snopek*. Ogsl.: cz. *snop*, r. *snop*, scs. *snopъ*. Psł. **snopъ* 'duża wiązka (zwłaszcza zżętego zboża, słomy), snop, pęk, wiązanka', zapewne pokrewne ze stwieniem. *snuaba* 'wstążka, tasiemka', łac. *napurae* 'powróšlo ze słomy', od pie. **snep-* / **snōp-* / **snap-* 'wiązać' (rozszerzenie pie. pierwiastka *(s)nē- 'skręcać razem'). Pierwotne znaczenie 'to, co jest związane'.

snuć *snują* 'wyciągać, wysnuwać z czegoś nic, rozwijać z kłębka', 'skręcać nitkę z przędzy za pomocą wrzeciona lub kołowrotka, prząść', 'tworzyć pajęczynę, oprzęd (o pająkach i larwach niektórych owadów)', daw. od XV w. *snować* 'prząść', dial. *snować* 'nawijać nici osnowy, robić osnowę', kasz. *sno-vac*, *snějā* / *snujā* / *snowā* 'ts.'; z przedr. *osnuć*, *wysnuć*, *zasnuć*; wielokr. -*snuwać*, z przedr. *osnuwać*, *wysnuwać*, *zasnuwać*. Ogsl.: cz. *sno-vat*, *snowám* 'nawijać nici, robić osnowę', dial. *snowat sa* 'przechadzać się, snuć się', r. *snowáf*, *snuju* 'przygotowywać osnowę do tkania', przewijając potrzebną dla osnowy ilość nici na wielki wał', przen. 'kręcić się, uwijać się', cs. *snuti*, *snowo* / *snuju* 'snuć', ch./s. *snōvati*, *snujem* 'nawijać przędę do tkania', przen. 'dawać podstawę do czegoś; kombinować coś, knuć', dial. *snowati se* 'wałęsać się bez zajęcia'. Psł. **snowati*, **snowo* 'nawijać nici na specjalne urządzenie, przygotowując osnowę do tkania', najbliższy odpowiednik w germ.: goc. *sniwan* 'pospieszać', dalej prapokrewne ze łot. *snaujis* 'pętała', stisl. *snūa* 'wić, zwijać, pleść, zaplatać', gr. *neyron* 'ścięgno, żyła; sznur skręcony ze ścięgna, ścięciwa, struna; nerw', łac. *nervus* 'ścięgno, mięsień', od pie. **snēu-* 'kręcić, skręcać (nici)'. Zob. *osnowa*.

sobek od XVI w. 'egoista'. Por. stcz. *sobek* 'sobek, egoista', cz. *sobec* 'ts.', slc. *sebec* 'ts.'. Od cel. *sobie* (< psł. **sobē*) zaimka zwrotnego się (zob.), z pierwotnym znaczeniem 'ten, kto sprzyja tylko sobie, myśli tylko o sobie', por. stp. XV w. *sobić* 'brać sobie na własność, przywłaszczać, zagarniać bezprawnie'.

sobota od XV w. Zachsl. i pldsl.: plb. *sūbota*, dl., gł., cz., slc. *sobota*, slwn. *sobōta*, ch./s. daw. i dial. *sobota*, scs. *sobota* (/ *sōbota*). Nazwa szóstego dnia tygodnia **sobota* zapo-

życzona ze ǵrlac. *sabbatum* 'sobota'. W części języków słow. występują formy sprowadzające się do prapostaci **spbota*: scs. *spbota* (/ *spbotə* m), bg. *sabota*, mac. *sabota*, dial. *símbuta*, ch./s. *sùbota* (z cs. zapożyczono r. *subbóta*, ukr., br. *sabota*); postać z *-p- została przejęta ze ǵgr. *ta sámbata* mn 'sobota' (może za pośrednictwem gockim). Ostatecznym źródłem tych wyrazów jest hebr. *šabbath* 'dzień wolny od pracy'. — Od tego *sobótki* 'zwyczaje i obrzędy ludowe w noc letniego przesilenia'.

soból od XV w. 'zwierzę Martes zibellina'. Prawdopodobnie zapożyczenie ze strus. (od XI w.) *sobolb* 'skórka sobola; soból' (dziś r. *soból*, ukr. *sóbol*, br. *sóbal* 'soból'), skąd (bezpośrednio lub pośrednio) wyraz przejęty także do innych języków słow. (por. cz. *sobol*, śl. *sobol*, gł. *soboł*, słwn. *sobolj* 'ts.'). a za przypuszczalnym pośrednictwem zachł. również do ǵrlac. *sabellum* / *sabellinus* 'ts.' (stąd wł. *zibellino*, franc. *zibelline* 'ts.'). ǵrwniem. (od XI w.) *zobel* 'soból, skórka sobola, futro sobole' (dziś niem. *Zobel* 'soból', szwedz. *sobel* 'ts.'). Pochodzenie wyrazu strus. niejasne.

socha od XIV w. 'dawne drewniane narzędzie do orania', stp. 'gałąź rozwidlona, słup drewniany rozwidlony, rosochaty; słup wyobrażający bóstwo pogańskie, posąg takie go bóstwa', 'miara powierzchni pola, tyle ile przez jeden dzień można zorać jedną sochą', dial. np. 'rozwidlony słup żurawia studziennego', 'słup w konstrukcji budynku; podpora dachu w stodole', 'umocowanie kalenicy ze zbitych na krzyż drążków'. Ogśl.: cz. *socha* 'posąg, statua, rzeźba', arch. 'socha', r. *sochá* 'socha', ch./s. *sóha* 'drzewo rosochate; wieszak'. Psł. '*socha* 'rozwidlone drzewo, rozwidlona gałąź' (wtórnie 'narzędzie do orki', 'rozwidlony słup' w związku z różnymi zastosowaniami rozwidlonego drzewa, rozwidlonej gałęzi), łączone z lit. *šakā* 'gałąź, odgałęzienie', goc. *hōha* 'plug', stind. *šákha* 'gałąź', sprowadzanymi do pie. **kak*^(h) 'gałąź (z rozwidleniem)', co nie pewne z przyczyn fonetycznych (dyskusyjne istnienie pie. aspirowanego **k*^h i jego rozwój w psł. **ch*), może raczej z pie. **kāk-sā* od pie. **kāk*- 'gałąź' (zob. *sęk*), z przyr. *-sā

(jak np. psł. **strēcha*, zob. *strzecha*). Zob. *rosocha*.

soczewica od XV w. 'roślina uprawna Ervum lens i jej jadalne nasiona', stp. *soczewica* / *szoczewica* / *szoczowica* 'soczewica jadalna', w XVI w. *szoczewica*, dial. *soczowica* / *szecowica* 'ts.'. Por. stcz. *sočevicē* / *sočovicē*, cz. *čočovice*, dial. *šešovice* / *šošovice* / *čečovice* / *čačovice*, strus. *sočevica*, r. *čečevica*, dial. *sočevica* 'ts.'. Plnśl. **sočevica* 'soczewica i jej nasiona', od psł. zbior. **sočivo* 'ts.' (por. np. ch./s. *sōčivo* 'ts.'). zapewne od psł. **sočiti* 'gotować' (pierwotnie chyba 'namaczać, zmiekczać', od pie. **syek*- 'być mokrym, wilgotnym, ciekłym', zob. *sok*), co do znaczenia por. *warzywo* od *warzyć* 'gotować' (zob.). — Od tego *soczewka*, nazwa ze względu na kształt przypominający ziarno soczewicy (por. np. *sōčivo* 'soczewica' i 'soczewka').

sok od XV w. 'płyn otrzymywany z roślin'; zdr. *soczek*. Ogśl.: cz. *sok*, r. *sok*, scs. *sokā*. Psł. **sokā* 'sok roślinny', pokrewne z lit. *sākas* 'kropla, kawałek smoły', *sakai* mn 'smoła', łot. *sakas*, *saki* 'ts.', gr. *hopós* 'sok roślinny, sok drzewa figowego', alb. *gjak* 'krew', toch. A *saku-*, B *sakwe* 'ropa' (por. także z lit. *svekas*, łot. *svaka*, *svēki* 'smoła'), z pie. **s(u)ok*^o- 'sok roślinny, drzewny', co od pie. **syek*- przypuszczalnie 'być mokrym, wilgotnym, ciekłym'.

sokoł od XV w. 'ptak Falco peregrinus', stp. XIII w. w specjalnym znaczeniu 'powinność łowiecka związana z utrzymywaniem sokołów myśliwskich, z pilnowaniem gniazd sokolich'. Ogśl.: cz. *sokol*, r. *sókol*, bg. *sokol*. Psł. **sokolb* 'ptak drapieżny Falco', niepewnego pochodzenia. Ponieważ od zamierzonych czasów sokoły były wykorzystywane w polowaniach, jest możliwe, że psł. **sokolb* to derywat od psł. **sočiti* 'ścigać, tropić', pie. **sek*- 'tropić, śledzić; spostrzegać, zauważać, patrzeć' (zob. *osaczyć*), z przyr. *-olb. Pierwotne zatem 'ten, który ściga (i chwyta) zdobycz'.

solić od XV w.; z przedr. *dosolić*, *nasolić*, *osolić*, *posolić*, *przesolić*, *zasolić*. Ogśl.: cz. *solit*, r. *soliti*, scs. *soliti*. Psł. **soliti* 'posypywać, przyprawiać, nasycać solą, czynić słonym', czas. odrzecz. od psł. **solb* (zob. *sól*). — Od tego *solanka*, *solnica* → *solniczka*.

sołtys 'osoba kierująca pracą wiejskich władz samorządowych najniższego szczebla', daw. od XIV w. *sołtys / sołtes / szaltys / sołtys(z)* 'pierwotnie dziedziczny właściciel majątku otrzymywanego od pana feudalnego w zamian za lokację wsi na prawie niemieckim, przewodniczący wiejskiej ławy sądowej i zarządzający wsią z ramienia pana', później, po XVI w. 'czasowy zwierzchnik administracji wiejskiej, mianowany przez pana wsi', dial. *sołtys / saltys / száltys*, kasz. *śáltis / śáltēs* 'sołtys'. Zapożyczenie ze śrwniem. *schultheiße* 'ten, kto nakazywał, wyznaczał powinności lub świadczenia, sołtys' (dziś niem. *Schultheiß* 'sołtys'), złożenia z pierwszszym członem śrwniem. *schult / schulde* 'po winność, obowiązek', niem. *Schuld* 'dług', człon drugi od śrwniem. *heizen* 'nakazywać, polecać'. Do polskiego wyraz dotarł zapewne w XIII w. wraz z kolonizacją niemiecką. Postać *sołtys* ma s- w rezultacie mazurenia, z wcześniejszego *sołtys*. — Od uciętej podstawy *sołt-*: *sołetki* < **solet-ski*, *sołectwo* < **soletstwo*.

sopel od XV w. (stp. też *sopl*) 'wydłużony, zwisający stożek zamarzniętej cieczy skupującej skądś lub powstały z minerału rozpuszczonego w skupującej wodzie', dial. 'stożek zamarzniętej wody u strzechy' (w gwarach też *sumpel / supel / śapel / ćapel*). Ogśł.: cz. dial. *sopel* 'smark z nosa', śl. *sopel* 'smark; smarkacz', pot. 'wyrostek nad dziobem indyka', br. dial. *sopel*, -*plja* 'smark z nosa; naciek lodowy', ch./s. dial. *sopalj* 'wyrostek nad dziobem indyka'; por. też r., ukr., br. *sopljia*, mn *sopli* 'smarki', ch./s. daw. i dial. *sopol(j)* 'śluz z nosa; nos indyka', bg. *sopol* (dial. *sopol*) 'smark'. Psł. **sopəlb* (/ **sopoləb*) m 'śluz z nosa, smark', rzecz. podczas. z przyr. **əlb* (/ **əlb*) od psł. **sopli* 'głośno oddychać, ciężko dyszeć, sapać' (np. słwn. *sópsti*, *sópem* 'głośno oddychać; parować, sapać', ukr. *soply* 'sapać'), pokrewnego p. *sapać* (zob.).

sosna od XIII w. 'drzewo *Pinus silvestris*', stp. od XV w. i dziś dial. też *sośnia* 'ts.'; zdr. *sošenka* (stp. XV w. *sosnka* i *sosienka*, dial. *sosienka*). Ogśł.: cz. *sosna*, r. *sosná*, w pldśl. zachowane szczątkowo, np. śrbg. XIV w. *sosna*, mac. nazwa miejscowa *Sosna*, słwn.

sosna / sosen m 'sosna'. Psł. **sosna* 'drzewo sosna, *Pinus silvestris*', przypuszczalnie urzeczownikowiona forma rodzaju żeńskiego pie. przym. **kasno-* 'szary', od którego także stp. *śasins* 'zajac' (por. p. *śzarak* 'ts.'), stwniem. *hasan* 'szary', łac. *cānus* 'siwy, biały', osk. *casnar* 'starzec'. W takim razie drzewo zostało nazwane od barwy kory. — Od tego *sosnowy*.

sowa od XV w. 'ptak *Strix*', 'gatunek grzyba'; zdr. *sówka*. Ogśł.: cz. *sova*, r. *sová*, ch./s. *sōva / sóva*. Psł. **sova* 'ptak *Strix*', od pie. pierwiastka dźwięk. **kēy-* / **kāy-* (/ **kēy-* / **kāy-*) 'wyć, ryczeć, krzyczeć' (por. np. gł. *sutać* 'krzyczeć jak puszczyk', lit. *šaukti* 'krzyczeć' oraz ang. *howl* 'wyć', owl 'sowa', stind. *kāuti* 'krzyczy, wrzeszczy', *koka* 'sowa', orm. *sag* [< **kauā*] 'geś'; zob. też *kawka*). Wyraz słów. kontynuuje zatem prapostać **kauā*, ptak został nazwany od charakterystycznego głosu. — Od tego *sowi*; w nawiązaniu do apatycznego zachowania sów w dzień (ptaków aktywnych w nocy) *sowiec* 'stawać się osowiałym, smutnym', *osowiec* od XVII w., *osowiały* od XVI w. 'apatyczny, nieruchliwy, nieswój'.

sowity od XV w. 'obfity, suty, bogaty', stp. 'podwójny', 'szeroki, faldzisty'. Od *suwać* (zob.), oparty na dawnym temacie czasu teraźn. *sow-* (psł. 1. osoba czasu teraźn. **sovp*). Pierwotne znaczenie przypuszczalnie 'posunięty, szeroki, rozłożysty'.

sójka od XV w. 'ptak *Garrulus glandarius*'. Ogśł.: cz. *sojka*, r. *sójka*, ch./s. *sójka*, daw. i dial. *śójka*. Psł. **sojčka* 'ptak sójka, *Garrulus glandarius*', pierwotne zdrobienie od psł. **soja* 'sójka', którego kontynuant istniał w p. XVI–XVIII w.: *soja* 'sójka', por. też w tym samym znaczeniu np. cz. dial. *soja*, stcz. *soje*, r. przest. *sója*, słwn. *śója*. Psł. **soja* 'sójka' to prawdopodobnie rzecz. podczas. od psł. **sojati* 'świecić jasno, lśnić, błyszczeć, jaśnieć, promienieć' (por. p. dial. *śiać*, *śieje* 'świecić', zwykle w połączeniu *woda się śieje* 'świeci, błyszczy się, lśni', kasz. *śėjac*, *śėje* / *śėjā* 'pałać, buchać ciepłem'), pokrewnego np. z goc. *skeinān* 'świecić, lśnić', gr. *skía* 'cień', stind. *chayd* 'blask; cień', należącego do pie. pierwiastka **skāi-* / **skaj-* / **ski-* 'migotać, mienić się; od-

blask, cień'. Ptak został zapewne nazwany od charakterystycznego lśniącego, kolorowego upierzenia.

sól ż od XV w. Ogł.: cz. *sůl*, r. *soľ*, scs. *solb*. Psł. **solb* ż 'sól', odpowiada mającym to samo znaczenie łot. *sāls*, łac. *sal*, gr. *hāls*. Pie. **sal*- 'sól', rzecz. atomatyczny, w słow. przyporządkowany do tematów na -i-. Por. *słodki*, *słony*. — Od tego *solny*. Zob. *słony*, *solić*.

spać *śpię* od XIV w.; z przedr. *odespać*, *przespać*, *wyspać się*, *zaspać*; wielokr. *sypiać*, z przedr. *usypiać*, *wysypiać się*, *zasypiać*. Ogł.: cz. *spát*, r. *spaf*, cs. *spáti*, *spěljo*. Psł. **spati*, **spō* 'spać', pokrewne ze stang. *swefan* 'spać', łac. *sōpiō*, *sopire* 'uśpić', stind. *svápti* 'spi', het. *supparija*- 'spać' (o dalszych nawiązaniach ie. zob. *sen*), wszystkie od pie. **sup-* / **sup-* 'spać'. — Od tego *spioch* (zdr. *spioszek*, mn *spioszki*), *spiączka* (od imiesłowu *spiący*); od czas. przedrostkowego (daw. *ospać się* 'wyspać się dobrze') uprzymiotnikowiony imiesłów *ospały* od XVI w. 'skłonny do zbyt długiego spania, leniwy, niedbaly', daw. 'który spi' (por. cz. *ospały* 'ospały, senny, spiący; senny, usypiający; leniwy, powolny'). Zob. *snąć*, *uśpić*.

spadek od XV w. 'mienie przypadające komuś prawem dziedziczenia po zmarłym'. Od *spaść* w znaczeniu 'dostać się komuś', 'dostać się komuś w drodze spadku, przejść na czyjąś własność po zmarłym' (zob. *paść* I), z przyr. -(e)k. — Złożenie *spadkobierca* 'sukcesor' → *spadkobierczyni*.

spadź ż od XIX w. 'słodka ciecz występująca na liściach i gałązkach niektórych drzew'. Zapewne zapożyczenie z ukr. reg. *spad* ż 'ts.', co od ukr. *spasty* 'spaść, upaść', *spadaty* 'spadać, opadać' (p. *spaść*, *spadać*, zob. *paść* I). Pierwotne znaczenie 'to, co spadło (jako słodka rosa)', co do znaczenia por. np. niem. *Honigtau* 'spadź' (dosłownie 'miodowa rosa'). — Od tego *spadziowy*.

spawać od XIX w. 'łączyć przedmioty przez stopienie ich w miejscu zetknięcia się lub za pomocą specjalnego stopionego spoiwa'; z przedr. *przyspawać*, *zaspawać*, *zespawać*. Czas. wielokr. od *spoić* (zob.), co do budowy por. *napawać*. — Od tego *spaw*, *spawacz*, *spawalny*, *spawalnica*, *spawalnicy*, *spawarka*.

spierać się od XVI w. 'sprzeczać się', dial. 'kłócić się (niezbyt ostro)', 'opierać się', 'wspierać się'. Czas. wielokr. od przedrostkowego *zeprzeć się*, por. daw. *przeć*, *przę* 'zaprzeczać, twierdzić, że coś jest nieprawdą, odrzucać, negować', z psł. **perti*, **pōp* 'wywierać nacisk, cisnąć, gnieść, uciskać, ścisnąć; działać, postępować wbrew czemuś, komuś, sprzeciwiać się' (zob. *przeć* I).

spiż m 'stop miedzi, cyny i cynku', stp. XV w. *spiża* (czy *spiża*) 'ts.'. Zapożyczenie ze śrwniem. *spise* 'spiż' (por. niem. *Glockenspeise* 'spiż dzwonowy').

spizarnia od XV w. (daw. też *szpiżarnia* / *spiżarnia*) 'pomieszczenie domowe, w którym się przechowuje produkty spożywcze', dial. także 'skrzynia na ziarno lub makę'; zdr. *spizarka*. Por. cz. *spizárna* / *spizárna* 'spizarnia'. Od stp. (od XV w.) *spiža* (czy *spiža*) 'pokarm, prowiant' (por. stcz. *spizē* 'prowiant, żywność', cz. *spíž(e)* / *spíž(e)* daw. 'ts.', dziś 'spizarnia'), zapożyczonego ze śrwniem. *spise* 'jadło, pożywienie, wikt, prowiant; gospodarstwo domowe' (dziś niem. *Speise* 'pożywienie, jadło, jedzenie; potrawa, danie'), co ze śrlac. *spesa* < *spensa* < łac. *expensa* (pecunia) 'wydatek, koszt' (od łac. *expendere* 'wyplacić, zapłacić, wydać').

spłacheć od XV w. 'część jakiegoś obszaru, jakiejś płaszczyzny, powierzchni, kawał, płat, szmat', stp. 'niewielki kawałek roli, pola', też *placheć* 'spłacheć'; zdr. *plachetek*. Pp. **plachōt* 'kawał czegoś płaskiego, jakiejś płaszczyzny', od psł. **placha* 'coś płaskiego a szerokiego' (por. r. *placha* 'łupana kłoda, łupany kłoc', daw. 'pomost, szafot', ukr. *placha* 'kłoda, pień, kłoc; wielki, płaski kawał czegoś', dial. 'kawałek zoranego pola; przelupane polano; płachta, niewód bez matni', cs. *placha* 'polano'), z przyr. **plō* (por. np. *połec*). Podstawowy rzecz. **placha* w związku etymologicznym z psł. **plōcha* 'płaszczyzna', **plaskō* / **ploskō* 'płaski' (zob. *płaski*).

spocząć *spocznę* 'usiąść, położyć się, zwykle dla odpoczynku, nabrania sił', 'zostać gdzieś położonym, umieszczonym, wspartym na czymś, znaleźć się gdzieś', stp. XV w. *spoczynać* 'oddać ducha, umrzeć'; wielokr. *spoczywać*, z przedr. *s-* (zob. *z*)

od psł. **po-čiti* (zob. *pokój* I). — Od tego *spoczynek* 'odpoczynek, wytchnienie', 'sen'. Zob. *odpoczynek*.

spoglądać od XVIII w. 'kierować, zwracać wzrok, oczy; rzucić okiem, patrzeć', '(o oczach, wzroku) zatrzymywać się na kimś, na czymś, kierować się na kogoś, na coś'. Z przedr. *s-* (zob. *z*) od daw. *pogłādać* (stp. *poglādać*) od XV w. 'patrzeć', XVI w. *pogłādać* / *poglēdać* 'postrzegać wzrokiem, oglądać, spoglądać, przyglądać się, patrzeć', 'myśleć o kimś, o czymś, zastanawiać się, rozpatrywać', co od psł. **glēdati* 'patrzeć, wpatrywać się; doglądać, opiekować się' (zob. *ogłādać*).

spółć *spoję* od XV w. 'złączyć ściśle różne przedmioty lub ich elementy, skleić, zlutować, zespawać', stp. też 'zjednoczyć, zespolić'; wielokr. *spajać*. Por. stdl. *spójis* 'złączyć, połączyć', slc. *spojit* 'połączyć, złączyć; zjednoczyć', ukr. *spojity* 'złączyć, zespolić', ch./s. *spójiti* 'ts.; zespawać, zlutować', cs. *spojiti* 'złączyć'. Z przedr. **sə-* od **pojiti* 'powodować, że coś mocno przywiera, przylega, że coś czegoś ściśle dotyka' > 'łączyć, zespalać', będącego czas. kauzat. od **piti* 'mocno przywierać, przylegać, ściśle czegoś dotykać' (zob. *pić* II). — Od tego *spoina*, *spoiwo*, *spoiasty*, *spojówka*, *spójnia*, *spójny*. Zob. *spawać*.

spojrzeć *spojrzę*, stp. od XV w. *spożrzeć* 'skierować, zwrócić wzrok, oczy; rzucić okiem, popatrzeć', '(o oczach, wzroku) zatrzymać się na kimś, na czymś, skierować się na kogoś, na coś', 'ująć, potraktować coś w pewien sposób, rozpatrzyć, rozważyć z jakiegoś punktu widzenia'; wielokr. *spozierać*. Psł. **po-zrēti* 'spojrzeć, popatrzeć' (stp. od XV w. *pojźrzeć* / *poźrzeć* / *pożrzeć* 'spojrzeć, zobaczyć', w XVI w. najczęściej *poźrzeć* i *pojźrzeć*, rzadziej *pojrzeć*, rzadko *pojrzeć*, wyjątkowo *poźdrzeć*, *pożreć*, *pozdreć* 'popatrzeć, spojrzeć, zerknąć', 'skupić uwagę na kimś, na czymś, zainteresować się; zastanowić się, przemyśleć', por. np. strus. *pozbrēti* 'popatrzeć', ukr. *pozrity* 'ts.', scs. *pozbrēti* 'spojrzeć, skierować wzrok', slwn. *pozrēti* 'popatrzeć'), z przedr. **po-* od psł. **zrēti*, **zrjō* 'patrzeć' (por. kasz. *zdrēc*, *zdři* 'patrzeć', cz. *zřít*, *zřim* 'patrzeć, spoglądać; wi-

dzieć', r. *zrēf*, *zrju* 'widzieć; spoglądać', ukr. *zrity*, *zrju* 'patrzeć; widzieć', scs. *zrēti*, *zrjō* 'ts.'). Podstawowy czas. **zrēti* pokrewny np. z lit. *žerėti* 'świecić się, błyszczeć', stwniem. *grāo*, niem. *grau* 'szary', stirl. *grīan* 'słońce', od pie. **g^her(ə)-* 'świecić się, błyszczeć' (zob. *zorza*). — Od tego *spojrzanie*. Zob. *wzrok*.

spokój od 1500 r. 'brak niepokoju; cisza, brak wstrząsów, hałasów', stp. 'brak trosk, kłopotów'. Por. gl. *spokoj* 'uspokojenie; pocieszenie, pociecha', ukr. *spokij* 'spokój'. Związane z *pokój*, psł. **pokojs* (zob. *pokój* I), z przedr. *s-* (zob. *z*). — Od tego *spokojny*; *uspokoić* (stp. 'obdarzyć pokojem, zapewnić pokój'; por. daw. *spokoiti* 'uspokajać'), *uspokoić się*, *zaspokoić*.

spoleczny od XVI w. 'wykonywany, realizowany przez ogół, zbiorowy, ogólny', daw. 'ogólny, wspólny'. Por. cz. *společný* 'wspólny', slc. *spoločný* 'wspólny, kolektywny'. Od *spółka*, daw. *spótek* (zob. *spółka*). — Od tego *spolecznik*, *spoleczność*, *społeczeństwo*, *uspolecznić*.

społem od XV w. 'razem z innymi, wspólnie'. Por. stcz. *społem* 'razem', ukr. przest. *spólom* 'razem', slwn. dial. *spolom* 'ogólnie', ch. dial. *kajk. spólum* 'całkiem, do końca'. Z wyrażenia przymkowego **sə polym* 'z (razem z) połową' (przym. **sə*, zob. *z* i narz. psł. **polo* 'pół, połowa', zob. *pół*). Zob. *spółka*, *pospołu*.

spory od XVII w. 'niezbyt mały, dość duży', przest. 'szybki, prędkie, chętny; wydajny, dzielny', dial. też 'wystarczający na długo; syty, pożywny'; por. stp. XV w. *sporość* 'powiększenie (co do ilości, wielkości), uczynienie liczniejszym, silniejszym, przystroić, *sporzyć się* 'powiększać się'. Ogl.: cz. *spory* 'zdolny do dużego wysiłku; obfity, duży', książk. 'slaby, marny; nieliczny', dial. 'obfity, wydajny; pożywny, syty; silny, mocny; oszczędný', r. *sporyj* 'sprawny', dial. 'wydajny; pożywny', slwn. *spòr* 'wydajny, obfity; syty, pożywny'. Psł. **sporə* 'wydajny, korzystny; obfity', pokrewnie z łac. *-sper* w *pro-sper* 'szczęśliwy, pomyślny', stind. *sphirá-* 'obfity, bogaty', stnord. *sparr* 'oszczędny, uważny' i dalej z psł. **spēti* 'udać się; rozwijać się, podążać; śpieszyć się'

(zob. *śpieszyć*), od pie. **spe-* 'udawać się, dobrze rosnąć', z przyr. *-*ro-* (por. *mądry*). — Od tego *przysporzyć* od XV w. 'powiększyć ilościowo, pomnożyć', daw. bez przedr. *sporzyc* 'zdarzyć, błogosławić (o Bogu), przysparzać', *sporzyc się* 'mnożyć się'.

sposobić od XV w. przest. 'urządzać, przygotowywać; uczyć, kształcić, przysposabiać do czegoś', stp. 'przygotowywać', 'przywłaszczać sobie', daw. też 'adoptować', 'zaopatrywać', dial. *sposobić* 'przygotowywać'; z przedr. *przysposobić*, *usposobić*, *usposobie* 'temperament, natura' (stp. XV w. 'działanie', 'zdolność', 'przrzeczenie'). Od słow. **posobiti* 'czynić coś, urządzać według siebie, na swoją miarę, dla swoich potrzeb', por. cz. *působit* 'sprawiać, powodować; oddziaływać, wpływać, wywierać wpływ, skutkować; działać, pracować', r. *posobit* 'pomóc, dopomóc', czas. od wyrażenia przyimkowego **po sobe* 'według siebie' (zob. *po i się*). Zob. *spósób*.

spósób od XV w. 'określona metoda, forma wykonania, ujęcia czegoś, maniera, styl; środek, możliwość', stp. *sposob* i *sposoba* 'kształt, figura', kasz. *spósób* też 'wróżba, zapowiedź, szczególnie pomyslna; posąg; okazja, sposobność', w funkcji przysł. 'wiele'. Plnsl.: cz. *způsob* 'sposób, metoda; sposób postępowania, zwyczaj, obyczaj, maniera; postać, kształt', slc. *spósob* 'sposób, styl; maniera', r. *spósob* 'sposób, środek, metoda', ukr. *spósib*, -*sobu* 'ts.'. Słow. **sposobiti* 'uczynienie, urządzenie, przygotowanie czegoś według siebie, na swoją miarę, według swoich potrzeb', rzecz. odczas. od przedrostkowego **sъ-posobiti* 'uczynić coś, urządzić według siebie, na swoją miarę, dla swoich potrzeb' (zob. *sposobić*). — Od tego *sposobny* 'odpowiedni, stosowny', dial. 'właściwy', 'zdolny (o człowieku, który wszystko potrafi sam zrobić)', kasz. *sposobni* 'piękny, ładny, śliczny' → *sposobność*.

spód *spodu* 'dolna część, dno, dolna strona', na *spodzie*, *pod spodem*, stp. XV w. *we spod* 'pod spodem, na dół, niżej'. Por. gł. *spód* 'spód', r. *ispód* 'spód; lewa strona (tkaniny)', dial. 'dół', ukr. *spid*, *spódu* 'spód, dolna część; dno; głębina; lewa strona (tkaniny)'. Słow. **ъzpodъ* 'spód, dół', urzeczownikowo-

wiony złożony przyim. **ъz podъ* (psl. **ъz 'z*, zob. *z*, i **podъ* 'pod', zob. *pod*), z którego p. przyim. *spod(e)*. — Od tego *spodek*; *spodni* → *spodnie*, *spódnica*.

spółdzielnia od XX w. 'zrzeszenie osób mające na celu prowadzenie przedsiębiorstwa handlowego, produkcyjnego, zakładu usługowego', 'lokal użytkowy, sklep będący własnością zrzeszenia spółdzielczego'. Kalka wcześniej używanego internationalizmu *kooperatywa* 'ts.' (ostateczną podstawą było łac. *co-operari* 'współpracować'), oparta na przest. *spółdziałać*, wypartym przez *współdziałać* (złożenie *spół*, zob. *współ*, i *działać*, zob.), z przyr. -*nia*, tworzącym nazwy miejsca. Od tej samej podstawy *spółdzielca* 'członek spółdzielni' → *spółdzielczy*.

spółka od XVIII w. (daw. też *współka*), przest. 'wspólne działanie, wspólnota interesów, zamierzeń', *do spółki*, przest. *na spółkę* 'wspólnie, razem, łącznie z kimś', dial. też 'zboże mieszane (np. żyto z pszenicą)', *spółki* mn 'wspólne pastwiska, łąki, lasy itp.'; daw. od XVI w. *spolek* 'towarzystwo, społeczność, wspólnota'. Por. gł. *spółk* 'związek, sojusz, sprzymierzenie; wspólność, wspólnota; korporacja', cz. *spolek* 'stowarzyszenie, towarzystwo, związek, liga; sojusz, przymierze', przest. 'kontakty, związki', slc. *spolok* 'kółko, stowarzyszenie, zrzeszenie; sojusz, przymierze'. Od daw. (od XIV w.) przysł. *społu* 'razem z innymi, wspólnie' (zob. też *pospołu* 'wspólnie, razem'), gł. *społu* 'na pół; razem, wspólnie', cz. *społu* 'wspólnie, razem; ze sobą, wzajemnie', od wyrażenia przyimkowego **sъ polu* 'z (razem z) połową' (przyim. **sъ*, zob. *z*, i dop. psl. **polъ* 'pół, połowa', zob. *pół*); por. daw. *spolić* 'łączyć, zespałać', dial. *spólić* 'zespolic', *spólny* 'wspólny'. — Od tego *spółkować* 'mieć stosunek płciowy', daw. i dial. 'współdziałać, łączyć się z kimś'.

spór *sporu* od XV w. 'sprzeczka, konflikt', w stp. też *spora* 'ts.'. Ogśl.: cz. *spor* 'spór, sprzeczka; rozprawa sądowa, proces; sprzeczność', slc. *spor* 'spór, sprzeczka, zatarg', r. *spor* 'spór, kłótnia, sprzeczka, polemika, dyskusja, dysputa', ch./s. *spôr* 'spór, zatarg; proces sądowy'. Psl. **šporъ* 'starcie, sprzeczka, zatarg', rzecz. odczas. od psl. przedrost-

kowego **śa-perti* się 'wejść w spór' (co od psl. **perti*, **pǫpǫ* 'wywierać nacisk, cisnąć, gnieść, uciskać, ścisnąć; działać, postępować wbrew czemuś, komuś, sprzeciwiać się', zob. *przeć* I), z wymianą rdzennego **e* ⇒ **o*. — Od tego *sporny*. Zob. *spierać* się.

sprawiedliwy 'postępujący zgodnie z nakazami etycznymi; uzasadniony, słuszny', stp. od XV w. 'uczciwy, prawy', 'zgodny z przepisami prawnymi', 'bezbiasny', 'oczyszczony z zarzutów, usprawiedliwiony, niewinny', 'należyty, właściwy, rzetelny, nieoszukany' (z polskiego we wschł., np. r. *spravedlivij* 'sprawiedliwy, prawy, słuszny', stąd z kolei w pldsl.). Zapożyczenie ze stcz. *spravedlivij* 'sprawiedliwy; prawidłowy, właściwy, stosowny; prawdomówny, prawdziwy; porządkowy, rzetelny, sumienny; bogobojny' (dziś cz. *spravedlivij* 'sprawiedliwy'); w stcz. prawdopodobnie przekształcenie wcześniejszej postaci *spravedlnij* 'ts.' pod wpływem przym. z zakończeniem -*dl-ivij* typu *bedlivij* 'baczny, uważny, troskliwy', *mlčedlivij* 'milczący, cichy', ostatecznie od stcz. *sprava*, tożsamego z p. *sprawa* (zob. *prawić*). — Od tego *sprawiedliwość*; *usprawiedliwić* (stp. od XV w. 'oczyścić z winy, grzechu'), *usprawiedliwić się* 'wytłumaczyć się, uzasadnić swoje postępowanie'.

sprężyna od XVII w. (w XVI w. u Mączyńskiego *sprężyna*) 'przedmiot z materiału sprężystego, mający tendencję do rozprężania się', przen. 'czynnik sprawczy, bodziec', daw. 'pułapka, sidła zamykające się automatycznie', daw. od XVI w. też *prężyna* 'sprężyna; rodzaj siadeł', dial. 'belka ukośna w żurawiu studziennym; żuraw studzienny', kasz. *prążeńa* 'sprężyna'. Ogśł. postać bez *s-*: cz. *pružina* 'sprężyna', dial. 'sprężysty pręt, giętka gałązka; pręga, smuga', r. *pružina* 'sprężyna', słwn. *prožina* 'ts.'. Psł. **prōžina* 'sprężysty, elastyczny przedmiot', od psl. **prōžiti* (zob. *prężyc*), z przyr. *-*ina*. Polskie *sprężyna* w nawiązaniu do przedrostkowego czas. *sprężyc* 'napiąć, naprężyc'.

sprośny 'bezwstydny, nieprzyzwoity, rozpustny', stp. od XV w. *sprośny* / *sprośny* 'tani, bez wartości albo małej wartości, lichy, marny; niecnny, niegodziwy, nikczemny', (nie-

moralny, nieprzyzwoity; obraźliwy', 'wzbudzający wstręt, odrazę, wzdargę', 'skromny, niewyszukany; prosty, ubogi', 'surowy, grubo (o płótnie)', dial. *sprośny* 'prosty, nieuczony', kasz. *sprośni* / *sprośni* 'nieumiejętny, niezaradny, niezręczny, nieudolny, niezdarny; zwykły, prosty, niewyszukany', 'nieprzyzwoity'. Por. stcz. *sprostij* i *sprośnij* / *sprośnij* 'prosty, niewykształcony; głupi, niedoręczny; niezłożony; prymitywny, nikczemny; lichy', cz. *sprostij* 'ordynarny, grubiański, wulgarny; brutalny', pot. 'prosty, zwyczajny', slc. *sprosty* 'głupi'. Przym. od wyrażenia przymikowego z *prosta*, w prosty sposób' (zob. *prosty*).

spryt od XVIII w. 'zdolność szybkiego, praktycznego radzenia sobie, umiejętność postępowania tak, by uzyskać korzyść'. Zapożyczenie z franc. *esprit* 'duch, dusza; umysł, rozum; zmysł, zdolność, talent; dowcip, spryt; intencja, poczucie; myśl, sens'. — Od tego *sprytny*, *spryciarz*.

sprząc *sprzęgnę* i *sprzęgnąć* 'złączyć coś z czymś w pewną całość, zespolić', 'złączyć w jednym zaprzęgu parę, czwórkę lub więcej koni, wołów', stp. XV w. *sprząc* się 'połączyć w jednym zaprzęgu parę koni lub wołów należących do dwu różnych właścicieli'; też z innymi przedr.: *rozprząc* i *rozprzęgnąć* 'odłączyć od zaprzęgu; wprowadzić zamieszanie, bezład, zdezorganizować', *rozprząc* się i *rozprzęgnąć* się 'uleć dezorganizacji, rozluźnić się, rozstroić się', *wyprząc* i *wyprzęgnąć* 'odłączyć od zaprzęgu', *zaprząc* i *zaprzęgnąć* 'dołączyć do zaprzęgu'; wielokr. *rozprzęgać*, *sprzęgać*, *wyprzęgać*, *zaprzęgać*. Ogśł., z różnymi przedrostkami, np. cz. *spráhnutí* 'sprzęgnąć', r. *sprjáć*, *sprjagú* 'sprzęgnąć', scs. *prīpēsti*, *prīpēgo* 'przyłączyć, złączyć', *saprengnoti* się 'ożenić się', ch./s. *sprēci* / *sprēgnuti*, *sprēgnem* 'sprzęgnąć; zaprzęgnąć'. Psł. **prēgti*, **prēgo* (wtórny bezokół. **prēgnuti*) 'łączyć coś z czymś w pewną całość, zespolać, związywać', pokrewne z lit. *sprēngti*, *sprēngù* 'naciągnąć, zaciągnąć, ucisnąć', lot. *sprēngt*, *sprēndzu* 'zaciągnąć, zawiązać', *spraṅgāt* 'zawiązać', stwniem. *springa* 'potrzask, pułapka', gr. *spargōō* 'jestem pełny, nabrzmiały', od pie. *(s)*prēngʰ-*, które od pie. *(s)*per-gʰ-* 'ciągnąć, wlec, szar-